

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**KIRSAL ALANDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKLE ÇATIŞAN
TİCARİLEŞME DİNAMİKLERİ: DOĞU KARADENİZ
BÖLGESİNDE TURİZM VE KIRSAL DÖNÜŞÜM**

Doktora Tezi

Berkay YALÇINKAYA

Danışman
Prof. Dr. Ahmet MUTLU

SAMSUN
2025

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**KIRSAL ALANDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKLE ÇATIŞAN
TİCARİLEŞME DİNAMİKLERİ: DOĞU KARADENİZ
BÖLGESİNDE TURİZM VE KIRSAL DÖNÜŞÜM**

Doktora Tezi

Berkay YALÇINKAYA

Danışman

Prof. Dr. Ahmet MUTLU

Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi BAP Birimi tarafından “Sürdürülebilir Kırsal Turizm Açısından Doğu Karadeniz Bölgesinin İncelenmesi” başlıklı ve 5464 sayılı proje ile desteklenmiştir.

SAMSUN
2025

TEZ KABUL VE ONAYI

Berkay YALÇINKAYA tarafından, **Prof. Dr. Ahmet MUTLU** danışmanlığında hazırlanan “**KIRSAL ALANDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKLE ÇATIŞAN TİCARİLEŞME DİNAMİKLERİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE TURİZM VE KIRSAL DÖNÜŞÜM**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 4.7.2025 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Ahmet MUTLU Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kentleşme ve Çevre Sorunları Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Nuray KESKİN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Hakan REYHAN Hitit Üniversitesi Kent ve Çevre Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☒ Ret
Üye	Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Mutlu KAYA Ondokuz Mayıs Üniversitesi Turizm Rehberliği Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☒

Hayır ☐

4 /7/ 2025

Berkay YALÇINKAYA

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: KIRSAL ALANDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKLE ÇATIŞAN TİCARİLEŞME DİNAMİKLERİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE TURİZM VE KIRSAL DÖNÜŞÜM

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 13/6/2025 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 5

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

4/7/ 2025

Prof. Dr. Ahmet MUTLU

ÖZET

KIRSAL ALANDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKLE ÇATIŞAN TİCARİLEŞME DİNAMİKLERİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE TURİZM VE KIRSAL DÖNÜŞÜM

Berkay YALÇINKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

Doktora, Temmuz/2025
Danışman: Prof. Dr. Ahmet MUTLU

Bu tez, Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanların dönüşümünü, sürdürülebilirlik ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde ele alarak, turizmin kırsal dönüşüme etkisini ve ortaya çıkan sonuçları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde kırsal alanlar giderek daha fazla önem kazanmasına rağmen neoliberal politikalar doğrultusunda turizm, madencilik ve enerji gibi sektörler üzerinden ticarileşme sürecinin hızlandığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, tezde kırsal alanlardaki dönüşüm süreçleri, sermaye birikiminin tarihsel koşulları ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde ele alınmış; bu dinamikler ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki gerilimler ortaya konulmuştur. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, saha çalışması kapsamında derinlemesine mülakatlar, katılımcı gözlem ve doküman analizi teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın coğrafi kapsamı olarak Türkiye'nin kırsal turizm potansiyeli en yüksek bölgelerinden biri olan Doğu Karadeniz Bölgesi seçilmiş, araştırma Trabzon ve Rize illerini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Tez kapsamında belirlenen örneklem, kırsal dönüşüm sürecinden doğrudan etkilenen ve bu dönüşüm süreçlerine ilişkin bilgi sağlayabilecek 7 farklı grup (Kamu Kurumu Temsilcileri, Sivil Toplum Kuruluşları, Emlak Sektörü, Turizm ve Seyahat Acenteleri, Turizm Sektörü Çalışanları, Otel İşletmecileri ve Yerel Halk) üzerinden yapılandırılmış ve toplam 62 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Sahadan toplanan veriler, MAXQDA programı kullanılarak oluşturulan kodlama hiyerarşisi çerçevesinde içerik analizi ve tematik analiz yapılarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, bölgede kırsal alanların turizm aracılığıyla hızla ticarileştiğini, geleneksel kırsal yaşam biçimlerinin dönüşüme uğradığını ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ticarileşme dinamikleri arasındaki gerilimin giderek arttığını göstermektedir. Özellikle kontrolsüz ticarileşmeye bağlı olarak doğal alanlarda yapılaşmanın artması kırsalda sürdürülebilirliği tehdit eden başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Bunun yanında planlama eksiklikleri nedeniyle turizmin, kırsal alanlarda koruma-kullanma dengesinin bozulmasına ve taşıma kapasitesinin aşılmasına yol açarak, doğal kaynaklar üzerinde ciddi riskler oluşturduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilirlik, Kırsal turizm, Ticarileşme, Doğu Karadeniz Bölgesi

ABSTRACT

COMMERCIALIZATION DYNAMICS CONFLICTING WITH SUSTAINABILITY IN RURAL AREAS: TOURISM AND RURAL TRANSFORMATION IN THE EASTERN BLACK SEA REGION

Berkay YALÇINKAYA
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Public Administration

Ph.D., July/2025
Supervisor: Prof. Dr. Ahmet MUTLU

This thesis examines the transformation of rural areas in the Eastern Black Sea Region within the framework of sustainability and commercialization dynamics, aiming to analyze the impact of tourism on rural transformation and its consequences. Despite the increasing significance of rural areas today, it has been observed that the commercialization process has accelerated through sectors such as tourism, mining, and energy in line with neoliberal policies. In this context, the study explores the transformation processes in rural areas by considering the historical conditions of capital accumulation and commercialization dynamics, revealing the tensions between these dynamics and sustainable development. A qualitative research method was adopted in the study, utilizing in-depth interviews, participant observation, and document analysis techniques as part of the field research. The Eastern Black Sea Region, one of Turkey's leading rural tourism destinations, was selected as the geographical focus, and the research was conducted in Trabzon and Rize provinces. The study's sample was structured around seven key stakeholder groups directly affected by rural transformation and capable of providing insights into these processes: Public Institution Representatives, Civil Society Organizations, Real Estate Sector, Tourism and Travel Agencies, Tourism Sector Employees, Hotel Operators, and Local Residents. A total of 62 participants were interviewed.

The data collected from the field were analyzed using content analysis and thematic analysis methods within the coding hierarchy established through the MAXQDA software. The findings indicate that rural areas in the region are undergoing rapid commercialization through tourism, leading to significant transformations in traditional rural lifestyles and increasing tensions between sustainable development goals and commercialization dynamics. In particular, the expansion of uncontrolled commercialization and the rise of construction in natural areas have emerged as major threats to rural sustainability. Furthermore, planning deficiencies have been found to contribute to the disruption of the conservation-utilization balance and the exceeding of carrying capacity, posing significant risks to natural resources.

Keywords: Sustainability, Rural Tourism, Commercialization, Eastern Black Sea Region

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

“Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi BAP Birimi tarafından Sürdürülebilir Kırsal Turizm Açısından Doğu Karadeniz Bölgesinin İncelenmesi başlıklı ve 5464 sayılı proje ile desteklenmiştir.”

Bu doktora tez çalışması çocukluğunun en güzel zamanları yaylalarda, meşe ağaçları arasında geçmiş birisinin ilgisine dayanıyor. Geriye dönüp baktığımda bugün kırsalda yaşam mücadelesi vermek çok daha zor. Bir taraftan tarım ve hayvancılık gibi geleneksel üretim yapısı çözülüp köyler boşalırken diğer yandan ormanlar, tarım arazileri ve hayvan popülasyonu günden güne azalıyor. Kırsal çözülürken artan göçlerle kentlere bir dizi sorun armağan ediyor. Bugün kentsel sorunları çözmek için yönümüzü önce kırsala, hepimize ait olan müştereklere dönmek zorundayız. Ancak bunu yaparken, kırsaldaki varlıkları ilk gözden çıkarılacak unsurlar olarak görmek yerine, onların muhafazasını sağlayarak kentsel yaşamla bütünleşen ve birlikte güçlenen bir zeminde ele almak gerekiyor. Kısacası kırsalı tüketen bir kentsel gelişme yerine kırsala değer katan ve onunla güçlenen bir yapı kurmadan ne kırsaldaki sorunlar ne de kentsel sorunlar çözülebilir. Bu yüzden kırsalı sadece geçmişin bir hatırası olarak değil, sürdürülebilir bir geleceğin anahtarı olarak görmek zorundayız.

Bu tezin her aşamasında bilgi birikimiyle yolumu aydınlatan, akademik rehberliğiyle ufkumu genişleten ve sabırla bana destek olan çok değerli danışmanım Prof. Dr. Ahmet MUTLU hocama en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Yalnızca bir akademisyen olarak değil aynı zamanda yaklaşım tarzı, titizliği ve çalışma disipliniyle örnek aldığım bir bilim insanı olarak kendisine minnettarım.

Her toplantıda yolumu aydınlatan, motive eden, düşünmeye ve sorgulamaya teşvik eden Prof. Dr. Nuray ERTÜRK KESKİN hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Katkıları, yalnızca tezimin bilimsel derinliğini artırmakla kalmamış, aynı zamanda araştırma sürecine olan bakış açımı da zenginleştirmiştir.

Akademik yolculuğumun başından beri en kritik zamanlarda desteğini eksik etmemiş, kıymetli zamanını ayırarak her zaman yapıcı önerileriyle üzerimde çokça emeği olan Prof. Dr. Hakan REYHAN hocama gönülden teşekkür ederim.

Bu zorlu süreci anlamlı kılan, her daim yanımda olan değerli arkadaşlarımdan desteği asla göz ardı edilemez. Samimiyeti ve zor zamanlardaki desteği için Arş. Gör. Furkan SERDAR’a, yapıcı eleştirileri ve yol göstericiliği için Dr. Soner

KAVUNCUOĞLU'na, desteği, neşesi ve motivasyonu için Dr. Duru Çiğdem ŞİMŞEK'e doktora sürecinin başından bu yana içtenliğiyle tam anlamıyla bir yol arkadaşı olan Dr. Serhat SAATCI'ye güler yüzü, samimiyeti ve anlayışlı kişiliği için Doç. Dr. Aslı YÖNTEN BALABAN'a teşekkür ederim.

Tez hazırlığı sürecinde, özellikle zorlandığım anlarda verdiği destek, gösterdiği anlayış ve sabır için Fundanur UZUN'a en içten şükranlarımı sunarım. Bunun yanında veri toplama sürecindeki özverili ve içten katkıları bu çalışmanın başarıyla tamamlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Son olarak, hayatım boyunca koşulsuz sevgileri, sabırları ve inançlarıyla hep yanımda olan, varlıklarıyla en zor anlarda bile bana güç veren ailem Raşit, Şerife ve Mehmet YALÇINKAYA'ya en derin teşekkürlerimi sunuyorum.

2025 yılında çıkan orman yangınlarında hayatlarını kaybeden orman emekçilerinin aziz hatırasına ve ormanlarımıza sahip çıkmak için canlarını ortaya koyarak, ellerindeki damacanelarla alevlere koşan yurttaşlarımızın, çaresizliğin içinden yükselttikleri umuda ithafen...

Berkay YALÇINKAYA

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE TİCARİLEŞME DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE KIRSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ	11
1.1. Kırsal Alanda Dönüşümün Kuramsal Temelleri	11
1.1.1. Toprak Üzerindeki Tasarrufların Tarihi: İlkel Birikim Yaklaşımı	12
1.1.2. İlkel Birikim-Kapitalizm İlişkisi ve Luxemburg'un Çözümlemesi	18
1.1.3. Toprakta Yaratıcı Yıkım: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim	22
1.2. Kırsalda Neoliberal Yapının İnşası: Kırsal Alan Yönetişi	26
1.2.1. Devlet-Piyasa İlişkilerinin Yapısal Dönüşümü	27
1.2.2. Yeni Kırsal Paradigma: Tarıma Dayalı Kırsal Kalkınmanın Sonu	30
1.2.3. Çok Sektörlü Kırsal Kalkınma Politikası	35
1.2.4. Kırsal Alanın Dönüşümünde Neoliberal Araçlar	36
1.3. Turizm, Ticarileşme Dinamikleri ve Kırsal Alanın Sürdürülebilirliği	54
1.3.1. Kırsal Alanda Turizme Dayalı Kalkınma Eğilimi	56
1.3.2. Sürdürülebilir Kalkınmayla Çatışan Ticarileşme Dinamikleri	79
1.3.3. Dünyada Kırsal Turizme Yönelik İyi Uygulama Örnekleri	82
1.3.4. Kırsalda Kontrolsüz Ticarileşmenin Olumsuz Etkileri	88
1.4. Değerlendirme	95
2. TÜRKİYE'DE KIRSAL ALANIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ VE TURİZMİN ROLÜ	97
2.1. Neoliberal Politikalara Geçiş Süreci	97
2.1.1. İdari Reformdan Yapısal Uyarılama Politikalarına Yönelik Dönüşüm	104
2.1.2. Yerelleşmeye Yönelik Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler	116
2.1.3. Değişen Kırsal Kalkınma Yaklaşımı: Kırsal Alan Yönetişi	127
2.2. Kırsal Alan Yönetiminde Ticarileşme Dinamikleri	132
2.2.1. Merkezi İdarenin Genişleyen Yetkileri	132
2.2.2. Tarım Arazilerin Amaç Dışı Kullanımı	134
2.2.3. Hazineye Ait Arazilerin Piyasaya Devri	135
2.2.4. Orman Rejimine Dahil Arazilerin Daraltılması	137
2.2.5. Yayla ve Mera Gibi Müştereklerin (Orta Mallarının) Ticarileştirilmesi	141
2.3. Kırsal Kalkınmada Yeni Yollar: Kırsal Turizmi Geliştirme Politikası	144

2.3.1. Kalkınma Planlarında Kırsal Turizm	145
2.3.2. Kırsal Turizm Uygulamaları	146
2.4. Değerlendirme.....	147
3. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE KIRSAL ALANLARIN TURİZME BAĞLI DÖNÜŞÜMÜ	149
3.1. Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanın Dönüşümü	149
3.1.1. Bölgenin Sınırları, Coğrafi ve Kültürel Özellikleri.....	149
3.1.2. Kırsalda Ticarileşmenin İnşası: Yeşil Yol Projesi	155
3.1.3. Bungalov Tipi Yapılaşma Eğilimi ve Bölge Kırsalına Etkisi	162
3.1.4. Bölgesel Plan ve Projelerde Turizme Dayalı Kırsal Kalkınma Yaklaşımı	163
3.2. Araştırmanın Metodolojisi ve Veri Analizi	172
3.2.1. Araştırmanın Amacı, Sorunu ve Önemi.....	172
3.2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklemi	173
3.2.3. Yöntem ve Araştırma Teknikleri	175
3.2.4. Katılımcılara İlişkin Bilgiler	178
3.2.5. Temalar, Kategoriler ve Alt Kodlar	182
3.3. Kırsal Alanın Yapısal Dönüşümü	188
3.3.1. Kırsal Alan Yönetiminde Yasal Değişiklikler	188
3.4. Bölgede Kırsal Turizm Planlaması ve Yönetimi	194
3.4.1. Kırsal Turizmin Yönetimi	194
3.4.2. Turizm Planlaması ve Yönetiminden Kaynaklanan Sorunlar	202
3.4.3. Yerel İşletmelerin Yapısal Sorunları.....	228
3.5. Turizme Bağlı Çevresel Etkiler.....	241
3.5.1. Turizm Altyapısına Bağlı Çevresel Riskler	241
3.5.2. Çevresel Sürdürülebilirlik Sorunu	251
3.6. Turizme Bağlı Sosyo-Kültürel Etkiler	271
3.6.1. Turizme Yönelik Olumsuz Algının Dayanakları	271
3.6.2. Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Sorunu	284
3.7. Turizme Bağlı Ekonomik Etkiler.....	293
3.7.1. Bölge İçinde Değişen Ekonomik Etkiler.....	293
3.7.2. Ekonomik Sürdürülebilirlik Sorunu.....	300
SONUÇ	307
KAYNAKLAR	320
ÖZ GEÇMİŞ.....	333
EKLER	334

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
DB	: Dünya Bankası
DOKA	: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı
DOKAP	: Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TGA	: Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YKİ	: Yeni Kamu İşletmeciliği

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Toskana'nın Şarap Rotaları: Turist Deneyiminin Bileşenleri	85
Şekil 1.2. Gastronomi Rotaları Oluşturmanın Etkileri.....	86
Şekil 2.1. Türkiye'nin Kırsal Alan Politikasını Belirleyen Faktörler	127
Şekil 3.1. Yayla Turizmi Gelişim Koridoru.....	156
Şekil 3.2. MAXQDA Kod Hiyerarşisi	183
Şekil 3.3. Birinci Tema/Birinci Kategori: Kırsal Alan Yönetiminde Yasal Değişiklikler... ..	184
Şekil 3.4. İkinci Tema/Birinci Kategori: Kırsal Turizmin Yönetimi	184
Şekil 3.5. İkinci Tema/İkinci Kategori: Turizm Planlaması ve Yönetiminden Kaynaklanan Sorunlar.....	185
Şekil 3.6. İkinci Tema/Üçüncü Kategori: Yerel İşletmelerin Yapısal Sorunları	185
Şekil 3.7. Üçüncü Tema/Birinci Kategori: Turizm Altyapısına Bağlı Çevresel Riskler	186
Şekil 3.8. Üçüncü Tema/İkinci Kategori: Çevresel Sürdürülebilirlik Sorunu	186
Şekil 3.9. Dördüncü Tema/Birinci Kategori: Turizme Yönelik Olumsuz Algının Dayanakları	187
Şekil 3.10. Dördüncü Tema/İkinci Kategori: Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Sorunu	187
Şekil 3.11. Beşinci Tema/Birinci Kategori: Bölge İçinde Değişen Ekonomik Etkiler	187
Şekil 3.12. Beşinci Tema/İkinci Kategori: Ekonomik Sürdürülebilirlik Sorunu	188
Şekil 3.13. Katılımcı Görüşlerine Göre Orman Ekosistemi Üzerindeki Riskler	249

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Otoriter Devletçiliğin Araçları.....	29
Tablo 1.2. OECD’ye Göre Yeni Kırsal Paradigma.....	31
Tablo 1.3. Devletin Neoliberal Dönüşümü	37
Tablo 1.4. Alansal/Teritoryal Göstergeler	61
Tablo 1.5. “Kırsal” ve “Kentsel” Toplamların Özellikleri	64
Tablo 1.6. OECD'ye Göre Kentsel Turizm ve Kırsal Turizm Arasındaki Farklılıklar	65
Tablo 1.7 OECD’ye Göre Kırdan Kente Doğru Turizm Eğilimleri.....	66
Tablo 1.8. BM Çevre Programına Göre Sürdürülebilir Turizm Ölçütleri.....	80
Tablo 1.9. Sürdürülebilir Kırsal Turizmin Başarısında Rol Oynayan Faktörler	81
Tablo 1.10. MacCanell’in Otantiklik Ölçütüne Göre Bölge Sınıflandırması	94
Tablo 2.1. Dönemlere Göre İdari Dönüşüm	105
Tablo 2.2. Dünya Sistemi Teorisine Göre Küresel Bağımlılık İlişkisi	109
Tablo 2.3 Türkiye’de Tarım ve Kırsal Kalkınma Politikalarının Tarihsel Değişimi	130
Tablo 2.4 Türkiye’de Bölgelere Göre Mera Alanlarının Değişimi.....	141
Tablo 3.1 İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına Göre Karadeniz İlleri.....	150
Tablo 3.2. Doğu Karadeniz Bölgesinde korunan Alanların Listesi	153
Tablo 3.3. Doğu Karadeniz Bölgesinde Yıllara Göre Turist Verileri	154
Tablo 3.4. DOKAP Bölgesi Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (2013-2019,%).....	165
Tablo 3.5. TR90 2024-2028 Doğu Karadeniz Bölge Planı'nda İlçe Düzeyinde Turizm Kademeleri.....	171
Tablo 3.6 Kategorilere Göre Katılımcı Sayısının Dağılımı	178
Tablo 3.7. Kamu Kurumu Temsilcileri/Görevlilerine Yönelik Demografik Bilgiler	179
Tablo 3.8. Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Demografik Bilgiler.....	180
Tablo 3.9. Emlak Sektörüne Yönelik Demografik Bilgiler	180
Tablo 3.10. Turizm ve Seyahat Acentelerine Yönelik Demografik Bilgiler	180
Tablo 3.11. Turizm Sektörü Çalışanlarına Yönelik Demografik Bilgiler.....	181
Tablo 3.12. Otel İşletmecilerine (Konaklama Sektörü) Yönelik Demografik Bilgiler	181
Tablo 3.13. Yerel Halka Yönelik Demografik Bilgiler.....	181
Tablo 3.14. Kırsal Alan Yönetiminde Yasal Değişiklikler	189
Tablo 3.15. Kırsal Turizmin Yönetimi.....	194
Tablo 3.16. Turizm Planlaması ve Yönetiminden Kaynaklanan Sorunlar.....	202
Tablo 3.17. Yerel İşletmelerin Yapısal Sorunları	228
Tablo 3.18. Turizm Altyapısına Bağlı Çevresel Riskler	241
Tablo 3.19. Çevresel Sürdürülebilirlik Sorunu	251
Tablo 3.20. Turizme Yönelik Olumsuz Algının Dayanakları.....	272
Tablo 3.21. Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Sorunu.....	284
Tablo 3.22. Bölge İçinde Değişen Ekonomik Etkiler	293
Tablo 3.23. Ekonomik Sürdürülebilirlik Sorunu	300

GİRİŞ

Günümüzde kırsal alanlar geçmişe kıyasla ekonomik, toplumsal, kültürel ve ekolojik açılardan giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Plansız kentleşme, doğal kaynakların tahribatı, çevresel krizler, gıda güvenliğinde yaşanan sorunlar, sosyal adaletsizlikler ve iklim krizi gibi faktörler kırsal alanların önemini artıran başlıca gelişmelerdir. Küresel ölçekte giderek artan bu sorunlar kırsal alanların geleceği konusunda ciddi tehditler oluşturmaktadır. Kırsal alanlar, gün geçtikçe piyasa mantığının etkisi altına girerek küresel sermaye birikim rejiminin yeni odak noktalarından birisi hâline gelmektedir. Sanayileşme sürecinde kentler, sermayenin merkezileşmesinde belirleyici bir rol oynarken, sanayi sonrası dönemde bu rolün giderek kırsal alanlara kaydığı görülmektedir. Neoliberalizmle birlikte kent merkezlerinde yoğunlaşan sermaye, rant açısından doğunluğa ulaşmamış ve daha kârlı yatırım alanları arayışına yönelmiştir. Bu doğrultuda, kırsal alanlara kayan yatırımlar, turizm, madencilik ve enerji gibi tarım dışı sektörlerin genişlemesine, küresel şirketlerin projelerine ve yeni yönetsel stratejilerin uygulanmasına zemin hazırlamıştır.

Son kırk yıllık süreçte kırsal alanlar, derinlemesine bir dönüşüm sürecine girmiştir. İktidar mücadelesi ve rant paylaşım süreçleri büyük ölçüde kentsel mekân üzerinde yoğunlaşsa da geniş coğrafi sınırları ve sunduğu yeni fırsatlar itibarıyla kırsal alanlar, sermaye birikim süreçlerinde dikkate değer bir kayışı temsil etmektedir. Spekülatif özelliğiyle öne çıkan kentsel toprak üzerindeki bölüşüm süreçleri, kapitalizmin gelişimiyle yoğunlaşsa da kırsal alanlar üzerindeki birikim görece yeni bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kırsal alanlar sunduğu yatırım fırsatları ve mekânsal dönüşüm dinamikleri ile sermaye için yüksek getiri potansiyeline sahip yeni birikim alanlarına dönüşmektedir.

Kırsal alan kavramı, genellikle yönetsel sınırları belirlenmiş, kentsel mekânın dışında bulunan ve belirli sosyo-ekonomik, demografik ve coğrafi özelliklere sahip bölgeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda kırsal alan (*rural area*); “ana faaliyeti tarım ve ormancılık olan görece az sayıda insanın yaşadığı, kentsel yerleşimlerin dışında kalan” bölgeler olarak tanımlanmaktadır.¹ Günümüzde kentler,

¹ Peter H. Collin, *Dictionary Of Environment And Ecology*, Bloomsbury Publishing, London, 2004, s.186.

ekonomik ve sosyal işlevleriyle öne çıksa da kırsal alanlar sahip olduğu geniş coğrafi hacmi ve sunduğu mekânsal olanaklar nedeniyle giderek daha stratejik bir konuma gelmektedir. Kentleşme oranı yüksek ve gelişmiş bir ülke olan Fransa’da bile kırsal alanlar toplam yüzölçümünün yaklaşık %70’ini oluşturmaktadır.²

Kırsal yerleşimler iktisadi faaliyet, nüfus, ölçek ve coğrafi özelliklerinin dışında sosyolojik olarak da kentsel yerleşim birimlerinden ayrılır. Geniş aile yapısı, akrabalık bağları, birincil ilişkiler, basit işbölümü ve dayanışma ağlarıyla kırsal yaşamın merkezinde topluluk ruhunun diri tutulması yatar.³ Bu ruhun kendini gösterdiği ana eksen yine iktisadi faaliyetle ilgilidir. Küçük ölçekli tarım ve hayvancılığa dayalı geleneksel kırsal geçim yöntemleri doğası gereği karşılıklı dayanışma ağlarıyla varlığını sürdürebilmektedir.⁴ Örneğin bir tarım aletinin ortaklaşa kullanımı ya da hasatın imece yöntemiyle yapılması kırsala özgü bu bağın günümüze değin ulaşmasını sağlamıştır.

Kırsal arazi kullanımı temelde toprak üzerindeki tasarrufların tümünü kapsamaktadır. *Toprak (territory)* çok farklı çağrışımlara sahip olsa da en genel anlamıyla “*belli bir devlet ya da kural koyucu tarafından kontrol edilen alan*” olarak tanımlanmaktadır.⁵ Bu kavram, çoğunlukla doğal kaynaklardan canlı yaşamına kadar geniş bir yelpazede yer alan unsurlar üzerindeki kontrol süreçlerine referans vermek amacıyla kullanılmaktadır. Kırsal alanın nasıl biçimleneceği sorusu, toprak üzerindeki tasarrufla bulunan aktörlerin yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak bu süreç, sanıldığından çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Toprak üzerinde tasarrufla bulunma yetkisi, öncelikli olarak hukuk sisteminin düzenlediği bir alan olup, mülkiyet⁶ rejimleri ve kullanım hakları çerçevesinde şekillenmektedir. Bunun yanında toprak kullanıldığı bağlama göre daha spesifik çağrışımlar yapabilir. Siyasal niteliğine ek olarak, toprak üzerindeki tasarruflar genellikle fiziksel, kimyasal ve biyolojik süreçler üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. Öyle ki toprak ve arazi kullanım biçimleri, ekosistemi, doğal kaynakları, biyolojik çeşitliliği ve çevresel

² Insee, “Rural Space” <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1034> (Erişim:17.12.2022)

³ Cavit Orhan Tütengil, *100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı Ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1977 S.9.

⁴ Ahmet Mutlu, vd. *Kentleşme*, Palme Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara 2019, s.45-46.

⁵ Collins “Definition of Territory”

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/territory> (Erişim:2.1.2023)

⁶ Arapça “*mlk*” kökünden türetilen mülk sözcüğü “sahip olma/egemen olma” anlamına gelir. Bu kökten türetilen diğer sözcüklere örnek olarak “malik/hükümrân-egemen” ve “memleket/sahip olunan şey-ülke-devlet” verilebilir. Mülk aynı zamanda “Devletin egemenliği altında bulunan toprakların tümü; ülke” anlamında da kullanılmaktadır. TDK Sözlük, “Mülk”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim:05.02.2023)

sürdürülebilirliği doğrudan etkilemektedir. Örnek olarak *Yeşil Devrim* ile birlikte toprak kullanımında yaygınlaşan pestisitler ve tarımsal ilaçları incelenebilir. Bu kimyasallar, tarımsal verimliliği artırma hedefiyle kullanıma sunulmuş olsa da uzun vadede toprak yapısında bozulmalara, su kaynaklarının kirlenmesine ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına yol açarak kalıcı etkiler bırakmıştır. Tarımsal ilaç kullanımına izin veren hukuki düzenlemelerin toprağın organik yapısında önemli değişikliğe neden olduğu günümüzde çoğu bilimsel çalışmayla kanıtlanmıştır.⁷ Bu nedenle toprağın kullanılış biçimini düzenleyen her politikanın kısa ve uzun vadeli sonuçlara sahip olduğu söylenebilir. Tarımsal ilaç kullanımında olduğu gibi bu etkiler bazen somut bir biçimde görülebilmeye karşın, ticarileştirme ve piyasalaştırma gibi düzenlemeler toprak üzerinde tespiti çok daha zor ve karmaşık etkiler yaratabilir. Bu tür dönüşümler, toprak üzerindeki mülkiyet ve kullanım haklarını yeniden şekillendirerek, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyebilmektedir.

Bu tez kırsal alanların dönüşümünü sürdürülebilirlik hedefleri ve bununla çatışan ticarileşme dinamikleri bağlamında ele alarak turizmin kırsal dönüşüme nasıl yön verdiğini ve bunun hangi sonuçları doğurduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle turizme bağlı olarak genişleyen ticarileşme dinamiklerinin kırsal alanlar üzerindeki ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkileri incelenerek, sürdürülebilir kalkınma ile kırsal dönüşüm arasındaki gerilim ortaya konulacaktır. Bu bağlamda Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde kırsal alanlarındaki dönüşüm süreci, yalnızca yerel bir değişim değil, küresel boyutta kırsal dönüşüm eğilimlerinin bir yansıması olarak ele alınmaktadır. Bölgenin turizm merkezli kalkınma politikaları doğrultusunda geçirdiği değişimler, Türkiye’de kırsal alanların dönüşümüyle alakalı genel eğilimin ortaya konması açısından da önem arz etmektedir.

Bölgede turizme yönelik çalışmaların kapsamı çoğunlukla turizm alanındaki çalışmalardan oluşmakta olup, küresel boyutta kırsal alanın dönüşümü ve bu doğrultuda geliştirilen kamu politikasının bütüncül olarak analiz edildiği araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu nedenle saha araştırmalarıyla desteklenen güncel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tezin temel amacı, bölgede ticarileşme

⁷ 1973 yılında ABD pestisitlerin toprak üzerindeki zararlarını ortaya çıkaran çalışmaların etkisiyle DDT kullanımını yasaklamıştır. Ancak ABD bundan sonraki süreçte uzunca bir süre çoğu az gelişmiş ülkeye DDT ihracatını sürdürmeye devam etmiştir (y.n.).

dinamikleri ile sürdürülebilirlik arasındaki gerilimi ele alırken, kamu politikalarını da içeren bütüncül bir analiz sunmaktır.

Aynı zamanda, bu tez çalışması, kamu yönetimi araştırmalarında mevcut olan bazı yönetsel eksiklikleri gidermeye yönelik bir katkı sunmayı da amaçlamaktadır. Keskin'in *Kamu Yönetimi Neden Önemlidir?* başlığını taşıyan görüş yazısında ifade ettiği gibi kamu yönetimi alanındaki araştırmaların çoğunluğu politika oluşturma sürecine odaklanırken, uygulama, hizmetlerin sunulması ve denetim gibi konulardaki çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Öyle ki bu çalışmalarda da mülakat, katılımlı gözlem ve söylem analizi gibi nitel tekniklerin kullanım oranları oldukça düşüktür.⁸ Alandaki mevcut durum göz önüne alındığında, bu tez çalışmasında kamu politikalarının uygulamadaki yansımaları ve bu politikalardan etkilenen kesimler tarafından nasıl algılandığı, sahadan elde edilen güncel veriler ışığında analiz edilerek kamu yönetimi literatürüne katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Bu tez, bölgede kırsal dönüşüm sürecinin ekonomik, çevresel, sosyo-kültürel boyutlarını değerlendirerek, bu sürecin sürdürülebilir olup olmadığını ve hangi ölçüde risk ve fırsatlar barındırdığını analiz etmektedir. Bu doğrultuda, çalışma literatüre aşağıdaki açılardan katkı sunmayı amaçlamaktadır:

- Kırsal dönüşüm sürecinin çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik açılardan sürdürülebilirliğinin saha verilerine dayalı olarak çok boyutlu analiz edilmesi
- Kırsal alanların nasıl ticarileştiği, yerel halkın bu dönüşüme nasıl uyum sağladığı ve turizm planlamasının sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ne ölçüde örtüştüğünün ortaya konulması
- Derinlemesine görüşmelerle kırsal dönüşümün bölgedeki toplumsal yapıyı nasıl etkilediğinin ortaya konulması
- Bölgede kırsal turizm nedeniyle etkilenen taşıma kapasitesi, doğal kaynak kullanımı, koruma-kullanma dengesi gibi konularda mevcut durumun tespit edilmesi ve çevresel sorunların nedenlerinin analizi
- Kırsal turizmin yükselişiyle birlikte yerel halkın ekonomik faaliyetlerinde meydana gelen değişiklikleri, doğal kaynakların yanında kırsal arazilerin kullanım biçimlerini ve turizmle birlikte gelişen yapısal dönüşümlerin ortaya konulması

⁸ Nuray Ertürk Keskin, "Kamu Yönetimi Neden Önemlidir?" *Publicus*, 1, 2024, s.73-74.

- Bölgede bütüncül bir turizm planlamasının ve sürdürülebilir bir kırsal kalkınma politikasının yapımı konusunda uzman ve politikacılara katkı sunma

Bu bağlamda tezin sorunsalı bölgede kırsal yerleşimlerin ve yaylaların turizm aracılığıyla nasıl ticarileştiğini, yerel halkın bu dönüşüme nasıl uyum sağladığını ve bölgedeki turizm politikalarının sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ne ölçüde örtüştüğünü ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bölgede geleneksel geçim kaynaklarından uzaklaşarak turizm merkezli bir ekonomik yapıya evrilen kırsal alanların, bu süreçten nasıl etkilendiği, turizmle gelen çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik fırsatların ya da risklerin nasıl şekillendiği yine araştırma sorunsalı kapsamında detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.

Tezin kapsamı belirlenirken *coğrafi kapsam*, *tematik kapsam* ve *zamansal kapsam* olmak üzere üç boyut esas alınmıştır. Tezin coğrafi kapsamı Doğu Karadeniz Bölgesi olarak belirlenmiştir. Bunun nedeni Türkiye'nin kırsal turizm potansiyeli içinde Doğu Karadeniz Bölgesinin yükselen bir ivmeye sahip oluşudur. Bu çerçevede araştırma, bölgede kırsal turizmi temsil etmek üzere Trabzon ve Rize illerini kapsamaktadır. Bunun gerekçeleri şunlardır: (i) Türkiye'de çeşitli kırsal turizm destinasyonları bulunmasına karşın bunlar içinde Doğu Karadeniz Bölgesi son zamanlarda artan ziyaretçi sayısı ile diğerlerinden ayrılmaktadır. (ii) Doğu Karadeniz Bölgesi doğal kaynaklar, biyolojik çeşitlilik ve pastoral manzara bakımından zengin bir muhteviyata sahip olmasından dolayı bölge hem önemli olanaklara hem de ekolojik risklere daha açıktır. (iii) Kırsal turizm yerel halkın bazı kesimlerinde olumlu etkiler yaratmasına karşın bazı kesimlerinin yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. (iv) Halihazırda bölgede kırsal turizme bağlı hızlı genişleme sürmekte olduğu için turizmin bölgedeki etkilerini ortaya çıkaran güncel çalışma eksikliği bulunmaktadır. Bu çalışma, bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Tezin tematik kapsamı bölgedeki kırsal dönüşümü sürdürülebilirlik ve ticarileşme bağlamında çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel dönüşüm olmak üzere üç ana temadan oluşmaktadır. Oluşturulan tematik kapsam *Temalar*, *Kategoriler* ve *Alt Kodlar*'a ayrılarak MAXQDA programına kodlanabilecek hale getirilmiştir. Araştırmanın zamansal kapsamı bölgede kırsal dönüşümün hız kazanmaya başladığı ve özellikle 2010 sonrası Körfez ülkeleriyle turizm diplomasisin geliştirildiği dönemden günümüze kadar olan zaman aralığını içermektedir.

Bu tezde *nitel araştırma yöntemine* başvurulmuştur. Nitel araştırma yöntemi kırsal dönüşüm süreçlerinin çok boyutlu, derinlemesine ve ilişkisel olarak ele alınmasını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Kırsal alanlarda sürdürülebilirlik ve ticarileşme dinamikleri üzerine yapılan saha araştırmalarında istatistiksel verilerin tek başına açıklayıcı olmayacağı varsayılarak nitel araştırma, doküman/literatür analizi, katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat tekniklerine göre kurgulanmıştır.⁹

Bu tez *durum çalışması (case study)* olarak belirlenen araştırma desenine göre verilerin sistematik bir biçimde toplanmasına dayanmaktadır. Durum çalışmaları belli bir olayı, süreci veya yapıyı onu etkileyen iç ve dinamikleriyle detaylı olarak analiz etmeyi amaçlayan çalışmalardır. Bu çalışmaların detaylı olmasının nedeni derinlemesine görüşmeler, katılımcı gözlem ve doküman/literatür taraması gibi çeşitli veri kaynaklarına başvurularak ilgili durum, olay ya da süreç bağlamsal olarak analiz edilmesinden dolayıdır. Bu nedenle durum çalışmaları çoğunlukla saha verisine dayalıdır. Bu tezde de saha araştırmasının seçilme nedeni araştırmacının veri toplama sürecinde literatür verisine ek olarak incelenecek bölgede bulunması, incelediği topluluğu gözlemlemesi ve onlarla doğrudan görüşme gerekliliğidir.¹⁰

Bunun yanında durum çalışması desenini destekleyecek şekilde sahada veri toplama sürecinde *fenomenolojik desenden* de faydalanılmıştır. Fenomenoloji, bireylerin deneyimlediği olayları, bu deneyimlerin anlamlarını ve etkilerini anlamaya yönelik bir araştırma desendir. Bu çalışma açısından fenomenolojik desen kırsal dönüşüm sürecinde yer alan paydaşlar (yerel halk, işletmeciler, belediyeler, sivil toplum örgütleri vb.) tarafından bu sürecin nasıl algılandığını ve deneyimlendiğini anlamaya katkı sağlamaktadır. Bu nedenle saha araştırması hem kırsalda dönüşüm sürecindeki dinamikleri analiz etmeyi hem de bu süreçte paydaşların bu dönüşümü nasıl deneyimlediğini ortaya çıkarmayı amaçlayacak biçimde kurgulanmıştır.

Tezde *amaçlı örnekleme* yöntemi seçilmiş olup; söz konusu örneklem seçimi şöyle gerçekleştirilmiştir: Öncelikle araştırmada rastgele örneklem kullanılarak evrenden bir örneklem grubu belirlenmiş, daha sonra bu grup içerisinde araştırmaya en çok katkı yapacağı düşünülen alt gruplar seçilmiştir. Bu araştırmacının konu hakkında daha önceden yaptığı literatür taramaları ve ön görüşmelerle sahada daha

⁹ Tezin yöntemiyle ilgili ayrıntılı bilgiler “Araştırmanın Metodolojisi ve Veri Analizi” kısmında verilecektir (y.n.).

¹⁰ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, 2. Cilt, Çev. S. Özge, Yayınodası Yayıncılık, Ankara, 2014, s.540.

önce dikkate alınmamış ancak konu açısından kritik olguların gözlemlenmesiyle biçimlendirmiştir. Böylece örneklem grubu araştırmaya en çok katkı sağlama amacına göre seçilmiş olmaktadır. Bu bağlamda tezin örneklem grubu yukarıda belirtildiği gibi kırsal dönüşüm sürecinden doğrudan etkilenen ve sürecin farklı yönleriyle ilgili bilgi sağlayabilecek aktörlerden meydana gelmektedir. Örneklem şu yedi grubu kapsamaktadır: *Kamu Kurumu Temsilcileri/Görevlileri, Sivil Toplum Kuruluşları, Emlak Sektörü, Turizm ve Seyahat Acenteleri, Turizm Sektörü Çalışanları, Otel İşletmecileri (Konaklama Sektörü) ve Yerel Halk*. Görüşmeler bu yedi kategoride toplamda 62 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir.¹¹ Araştırmada katılımcılar MAXQDA programına bir kodla tanımlanmış olup, nitel veri analizinde katılımcıların görüşlerine tanımlandığı kod parantez içinde gösterilerek yer verilmiştir. Örnek vermek gerekirse; “.....katılımcının ifadeleri” (STK1) Okuyucu açısından çağrışımı kolaylaştırmak amacıyla katılımcılara yapılan kod atması ait olduğu kategorinin kısaltmalarından oluşturulmuştur. *Turizm Sektörü Çalışanları, (TSC1)* gibi.

Tezde kullanılan *veri toplama teknikleri* şunlardır: Öncelikle kavramsal ve kuramsal çerçevenin oluşturulabilmesi için konu ve araştırma sorununa odaklanılarak *literatür taraması* yapılmıştır. Ardından bölgede kırsal dönüşüm süreçleri sadece istatistiksel veriler ve literatür taramasıyla ölçülemeyen niteliklere sahip olduğu için, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını içeren *derinlemesine mülakatlar/görüşmeler* ve *yarı yapılandırılmış görüşme formları* kullanılmıştır. Böylece, araştırmanın bağlamına dair detaylı ve katılımcıların perspektiflerini içeren veriler toplanmıştır. *Yarı yapılandırılmış görüşme* türü nitel araştırmalarda en sık kullanılan tekniklerden birisidir.¹² Bu görüşmelerin en önemli avantajı doğrudan araştırma sorusunun yanıtını içeren veriye yönelmektir. Yapılandırılmamış görüşmeler katılımcıların konu dışı bilgiler vermesine yol açabileceği gibi tamamen yapılandırılmış görüşmeler de araştırmacının araştıracağı nesne hakkında subjektif sonuçlara ulaşmasına yol açabilir. Bu nedenle görüşme sorularının yapılandırılma biçimi araştırma bulguları için oldukça önemlidir.¹³ Bir diğer husus ise katılımcı profilinin mülakattan önce net bir biçimde belirlenmesi gerekliliğidir. Böylece “*odaklı, özelleştirilmiş ve bireyin deneyimlerine*”

¹¹ *Katılımcılara İlişkin Bilgiler* başlığı altında daha detaylı olarak ele alınmaktadır.

¹² Joseph A Maxwell, *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Sage Publication, Los Angeles, 2013, s.93.

¹³ Ayşe Polat, “Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/(Özel Sayı 2), 2022, s.168. ss.161-182.

yönelik sorularla araştırmanın daha çok derinleştirilmesi mümkün hale gelebilir.¹⁴

Araştırma kapsamında elde edilen nitel veriler iki farklı analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir: Bunlar içerik analizi, tematik analizdir. Bu yöntemlerin bir arada kullanılması, kırsal dönüşüm süreçlerini ve turizmin etkilerini hem derinlemesine hem de bütüncül bir şekilde inceleme imkânı sağlamaktadır.

- i. *İçerik Analizi*: Sahadan araştırma kapsamında toplanılan veriler (literatür verileri, katılımcı görüşleri, deşifreler ve katılımcı gözlem notları) içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Bu yolla karmaşık ve hacimsel olarak yoğun veriler farklı kategorilere ayrılmıştır. Bu çok sayıda verinin içerik analiziyle birlikte daha çalışılabilir ve sistematik bir forma getirilmesidir. Aynı zamanda bu teknik kullanılarak farklı kategorideki içeriklerin birbirleriyle ilişkisi de ortaya çıkarılmıştır. Böylece veriler tematik analiz için MAXQDA uygulamasında kodlama sürecine girebilecek aşamaya getirilmiştir.
- ii. *Tematik Analiz*: Bu aşama verilerin MAXQDA uygulamasında işlenmesi/kodlanması anlamına gelmektedir. Tema/Kategori/Alt Kod şeklinde hiyerarşik hale getirilen veriler içeriğine göre temalandırılmıştır. Böylece ilişkilerine göre alt kodlar bir araya gelerek kategorileri, kategoriler de bir araya gelerek araştırmanın genel temalarını oluşturmuştur. Tematik analizin araştırma için en önemli katkısı katılımcı görüşlerinin sıklığını, tekrarlayan kalıp ve ifadeleri tasnif ederek karmaşık saha verisi içinde tutarlı ve yorumlaması kolaylaşan bir yapı yaratmaktır. Bu aşama tamamlandıktan sonra tüm araştırmanın bir bütün olarak değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

Tez üç ana bölümden oluşmak üzere yapılandırılmıştır. *Sürdürülebilirlik ve Ticarileşme Dinamikleri Çerçevesinde Kırsal Alanın Dönüşümü* başlığını taşıyan birinci bölümde, kırsal dönüşüm sürecinin teorik ve kavramsal temelleri ortaya konularak, kırsal alanlarda ticarileşme süreçlerinin nasıl şekillendiği tartışılmaktadır. Bölümün ilk kısmında, *Kırsal Alanda Dönüşümün Kuramsal Temelleri* başlığı altında, kırsal dönüşüm süreçlerinin teorik çerçevesi ele alınmakta ve bu çerçevede tarihsel olarak *ilkel birikim* süreçleri, Luxemburg'un birikim çözümlemesi ile *mülksüzleştirme yoluyla birikim* kavramları çerçevesinde, kırsal alanların kapitalist sistem içindeki dönüşümü analiz edilmektedir. Bu bağlamda ticarileştirme ve piyasalaştırma

¹⁴ Polat, "Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama" s.171.

mekanizmaları aracılığıyla kırsal alanların sermaye birikim sürecindeki yeni işlevi tartışmaya açılmaktadır. İkinci kısımda, *Kırsalda Neoliberal Yapının İnşası: Kırsal Alan Yönetişimi* başlığı altında, kırsal alanın dönüşümünde neoliberal politikaların etkisi ele alınmaktadır. Bu kısımda neoliberal dönemde devlet-piyasa ilişkilerindeki yapısal dönüşüm *otoriter devletçilik* teziyle açıklanmakta ve devlet hacminin küçültülmesi tezine eleştirel bir boyutla yaklaşılmaktadır. Son kısımda ise *Turizm, Ticarileşme Dinamikleri ve Kırsal Alanın Sürdürülebilirliği* başlığı altında, turizmin kırsal alan dönüşümündeki rolü incelenmektedir. Turizme dayalı kırsal kalkınma eğilimleri, sürdürülebilir kalkınmayla çatışan ticarileşme dinamikleri ve kontrolsüz ticarileşmenin kırsal alan üzerindeki olumsuz etkileri ele alınarak, kırsal turizmin bölgesel kalkınmaya katkısı ve beraberinde getirdiği riskler tartışılmaktadır.

Tezin *Türkiye’de Kırsal Alanın Yapısal Dönüşümü ve Turizmin Rolü* başlığını taşıyan ikinci bölümünde ilk olarak, *Neoliberal Politikalar ve Kırsal Alan Yönetimi* başlığı altında Türkiye’de kırsal alanların yönetiminde neoliberal dönüşümün etkileri incelenmektedir. Bu bağlamda idari reform yaklaşımından yapısal uyarılama politikalarına geçiş süreci ve yerelleşme stratejileri çerçevesinde kırsal alan yönetiminde merkezi yönetimin rolü ve yerel yönetimlerin yeni işlevleri ele alınmaktadır. Ardından *Kırsal Alan Yönetiminde Ticarileşme Dinamikleri* başlığı altında kırsalda merkezi idarenin genişleyen yetkileri, tarım arazilerinin amacı dışında kullanımı, hazineye ait arazilerin piyasaya devri, orman rejimini daraltıcı düzenlemeler, yayla ve mera gibi müşterek alanların ticarileşme süreci, mevzuat ve literatürde konuyla alakalı yapılan çalışmalar taranarak ortaya konulmaktadır. Son olarak *Kırsal Kalkınmada Yeni Yollar: Kırsal Turizmi Geliştirme Politikası* başlığı altında ise kırsal kalkınmada tarıma alternatif olarak turizmin teşvik edilmesi ve kırsal turizmin sürdürülebilirliği konusu ele alınmaktadır. Bu kapsamda kırsal turizmin bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmesi, geleneksel kırsal geçim yöntemlerinin tarım dışı sektörlere entegre edilmesi ile çok sektörlü kalkınma yaklaşımının politikalarda nasıl yer aldığı ele alınmaktadır.

Tezin *Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanların Turizme Bağlı Dönüşümü* başlığını taşıyan son bölümünde, Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanların dönüşüm süreci sürdürülebilirlik ölçütleri ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde çok boyutlu bir analizle ele alınmaktadır. Bu bölümde, kırsal yapısının dönüşüm

dinamikleri, turizme bağlı ekonomik değişimler, çevresel etkiler ve sosyo-kültürel dönüşüm süreçleri sahadan toplanılan verilere dayalı olarak incelenmektedir. Bölgede geleneksel geçim kaynaklarının yerini giderek turizm odaklı bir ekonomik yapıya bıraktığı kırsal alanların bu dönüşüm sürecinden nasıl etkilendiği, turizmin yarattığı fırsatlar ve tehditlerin hangi dinamikler doğrultusunda şekillendiği, araştırma sorunsalından yola çıkılarak yapılan saha araştırması kapsamında katılımcıların görüşleriyle ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmektedir. Son olarak sahadan toplanan veriler MAXQDA uygulamasından faydalanılarak oluşturulan kodlama hiyerarşisi çerçevesinde analiz edilmektedir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE TİCARİLEŞME DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE KIRSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ

Biz çevremizde gelişen ekosisteme ihtiyaç duyan biyolojik yaratıklarız, isterse ondan vazgeçebilecek tanrılar değil.

William Hague¹⁵

Bu bölümde, kırsal alanın dönüşümü sürdürülebilirlik ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde ele alınmakta ve kırsal alanların dönüşümüne ilişkin kuramsal temeller incelenerek, neoliberal politikalar doğrultusunda şekillenen yeni kırsal yapı analiz edilmektedir. İlk olarak kırsal dönüşümün tarihsel ve kuramsal arka planı ele alınmaktadır. Bu çerçevede, ilkel birikim ve mülksüzleştirme yoluyla birikim gibi kavramlardan yola çıkılarak kapitalist genişleme süreçleri değerlendirilmekte; Rosa Luxemburg ve David Harvey'in yaklaşımlarından hareketle, kırsal alanların dönüşümünde etkili olan ticarileşme ve piyasalaşma dinamikleri analiz edilmektedir. Ardından kırsal alanın dönüşümünde neoliberal politikaların etkisi tartışılmaktadır. Devlet-piyasa ilişkilerinde yaşanan yapısal dönüşüm incelenerek, neoliberal dönemde devletin hacminin küçültülmesine ilişkin tezler ve buna yönelik eleştiriler değerlendirilmektedir. Ayrıca, yeni kırsal paradigma, tarıma dayalı kalkınmanın sona ermesi ve çok sektörlü kırsal kalkınma politikalarının yükselişi gibi konular arasındaki bağlantılar ortaya konmaktadır. Son olarak, turizmin kırsal alan dönüşümündeki rolü ele alınmaktadır. Turizme dayalı kırsal kalkınma eğilimleri incelenmekte, sürdürülebilir kalkınma ile ticarileşme arasındaki gerilim değerlendirilmektedir.

1.1. Kırsal Alanda Dönüşümün Kuramsal Temelleri

Kırsal alanın dönüşümüne yönelik kuramsal tartışmalar literatürde toprak üzerindeki tasarrufların değişimiyle ilişkilendirilmektedir. Kuramsal tartışmaları besleyen en önemli damarın kapitalizmin doğuşuyla birlikte doğal kaynakların ve (özel olarak) toprağın metalaşmasına yönelik tartışmalar olduğu söylenebilir. Bu tartışmalardan belki de en önemlisi günümüzde dahi farklı görüşlerle zenginleştirilen

¹⁵ İngiliz Siyasetçi. Bu ifade, İngiltere'de hükümetin doğal yaşam alanlarında yapılaşma ve ticari faaliyetlere izin veren bir yasal düzenlemeye yönelik yapılan eleştiride dile getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. The Royal Society for the Protection of Birds (RSPB), "Attack on nature: the story so far" <https://www.rspb.org.uk/whats-happening/news/attack-on-nature-the-story-so-far> (Erişim:3.4.2023)

ilkel sermaye birikimi yaklaşımıdır. Kökeni Marx ve hatta Adam Smith'e dayandırılan *ilkel-ilkse birikim yaklaşımı* kabaca toprak üzerinde kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ve toprakla ona bağımlı topluluklar arasındaki bağın koparılması anlamına gelmektedir. İlkel birikim her şeyden önce sermayenin toprak üzerindeki mülkiyet ilişkileri üzerinden yoğunlaştığı bir kapitalistleşme süreci olarak değerlendirilebilir. Feodalizmin çözüldüğü ve kapitalizme bağılı özel mülkiyet rejiminin inşa edildiği coğrafyalarda farklı zaman dilimlerinde ilkel birikim uygulamaları görülmektedir. Bu örneklerin başında kapitalizmin doğuşuna tanıklık eden İngiltere ve en sonlarda da geç kapitalistleşen Almanya ve Rusya gelmektedir. Bu devletlerin ortak özelliği kapitalizmin gelişimiyle birlikte toprak üzerindeki köylülük ve buna bağılı mülkiyet ilişkilerinin dönüşmesidir.¹⁶

1.1.1. Toprak Üzerindeki Tasarrufların Tarihi: İlkel Birikim Yaklaşımı

Tarihsel süreç içinde kapitalizm, toprak üzerindeki tasarrufların dönüşümü için en önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur. Neolitik Devrimle başlayan toprak üzerindeki mülkiyet, kapitalist üretim biçiminde doğrudan bir metaya dönüşmüştür. Günümüzde *toprağa el koyma/kapatma* ve *çitleme* gibi yöntemlerin mantığı açıklanırken, kapitalizmin Batı Avrupa'da ortaya çıkış koşulları ve kullanılan yöntemlere referans verilmektedir. Kırsal araziler üzerinde *metalaşma süreci*¹⁷ için bir başlangıç noktası verilecek olursa kuşkusuz İngiltere'de serfliğin çözülüş sürecine kadar gidilebilir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi İngiltere'nin dünyada feodalizmin en erken çözüldüğü ülkelerden birisi olmasıdır. İkincisi ise İngiltere'de *ortak toprakların (common land)* önemli bir bölümünün topraksız köylü ve serflerin kullanımına tahsis edilmiş olmasıdır.¹⁸ Bu coğrafyanın ilkel birikim açısından önemi feodal beylerin hüküm sürdüğü geniş kırsal arazilerin varlığıdır. Kapitalizmle yükselen burjuva sınıfının toprak sahipleriyle girdiği iktidar mücadelesi, kırsal arazilerin ve onun üzerinde hayatını sürdüren serfler ve topraksız köylülerin kaderini derinden etkilemiştir.

Orta Çağ'da toprak, üzerinde yaşayanlar için günümüzdeki algılanışından daha geniş bir anlama sahiptir. Günümüzde servetin göstergesi olarak kabul edilen banka

¹⁶ Oya Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008, s.51.

¹⁷ Metalaşma süreci kapitalizmin başlangıç koşullarında toprak üzerinde özel mülkiyet ilişkisinin kurulması ve toprağa erişiminin sınırlandırılması veya tamamen sonlandırılması olarak düşünülebilir.

¹⁸ Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar*, s.51-52.

hesaplarındaki varlıkların ya da başka bir ifadeyle parasal ilişkilerin bu dönemde sanıldığı gibi aksine oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bunun nedeni kapitalizm öncesi dönemde doğal kaynaklar ve ürünlerin toplumsal ihtiyaçları karşılama ölçütünün belirleyici olmasıdır. İktisat terminolojisinden yola çıkılırsa bu dönemde toplumsal ilişkilerin ürünlerin *değişim değerinden* çok *kullanım değerine* göre biçimlenmesidir. Toprakla kurulan ilişki biçimi bunun önemli bir örneğidir. Toprağın Orta Çağ'da anlamı hem bir zenginlik göstergesi hem bir iktidar kaynağı hem de üzerinde yaşayanlar için bir geçim aracı olmasıdır. Bu anlamda toprağın sermaye birikiminden daha çok gündelik ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir işlev gördüğü söylenebilir.¹⁹

Ticaretin gelişmesi, toprak üzerindeki tasarrufları doğrudan dönüştürücü bir etkide bulunmuştur. Ticaret ve kapitalizm arasında birbirini besleyen ilişki Sanayi Uygarlığı'nın fitilini ateşleyerek toprağı endüstriyel üretimin bir parçası haline getirmiştir. Örnek vermek gerekirse İngiltere'de geçimlik üretimin yapıldığı kırsal araziler doğrudan kentin ticaret ağına bağlanmış, ilerleyen aşamada basit manüfaktür üretimi gelişmiş fabrikalara dönüşmüştür. Kazançlı bir meslek grubu haline gelen tüccarlık, bugün de olduğu gibi, kırdaki üreticiler ve kentteki tüketiciler arasında bir köprü vazifesi görmüş ve kapitalizmin çarkını harekete geçirmiştir. Kapitalizmin doğuşunda ticaretin işlevi üzerine öncü çalışmalardan birisi olan Henri Pirenne'nin *Ortaçağ Kentleri*, her ne kadar kentlere odaklanıyor gibi görünse de ticaretin dışında kalan kırsal arazilerin nasıl kentlere bağlandığını göstererek kırsal alan dönüşümü açısından da dikkat çekicidir.²⁰ Pirenne'nin ifadeleriyle Ortaçağ Avrupasında gelişen ticaretle kentlerde oluşan pazarın *"kırsal alanların ürünlerini talep etmesi"* kaçınılmazdır.²¹ Ancak kapitalizmi doğrudan bu ticari ilişkiler bütününe indirgemek doğru değildir. Orta Çağ'da ticaret sermaye birikim süreci için bir dönüm noktası olsa da kapitalizmin özgünlüğünü endüstriyel üretimde aramak gerekir. Örneğin ticaret kırsalda toprak rejimini dönüştürmüş olsa bile kapitalist ilişkilerin kurulması topraklarından koparılan serflerin kentte ücretli/emekçi olarak yeniden üretime dahil edilmesiyle gerçekleşmiştir.

¹⁹ Genç'in *Orta Çağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat* adlı çalışması bu dönemde gündelik yaşam kalıpları üzerinden detaylı bir değerlendirme yapmaktadır. Özlem Genç, *Orta Çağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2022.

²⁰ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. İ. Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

²¹ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. U. Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.93.

Bu sürece daha yakından bakmak gerekirse İngiltere’de kırsal toprak üzerindeki iktidar mücadelesi incelenmelidir. İngiltere örneği ele alındığında toprak üzerindeki hakimiyetin burjuvazi ve aristokrasi arasında çıkar çatışmasını derinleştiren ana neden olduğu görülmektedir. Bu süreçte doğal kaynakları, tarım arazilerini ve emek gücünü elinde tutan feodal beylere karşı liman kentlerinde ticaretle yükselişe geçen ve teknik ilerlemelerle güçlenen burjuvazinin başkaldırması kaçınılmaz olmuştur. Marx’ın deyimiyle burjuvazinin “*tarihte oynadığı devrimci rol*”²² feodal ilişkileri çözerek geniş arazilerin, doğal kaynakların ve emek gücünün kapitalist sermaye birikim rejiminin bir parçası haline gelmesine yol açmıştır. Ticaret burjuvazisinin feodal beylerin topraklarını satın alma ve kiralama gibi yöntemlerle ele geçirmesi o topraklardan geçimini sağlayan serf ve topraksız köylüleri yoksulluğa sürüklemiştir. Böylece kırsal alanda geçimini sürdüremeyen köylülerin zamanla kentlere göçerek kapitalist ilişkiler içerisinde *proleterleştiği* görülmektedir. Köymen toprak üzerinde kurulan meta ilişkisinin sonuçlarını şöyle açıklamaktadır;²³

Kapitalizmle birlikte toprakların metaya dönüşüp alım satım konusu olması karşısında, sık sık şu değerlendirmelerle karşılaşırız: Yeniden üretilmesi mümkün olmayan toprak ve diğer doğal kaynakların özel mülkiyeti, haksız (emek verilmeden) kazançlara yol açmakta; bunlar da hem gelişmeyi engellemekte ya da maliyetli yapmakta, hem de bu kaynaklara sahip olmayanları yoksulluğa itmektedir. Doğaca sunulan kaynakların özel mülkiyete tabi olması bunlara sahip olmayanların aleyhine bir durum yarattığı için bunun hem ahlaki hem sosyal hem de iktisadi açılardan sorgulanması gerekir.

Görülmektedir ki kapitalizmin doğuşunda kırsal araziler üzerindeki tasarrufların önemli bir rolü vardır. Marx’ın çözümlemesine göre üretim araçları ve emek gücü arasındaki ilişkinin ayrışması kırsal alanda burjuvazinin egemenliğiyle gerçekleşmiştir. Bu süreç kırsalda geçime dayalı ilişkilerin sermaye merkeze alınarak yeniden biçimlendirilmesini ifade etmektedir. *Kapital*’de doğal kaynakların, toprağın ve üzerinde yetişen ürünlerin kapitalizm öncesinde kendi başına bir *sermaye değeri* taşımadığı önemle vurgulanır. Buna göre kapitalist üretim biçiminin temeli toplumsal ilişkiler içinde meta değeri taşımayan her şeyin sermaye birikim rejiminin içine alınmasını ifade eder. Ancak bu dahil etme biçimi üreticilerle üretim araçları arasındaki bağı tamamen koparılmasıyla gerçekleşmiştir. Marx kapitalist üretim

²² “Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz.” Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Yardım Kitap, İstanbul 2008, s. 24-25.

²³ Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar*, s.50.

biçimini ortaya çıkaran temel koşulları şöyle özetlemektedir:²⁴

Üretim ve geçim araçları nasıl başından beri sermaye değilse, para ve meta da değildir. Bunların sermayeye dönüştürülmesi gerekir. Ne var ki, bu dönüşmenin kendisi ancak belli koşullar altında olabilir: birbirlerinden tamamıyla farklı iki meta sahibi karşı karşıya gelmeli ve bunlar arasında ilişki kurulmalıdır; bir yanda, sahip bulundukları değerler toplamını başkalarının emek güçlerini satın alarak artırmaya can atan para, üretim ve geçim aracı sahipleri, öte yanda, kendi emek güçlerini satan ve dolayısıyla emek satıcısı olan özgür işçiler yer almalıdır. İşçiler iki anlamda özgür olmalıdır; köleler, serfler vb. gibi, doğrudan doğruya üretim araçları arasında yer almamalı, ama bağımsız çalışan çiftçiler vb. gibi de üretim araçları kendilerine ait olmamalıdır; bu gibi şeylerden yoksun, serbest ve boş kimseler olmalıdırlar. Meta piyasasındaki bu kutuplaşma ile birlikte kapitalist üretimin temel koşulları yerine gelmiş olur. Sermaye ilişkisi, işçilerle, emeğin gerçekleşme koşullarını oluşturan mülkiyetin, birbirlerinden ayrılmış olmasını gerektirir. Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, bu ayrılmayı korumakla kalmaz, bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretir.

Burjuvazinin Avrupa’da 14. yüzyıldan 19. yüzyıla varıncaya değin *ortak toprakları (common lands) çitlemesi*, kırsal alanın yapısında önemli bir kırılma yaratmıştır. İngiltere’de serflerin, topraksız köylülerin ve çiftçilerin kullanımına sunulan ortak topraklar ticaret burjuvazisinin koyun yünü üretimiyle farklı bir işlev kazanmaya başlamıştır. Daha önce geçimlik üretimin gerçekleştirildiği bu toprakların etrafı *çitlenerek (enclosure movement)*²⁵ koyun sürüleri beslenmeye başlanmıştır. Neeson’a göre İngiltere’de geçimlik üretimin yapıldığı ortak topraklar 1700’lere kadar önemli ölçüde korunmuşken, 1840’lara gelindiğinde çoğu çitlenerek burjuvazinin kullanımına geçmiştir.²⁶ Bu süreçte ortak topraklarda geçimini sürdüren üreticiler çitlerin dışına atılarak üretimle bağı koparılmıştır. Thomas More’un *Ütopya* eserinde kırsal alanlarda gerçekleşen bu dönüşüm çarpıcı bir dille ifade edilir:²⁷

Koyunlarınız dedim, bir zamanlar o uysal, o azla yetinen hayvanlar, duyduğuma göre, şimdi insanları bile yutacak kadar açgözlü ve vahşi olmuş. Tarlaları, evleri, kasabaları harabeye çeviriyor, insanından ediyormuş. Çünkü krallığınızın en kaliteli ve bundan ötürü de en pahalı yünlerini üreten yörelerinde, soylular ve mevki sahipleri, hatta şu hatırı sayılır sayıda manastır başrahibi, yani kutlu insanlar, ata yadigarı çiftliklerinden gelen eski kiralardan ve kazançlarından artık memnun değiller, öyle aylak aylak, refah içinde bir yaşam sürmekten de keyif almıyorlar, halkın yararına bir şey yapamadık, bari zararına bir şeyler yapalım diyorlar ve bütün toprakları kapatıp otlağa dönüştürüyorlar, evleri yıkıyorlar, kasabaları lağvediyorlar. Ama en azından kiliseyi ayakta tutuyorlar, koyun ağılı olarak tabii. Sizin topraklarınızın çoğunu vahşi hayvanları avlayacakları ormanlar ve parklar yapmak için harcadıkları yetmiyormuş gibi, bu beyefendiler şimdi de bütün yerleşim alanlarınızı ve ekili arazilerinizin her bir dönümünü talan edip çöle çeviriyorlar. Anlayacağınız, baba toprağını açgözlüce, ölümcül bir veba gibi

²⁴ Karl, Marx, *Kapital Cilt I: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s.688.

²⁵ Çitleme Hareketi: Kökeni İngiltere’ye dayandırılan ve burjuvazinin yükselişiyle birlikte kamu arazilerinin kapatılarak özel mülk haline getirilmesini ifade eden süreci ifade eder. Daha detaylı bilgi için; Jeanette M. Neeson, *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge University Press, New York, 1996.

²⁶ Neeson, *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, s.5.

²⁷ Thomas More, *Ütopya*, Kabalcı Yayınları, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, 2014, s.77-78.

kemiren bir mirasyedi, dönüm dönüm binlerce araziyi tek bir çitle çevirince onca çiftçi yerinden oluyor; bazıları üçkağıda gelip veya kaba güçle sinip mallarını satıyor ya da bitip tükenmez tacizlerden yılıp satmaya zorlanıyor. Sonuçta, bir şekilde bütün bu zavallılar, erkeği kadını, karısı kocası, yetimi dulu, kucağında bebesi olan analar, yani onca aile (özce küçük, ama nüfusça kalabalıklar, çünkü çiftçilik çok fazla insan gerektirir) göç ediyor, şöyle dersem daha doğru olacak, sadece bildikleri, alıştıkları yuvalarını terk ediyorlar, yoksa gidecekleri bir yerleri yok aslında.

Gerçekten de kırsal arazilerde geçimini sürdüren serflerin yün ticareti nedeniyle üretim sürecinin dışına itilmesi, serflerin yoksulluk içerisinde kırsal yerleşimleri terk etmesine yol açmıştır. Köylünün kırsal alandaki üretim araçlarıyla bağının koparılmasıyla feodalizmin hızlanan çözülüşü, Marx'ın deyimiyle *üreticilerin mülksüzleştirilmesiyle*, ticaret burjuvazisinin ise kapitalizmin çarkını çevirecek güce ulaşmasını sağlayan ilkel birikimle sonuçlanmıştır.²⁸

Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Bunun bir "ilk" süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmaktan ileri gelir.

Üreticiler ve üretim araçları arasındaki bağın koparılması zora dayalı bir dizi stratejinin uygulanmasıyla mümkün olmuştur. İngiltere'de krallığın da desteğiyle gücünü pekiştiren burjuvazinin toprakları hızla kapatması bazı köylü direnişlerini de beraberinde getirmiştir. *İngiliz İç Savaşı* sırasında ortaya çıkan *Levellers (Düzleyiciler ya da Tesviyeciler)* ve *Diggers (Kazıcılar)*²⁹ çitleme karşıtı hareketin en etkili isimleridir. Öyle ki “düzleme-tesfiye” anlamına gelen *levelling* ifadesi, köylülerin ortak topraklara dikilen çitleri “yıkması/dümdüz etmesinden” türetilmiştir. Temel çıkış noktası kırsaldaki çitlemeler olan bu iki hareket, toprak üzerindeki özel mülkiyet rejimine karşı duruşlarıyla birbirinden ayrılmaktadır. John Lilburne, Richard Overton ve William Walwyn gibi öncülerle anılan *Levellers* daha çok parlamenter hak ve özgürlük talebini içeren görece ılımlı bir hareketken, Gerrard Winstanley ve arkadaşlarının başını çektiği *Diggers*, özel mülkiyet rejimine karşı radikal duruşuyla sosyalizm öncüsü bir hareket olarak kabul edilir.³⁰ İlerleyen yıllarda *Diggers*'a dönüşecek bu hareketin kendini *Gerçek Levellers* olarak adlandırmasında bu ayrışma

²⁸ Marx, *Kapital Cilt I: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, s.688-689.

²⁹ Bu hareket ilk ortaya çıktığında kendini *True Levellers (Gerçek Düzleyiciler)* olarak adlandırmıştır. Daha sonra *Diggers (Kazıcılar)* adını almıştır. (y.n.)

³⁰ John Richard Gurney, *Brave Community: The Digger Movement in the English Revolution*, Manchester University Press, 2007, s.123.

etkili olmuştur.

Gerrard Winstanley öncülüğünde radikal bir köylü grubundan oluşan *Diggers*, kamu mülkiyetinde bulunan Surrey ve St. George's Hill'de bulunan arazilerde toprağı kazarak fasulye, yerelması ve havuç gibi tarım ürünleri ekmeye devam ederek ortak topraklar üzerindeki özel mülkiyet ilişkilerine radikal bir başkaldırının fitilini ateşlemiştir. Winstanley kırsalda köylülerin kullanımında bulunan toprağın önemini şöyle dile getirmiştir:³¹

Biliyoruz ki, avam halktan tüm yoksullar toprağı serbestçe kullanıp ondan yararlanmadıkça, İngiltere özgür bir ülke olamaz; bu özgürlük tanınmazsa bizler, avam halkın yoksulları, *kralın günlerinde*³² olduğumuzdan daha kötü bir durumda olacağız; çünkü o zaman, baskı altında olmakla birlikte bizim olan bir miktar toprağımız vardı; ama bugün mülklerimiz, özgürlük satın almak için harcandı ve biz hala Mannours tiranlığının Lordlarının baskısı altında eziliyoruz.

Diggers, *Devlet Konseyi* ve toprak sahiplerinde bir endişe yaratmış olsa da küçük ölçekli bir hareket olmanın ötesine geçememiştir. Diğer köylü başkaldırıları için de benzer bir durum söz konusudur. Moore İngiltere'de çitleme karşıtı hareketlerin bastırılmasını bunların "*mülkiyete karşı erken doğmuş saldırılar*" olmasına bağlamaktadır.³³ Böylece iç savaşın bastırılmasından sonra İngiltere'de toprak kapatma hareketinin serüveni devlet ve burjuvazi ortaklığıyla güçlenerek devam etmiştir. Bu sırada kırsalda mülksüzleştirilen köylülerin kaderi, bir zamanlar onları yerlerinden eden yün ticaretiyle yeniden kesişmiştir. Önceden toprağı işleyen köylüler, 17. ve 18. yüzyılda dokuma tezgahlarında kapitalist üretim biçiminin ücretli işçileri haline gelmiştir. Diğer yandan kırsal alanda mülkiyet yapısının değişimiyle ortak topraklar kent merkezli kapitalist üretim ağının bir parçası haline getirilmiştir. Moore kırsal alanların kapitalizmin yayılmasında oynadığı rolü şöyle özetlemektedir;³⁴

Eskiden köylü toplumunun güçlü olduğu zamanlarda, köylüler haklarını korumak için zorlu kavgalar verebilmiş ve bunda da az çok başarılı olmuşlardı. On sekizinci yüzyılda ise, çitlemelerin ve ticaretin etkilerinin vurduğu son darbe üzerine bu küçük köylüler, genellikle ne direnme ne de karşı saldırıya geçme gücünü gösterebildiler. Böylece, ortak toprakların ortadan kalktığı ve yeni bir ekonomik sistemin kırsal bölgelerde üstünlüğünü kabul ettirdiği sıralarda, eski köylü topluluğunun da sonunda yenik düştüğü ve çözüldüğü açıkça anlaşılıyor.

³¹ Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, İmge Yayınevi, Ankara, 2012, s.576; James, Margaret, *Social Problems and Policy During the Puritan Revolution 1640-1660*, Routledge London, 1930, s.102.

³²Bu vurgu İngiliz İç Savaşı sırasında tahttan indirilen Kral I. Charles'a yapılmıştır. Bu konuşmanın yapıldığı esnada parlamento taraftarlarının kurulan *Devlet Konseyi* hüküm sürmektedir. Konseyin en güçlü ismi 1645 yılında parlamento komutanlığına atanan Oliver Cromwell'dir. Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, s. 576.

³³ Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, s.576-577.

³⁴ Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, s.57-58.

Geri dönölüp çitleme hareketine bir bütün olarak bakılır ve çağdaş araştırmaların ulaştığı sonuçlar göz önünde tutulursa, çitleme hareketlerinin, endüstrinin yükselişinin etkileriyle birlikte, İngiliz köylülüğünün belini, onu bundan böyle İngiliz siyasal yaşamında göz önünde bulundurulması gereken bir etmen olmaktan çıkaracak derecede büküttüğü apaçık görülür. Ayrıca “fazlalık” oluşturan köylüler bakımından, kentlerin veya fabrikanın çekiciliğinin, kendi kırsal dünyalarının iticiliğinden daha ağır basıp basmadığı sorusu pek de önemli değildi. Çünkü her iki şıkta da sonunda köy topluluğunun geleneksel yaşamı ile karşılatıldığında alçalmaya ve acı çekmeye yol açacak olan seçenekler arasında kısıtılıp kalmaktaydılar. Bu tür sonuçlar doğuran şiddetin ve baskının uzun bir zaman dilimine yayılmış olması, yani bunların daha çok yasalar ve düzen çerçevesinde oluşması ve sonuçta demokrasinin daha sağlam temeller üzerinde kurulmasına katkıda bulunmuş olması, bize bunların, üst sınıfların alt sınıflara uyguladıkları kitlesel çapta bir şiddet olgusu olduklarını unutturmamalıdır.

Görüldüğü gibi kapitalizm ve kentleşme süreci hem kırsal alandaki mülkiyet yapısını önemli ölçüde değiştirmiş hem de kentlerdeki ücretli çalışma ilişkilerinin yapısını belirlemiştir. Bu nedenle kırsal toprak üzerindeki tasarrufların tarihi aynı zamanda kentsel yaşam dinamiklerinin aydınlatılması açısından da oldukça önemlidir. Öyle ki, günümüzde dahi kır ve kent arasındaki çatışmanın altında geçmişten devralınan mülkiyet ilişkilerini bulmak mümkündür. Bu anlamda kırsal toprak üzerinde el koyma/gasp etme, özel mülkiyete dönüştürme ve ticarileştirme uygulamalarının yalnızca tarihin belli bir döneminde başlayıp biten bir süreç olmadığına yönelik kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Bunların başında Rosa Luxemburg’un getirdiği kuramsal açılım gelmektedir. Maurice Dobb ve Paul Sweezy gibi düşünürlerin aksine Luxemburg’a göre ilkel birikim tarihin bir döneminde ortaya çıkıp sonlanan bir fenomen değildir.³⁵ Tam aksine ilkel birikim kapitalizmin devamlılığı için zorunluluktur. Aşağıda bu yaklaşım daha detaylı olarak ele alınmaktadır.

1.1.2. İlkel Birikim-Kapitalizm İlişkisi ve Luxemburg’un Çözümlemesi

Marx’tan bu yana ilkel birikim tartışmaları *Marksist* ve *Neo-Marksist* yazında geniş bir yer bulmaya devam etmiştir. Bunun nedeni ilkel birikimin kapitalizm içinde işgal ettiği pozisyonla alakalıdır. İlkel birikim, Batı Avrupa’da ortaya çıktığından bu yana kapitalist üretim ilişkilerinin büyük krizlerden nasıl daha çok genişleyerek çıktığını anlamaya çalışan düşünürler için önemli bir hareket noktası olmuştur. Gerçekten de Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, 1929 ve 1973-77 Bunalımları, kapitalizm içerisinde ciddi kırılmaları temsil etse de bu kırılmalar, sermaye birikiminin “olağandışı/istisnai” olarak görülen araçlarının devreye girmesiyle aşılabilmektedir.

³⁵ İlkel birikimin tarihselliği için bkz. Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, International Publishers, New

Kapitalist ilişkilerin dışında kalan alanları zorla veya kamu otoritesinin müdahalesiyle birikim rejiminin bir parçası hâline getirme çabası, bu araçların ortak özelliği olarak görülmektedir. Özellikle neoliberal dönemde sermaye birikim sürecinde bu olağandışı araçların giderek yaygınlaşması ilkel birikim tartışmalarını günümüzde daha önemli hale getirmektedir.

İlkel birikimin kapitalizmin doğuşunda görevine yerine getirip sonlanan bir süreç mi, yoksa kapitalizmin yapısal bir unsuru mu olduğuna yönelik tartışmalar sonlanmış değildir. Bu tartışmalar esasında Marksizm içerisinde feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine yoğunlaşmaktadır. Kapitalist iktisadi ilişkilerde zora, baskıya ve el koymaya dayalı birikim sürecinin devam edip etmediği sorusu, düşünürleri iki temel görüş etrafında toplamıştır. Bunlardan birincisi ilkel birikimin kapitalizmin doğuşuyla sonlanan bir süreç olduğunu iddia ederken, ikincisi ise ilkel birikimin kapitalizmin yapısal bir unsuru olarak değerlendirerek zorla birikim elde etmenin sürekliliğini vurgulamaktadır.³⁶

Başlangıç (prior) Birikimi Olarak İlkel Birikim: İlkel birikimin kapitalizmin doğuşunda gerçekten de “ilk” olma özelliği taşıyan bir süreç olduğunu iddia eden Maurice Dobb, Paul Swezzy ve John Merrington gibi düşünürlere göre kapitalizm ortaya çıktıktan sonra ilkel birikim sonlanarak doğrudan sermaye birikim sürecine geçilmiştir. Dobb ilkel birikimi “ilk-başlangıç” (prior) birikimi olarak ele alarak kapitalizmin doğuşuyla sınırlandırır.³⁷ Swezzy de ilkel birikimin feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde başlangıç olma özelliği üzerinde durmaktadır. Bu görüşe paralel olarak John Merrington ilkel birikimi kapitalizmin doğuşunda “*sermayenin ilk günahı*” olarak tanımlamaktadır.³⁸

İlkel Birikimin Sürekliliği: İkinci yaklaşım ise önce kırsalda mülksüzleştirme süreciyle başlasa da ilkel birikimin kapitalizmin yapısal bir unsuru olarak süreklilik gösterdiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre kapitalizm, yalnızca piyasa ilişkileriyle ortaya çıkan birikim sürecine indirgenemez. İlkel birikimin sürekliliği, meta değişimiyle ortaya çıkan birikime ek olarak, sermayenin ilkel birikimi kullanarak

³⁶ Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s.25-28.

³⁷ Maurice Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, Çev. Feyza Kantur, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.26.

³⁸ John Merrington, “Kapitalizme Geçişte Kent ve Kır”, ed. Paul Swezzy vd. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, Metis Yayınları, İstanbul, 1984, s.191.

yayılmaya devam ettiğini gösterir. Wood’a göre bu yayılım, *ekonomi dışı araçlar* ve doğrudan zora dayalı özelliklere sahip olsa bile liberal kurama göre özgürlükçü “*piyasa mekanizması örtüsü*” altına gizlenerek gerçekleşir.³⁹

Liberal düşünürler kapitalizmde sermaye birikimi sürecini piyasada sözleşme özgürlüğüne göre belirlenen meta değişimine dayandırmaktadır. Örneğin bu görüşe göre işgücü piyasasında bir emekçi emeğini satıp satmama konusunda özgürdür. Bu nedenle bireylerin sömürülmeleri de olası değildir. Bireyler sömürdüklerini düşündüklerinde kölelik ve serfliğin aksine bu ilişkiyi tek taraflı olarak sonlandırma özgürlüğüne sahiptir. Emekçinin emeğinin de bir meta haline geldiği bu üretim biçiminde birikim meta değişimine dayandırılır. Ancak Wood’a göre kapitalizm içerisinde özgürleşme, yasal haklar ve eşitlik gibi ilkelerin yanında *topraktan koparma, mülksüzleştirme ve proleterleştirme* süreci göz önüne alındığında çelişki daha açık olarak görülür;⁴⁰

Modern kapitalist demokraside, toplumsal ve iktisadi eşitsizlik ve sömürü, yurttaşlığa ilişkin özgürlük ve eşitlik ile bir arada. Üreticiler kanuni olarak bağımlı ya da siyasi olarak oy verme hakkından mahrum değil. Eski demokraside de yurttaşlık kimliği, toplumsal iktisadi konumdan ayrı tutulmuştu ve orada da siyasi eşitlik, sınıfsal eşitsizlik ile bir aradaydı. Ama arada önemli bir fark var. Kapitalist toplumda üreticiler, siyasi kimliklerinden bağımsız olarak, iktisadi zorlamalara tabi. Kapitalistin işçilerinin artı değerine el koyma gücü, onun sahip olduğu ayrıcalıklı yasal ya da yurttaşlık konumuna bağlı değil, ama işçilerinin mülksüz olmasına bağlı. Çünkü işçiler, geçinebilmeleri için çalışma araçlarına erişmek; bu nedenle de işgüçlerini ücret karşılığı satmak zorunda. İşçiler hem kapitalistin gücüne hem de rekabetin ve kârların azamileştirilmesinin zorunluluğuna tabi.

Bu çalışmada da öne sürüldüğü üzere, neoliberal dönemde kırsal alandaki ticarileşme ve piyasalaşma süreciyle ilkel birikim uygulamaları arasında ilişkiler bulunmaktadır. İlkel birikimi tarihin bir döneminde ortaya çıkıp sonlanan bir birikim türü olarak bakan birinci görüşün tersine günümüzde ilkel birikim uygulamalarının kapsamının büyüyerek genişletildiği görülmektedir. Şu halde ilkel birikimin sürekliliği altında kapitalizme yön veren sermaye dinamiklerini detaylandırmak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, sermaye birikim sürecinde ilkel yöntemlerin kapitalizmin yeniden üretiminde nasıl bir rol oynadığına bakılmalıdır. Böylece kırsal alanların kapitalizmin sürekliliği açısından taşıdığı anlam daha net bir biçimde görülecektir.

İlkel birikimin kapitalizmin yapısal bir unsuru olduğunu iddia eden düşünürlerin

³⁹Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, Çev. Şahin Artan, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008, s.46.

⁴⁰ Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, s.235.

başında Rosa Luxemburg gelmektedir. Luxemburg'un bu konudaki fikirleri *Sermaye Birikimi* ve *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları* adlı çalışmalarında Marx'ın *Kapital*'de sunduğu tarihsel birikim çözümlemesine getirdiği eleştirel yaklaşımda ortaya çıkmaktadır. Luxemburg, Marx'ın yalnızca kapitalistler ve işçilerden oluşan sermaye birikim modelinin doğru olmadığını iddia etmektedir. Ona göre kapitalizmin var olması sürekli olarak *kapitalist olmayan koşulların* varlığına bağlıdır.⁴¹ Bu tez geleneksel yaklaşımın aksine sermaye birikiminin birbirine “organik olarak bağlı” iki temel özelliği olduğuna dayanır. İlki kapitalistler ve ücretli işçilerin piyasada karşılaşmaları ve emekçilerin “gönüllü” ve sözleşme hürriyetine dayalı olarak “barış içerisinde” emeklerini sattıkları artı değer sömürüsüyle ortaya çıkan birikimdir. Ancak ikinci birikim Luxemburg'un ifadeleriyle şöyle tarif edilebilir;⁴²

Sermaye birikiminin diğer yönü, kapitalizm ile uluslararası ölçekte kendilerini göstermeye başlayan *kapitalizm-dışı* üretim şekilleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Kapitalizmin başlıca yöntemleri, sömürgeci politika, uluslararası kredi sistemi ve savaştır. Cebir, hile, baskı ve talan, çoğunlukla gizlenme gereği bile duyulmaksızın alenen sergilenmektedir. Bu siyasi şiddet ve güç mücadelesi keşmekeşinde ekonomik sürecin katı kurallarını keşfetmek gerekmektedir.

İlkel birikimin tarihselliğini savunan görüşün aksine bu yaklaşım kapitalizmi yalnızca meta değişimiyle varlığını sürdüren bir üretim biçimi olarak görmenin hatalı olduğunu savunur. Luxemburg bu yanlışlığı şöyle ifade eder; “*Kapitalizmin, üretim araçlarını günün birinde sadece meta değişimi yoluyla elde edebileceği anı beklemesini ummak hayaldir.*”⁴³

Kırsal alanların dönüşümü açısından Luxemburg'un yaklaşımının önemi bu alanların kendine has özelliklerinden gelmektedir. Müşterek kaynakları ve geçimlik üretim yöntemleriyle kırsal alanlar, Luxemburg'un altını çizdiği gibi *kapitalist olmayan ilişkilerin* yoğun olduğu yerlerdir. Luxemburg'a göre metalaşmamış doğal kaynaklara ve geniş arazilere sahip kırsal alanların varlığını bu şekilde sürdürmesi *sermayenin özüne ve varoluş biçimine aykırıdır*;⁴⁴

Artı-değer oranının artırılmasının en önemli yöntemi olan emek verimliliğinin sürekli olarak artırılması koşulu, *doğanın ve toprağın* sunduğu bütün madde ve kolaylıkların sınırsız kullanımı demektir. Bu konuda herhangi bir sınırlandırmaya izin verilmesi, sermayenin özüne ve bütün varoluş biçimine aykırıdır. Yüzlerce yıllık bir gelişmeden sonra, kapitalist üretim tarzı hala toplam dünya üretiminin yalnızca bir parçasını oluşturmaktadır. Şu anda esas olarak egemen olduğu küçük

⁴¹ Luxemburg, *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, s.25.

⁴² Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, Monthly Review Press, New York, 1968: Aktaran; David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Everest Yayınları, Çev. Hür Güldü, İstanbul, 2004, s.115.

⁴³ Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, Belge Yayınları, Çev. T. Ertan, İstanbul, 2004, s.280.

⁴⁴ Luxemburg, *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, s.36.

Avrupa kıtasında bile, köylü tarımı ve bağımsız zanaatlar gibi bazı üretim dallarının bütünü egemenliği altına almayı henüz başaramamıştır. Aynı şey Kuzey Amerika'nın geniş kesimleri ve diğer kıtalardaki çeşitli bölgeler için de geçerlidir.

Luxemburg'un yaklaşımını kabaca özetlemek gerekirse, tarihselci görüşe benzer bir biçimde kapitalist sermaye birikim sürecinde ilkel birikimin önemi kabul edilse de modern piyasa sisteminin yaratılmasından sonra da zora dayalı birikim uygulamalarının sonlanmadığı savunulur. Öyle ki, üretim araçlarına el koyma, toprak kapatma ve kırsal bölgelerde baskıyla meta ilişkilerinin kurulmasında rol oynayan askeri gücün birikim sürecinde payının giderek arttığı iddia edilir. Hatta bunlara ek olarak militarizm, devletlerin ürettiği/satın aldığı ve geniş bir hacme sahip silah, mühimmat, uçak vb. mallarla başlı başına birikim aracı olarak görülmektedir.⁴⁵ Luxemburg'a göre *bir birikim alanı olarak militarizmin* sanıldığıının aksine azalmayıp daha çok artmasının arkasında basit bir neden bulunur: Şiddete, zora ve el koymaya dayalı olarak sağlanan birikim, meta değişimi yoluyla sağlanan birikime göre hem daha az maliyetli ve zahmetsiz, hem de daha çok karlı ve hızlı bir yöntemdir.⁴⁶

Günümüzde sermayenin karlılık krizleri ve sonrasında başlayan savaşlar göz önüne alındığında bu tezi destekleyecek birçok tarihsel olay sıralanabilir. Örneğin Ortadoğu'da ABD ve Rusya gibi büyük kapitalist devletlerin dahil olmasıyla derinleşen savaşların altında enerji ve doğal kaynaklar olduğu bilinmektedir. 2003 yılında ABD'nin "demokrasi götürme"⁴⁷ söylemiyle Irak'a yönelik başlattığı işgal girişimi, ilkel birikim ve artan militarizm açısından oldukça destekleyici bir örnektir. Bunun yanında Harvey'in *Yeni Emperyalizm* adlı çalışmasında, M. Klare'den yaptığı şu alıntı doğal kaynaklara askeri araçlarla "el koymanın" kapitalizm açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir: "*Ortadoğu'yu kontrol eden, küresel petrol vanasını ele geçirmiş demektir; küresel petrol vanasını elinde tutan da en azından yakın bir gelecek için küresel ekonomiyi denetimi altına almış demektir.*"⁴⁸

1.1.3. Toprakta Yaratıcı Yıkım: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim

Literatürde ilkel birikimin sürekliliğine yönelik çalışmalar içinde Luxemburg'un tezleri kadar önemli olan bir yaklaşım da David Harvey tarafından geliştirilmiştir.

⁴⁵ Luxemburg, *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, s.154.

⁴⁶ Luxemburg, *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, s.282-283.

⁴⁷"Demokrasi götürme", "evrensel çıkarlar" ve "yardımseverlik" söylemleriyle ilkel birikimin şiddet ve zor kullanmayı gerektiren araçlarını maskeleyecek bir ideolojiye duyulan ihtiyaç dikkat çekicidir.

⁴⁸ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, s.17; Michael Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, Owl Books, New York, 2001.

Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim (*accumulation by dispossession*) adını verdiği birikim çözümlemesi, ilkel birikimin sürekliliği hususunda yakın dönem üzerinden önemli bakış açıları sunar. Mülksüzleştirme yoluyla birikim bazı kaynaklarda *el koyarak birikim* olarak da çevrilmektedir.⁴⁹ Harvey, sermaye birikiminde günümüze kadar ulaşan ilkel yöntemleri *toprakta yaratıcı yıkım* adını verdiği bir sürece dayandırmaktadır. Sınıflı toplumların oluşmasıyla birlikte, insanın *doğal çevreyi* dönüştürecek bilgi, donanım ve teknik araçları geliştirerek *ikinci doğa* denilen dünyayı yaratması Harvey'e göre *toprakta yaratıcı yıkım* süreci olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰ Böylece insanın kendisi dışındaki doğaya yönelmesinin tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da artı değere dayalı toplumsal örgütlenme biçimiyle, doğaya müdahale araçlarının aşama aşama genişletildiği görülmektedir. Ancak Harvey'in burada vurguladığı husus birikim sürecinde günümüze değin ulaşan sermaye sınıfı ve devlet ortaklığıyla başarıya ulaşan, baskı ve zora dayalı yöntemlerdir.⁵¹ İnsanın sermaye birikim sürecinde doğayı tahakküm altına almaya yönelik geliştirdiği araçların insanlar üzerinde de tahakküm biçimlerini sürekli hale getirdiğini savunan bu görüşe göre el koyma, kaynaklardan yoksun bırakma, baskı ve zorbalık sermaye birikiminin doğasında bulunan yöntemler olarak ele alınmaktadır. Harvey'in bu yaklaşımını daha net bir biçimde açıklamak için Franz Oppenheimer'in devlet kuramında altını çizdiği sermaye birikimi argümanına başvurulabilir. Oppenheimer, sermaye birikiminin uzun tarihinde, insanlığın devletlerin egemenliği altında, iki tür birikim yöntemi geliştirerek türünü devam ettirdiğini savunur. Bunlardan birincisi "üretmek" birikimi arttırmaktır. Örneğin sulama yöntemlerinin geliştirilmesi, tohum ıslahı gibi verimliliği arttıracak bilginin geliştirilmesi, ekilebilir arazi miktarının artışı ve tarım teknolojilerinin ilerletilmesi üretkenlik kategorisinde yer almaktadır. İkinci yöntem ise ilkinin göre çok daha zahmetsiz ve hızlı bir birikim yöntemidir. Bu yöntem daha önceden üretilmiş artı ürüne veya doğal kaynaklara zorbalıkla *el koyma (istilacılık)* olarak tanımlanmaktadır. Oppenheimer'in tezine göre istilacılık, uzun tarihsel arka planıyla sermaye birikim sürecinde cazibesini yitirmeyen işlevsel bir yöntemdir.⁵² O halde bu yaklaşıma göre üretim ve mübadelenin yanında istilacılığın, zorbalığın ve baskıyla el koymanın sermaye birikim rejimine içkin yapısal

⁴⁹ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, s.114.

⁵⁰ David Harvey, *Sermaye Muamması*, Çev. Sungur Savran, Sel Yayınları, İstanbul, 2012, s.191.

⁵¹ Harvey, *Sermaye Muamması*, s.252.

⁵² Franz Oppenheimer, *Devlet*, Çev. A. Şenel, Y. Sabuncu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.

bir özellik olarak görüldüğü söylenebilir. Harvey'in bu yaklaşıma katkısı günümüzde küresel kapitalist toplumsal örgütlenme içerisinde zorbalık, yıldırma ve *el koymanın/mülksüzleştirmenin* genişleyen içeriğiyle alakalıdır. Oppenheimer ve Luxemburg'un öne sürdüğü gibi birikimin iki yapısal özelliği olduğunu kabul etmesine rağmen Harvey'in özgünlüğü günümüzde mülksüzleştirmenin tarihte olmadığı kadar arttığını savunmasıdır. Bu argümana göre ilkel birikim, kapitalizmin oluşumuyla başlayıp biten bir süreç değil, tam aksine kapitalizmle başlayan ve yıkıcı etkileriyle derinleşen bir süreç olarak görülür.⁵³

Harvey'e göre mülksüzleştirme yoluyla birikimin kapitalizm içerisinde taşıdığı anlam, birikimin ortaya çıktığı *zaman-mekan sabiteleri (spatio-temporal fix)* ile ilişkilidir;⁵⁴

Mal ve hizmet mübadelesi (işgücü de dahil olmak üzere) daima yer değişikliklerini gerektirir. Bu değişimler birbirleriyle kesişen mekânsal hareketler dizisini belirler; mekânsal hareketler de farklı bir beşeri etkileşim alanını oluşturur. Ülkesel ve mekânsal işbölümü (kasaba ve köy arasındaki ayrım bu işbölümünün en erken türleridir) birbiriyle etkileşim halindeki bu mekânsal mübadele süreçlerinin bir eseridir. Kapitalist faaliyet, eşitsiz bir coğrafi gelişme yaratır. Doğal kaynak zenginliğinde coğrafi farklılaşma olmadığında ya da bu kaynakların bölgesel ve mekânsal farklılaşmalar ve uzmanlaşmalar üzerinde ağırlık teşkil etme olasılıkları bulunmadığında da böyledir bu. Bu mekânsal yapı içerisinde kapitalistler bireysel olarak rekabet güdüsüyle rekabetçi avantaj elde etmeye çalışırlar, dolayısıyla maliyetlerin düşük ya da kar oranlarının yüksek olduğu yerleri ararlar. Bir yerdeki fazla sermaye, kar olanakları henüz tüketilmemiş başka bir yerde istihdam edilebilir.

Harvey'in vurguladığı gibi mal ve hizmetlerin üretilmesi ve tüketilmesi daima bir yer üzerinde gerçekleşir. Buna ek olarak ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki hızlı genişleme farklı yerleri kapitalist örgütlenme için erişilebilir kılmaktadır. Son üç yüzyılda farklı coğrafyalara erişim olanağının dramatik bir biçimde yükselmesi, zaman nosyonunun coğrafyadan ayrılmasına neden olmuştur. Biraz daha açmak gerekirse, sermayenin zaman maliyetine katlanmadan karlılığı yüksek ve kaynaklar açısından cazip farklı coğrafyalara nüfuzunun giderek kolaylaşması, birikim rejimi içerisinde mülksüzleştirmeyi her geçen gün daha da tercih edilebilir hale getirmektedir. Harvey'in yaklaşımına göre kapitalist ilişkilerin dışında kalmış coğrafyalarda doğal kaynaklar ve işgücü üzerinde denetim kurma kolaylığı nedeniyle sermayenin karlılık arayışında farklı coğrafyaların mülksüzleştirilmesi, her zaman özel bir yerde olacaktır.⁵⁵

⁵³ Harvey, *Sermaye Muamması*, s.253.

⁵⁴ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, s.80.

⁵⁵ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, s.114-115.

Şu halde kırsal alanların mülksüzleştirme süreçlerinde oynadığı rol daha da belirginleşmektedir. Sermayenin karlılığı emdiği alanlardan çıkıp doğal kaynaklar açısından zengin ve henüz “ticarileştirilmemiş” yeni karlı alanlar arayışına girmesindeki temel mantığın toprak, hammadde ve işgücü gibi ana girdilerin maliyetini düşürebilmek olduğu söylenebilir. Bu nedenle birikim rejimi açısından geleneksel üretim biçimlerinin sürdürüldüğü ve küresel piyasa dinamikleri dışında kalan kırsal alanlar, henüz sermayeye dönüşmemiş kaynaklarıyla küresel şirketlerin potansiyel düşük maliyetli girdilerinden başka bir biçimde görülemezler. Harvey bu durumu şöyle özetlemektedir;⁵⁶

Girdi (toprak, hammadde, ara girdiler ve işgücü) maliyetleri düşüyorsa, talebin artmaması karşısında bile birikim mümkündür. Dolayısıyla, kar fırsatlarını sürekli kılmakta, gelişen pazarlara erişim kadar ucuz girdilere erişim de önem taşımaktadır. Kapitalist olmayan topraklar sadece ticarete açık olmakla kalmamalı, sermayenin, ucuz işgücü, hammadde, düşük maliyetli toprak vb. girdileri kullanan karlı girişimlere yatırım yapmasına da izin vermeye zorlanmalıdır.

Yukarıdaki pasajda da görüldüğü üzere kapitalizm içinde karlılık krizlerinin aşılmasında girdi maliyetlerini düşürecek yeni yollar bulmak oldukça önemlidir. Bunun nedeni sermayenin sürekli rekabetçi koşulların baskısı altında hareket etme zorunluluğudur. Başka bir ifadeyle yüksek maliyetli üretim yapan firmaların sistem içerisinde yok olması kaçınılmazdır. Burada vurgulanması gereken maliyetlerin hangi yollarla düşürüldüğüdür. Harvey’in birikim konusunda dikkat çektiği husus girdi maliyetlerin düşürülüp karlılığın artırılmasında sermayenin olağan araçlarının dışında el koymanın/mülksüzleştirmenin yükselen payıdır. Örnek vermek gerekirse, mülksüzleştirmenin çağdaş araçlarının geliştirilmesinde 1970’lerde patlak veren küresel finans krizinin büyük bir yeri vardır. Gerçekten de 1973 ve 1977 Petrol Şoklarının tetiklediği krizin girdi maliyetlerini kayda değer biçimde yükselttiği bilinmektedir. Bunun yanında 1970’lerde artan finansallaşma dalgasıyla ortaya çıkan spekülasyon/talancı yatırımlar, dolandırıcılık, hortumlama, hisse senedi spekülasyonları, yüksek enflasyona dayalı kredi sistemi ve borçlandırma, mülksüzleştirmenin yeni biçimleri olarak toplumsal yaşama entegre edilmiştir.⁵⁷

Sermayenin girdiği karlılık krizi sonucu ortaya çıkan neoliberal politikaların özüne ilişkin bir değerlendirme yapmak gerekirse Harvey’in *girdi maliyetlerini düşürme-zor kullanma/el koyma/mülksüzleştirme* arasında kurduğu ilişkiye dayanan

⁵⁶ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, s.116.

⁵⁷ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, s.121.

birikim çözümlemesi oldukça tutarlı görünmektedir. Bu bağlamda çağdaş mülksüzleştirme örnekleri şöyle sıralanabilir;⁵⁸

- *Biyo-korsanlık*: Büyük tıp şirketlerinin genetik kaynakları, ticarileştirmeleri ve kendi tekellerine almaları
- *Patent ve lisanslamalar*: Kümülatif bir biçimde edinilen insanlığın faydasına kullanılabilecek, biyolojik ve tıbbi bilgiye erişimin sınırlandırılması
- *Ortak çevresel kaynakların tahribatı*: Toprak, hava ve su gibi doğal kaynakların karlılık güdüsüyle yağmalanması ve ekosisteme geri dönüşü olmayan zararlar verilmesi
- *Doğal Kaynakların metalaştırılması*: Daha önceden piyasanın girmediği alanlardaki doğal kaynakları, çevreye ve yerel topluluklara etkisi göz ardı ederek piyasada alınıp-satılır birer meta haline getirme
- *Kamusal hizmetlerin şirketleşmesi ve özelleştirilmesi*: Kamusal fayda esasına göre örgütlenen elektrik, su ve telekomünikasyon gibi hizmetlerin şirket mantığına göre ya da doğrudan özel şirketler tarafından sunulması
- *Edinilmiş haklara el koyulması*: Sosyal destekler, emekli aylığı ve sağlık güvencesi gibi edinilmiş hakların sınırlandırılması ya da tamamen kaldırılması

Görüldüğü gibi verilen örnekler mülksüzleştirme sürecinin çağdaş uygulamalarının oldukça geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Özellikle ortak çevresel kaynakların ve doğal yaşamın bu uygulamalar nedeniyle risk altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Burada vurgulanması gereken husus müstakil olaylardan ziyade kapitalist üretim biçimi içinde sürdürülebilir bir yapıyla çelişen ve sınırsız karlılığa dayalı ticari akıldır.

1.2. Kırsalda Neoliberal Yapının İnşası: Kırsal Alan Yönetişi

Sermaye birikimin küresel karlılık krizleri çerçevesinde devletler ve uluslararası kuruluşların işlevlerinde de önemli bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Özellikle neoliberal dönemde küresel düzeyde devletlerin yapısal benzerliklere sahip yeni bir eğilime girdiği görülmektedir. Bu yönetsel dönüşüm devletlerin hem ulusal düzeyde hem de yerel düzeyde yeni yönetim modellerini uygulamaya koymalarıyla günümüze kadar

⁵⁸ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, s.122.

ulaşan neoliberal devlet yapısının oluşmasında etkili olmuştur. Bu bölümde devlet-piyasa ilişkilerinin yapısal dönüşümü, değişen kalkınma anlayışı ve bunun kırsalda yönetsel yapıyı nasıl dönüştürdüğü üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Devlet-Piyasa İlişkilerinin Yapısal Dönüşümü

Neoliberal politikaların dünya genelinde otoriterleşme eğilimleriyle birlikte varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Bu yaklaşım çoğunlukla literatürdeki neoliberalizm ve devletin küçültülmesi arasında kurulan ilişkinin eleştirisine dayanmaktadır. Devletin sınırlandırılmasına dayalı neoliberal varsayımlara yönelik mesafeli bir konum alan bu çalışmalar aracılığıyla, devletin neoliberal dönemde işlevi daha çok sorgulanır hale gelmiştir. Neoliberal deneyimlerde devletin giderek güçlenmesi ve otoriterleşme olgusunun temellendirilmesi için öncelikle *devletin sınırlandırılması* iddiasının ne ifade ettiği üzerinde durulmalıdır. Buradaki sınırlandırma devletin piyasa dinamikleri karşısındaki konumuna göre tayin edilmektedir. Ancak toplumsal güç dengeleri açısından bakıldığında neoliberal devlet sivil toplum alanını kuşatan, sendikal hakları zayıflatan, sermaye karşısında tehdit olabilecek hak mücadelelerini kararlılıkla bastıran ve bu alandaki kaynaklarını arttırarak giderek büyüyen bir aygıt görünümü çizer. Bunun yanında kamuya ait teşebbüslerin özelleştirilmesi, doğal kaynakların piyasaya açılarak ticarileştirilmesi ve denetim/cezai yaptırım gibi kamusal hak talep edilen alanlarda devletlerin faaliyet alanının genişlediği görülür. Böylece neoliberal devlet piyasa hedefleri doğrultunda bazı alanlarda gücü arttırılan bazılarındaysa ise sınırlandırılan bir aygıt dönüşür.

Bu konuda en önemli açılımlardan birisini yapan Nicos Poulantzas'a göre kapitalist devletin dinamikleri 1970'lerdeki birikim krizlerine bağlı olarak geri döndürülemeyecek şekilde değişmiştir. Bu değişimin genel seyri, kapitalist devletin demokratik siyasetten tamamen uzaklaşarak baskın şekilde "otoriter" unsurlar taşıyan yeni bir devlet biçimi olarak ortaya çıkmasıyla tanımlanmaktadır. Ana hatlarıyla Poulantzas'ın tezi devlet biçiminin kapitalizmin gelişim evreleriyle paralel bir şekilde değiştiğini ifade eder. Kapitalizmin erken döneminde *liberal devletin*, 1929 Buhranından sonra *müdahaleci devletin* ve küreselleşme dönemine tekabül eden tekelci kapitalizm aşamasında ise *otoriter devletin* sahneye çıktığı savunulur.⁵⁹ Son aşamada her devletin özgül koşullarında ortaya çıkan dönemsel "otoriterleşme-

⁵⁹ Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, 2006, İstanbul, s.228.

demokratikleşme” eğilimlerinden farklı olarak otoriterlik, kalıcı ve yapısal bir unsur olarak iktisadi güç dengeleri karşısında neoliberal devletin sürekliliğine hizmet eder.

Bu yaklaşıma göre *otoriter devletçiliğin* görünümü demokratik kurumların zayıflamasında, siyasi nitelikli özgürlüklere getirilen sınırlandırmalarda, iktisadi özgürlükleri güçlendiren ve piyasanın önünü açan *kolaylaştırıcı (facilitator)* politikalarda belirginleşir. Ancak Poulantzas devleti kabaca egemen sınıfın çıkarlarının temsilcisi olarak gören geleneksel yaklaşımın⁶⁰ aksine, egemen ve tahakküm altındaki sınıflar arasında değişen bir uzlaşma alanı belirleyerek hakimiyetini sürekli hale getiren bir aygıt olarak ele alır. Devletin bu uzlaşmacı rolüyle sınıfsal hegemonya düzene sokulur ve yeniden üretilir.⁶¹ Toplumsal ve iktisadi ilişkileri dönüştüren rekabetçilik, bireycilik ve serbestlik gibi neoliberal hedefler uygulanırken bu hedefleri sürekli hale getirecek ideolojik araçlara ihtiyaç duyulur.

Althusser’in ortaya koyduğu devletin baskıcı ve ideolojik araçları yaklaşımı neoliberal yapı içinde daha da belirginleşir. Böylece toplumsal muhalefeti denetleyen baskı aygıtıyla neoliberal dönüşümü meşrulaştıracak ideolojik aygıt bir arada işlevsel hale gelir.⁶² Örneğin, devletin yapısı gereği ekonomik ilişkileri bozduğunu ve krizlerin temel sebebi olduğunu iddia eden normatif yaklaşım, özelleştirmelerin toplumsal meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bizzat devlet içindeki karar mercileri tarafından dile getirilen bu eleştiriler, dönüşümün ideolojik inşasını güçlendirmeye hizmet etmektedir.

Özetle; Poulantzas’ın analizinden yola çıkılırsa neoliberalizmin değişen devlet biçimiyle koşut olarak küresel bir uygulamaya dönüştüğü sonucuna ulaşılabilir. Ancak kamu yönetimi literatüründe çoğunlukla neoliberalizmin yönetim bilimsel ilkeler üzerinde yarattığı dönüşüm merkeze alınarak devletin değişen rollerine odaklanılmaktadır. Özellikle *yeni kamu işletmeciliği (new public management)* gibi yaklaşımlara indirgenen neoliberal devlete yönelik çıkarımlarda yönetsel yapının devlet biçiminin yalnızca bir yönü olduğu gerçeği ihmal edilmektedir.⁶³ Bunun yanında devlete karakterini veren organların (yasama, yürütme ve yargı) nasıl

⁶⁰ Ortodoks marksizmin devleti tekelci sermayenin edilgen bir aracına indirgeyen yaklaşımının aksine Poulantzas devleti karmaşık bir ilişkiler ağı olarak kavrar. (y.n.).

⁶¹ Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s.227.

⁶² Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul, 2003, s.61.

⁶³ Selime Güzelsarı, “Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirket Gibi Yönetilmesi, Ya Da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” *Ayrıntı Dergi*, 29, 2019, s.39. s.39-50.

konumlandığı toplumsal alanın düzenlenmesinde oldukça belirleyicidir. Poulantzas’a göre neoliberalizm aşamasında ortaya çıkan *otoriter devletçilik* yürütmenin diğer tüm organlar içinden sıyrılıp öne çıktığı ve yönetici azınlığın tüm kamu idaresinde söz sahibi olduğu bir devlet biçimine karşılık gelir. Bu tezden yola çıkıldığında, neoliberal stratejiyle bütünleşen otoriter devlet biçimi tarihte daha önceden hüküm sürmüş baskıcı yapılardan farklı olarak bazı siyasi araçların öne çıkarılmasıyla varlığını sürdürebilmektedir. Bu araçlar kabaca şöyle özetlenebilir;⁶⁴

Tablo 1.1. Otoriter Devletçiliğin Araçları

Araçlar	Politikalar
<i>Yürütme Organının Güçlenmesi</i>	· Yürütme organının diğer organlar karşısında belirgin bir biçimde güç kazanması · Güçler ayrımının sınırlarının belirsizleşmesi · Siyasi partilerin parlamento ve toplumsal yaşamda etkilerinin giderek azalması
<i>Demokratik Katılımın Sınırlandırılması</i>	· Keyfî ve anlık kararlarla yurttaş özgürlüğünün sınırlandırılması · Kamu gücünün daha çok sembolik ve fiziksel şiddet kullanımına aktarılması · Yurttaşların denetim altına alındığı bir kontrol ağının inşası · Yönetici azınlığın aldığı kararların sorumluluğunu üstlenmemesi · Kamuoyuna alınan kararlar hakkında bilgilendirme yapılmaması. · Devlet sırların artışı
<i>Bürokrasinin Siyasallaşması</i>	· Siyasi partilerin üstlendikleri işlevlerin bürokrasiye aktarılması · Hukukun ve kurumlarının etkisizleştirilmesi · Bürokratik yapı üzerinde yargısal denetimin azalması · Teknokratik yönetimin yükselişi

1970’lerin son döneminden bu yana ekonomik serbestleşme dalgasının yayıldığı devletlerde yukarıdaki unsurların belirginleşmesi dikkat çekicidir. Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye deneyiminde bu eğilimi görmek mümkündür. Devlet biçiminin otoriterleşme yönünde değişimi sancılı bir süreç olduğu için toplumsal güç dengelerini devlet lehine kaydıracak antidemokratik müdahaleler zorunlu olarak devreye sokulabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında askeri darbeler toplumsal muhalefeti bastıran ve neoliberalizm önündeki taşları temizleyen işlevsel araçlar olarak piyasa

⁶⁴ Bu tablo yazar tarafından şu kaynaklara göre oluşturulmuştur; Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s.223-228; Yiğit Karahanoğulları, Duygu Türk, “Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye” *Mülkiye Dergisi*, 42/3, 2018, s.406. s.403-448.

hakimiyetini olanaklı hale getirmiştir. Böylece devletin sınırlandırılması tezi tam aksine devletin toplum üzerinde uyguladığı iktidarını güçlendirmesiyle sonuçlanmıştır. Kırk yıllık geçmişiyle neoliberal otoriterleşme eğilimi günümüzde toplumsal, ekonomik ve ekolojik etkileriyle daha belirgin hale gelmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikten iklim değişikliğine, kamusal eğitimde düşen nitelikten doğal kaynaklarının tahribatına, siyasal katılım olanaklarının daralmasından kayırmacılık ve liyakatsizliğin yükselişine varıncaya değin çoğu süreçte neoliberal otoriterleşme kendini göstermektedir.

Neoliberal otoriterleşme açısından kırsal alanlar ve doğa üzerinde uygulanan politikalar önemli bir yere sahiptir. Doğal kaynakların neoliberal dönemde özelleştirilmesi ve piyasa rejimi içine dahil edilmesi, otoriterleşme tezini büyük ölçüde desteklemektedir. Bu nedenle günümüzde doğayı dönüştürmeye yönelik araçlar çoğunlukla neoliberalizmle doğrudan ilişkili olarak görülmektedir. Piyasa üzerinden devlet müdahalesinin çekilmesine dayanan serbestleşme dalgasının doğal kaynaklara etkisi, sermaye dinamiklerin kamusal mülkiyete tabi alanlara doğru genişlemesi biçiminde olmuştur. Neoliberal dönemde temel kaynak yaratma biçimleri arasında kamusal mallar üzerinde kurulan devlet iktidarının esnetilerek piyasanın bu alana nüfuz ve dönüştürme girişimleri bulunmaktadır. Devletin koruması altındaki kamusal mallar ve müşterekler üzerinde piyasanın girişini sınırlandıran kurallar, neoliberalizmde “müdahale” olarak değerlendirildiğinden (devlet müdahalesi genellikle piyasa üzerindeki kısıtlamalar anlamında kullanılsa da) piyasa dışında olup ticarileşme potansiyeli taşıyan unsurlar da müdahale kapsamında ele alınabilmektedir.

1.2.2. Yeni Kırsal Paradigma: Tarıma Dayalı Kırsal Kalkınmanın Sonu

Toplumlar uzunca bir zamandır kır ve kent olmak üzere iki temel yerleşimde varlığını sürdürmektedir. Bu iki yerleşim birimi ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel özellikleriyle birbirinden ayrışmaktadır. Kırsal alanlarda temel geçim çoğunlukla tarım ve doğal kaynaklar üzerinden sağlanırken, kentler tarım dışı faaliyetlerle özdeşleşmiş yerleşimlerdir. Tarihsel süreç içerisinde kırdan kente doğru bir nüfus hareketliliğinin olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni kırsaldaki tarımsal geçim kaynakları daralırken kentin temel geçim dinamiği olan sanayi ve hizmet sektöründeki

genişlemedir.⁶⁵ Ancak kır ve kent arasındaki ayrım demografik bir değişime indirgenemez. Günümüzdeki kır ve kent ayrımını belirginleştiren en önemli gelişme üretim biçiminde yaşanan dönüşümdür. Kentleşme hareketinin tanımlanmasında ekonomik faktörlerin önemli bir ağırlığı bulunur.⁶⁶ Sanayileşmeyle birlikte kapitalist üretim biçimine özgü mekânsal bir işbölümü ortaya çıkmıştır. Bu yeni yapılanmada kentler fabrika, ticari girişimler ve ücretli emek gibi unsurlardan oluşurken kırsal alanlar, doğal kaynaklar, tarımsal araziler, toprak sahipleri ve köylü topluluğu ile karakterize edilmektedir.

1970’lerden bu yana kırsal alanlarda yaşanan dönüşümün belli başlı farklılıkları bulunmaktadır. OECD’nin 2006’da yayımladığı *Yeni Kır Paradigması* metninde kırsal alana dair geleneksel ve yeni paradigma amaç, sektör, araç ve aktör boyutuyla şöyle gösterilmiştir;

Tablo 1.2. OECD’ye Göre Yeni Kırsal Paradigma⁶⁷

	Eski Yaklaşım	Yeni Yaklaşım
Amaç	· Eşitliği sağlamak · Çiftlik geliri yaratmak · Çiftliklerin rekabet edebilirliğini arttırmak	· Kırsal alanların rekabet edebilirliğini arttırmak · Yerel varlığın değerlendirilmesi · Kullanılmayan kaynaklardan fayda sağlamak
Ana Sektör	· Tarım	· Kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi · Kırsal turizm, imalat sanayi, bilgi ve iletişim teknolojileri endüstrisi vb.
Temel Araçlar	· Teşvikler	· Yatırımlar
Aktörler	· Ulusal yönetimler · Çiftçiler	· Yönetimin her düzeyi: Uluslar üstü, ulusal, bölgesel ve yerel, yerel paydaşlar (kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları)

OECD’nin *Eski Yaklaşım*⁶⁸ olarak ifade ettiği kategoride kırsal kalkınmada ana

⁶⁵ Ahmet Mutlu, *Kenti Anlamak: Kent Kültürü Sorunu ve Politikası*, Palme Yayınevi, Ankara 2020, s.25.

⁶⁶ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Yayınları, Ankara, 1993, s.19.

⁶⁷ OECD, *Rural Policy Reviews, The New Rural Paradigm Policies And Governance*, OECD Publishing, 2006, s.15; Sevinç Bahar Yenigül, “Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikalarına Etkisi”, *Planlama Dergisi*, 27/1, 2017, s.18.

⁶⁸ Bu yaklaşımın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sosyal ve kültürel koşullarının yükseltilmesi amacıyla gündeme gelen “kalkınma” kavramını ve sosyal devlet yaklaşımı ile ilişkili olduğu söylenebilir. İktisadi büyüme hedeflerinden daha geniş bir boyuta sahip olan bu

sektörün tarım olmasının belli başlı sebepleri vardır. Bunların başında ulusal kalkınmanın ve toplumsal refahın kırsal alanda gerçekleştiren planlı tarım politikasıyla sağlanabileceği düşüncesi bulunur. *Yeni Yaklaşım* ise neoliberal kırsal kalkınma politikasının tarım ve toplumsal refah odaklı kırsal kalkınmayı politik düzlemde arka plana konumlandırması sonucu ortaya çıkmıştır. Neoliberal kırsal kalkınma yaklaşımının kırsal alana yönelik getirdiği yeni çerçeve tarım dışı sektörlerdeki potansiyel karlılıktır. Bu düşünce, tarım sektörünün bir toplum için taşıdığı önemi yalnızca kârlılık açısından değerlendirmek anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle yeni yaklaşım şu düşünce üzerine inşa edilmiştir: Eğer kırsalda tarım dışı sektörler daha çok yatırım çekme potansiyeline sahipse kalkınma bu sektörlerle dayalı gerçekleşmelidir. Günümüzde neoliberalizmin katı bir biçimde uygulandığı ülkelerde kırsaldaki üreticilerin sektörde varlığını sürdürememesi bu düşünceyle ilişkilidir.

Kırsalda tarım sektörüne dayalı kalkınma yaklaşımını farklı sektörleri de kapsayacak biçimde daha geniş bir çerçevede tanımlayan neoliberal paradigma günümüzde dünyada tarım sektörünün derinleşen sorunların ana sorumlusu olarak görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan *Üçüncü Dünya* ülkelerinde tarım içinde çok boyutlu ve karmaşık sorunları barındıran bir faaliyete dönüşmektedir. Ancak bu sorunların kökeni neoliberalizm öncesine uzanmaktadır. Genel kabulün aksine azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dünya tarımında ana aktör değildir. Tarım ve azgelişmişlik arasında kurulan bağ *ticari tarım* faaliyetiyle birlikte tamamen değişmiştir. McMichael'a göre tarımsal ihracat hacminin dünyadaki dağılımında *Üçüncü Dünya* ülkelerinin payı 1950 ile 1980 yılları arasında %53'ten %31'e düşerek, gelişmiş ülkeler karşısında gerilemiştir. Tarım sektöründe değişen uluslararası dengelere ilişkin dikkat çekici değişim şöyle ifade edilmiştir;⁶⁹

Tarımda *Üçüncü Dünya*'nın dünya tarım ihracatındaki payı, 1950 ile 1980 yılları arasında %53'ten %31'e düştü ve Amerikan tahıl ambarı, dünya tarım ticaretinde kritik rolünü pekiştirdi. 1980'lere gelindiğinde, Amerika Birleşik Devletleri dünya buğdayının %17'sini, mısırının %63'ünü ve soya fasulyesinin %63'ünü üretiyordu; dünya ihracatındaki payı ise buğdayda %36, mısırdaki %70 ve soya fasulyesinde %59'du. Dünyanın diğer tarafında ise, 1961 ile 1975 yılları arasında *Üçüncü Dünya*'daki tarımsal kendine yeterlilik, planlı ekonomilere sahip Asya ülkeleri (Çin, Kuzey Kore ve Vietnam) dışında her yerde azaldı. Latin Amerika hariç tüm bölgelerde kendine yeterlilik %100'ün altına düştü. Örneğin, Afrika'nın kendine yeterlilik oranı 1961'de %98 iken 1978'de %79'a geriledi.

kalkınma anlayışı eğitim, sağlık ve insana yaraşır yaşam koşullarının yaratılmasına işaret etmektedir. (y.n.)

⁶⁹ Philip McMichael, *Development And Social Change: A Global Perspective*, Pine Forge Press, 2016, s.65.

Gelişmekte olan ülkelerde azalan tarımsal ihracat eğiliminin ve kendi kendine yeterlilik oranının neoliberal politikalarla birlikte telafisi güç sorunlara evrilmesi kaçınılmaz olmuştur. Neoliberal kırsal kalkınma politikasının tarım sektörüne etkilerini şöyle özetleyebiliriz; (1) *Küresel Tarım Şirketlerinin Yarattığı Rekabet Sorunu*, (2) *Girdi Maliyetlerinin Yükselmesi*, (4) *Dışa Bağımlılığın Artışı* (4) *Gıda Güvenliğinin Tehlikeye Girmesi*.

Küresel Tarım Şirketlerinin Yarattığı Rekabet Sorunu: Özellikle gelişmekte olan ülkelerde neoliberal politikalar, tarım sektöründe faaliyet gösteren üreticiler arasında rekabet dengesinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Devletlerin tarım sektörüne müdahaleleri kaldırarak piyasa dinamikleri karşısında kayıtsız pozisyonu, dünya genelinde küçük ölçekli üreticinin günden güne sektörün dışına itilmesine yol açmaktadır. Samuel Huntington henüz neoliberal politikalar uygulanmaya konmadan çok kısa bir süre önce, yayınladığı 1968 tarihli *Siyasi Düzen ve Değişen Toplumlar* (*Political Order and Changing Societies*) isimli çalışmasında geçimlik tarımın karşı karşıya kaldığı sorunu şöyle özetlemektedir; “*Tarım, ticaret, endüstri ve diğer tarım dışı faaliyetlere kıyasla önemini kaybederken, ticari tarım, geçimlik tarımın yerini almaktadır.*”⁷⁰

Büyük tarım şirketleri ve küçük üreticinin aynı şartlarda yarıştığı bu yapıda tarım şirketleri küresel pazarı ele geçirerek tarım politikalarına önemli ölçüde yön vermeye başlamıştır. Gıda güvenliği, doğanın korunması ve yerel küçük ölçekli çiftlik üretiminin desteklenmesi gibi alanlarda büyük tarım şirketlerinin elde ettiği hakimiyet, çoğunlukla karlılık ve büyük sermaye lehine sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. McMichael’e göre neoliberal küreselleşmenin dayattığı kırsal kalkınma yaklaşımının tarım sektörüne en büyük zararı, küçük ölçekli üreticilerin devlet desteğinden koparıp, büyük firmalarla rekabete zorlanarak saf dışına çıkarmasıdır.⁷¹

Girdi Maliyetlerinin Yükselmesi: Tarımsal üretimde sübvansiyonların iki temel katkısı bulunmaktadır. Birincisi küçük ve orta ölçekli üretici desteklenerek piyasada varlıkları garanti altına alınır. İkincisi ise girdi maliyetleri azaltılarak tarımsal ürünlerin fiyatları erişilebilir seviyede tutulabilir. Neoliberal tarım politikasıyla birlikte devlet desteklerinin azaltılması ya da tamamen kaldırılması küçük ve orta

⁷⁰ Samuel Huntington, *Political Order and Changing Societies*, Yale University Press, London, 1973, s.33.

⁷¹ McMichael, *Development And Social Change: A Global Perspective*, s.102.

ölçekli çiftçilerin, gübre, yakıt, arazi ve tohum gibi temel üretim girdilerinin fiyatlarının artmasına neden olmaktadır.⁷²

Dışa Bağımlılığın Artışı: Yukarıda McMichael'ın *Üçüncü Dünya* ülkelerinde tarımsal ihracatın ve kendi kendine yeterlilik kapasitesinin giderek düşmesinden de görülebileceği üzere gelişmiş ülkelere bağımlılığın ana faktörlerinden birisi de tarımdır. Tarımda dışa bağımlılığın uzun bir tarihi olsa da kısaca Amerika'da başlayan *Yeşil Devrim (Green Revolution)* hareketiyle birlikte *Üçüncü Dünya'da* tarımın hangi dinamiklere göre gelişeceği önceden belirlenmiştir. Kimya endüstrisi ve tarımın bir araya gelmesinden doğan verimlilik artışına dayalı bir hareket olan *Yeşil Devrim*, Rockefeller Vakfı tarafından Meksika'da 1943 yılında mısır, buğday ve fasulye üretimini yirmi yıllık süreçte, yaklaşık yüzde 300 arttırmasıyla bilinir olmuştur. Filipinler, Kolombiya ve Nijerya gibi *Üçüncü Dünya* ülkelerinde Amerika menşeli tarım ilaçları ve tohumlarla bu hareket dünyaya yayılmıştır. *Yeşil Devrim* 1971'de, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Dünya Bankası tarafından desteklenen Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışma Grubu'nun (CGIAR) kurulmasında önemli bir paya sahip olmuştur.⁷³ Ancak bu hareket *Üçüncü Dünya* ülkeleri için iki büyük olumsuz etkiyi beraberinde getirmiştir. İlki Amerika menşeli tarım ilacı üretimi yapan tarım şirketlerinin *Üçüncü Dünya'ya* yapılan ihracatlarla giderek büyümesi ve tarım sektörüne yön verebilecek ekonomik güce ulaşmasıdır. Tohumdan gübreye, tarım ilacından tarım teknolojilerine artan dış talebin en önemli sonucu *Üçüncü Dünya* ülkelerinde tarımın dış kaynaklar olmadan sürdürülemez seviyeye gelmesidir. İkinci olumsuz etkisi de bu ülkelerde ekilebilir tarım arazilerinde bilinçsiz ilaç kullanımıyla hem bu arazilerin kirletilmesi hem de çevresindeki canlı yaşamının zarar görmesidir.

Gıda Güvenliğinin Tehlikeye Girmesi: Tarımsal ürünler tarih boyunca çeşitli riskleri beraberinde getirir de günümüzde bu riskler, genetik teknolojisi ve kimya alanındaki gelişmelerle birlikte farklı bir boyuta ulaşmıştır. Önceden gıda güvenliği denilince ilk akla gelen tüketim ürünlerinin hijyeni, tazeliği ve enfekte olup olmama durumuyken günümüzde gıda güvenliği genetiği değiştirilmiş tarımsal ürünler ve

⁷²Harriet Friedmann and Philip McMichael, "Agriculture and the State System: The Rise and Decline of National Agriculture" *Sociologia Ruralis*, 29/2, 1989, s.113. ss.93-117.

⁷³ McMichael, *Development And Social Change: A Global Perspective*, s.73.

tarım ilaçlarıyla anılır olmuştur. Tarım sektöründe faaliyet gösteren çok uluslu şirketler hem bu bilgilerin kaynağı hem de dünya genelinde uygulayıcısı konumundadır. Bu şirketlerin neoliberalizmle birlikte yükselişe geçmesi gıda güvenliği açısından çeşitli sorgulamaları da beraberinde getirmektedir. Weis'e göre çok uluslu şirketlerin piyasa sürdüğü genetiği değiştirilmiş yapılar ve bunlardan elde edilen tarımsal ürünler hakkında işleyen süreç yeteri kadar şeffaf değildir. Bunun yanında tarım ilaçları, hayvan aşıları ve genetiği değiştirilen bitkiler hakkında kamuoyunu bilinçlendirmeye yönelik girişimler sınırlı ve dar bir aktivist grubunu geçmemektedir.⁷⁴

1.2.3. Çok Sektörlü Kırsal Kalkınma Politikası

Geleneksel kırsal kalkınma yaklaşımında kalkınmanın ana odağında tarım sektörü bulunmaktadır. Tarım sektörüne kalkınmada ayrılan öncelikli rolün önemli nedenleri vardır. Bu nedenlerden ilki sanayileşmeyle birlikte kırdan kente doğru artan göç eğilimidir. 1900'lerin ilk yarısında tarım sektörüne öncelik verilmesi nüfusun kırsal alanda tutulması için ilk akla gelen yöntem olmuştur. Ancak tarım tekniklerindeki gelişme ve artan makineleşmenin tarımsal arazilerde ihtiyaç duyulan işgücünü azalttığı için göç eğilimi üzerinde tarım öncelikli kırsal kalkınma politikasının kayda değer bir etkisi olduğu söylenemez. Tarım sektörüne öncelik verilmesinin ikinci temel gerekçesi ise kır ve kent arasında yapılan keskin sektörel ayrımdır.⁷⁵ Bu ayrıma göre kırsal, tarımsal üretimle özdeşleştirilirken, kentlerin gelişimi sanayi ve hizmet sektörü ağırlıklı olacak biçimde planlanmıştır. Bu planlamaya göre kırdaki tarımsal üretim kentlerin ihtiyaç duyduğu temel malların tedarikçisi olarak; kentler ise kırsalda verimliliği arttıracak sanayi ürünlerinin sağlayıcısı olarak hizmet verecektir.

Bu geleneksel ayrıma dayalı kalkınma yaklaşımının 1970'lerde yaşanan küresel iktisadi kriz dalgalarından sonra önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. En önemli dönüşümün kırsal kalkınmada tarım sektörünün öncelikli işlevine dayalı yaklaşımının terk edilmesidir. Özellikle gıda güvenliğinin giderek azaldığı ve salgın hastalıkların artış gösterdiği bu dönemde kırsalda tarım faaliyetinin önemi daha da

⁷⁴ Tony Weis, *The Global Food Economy: The Battle for the Future of Farming*. Zed Books, 2007, s.185.

⁷⁵ Ahmet Mutlu, *Bir Kır Ütopyası: Osmanlıdan Cumhuriyete İdeal Köy, İdealkent* Yayınları, Ankara, 2022, s.22.

belirginleşmektedir.⁷⁶

Geçmişteki kırsal pratikler ve geçim yöntemleri göz önünde bulundurulduğunda, bunun kırsalda devrim niteliğinde bir dönüşüm anlamına geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu küresel politika dönüşümünün en belirgin yansıması, uluslararası politika belgelerinde kırsal kalkınmanın ele alınış biçiminde meydana gelen değişimde gözlemlenebilir. OECD'nin kırsal kalkınmaya yönelik politika belgelerinde geleneksel kırsal kalkınma yaklaşımındaki tarım sektörüne verilen önceliğin yerini “çok sektörlü” ve “çok aktörlü” kırsal kalkınma yaklaşımına bırakması, 1980'lerden sonra kırsalda hayata geçirilecek kalkınma politikasının dinamiklerinin ne olacağı hakkında oldukça fikir vericidir. Günümüzde kırsalda yükselişe geçen tarım dışı sektörlerin ve farklı ölçeklerdeki aktörlerden oluşan süreçte etkili olan 1988 tarihli *Kırsal Politika Yapımında Yeni Eğilimler (New Trends in Rural Policy Making)*⁷⁷ ve 1990 tarihli *Kırsal Kalkınma İçin Ortaklık (Partnerships for Rural Development)*⁷⁸ adlı politika belgeleri, OECD'nin bu dönüşümdeki payını göstermektedir. Bu politika belgeleri, küresel kapitalizmin yaşadığı kârlılık krizinin ardından ortaya çıkan neoliberal rasyonalite çerçevesinde, kentsel alanlarda doygunluğa ulaşan sermayenin kırsal alanlara yönelmesinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Bu süreçte kırdaki yatırım potansiyeli sektörel göstergelerin dışına çıkarak “alansal” olarak bütüncül bir bakışla yeniden ele alınmıştır. Günümüzde kırsal alandaki dönüşümün izlerini sürmenin en sistematik ve tutarlı yolu, devlet, sermaye ve uluslararası örgütlerin değişen rolleri doğrultusunda şekillenen neoliberal araçları analiz etmektir.

1.2.4. Kırsal Alanın Dönüşümünde Neoliberal Araçlar

Neoliberalizm ile ilgili literatürde her ne kadar kırsal alan odak bir konu olmasa da günümüzde bu alanda kayda değer araştırmaların yapıldığı gözlenmektedir. Bu çalışmaların en önemli katkısı, neoliberalizmi yalnızca ilkesel ve normatif bir çerçevede ele almanın ötesine geçerek, bu sürecin gündelik yaşamda ve insan dışındaki dünyada yarattığı somut etkileri görünür kılmasıdır. Doğanın neoliberal araçlarla dönüştürülmesi konusunda önemli çalışmalarıyla bilinen Noel Castree, bu alanda yapılan eleştirel çalışmaların dört temel soruya cevap aradığını belirtmiştir. Bunlar;⁷⁹

⁷⁶ Mutlu, *Bir Kır Ütopyası: Osmanlıdan Cumhuriyete İdeal Köy*, s.30

⁷⁷ OECD, *New Trends in Rural Policy Making*, OECD Publication, France, 1988.

⁷⁸ OECD, *Partnerships for Rural Development*, OECD Publication, France, 1990.

⁷⁹ Noel Castree, “Neoliberalising Nature: The Logics Of Deregulation And Reregulation” *Environment And Planning A: Economy And Space*, 40/1, s.131. ss.131–152,

- i. Dünyanın farklı bölgelerinde neoliberal ideolojinin insan dışı fenomenlere (doğal kaynaklar, toprak, ekosistem gibi) yönelmesinin ana nedenleri nedir?
- ii. Doğanın dönüştürülmesinde başlıca neoliberal yollar/araçlar nelerdir?
- iii. Neoliberal yapılanmanın doğada ne gibi etkileri vardır?
- iv. Bu etkiler nasıl değerlendirilmelidir?

Kuşkusuz bu soruların yanıtları farklı coğrafyalarda ve gelişmişlik düzeylerinde değişiklik gösterse de yaklaşık kırk yıllık tarihi içinde neoliberal pratiklerin temelde belli bir ortaklığa sahip olduğu görülür. Yukarıda da değinildiği gibi neoliberalizmin öncelikli hedefi devlet aygıtıdır. Devletin sınırlandırılması gibi basit bir talebin ötesinde bu aygıtın neoliberal işleyişe uygun olarak dönüştürülmesi oldukça önemlidir. Böylece, kırsal alanın ve doğal kaynakların yeniden biçimlendirilmesi, öncelikli olarak devletin neoliberal dönüşümüne bağlı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin yapı, ideoloji ve iktidar boyutuyla neoliberal dönüşümü şöyle özetlenebilir:

Tablo 1.3. Devletin Neoliberal Dönüşümü

Boyutlar	Neoliberal Araçlar
<i>Yapı</i>	· Teknokrasi; üst kurullaşma, bağımsız otoriteler · Örgütlenme: işletme yönetimi, şirket-müşteri ilişkisi · Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi
<i>İdeoloji</i>	· Kamu yararı ilkesinden uzaklaşma · Hantal bürokrasi, vesayetçi yapı ve hız arayışı söylemi · Kamunun verimsizliği varsayımı
<i>İktidar</i>	· Yürütme gücünde yoğunlaşan iktidar · Yasama organı yerine kararnamelerle yönetim · Yargısal denetimin zayıflaması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere neoliberalizm, kamusal karar alma süreçlerinin tamamına etki eden kapsamlı bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Castree'ye göre, devlet denetimi altındaki doğal kaynakların da bu sürecin bir parçası hâline gelmesi kaçınılmazdır. Ancak doğal kaynaklar, neoliberalizm açısından özel bir işlev taşımaktadır. Sermayenin kârlılık krizini aşmasında, doğal kaynaklardan elde edilen ekonomik değerin kritik bir rolü bulunmaktadır. Castree'ye göre, doğal kaynakların kamusal denetimden çıkarılarak neoliberal sisteme dâhil edilmesi, yedi

temel unsurun hayata geçirilmesiyle mümkün olmuştur. Bunlar:

- *Özelleştirme*: Devlete veya kamusal mülkiyete sahip mal ve hizmetlerin yasal yollar aracılığıyla özel mülkiyet haline getirilmesi
- *Ticarileştirme*: Daha önce iç ve dış piyasada işleme açık olmayan nesnelerin metalaştırılarak pazarda dolaşıma sokulması
- *Kuralsızlaştırma*: Belli toplumsal ve çevresel konularda devlet denetiminin azaltılması. Denetimin azaltıldığı bu alanların şirketlerin “özgür tercihlerine” bırakılması
- *Yeniden Kurallastırma*: Özelleştirme ve ticarileştirme süreçleri baz alınarak kamu politikalarının yeniden yapılandırılması.
- *Sınırlandırılan Kamu Sektörü Üzerinde Piyasa Kontrolü*: Kamu sektörünün sınırlandırılmasının ötesinde devlet yapısının piyasa ilkelerine göre yeniden örgütlenmesi.
- *Sivil Topluma Koşut Mekanizmaların İnşası*: Devletin sosyal ve çevresel alanlardan çekilmesiyle doğan boşluğun yine devlet öncülüğünde teşvik edilen gönüllü kuruluşlarla doldurulması. Sivil toplumun devletin gözetiminde yeniden inşası.
- *Bireyci Etik*: Devlet destekli sosyal alanlarda kendi kendine yeterli yapıların teşviki. Bireyselliğin özgürlüğü azamileştireceğine dayanan ahlaki kavrayışın yaygınlaştırılması. Atomize bir toplumun inşası.

Özelleştirmenin Kırısala Yönelmesi: TDK’ya göre özelleştirme “devlete ait taşınır, taşınmaz malların teklif alma veya ihale yoluyla satışını yapma” olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰ Özelleştirme, en basit tanımıyla, daha önce mülkiyet haklarıyla sınırlandırılmamış ya da kamusal mülkiyet altında bulunan varlıkların yasal statüsünün özel mülkiyete dönüştürülmesi sürecidir. Başka bir ifadeyle özelleştirme, önceden ortaklaşa veya müşterek kullanıma açık olan varlıklar üzerindeki tasarrufun mülkiyet ilişkileri aracılığıyla sınırlandırılması ya da bu varlıklara erişimin kısıtlanması anlamına gelmektedir. Bu süreç temel olarak iki ana unsura dayanmaktadır. Birincisi kamusal varlıkların devlet eliyle özel mülk statüsüne dönüştürülmesidir. İkincisi de daha önce bedelsiz erişilen ya da parasal karşılığı bulunmayan varlıkların belli

⁸⁰ Türk Dil Kurumu, “Özelleştirme” www.sozluk.gov.tr, (Erişim:14.03.2023)

ölçütlere göre fiyatlandırılması veya ticarileştirilmesidir. Böylece özelleştirmelerin temel hedefi kamu mülkiyetinde bulunan mal ve hizmetlerin iktisadi değeri yaratacak biçimde piyasaya devrinin sağlanmasıdır. Daha geniş anlamda özelleştirme şu unsurlara dayanmaktadır:⁸¹

- Devletin (yasal, doğal vb.) oluşturduğu mal ve hizmet üretimindeki kamusal tekellerin kaldırılması
- Kamu hizmetlerinden (sosyal mallardan) mümkün olanların fiyatlandırılması
- Kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin finansmanının özel kesimce sağlanması
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin mülkiyet devrinin yanı sıra özel kesime kiralanması
- İşletme yönetimlerinin özel sektöre devri
- Deregülasyon (kurumsal serbestleşme): Özel firmaların düzenlenmesi ile ilgili kamu tarafından konulan kurallara son verilmesi

Yukarıda değinildiği gibi özelleştirmeye temelde konu olan kamusal nitelikli mal ve hizmetlerdir. O halde özelleştirmenin sonuçları kamusal mal ve hizmetlerin dönüşümünde aranmalıdır. Geçmişten bu yana uygulanagelişi nedeniyle kamu hizmetleri belli ortak ilkelere dayandırılmaktadır. Bunlar arasında Fransız idare hukukunda da benimsenen şu dört ilke sayılmaktadır: *Süreklilik İlkesi*, *Eşitlik ve Yansızlık İlkesi*, *Değişkenlik (Uyum) İlkesi*, *Meccanilik (Karşılıksızlık/Bedelsizlik) İlkesi*.⁸² Özelleştirme toplumsal ihtiyaçların bu dört ilkenin dışına çıkarılarak devlet dışındaki örgütlenmeler tarafından karşılanması olarak özetlenebilir. Diğer bir deyişle özelleştirilen mal ve hizmetlerde kamusal zorunluluklar sona ermektedir. Toplumsal ihtiyaçların devlet ve devlet dışı örgütlenmeler tarafından karşılanmasının amaç yönünden önemli bir farklılığı bulunmaktadır. Devlet tarafından üstlenilen hizmetler kamu yararı dışında başka bir amaçla hayata geçirilemez. Ancak özel örgütlenmelerin toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında aldığı sorumluluk üstlenilen hizmetlerin “karlılığına” bağlıdır. Karlılık özel örgütlenmeleri hayatta tutan ve gelişimlerini sağlayan en temel unsurdur. Bu nedenle özel örgütlenmelerin faaliyetlerinde kamusal

⁸¹ Işıl Fulya Orkunoğlu, “Özelleştirme ve Alternatifleri” *Akademik Bakış Dergisi*, 22, 2010, s.2.

⁸² Onur Karahanoğulları, *Kamu Hizmeti*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s.230.

sorumluluk beklemek bir yanılgıdır.⁸³

Özelleştirme politikasının temel hedefi bölüşüm ve mülkiyet ilişkileridir. Bu hedef çoğu zaman bir devlete ait kamu kaynaklarının özel sektöre devredilmesi gibi özetlense de ulusal ve uluslararası bir niteliğe sahiptir. Emek, toprak ve sermaye gibi üretim faktörleri özelleştirmeler aracılığıyla uluslararası serbest ticaret akışının bir parçası haline getirilmektedir. Bunun nedeni üretim faktörlerini sınırlandıran kamusal engellerin yasal olarak ortadan kaldırılmasıdır. Böylece kaynakların mülkiyet haklarına sahip olan özel ve tüzel kişiler, tasarruflarını farklı coğrafya ve biçimlerde kullanma özgürlüğüne erişmektedir. Diğer bir ifadeyle, özelleştirme tekniği kaynakları ulusal ekonomilerin kontrolünden çıkararak küresel iktisadi sistemin dolaşımına sokmaktadır. Buradan hareketle kaynaklar üzerindeki egemenlik haklarına varan tartışmalar yürütülmektedir.⁸⁴ Ancak bu boyut dışarıda bırakılsa bile özelleştirmelerin ulusal ekonomileri dış dalgalanmalara karşı savunmasız bıraktığı bilinmektedir. Buna rağmen günümüzde özelleştirmelerin kapsamı giderek genişlemektedir. Başlıca özelleştirilen alanlar arasında kamuya ait şeker, un, pamuk, konfeksiyon, tütün gibi temel tüketim malzemelerinin üretildiği işletmeler, belediye hizmetleri, petrol, ulaştırma, telekomünikasyon, elektrik ve su sayılabilir.

Doğanın özelleştirilmesi, doğal kaynakların kamusal mülkiyetten çıkarılması yoluyla erişiminin kısıtlanması ya da tamamen ortadan kaldırılması süreci olarak değerlendirilebilir. Yaklaşık son kırk yıllık süreçte doğa-toplum ilişkisinin yeniden biçimlendirilmesinde özelleştirmeler önemli bir rol oynamıştır. Bunun temel nedeni olarak devlet ve sermaye birlikteliğiyle doğanın özel mülkiyet rejimi merkeze alınarak yeniden yapılandırılması eğilimi olarak görülmektedir.⁸⁵ Doğaya yönelik özelleştirme politikası yalnızca belli bir doğal kaynağın özel mülk haline getirilmesinden ibaret olarak görülemez. Doğaya yönelik politikalarda kamusal gücün baskılanarak piyasa bazlı araçlarla çevrenin yönetilmesi de özelleştirme sürecinin bir parçası olarak

⁸³ Son zamanlarda çevre koruma gibi kamusal sorumluluklar özel firmaların hedeflerinde sıklıkla yer almaktadır. Ancak bu durum “*green marketing (yeşil pazarlama)*” adı verilen bir eğilimle ilişkilendirilmektedir. Yeşil pazarlama, kabaca, yaratılan çevreye duyarlılık imgesiyle satışların yükseltilmesi anlamına gelir (y.n.).

⁸⁴ Küreselleşmeyle birlikte klasik ulusal egemenlik yaklaşımının ortadan kalktığını, ülke sınırlarının bulanıklaştığı ve “*dünyanın küçük bir köy*” haline geldiğini savunan azımsanamayacak bir literatür bulunmaktadır. Ancak bunun aksine ulus devletlerin küreselleşmeyle birlikte daha da güçlendiğini iddia eden görüşler de kabul görmektedir (y.n.).

⁸⁵ Becky Mansfield, *Privatization: Property And The Remaking Of Nature–Society Relations*, Blackwell Publishing, 2008, s. 1-2.

değerlendirilmektedir.⁸⁶ Özel mülkiyet rejiminin bir parçası haline getirilen alanlarda ormanlar, meralar, su kaynakları, nehirler, kara ve deniz canlıları daha savunmasız hale gelmektedir.

Daha makro ölçekte düşünüldüğünde özelleştirmeler bir bütün olarak ekosistem üzerinde yıkıcı etkileriyle bilinmektedir. Canlı ve cansız dünyaya piyasa rasyonalitesine dayalı olarak gerçekleştirilen müdahaleler, tüm ekosistemin işleyişini etkilediğinden, bu eğilimin kısa ve uzun vadede önemli sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir. Bu sürecin en yıkıcı örneği ise kuşkusuz küresel iklim değişikliğidir. Korunan doğal alanların gün geçtikçe özel mülkiyet rejimine açılması, ormanların metalaştırılması, biyolojik çeşitliliğin fazla olduğu bölgelerde yapılaşma önündeki engellerin kaldırılması gibi müdahaleler ekolojik dengeyi bozarak iklim değişikliğini hızlandırmaktadır. Bunun yanında doğal kaynakların özelleştirilmesinin en önemli sonuçları arasında yurttaşların doğal kaynaklara serbestçe erişiminin kısıtlanması gösterilmektedir.⁸⁷

Doğal Kaynakların Ticarileştirilmesi: Doğanın ticarileştirilmesi doğal kaynakların piyasada alınır satılır birer mal/meta haline getirilmesidir. Metalaştırmanın tarihi nesnelerin mübadeleye konu olduğu eski zamanlara kadar götürülebilir. Ancak modern anlamıyla metalar ilk kez kapitalist üretim biçimiyle toplumsal ilişkilerin merkezine yükselmiştir. Metaların bu konumu nedeniyle Marx Kapital adlı eserine meta analiziyle başlamaktadır. Metalar en başta insanların ihtiyacını karşılayan yararlı nesnelerdir. Metaların bu özelliği karşıladığı ihtiyacın niteliğine göre *kullanım değerini* oluşturur. Ancak metaların ekonominin konusu haline gelişi başka bir meta cinsinden ölçülen *mübadele değeriyle* gerçekleşir. Ancak Marx'a göre kapitalizmde metalar karşıladığı ihtiyaç ya da toplum için sağladığı fayda yerine *mübadele değeriyle* var olur.⁸⁸ Doğal kaynakların kapitalist üretime dahil edilmesinde de benzer bir işleyiş gerçekleşir. Doğal kaynaklar sağladığı fayda yerine piyasada ölçülen değeri itibarıyla var olurlar. Diğer bir ifadeyle doğal kaynaklar ancak mübadele edilebildiği ölçüde değer kazanırlar. Bu teorik yaklaşımdan şu çıkarımlar yapılabilir; Birincisi doğanın ticarileştirilmesi neoliberalizme özgü değildir. İkincisi doğal kaynaklar piyasadaki mübadele değerlerine göre kapitalizmin konusu haline

⁸⁶ Mansfield, *Privatization: Property And The Remaking Of Nature–Society Relations*, s.2.

⁸⁷ Aykut Çoban vd. "Türkiye'de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler." *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji: Can Hamamcı'ya Armağan*, İmge Yayınevi, Ankara, 2015, 399-456, S.403.

⁸⁸ Marx, *Kapital Cilt 1*, s.50-51.

gelirler. Böylece kapitalizmle birlikte doğanın kullanım değeri soyutlanarak kaynakların mübadele değerlerine indirgendiği sonucuna varılabilir. Polanyi'den alıntılanan şu pasaj konuyu daha iyi özetlemektedir;⁸⁹

Sanayi üretimi karmaşıktıkça, arzının garantiye alınması gereken üretim unsurlarının da sayısı artıyordu. Doğal olarak unsurların üçü hayati bir önem taşıyordu: Emek, toprak ve para. Ticari bir toplumda bunların arzını örgütlemenin tek bir yolu vardı: Satılabilirliklerini sağlamak. Dolayısıyla piyasada satılabilecek şekilde, yani meta olarak örgütlenmeliydiler.

Modern fabrikaların ilk kez ortaya çıktığı 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra üretim için önemli bir hammadde açığının oluştuğu bilinmektedir. Doğanın yalnızca mübadele edilebilir bir kaynak olarak görülmesi ve diğer tüm yönlerinin göz ardı edilmesinde bu eksikliğin payı büyüktür. Böylece, doğal yaşam alanları devletlerin öncülüğünde yoğun bir şekilde piyasaya açılmış ve bu süreç, erken sanayileşmiş Batı Avrupa'da yaklaşık bir yüzyıl içinde doğanın ticari nesnelere indirgenmesinin olumsuz sonuçlarının ciddi bir boyuta ulaşmasına neden olmuştur. Ancak 1950'lerden sonra doğanın ticarileştirilmesine yönelik cılız eleştirilerin gittikçe güçlenerek önemli bir kamuoyu desteğine ulaştığı görülür. Bu dönemde daha çok anarşist düşünce üzerinde yükselen çevre hareketleri⁹⁰ devletleri doğayı korumaya yönelik adımlar atmaya zorlamıştır. Böylece, kabaca 1980'lere kadar, devletlerin büyük şirketlere karşı sınırlandırıcı önlemler alarak doğayı ticari ilişkilerin dışında tutma çabalarına tanık olunmuştur.

Neoliberalizm, bu aşamada önemli bir kırılma noktası yaratmıştır. Büyük şirketlerin kârlılık krizini telafi etme çabaları doğrultusunda, doğal kaynakların ticarileştirilerek ekonomiye dâhil edilmesi yönündeki talepler, devletleri doğa koruma konusunda kritik bir yol ayrımına getirmiştir. Bu bağlamda, iki temel seçenek ortaya çıkmıştır: İlki, ekonomik sistemin ekosistem üzerindeki maliyetini dikkate alarak kamusal denetim mekanizmalarıyla doğal yaşamı korumak; ikincisi ise kamusal gücün doğal kaynak kullanımındaki sınırlandırıcı işlevini terk etmesidir. Birinci yol, çevrebilimcilerin önerilerinde ve uluslararası çevre raporlarında olası tehditler olarak dile getirilse de devletler hızla ikinci yolu benimseyerek neoliberal dalganın etkisi altına girmiştir. Bu eğilim doğrultusunda atılan ilk adım, doğal kaynakların kamusal

⁸⁹ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.122.

⁹⁰ Bu hareketlerin anarşist bir ideolojiden beslenmesi şaşırtıcı değildir. Anarşizmdeki özel mülkiyet eleştirisinde doğa önemli bir yer tutmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse anarşist düşüncede doğa üzerindeki tahakkümün nedeni özel mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanır.

mülkiyetten çıkarılarak özelleştirilmesi ve ticari ilişkilere dâhil edilmesi olmuştur. Bu konuda büyük şirketler, uluslararası kuruluşlar ve devletlerin ortaklaşa müdahaleleri özellikle az gelişmiş ülkelerde doğal kaynakların tahrip edilmesine, tarımın, su kaynaklarının ve gıdanın hızla metalaşmasını beraberinde getirmiştir. Hatta son zamanlarda çevre bilimleri literatüründe doğal çevre üzerindeki bu sınır ötesi baskılar *ekolojik emperyalizm* kavramı ekseninde tartışılmaya başlanmıştır.⁹¹

Ekolojik emperyalizm tartışmasında da görüleceği gibi bu süreç çoğunlukla özelleştirme ile ilişkilendirilse de büyük sermayeli küresel şirketlerin sınırlara rağmen kamusal mülkiyet altında bulunan doğal kaynakların ticarileştirilmesi sürecinde giderek belirleyici olduğu görülmektedir. Örnek olarak tabiat parkları gibi özelleştirilmesi güç alanlarda önceden bedelsiz sunulan faaliyetlerin parasal bir karşılığa bağlanması ya da önceden doğal yaşam için yasaklanan avcılık gibi faaliyetlere para karşılığında verilen izinler de özelleştirme olmadan yapılan ticarileştirmeye önemli bir örnektir.⁹² Özelleştirme mülkiyetin devri anlamına gelirken, ticarileştirme bu örneklerde de görüldüğü gibi sahip olunan mülkiyet üzerindeki tasarrufları/kullanım yetkisini ifade eder. Doğal kaynaklar üzerindeki bu kullanım yetkisinin önemli sonuçları bulunmaktadır. Birincisi, doğal kaynaklar bulundukları ekolojik ve toplumsal bağlamdan kopararak yalnızca parasal bir değere indirgenir. İkincisi, doğal kaynakların ticarileştirilmesi ve kullanımının yasal bir çerçeveye oturtulması, kamusal denetimin zayıflamasına veya tamamen ortadan kalkmasına yol açar. Son olarak, doğal kaynakların aşırı kullanımından kaynaklanan olumsuz etkiler, yalnızca ticarileştirilen kaynaklarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda ticari ilişkilerin dışında kalan ekosistem unsurlarını da tehdit eder.⁹³

Doğanın ticarileştirilmesi çoğunlukla olumsuz sonuçlarıyla ele alınsa da üretim süreci dışında yer alan doğal kaynaklara değer biçilmesi bazı akademik çevrelerde savunulmaktadır. İngiliz ekonomist ve akademisyen Helm Dieter, insanlığın doğal varlıkları koruma konusundaki başarısızlığını gezegenimizin *doğal sermaye (natural capital)* açısından düşünülmemesine bağlamaktadır.⁹⁴ İngiltere’de bağımsız bir

⁹¹ Hakan Reyhan, “Ekolojik Emperyalizm Kuramına Giriş: Biyopolitik Bir Kavramsallaştırma” *Memleket Siyaset Yönetim* 5/14, 2014, s.86.

⁹² Aykut Çoban vd. “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, s.405-406.

⁹³ Aykut Çoban vd. “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, s.407.

⁹⁴ Helm Dieter. *Natural Capital: Valuing The Planet*. Yale University Press, 2015 s.7.

örgütlenme olarak kurulan *Doğal Sermaye Komitesi (Natural Capital Committee, NCC)*, doğal sermayeyi “*insanlara değerli mal ve hizmetler sağlayan ormanlar, su, toprak, mineraller ve okyanuslar gibi doğal çevrenin unsurları*” olarak tanımlamaktadır.⁹⁵ Bu yaklaşıma göre doğaya verilen tahribat onun ekonomik değeri hesaplandığında önemli ölçüde durdurulacaktır. Doğaya zarar veren firma ve tüketiciler bunun ekonomik bedelini öğrendiklerinde veya bu bedel onlara yansıtıldığında rasyonel bir seçim yaparak doğaya verdikleri zararı azaltacaktır. Komiteye başkanlık eden Dieter, sürdürülebilir bir doğanın ancak doğal kaynakların ölçülmesi ve değerinin hesaplanmasından geçtiğini savunmaktadır;⁹⁶

Değerli varlıklar, gözetilmeye değerdir. Şu anda yapmakta başarısız olduğumuz şey tam olarak budur. Doğal sermayeyi ekonomik denkleme dahil edersek, neden olduğumuz hasar ve kirlilikle yüzleşirken bugün ve gelecek çok farklı yerler olacaktır. Kirliliğin tamamen kötü kapitalist şirketlerin suçu olduğunu düşünmek cazip gelse de, rahatsız edici gerçek şu ki, kirlitenler nihayetinde biz tüketicileriz. Şirketler malları bizim için üretiyor çünkü biz talep ediyoruz. Salınmasına sebep olduğumuz karbonun ve bunun yağmur ormanlarını tahrip eden etkisinin, palm yağı üretiminin, alışverişlerimizde ambalaj için kesilen ağaçların, ihtiyaç duyduğumuz gıdaların gerçek ekonomik bedelini ödemiyoruz.

Ancak bu yaklaşım içinde çeşitli sorunlar barındırmaktadır. İlk olarak doğanın sürdürülemez bir şekilde sömürülmesinin sorumluluğu çoğunlukla bireysel tüketicilere yüklenmektedir. Bunun yanında doğaya verilen zarar, kapitalist üretim dinamiğinden çıkarılarak aktörlerin “iktisadi etkilerini bilmedikleri seçimlere” indirgenmektedir. Diğer yandan doğanın sayılardan oluşan bir muhasebe defterine dönüştürülmesi sanıldığı kadar kolay değildir. Örneğin bir yağmur ormanına paha biçerken objektif bir parametre bulmak sanıldığı kadar olmayabilir. Bir nesnenin değerinin bulunduğu ekonomik sistem içinde ortaya çıktığı düşünüldüğünde, doğal sermaye yaklaşımının üretim faaliyeti dışında kalan doğanın ekonomiye entegre edilmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. “*Doğal Dünyanın Güzelliğine Bir Fiyat Biçebilir misiniz?*” başlıklı yazısında George Monbiot, bu görüşü destekleyecek biçimde doğal sermayeyi, “*doğayı kendinde bir değere sahip olarak görmeyen, yalnızca işimize yaradığı ve hizmet sunduğunda korunmaya değer bulan bir yaklaşım*” olduğunu iddia ederek eleştirmiştir.⁹⁷ Bu tespit, neoliberal dönemde doğanın algılanış

⁹⁵UK, “Natural Capital Committee: Economic Valuation and Its Applications in Natural Capital Management”<https://www.gov.uk/government/publications/natural-capital-committee-economic-valuation-and-its-applications-in-natural-capital-management>, (Erişim: 26.03.2023)

⁹⁶ Dieter, *Natural Capital: Valuing The Planet*, s.6.

⁹⁷George Monbiot, “Can You Put A Price On The Beauty Of The Natural World?”, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/22/price-natural-world-agenda-ignores-destroys> 26.04.2014.

biçimine dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Doğayı sağladığı fayda üzerinden değerlendirerek parasal bir değere indirgeyen *doğal sermaye (natural capital)* yaklaşımın, ekonomiyi ekosistemin önüne koyduğu söylenebilir. Hükümetlerin ve bilim insanlarının azalan doğal kaynakları ve tehlike altındaki türleri olası bir iktisadi kayıp olarak görmesi, doğanın korunması ve sürdürülebilirlik söylemleriyle temelde çelişmektedir.

Kırsal Alanı Düzenleyen Normların Esnetilmesi/Kuralsızlaştırma: Kuralsızlaştırma (*deregulation*) en yalın anlamıyla devletin düzenleyici işlevinden çekilmesi anlamına gelir. Kamu otoritesini oluşturan temel unsurlardan biri, devletin norm koyma/düzenleme (*regulation*) yetkisine sahip olmasıdır. Sözlük anlamıyla “düzenleme) (1) bir süreç veya eylemin kontrolü, (2) yasa yoluyla bir şeyi sürdürmek ya da değiştirmek” demektir.⁹⁸ Türkçeye Arapçadan geçen *tanzim etmek/ tanzimat* (Tanzimat Fermanı örneği) sözcüğü de “idari işlerin düzeltilmesi için alınan önlemlerin ve uygulamaların tamamı” anlamına gelmektedir.⁹⁹ Tersinden düşünüldüğünde *deregülasyon* devletin planladığı, sürdürdüğü ve kontrol ettiği süreçlerden çekilerek düzenleme işlevini devlet dışındaki yapılara bırakması anlamına gelir. Şenses deregülasyonu “devlet kontrollerinin tedricen kaldırılması-serbestleşme” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁰

Devletler yaptığı düzenlemelerin meşruiyetini bağlı bulunduğu hukuk siteminden alır. Kanun, yönetmelik ve kararname gibi hukuki araçlar devletin örgütlenme biçimini düzenlediği gibi ekonomik ve toplumsal yaşam üzerinde de önemli sonuçlar yaratır. Devletin bu işleviyle *kamu düzeni (public regulation)* ortaya çıkar. Kamu üzerinde yer alan bu güç çoğunlukla sınırlandırıcı etkileriyle bilinir. Kamusal düzenlemeler cezai yatırımlarla bağlayıcı olduğu için sınırları önceden belirlenmiş bir eylem alanını yaratmaktadır. Devletin sınırlandırıcı otoritesi çoğunlukla pejoratif bir çağrışım yapsa da toplumsal çıkarların korunmasında (doğal yaşam alanlarının, biyolojik çeşitliliğin, temiz su kaynakların, tarihi ve kültürel değerlerin korunması gibi) önemli bir rol oynar. Devletin toplum adına kamusal

⁹⁸ Peter H. Collin, *Dictionary Of Environment And Ecology*, Bloomsbury Publishing, London, 2004, s.180.

⁹⁹ Türk Dil Kurumu, “Tanzimat” www.sozluk.gov.tr, (Erişim:03.04.2023)

¹⁰⁰ Fikret Şenses, *İktisada Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.501.

kaynakların denetimini sağlaması ve koruması onun düzenleyici rolüyle yakından ilişkilidir.

Devletin yukarıda belirtilen düzenleyici işlevi, neoliberal perspektife göre ekonomik başarısızlığın temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Son kırk yıllık süreçte, piyasanın kendi iç dinamikleriyle işlemeye bırakıldığında, ekonominin *görünmez el* mekanizmasıyla kendini düzenlediği iddiası neredeyse tartışılmaz bir gerçeklik olarak benimsenmiştir. Adam Smith’e kadar giden *görünmez el* prensibinin kökeninde kendi yararını azamileştirmeye çalışan özel girişimlerin kaynak dağılımında etkinliği sağlayarak toplumsal yararı da azamileştireceği varsayımı bulunur.¹⁰¹ Bu bağlamda, deregülasyonun temel mantığı, devletin piyasaya herhangi bir müdahalede bulunmadığında ve düzenleyici işlevinden geri çekildiğinde, kaynakların daha verimli kullanılacağı ve rekabetçi piyasalar aracılığıyla ekonomik özgürlüğün sağlanabileceği düşüncesine dayanmaktadır.

Deregülasyonla en çok ilişkilendirilen kavramlardan birisi olan *verimlilik* (*efficiency*) bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Anderson’a göre, deregülasyonla ilişkilendirilen verimlilik kavramının birbiriyle çelişen iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi, *piyasa verimliliği* yaklaşımıdır. Bu perspektife göre, piyasanın rekabetçi koşullara bırakılması, fiyatların ve kârlılığın düşmesine yol açarak genel tüketici refahını artıracaktır. İkincisi ise sürecin *şirket verimliliği* açısından değerlendirilmesidir. Bu bağlamda, deregülasyon yalnızca tekелci şirketlerin mevcut kârlılığını garanti altına almakla kalmaz, aynı zamanda onlara yeni pazarlar açarak kârlılıklarını daha da genişletebilecek fırsatlar sunar. Ancak, şirketlerin sınırlandırılmadan genişlediği alanın, doğrudan tüketicilerin ortak refahı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, verimlilik anlayışındaki bu içsel çelişki açıkça ortaya çıkmaktadır. Tüketiciler ve şirketler açısından düşünüldüğünde verimliliğin bu iki boyutu birbirini dışlamaktadır.¹⁰²

Neoliberalizmin doğayı kuralsızlaştırmada oynadığı rol doğal kaynaklar üzerindeki koruyucu kuralların esnetilmesi ya da tamamen geçersiz kılınmasıdır.¹⁰³ Uluslararası örgütler her geçen gün yeni çevre standartları belirlerken, devletler ise

¹⁰¹ Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa, 2012, s.38.

¹⁰² Tim Anderson, “The Meaning Of Deregulation” *Journay Of Australian Political Economy*, 45, 1999 s.1.

¹⁰³ Aykut Çoban vd. “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, s.409.

tam aksine mevcut çevre düzenlemelerini ortadan kaldırma girişimleriyle gündeme gelmektedir. Politikacıların, neoliberal hedeflerle uyumlu bir şekilde karar alma süreçlerinde deregülasyonu merkeze aldığını gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Güncel bir örnek olarak, İngiliz hükümetinin vahşi yaşam alanlarını, su kalitesini ve böcek ilacı kullanımını düzenleyen birçok koruyucu yasanın iptalini parlamentoya taşıması gösterilebilir. 1970’den bu yana biyolojik çeşitliliğin %40 oranında azaldığı ve memelilerin %26’sının yok olma tehdidi altında bulunduğu İngiltere’de önde gelen bir sivil toplum kuruluşunun yöneticisi tepkisini şöyle ifade etmiştir; “*Bu, doğayı koruma alanında 35 yılı aşkın bir süredir çalışırken gördüğüm en yıkıcı politikalar dizisi. Doğanın bize en çok ihtiyacı olduğu bir zamanda, hükümet çok kötü bir durumu tam bir felakete çevirmekle tehdit ediyor.*”¹⁰⁴ Kuralların iptal edilmesine ek olarak vahşi yaşam alanlarına özel girişimciler aracılığıyla konut ve ticaret ağırlıklı 38 yeni yatırım bölgesi kurulması kararı da oldukça eleştirilmiştir. Eski dış işleri bakanı neoliberal doğa politikasını şöyle özetlemiştir: “*Biz çevremizde gelişen ekosisteme ihtiyaç duyan biyolojik yaratıklarız, isterse ondan vazgeçebilecek tanrılar değil.*”¹⁰⁵

Piyasa Mantığına Dayanan Yeni Kuralların Koyulması: Kuralsızlaştırma (deregülasyon), aslında kuralların tamamen ortadan kaldırılması değil, yeni kural koyucuların sahneye çıkması anlamına gelmektedir. Bu kurallar toplumsal yaşamı “*homo economicus*”¹⁰⁶ çerçevesinde tanımlayan piyasa rasyonalitesine dayanmaktadır. Öyle ki, bu modele göre piyasadaki her bir aktör, kâr etme güdüsü doğrultusunda hareket eder. Böylece, bireylerin zarardan kaçınma ve kârı azamileştirme eğilimlerinin, onları rasyonel davranmak zorunda bırakacağı varsayılır. Ekonomi alanındaki aktörlerin üretim ve tüketime yönelik seçimlerini “*sınırsız rasyonellik (unbounded rationality)*”¹⁰⁷ koşullarına dayandıran bu soyutlama, “*piyasa kurallarını/yasalarını (market rules)*” meydana getirir.¹⁰⁸

Kuralsızlaştırma (deregulation) ve yeniden kurallaştırma (reregulation), kamusal karar alma sürecinde etkili olan aktörlerin değişimi anlamına gelmektedir. Bu

¹⁰⁴ Yasmin Dahnoun “Alarm Over Dismantling Of UK Nature Laws” <https://theecologist.org/2022/oct/05/alarm-over-dismantling-uk-nature-laws>, (Erişim:3.4.2023)

¹⁰⁵ The RSPB “Attack On Nature: The Story So Far” <https://www.rspb.org.uk/our-work/rspb-news/rspb-news-stories/attack-on-nature-the-story-so-far/> (Erişim:3.4.2023)

¹⁰⁶ “*Ekonomik insan*” Liberalizmin piyasa hakkında tam bilgiye sahip, karını maksimize etme hedefine odaklanmış ve akılcı seçimler yapan birey tasarımıdır.

¹⁰⁷ “*Sınırsız rasyonellik*” neoklasik iktisada göre aktörlerin piyasaya ait tüm bilgiye sahip olması seçimlerini yaparken tüm piyasayı analiz etmesi ve bunun için herhangi bir bedele katlanmaması anlamına gelir.

¹⁰⁸ Şenses, *İktisada Giriş*, İletişim Yayınları, s.91.

süreç, devletin düzenleyici rolünün azalmasıyla birlikte, piyasaların ve özel sektörün politika belirlemede daha etkin hâle gelmesini ifade eder. Bu nedenle değişimin ağırlığının devletten piyasa aktörlerine doğru olduğu söylenebilir. Kuralsızlaştırma devletin doğaya yönelik düzenlemelerden çekilmesi anlamına gelirken, yeniden kurallastırma piyasa lehine yeni düzenlemeler yapılmasıdır.¹⁰⁹ Bu bağlamda doğa üzerinde yeniden kurallastırma, çevresel kuralların sermaye birikim rejimine katkı sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi olarak özetlenebilir.

Yerel Kamu Gücü Üzerinde Piyasa Kontrolü: Doğanın piyasa ilkelerine bırakılması devletin tamamen bu alandan çekilmesi anlamına gelmez. Tam tersine doğa üzerinde inşa edilen yapının sürekliliği devletin dönüşümü ve bu alana yaptığı müdahalelere bağlıdır. Ana akım liberal görüş ve özellikle neoliberal yaklaşım, devleti serbest piyasa ekonomisinin önündeki en büyük tehdit olarak görme eğilimindedir. Bu nedenle, devlet müdahalesinin asgari düzeye indirilmesi gerekliliği sıkça vurgulanmaktadır. Ancak, piyasa sisteminin sürdürülebilirliğinde ve kapitalist iktisadi krizlerin aşılmasında devlet müdahalesinin kritik bir rol oynadığı da açıktır. Bunun en somut örneklerinden biri, 1929 Büyük Buhranından Keynesyen müdahaleci politikalar aracılığıyla çıkılmasıdır. Bununla birlikte, devlet müdahaleleri yalnızca “refah devleti” dönemine özgü değildir; bu tür müdahalelerin izleri, klasik liberal düşüncenin hâkim olduğu 19. yüzyıl piyasa sistemine kadar geri götürülebilir. Devlet, farklı tarihsel dönemlerde ekonomik krizleri yönetmek, piyasaları istikrara kavuşturmak ve sermaye birikim süreçlerini desteklemek amacıyla çeşitli müdahale mekanizmalarını devreye sokmuştur. Örneğin İngiltere’de liberal düşünürlerin karşı çıktığı devletin *Yoksulluk Yasası* düzenlemelerinin sanayiciler tarafından desteklendiği bilinmektedir. Bu düzenlemeler toplumsal muhalefetin bastırılmasında etkili olduğu gibi işsizlerin maliyetini kamu kaynaklarına devrederek sanayicilerin sorumluluklarının azalmasını sağlamıştır.¹¹⁰

1970’lerde kapitalizmin karşı karşıya kaldığı krizin aşılmasında devlet, kritik bir aktör olarak yeniden sahneye çıkmıştır. Bu dönemde, kamu yönetimi alanında işletme yönetimi yaklaşımlarının benimsenmesi ve devletin piyasa lehine yeniden örgütlenmesi, söz konusu krizin doğrudan bir sonucu olmuştur. Bu gelişmeler, neoliberal devlet yapısının iki temel özelliğini ortaya koymaktadır: İlk olarak

¹⁰⁹ Çoban vd. “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, s.410.

¹¹⁰ Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.198.

neoliberal devlet piyasa lehine kamusal sorumluluklarından çekilmiş bir örgütlenmedir. İkincisi ise bu devletin yönetimi bir şirketin yönetimi gibi kamu yararı yerine karlılığa yönelmiştir. Bu şirketin yönetiminde kamusal kaynaklar karlılık için üretime sokulacak girdilere, kamu görevlileri, güvencesiz şirket personellerine, yurttaşlar hizmet alan bireyler yerine piyasadaki müşterilere dönüşür.¹¹¹

Devlet yönetimindeki bu ilkesel değişimin temel nedeni, 1980'lerden itibaren Avustralya, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri gibi Anglo-Sakson ülkelerden başlayarak hızla küresel ölçekte yayılan *Yeni Kamu İşletmeciliği-YKİ* (*New Public Management-NPM*) yaklaşımıdır. Bu model, kamu yönetiminde özel sektör mantığını benimseyerek verimlilik, rekabetçilik ve performans odaklı yönetim ilkelerini ön plana çıkarmış ve geleneksel bürokratik yapının dönüşümünü hızlandırmıştır.¹¹² Bu yaklaşım kısaca “özel sektör tarafından başarıyla kullanılan bazı yeni yönetim yaklaşımlarının kamu yönetimine uygulanması” olarak özetlenebilir.¹¹³ YKİ, kamu sektörünün verimsiz olduğu tezine dayanmaktadır. Bunu aşmanın tek yolu devletin bir girişimci gibi kamusal kaynakları rekabetçi ilkeler doğrultusunda yönetmesidir. Bu nedenle literatürde YKİ çoğu zaman *İşletmecilik* (*Managerializm*), *Pazar Merkezli Kamu Yönetimi-Politikası*, (*Market-Based Public Policy*) ve *Girişimci Devlet* (*Entrepreneurial State*) gibi kavramlarla birlikte anılmaktadır.¹¹⁴

Ancak bu yaklaşımlar, devletin neden piyasanın temsilcisi gibi bir rol üstlendiğini tam olarak açıklamaktan uzaktır. Çoğu zaman YKİ, kamu yönetiminin neoliberalizmle uyumlu hâle getirilmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu çıkarım doğru olmakla birlikte belli açılardan eksiktir. Bazı yaklaşımlara göre, devletin piyasa lehine bir pozisyon alması ve sermaye birikim sürecinde *kolaylaştırıcı* (*facilitator*) bir rol üstlenmesi, yalnızca YKİ ile sınırlı olmayıp tarihsel olarak daha eski köklere sahiptir. Örneğin, *Yoksulluk Yasaları* (*Poor Laws*) gibi düzenlemeler, devletin piyasaların işleyişine müdahale ederek sermaye birikimini destekleme pratiğinin erken örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, devletin piyasa yanlısı

¹¹¹ Fesih Bayraktar, “Neoliberal Devlete 'Üçüncü Sektör' Aynasından Bakmak: İşbirliğinden Taşeronluğa Neoliberal Dönemde Devlet-Üçüncü Sektör İlişkisinin Dönüşümü,” *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 19/74, 2021, s.14-15. ss.11-76

¹¹² Barone, Sylvain, Pierre-Louis Mayaux, Et Joana Guerrin “Introduction. Que Fait Le New Public Management Aux Politiques Environnementales?” *Pôle Sud*, 48/1, 2018, s.8. ss. 5-25.

¹¹³ Bekir Parlak, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011 s.846

¹¹⁴ Parlak, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, s.847

dönüşümü yalnızca neoliberal döneme özgü bir gelişme değil, kapitalist devlet yapısının tarihsel sürekliliği içinde değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Bu olgunun daha derin analizi için Karl Polanyi'nin "kendi kendini düzenleyen piyasa" fikrine yönelik getirdiği eleştiriye bakılabilir. Polanyi serbest piyasa ekonomisi düşüncesini şöyle tanımlamaktadır:¹¹⁵

Piyasa ekonomisi, kendi kurallarına göre işleyen bir piyasalar sistemi demektir; daha teknik terimler kullanırsak, yalnızca piyasa fiyatlarıyla yönetilen bir ekonomidir bu. Ekonomik yaşamın tümünü dışarıdan yardım ve müdahale gelmeden örgütleyebilen bu tür bir sisteme, kesinlikle kendi kurallarına göre işleyen bir sistem denilebilir.

Başka bir bölümde bu düşünce şöyle detaylandırılmaktadır;¹¹⁶

Piyasa ekonomisi yalnızca piyasalar tarafından kontrol edilen, düzenlenen ve yönlendirilen bir ekonomik sistemdir; malların üretim ve dağıtımının düzeni, bu kendi kurallarına göre işleyen kurumsal kalıba bırakılmıştır. Bu tür bir ekonomi, insanların kendilerine en fazla parasal çıkar sağlayacak biçimde davranacakları beklentisinden kaynaklanır. Belirli bir fiyat düzeyindeki mal ve hizmet arzının o düzeydeki talebe eşit olduğu piyasaları varsayar... Ne fiyat, ne arz, ne de talep, tespit edilip düzenlenemez; burada, yalnızca, piyasayı ekonomik alanın tek düzenleyici gücü durumuna getiren koşulların sağlanmasıyla, piyasanın kendi kurallarına göre işlemesini garanti altına alan politika ve yöntemlere yer vardır.

Kendi kendini düzenleyen piyasa düşüncesi, yukarıdaki pasajda da görüldüğü üzere, piyasa sistemini tüm toplumsal ilişkilerden bağımsız bir yapı olarak ele almaktadır. Başka bir ifadeyle, piyasa ile toplumsal yaşam arasında keskin bir sınır çizmektedir. Polanyi'nin eleştirisi de tam olarak bu noktaya yoğunlaşmaktadır. Polanyi'ye göre, ekonomi hiçbir zaman toplumdan bağımsız bir şekilde var olmamış, aksine toplumsal, kültürel ve politik ilişkilerle iç içe gelişmiştir. Tüm toplumsal ilişkileri yönlendirdiği ve kendine özgü bir sistem yarattığı varsayılan piyasalar sosyal olgulardan ayrılmış değildir. Polanyi'ye göre tarihsel süreç içinde *görünmez el* marifetiyle otonom olarak düzenlendiği varsayılan piyasalar, tam tersine dağınık biçimde toplumsal yaşamın içine *yerleşmiş/gömülü (embedded)* olarak bulunur. Bu nedenle piyasalar ve düzenlemeler birbirini destekleyecek biçimde gelişmiştir.¹¹⁷ Böylece doğaya yönelik piyasalaştırma girişimlerinin devletin piyasadan çekilmesinin aksine piyasa mekanizmalarına koşut bir düzenleme dizisiyle gerçekleştiği söylenebilir.

¹¹⁵ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.85

¹¹⁶ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.114-116.

¹¹⁷ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.114.

Polanyi'nin analizinde doğa veya toprak (ikisi de benzer anlamlarda kullanılır) ancak hayali bir şekilde metalaştırılabilir. Bunun nedeni hem emeğin hem de doğal çevrenin toplumun özünü oluşturan iki temel unsur oluşudur. Piyasa toplumu içinde emek ve doğal kaynaklar her ne kadar meta ilişkisine sokulsa da *“alınıp satılan her şeyin satılmak üzere üretilmiş olduğu önermesi”* doğru değildir.¹¹⁸ Bu analizden hareketle, emek ve doğal kaynaklar tamamen piyasa rasyonalitesine bırakılmış olsaydı, yalnızca doğa ve toplumsal yaşam değil, aynı zamanda piyasanın kendisi de ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaktır. Böylece devletin piyasa toplumunda gördüğü işlev daha belirgin hale gelmektedir; *“kapitalist üretim düzeninin kendisinin de kendi kurallarına göre işleyen piyasanın yıkıcı etkisinden korumak”*.¹¹⁹

Sonuç olarak, tarihsel süreç içinde piyasanın genişlemesi, paradoksal bir şekilde piyasanın daha fazla düzenlenmesini beraberinde getirmiştir. Doğal kaynakların azami düzeyde sömürülmesi, “piyasa-düzenleme birlikteliği” sayesinde mümkün hâle gelmiştir. Bu bakış açısı, devleti ve piyasayı birbirine karşıt yapılar olarak ele alan liberal düşüncenin aksine, kapitalist iktisadi sistemi “bu iki aktörün karşılıklı ilişkisi” üzerinden açıklamaktadır. Bu bağlamda kamu sektörü içinde piyasa mekanizmalarını devreye sokan devlet, kamu politikalarını yeniden biçimlendirir ve toplumu piyasa ilkelerinin işleyeceği şekilde yönlendirir.¹²⁰ Serbest piyasa ekonomisi bu doğrultuda liberal bir ütopyadan ibarettir. Hem Marx hem de Polanyi devlet ve piyasayı karşı karşıya getirmektense devletin toplumsal ve siyasal alanda piyasa lehine yaptığı düzenlemelerden yola çıkarak “serbest piyasa ütopyasının” sınırlarını ortaya koymuştur.¹²¹

Sivil Topluma Koşut Yerel Mekanizmaların İnşası: Piyasa sisteminin genişlemesinin belirli bir coğrafi alan üzerindeki etkisi iki boyuta sahiptir. Birincisi coğrafyanın ilk akla gelen jeolojik ve fiziksel özellikleri üzerinde ortaya çıkan etkilerdir. Belli bir arazi parçasının fiziksel unsurlarını değiştirmek ve piyasa sürecinin işleyeceği biçimde yönlendirmek mühendislik araçlarına bağlıdır. Bunun için şirketlerin maden arama, yapılaşma ve turizm gibi faaliyetlerini başlatacağı coğrafya üzerinde teknik bir hakimiyet kurması gereklidir. Ancak coğrafya aynı zamanda,

¹¹⁸ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.119.

¹¹⁹ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.194.

¹²⁰ Patrick Le Galès, “Une Révolution Bureaucratique Britannique? Autonomie Sans Contrôle Ou Freer Markets, More Rules” *Revue Française De Sociologie*, 49/2, 2008, s.303. ss.301-330.

¹²¹ Patrick. “Une Révolution Bureaucratique Britannique? Autonomie Sans Contrôle Ou Freer Markets, More Rules” s.303-304.

hemen akla gelmesi de üzerinde insanların yaşadığı ve toplumsal ilişkilerin biçimlendiği beşerî bir yapıdır. Piyasa genişlemesinin beşerî coğrafya üzerinde yarattığı etkiler ikinci boyutu oluşturur. Doğal kaynakların neoliberal örgütlenmesinde yaşanan zorluklar mühendislik becerileriyle aşılabılırken, piyasalaştırmaya karşı ortaya çıkan toplumsal dirençle baş etmek çok daha karmaşıktır.¹²² Bunun temel nedeni piyasa genişlemesinin dönüştürülen arazi parçasıyla ilişki içinde bulunan insanların yaşamını doğrudan etkilemesidir. Böylece devlet ve şirketler düzeyinde coğrafyayı piyasaya açan yukarıdan tabana doğru işleyen bir neoliberal politika her zaman toplumsal rızayı inşa edecek kurumsal yapılara ihtiyaç duyar. Neoliberalizmle birlikte sivil topluma artan ilginin nedeni bu ihtiyaçla yakından ilişkilidir.

Sivil toplum örgütlerinin neoliberalizm içinde oynadığı rol oldukça tartışmalıdır. Bunun nedeni bu örgütlerin hem “demokratikleşme/özgürleşme/katılım” hem de “baskı/dayatma/rıza” gibi birbirine zıt kavramlarla anılmasıdır. Burada vurgulanması gereken ilk nokta tüm sivil toplum örgütlerinin işlevinin bir kavramla sınırlandırılmayacağıdır. Toplumun genel çıkarı aleyhine uygulamaya konan politikaları durdurmayı başaran çok fazla sivil toplum inisiyatifi bulunmaktadır. Özellikle gönüllü çevre örgütlerinin bu konudaki başarısı tartışılmaz düzeydedir. Ancak devlet dışındaki tüm örgütlerin toplumun ortak çıkarına hizmet edeceğini varsaymak da doğru değildir. Piyasanın doğal yaşam alanlarına doğru genişlemesi dikkate alındığında sivil toplum alanında çelişkili gibi görünen roller öne çıkmaktadır.¹²³

Bayraktar’ın 2000 yılında neoliberalizmin sivil toplum üzerinde etkisini inceleyen doktora çalışması yaygın görüşün dışında *aşağıdan neoliberalleşme* olarak farklı bir boyutu öne çıkarmaktadır. Bu boyut devlet ve sermayenin yukarıdan uyguladığı politikaların yanında sivil toplum örgütleri aracılığıyla neoliberalizmin tabana yayılması ve toplumsallaştırılmasına işaret eder.¹²⁴ Neoliberalizmin aşağıdan yukarıya yayılması devletin çekildiği ve kamu denetiminin zayıfladığı alanlarda sivil toplum örgütleri aracılığıyla bu boşluğun doldurulması anlamına gelir. Bu bağlamda

¹²² Bu hususta bir makale için bkz. Ahmet Mutlu, Hakan Reyhan, “Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerin Yatırımlarının Geleceği Çevresel ve Doğal Kaynak Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme” *International Conference On Eurasian*, 2012, ss.397-405.

¹²³ Berkay Yalçinkaya, Fatih Çağatay Cengiz, “Yeni Bir Oikos Olarak Modern Sivil Toplum”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2021, 16/1, s.116.

¹²⁴ Fesih Bayraktar, “*Aşağıdan Neoliberalleşme*”nin Kurumsal Formu Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Sık-laşma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.97.

liberal görüşe göre piyasanın genişlemesi her ne kadar aktörlerin karşılıklı mutabakatıyla gerçekleşiyor gibi sunulsa da aslında bunun aksine, piyasa rasyonalitesinin çatışan aktörler arasındaki güç mücadelesi tarafından şekillendirildiği söylenebilir.

Neoliberalizmin toplumsallaştırılmasına yönelik tezlerin temel çıkış noktası, neoliberal aklın toplumun genel çıkarına aykırı düzenlemeler içerdiği yönündeki kabullerdir. Ancak yukarıda Poulantzas ve Polanyi'nin görüşleri merkeze alınarak açıklandığı gibi neoliberal devlet sermaye lehine düzenlemelerle bilinse de sistemin sürdürülebilirliği için toplumsal rızaya ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle başta neoliberal politikalarla çelişiyormuş gibi görünen, toplumun genel çıkarına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmesi doğaldır. Sermaye ile toplum arasındaki neoliberal yeniden dağıtım sürecinde ortaya çıkan toplumsal muhalefetin bastırılması amacıyla, sivil toplum alanında rızayı güçlendirecek mekanizmalar devreye sokulmuştur.

Daha somut bir örnek vermek gerekirse, kırsal alanlarda doğal kaynakların ticari amaçlarla kullanılmaya başlanması incelenebilir. Kamusal kullanıma açık bir doğal kaynağın ticarileşmesi, bu kaynağın yalnızca belirli bir kesim tarafından ve özel bir amaç doğrultusunda, yani sermaye birikimi için kullanılması anlamına gelmektedir. Bu kaynaklardan mahrum bırakılan kesimler bazen küçük bir topluluk, bazen bir yerleşim biriminin tüm sakinleri, bazen ise bir ülkenin tüm yurttaşları olabilmektedir. Çoğu örnekte görüldüğü üzere, devletin bu alanları tamamen piyasa mantığına terk etmesi, toplumsal muhalefetin yükselmesine neden olmaktadır. Tam bu noktada, sivil toplum örgütlerinin işlevi açığa çıkmaktadır. Toplum ve sermaye arasındaki gerilimde uzlaştırıcı bir rol üstlenen sivil toplum örgütleri, bu anlamda devletin geleneksel işlevlerinden birini devralarak, toplumsal muhalefetin yönlendirilmesinde ve sistemle bütünleştirilmesinde etkin bir mekanizma hâline gelebilmektedir. Devletin işlevini üstlenen bu örgütler çoğu zaman kamu yararı esasına göre çalışıyor gibi görünse de sermaye gruplarıyla işbirliği yapabilmektedir. Jessop bu örgütlerin işlevini neoliberalizmin yarattığı sorunları aşma amacına dayanan *telañ edici (compensatory)*, *tamamlayıcı (supplementary)* ve *neo-korporatist* stratejiler olarak ele alır.¹²⁵ Doğayı piyasanın arz ve talep dengesinin içinde, sermayenin yeniden üretiminin bir parçası

¹²⁵ Fesih Bayraktar, "Aşağıdan Neoliberalleşme"nin Kurumsal Formu Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Stk-laşma, s.97; Bob Jessop, "Liberalism, Neo-Liberalism And Urban Governance: A State-Theoretical Perspective" *Antipode*, 34/3, 452-472.

olarak gören sivil yapıların çoğalması, neoliberalizmin doğa üzerindeki yıkıcı etkilerinin artışıyla paralel bir süreç izlemektedir. Ancak, bu yapılar her ne kadar piyasa karşıtı bir duruş sergiliyor gibi görünse de hem doğal alanlar hem de piyasanın genişlemesinden etkilenen toplumsal kesimler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Yerel Kolektif Ağlar Yerine Bireyci Yapının İnşası: Neoliberal toplum kavrayışı insanları sosyal dayanışma ağları yerine atomize bireylerden oluşan bir yapının içine yerleştirir. Bu düşünce biçiminin kökeni 1789 Fransız Devrimi'nin "bireysel özgürlük" ve "bireycilik" (individualism) anlayışına kadar götürülebilir. Toplum karşısında bireyi önceleyen bu felsefi düşünceye göre, toplumsal düzenlemeler ne kadar artarsa bireysel özgürlüklerin de o kadar azalacağı kabul edilir.¹²⁶ Bireyle toplum arasına keskin bir sınır çeken bu düşüncenin ortaya çıkışında mutlakiyetçi rejimlere karşı bireysel hakların korunmasına yönelik çabalar etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle bireycilik aslında bireyi devletin karşısına yerleştirmektedir. Bu zıtlık kamusal düzenlemenin bireysel özgürlüklere birer tehdit olacağına işaret eder.

Castre'ye göre neoliberalizmle genişleyen bireyci yaklaşım doğal kaynakların piyasaya açılması sürecinde kolektif itirazların oluşumunu sınırlayan bir işlev görmektedir. Bireycilik bu yaklaşıma göre toplumsal dayanışmayı zayıflatarak, piyasa karşıtı hareketlerin ve çevresel mücadelelerin örgütlenmesini zorlaştırmaktadır. Özetle doğal kaynakların özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi genellikle geniş kitleleri olumsuz etkileyen bir süreç olmasına rağmen, bireyci bakış açısı nedeniyle sorunların kitlesel değil kişisel algılandığı düşünülür.¹²⁷

1.3. Turizm, Ticarileşme Dinamikleri ve Kırsal Alanın Sürdürülebilirliği

Kırsal alana yönelik turistik taleplerin tarihi dünyada kentleşmenin yükselişe geçtiği Sanayi Devimine kadar götürülebilir. Kırsal turizm çoğunlukla yoğun nüfuslu kentlerde yaşayan insanların otantiklik arayışıyla kırsala ve esas olarak doğaya yönelmesi sonucu gelişmiştir. Avrupa'da kırsal turizmin gelişimine en önemli faktör ulaşım teknolojilerinde yaşanan büyük sıçramadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kişisel otomobil kullanımındaki artış ve altyapısal ilerlemeler, Avrupa'da uzun seyahatleri kısaltarak kır ve kent arasındaki akışı güçlendirmiştir. Ancak bunların

¹²⁶ Afşar Timuçin, "Bireycilik", *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul 2004, s.84

¹²⁷ Noel Castree, "Neoliberalism and the Biophysical Environment 2: Theorising the Neoliberalisation of Nature" *Geography Compass*, 4/12, 2010, s.1743.

yanında kırsal turizmin gelişmesinde en önemli faktörlerden birisi kapitalist üretim biçiminde ortaya çıkan *boş zaman* kavramıdır.¹²⁸

Thompson'ın 1967 tarihli *Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism*, (*Zaman, Çalışma-Disiplin ve Endüstriyel Kapitalizm*) isimli makalesi kapitalizm açısından boş zamanın rolünü tartışan en kapsamlı çalışmalardan birisidir. Thompson'a göre kapitalist çalışma disiplinin feodalizmden en önemli farklılığı çalışmanın merkezinde zamanın/saatin bulunmasıdır. Doğanın ritmine dayanan çalışma biçiminden birimlere ayrılmış matematiksel zamana geçiş, *çalışılan zaman* ve *çalışılmayan/boş zaman* olmak üzere iki ayrı zaman kalıbı yaratmıştır. Oysa kapitalizm öncesi dönemde *iş (work)* ve *yaşam (life)*¹²⁹ arasında keskin bir ayrım yoktur. Tam aksine çalışma ve sosyal ilişkiler iç içe geçmiştir. Matematiksel zamandan bağımsız *görev yönelimli (task-orientation)* çalışma biçimi olduğu için iş zamanı aynı zamanda yaşamın kendisidir.¹³⁰

Modern çalışma disiplinin iş ve yaşam arasında getirdiği keskin ayrım Thompson'a göre sanıldığı gibi aksine işçiyi iş dışında kalan zamanda özgürleştiren bir alan değildir. Çalışma dışındaki boş zaman, kapitalist tüketim endüstrisi içinde incelikli inşa edilerek çalışanların iş zamanında ortaya çıkardığı arza, yaratılan kitlesel taleple karşılık verilmesidir. O halde boş zaman çalışılan zamanın dışında kalan üretim dışı, ancak emeğin kendini yeniden üretmesi için zorunlu ve çoğunlukla *tüketimle* özdeşleştirilen zamandır.¹³¹ O halde yukarıda bahsedildiği gibi ulaşım teknolojisinin gelişmesinin yanında tüketim için ortaya çıkan boş zamanının turistik gezilerin artmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Her ne kadar çalışma yaşamı içinde tatil için ayrılan boş zaman kitle turizmi ağırlıklı olsa da seyahatlerin kırsal alana yönelmesinde bazı faktörler etkili olmuştur. Aşağıdaki bölümde turizmin kırsalda kalkınmanın önemli bir parçası olmasında etkili olan faktörler ele alınmaktadır.

¹²⁸ Anat, Tchetchik, Aliza Fleischer, and Israel Finkelshtain. "Differentiation And Synergies in Rural Tourism: Estimation And Simulation Of The Israeli Market." *American Journal Of Agricultural Economics*, 90/2, 2008, s.556. ss.553-570.

¹²⁹ Bu konuda kapitalizm öncesi dönemde çalışma ve sosyal mekânda bir ayrım olmamasının payı yadsınmaz. Örneğin bu dönemde çoğu zanaatkarın atölyesi evinin altındadır. Mekânsal bir ayrım olmaması sosyal ilişkiler, çalışma ve boş zaman arasında da bir ayrım olmadığı anlamına gelmektedir.

¹³⁰ Edward P. Thompson, "Time, Work-Discipline, And Industrial Capitalism." *Oxford Journals: Past & Present*, 38, 1967, s.60. ss.56-97,

¹³¹ Edward P. Thompson, "Time, Work-Discipline, And Industrial Capitalism.", s.95-96.

1.3.1. Kırsal Alanda Turizme Dayalı Kalkınma Eğilimi

Son yıllarda salgın hastalıklar, aşırı kalabalıklaşma ve kentsel yaşam şartlarının olumsuz etkisiyle kırsal alanlara yönelik bir ilgi artışı vardır. Bu durum, kırsal alanlarda demografik artışa, yerleşim yoğunluğuna ve tarım dışı sektörel genişlemeye yol açmaktadır. Küresel eğilimlere göre son yıllarda kırsal alanda tarım dışında en çok gelişim gösteren sektör turizm ve ona bağlı alt sektörlerdir.¹³² Alternatif tatil ve eğlence olanaklarının yaratılmasıyla turizm sektörü kırsal alanda talebi giderek artan çekici bir faktör haline gelmektedir. Literatürde bu olgu kentsel turizm faaliyetlerinden farklı bir tanımlamayla *kırsal turizm* olarak kavramsallaştırılmıştır. Kırsal turizm, kentleşmenin getirdiği sorunlar nedeniyle kitle turizmine alternatif olarak son zamanlarda sektörel olarak gelişen bir turizm dalıdır.¹³³

Kırsal turizm faaliyeti, nüfusun görece daha az yoğun olduğu yerleşimleri, doğal yaşam alanlarını ve ormanlık bölgeleri kapsadığından dolayı literatürde niteliklerine göre *eko-turizm (eco-tourism)*, *doğa turizmi (nature tourism)* ve *yeşil turizm (green tourism)* gibi kategorilere ayrılmaktadır.¹³⁴ Kırsal turizm, insanlar için alternatif bir turizm olanağı ve ekonomi için de alternatif bir sektör olmasına karşılık, doğa ve ekolojik sistemler üzerinde önemli bir risk potansiyeli yaratmaktadır. Faaliyet alanı gereği kırsal turizm, kitle turizmine göre doğal kaynakların daha çok etkilendiği, doğayla uyumun daha çok önem arz ettiği bir turizm faaliyetidir. Bundan dolayı kırsal turizm gerekli önlemler alınmadığında geri döndürülmesi güç çevresel, kültürel ve ekonomik olumsuz etkileri beraberinde getirmektedir.¹³⁵

Bunlardan başlıcaları, yaban hayatının zarar görmesi, çevresel dokunun tahribatı, su kirliliği, ormanlık alanlarının yapılaşma baskısı altında yok edilmesi, orman yangını riskinin yükselmesi, yerel kaynakların aşırı kullanımı sonucu azalması ya da tamamen tükenmesi, müşterek alanların ticarileştirilmesi, yerel halkın kendi bölgesindeki yaşam olanaklarının sınırlandırılması, yaşam kalitesinin düşürülmesi ya da yerleşim yerinden göçe zorlanması, yerel ürün fiyatlarının aşırı yükselmesi, yerel otantikliği ve kültürel dokunun bozulmasıdır.¹³⁶

¹³² OECD, *The New Rural Paradigm Policies And Governance*, s.60.

¹³³ Bernard Lane, "What is Rural Tourism?" *Journal of Sustainable Tourism*, 2/1, 1994, s.14. ss.7-21.

¹³⁴ Xavier Font, John Tribe, "Promoting Green Tourism: The Future Of Environmental Awards" *International Journal of Tourism Research*, 3/1, 2001, s.10. ss.9-21,

¹³⁵ George, E. Wanda, Heather Mair, Donald G. Reid, *Rural Tourism Development: Localism and Cultural Change*. Multilingual Matters, 2009, s.125.

¹³⁶ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, OECD Publications, Paris, 1994, s.14.

1980'lerden sonra sermayenin girdiği karlılık krizlerinin sonucunda kırsal kalkınma anlayışının önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. Kırsal turizm değişen kırsal kalkınma anlayışının bir sonucu olarak neoliberal kalkınma modeliyle uyumlu olarak gelişim göstermiştir. Neoliberalizmle birlikte kırsal turizmin yükselişe geçmesinin en önemli sebepleri arasında, kırsal alanların ekonomik değerini artırma çabası ve kırsaldaki ekonomik gerilemeye karşı bir çıkış yolu arayışı bulunmaktadır.¹³⁷ Kırsal bölgelerde temel geçim kaynağı olarak uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan tarım faaliyetinin, değişen kırsal kalkınma anlayışıyla birlikte turizm gibi sektörler karşısında geri plana itildiği görülmektedir. Geleneksel tarımsal üretimin yerini büyük sermayeli endüstriyel çiftliklerin almasıyla birlikte, kırsalda küçük aile işletmelerine dayalı tarımın ekonomik getirisi giderek azalmaktadır. Bu doğrultuda, neoliberal kalkınma modelinde tarım merkezli kırsal kalkınma anlayışı yerini, turizmin öncülük ettiği çok sektörlü bir kalkınma yaklaşımına bırakmıştır.

Kırsal turizme dair birçok farklı tanım bulunmakla birlikte, Avrupa Birliği'nin yaptığı tanım en kapsayıcı olanlardan biridir. Bu tanıma göre kırsal turizm *“amacı tarımsal ya da yerel değerlerle iç içe bulunarak hoşça zaman geçirmek olan, turistlere, beklentileri doğrultusunda konaklama, yiyecek, içecek ve diğer hizmetleri veren küçük ölçekli işletmelerin yer aldığı küçük yerleşimlerde gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür.”*¹³⁸ Bu yaklaşıma göre kırsal turizm şu dört unsurdan oluşur: ¹³⁹

- i. Küçük yerleşim yerlerinde olmalıdır.
- ii. Yerel değerlerle iç içe ve bu değerlerin muhafaza edilmesine dayanmalıdır.
- iii. Turistlerin talepleri doğrultusunda yerel mal ve hizmetler erişilebilir olmalıdır.
- iv. Konaklama, yeme-içme ve eğlence gibi hizmetleri veren işletmeler, doğal doku ve yerleşim yeriyle uyumlu olacak biçim ve ölçekte faaliyet göstermelidir.

OECD'nin 1994 tarihli *Turizm Stratejileri ve Kırsal Kalkınma (Tourism Strategies and Rural Development)* isimli politika belgesine göre kırsal turizm içinde şu unsurları barındırmalıdır:¹⁴⁰

¹³⁷ Hikmet Haberal, *Turizmde Alternatif Ekolojik Turizm-Doğa Turizmi-Kırsal Turizm-Yayla Turizmi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2015, s.68.

¹³⁸ European Commission, *Towards Quality Rural Tourism: Integrated Quality Management (IQM) Of Rural Tourist Destinations*, Publications Office of the European Union, Brussels, 1999, s.151.

¹³⁹ European Commission, *Towards Quality Rural Tourism: Integrated Quality Management (IQM) Of Rural Tourist Destinations*, s.151-153.

¹⁴⁰ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.14.

- Kırsal alanlarda yer almalıdır.
- İşlevsel olarak turizm kırsal dünyanın özelliklerine dayalı olmalıdır (küçük ölçekli işletme, açık alan, doğa ve doğal dünya ile temas, miras, geleneksel toplumlar ve geleneksel uygulamalar).
- Kırsal ölçekte olmalı (binalar ve yerleşimler açısından) ve bu nedenle küçük ölçekli olmalıdır.
- Geleneksel bir karaktere sahip olmalı, yavaş ve organik bir şekilde büyümeli, yerel ailelerle bağlantılı olmalıdır.
- Sürdürülebilir olmalıdır. Turizme dayalı gelişimin bir bölgenin özel kırsal karakterini korumaya ve kaynak kullanımında sürdürülebilirliğe yardımcı olacak şekilde olmalıdır. Kırsal turizm, kentleşmeye dayalı bir gelişim aracı olmaktan ziyade, koruma ve sürdürülebilirlik için potansiyel bir araç olarak görülmelidir.
- Kırsal turizm kırsal çevrenin, ekonominin ve tarihin karmaşık desenini temsil edecek biçimde birçok farklı türde olabilir (Örneğin, yayla turizmi, tarım turizmi, çiftlik turizmi vb.).

George vd. kırsal turizme politika düzeyinde artan önemi şöyle görmektedir: *Kırsal turizmle ilgili yeniden yapılanmayı anlamak, kalkınma politikasına odaklanmayı gerektirir. Dahası, yeniden yapılanmadan bu şekilde bahsederken, bunun çok özel bir biçim olduğunu unutmamalıyız; bu biçim, daha geniş neoliberal ideoloji çerçevesinde büyüme teorilerinden etkilenmiştir.*¹⁴¹ Hall ve Jenkins de turizme yönelik politikaların İngiltere’de yükselen *Thatcherizm* ve Amerika Birleşik Devletleri’nde yükselen *Reaganizm* ile bağlantılı serbestleşme, özelleştirme ve devletin yapısal dönüşümüne dayanan neoliberal ajandadan bağımsız bir biçimde gelişmediğine dikkat çekmektedir.¹⁴²

Neoliberalizm ve kırsal turizm arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir diğer olgu da dünyada kentleşme oranının hızla artmasıdır. Birleşmiş Milletlerin nüfus beklentilerine göre halihazırda 8,05 milyar olan dünya nüfusu 2050 yılında 9,7 milyara yükselecek ve çoğunluğu kentlerde yaşayacaktır.¹⁴³ Literatürde, kırsal alanlar ile

¹⁴¹ George, E. Wanda, Heather Mair, Donald G. Reid, *Rural Tourism Development: Localism and Cultural Change*, s.21.

¹⁴² Colin M. Hall, John M. Jenkins, *Tourism and Public Policy*, Routledge, London, 1995, s.36.

¹⁴³ United Nations, “World Urbanization Prospects: 2024 Revision” <https://population.un.org/wpp/> (Erişim: 03.11.24)

kentler arasındaki demografik ve ekonomik uçurumun derinleşmesine karşılık, kırsal turizmin kaynak yaratma potansiyeline vurgu yapan kayda değer bir çalışma alanı bulunmaktadır. Bu yaklaşım genel hatlarıyla kırsal turizmin aşağıda sıralanan işlevleri konusunda ortak bir görüşe sahiptir;¹⁴⁴

- Tarım sektörünün gerilemesiyle kırsalda turizm sektörünü canlandırmak
- Ulusal ve yerel düzeyde devletlerin kırsaldaki nüfus ve kaynak çekilmesinden doğan gerilemeyi turizme dayalı yeni para akışı ve yatırımlarla tersine çevirmek
- Kırsalda yeni istihdam olanakları yaratmak
- Yerel kültür ve tarihsel mirası değer yaratacak bileşenlerle pazarlamak
- Turizme bağlı alt sektörleri (inşaat, el sanatları, eğlence sektörü vb.) kırsala yönlendirmek

Küresel düzeyde kırsal kalkınma politikasının belirlenmesinde *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)* önde gelen uluslararası kuruluşlar arasında yer almaktadır. Özellikle 1970’lerden sonra OECD iktisadi büyüme ve kalkınma üzerine gerçekleştirdiği toplantılar ve yayınladığı politika belgelerinde kırsal kalkınmaya ayrı bir yer vermiştir.

OECD’nin kırsal kalkınmaya bakış açısı, küresel iktisadi değişimlerin etkisiyle zaman içinde belirli farklılıklar göstermiştir. Tarım sektörünün kırsal kalkınmadaki payının giderek azalması ve turizm gibi yeni sektörlerin kırsalda gelişmesi, OECD’nin politika metinlerinde önemle vurgulanan konular arasında yer almıştır. kırsal kalkınmada değişen dinamikleri değerlendirebilmek amacıyla ilgili kuruluşun konuyla alakalı politika metinleri aşağıda sırasıyla ele alınmıştır.

1988- Kırsal Politika Yapımında Yeni Eğilimler (New Trends in Rural Policy Making).¹⁴⁵ OECD’nin kırsal kalkınmaya yönelik kapsamlı bir bakış açısı sunduğu ilk yayınlardan birisidir. Bu politika metninde OECD toplumsal ve iktisadi alanda ortaya çıkan “yapısal değişime” ve bunun kırsal kalkınmaya olan etkisine odaklanmaktadır.

¹⁴⁴ Jenny Briedenhann, and E. Wickens “Tourism Routes As A Tool For The Economic Development Of Rural Areas: Vibrant Hope Or Impossible Dream?” *Tourism Management*, 25, ss.71-79; Dimitrovski, D.D., Todorovic, A.D Valjarevic, “Rural tourism and regional development: Case study of development of rural tourism in the region of Gruza, Serbia” *Procedia Environmental Science* 14, ss.288-297; Yaprak Gülcan vd. “Public Policies and Development of the Tourism Industry in the Aegean Region” *European Planning Studies*, 17/10, 2009, ss.1509-1523.

¹⁴⁵ OECD, *New Trends in Rural Policy Making*, OECD Publications, Paris, 1988.

Bahsi geçen yapısal değişim, (i) *demografik ve sosyo-kültürel değişim*, (ii) *iktisadi değişim* ve (iii) *kurumsal değişim* olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır.¹⁴⁶

*1990- Kırsal Kalkınma İçin Ortaklık (Partnerships for Rural Development):*¹⁴⁷

1988 yılında hazırlanan yayına ek olarak OECD bu metinde değişen kırsal kalkınma eğilimlerini ve aktörlerin rolünü öne çıkarmaktadır. Bu yayına göre kırsal kalkınmada ortaya çıkan yapısal değişim ve yeni eğilimler ve aktörler şöyle özetlenebilir:¹⁴⁸

- Kırsal alanda tarım tek geçim kaynağı olmaktan çıkmıştır.
- Kırsal yerleşimler doğal kaynakları ve sakinliğiyle çeşitli fırsatlar sunmaktadır.
- Kırsal kalkınma yalnızca tarıma yönelik yatırımlarla değil, kırsalda eğitimin, sosyal güvencelerin artırılması ve kültürel mirasın korunmasıyla sağlanabilir.
- Kentlerin yoğunluğu kırsal alanlara olan talebi arttırarak yeni faaliyetlerin gelişmesini sağlamıştır.
- Doğal kaynakları ve kültürel mirasıyla kırsal alanlar turizm açısından cazip destinasyonlar haline gelmektedir.
- Kırsal alanda tarım dışında gelişen sektörlerin yönetiminde kamu ve özel sektörün iş birliği gereklidir.

*1991- Kırsal Kalkınma Programı (Rural Development Programme):*¹⁴⁹

OECD'nin *alansal (territorial)* istatistikler ve *göstergeler (indicators)* belirlemek üzere 1991 yılında başlattığı Kırsal Kalkınma Programı, kırsal alanda kalkınma eğilimleri ve tipolojileri hakkında genel bir bakış açısı sunmayı hedeflemiştir. Bu konuda başlatılan hazırlıkların sonuçları 1994 yılında hazırlanan alansal politika yapım sürecine yön vermesi arzu edilen *kırsal göstergelerle (rural indicators)* somutlaştırılmıştır.

1994- Alansal Politikaları Şekillendirmek İçin Kırsal Göstergelerin

*Oluşturulması (Creating Rural Indicators For Shaping Territorial Policies):*¹⁵⁰

OECD'nin *alansal göstergelere (territorial indicators)* ilişkin hazırladığı ilk rapordur. OECD *alansal (territorial)* kavramıyla yeni kırsal paradigmanın sektör temelli kırsal

¹⁴⁶ OECD, *New Trends in Rural Policy Making*, s.13-19.

¹⁴⁷ OECD, *Partnerships for Rural Development*, OECD Publications, Paris, 1990.

¹⁴⁸ OECD, *Partnerships for Rural Development*, s.23-27.

¹⁴⁹ OECD, *Rural Development Programme*, OECD Publications, Paris, 1991.

¹⁵⁰ OECD, *Creating Rural Indicators For Shaping Territorial Policies*, OECD Publications, Paris, 1994.

kalkınma politikasından farklı bir stratejiye dayandığını göstermektedir. Kırsal kalkınmaya *alansal* yaklaşımı biraz daha açmak gerekirse kabaca kalkınmanın sektörel değil *mekânsal* bir kavrayışla (*spatial concept*) ele alınması olarak tanımlanabilir. OECD’ye göre “alansal politikalar” kırsalda sorunların, fırsatların, alternatiflerin ve bölgesel farklılıkların bütüncül bir biçimde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu farklılıklar kimi zaman olumlu (çeşitlilik) özellikler barındırdığı gibi olumsuz (eşitsiz) özelliklere sahip olabilmektedir. Her iki durumda da alansal politikalar geliştirmenin sorun ve fırsatlara bütüncül olarak yaklaşmayı sağlayacağı düşünülmektedir.¹⁵¹

Bu rapor kırsal alanda sektör bazlı politika yapım sürecinin sonunun geldiğini vurgularken, kırsalı bir bütün olarak ele alacak alansal politikanın zeminini kırsal göstergelerle oluşturmayı hedeflemektedir.¹⁵² OECD’nin bu raporda dinamik ve çok sektörlü bir kırsal kalkınma politikasının inşa edilebilmesi için oluşturduğu alansal göstergelere aşağıda yer verilmiştir;

Tablo 1.4. Alansal/Teritoryal Göstergeler¹⁵³

Alansal Göstergeler	
<i>Ekonomik (Yapı ve Performans)</i>	<i>Sosyal (Refah ve Uyum/Bir aradalık)</i>
Verimlilik	Gelir ve yoksulluk
Büyüme	İş ve istihdam
Yatırımlar	Eğitim ve beceriler
İnovasyon	Sağlık ve güvenlik
Çok Sektörlülük	Barınma ve topluluk
<i>Demografik (Eğilimler ve Göç)</i>	<i>Çevresel (Kalite ve Memnuniyet)</i>
Yoğunluk	Topografya ve iklim
Doğal denge	Topraklar, su ve türler
Gençlik ve yaşlanma	Habitat ve peyzaj
Göç	Yerleşim ve donanım
Hane halkı	Kültürel Miras

OECD’nin alansal göstergeleri, kırsal kalkınmayı ekonomik, sosyal, demografik ve çevresel olmak üzere dört boyuta ayırmıştır. Ekonomik boyut kırsal kalkınmada

¹⁵¹ Berkeley Hill, “Statistics For Rural Development Policy” *Rural Development-Contemporary Issues and Practices*, 2012, s.251.

¹⁵² OECD, *Creating Rural Indicators For Shaping Territorial Policies*, s.14-15.

¹⁵³ OECD, “Territorial Indicators of Socio-Economic Patterns And Dynamics” 2002, <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/15181756.doc> (Erişim: 13.05.24)

tarıma ek olarak farklı sektörlerin entegre olduğu çok sektörlü bir yapı öne çıkarılmıştır. Sosyal boyutta ise kırsalda refahın ölçülmesini hedefleyen gelir, istihdam ve konut ölçütlerine yer verilmiştir. Demografik boyutta kırsal alanın yoğunluğu, yaş ortalaması ve göç eğilimlerinin belirlenmesi bulunmaktadır. Son olarak çevresel boyutta kırsal yerleşim ve çevresinin coğrafi özelliklerinin yanı sıra tür çeşitliliği ve sahip olunan kültürel mirasın araştırılması yer almaktadır.

*1994-Turizm Stratejileri ve Kırsal Kalkınma (Tourism Strategies And Rural Development):*¹⁵⁴ Bu raporun OECD'nin kırsal alanda turizmin olası risklerini etraflıca ele alan ilk yayını olduğu söylenebilir. Öyle ki raporun başlangıcında kırsal turizm “kırsal dünyanın karşılaştığı yeni zorluklardan” birisi olarak ele alınmıştır. Bunun sebebi olarak ise büyük şehirlerde yaşam koşullarından memnun olmayan insanlardan kırsala doğru gerçekleşen nüfus akını gösterilmektedir. *Karşı kentleşme (counterurbanisation)* olarak tarif edilen bu eğilimin geleneksel kır toplumunu dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁵

Bu raporda dikkat çekici husus kırsal turizmi tanımlama konusunda yaşanan sorunlardır. OECD kırsal turizmi, basit anlamda “kırsal alanda gerçekleştirilen turizm” olarak tanımlamanın oldukça yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. Kırsal turizm kavramını karmaşık hale getiren dünya genelinde ortak belli nedenler bulunmaktadır. Bu nedenler şöyle sıralanmıştır:¹⁵⁶

- Kentsel veya kitlesel olarak tarif edilen turizm faaliyeti yalnızca kentlerle sınırlı değildir.
- Kırsal alanları tanımlamak her ülkeye göre değişen kriterler nedeniyle oldukça güçtür. Bir ülkenin kırsal olarak kabul ettiği bir alan başka ülkeye göre kırsal statüsünde bulunmayabilir.
- Kırsal alanda gerçekleştirilen her turizm “kırsal turizm” olmayabilir. Kentsel yöntemle göre yapılan bir turizm faaliyetinin sadece lokasyonu kırsalda olabilir.
- Kırsalda genişleyen turizm bölgenin kentleşmesine neden olabilir. Bu da kırsal alanda ekonomik, sosyal ve yönetsel yeni yapıların kurulmasına yol açarak kırsal alan niteliklerini karmaşık hale getirebilir.

¹⁵⁴ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, OECD Publications, Paris, 1994.

¹⁵⁵ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.6.

¹⁵⁶ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.8-9.

- Farklı bölgelerde farklı kırsal turizm biçimleri gelişmiştir. Örneğin Almanya ve Avusturya kırsalında *çiftlik bazlı tatil (farm-based holidays)*¹⁵⁷ sektörü ağırlıktayken Amerika ve Kanada’da nadiren tercih edilmektedir.
- Turizmin değişiminin yanı sıra kırsal alanın kendisi de son zamanlarda karmaşık bir değişim sürecindedir. Küresel pazarların yükselişi ve ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler kırsal alana yönelim biçimlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Dünyada kırsal bölgelerde genel olarak nüfus düşme eğilimi gösterirken bazı kırsal bölgeler farklı işlevlerle öne çıkarak bir insan akınıyla karşı karşıyadır. Bir zamanlar keskin bir biçimde ayrılan kent ve kır ulaşım olanaklarıyla birlikte ortadan kalkmaya başlamıştır. Artık kentte çalışan bir kişi, ulaşımın kolaylaşmasıyla kısa seyahatlerle kırsalda yaşamını sürdürebilmektedir.
- Kırsal turizm karmaşık ve çok yönlü bir faaliyettir. Çoğu zaman ilk akla geldiği gibi çiftlik bazlı bir tatil organizasyonundan ibaret değildir. Bunun yanında kırsal turizm, tırmanma, binicilik, sportif faaliyetler, kayak, avcılık, olta balıkçılığı, eğitici kurslar ve gezilerle zenginleştirilen doğayla bütünleşik bir turizm koludur.

Kırsal turizmin görece yeni bir faaliyet alanı olmasından dolayı OECD bu faaliyetin daha açık bir biçimde tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda öncelikle “kırsal” kavramını tanımlamaya yönelik üç ölçüt önerilmektedir;¹⁵⁸ Bunlardan birincisi *nüfus yoğunluğu ve yerleşim büyüklüğüdür*.¹⁵⁹ Öyle ki kırsal alanlar düşük nüfus yoğunluğu ve küçük yerleşimlere sahip olduğu için doğal çevre

¹⁵⁷ *Çiftlik bazlı* kırsal turizm kent yaşamından uzaklaşan ziyaretçilerin çiftlik hayatını kısa süre de olsa deneyimleyebilmesini amaçlayan bir tatil türüdür. Bu turizm eğiliminde kırsala gelen turistler inek sağma ve sebze toplama gibi günlük çiftlik rutinlerini gerçekleştirirler. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için Avusturya Alplerinde yer alan Tyrol eyaletindeki çiftlik turizminin tanıtımı iyi bir örnek olacaktır; “Yükselen dumanlara ve yoğun dumana daha aşına olan şehir sakinleri için, taze inek gübresi ve kuruyan saman kokusu, doğa, kırsal yaşam ve tam bir rahatlama ile çağrışımları çağrıştırıyor. Doğayı ilk elden deneyimlemek için Tyrol’deki çiftlik tatilinden daha iyi bir yer olamaz... Çiftlik tatilleri tüm aile için eğlencelidir, özellikle de çocuklar çeşitli aktivitelere katılabildiğinde. Çocuk dostu çiftlik konaklamaları çocuklara pek çok uygulamalı deneyim sunar. Çocuklar kahvaltı için yumurta buluyor, keçileri besliyor ve ineklerin sağılmasını izliyor; üstelik bu da öğle yemeğinden önce! Rahatlatıcı ve eğlence dolu bir aile tatili.” The Tyrol, “Holidays at Tyrol’s Most Beautiful Mountain Farms”, <https://www.tyrol.com/book-your-holiday/farm-holidays>, (Erişim:14.05.24)

¹⁵⁸ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.9-11.

¹⁵⁹ OECD farklı ülkeler için değişen kırsal nüfus ortalamalarına yer vermektedir. Örneğin; Avusturya’da 1000 kişiden az, Avusturya’da 5000 kişiden az, Kanada’da 1000 kişiden az, Danimarka’da 200 kişiden az, İngiltere’de 10.000 kişiden az yerleşimlerin kırsal kategorisinde yer aldığı belirtilmektedir. (y.n.)

yapılı çevreye¹⁶⁰ oranla daha baskındır. Bu da kırsalın çoğu zaman doğa ve çiftlik yaşamıyla özdeşleştirilmesine neden olur. İkincisi ise arazi kullanımında *ana sektörler* tarım, hayvancılık ve ormancılıktır. Sonuncu ölçüt ise *geleneksel toplumsal yapı*¹⁶¹ ve *topluluk aidiyeti* konusudur. Bu üç ölçüte sahip alanlar kırsal kategorisinde değerlendirilmektedir. Bunun yanında OECD kırsal yapının özelliklerini daha somut olarak göstermek için Frankenberg'in 1966 yılında yayınladığı kır-kent karşıtlığından faydalanmaktadır. Aşağıdaki tabloda kır-kent karşıtlığına şöyle yer verilmiştir;

Tablo 1.5. “Kırsal” ve “Kentsel” Toplumların Özellikleri¹⁶²

Kır	Kent
Cemaat	Cemiyet
Az ama çoklu rol ilişkilerini içeren sosyal alanlar	Pek çok örtüşen rol ilişkisini içeren sosyal alanlar
Aynı kişinin oynadığı farklı sosyal roller	Farklı insanlar tarafından oynanan farklı sosyal roller
Basit ekonomiler	Karmaşık ekonomiler
Küçük iş bölümü	İşgücünde aşırı uzmanlaşma
Atfedilen statü	Kazanılan statü
Statüye göre eğitim	Eğitimden elde edilen statü
Rol benimseme	Rol yüklenme
Birbirine sıkı sıkıya bağlı ağlar	Zayıf ağlar
Yöre halkı	Kozmopolitler
Ekonomik sınıf çeşitli bölümlerden biridir.	Ekonomik sınıf en büyük bölümdür.
Birleşme	Ayrışma
Çalışma ortamıyla bir aradalık	Çalışma ortamıyla ayrışma

Bu kavramsal çerçeve baz alınarak OECD'ye göre kırsal, düşük nüfus yoğunluğu, açık alan ve genellikle 10.000'den az nüfusa sahip küçük ölçekli yerleşim yerlerini tanımlamak için kullanılmaktadır.¹⁶³ Bu tanımlama aşamasından sonra kırsalda gerçekleşen dönüşüm üzerinde durulmaktadır. OECD'ye göre kırsal turizm, kırsal yapıyı giderek daha fazla değişime uğratan bir faaliyet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda hangi turizm türlerinin kırsal turizm kategorisine girdiğini

¹⁶⁰ Genel kabule göre kırsal alanda yapılı çevrenin toplam alanın %10'u ve %20'si arasında değiştiği düşünülmektedir. (y.n.)

¹⁶¹ OECD geleneksel toplumsal yapıyı tanımlama konusundaki güçlüğü dikkat çekmektedir. Bunun nedeni kırsalda sosyal yapının ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermesidir. Ancak yine de kırsalda toplumsal yaşam kabaca birincil ilişkilerle, cemaat ruhuyla ve geniş aile çiftliği yaşamıyla tarif edilmiştir. (y.n.)

¹⁶² Ronald Frankenberg, *Communities In Britain: Social Life In Town And Country*, Penguin Books, Harmondsworth, 1966; OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.11-12.

¹⁶³ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.9-10.

tespit etmenin hayli zor olduğu belirtilmektedir. Ancak yine de kitlesel/kentsel turizmle kırsal turizm arasında bazı temel unsurlara dayalı olarak bir karşılaştırma yapılabileceği ifade edilmektedir. Aşağıda OECD'ye göre kentsel ve kırsal turizm arasındaki zıt özellikler listelenmiştir;

Tablo 1.6. OECD'ye Göre Kentsel Turizm ve Kırsal Turizm Arasındaki Farklılıklar¹⁶⁴

Kentsel/Kitle Turizmi	Kırsal Turizm
Az açık alan	Çok fazla açık alan
10.000'in üzerindeki yerleşim yerleri	10.000'in altındaki yerleşim yerleri
Yoğun nüfuslu	Seyrek nüfuslu
Yapılı çevre	Doğal çevre
Birçok iç mekân etkinliği	Birçok açık hava etkinliği
Donanımlı altyapı	Zayıf altyapı
Satın alınabilecek zengin eğlence olanakları	Zengin bireysel aktivite olanakları
Büyük kuruluşlar	Küçük işletmeler
Ulusal/Uluslararası mülkiyetli firmalar	Yerel olarak sahip olunan işletmeler
Turizme büyük oranda tam zamanlı katılım	Turizme daha çok yarı zamanlı katılım
Çiftlik/orman katılımı bulunmaz.	Çiftlik/orman bazlı aktivitelere yer verilir.
Turizm diğer ilgi alanlarını desteklemez.	Turizm diğer ilgi alanlarını destekler.
İşçiler işyerinden uzakta yaşayabilir	İşçiler genellikle işyerine yakın yaşar.
Mevsimsel faktörlerden nadiren etkilenir	Genellikle mevsimsel faktörlerden etkilenilir.
Çok fazla misafir/turist	Az sayıda misafir/turist
Anonim misafir/turist ilişkileri	Kişisel misafir/turist ilişkileri
Profesyonel yönetim	Amatör yönetim
Kozmopolit atmosfer	Yerel/yöresel bir atmosfer
Birçok modern bina	Birçok eski bina
Kalkınma/büyüme etiği ¹⁶⁵	Koruma-muhafaza etme ve büyüme etiğinin sınırları
Genele hitap eder.	Özel bir kesime hitap eder.
Geniş pazarlama operasyonu	Pazarlamaya ayrılan bütçe azdır.

Bu ayrım açıklayıcı olsa da OECD'ye göre hala bazı eksiklikleri barındırmaktadır. Bunun en önemli sebebi kırsal alanda gerçekleştirilen her turizm

¹⁶⁴ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.14-15.

¹⁶⁵ *Kalkınma/büyüme etiği (development/growth ethic)*, kalkınma pratiğinin yol açtığı çeşitli etik ikilemlerin tartışıldığı bir alandır. Bu alanının kurucularından olan Denis Goulet'e göre ulaşılacak kalkınma hedeflerinin etik sınırlarının sorgulanması olarak açıklanan kalkınma etiği, kamu otoritesinin desteği olmadan başarıya ulaşamaz. Bu yaklaşıma göre etik sorgulamalarla kamusal karar alma mekanizmasının etik değerlere göre yönlendirilmesi amaçlanır. Denis Goulet, *The Cruel Choice: A New Concept in the Theory of Development*, Atheneum Books, New York, 1971.

faaliyetinin “kırsal turizm” olarak tanımlanamamasıdır. Örneğin, geniş kırsal araziler üzerine inşa edilen bir tatil köyünün, yalnızca bulunduğu alan kırsal olduğu için kırsal turizm kategorisine dâhil edilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Öyle ki günümüzde kitle turizmi yapan çoğu işletme, bakir koyları, doğal/ormanlık alanları ve kentin dışındaki sakin lokasyonları tercih etmektedir. O halde kırsal turizmi tanımlamak için yeni bir ayırım belirlemektedir: *Ne tür tatiller kırsaldır?*¹⁶⁶ OECD bu soruyu baz alarak turizm türleri ve alışkanlıklarına göre kırsaldan kentsele doğru ilerleyen bir karşılaştırma yapmaktadır:

Tablo 1.7 OECD’ye Göre Kırdan Kente Doğru Turizm Eğilimleri¹⁶⁷

Özellikle kırsal olan tatiller	Kırsal veya kentsel/kitlesel bazı olabilecek tatiller	Özellikle kentsel/kitlesel bazı tatiller
Yürüme	Yüzme	Şehir gezisi
Tırmanma	Düşük/orta yoğunlukta plaj tatilleri	Alışveriş
"Macera" tatilleri/vahşi doğa	Orta yoğunlukta kayak	Yüksek yoğunluklu plaj tatilleri
Kano	Yarı doğal tipte insan yapımı altyapı gerektiren sporlar, ör.golf.	Kentsel miras/kültür tatilleri
Rafting	Mutfığa dayalı tatiller	Hayvanat bahçeleri
Kros kayağı	Kültürel miras turizmi	Sağlık tesisleri, endüstriyel turizm
Kar yürüyüşleri	Eğitim tatilleri	Önemli konferanslar/etkinlikler
Kuş gözlemciliği, fotoğrafçılık vb. doğada gerçekleştirilebilecek etkinlikler	Kültürel festivaller, kampçılık	Kumar ve eğlence; tatil köyleri
Avcılık	Zanaat bazı /eğitici tatiller	İnsan yapımı altyapı gerektiren sporlar, ör. uluslararası arena bazı etkinlikler

Buraya kadar olan bölümde OECD kırsalın değişen yapısını ve ortaya çıkan turizm eğilimlerini tanıtmaktadır. Ancak bu aşamada cevaplanması gereken önemli bir soru ortaya çıkmaktadır: “*Turizm sektörü neden kırsalda yükselişe geçmiştir?*” OECD kırsal turizmin 1960’lardan sonra yükselişe geçmesini 14 temel unsura dayandırmaktadır. Bunlar şöyle özetlenebilir:¹⁶⁸

- *Eğitim seviyesinin artışı*: İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde eğitime yapılan yatırımlar ve sunulan ücretsiz destekler dünya genelinde eğitim seviyesinin

¹⁶⁶ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.16.

¹⁶⁷ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.16-17.

¹⁶⁸ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.20-22.

artmasını sağlamıştır. Araştırmalar eğitim seviyesinin yüksek olduğu toplumlarda doğaya olan ilginin arttığını bulgulamıştır. Bu nedenle gelişmiş toplumlarda doğa bazlı faaliyetler ve ekoturizmin daha çok tercih edilmesini sağlamıştır.

- *Kültürel mirasa olan ilginin artışı:* OECD'ye 1960'lardan sonra hem doğal mirasa hem de insan yapımı doğaya (ikinci doğa) olan ilgi artmaktadır. Kırsal alanlar bu iki mirasını da bünyesinde barındıran alanlardır. Hem doğal kaynaklarıyla hem de tarihi dokusuyla kırsal yaşam geniş kitlelerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Örneğin bir zamanlar kent merkezlerinde bulunan hayvanat bahçeleri düşüşe geçerken, kırsal alanlar doğal yaban hayatıyla doğal ve kültürel miras pazarında yükselişe geçmiştir.
- *Harcanabilir gelire ek olarak boş zamanın artışı:* Harcanabilir gelir ve bu gelirin harcanabileceği zamanın artışı genel olarak turizmin gelişmesinde etkili olmuştur. Ancak bunun kırsal turizm için özel bir anlamı bulunmaktadır. Kır bazlı tatil eğilimi geleneksel kitle tatiline göre daha kısa süreli ve daha az riskli bulunduğu için bir ya da iki gecelik konaklamalar için daha elverişlidir. Her ne kadar kitle turizmi ana tatil türü olsa da kırsal turizm harcanabilir gelire sahip kentli çalışanların hafta sonu gibi kısa süreli boş zamanlarını değerlendirebileceği bir alan yaratmıştır.
- *Ulaşım ve iletişim olanaklarının artışı:* Ulaşım ve iletişim teknolojileri dünya genelinde hızlı bir gelişim göstermiştir. Bunun iki temel sonucu bulunmaktadır. Birincisi uzak mesafeler önemini kaybetmeye başlamıştır. Diğeri ise ulaşımın maliyeti dünya genelinde dramatik bir biçimde düşüş göstermiştir. Öyle ki bir zamanlar uçak seyahati yalnızca ayrıcalıklı bir kesim için geçerliyken günümüzde bunun daha geniş bir tabana yayıldığı görülmektedir. Bu gelişmeler bir zamanlar uzak gibi görünen kırsal yerleşimlere erişimi oldukça kolaylaştırmıştır. Bunun yanında farklı coğrafyalarda ortak kullanılabilecek kredi kartı gibi ödeme araçları yaygınlaşmıştır. İki farklı lokasyon arasında hareket olanaklarının artışı insanların tek bir mekanla sınırlı kaldığı tatil eğilimlerinin değişiminde etkili olmuştur.
- *Sağlık Bilincinin Gelişmesi:* Dünya genelinde sağlıklı yaşama yönelik ilginin her geçen gün arttığı bilinmektedir. Sağlıklı yaşam alışkanlıklarının başında egzersiz ve spor gelmektedir. Kırsal alanlar, doğa yürüyüşleri, tırmanma, oryantiring,

bisiklet ve kayak gibi sunduğu sportif faaliyetlerle sağlıklı yaşam için günden güne daha önemli hale gelmektedir. Bunun yanında kentlerdeki hava kalitesi düşüklüğünün aksine kırsalda temiz hava ve organik gıdaların değeri daha çok bilinmeye başlanmıştır. Ek olarak son zamanlarda plaj turizmine dayalı tatillerin cilt kanseri gibi önemli sağlık sorunlarına neden olabileceği bulgulanmıştır.

- *Daha donanımlı dış mekân kıyafetleri:* Son zamanlarda *dış mekan (outdoor)* kıyafetler satan mağazalar hızla artmaya başlamıştır. Normal günlük kıyafetlere göre daha kaliteli, dayanıklı ve koruyucu malzemeden üretilen bu kıyafetler zorlu doğa koşullarında kullanıcıların temel yaşamsal fonksiyonlarını dengede tutarak daha çok açık alanda zaman geçirmelerini sağlamıştır.
- *Yöresel lezzetlere olan ilginin artışı:* Kent yaşamında sıkça tüketilen işlenmiş ve katkı maddeli gıdaların olumsuz etkilerine yönelik farkındalık son zamanlarda artmaya başlamıştır. Sağlık üzerindeki olumsuz etkilerine ek olarak kentli tüketicilerin lezzet arayışı onları organik gıda arayışıyla kırsal alanlara yöneltmektedir. Örneğin Kuzey Amerika'da ıslah edilmemiş pirinç, Fransa'dan pastörize edilmemiş peynirler, İskandinavya'dan kolesterolsüz ve doğal somonlar, tatil seçiminde ziyaretçileri bu alana çekmektedir. İşlenmemiş, organik ve güvenilir gıdanın merkezi olan kırsal alanlar, sağlıklı beslenme konusunda ziyaretçilere daha zengin seçenekler sunmaya başlamıştır.
- *Yeşil Gündem:* 1960'dan sonra çevreye yönelik farkındalığın artış gösterdiği bilinmektedir. Farklı coğrafyalardan kitleler doğaya verilen zarara yönelik dile getirdiği eleştirilerle, çevre bilincinin yükselmesini sağlamıştır. Öyle ki devletler bu eleştirileri dikkate alarak ortak politikalar geliştirilmesi konusunda adımlar atmaya başlamıştır. Bunun yanında hizmet sektöründeki işletmeciler de tüketicilerin çevre hassasiyetlerini dikkate alarak *çevre dostu (environmentally friendly)* hizmetler sunmaya başlamıştır. Tatil sektöründe bunun karşılığı ise tur şirketlerinin doğayı baz alan organizasyonlara yönelmesi şeklinde olmuştur.
- *Otantiklik:* Dünyada kültür endüstrisinin yükselişe geçmesiyle ortaya çıkan kitlesel alışkanlıklar karşısında *otantiklik/özgünlük (authenticity)* son zamanlarda revaçta olmaya başlayan bir niteliktir. Endüstriyel gıdalar, genele hitap eden faaliyetler ve mekanların en önemli sonucu artan *anonimlik* olmuştur. Kırsal turizm kitle turizmine göre daha özel bir kesimin beğenisine hitap ettiği için özgünlük arayışında olan turistler için alternatif bir alan olarak yükselişe

geçmiştir.

- *Huzur ve sükûnet*: Her ne kadar turizm hareketli bir eğlence alanı olarak tahayyül edilse de çoğu turist için huzur ve dinginlik tatil beklentisi içinde kayda değer bir yere sahiptir. Bu talebin artış göstermesinde etkili olan en önemli nedenin stresli, hareketli ve kalabalık metropol yaşamı olduğu düşünülmektedir. Kırsal alanlar düşük nüfus yoğunluğu, geniş düzlükler ve sakinliğiyle kentli ziyaretçiler için bir kaçış noktası haline gelmeye başlamıştır.¹⁶⁹
- *Yaşlanan ancak aktifliğini koruyan nüfusun artışı*: Dünya genelinde özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Erken emeklilik gibi olanakların da etkisiyle yaşlanan nüfusun sosyal yaşam içerisinde daha aktif olduğu düşünülmektedir. Refah seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde emeklilik sonrası turizme olan talep artmaktadır. Yaşlanan ancak aktif bir biçimde toplumsal yaşamın içerisinde yer almayı sürdüren nüfusun tatil tercihlerinde kırsal bölgeler önemli bir yere sahiptir. Huzurlu, sakin ve sağlıklı bir atmosfer arayışı yaşlı nüfusu kitle turizminin dışındaki alternatiflere yöneltmektedir.
- *“Gerçek seyahat” (real travel) yaklaşımının gelişmesi*: Gerçek seyahat deneyimi son zamanlarda büyüyen bir sektör olarak tanımlanmaktadır. Bu seyahat deneyiminin temel özelliği içerisinde macera, aksiyon ve öğretici unsurların bulunmasıdır. Kırsal turizm büyüyen bu pazarın ihtiyaçlarının karşılanması için oldukça önemli bir fırsat olmaya başlamıştır.
- *Bireycilik*: Bireyciliğin temelde dayandığı felsefi arka planda toplumsallığı ve kalabalık kitle kültürünün reddedilmesi bulunmaktadır. Turizm faaliyetleri arasında he ne kadar kitle turizmi birincil konumda yer alsa da son zamanlarda bireyci yaşam biçiminin yükselişi alternatif tatil türlerinin gelişmesine destek olmuştur. Kırsal turizm, küçük ölçekli işletmeleri, kalabalıktan uzak doğası ve daha bireysel etkinlikleriyle, bireyci yaklaşımı benimseyen ziyaretçiler için artan bir cazibeye sahiptir.
- *Kırsal Kuruluşlar*: Çoğu ülkede kırsalda faaliyet yürütmekte olan kuruluşlar kırsal turizm fırsatlarını önemseyerek çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmaların

¹⁶⁹ Son zamanlarda revaçta olan “yavaş şehirler” (cittaslow) bu sorun karşısında öne çıkan, kısa ve uzun süreli ziyaret edilebilen alternatif destinasyonlar arasında yer almaktadır. (y.n.)

başında kırsal bölgedeki turizm fırsatlarının tespit edilmesi, geliştirilmesi ve kamuoyuna duyurulması gelmektedir. Bu kuruluşlar milli parklar, koruma alanları ve bazı riskli bölgelerin yöntemini üstlenerek özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının yer aldığı ortak turizm projeleri üretmektedir. Kırsalda turizm olanaklarının geliştirilmesi ve tanıtımı son zamanlarda kitle turizmine alternatif tatil türlerinin gelişmesini sağlamıştır.

OECD yukarıda görüldüğü gibi kırsal turizmin gelişiminde rol oynayan çeşitli faktörler üzerinde durmaktadır. Bu faktörler son zamanlarda kırsal alanların turizm konusunda sağladığı atılımın tek bir nedene indirgenemeyeceğini göstermektedir. Konunun bu özelliği kırsal turizme bağlı gelişmenin daha geniş bir perspektifle ele alınması gerekliliğine ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu aşamada karşımıza çok önemli bir soru çıkmaktadır: Acaba kırsal turizmin yükselişe geçmesini sağlayan nedenler göz önüne alındığında kırsal turizmin kırsal kalkınmaya nasıl katkı sunmaktadır?

OECD kırsal turizmin kırsal kalkınmaya olan etkisini şu unsurlara dayandırarak açıklamaktadır:¹⁷⁰

- *İşgücünü Kırsalda Tutma:* Kırsal turizm, kırsalda yaşamını sürdüren insanların bulundukları alanın dışında farklı bir yerde iş arama zorunluluğunu ortadan kaldırmaya yardımcı olabilmektedir. Her ne kadar yeni bir iş kolu yaratmak kadar cazip olmasa da mevcut işgücünün kırsalda tutulması ortaya çıkabilecek çoğu istihdam sorununa engel olmaktadır. Dünya genelinde tarımda makineleşme gibi yöntemlerle kırsalda istihdam olanakları daralma eğiliminde olsa da kırsal turizm işgücünün kentlere kayışını baskılayabilme olanağı yaratmaktadır.
- *Yeni iş kolları yaratma:* Turizmin kırsala yönelmesi oldukça farklı sektörlerin bir arada gelişmesini desteklemektedir. Örneğin konaklama, eğlence, gastronomi ve hatta inşaat sektörü kırsal alandaki fırsatlar nedeniyle yatırımlarını kent dışındaki alternatiflere yönlendirmektedir. Bunun en önemli sonucu kırsalda daha önce yer almayan sektörlerin girişi ve farklı kademelerden istihdam olanaklarının artışıdır.
- *Meslek çeşitliliği:* Kırsalda geleneksel geçim yöntemi olan tarıma ek olarak turizmle birlikte farklı sektörlerin giriş yapması iş ve meslek çeşitliliğini

¹⁷⁰ OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.23-26.

arttırmaktadır.

- *Aktivite Çeşitliliği:* Kitle turizminde deniz ve plajla sınırlı tatil aktivitelerinin aksine, kırsal turizm oldukça çeşitlenen aktiviteleri bünyesinde barındırmaktadır. Kırsalda turizme yönelik ilginin artışı bölgede daha önceden yapılmayan farklı aktiviteleri turizm pazarına dahil edebilmektedir. Bunun en önemli sonucu yerel halkın birden fazla aktiviteden gelir elde edebilmesidir. Örneğin daha önceden sadece balıkçılık yapan bir kişi kırsal turizmle birlikte balıkçılıkta kullandığıyla teknesiyle turistik geziler düzenleyerek gelir elde edebilmektedir.
- *Hizmetlerin Sürekliliği:* Kırsal turizm bir bölgede sunulan hizmetlerin devamlılığı için hayati bir öneme sahiptir. Özellikle turistlerin alışveriş yaptığı mağazalar kırsalda çeşitli hizmetlere gelir akışı sağlar. Böylece kırsal ekonomilerin kendi kendine yeterli bir güce ulaşması beklenebilir.
- *Tarıma Yönelik Destekler:* Her ne kadar kırsalda turizm sektörü tarıma alternatif bir sektör gibi görünse de turizmin gelişimi tarım sektörünün gelişimine de katkı sağlamaktadır. Kırsalda turizmin en somut katkısı, farklı kesimlerdeki tüketicilerin dahil olduğu yeni bir pazarın ortaya çıkmasıdır. Öyle ki kırsalda turizm, tarımsal mal ve hizmet arzında bulunan çiftçilerle kırsal ürünleri talep eden kentli tüketicileri bir araya getirmektedir. Bunun kırsalda çiftlik yaşamının canlanması, tarımsal üretimin hacminin artması, küçük çitlik üreticisinin geçimini sürdürmesi, yerel ve bölgesel kuruluşlardan tarımsal üretim için verilen destekler gibi çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Böylece hem kırsal hizmetlerin kullanıcıları açısından hem de geçimin tarımla sağlayan yöre halkı için kazançlı bir ilişki kurulabileceği düşünülebilmektedir.
- *Ormancılık:* Kereste ticareti ve mobilyacılık gibi sektörlerle entegre olan ormancılık, kırsal alanda önemli bir geçim aracıdır. Ancak ormanlık alanlardaki ticari faaliyetin yalnızca bundan meydana gelmesi sürdürülebilir bir yöntem değildir. Kırsal turizm orman ortamının farklı amaçlarla kullanılabilmesini sağlamaktadır. Bunların başında ormanların doğa yürüyüşü, tırmanma ve trekking gibi faaliyetler için kullanılması gelmektedir. Böylece ormanlık alanlar turizme eklenilerek ormancılık sektöründe alternatif gelir olanakları yaratılabilir.

- *Peyzaj Koruma:* Kırsal turizm açısından doğal/kırsal peyzaj oldukça önemlidir. Kırsal turizmi talep eden ve kent peyzajından uzaklaşmak isteyen ziyaretçiler açısından kırsal peyzajın doğallığı ve özgünlüğü kayda değer bir beklentidir. Dünya genelinde kırsal peyzajın korunması amacıyla çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunlardan en önemlisi 1872 yılında ABD’de Yellowstone Milli Parkı’nın koruma altına alınmasıdır. Bu milli parkın idaresi için özel bir kuruluş ihdas edilerek kırsal peyzajın korunarak gelecek kuşaklara bozulmadan ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu gibi koruma hareketleri bulunmadığında kırsal peyzajı kolayca tahrip edebilecek ticari girişimler ortaya çıkabilecektir. Kırsal peyzajın korunmasının önemi açısından ABD ve Kanada arasındaki sınırı belirleyen Niagara Nehri örnek verilebilir. Bilindiği üzere bu nehir Niagara Şelalesi olarak bilinen görkemli bir doğal oluşumu bünyesinde barındırmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda Niagara Şelalesi popüler olmaya başladıktan sonra şelalenin çevresindeki araziler özel kişilerce satın alınmaya başlanmıştır. Şelaleye gidiş güzergahında bulunan arazilere çit çeken mülk sahiplerinin ziyaretçilerden ücret almaya başlaması Fransız yazar Alexis de Tocqueville tarafından şöyle değerlendirilmiştir: *“Eğer geç kalırsanız Niagara Şelalesini tamamen mahvetmiş olacaksınız. Avrupalılar, Amerika’daki muhteşem doğal güzelliklerden hayranlıkla bahsediyorlar; ama görüyorum ki Amerikalılar bu güzellikleri pek önemsemiyorlar”* Bunun üzerine ABD’de kırsal peyzajın korunması için çeşitli adımlar başlatılmıştır.¹⁷¹ Kırsalda turizm talebinin artması bir yandan riskleri beraberinde getirme potansiyeline sahipken diğer yandan ziyaretçilerin peyzaj talebi bu alanların korunmasını sağlayabilmektedir.
- *Küçük yerleşimler:* Son zamanlarda kırdan kente göç eğilimi kırsalda yer alan küçük ölçekli yerleşimler için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Risk altında olan küçük yerleşimler için kırsal turizm önemli bir fırsat olarak görülebilir. Öyle ki turizmin gelişmesi kırsalda istihdam sorunları gibi demografik daralmaya yol açan faktörler bertaraf edilebilir. Bunun yanında yeni iş olanakları ve yatırım fırsatları turizme konu bölgede pozitif sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilir.

¹⁷¹ Dayton Duncan, Ken Burns *The National Parks: America’s Best Idea: An Illustrated History*, Random House LLC, New York, 2009; Cahit Çelik, “Doğal Alanları Koruma: Amerika Birleşik Devletleri’nde Milli Parkların Oluşum Süreci ve İdaresi” *Türk İdare Dergisi*, 481, 2015, s.405.

- *Kıra özgü zanaatlar:* Endüstriyel üretim ve standartlaşmayla birlikte el becerilerinin ve zanaatların risk altında olduğu bilinmektedir. Özellikle otomasyon tekniğiyle birlikte zanaatların önemi azalmaktadır. Kentlere göre kıyaslandığında kırsal yaşamda, zanaat ve el becerileri yoğun olarak gündelik pratiklerin içerisine gömülüdür. Kırsal turizm yöre halkının zanaatlarını turistlere sergileyebilecekleri ve el yapımı ürünlerini satabilecekleri bir alan yaratarak kıra özgü zanaatları canlandırmak için bir fırsat olarak görülebilir. Böylece kırsalda geçimini sürdüren üreticiler için bir gelir akışı yaratmanın yanında, belli bir yöreye özgü zanaatlar korunarak kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarımı mümkün olabilecektir.
- *Kültürel olanakların genişletilmesi:* Bilindiği üzere tiyatro, opera, konser ve resim galerisi gibi kültürel olanaklar açısından kırsal alanlar sınırlı bir olanağa sahiptir. Kırsal için itici faktörler kapsamında yer alan bu yetersizlikler, nüfusun kentlere doğru kaymasında etkili olabilmektedir. Bu koşullar göz önüne alındığında kırsal turizm tiyatro, konser ve festival gibi organizasyonları kentsel mekândan çıkartarak farklı bir zemine kavuşturulmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin son zamanlarda antik yerleşimlere yönelik ilgiyi arttırmak için yapılan tarihi açık hava konserleri, tiyatro ve festivaller hem kültürel olanaklar konusundaki mekânsal adaletsizliği ortadan kaldırmakta hem de kırsal yaşamı daha çekici hale getirmektedir.
- *Doğa koruma:* Kırsal turizmde temel pazarlama nesnesi bozulmamış doğal alanlar olduğu için turizmin sürekliliği açısından doğa koruma özel bir anlama sahip olmaktadır. Doğal kaynakların ve çevrenin tahrip edildiği bir kırsal yerleşimde turizmin de risk altına gireceği göz önüne alınırsa, kırsal turizmin doğa koruma konusundaki hassasiyeti arttıracığı düşünülmektedir.
- *Tarihi yapılı çevre:* Kırsal yerleşimler yeni kurulmuş kentlere göre çoğu kültürel avantajı bünyesinde barındırmaktadır. Bunların başında tarihi yapılı çevre gelmektedir. Bir zamanlar aktif olarak kullanılan ve şimdilerdeyse kaderine terk edilmiş yapıların kırsal turizmle farklı işlevlerle yeniden kullanılabileceği düşünülmektedir. Örneğin bir zamanlar işlek bir tren istasyonu, restore edildikten sonra otel ya da restoran olarak hizmet verilebilmektedir. Tarihi yapıların aslına uygun olarak yeniden kullanıma açılması kırsalda kültürel zenginliğin korunması ve gelire dönüştürülmesi için önemli bir fırsat olarak

görülmektedir.

- *Çevresel Hizmetlerin İyileştirilmesi:* Kırsalda turizme bağlı demografik artı çöp ve trafik gibi hizmetler için profesyonel yönetimi gerekli kılmaktadır. Öyle ki turizm gelirlerinde artışa bağlı olarak bu hizmetlere daha çok kaynak ayrılabilir. Turizm aracılığıyla gelişen yerel ve bölgesel düzeyde örgütlenmeler kırsal alanda hizmetlerin daha nitelikli sunulmasına katkı sağlayabilecektir.
- *Azalan Balıkçılığın Canlandırılması:* Son zamanlarda balık stoğundaki genel düşüş, küçük ölçekli balıkçıları farklı mesleklere yöneltmektedir. Risk altında olan yerel küçük ölçekli balıkçılık için kırsal turizm bir avantaj olarak görülebilir. Örneğin sportif olta balıkçılığı son zamanlarda popülerleşen bir hobidir. Sportif balıkçılık kırsal turizm için eğlenceli bir faaliyet olarak ziyaretçilerin hem balıkçılığı güçlendirmesini hem de küçük balıkçı topluluklarına gelir transferi sağlaması açısından dikkate değerdir.
- *Kadınların daha çok rol üstlenmesi:* Kentlere oranla kadınların kırsal yaşamda rollerinin daha sınırlı olduğu bilinmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesinde kırsal yaşamın koşullarının kayda değer bir etkisi bulunmaktadır. Bunun nedenleri arasında kadınların kırsalda geçimlerini sağladığı mesleklerin sınırlılığı başlarda gelmektedir. OECD'ye göre İspanya, Yunanistan, Fransa, İngiltere ve İrlanda'da uygulanan kırsal turizm projelerinin başarıyla ulaşmasında kırsalda kurulan kadın kooperatiflerinin önemli bir payı bulunmaktadır. Bir bölgedeki kırsal turizm talebinin artışı kadın girişimcilerin ekonomik ve sosyal yaşamda daha çok görünür olmasını sağlamaktadır.
- *Yeni fikirler ve girişimler:* Kırsal alanlar kentlere göre daha statik niteliklere sahiptir. Kırsal yaşamda tarımın başat faktör olduğu bir yaşam döngüsü bulunmaktadır. Turizmin kırsala girişiyle birlikte tarımın yanında yeni sektörler de gelişim göstermektedir. Kırdaki faaliyet çeşitliliği yeni fikirlerin turizm pazarına dahil olmasını sağlayarak kırsalda yapılacak yatırımlar için cazip fırsatlar ortaya çıkarmaktadır.

OECD'nin yukarıda yer verdiği başlıklara genel olarak bakıldığında kırsal turizmin ekonomik, sosyal ve yönetsel anlamda farklı çıktılara sahip bir süreç olduğu görülmektedir. Bu bölümün en dikkat çekici özelliği kırsal turizmin yalnızca turizm

faaliyetleriyle sınırlı bir alan olarak ele alınmamasıdır. Rapora göre son zamanlarda kente göç eğilimiyle birlikte cazibesini kaybeden kırsal alanlar için turizmin önemli bir kazanım olduğu düşünülmektedir. Burada nüfusun kırdaki tutulmasının yanı sıra yeni sektörlerle kırsal geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi temel vurgular arasındadır. Öyle ki her ne kadar turizme odaklanılsa da kırsalda sektörel değil *bütüncül/alansal* kalkınma fikrinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Bu raporda dikkat çeken bir diğer husus da erken bir tarihte kırsal turizmin riskleri ve ortaya çıkarabileceği sorunlara yer verilmesidir. OECD turizmi kalkınma için önemli bir atılım olarak görse de çeşitli açılardan kırsal alan için risk potansiyeline sahip bir sektör olarak görmektedir. Aşağıda OECD'nin kırsal turizmin en önemli riskleri ve yaratabileceği sorunlar şöyle özetlenmiştir:¹⁷²

- *Çevreye Yönelik Tehditler:* Bilindiği üzere kırsal turizm hassas bir doğal çevrede gelişim gösterir. Turizm destinasyonlarını değerli kılan şey kırsalda bozulmamış doğal çevrenin varlığıdır. Ancak turizme bağlı gelişme doğal çevrede çeşitli tahribatlara yol açabilmektedir. Bu başlangıçta kırsal turizm için bir paradoks gibi görünebilir. Çünkü doğal çevre ilgisi ile kırsal alanda yoğunlaşan turizm yatırımları o bölgeyi cazip hale getiren nedenleri ortadan kaldıracaktır. Öyle ki kırsalda turizme bağlı yapılaşma o bölgedeki doğal çevreyi bir kent peyzajına çevirebilir. Bunun yanında kırsalda turizmin gelişmesi yol, köprü ve telekomünikasyon gibi altyapı hizmetlerinin gelişimine bağlıdır. Bu da her ne kadar minimize edilmeye çalışılsa da doğal çevrede olumsuz sonuçlar doğurabilir. Örneğin yol yapım çalışmaları orman arazilerinde azalma ve canlı yaşamında risklere neden olabilir. Diğer yandan su kaynakları kırsal turizmde artan popülasyonun ihtiyacını karşılama konusunda yetersiz kalabilir. Böylece turizm bölgesinin çevresindeki nehir ve göller aşırı kullanımdan dolayı yok olma tehlikesine girebilir. Çevreye yönelik tehditlerin boyutu daha da genişletilebilse de yukarıda sayılanlar kırsal turizme bağlı risklerin başında gelmektedir.
- *Sosyo-kültürel Tehditler:* Artan ziyaretçi sayısı doğal çevre için bir tehdit oluşturduğu gibi kırsal yerleşimlerde yaşamını sürdüren yöre halkı için ciddi bir sosyo-kültürel risk potansiyeli oluşturmaktadır. Kırsal toplulukların zaman içerisinde inşa ettiği geleneksel kültürlerin farklı kültürel arka plana sahip

¹⁷² OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, s.27-31.

ziyaretçilerle değişime uğraması en önemli riskler arasında görülmektedir. Öyle ki turizm genişlemesinin yaratacağı ilk sonuçlardan birisi kırsalda yaşanan demografik değişimdir. Her ne kadar turistlerin sınırlı süreli ziyaretlerle turizm destinasyonlarında kalacağı düşünülse de turizm sektörünün gelişimi farklı kültürlerden çoğu girişimci ve ziyaretçiyi daha kalıcı bağlar kurmaya yöneltmektedir. Bunun yanında kırsal turizm öncesindeki gündelik pratikler kaçınılmaz olarak değişime uğramaktadır. Bu da belli bir yöreye özgü özelliklerin zaman içerisinde ortadan kalkmasına yol açabilmektedir.

- *Barınma Sorunu:* Yerel halk için ciddi tehditlerden birisi de kırsal turizm sonrasında hızlı bir biçimde yükselen arazi rantıdır. OECD kırsal turizm konusunda belli bir başarıya ulaşan Kanada, Güney Batı İngiltere ve Alpler'in bazı bölümlerinde bu sorunun açık bir biçimde deneyimlendiğini belirtmektedir. Artan arazi rantı doğrudan mülk sahipliği, konut kiralari ve uygun barınma koşullarını olumsuz olarak etkilemektedir. Her ne kadar turizmin bölge halkı için refah arttırıcı bir etkiye sahip olduğu düşünülse de artan barınma maliyetiyle refah kayıpları ortaya çıkabilmektedir. OECD'ye göre kırsalda turizm talebi barınma üzerinde üç temel olumsuz etkiye neden olmaktadır: (i) Birincisi, kırsal yerleşimlerde bulunan konut stoğu dışarıdan turistlere kiralanabilecek şekilde satın alınıp donatılabilir. (ii) Diğeri ise cazibesi artan kırsal yerleşimde yaşamını kentte sürdürenler çok sınırlı bir zamanda kullanacakları ikinci konutlarını satın alma yoluna gidebilir. (iii) Sonuncu ise bir zamanlar kırsal turizm deneyimi yaşayan ziyaretçiler emekliliklerinde kalıcı olarak turizm bölgesine yerleşebilir. Bu sayılan üç neden kırsal yerleşimlerde konut stoğunu azaltarak turizm sonrasında yerel halk için barınmayı daha maliyetli hale getirmektedir.

- *Artan girişimciler:* Kırsal turizmin en yaygın etkilerinden birisi turizm bölgesinde değişen girişimci profilidir. Bunun kırsal yerleşim için belli sonuçları bulunmaktadır. Turizm talebi ilk olarak kırsal ekonomilerin *yerel olmayan girişimciler (non-local entrepreneurs)* tarafından kontrol edilmeye başlanmasına neden olmaktadır. Her ne kadar bu durum bölgenin ekonomik hacmini arttırsa da gelişimin olumlu etkilerinden yerel girişimciler katkı sağlayamayabilirler. Dışarıdan kırsala gelen girişimciler yerel olmayan tedarik ağlarıyla yerel girişimciyi devre dışı bırakabilmektedir. Böylece mal ve hizmetlerin arzının dışarıdan sağlanması kırsal alanda ortaya çıkan yeni gelir ve

istihdam alanlarının yerel olmayan otoritelerin yönetimine geçmesine neden olabilir.

- *Trafik Sorunu:* Az nüfuslu bir kırsal yerleşimde turizmle birlikte dramatik olarak artan ziyaretçi sayısı kırsal turizm destinasyonunun mevcut ulaşım altyapısını yetersiz hale getirebilir. Trafik kırsal turizm bölgelerinde yaşam kalitesini düşüren en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorun acil sağlık hizmetlerinin aksaması gibi hayati riskleri beraberinde getirmektedir. Bunun yanında ziyaretçilerin turizm destinasyonuna daha az ilgi duymasına yol açarak bölgenin çekiciliğini düşüren bir etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunun ortadan kaldırılması altyapı hizmetlerine ve kamusal ulaşım yöntemlerine kayda değer yatırımların yapılmasını gerektirdiğinden yerel düzeyde bu kaynağın yaratılmasında güçlükler yaşanabilmektedir.
- *Planlama, yerel kontrol, kamusal katılım ve ortaklık:* İlkesel düzeyde bakıldığında kırsal turizmin gelişim gösterdiği destinasyonda yerel yönetimler, halk ve sektör temsilcilerin katılımıyla kalkınmanın planlı bir biçimde sürdürülmesi beklenmektedir. Turizm bölgesinin planlanması, işletmeler ve ziyaretçiler nedeniyle ortaya çıkabilecek sorunların asgari düzeye indirilmesine ve potansiyel faydanın en üst seviyeye çıkarılmasına katkı sağlamaktadır. Ancak uygulamaya bakıldığında, turizmle birlikte ekonomik ve siyasi güç dengelerinde ortaya çıkan değişim kırsalda planlı gelişimden çoğu zaman uzaklaşılmasına yol açmaktadır. Bilindiği gibi kırsal ekonomilerde küçük ölçekli üreticiler yoğunluktadır. Turizme açılan kırsal alana gelen finansal güç sahibi girişimciler, tur şirketleri, konaklama ve restoran işletmecileri ve yerel girişimciler arasında ortaya çıkan güç dengesizliği küçük üreticiler için bir tehdit faktörü olabilmektedir. Bunun en önemli sonucu kırsalda mülkiyet ilişkilerinde gözlemlenmektedir. Yabancı girişimcilerin turizm sektöründe elde ettiği iktisadi güç kırsal arazilerdeki toprak sahipliğini çiftçilerin aleyhine bozabilmektedir. Kırsal turizmin gelişim gösterdiği bölgelerde giderek artan bu sorunun çözümü için planlama, denetim ve yerel desteklere dayalı kamu gücünü bir zorunluluk haline getirmektedir.
- *Her kırsal alanın turizm gelişimi için uygun olmaması:* OECD ülkelerinin toplam alanının %75'inin kırsal alan statüsünde olduğu bilinmektedir. Ancak kırsal alanların belli bir kısmı turizm gelişimi için önemli avantajlara sahipken

diğer bir kısmı ise bu gelişim için uygun değildir. OECD'ye göre kırsal alanların turizm gelişimi için uygunluğunu belirleyen altı faktör bulunmaktadır. Bunlar;

- i. Manzara değeri: dağlar, deniz kıyıları, göller, adalar, nehirler ve sulak alanlar veya yaprak döken ormanlar gibi özel ilgi çekici manzaralardan zengin alanlar
 - ii. Özel yaban hayatı varlıkları
 - iii. Tarihi binalar/kasabalar/köyler/bölgeler ve/veya her türden etnik miras dahil olmak üzere kültürel varlıklar
 - iv. Avcılık, balıkçılık, kayak, yürüyüş vb. sporlar için özel olanaklar
 - v. Büyük popülasyonlar tarafından erişim kolaylığı
 - vi. Etkili tanıtım, ticari ve yönetim becerileri
- *Çiftçi faktörü:* Kırsal turizm bölgesine gelen ziyaretçilerin manzara ve doğa talebi çiftçilerin direnciyle karşılaşabilir. Çiftçiler genellikle üretim yaptıkları topraklara gelen ziyaretçilerden rahatsız olacağı için tarım arazilerini ve çiftçileri koruyacak bir turizm planı hayati öneme sahiptir. Yürüyüş rotaları ve düzenlenecek turların yerel geçim yöntemlerine ve üreticilere zarar vermeden gerçekleştirilmesi kırsal turizmin başarısı için önemli bir rol oynamaktadır.
- *Eğitim eksiliği:* Kırsalda istihdam edilen turizm çalışanları çoğu zaman sektörün gerektirdiği becerilerden yoksundur. Kırsal turizm karmaşık bir turizm örgütlenmesini gerektirdiğinden nitelikli işgücüne ulaşmak sektörün başarısı açısından hayati bir öneme sahiptir. Bir bölgede kırsal turizmin başarısızlıkla sonuçlanmasında istihdam edilen işgücünün gerekli donanıma sahip olmaması görülmektedir.
- *Kooperatifleşmenin sağlanamaması:* Kırsalda faaliyet gösteren turizm girişimleri çoğunlukla küçük hacimli olduğu için işbirliği ve grup dayanışması çeşitli avantajlar sağlayabilir. Küçük ölçekli girişimcilerin kooperatif benzeri oluşumlar etrafında bir araya gelmesi hem hizmetlerin daha nitelikli sunumunu hem de büyük ölçekli girişimcilerle rekabeti kolaylaştırabilir. Ancak kooperatifleşme sağlanmadığında kırsalda turizm faaliyetinin sürekliliği tehlikeye girebilir. Büyük sermayeli yatırımcılar karşısında küçük ölçekli yerli girişimcinin varlığını sürdürememesi kırsal turizm bölgesindeki otantikliği ortadan kaldırabilir.

Görüldüğü üzere kırsal kalkınma içerisinde turizm önemli bir sektör olarak görülmektedir. Ancak bu konuda her ne kadar kırsal turizmin kalkınma açısından sağladığı faydalar üzerinde durulmuş olsa da ortaya çıkarabileceği riskler de vurgulanmıştır. İlerleyen bölümde kırsal kalkınma konusunda yeni eğilimlerin ortaya

çıkardığı riskler ve sürdürülebilirlik açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu üzerinde daha detaylı durulacaktır.

1.3.2. Sürdürülebilir Kalkınmayla Çatışan Ticarileşme Dinamikleri

Kırsal turizmin doğa ve ekolojik sistemler için taşıdığı risk potansiyeli nedeniyle bu konu son yıllarda *sürdürülebilir kırsal turizm* kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır. Bu kavram, kırsal turizm bölgesinde doğal yaşam alanlarının, doğal peyzajın, yerel kültürün, geleneklerin ve yerel halkın faydasının korunduğu bir turizm biçimi olarak tanımlanmaktadır.¹⁷³ Buradaki temel amaç, kırsal alanı ve bir bütün olarak doğayı hedefleyen tüm insani faaliyetin gelecek kuşakları göz ardı etmeden gerçekleştirilmesidir. Bu amacın dayanağı Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun *Brundtland Raporuna (Ortak Geleceğimiz)* kadar götürülebilir. Bu raporda sürdürülebilirlik “*bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılama*” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁴ 1992 tarihli *Rio Zirvesi* ve 2002’de gerçekleştirilen *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg Zirvesi)* sonrasında kabul edilen eylem planlarıyla sürdürülebilirlik kavramının üç boyutu öne çıkmıştır. Bunlar:¹⁷⁵

Ekonomik sürdürülebilirlik: Toplum genelinde refah yaratılmasını ve ekonomik faaliyetlerin uzun vadede sürdürülebilirliğini hedefler.

Sosyal sürdürülebilirlik: İnsan haklarına saygı, fırsat eşitliği, yoksulluğun azaltılması ve kültürel çeşitliliğin korunmasını içerir.

Çevresel sürdürülebilirlik: Kaynakların korunması, kirliliğin en aza indirilmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını içerir.

Bu ayırmadan hareketle turizm konusunda da sürdürülebilirliğin sağlanmasının *ekonomik, sosyal ve çevresel* açıdan sürdürülebilir turizm planlamasıyla mümkün olabileceği söylenebilir. Dünya Turizm Örgütü 2005 yılında sürdürülebilir turizmin üç şarta sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bunlar; (i) doğal mirasın ve biyolojik

¹⁷³ Milena Podovac, Melita Jovanović Tončev, “The Importance of Sustainable Rural Tourism Development in Serbia” *International Scientific Conference on ICT and E-Business Related Research*, 2016, s. 576. ss. 575-581.

¹⁷⁴ World Commission On Environment And Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford, 1987 s.8.

¹⁷⁵ United Nations, *Agenda 21*, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. <http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21.htm>.; United Nations, *World Summit on Sustainable Development*. Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/636/93/pdf/n0263693.pdf>

çeşitliliğin korunmasına özen gösterilerek çevresel kaynakların kullanılması, (ii) yerel halkın sosyo-kültürel özgünlüğü ve kültürel mirasa saygılı olmanın yanında bunların korunması, (iii) yerel halkın turizme bağlı sektörlerde istihdamının sağlanmasının yanında turizm kaynaklı ortaya çıkan kazancın paydaşlara adaletli dağılımı ve bölgeye uzun dönemde fayda sağlayacak sosyal yatırımların yapılmasıdır. Dünya ticaret örgütü turizmde sürdürülebilirliği tüm aktörlerin sorumluluğunda görse de devletin ve yerel kamu otoriterin lider bir rol üstlenmesinin önemine dikkat çekmektedir. Turizmde işletmeleri, turistleri ve yerel halkı etkileyecek kararlar ve turizm planlaması konusunda devletlerin kritik pozisyonu bu sorumluluğu daha da önemli hale getirmektedir. Dünya Ticaret Örgütü merkezi ve yerel düzeyde devletin lider bir rol üstlenmesi gerekliliğini şu nedenlere dayandırmaktadır;¹⁷⁶

- Turizm sektörü çok parçalıdır. Mikro ve küçük işletmelerin bireysel eylemlerinin olumlu bir fark yaratması zordur ve koordinasyon gereklidir.
- Sürdürülebilirlik, hava, su, doğal ve kültürel miras gibi kamuya ait kaynakların korunması ve yaşam kalitesiyle ilgilidir. Dahası, ilgili kaynakların çoğu hükümetler tarafından yönetilmektedir.
- Hükümetler, fark yaratmak için kullanılabilecek birçok araca (örneğin, düzenlemeler yapma gücü, ekonomik teşvikler sunma yeteneği ve iyi uygulamaları teşvik etmek ve yaymak için gerekli kaynaklar ve kurumlar) sahiptir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nda ortaya konulan *sürdürülebilir turizm ölçütleri* de sürdürülebilir kırsal turizmin dayanakları hakkında fikir vericidir. Bu ölçütler:

Tablo 1.8. BM Çevre Programına Göre Sürdürülebilir Turizm Ölçütleri¹⁷⁷

(1) Ekonomik Canlılık	(7) Toplum refahı
(2) Yerel kalkınma	(8) Kültüre zenginlik
(3) İstihdam kalitesi	(9) Fiziki bütünlük
(4) Sosyal eşitlik	(10) Biyolojik çeşitlilik
(5) Ziyaretçi memnuniyeti	(11) Kaynak verimliliği
(6) Yerel kontrol	(12) Çevresel temizlik

¹⁷⁶ World Tourism Organization, *Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. (United Nations Environment Programme)*, Spain, s.3.

<https://www.globalnature.org/bausteine.net/f/6955/MakingTourismMoreSustainablePart1.pdf?fd=2>

¹⁷⁷ Esengül Doğru, Türkiye'de Ekoköyler ve Ekoçiftlikler, İksad Yayınevi, Ankara 2023, s.23.

Sürdürülebilirlik ve turizm ilişkisi açısından öne çıkan başka bir husus da sürdürülebilirliğin turistik bölgelerin *rekabet gücü* üzerine etkisidir. Ayaş sürdürülebilirliği turizm bölgesine avantaj sağlayan, diğer turizm bölgelerine karşı rekabet gücünü yükselten bir unsur olarak ele almaktadır. Sürdürülebilir turizm, turizm bölgesinin çekiciliğinin uzun döneme yayılmasını sağlayan, alternatif turizm destinasyonları karşısında rekabet gücünü yükselten, turizme bağlı sektörlerin gelişmesi ve doğa arasındaki dengenin korunmasına hizmet eden bir turizm çeşidi olarak görülmektedir.¹⁷⁸

Bramwell'e göre kırsal turizmin *sürdürülebilirlik ölçütüne* göre ele alınmasının nedeni bu faaliyetin doğal gelişim seyri içinde sahip olduğu yıkıcı potansiyeldir. Bunun nedeni yerel hizmetlerin, personel ve sermaye yetersizliklerinden dolayı, kırsal alanda doğal kaynaklar ve kültürel mirasın dış etkilere karşı daha zayıf olmasıdır.¹⁷⁹ Bu bölgelerde koruyucu önlemler alınmaması, turizm arz ve talebinin dikkatle yönetilmemesi kaçınılmaz olarak olumsuz sonuçlara neden olacaktır. Bu gerekçeler turizmin geliştiği kırsal bölgelerin daha çok *sürdürülebilir kırsal turizm* yaklaşımıyla ele alınmasını sağlamıştır. Wilson ve diğerlerinin kırsal turizm üzerine yaptıkları çalışmada *sürdürülebilir kırsal turizmin* başarısına etkide bulunan 10 ölçüt tespit edilmiştir. Bunlar;¹⁸⁰

Tablo 1.9. Sürdürülebilir Kırsal Turizmin Başarısında Rol Oynayan Faktörler

(1) Stratejik Planlama	(6) Turizm Paketi Oluşturma
(2) Liderlik	(7) Yerel Yönetimlerin Desteği ve İşbirlikleri
(3) Finansal Fonlar	(8) Yatırımcılar ve Yerel Yöneticiler Arasında Koordinasyon
(4) Yatırımcılar ve Yerel Liderler	(9) Bilişim Teknolojisi
(5) Toplantı ve Ziyaretçi Ofisleri	(10) Toplumsal Destek

Özetle, kırsal turizm sürdürülebilirlik ölçütlerine göre olumlu etkilere (yerel

¹⁷⁸ Necla Ayaş, "Çevresel Sürdürülebilir Turizm Gelişmesi" *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/1, 2007, s.63. ss. 59-69.

¹⁷⁹ Bill Bramwell, "Rural Tourism and Sustainable Rural Tourism" *Journal of Sustainable Tourism*, 2/1, 1994, s.3 ss.1-6.

¹⁸⁰ Suzanne Wilson, Daniel R. Fesenmaier, Julie Fesenmaier, John C. van Es, "Factors For Success in Rural Tourism Development" *Journal of Travel Research*, 40/2, ss.124-131; Emre Ataberk, "Sürdürülebilir Kırsal Turizme Bütüncül Yaklaşım" *Aegean Geographical Journal*, 29/2, 2020, s.238. ss.229-242.

kalkınma ve refahın artması, altyapı hizmetlerinin gelişmesi, kültürel çeşitlilik vd.) sahip olduğu gibi olumsuz etkilere de (doğanın tahribatı, biyoçeşitliliğin azalması, yerel halkın yaşam kalitesinin düşmesi vd.) yol açabilir. Kırsal turizmin olumsuz etkilerinin azaltılması, kırsal alan üzerinde etkide bulunan işletmeler, yerel yönetimler ve sivil toplum gibi aktörlerin sürdürülebilirlik ilkesini faaliyetlerinde uygulanmasına bağlıdır. Böylece “devlet-piyasa-sivil toplum” arasındaki ilişkilerin bir bölgedeki kırsal turizmin pozitif/negatif etkilerini doğrudan belirlediği söylenebilir. Kırsal turizmin sürdürülebilir yöntemlere göre yapılması hem olumsuz etkilerin kontrol edilmesine hem de üç temel somut çıktının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bunlar; (1) Yerel halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesi, (2) İstihdam ve ekonomik olanakların bölgeye yönelmesi, (3) Doğaya olan ilginin ve farkındalığın artması olarak sıralanabilir.¹⁸¹

1.3.3. Dünyada Kırsal Turizme Yönelik İyi Uygulama Örnekleri

Boş zaman ve tüketimin yükselişe geçtiği 20. yüzyılda bazı bölgelere yönelik turizm talebinin yükseldiği görülmektedir. Bazı destinasyonlar kitle turizmiyle anılırken bazıları ise gastronomi ve macera turizmi gibi kırsal turizm için özgün yönleriyle öne çıkmıştır. Bu bölümde dünyada kırsal turizmin yaygınlaşmasında etkili olan iki örnek (İtalya Toskana-Alper) üzerinden bu özgün yönleri yer verilecektir. Bu örneklerden ilki olan Toskana bölgesi gastronominin kırsal turizm açısından oynadığı rol açısından bir örnek teşkil ederken Alper ise macera turizmi boyutuyla ele alınacaktır.

Gastronominin Kırsal Turizmdeki Rolü/İtalya Toskana Bölgesi: Gastronomi, kırsal bölgelerin cazibesini artıran önemli unsurlardan biridir. Özellikle dünya genelinde, kırsal turizm destinasyonlarının pazarlanmasında gastronominin belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir. Jacques Berchoux tarafından Fransa’da 1804 yılında bir şiire başlık olarak verilen *gastronomi*, (Yunanca *gastēr* , gastr- “mide” -logy kelimelerinin birleşimi) “*iyi yemek pişirme ve yeme sanatı ve uygulaması*” anlamına gelmektedir.¹⁸² Bunun yanında *gastronomi turizmi*, *mutfak turizmi* (*culinary tourism*) ya da *tadım turizmi* (*tasting tourism*), turistlerin yerel yiyecek ve içecek kültürünü

¹⁸¹ Nuray Kızılaslan, Tayfur Ünal, “Tokat İlin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi” *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 9, 2014, s.46. ss.45-61.

¹⁸² Oxford Advanced Learner's Dictionary “Gastronomy”, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/gastronomy?q=gastronomy> (Erişim: 10.05.2024)

deneyimlemek için gerçekleştirdikleri seyahatleri ve gastronomi aracılığıyla yerel otantik kültürleri keşfettikleri bir turizm dalı olarak tanımlanmaktadır. Ancak literatürde gastronominin turistik bölge için yeni yeni önem kazandığı düşünülmektedir. Hall ve Sharples yeme içmeye dayalı turizmin etkilerinin literatürde çoğunlukla nasıl küçümsendiğini şöyle ifade etmektedir: ¹⁸³

Yemek, turist deneyiminin temel unsurlarından biridir. Ancak, deneyimin o kadar ayrılmaz bir parçasıdır ki, son yıllarda kendi başına bir inceleme konusu haline gelmiştir. İlk bakışta bu durum biraz şaşırtıcı görünebilir. Bununla birlikte, belki de tam olarak yemek, günlük yaşamın bu kadar ayrılmaz bir bileşeni olduğu için uzun süre ciddi araştırma ve analiz alanı olarak göz ardı edilmiştir. Yemek, tıpkı turizm gibi, yıllarca kenarda kalmış bir akademik disiplin olarak görülmüş ve daha “ciddi” disiplinlerin öğrencileri tarafından araştırma alanı olarak küçümsenmiştir. Tabii ki, içine gen ekleyebiliyorsanız, daha fazla gübre uygulayabiliyorsanız veya ekonomik getiriye artırılabiliyorsanız durum başka.

Hall ve Sharples’a göre gastronominin turizm içinde yükselişe geçmesinin temel sebebi 1970’lerden sonra kırsal alanlarda tarım gibi geleneksel sektörlerin düşüşe geçtiği yeniden yapılanma sürecidir. ¹⁸⁴ Bu tez başlangıçta gastronomik ürünlerin çoğunun tarımla yakından ilişkili olduğu düşünüldüğünde tutarsız gelse de vurgulanmak istenen geleneksel çiftlik üretimine dayanan tarımdır. Bu görüşte kırsaldaki sektörel çeşitlenmeye bağlı olarak tarım ürünlerinin *gastro-turizm* için bir girdi olarak yeniden dolaşıma girdiği açıklanmaktadır. Öyle ki yeme içmeye dayalı turizmin kırsalda iki sektör arasındaki kurduğu köprüyle, bölgesel kalkınmanın önemli bir aracı olduğunu savunan kayda değer ölçüde çalışma bulunmaktadır. ¹⁸⁵

Dünyada yerel politika düzeyinde gastronomi turizmine ilginin günden güne arttığı görülmektedir. Ancak bunun yanında merkezi otoriteler de yeme içme sektörü ve turizm arasındaki bağı güçlendirecek planlamalar yapmaktadır. Örneğin, Avustralya’da Yeni Güney Galler Eyaletinde Turizm Bakanlığının *Food and Wine in Tourism Plan* uygulanmaya konmuştur. Dönemin Turizm Bakanı Brian Longton, hedeflenenin şöyle ifade etmiştir: “*Yeni Güney Galler’de yemek ve şarap ziyaretçi deneyiminin ayrılmaz bir parçası olarak benimsenecek ve yemeğe ve şaraba odaklanmak, bölgenin destinasyon çekiciliğini artıracak ve ilk kez gelen ziyaretçilerin*

¹⁸³ Michael Hall, Liz Sharples. “The Consumption of Experiences or The Experience of Consumption? An Introduction to The Tourism of Taste” *Food Tourism Around The World*, Routledge, 2004, s.1. ss.1-24.

¹⁸⁴ Hall and Sharples, “The Consumption of Experiences or The Experience of Consumption? An Introduction to The Tourism of Taste” s.2.

¹⁸⁵ Charles M., Hall, “Local Initiatives For Local Regional Development: The Role Of Food, Wine And Tourism” *Tourism And Well Being*, 2002, 47-63: C. N., Taylor, and H. M. Little. “Alternative Enterprises On New Zealand Farms: Obstacles, Challenges And Potential” *NZARES/AARES Conference, Christchurch*. 1999.

tekrar geri gelmelerini teşvik edecektir.”¹⁸⁶

Tüketim ürünleri içinde yemek karmaşık bir olgudur. Bu gastronominin çoklu ilişkilere sahip yapısından kaynaklanmaktadır. Yiyecek üretimi ve tüketimi, ulusal politikalara, tarıma, işletme yönetimine, görgü kurallarına, estetik unsurlara (örn, sunum süreci) ve en önemlisi kültür ve geleneklere göre biçimlenir. Bir yemeğin içeriği, besin değerlerinin yanında taşıdığı kültürel değerlerden oluşur. Richards gastronomiyi *turizmin olmazsa olmaz bir unsuru* olarak tanımladığı çalışmasında, yemeği ulusal ve yerel düzeyde kültürel unsurların ve imgelerin farklı kültürlerle taşındığı etkili bir araç olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁷ Gerçekten de söz konusu kırsal turizm olduğunda gastronominin çekici potansiyeli giderek yükselmektedir. Başka bir ifadeyle yemek, kırsal yerleşimin sosyal ve kültürel sermayesinin bir göstergesi olarak ziyaretçilerin ilgisini çeken şeylerin başında yer alır. Bessi  re’a göre kırsalda gastronominin önemi sanıldığından daha büyüktür. Kırsal alanı tercih eden turist için yemek yemek, ziyaret edilen yerin doğasını, kültürünü ve kimliğini sahiplenmek anlamına gelir.¹⁸⁸

Gastronomi ve tarımın kırsal turizmde oynadığı rolün en somut ve başarılı örneklerinden birisi İtalya’nın Toskana bölgesidir. Toskana *agro-turizm* (*  filik turizmi*) ve *gastro-turizm* (*mutfak turizmi*) alanında dünyanın önde gelen bölgelerinden birisi olarak bilinmektedir. Toskana Bölgesi’nin bu başarısı yaklaşık 1940’larda *agro-turizme* ve tarımsal ürünlerin tanıtımına yönelik kurulan kırsal yerleşimlere dayanmaktadır.¹⁸⁹

Brunori ve Adanella Toskana bölgesindeki kırsal turizmin başarısını kırsal alanda *sinerji* ve *uyum*   rneği olarak gördükleri *şarap rotalarına* bağlamaktadır. Sinerji “*bir grup şeyin birlikte çalışırken elde ettikleri toplam gücün, her birinin ayrı ayrı çalışarak elde ettikleri toplam g   ten daha fazla olması*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁰ Bu matematiksel olarak şöyle ifade edilmektedir; $E(a+b) > E(a)$

¹⁸⁶ Hall and Sharples, “The Consumption of Experiences or The Experience of Consumption? An Introduction to The Tourism of Taste” s.2-3.

¹⁸⁷Greg Richards, “Gastronomy: an essential ingredient in tourism production and consumption?” *Tourism And Gastronomy*. Routledge, 2003. 17-34.

¹⁸⁸ Bessi  re, Jacinthe. “Local Development And Heritage: Traditional Food And Cuisine As Tourist Attractions In Rural Areas.” *Sociologia Ruralis* 38.1, 1998 s. 25-26. ss.21-34.

¹⁸⁹ Giovanna Bertella, “Knowledge In Food Tourism: The Case Of Lofoten And Maremma Toscana.” *Current Issues In Tourism* 14.4, 2011, s.362. ss.355-371.

¹⁹⁰Cambridge Dictionary, “Meaning of Synergy”

<https://dictionary.cambridge.org/english/synergy>, (Erişim: 21.05.25)

+ $E(b)$. *Uyum* ise sinerji oluşturan unsurların birbiri arasındaki yüksel bağ ve tamamlayıcılığa karşılık gelir. Toskana kırsalında şarap rotaları aslında birbirinden bağımsız parçaları tek bir bağlamda bir araya getirerek *sinerji* ve *uyum* açısından bir örnek teşkil etmektedir. Bunlar içinde üzüm bağlarını, tarımsal üretim yapılan çiftlikleri, restoranları ve yerel otoriteleri bulunduran bir *şarap peyzajı* inşa edilerek oluşturulmuştur.¹⁹¹ Kırsal bir yerleşimde gastronomiye dayalı bir ağın kurulmasının önemi şöyle ifade edilmektedir: ”¹⁹²

Bir şarap rotası başarılı bir şekilde kurulduğunda, yeni ürünler ve müşteri alışkanlıkları ile yeni pazarlar yaratılır. Bu durum, ürün tanımını şarapla ilişkili tüm yerel ürün ve hizmetlere genişletir ve tüketicileri sadece şarap tüketicisi olmaktan çıkarıp, daha geniş bir müşteri kitlesi olarak yeniden konumlandırır.

Şekil 1.1. Toskana'nın Şarap Rotaları: Turist Deneyiminin Bileşenleri¹⁹³

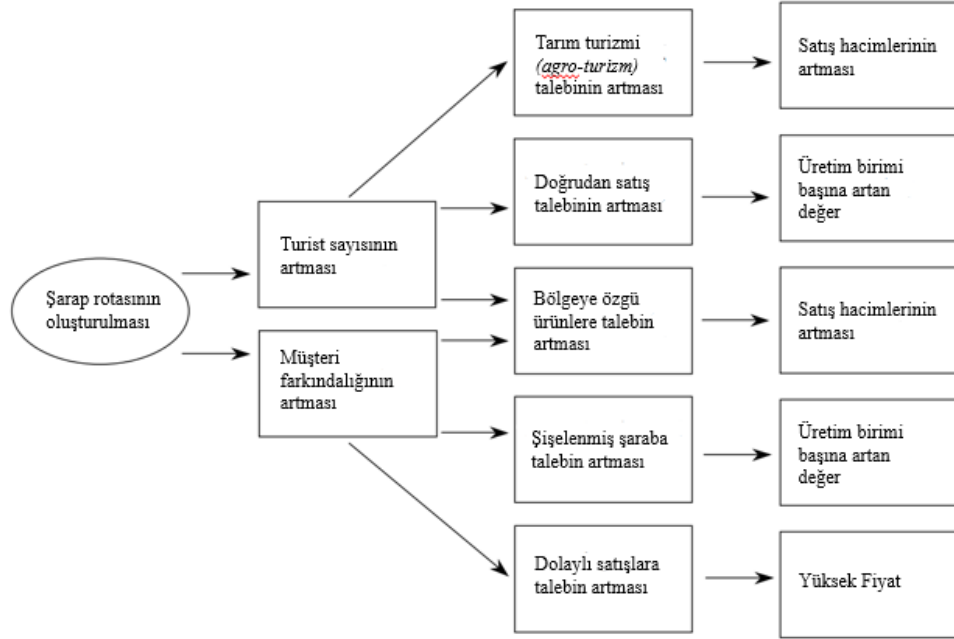
Yukarıda Toskana kırsalında kullanılan bir şarap rotası planı yer almaktadır. En dış daire kırsal alana yönelen turistlerin *sessizlik*, *manzara* ve *kültürel mirasa* dayalı kırsal peyzajla karşılaştığı alandır. Dıştan ikinci daire turistlere bölgenin ve şarapların tanıtıldığı *şarap bilgi merkezinden* oluşmaktadır. Orta daire ise ziyaretçilerin yöresel ürünler satın alabileceği *küçük ölçekli mağazalardan* oluşur. Bu bölümde yöreye özgü hediyelik eşyalar ziyaretçilerin ilgisine sunulur. Ardından kırsal turizm talebinde önemli bir yeri olan yöresel lezzetlerin denenebileceği *restoranlar* yer alır. Nihayet

¹⁹¹ Gianluca Brunori, and Adanella Rossi. "Synergy and Coherence Through Collective Action: Some Insights From Wine Routes in Tuscany" *Sociologia Ruralis* 40/4 2000, s.409- 410. ss.409-423.

¹⁹² Gianluca and Rossi, "Synergy and Coherence Through Collective Action: Some Insights From Wine Routes in Tuscany" s.410.

¹⁹³ Brunori and Rossi, "Synergy and Coherence Through Collective Action: Some Insights From Wine Routes in Tuscany" s.411.

rota şarap mahzenine ziyaret ve şarap satışı ile sonlanır.¹⁹⁴

Şekil 1.2. Gastronomi Rotaları Oluşturmanın Etkileri¹⁹⁵

Yukarıda verilen şekilde şarap rotası oluşturmanın kırsal turizme etkileri detaylı bir biçimde verilmektedir. Bu şekilde etkiler *turist sayısının artması* ve *müşteri farkındalığının artması* olarak iki kategoride analiz edilmiştir. Dikkat çekici olanın şarap rotası oluşturmanın yalnızca şarap satışıyla ilgili sonuçlar yaratmamasıdır. Şarap rotalarıyla yalnızca kırsala turist çekmekle kalmayıp, aynı zamanda yöreye özgü farklı ürün ve deneyimlerin ziyaretçinin odağına yerleştirilmesi söz konusudur.

Doğa Odaklı Macera Turizmi/Alpler: En genel anlamda *rutinden uzaklaşma* anlamına gelen macera, alternatif turizm dalları arasında giderek büyümektedir. Maceranın sözlük anlamı “*alışılmadık, heyecan verici veya tehlikeli bir deneyim, yolculuk veya olaylar dizisi*” olarak ifade edilmektedir. *Macera turizmi (adventure tourism)* ise “*riskli kabul edilen destinasyonlarda bağımsız ya da önceden planlanmış turlar dahilinde aynı hedefe ulaşmayı talep eden turistlerin gerçekleştirdiği turizm çeşidi*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁶ Maceraya yönelik seyahatler, içinde hem başarıma hem de kaybetme sonucu içeren, maceracıların hem olumlu hem de olumsuz sonuçları

¹⁹⁴ Brunori and Rossi, “Synergy and Coherence Through Collective Action: Some Insights From Wine Routes in Tuscany” s.411.

¹⁹⁵ Brunori and Rossi, “Synergy and Coherence Through Collective Action: Some Insights From Wine Routes in Tuscany” s.413.

¹⁹⁶ İsmet Cem Kaba, “Macera Turizmi”, *Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, 2019, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/macera-turizmi>, (Erişim:10.11.24)

seyahat öncesinde kabul ederek gerçekleştirdikleri deneyimlerdir.¹⁹⁷ Ewert'e göre macera turizminin diğer turizm dallarından en büyük farkı içinde barındırdığı risktir. Bu risk maceracının yetenekleriyle doğrudan ilişkili olarak artıp azalma potansiyeline sahiptir. En önemlisi ise olağanın dışına çıkmak isteyen maceracılar için bu risk gönüllü olarak kabul edilir.¹⁹⁸ Macera turizminde en çekici unsur maceraların çoğunlukla açık havada ve doğal ortamlarda gerçekleştirilmesidir. Macera turizmine yönelik talebin asıl sebebi ise aşağıda bahsi geçen macera sporlarıdır:¹⁹⁹

- *Dağcılık (Mountaineering/Climbing)*: Doğa yürüyüşlerinden yüksek rakımlı dağlara tırmanışa kadar geniş bir aralıkta yapılan dağ tırmanışlarıdır. Fiziksel ve zihinsel olarak dayanıklılık dağcılığın temel unsurlarıdır. Farklı zorluk seviyelerinde yapılabilecek bir spordur.
- *Kaya Tırmanışı (Rock Climbing)*: Dağcılık içinde en olağandışı ve riskli olanıdır. Dik kaya tırmanışlarına dayanan bu sporun zorluk derecesi oldukça yüksek ve profesyonel bir birikim gerektirmektedir.
- *Rafting*:²⁰⁰ Genellikle akıntının yüksek olduğu akarsu ve nehirlerde bot üzerinde yapılan bu spor son zamanlarda kırsal turizm bölgelerinde daha çok gözlemlenmektedir.
- *Kayak (Snowboard)*: Kayak malzemeleri ve kıyafetleriyle karla kaplı yüksek dağlarda yapılır. En çok tercih edilen macera sporlarından birisidir.
- *Bungee Jumping*: Yüksek bir yerden elastik bir iple aşağıya atlanarak yapılan bir adrenalin sporudur. Yüksek rakımlı ve manzarası tatmin edici bölgelerde yapılır.
- *Yamaç Paraşütü (Paragliding)*: Yüksek bir yamaçtan paraşütle boşluk üzerinde süzölmeye dayalı bir spordur. Genellikle deniz, koy ve orman gibi doğal manzaranın elverişli olduğu bölgelerde tercih edilir.
- *Kanyon Yürüyüşü (Canyoning/Canyoneering)*: Büyük nehir yataklarında aşağıdan yukarıya doğru yapılan yürüyüşlere denilmektedir. Kanyon yürüyüşleri

¹⁹⁷ Karin Weber, "Outdoor Adventure Tourism A Review of Research Approaches", *Annals of Tourism Research*, 28/2, 2001, s.361. ss.360-377.

¹⁹⁸ Alan W. Ewert, "Playing the Edge: Motivation and Risk Taking in a High-Altitude Wilderness Like Environment", *Environment and Behavior*, 26/1, 1994, s.5 , ss.3-24.

¹⁹⁹ Olimpsport, "Everything You Need To Know About Extreme Sports", 2021, <https://olimpsport.com/eu/everything-you-need-to-know-about-extreme-sports> (Erişim: 11.11.24)

²⁰⁰ Doğu Karadeniz Bölgesinde rafting Rize-Fırtına Deresi mevkisiyle sınırlıdır. Ancak sınırlı da olsa yerel halkın geçim kaynakları arasındadır. (y.n.)

arazinin durumuna göre dik tırmanışları ve yüzme bilgisi gerektirebilmektedir.

- *Zipline*:²⁰¹ Yüksek bir noktadan daha alçak bir noktaya gerilen çelik halat üzerinde yapılır. Yüksek noktadan bırakılan kişinin doğa manzarasını deneyimlemesi amaçlanır.
- *Dağ Bisikleti (Mountain Biking)*: Engebeli dağ yollarında dağ için üretilen özel bisikletlerle yapılan bir spordur. Bireysel yapılabildiği gibi çoğunlukla grup etkinliği olarak tercih edilmektedir.

Dünya’da kayak merkezlerinin dağılımında Alpler birinci sırada gelmektedir. Dünya genelinde listelenen 2113 kayak merkezinin %36’sı Alplerde bulunmaktadır. Dünya genelinde kış sezonu ziyaretçi sayısı 1 milyonun üzerinde olan 51 büyük kayak merkezinin %80’i Alpler’de yer almaktadır.²⁰² Alper bu özelliğiyle yukarıda sayılan çoğu macera sporuna ev sahipliği yapan örnek bir kırsal turizm bölgesidir. Bölge kış turizmi konusunda gelişmişliği nedeniyle kış sporları, olimpiyatlar ve festivaller aracılığıyla yoğun bir ziyaretçi talebiyle karşılaşmaktadır.

1.3.4. Kırsalda Kontrolsüz Ticarileşmenin Olumsuz Etkileri

Bu bölümde kırsalda yeni kalkınma eğilimlerine bağlı olarak ortaya çıkan belli başlı çevresel ve sosyo-kültürel riskler değerlendirilmektedir. Özellikle kırsalda artan kontrolsüz ticarileşmeye bağlı sorunların oluşmasında kırsal turizmin ciddi olumsuz etkileri bulunmaktadır. Aşağıda bu sorunlar doğal kaynakların aşırı kullanımı, çevresel tahribat, biyoçeşitliliğin azalması, yaban hayatının tehlikeye girmesi ve kırsal kültürün ticarileşmesi boyutlarıyla tartışılmaktadır.

Doğal Kaynakların Aşırı Kullanımı, Çevresel Tahribat ve Biyoçeşitliliğin Azalması: Dünya genelinde doğal kaynakların korunması ve çevresel tahribatın önlenmesi amacıyla *korunan alanlar* ilan edilmektedir. Bu alanlar biyolojik çeşitliliğin yanı sıra doğal ve kültürel kaynakların korunması ve sürdürülebilir yönetimi amacıyla özel olarak ayrılmış, yasal veya diğer araçlarla yönetilen kara ve su alanları olarak tanımlanmaktadır.²⁰³ *Korunan alanlar*, küresel ölçekte doğa koruma çalışmalarının

²⁰¹ Doğu Karadeniz Bölgesinde *zipline* faaliyetleri oldukça yaygındır. (y.n.)

²⁰² Laurent Vanat, *International Report On Snow & Mountain Tourism, Overview Of The Key Industry Figures For Ski Resorts*, 2018, s.13. (ISBN 978-2-9701028-4-7)

²⁰³ Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN), “Korunan Alanların Sürdürülebilir Finansmanı”, *Korunan Alanlar İyi Uygulama Kılavuzları Dizisi*, 13, s.5.

temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Son 40 yılda BM verilerine göre, dünya genelinde tescillenmiş korunan alan sayısı on kat artış göstermiştir ve günümüzde 104.000'den fazla korunan alan bulunmaktadır. Bu süreçte, koruma altındaki alanların yüzölçümü de dikkate değer bir büyüme kaydetmiş; 1962 yılında 2,4 milyon km² olan korunan alan büyüklüğü, 2004 itibarıyla 20 milyon km²'ye ulaşmıştır. Günümüzde ise kara alanlarının yaklaşık %12'si korunan alan olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁴

Korunan alanların önemi arttıkça küresel ölçekte ülkelerin yasal sorumluluklarını düzenleyecek adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu konuda yapılan uluslararası düzenlemeler, doğal ve kültürel mirasın korunmasını sağlamak amacıyla çeşitli sözleşmelerle desteklenmektedir. Bu kapsamda, 16 Kasım 1972 tarihinde UNESCO tarafından kabul edilen ve 17 Aralık 1975 tarihinde yürürlüğe giren *Dünya Miras Sözleşmesi*, (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*) taraf devletlere kültürel ve doğal miras alanlarının belirlenmesi, korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda yasal sorumluluk yüklemektedir. Sözleşmenin 4. ve 5. maddeleri, miras alanlarının yönetimi için yeterli mali kaynak ayrılmasını öngörmekte olup, 15. maddesi kapsamında, belirlenen miras alanlarının korunmasını desteklemek amacıyla *Dünya Miras Fonu* oluşturulmuştur.²⁰⁵

Ancak günümüzde doğal alanlar, yasal düzenlemelerin aksine piyasalaşma ve ticarileşme gibi dinamikler nedeniyle kontrolsüz bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu durum gerek uluslararası sözleşmelerin gerekse ulusal çevre koruma kararlarının etkinliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Öyle ki doğa üzerinde kontrolsüz faaliyetler küresel ölçekte derinleşerek ekosistemlerin işleyişini, ekonomik istikrarı ve toplumların refahını tehdit eden temel sorunlar haline gelmiştir. Dünya Doğayı Koruma Vakfı (*World Wide Fund for Nature-WWF*) tarafından hazırlanan *Yaşayan Gezegen Endeksi* verilerine göre son 50 yıl içinde doğada kontrolsüzce gelişen faaliyetler Gezegen için “kırmızı alarm” vermektedir. Bu durum raporda şöyle ifade edilmiştir;²⁰⁶

<https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-013-Tr.pdf> Stuart Chape, 2003 *United Nations List of Protected Areas*. IUCN: Gland, Switzerland and Cambridge UNEP-WCMC, Cambridge, 2003.

²⁰⁴ Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN), “Korunan Alanların Sürdürülebilir Finansmanı”, s.5.

²⁰⁵ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, UNESCO Archive, Paris 1972. <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (21.03.25)

²⁰⁶ WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, eds. Almond, R.E.A., Grooten, M., Juffe Bignoli, D. & Petersen, T. WWF, Gland, İsviçre, 2022 s.6. https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/lpr_2022_tr_kck_.pdf

Mesaj açık ve kırmızı ışıklar yanıp sönüyor. Omurgalı yaban hayatı popülasyonlarının küresel durumuna ilişkin şimdiye kadarki en kapsamlı raporumuz dehşet verici rakamlar sunuyor: 50 yıldan kısa bir süre içinde küresel Yaşayan Gezegen Endeksi'nde üçte iki oranında şok edici bir düşüş görüldü. (...) Artık bazı bedellerin ödeneceğini biliyoruz. Bazıları halihazırda görülmeye başlandı; aşırı hava koşullarından kaynaklanan can ve mal kayıpları; kuraklık ve sellerle ağırlaşan yoksulluk ve gıda güvenliği sorunu; toplumsal karışıklıklar, artan göç dalgaları ve tüm dünyayı dize getiren zoonotik (hayvan kaynaklı) hastalıklar. Doğanın kaybı, etik veya ekolojik bir mesele olarak algılanmaktan çıktı; ekonomimiz, sosyal istikrarımız, bireysel refahımız ve sağlığımız için hayati önemi dikkate alınarak daha geniş anlamda yorumlanıyor ve bir adalet meselesi olarak görülüyor. Çevresel kayıplardan en çok dünyanın en savunmasız toplulukları etkileniyor; çocuklarımıza ve gelecek nesillere korkunç bir miras bırakıyoruz. İklim için olduğu gibi doğa için de küresel bir plana ihtiyacımız var.

Raporda sorunların giderek karmaşıklaşarak birini beslediğine vurgu yapılarak doğanın korunmasını ve ekosistemin sürdürülebilirliğini esas alan küresel politika ve stratejiler için acil çağrı yapıldığı görülmektedir. Ayrıca raporun devamında iklim ve biyoçeşitlilik krizlerinin birbirini beslediğini hatta “madalyonun iki yüzü” olduğuna dikkat çekilmekte ve bu iki krizin ayrı ayrı ele alındığında etkili bir çözüm bulunmayacağı vurgulanmaktadır.²⁰⁷

Raporun ilerleyen bölümlerinde doğal kaynakların aşırı kullanımı ve tahribatla alakalı dikkat çekici istatistiklere yer verilmiştir. Bunlardan en çarpıcı olanları şöyle sıralanabilir;

- 1970 ve 2018 yılları arasında dünya genelinde izlenen yaban hayatı omurgalı popülasyonlarında ortalama %69'luk bir düşüş yaşandığını göstermektedir. Latin Amerika, en büyük düşüşün yaşandığı bölge olurken (%94), tatlı su türleri popülasyonları küresel ölçekte en büyük genel düşüşü yaşamıştır (%83).²⁰⁸
- %69'luk düşüş dünya genelinde izlenen 5.230 türü temsil eden 31.821 popülasyonun göreceli bolluğundaki ortalama değişimdir.²⁰⁹
- *Ekolojik Ayak İzi* hesapları, insanlığın gezegenin %75 oranında fazla kullandığını yani 1,75 Dünya eşdeğerini kullandığını bulgulamıştır. Bu büyük kaynak aşımının gezegenin sağlığıyla birlikte insanlığın geleceğini de tehlikeye soktuğu belirtilmektedir.²¹⁰
- Mevcut politikalarla net sera gazı emisyonlarındaki devamlı artışın küresel ısınmayı 2100 yılına kadar yaklaşık +3,2°C'ye (2,5-3,5°C aralığı) çıkarması

²⁰⁷ WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, s.14.

²⁰⁸ WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, s.4.

²⁰⁹ WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, s.32.

²¹⁰ WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, s.66.

beklenmektedir.²¹¹

- Okyanuslardaki 31 köpekbalığı ve vatoz türünden 18'inin küresel bolluğu son 50 yılda %71 azaldı. Bolluk oranlarındaki bu çöküş, çoğu türün yok olma riskindeki artışı göstermektedir. 1980 yılında, 31 okyanus köpekbalığı ve vatozundan dokuzu tehlikede idi. 2020 yılına gelindiğinde, bu türlerin dörtte üçü (%77, 24 tür) tehlikede ve yüksek bir yok olma riski ile karşı karşıya ve örneğin Okyanusal Beyaz Yüzgeçli Köpekbalığı'nın (Carcharhinus longimanus) üç nesil süresince küresel olarak %95 oranında azaldığı raporlanmıştır.²¹²
- Bir milyon bitki ve hayvan yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kuşların, memelilerin, amfibilerin, sürüngenlerin ve balıkların %1,0-2,5'inin nesli çoktan tükenmiştir. Sıcak su mercanlarının yaklaşık %50'si çeşitli sebeplerden ötürü yok olmuş durumdadır. 1,5 derecelik bir ısınma sıcak su mercanlarının %70-90'ının, 2 derecelik bir ısınma ise %99'dan fazlasının kaybına neden olması beklenmektedir. Popülasyon bolluğu ve genetik çeşitlilik günden güne azalmaktadır.²¹³

Yaşayan Gezegen Raporu 'nda da görüldüğü gibi, doğal kaynakların kontrolsüz kullanımı, çevresel tahribat ve biyoçeşitliliğin azalması gezegenin geleceği açısından alarm verici bir seviyeye ulaşmıştır. Doğa üzerindeki olumsuz etkilerin büyüklüğünü gösteren bu detaylı istatistikler, gelecekte doğal yaşamın ve kırsal alanların önemini bir kez daha göstermektedir. Bu bağlamda, doğal yaşam alanlarında sürdürülebilirlikle çatışan ticarileşme dinamiklerine karşı, koruma-kullanma dengesine uygun küresel bir politika geliştirme zorunluluğu her geçen gün artmaktadır.

Kırsal Kültürün Ticarileşmesi “Sahnelenen Otantiklik”: Kırsalda yeni kalkınma eğilimlerine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar arasında, kırsalın sosyo-kültürel yapısının ticarileşmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu sorunun yayılmasında, kırsal alanda bütüncül bir planlamaya dayanmayan, kontrolsüz turizm faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Turizmin kırsal alandaki en önemli sonuçlarından biri, yerel kültürün ticari bir ürüne dönüşmesidir. Bunu anlamak için, başlangıçta turistleri kendine çeken kırsal kültürün zamanla dışarıdan gelen ziyaretçilerin beklentilerine göre nasıl yeniden

²¹¹ WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, s.70.

²¹² WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, s.42.

²¹³ WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, s.16-17.

inşa edildiğini incelemek gerekmektedir. Modern toplumda turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini inceleyen MacCannell tarafından geliştirilen *sahnelenen otantiklik (staged authenticity)* kavramı, kırsal kültürün ticarileşmesi ve otantik kimliğin dönüşümüne yönelik oldukça açıklayıcı bir bakış açısı sunmaktadır.²¹⁴ MacCannell’ın yankı uyandıran *Turist* adlı çalışmasına göre, turistin deneyimi yalnızca turistik faaliyetlerle sınırlı kalmayıp, daha geniş toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. MacCannell kitabın yazılma gerekçesini açıklarken, “turist” kavramını günümüzde anlaşıldığından daha geniş bir çerçevede ele aldığını belirtmektedir. Ona göre, turistin deneyimi yalnızca seyahat ve turistik etkinliklerden ibaret değildir; aynı zamanda modern toplumun yapısını ve işleyişini anlamaya yönelik sosyolojik bir deneyim niteliği taşımaktadır.

“Turist” bu kitapta iki anlamda kullanılmıştır. Birinci anlamı, dünyayı deneyim arayışı içinde gezen ve genellikle orta sınıfa mensup olan gerçek turistlerdir. Kitabın, bu grubun sosyolojik bir incelemesi olarak hizmet etmesini istiyorum. Ancak başından beri, bundan daha fazlasını amaçladığımı belirtmeliyim. Turist, gerçek bir bireydir, ya da gerçek insanlık aslında turisttir.²¹⁵ Aynı zamanda, ‘turist’ modern insan için mevcut en iyi modellerden biridir. Ben, bu ikinci, meta-sosyolojik anlamdaki “turistle” de ilgileniyorum. Modern uygarlığın ilk algısı, bana göre, turistin zihninde ortaya çıkmaktadır.²¹⁶

Bu konu bağlamında MacCannell’ın turistik deneyimi kavramsallaştırmak üzer kullandığı “sahnelenen otantiklik” üzerinde durmak önemlidir. Ona göre, turistik deneyimler, modern toplumda bireylerin *otantiklik arayışları*²¹⁷ çerçevesinde şekillenmektedir. Turistler, günlük yaşamın yapay ve standartlaşmış unsurlarından kaçarak, “gerçek” ve “özgün” olarak algıladıkları deneyimlere yönelmektedir. Ancak bu *otantiklik arayışı*, çoğu zaman sahnelenmiş, yani turistlerin beklentilerine göre yeniden inşa edilmiş kültürel pratiklerle karşılaşmaktadır.²¹⁸ Bu otantiklik arayışı yerel kültürel farklılıklar, gelenekler, ritüeller, özgün mekânsal ve coğrafi niteliklerle beslenmektedir. Bu yönelimin oldukça fazla nedeni bulunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse modern yaşam içerisinde bireylerin hapsediği ritüellere, homojenliğe, standartlara ve çevrelendiği yapay dünyaya karşı otantiklik arayışı, gerçeğe ve doğal olana yönelik yoğun bir talebin ürünü olarak görülebilir. Ancak bu arayışın paradoksal

²¹⁴ Dean MacCannell, *The Tourist: A New Theory Of The Leisure Class*, University of California Press, 1999, s.98.

²¹⁵ Yazar modern insanın dünyayı seyirlik bir deneyim olarak yaşadığından hareketle bu kapsayıcı tanımı yapmıştır.

²¹⁶ MacCannell, *The Tourist: A New Theory Of The Leisure Class*, s.1.

²¹⁷ Otantiklik bu çerçevede gerçek, sahici, doğal, özgün, hakiki, kendine has, aracısız, kopya edilmemiş ve orijinal gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. (y.n.)

²¹⁸ Yael Ram vd. “Authenticity and place attachment of major visitor attractions”, *Tourism Management* 52, 2016, s.111. ss.110-122.

bir tarafı bulunmaktadır. Turistlerin gerçek ve otantik deneyim arayışı arttıkça onlar için önceden düzenlenen ve sahnelenen bir otantik deneyimle karşı karşıya kalma olasılığı da yükselmektedir. Turistlerin bu arayışı turizm endüstrisi içine bir talep olarak yansıdığı için turizm işletmecileri ve otantik olarak değerlendirilen yerel halk bu doğrultuda yoğun bir otantiklik arzına girişmektedir. Böylece gerçek ve doğal olanın kötü bir kopyası ya da bozulmuş bir versiyonu olarak inşa edilen *sahnelenen otantiklik*, gerçek otantikliğin sonunu getirmektedir.

Otantiklik arayışında olan her turistik faaliyet, nihayetinde otantikliği bozma riskini de taşır. Bu paradoks, modern toplumun çelişkili dinamiklerine işaret etmektedir. Turistlerin otantik yargısıyla derin anlamlar yükleyerek ziyaret ettiği yerler aslında ticari kaygılar ve rant mücadeleleri sonucunda değiştirilip ya da kapsadığı anlamdan koparılıp sahte bir gerçeklikle yeniden sahnelenmektedir. MacCannell'a göre çoğu turist ziyaret ettiği turistik bölgelerde neyin sahte/kurgu/yapay neyin gerçek/doğal olduğunu fark etmeden kendilerini bu deneyimin ortasında bulmaktadır. Böylece otantiklik arayışının da modern dönemde inşa edilen bir fenomen olabileceği tartışmaya açılmaktadır. Çünkü otantiklik arayışıyla turistik deneyimini şekillendirmek isteyen bireylerin kurgulanmış bir otantiklikle yetinmemesi gündeme gelebilecektir. Ancak MacCannell tam olarak bu noktada modern toplumu otantiklik ve sahicilik arayışında olmasına rağmen etrafı sahte, kurgusal, inşa edilmiş ve sahnelenmiş deneyimlerle dolu bir ilişkiler yığını olarak tanımlamaktadır.²¹⁹

MacCannell'in otantiklik kavrayışının kökeninde Erving Goffman'ın 1959 tarihli *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu (The Presentation of Self in Everyday Life)* adlı eseri bulunmaktadır.²²⁰ Goffman bu eserde insanların gündelik yaşamdaki sosyal etkileşimlerini bir tür *dramaya* benzetmektedir.²²¹ Sosyal ilişkiler büyük ölçüde bireylerin başkaları tarafından nasıl algılandıklarını kontrol etme çabasıyla şekillenir. İnsanlar, toplumsal etkileşimlerinde kendilerini belirli bir şekilde sunarak, karşısındaki kişiler üzerinde istedikleri izlenimi bırakmaya çalışırlar. Goffman'ın *dramaturjik* yaklaşımı toplumu ve sosyal ilişkileri *ön bölge (front stage)* ve *arka bölge (back stage)* olmak üzere iki katmanlı bir tiyatro sahnesine benzeterek açıklamaktadır.

²¹⁹ MacCannell, *The Tourist: A New Theory Of The Leisure Class*, s.102.

²²⁰ Erving Goffman, *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, Metis Yayınları, Üçüncü Basım, Çev. Barış Cezar, İstanbul, 2014.

²²¹ Goffman, *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, s.40-41.

Bu sahne toplum içerisindeki her bireyin bir rol üstlendiği, başka bir ifadeyle bir performans ortaya koyduğu alandır. *Ön bölge (front stage)* bireyin toplumsal ilişkilerde en çok görünür olduğu ve resmi roller üstlenerek toplumsal beklentilere karşı verdiği yanıtlardan oluşmaktadır. *Arka bölge (back stage)* ise bireyin özünde ne varsa onu aracısız ve değiştirmeden ortaya koyduğu, başka bir deyişle en doğal olduğu alandır. Bu alan sahnenin arkasında bireylere gerçek ve otantik kimliklerini ortaya koyma fırsatı sunmaktadır.²²²

Goffman'ın bu aşamada literatüre kazandırdığı bir başka kavram da “izlenim yönetimi (impression management)”dır. Goffman'a göre insanlar toplumsal etkileşim içerisinde bulunduğu insanlara karşı kendini göstermek istediği role girmenin yanında oluşturacağı izlenimi de kontrol altında tutmak ister. Bu da farklı sosyal çevrelerde farklı taleplere göre şekillenen birden fazla maskenin kullanılmasına yol açar.²²³

Tablo 1.10. MacCanell'in Otantiklik Ölçütüne Göre Bölge Sınıflandırması²²⁴

Bölge	Katman	İşlevi
Bölge 1	Ön Bölge	Ziyaretçilerin otantiklik arayışına cevap vermek için <i>sahnelenen otantikliğin</i> en yüksek olduğu bölgedir. Kurgusal ve gerçek dışı unsurlarla donatılmıştır.
Bölge 2	Kısmi Arka Bölge Görünümlü Ön Bölge	Ön bölgenin gerçek dışılığını fark eden ziyaretçilerin algılarını gerçek olana yönlendirmek için tasarlanan, başka bir ifadeyle gerçek süsü verilen arka bölgedir.
Bölge 3	Tamamen Arka Bölge Görünümlü Ön Bölge	Ziyaretçilere tamamen doğal ve otantik görünümü vermek için tasarlanmış ancak ön bölge unsurlarıyla ilişkilendirilmiş bölgedir.
Bölge 4	Ziyaretçilerin Erişimine Açık Arka Bölge	Turistik coğrafya içerisinde yerel halkın gündelik yaşamını sürdürdüğü ancak turistik deneyime açık olan alanlardır.
Bölge 5	Ziyaretçilerin Erişimine Kısmi Olarak Açık Arka Bölge	Ziyaretçiler için tasarlanan gerçeklik algısına zarar verebileceği için kontrollü erişime açık alanlardır.
Bölge 6	Ziyaretçi Girişinin Hoş Karşılanmadığı Arka Bölge	Yerel halkın özel yaşamının sürdürdüğü ve ziyaretçi girişinin hoş karşılanmadığı sahici ve doğal unsurlara dayanan otantik alandır.

MacCannell, Goffman'ın ön ve arka bölge ayırımından yola çıkarak turistik bölgeleri altı farklı bölgeye ayırmaktadır. Bunlardan birinci ziyaretçilerin turistik

²²² Goffman, *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, s.111-114.

²²³ Goffman, *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, s.113.

²²⁴ Dean, MacCannell, “Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings” *American Journal of Sociology*, 79/3, 1973, s.598.

mekanla karşı karşıya ilk alandır. Bu alan daha çok turistik bir deneyim için özel olarak düzenlenen ve inşa edilen öğelerden oluşur. Başka bir ifadeyle ziyaretçiye otantiklik algısının yaratılmasına olanak sağlayacak dış cephe kaplamaları, yöreye özgü olduğunun düşünülmesini sağlayacak mimari unsurların kurgusal bir biçimde bölgeye serpiştirildiği alandır. İkinci sahne ise arka bölge süsü verilen ön bölgedir. Bu daha çok ziyaretçilerin yoğun olarak aktığı ana caddelerin arkasında kalan arka bölge gibi gösterilen ancak ön bölgenin dinamikleriyle düzenlenen alanlardır. Üçüncüsü ise tamamen otantik ve doğal süsü verilen arka alan gibi tasarlanan ön bölgedir. Özetlemek gerekirse ön bölge üç farklı katmana sahiptir. Dördüncü sahne ise ziyaretçilerin erişimine açık arka bölgedir. Beşinci sahne ise kontrollü bir biçimde ziyaretçilere açılan turistik deneyime zarar verme riski taşıyan arka bölgedir. Sonuncusu ise yerel halk tarafından ziyaretçi girişinin hoş karşılanmadığı, tamamen o bölgenin doğal unsurlarından oluşan, bozulmamış, değiştirilmemiş ve kurgusal olmayan gerçek bir otantikliğe dayalı arka bölgedir.²²⁵

Görüldüğü üzere *sahnelenen otantiklik* turizme açılan bir yerleşimin kültürü üzerinde önemli riskler oluşturmaktadır. Turistlerin otantiklik arayışları ve girişimcilerin kar hedefleri birleştiğinde kültürel öğelerin aslının dışında yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Bu da turist talebine göre biçimlenen yeni/sahte bir kültürün sahnelenmesine neden olmaktadır. Bu eğilimin kontrol altına alınamaması, yerel kültürel mirasın korunmasını zorlaştırmakta ve zamanla kültürel öğelerin ticarileşerek özgünlüğünü yitirmesine neden olmaktadır.

1.4. Değerlendirme

Bu bölümde, kırsal alanın dönüşümü sürdürülebilirlik ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde ele alınmış ve üç ana başlık altında incelenmiştir. Bölümün ilk kısmında, *Kırsal Alanda Dönüşümün Kuramsal Temelleri* başlığı altında, kırsal dönüşümün teorik çerçevesi açıklanmıştır. Bu bağlamda, tarihsel olarak ilkel birikim süreçleri, Luxemburg'un birikim çözümlemesi ve mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramları ele alınarak, kırsal alanın kapitalist sistem içindeki dönüşüm süreci ortaya konulmuştur. Bu kuramsal çerçeveden yola çıkıldığında Luxemburg ve Harvey'in yaklaşımlarında görüldüğü gibi ilkel birikimin modern dönemde farklı araçlarla sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Özellikle neoliberal dönemde uygulamaya konan ilkel

²²⁵ MacCannell, "Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings", s.598-599.

birikimle ilişkili özelleştirme, ticarileştirme ve piyasalaştırma gibi araçların sermaye birikim sürecinin dışında kalan kırsal alanlarda artan etkisine dikkat çekilmiştir.

İkinci kısımda, *Kırsalda Neoliberal Yapının İnşası: Kırsal Alan Yönetişimi* başlığı altında, kırsal alanın dönüşümünde neoliberal politikaların etkisi ele alınmıştır. Bu kısımda neoliberal dönemde devlet aygıtının dönüşümünün niteliğine yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Devlet-piyasa ilişkilerindeki yapısal dönüşüm otoriter devletçilik teziyle açıklanmış ve devlet hacminin küçültülmesi tezine eleştirel bir boyutla yaklaşılmıştır. Bu anlamda 1980'lerden sonra kamu sektörü küçültülse de devletlerin iktidar işlevlerinde otoriter eğilimlerin yükselişe geçtiği tespit edilmiştir. Böylece bu dönemde devletin düzenleyici işlevi otoriterleşme eğilimleriyle ilişkili olarak ele alınmıştır. Devletin yapısal dönüşümünün analiz edilmesi kırsalda paradigmatik dönüşümün açıklanmasında destekleyici bulgulara ulaşılmasını sağlamıştır. Böylece yeni kırsal paradigmanın niteliği, tarıma dayalı kırsal kalkınmanın sona ermesi ve çok sektörlü kırsal kalkınma politikalarının yükselişi gibi konuların birbiriyle ilişkisi ortaya konulmuştur.

Son kısımda ise *Turizm, Ticarileşme Dinamikleri ve Kırsal Alanın Sürdürülebilirliği* başlığı altında, turizmin kırsal alan dönüşümündeki rolü incelenmiştir. Turizme dayalı kırsal kalkınma eğilimleri, sürdürülebilir kalkınmayla çatışan ticarileşme dinamikleri ve kontrolsüz ticarileşmenin kırsal alan üzerindeki olumsuz etkileri ele alınarak, kırsal turizmin bölgesel kalkınmaya katkısı ve beraberinde getirdiği riskler tartışılmıştır. Bu kısımda ayrıca kırsal turizme yönelik başarılı uygulama örnekleri ele alınmış ve bu örneklerin sahip olduğu niteliklerin neler olduğu tespit edilmiştir. Böylece kırsal alanda çevresel, ekonomik ve kültürel sürdürülebilirliğin önemi incelenen örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde kırsal alanın dönüşümünde neoliberal politikaların belirleyici olduğu, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ticarileşme dinamikleri arasındaki gerilimin giderek arttığı bulgulanmıştır. Kırsal dönüşüm üzerinde turizme yönelik kalkınma eğiliminin ekonomik, çevresel ve sosyal etkiler doğurduğu ortaya konularak, kırsal alanların geleceği açısından planlı ve sürdürülebilir politikaların gerekliliği vurgulanmıştır.

2. TÜRKİYE'DE KIRSAL ALANIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ VE TURİZMİN ROLÜ

Bu bölümde, Türkiye’de kırsal alanların yapısal dönüşümü ve turizmin bu süreçteki rolü neoliberal politikalar ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde ele alınacaktır. Kırsal alan yönetimindeki dönüşüm, kırsal kalkınma politikalarının değişimi ve turizmin kırsal alandaki yeni rolü incelenerek, bu süreçlerin kırsal alan üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Bölümde, kırsal alan yönetiminde devletin rolü, piyasa aktörlerinin yükselişi ve kırsal yönetim modeli gibi temel dinamikler değerlendirilip, kırsal turizmin kalkınma sürecindeki rolü ve bunun sürdürülebilirlik açısından yarattığı fırsatlar ve riskler tartışmaya açılacaktır.

2.1. Neoliberal Politikalara Geçiş Süreci

Neoliberal politikaların Türkiye’de benimsenmesi belirli aşamalar sonucunda gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemde, kurucu kadrolar tarafından resmi bir ilke olarak benimsenen devletçilik, zamanla tartışmaların odağı hâline gelmiştir. 1950’li yıllarda devletçilik yerini liberalleşme dalgasına bırakmış, ancak ekonomik yapıda köklü bir dönüşüm yaşanmamıştır. Nihayet, 1970’lerdeki küresel iktisadi kriz (*stagflasyon*) sonrasında, Türkiye dünya iktisadi sistemine neoliberal politikalar aracılığıyla tam anlamıyla eklemlenmiştir.

Türkiye, gelişmiş kapitalist ülkelerin uzun bir tarihsel geçmişe sahip sermaye birikim sürecini, 1920’li yıllarda devlet eliyle gerçekleştirmeye yönelik politikalar izlemiştir. Bu tercihin arkasında, büyük bir kalkınma hamlesini hızla tamamlamak ve Batı’da kapitalizmin yol açtığı olumsuz sonuçları bertaraf etmek amacı olduğu düşünülmektedir.²²⁶ 1931 yılında Atatürk’ün temel ilkelerinden birisi olan devletçiliğin Cumhuriyet Halk Partisi’nin parti programına alınmasıyla devlet öncülüğünde kalkınma yaklaşımı resmi bir politikaya dönüşmüştür. 1935 yılında Atatürk’ün *İzmir Fuarı*’nın açılışında gönderdiği mesajda devletçilik anlayışı şöyle tarif edilmiştir;²²⁷

Devletçiliğin bizce anlamı şudur; fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri ferdi ve

²²⁶ Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Öteki Yayınevi, İstanbul 2015.

²²⁷ Türk Tarih Kurumu, “Atatürk İlkeleri” Belleten Dergisi, Kasım 1988, 2/204, ss.810-824 <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/ataturk-ilkeleri-belleten-makale>.

özel teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmayı başardı. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden, başka bir yoldur.

Siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıktan geçtiği düşüncesine dayanan bu yaklaşıma göre, ekonominin dış koşullardan daha az etkilenmesini sağlamak için planlı bir iktisadi rota oluşturulmalıdır. 1934 yılında yürürlüğe giren *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı* da tam olarak bu amaca hizmet etmektedir. Dışa bağımlılığın azaltılması, temel tüketim mallarını üreten kamu iktisadi teşebbüslerinin kurulması ve kamu yatırımlarının yerli sanayiye kaydırılması gibi hedefler devletçiliğin planlı bir iktisadi zemine dayandırıldığını göstermektedir.

Ancak 1950’li yıllarda devletçilik ilkesi farklı kesimler tarafından sıkça tartışılan bir yaklaşım olmuştur. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte bu yaklaşımdan uzaklaşılarak liberal bir iktisadi program uygulamaya konulmuştur. 1950-1960 arasındaki on yıllık dönem Türkiye’nin dünya ekonomisine eklenmesinde önemli bir adımı ifade etmektedir. Başkaya’ya göre 1920’lerde üstyapıya ilişkin reformlar, 1930’lu yıllarda sanayi odaklı kalkınma hamlesi, 1950’li yıllarda artan altyapı yatırımları²²⁸ ve tarımdaki gelişmeler 1960’lardan sonra Türkiye’nin dünya ekonomisine eklenmesini kolaylaştırmıştır.²²⁹ İthal ikameci kalkınma yaklaşımının 1970’lerde terkedilmesiyle İthal ikameci kalkınma yaklaşımının 1970’lerde terkedilmesiyle birlikte, Türkiye’de ekonominin dışa açılma sürecinin altyapısı inşa edilmeye başlanmıştır. Bu sürecin dönüm noktası, 24 Ocak 1980’de halka açıklanan ve literatürde *24 Ocak Kararları* olarak bilinen dışa açılmaya dayalı iktisadi stratejidir. Devletin iktisadi alandaki rolünün azaltıldığı bu strateji, kalkınmanın piyasa güçlerinin öncülüğünde gerçekleşmesini öngörmüştür.

Türkiye’de idari yapının dönüşümü, küresel dinamikler ve kapitalist sistemde meydana gelen krizlerle doğrudan ilişkilidir. Tarihsel olarak, kapitalizm ile krizler arasında tutarlı bir ilişki bulunmaktadır. Kriz kelimesi anlam olarak “*son derece tehlikeli veya zor olan bir durum veya zaman*”²³⁰ veya “*bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem; bunalım, buhran*”²³¹ olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizm açısından ise kriz, sermaye birikim

²²⁸ 1950-1960 yılları arasında yapılan toplam karayolu yaklaşık 14.000’dir. Bir önceki on yıllık dilimde bu sayı 5000 civarındadır. F.B.)

²²⁹ Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Öteki Yayınevi 7.kod

²³⁰ Cambridge Dictionary, “Crisis” “<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/crisis> (Erişim:05.03.2024)

²³¹ TDK Sözlük, “Kriz”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim:05.03.2024)

sürecinde ortaya çıkan ve birikimi önemli ölçüde sekteye uğratan olay, olgu, durum ve dönemleri ifade eder. Habermas'a göre kriz devletin sermaye birikim rejiminin devamlılığını sağlamak üzere tesis ettiği iktidarının iflası ve yönetsel kabiliyetin yitirilmesi olarak görülür. Bu krizler hem idari yapıyı işlevsiz hale getirdiği gibi hem de toplumsal alanda kendini gösteren yoksulluk, yolsuzluk ve adaletsizliklerin yoğunlaşmasına yol açar. Krizin uzun zamana yayılması servetin sınıflar arasında eşitsiz bir biçimde birikmesine neden olduğu gibi siyasal ve kültürel yapıyı bozan uygulamaları da kalıcı hale getirir.²³²

1970'ler, kapitalist üretim biçiminin küresel ölçekte krizle karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Bu süreçte krizden çıkış için farklı görüşler öne sürülse de sermaye birikim sürecini yeniden canlandırmaya yönelik çözüm önerileri genel olarak *Fordist* üretim modelinin terk edilmesi ve *Post-Fordist* örgütlenmeye geçiş, sermayenin uluslararası dolaşımını kısıtlayan yasal ve idari yapıların dönüştürülmesi ve devletin ekonomik alandaki rolünün azaltılması doğrultusunda şekillenmiştir.²³³

1970'lerin küresel iktisadi krizi, Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan yapısal krizle birleşerek iktisadi alandan siyasal alana yayılan bir iktidar krizine dönüşmüştür. Bunun en önemli nedeni toplumsal muhalefetin devlet karşısında giderek güçlenmesidir. 1960 *Darbesi*'nin ardından yürürlüğe giren ve demokrasi ile özgürlükler açısından önemli bir adım olarak değerlendirilen 1961 *Anayasası*, toplumsal muhalefetin güçlenmesinde etkili bir rol oynamıştır. Daha toplumcu bir bakışla hazırlanan 1961 *Anayasası*, işçilerin sermaye karşısında korunmasını, sendikal hakların yasalaştırılmasını, gösteri, yürüyüş ve ifade özgürlüğünün garantiye alınmasını sağlamıştır. Bu anayasa İkinci Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe giren Japonya (1946), İtalya (1948) ve Almanya (1949) anayasalarının anayasal demokrasi biçimlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. 1961 *Anayasası*'nın anayasal demokrasi açısından sağladığı en önemli ilerleme temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alınmasını sağlamak ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıdır.²³⁴ 1960'lardan sonra bahsi geçen gelişmeler Türkiye'de özgürlükçü ve demokratik bir iklimin oluşmasında oldukça etkili olmuştur.

²³² Jürgen Habermas, *Legitimation Crisis*, Heineman, London, s.47.

²³³ Ahmet Alpay Dikmen, *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, Notabene Yayınları, İstanbul 2017, s.87.

²³⁴ Ece Göztepe, Aykut Çelebi, *Demokratik Anayasa*, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s.16.

Türkiye’de 1960’lar anayasal garanti altında sol muhalefetin²³⁵ giderek gücünü arttırdığı yıllar olmuştur. 1970’lere gelindiğinde bu durum üç farklı kesim için tehdit olarak görülmeye başlamıştır. Birincisi güçlenen sol doğrudan iktidarı elinde bulunduran siyasi yapıların hegemonyasını²³⁶ zayıflatmaktadır. İkincisi ise dolaylı yoldan sağ örgütlenmelerin genişleyebileceği alanı sınırlandırmaktadır. Üçüncüsü, (belki de en önemlisi) sermaye sınıfı üzerindeki denetim yoğunlaşmıştır. Bu koşullar altında 1973 yılında OPEC olarak bilinen, petrol ihraç eden ülkelerin oluşturduğu örgütün petrol fiyatlarını aniden yükseltmesiyle ortaya çıkan küresel iktisadi kriz Türkiye’de bir “hegemonya krizi” haline gelmiştir. Gramsci’ye göre hegemonya krizi, kapitalizmin iktisadi krizlerinin siyasi krizlere dönüşmesiyle birlikte, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmasının derinleşmesi ve devletin ancak zor kullanarak iktidarını sürdürebilmesi olarak tanımlanmaktadır.²³⁷ Türkiye’de 1970’ler, bu tanımın somut biçimde deneyimlendiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. 1971 ve 1973 *Muhtıraları* (kimi görüşlere göre “darbe”) ve ardından gelen 1980 *Darbesi*, Türkiye’de derinleşen hegemonya krizi karşısında iktidarın ancak zorla sürdürülebildiğini açıkça göstermektedir.

Daha geniş bir projeksiyondan bakıldığında, 1970’lerin belirgin özelliği sosyal devletin dünya genelinde sonunun geldiğini göstermesidir. Bu dönemde yükselen işçi gelirleri ve sosyal haklar, *Petrol Krizleriyle* birlikte karlılığı düşen sermaye sınıfının gücünü yeniden kazanmasının önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Milton Friedman’ın başını çektiği neoklasik iktisatçılar bu krizin aşılması için sosyal devlet uygulamasına son verilmesine, sosyal yardımların kesilmesini, kamuya ait varlıkların özelleştirilmesini, sendikal hakların ortadan kaldırılmasını ve işçi ücretlerinin düşürülmesini savunmuşlardır.²³⁸ Köymen’e göre bu paradigmatik dönüşümün

²³⁵ Sol muhalefetin yükselişine dair örnekler; (1) 1961-1967 yılları arasında Doğan Avcıoğlu önderliğinde faaliyet gösteren Yön Dergisi, (2) Türkiye İşçi Partisi’nin 1965 genel seçimlerinde 15 milletvekili çıkarması, (3) Mihri Belli önderliğinde 1967’de yayın hayatına başlayan Türk Solu Dergisi. (4) 1967’de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) kurulması, (5), İTÜ ve ODTÜ’de 1968-1969 yılında artan öğrenci eylemleri (Oya Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, Yordam Yayınları, İstanbul 2007, s.114-116)

²³⁶ 1970 yılında Demirel Hükümeti’nin işçi ücretlerini düşürmek için meclis onayını aldığı Tedbirler Kanunu 150.000 işçinin sert protestosuyla karşılaşmıştır. Bu olaylardan sonra 12 Mart 1971 “Darbesiyle” İstanbul ve İzmit’te sıkıyönetim ilan edilmiştir. (Oya Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s.117) Bu uygulama hegemonya krizi durumunda, ordunun işlevini anlamak bakımından önemlidir. (y.n.)

²³⁷ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Belge Yayınları, İstanbul 2009, s.276.

²³⁸ Oya Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s.117

Türkiye'ye yansması IMF'nin ekonomi için önerdiği strateji belgesinde belirginleşmiştir. Bu önerileri özetlemek gerekirse;

- İthal ikameci sanayileşme yaklaşımı terk edilmelidir.
- Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılmalıdır.
- İhracata dayalı büyüme modeline geçilmelidir.
- En ucuza üretilen malların üretimine yoğunlaşılmalıdır.
- Uluslararası rekabet gücünü arttırmak için işçi ücretleri düşürülmelidir.²³⁹

IMF'nin neoliberalizmi hazırlayan iktisadi önerilerinin Türkiye'de hayata geçirilmesi için hegemonya krizinin aşılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Böylece, 1970'ler güçlenen toplumsal muhalefete karşı geliştirilen bir dizi karşı yapı ve faaliyetin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.²⁴⁰

Bu koşullar altında, Demirel Hükümeti 1980 yılında *24 Ocak Kararları*'nı halka duyurmuştur. Boratav bu kararlar alakalı üç çıkarımın yapılabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, 24 Ocak Kararları IMF'nin devalüasyon ve fiyat denetiminin kaldırılması gibi Türkiye'ye yönelik nicel beklentisini aşan bir program sunmaktadır. İkincisi bu kararlar bir istikrar programı olmanın ötesinde *Dünya Bankası*'nın emek gücü karşısında küresel ve yerli sermayenin güçlendirilmesi amacını taşıyan kapsamlı bir *yapısal uyum* paketi anlamına gelmektedir. Üçüncü ise Demirel Hükümeti'nin bu radikal kararları hayata geçirebilecek siyasi güç ve araçlardan yoksun oluşudur.²⁴¹ Bu kararlardan yaklaşık yedi ay sonra 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koyması ve kurucu iktidarın *24 Ocak*'ı sorgusuz sualsiz

²³⁹ Oya Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, s.117

²⁴⁰ Bunlardan en etkili olanlarına yönelik aşağıdaki liste Köymen'in çalışmasından derlenmiştir. (Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya* s.112-117.)

Sağ Teşkilatlanma: 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi genel başkanlığına Alparslan Türkeş'in geçerek Ülkü Ocakları aracılığıyla sağ görüşlü grupların sokaklardaki gücünün artırılması hedeflenmiştir.

Yerli Sermayenin Teşkilatlanması: 1971'de 86 holdingin bir araya gelerek Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği'ni (TÜSİAD) kurulmuştur. Bu örgütlenmenin kuruluşunda artan eleştiri ve hoşnutsuzluk sebebiyle gücü kırılan sermaye kesiminin birlikte hareket ederek iktidarını pekiştirme çabası etkili olmuştur.

Genişleyen Sol Tabanı Baskılama: 1972'de sol hareketin önemli isimlerinden Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan idam edilmiştir. Üniversitelerde artan öğrenci eylemlerinin sokağa taşınması kolluk gücünün kontrol edemeyeceği boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle eylemlere önderlik eden isimler hedef alınmıştır.

Legal Olmayan Yapılar: Kontrgerilla olarak adlandırılan ayaklanmaları bastırmak üzere legal sınırların dışında faaliyet gösteren yapıların faaliyetleri

Faali Meçhul Cinayetlerin Artışı: Toplumsal muhalefete destek veren sosyalist, sosyal demokrat ve liberal görüşlü aydınların yıldırılması amacıyla şiddet olayları tırmandırılmıştır. Yıldırma yöntemlerinin başında darp, yaralama, işkence ve suikastlar gelmektedir. 1974-1980 arasında kayda alınabilen siyasi cinayetlerin sayısı kimi görüşlere göre 5853 olarak tespit edilmiştir. (y.n.)

²⁴¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Yayınevi, 9. Basım, Ankara 2005, s.148.

uygulamaya koyması bunun en önemli ispatıdır. Özetlemek gerekirse bir askeri darbeye sonlanan 1970’lerin hegemonya krizi artık neoliberalizm için tehdit olmaktan çıkmıştır.

Türkiye’nin neoliberalizmle somut biçimde ilk karşılaşması 1983 seçimleri öncesinde Turgut Özal ve Necdet Calp’ın katıldığı bir televizyon programı olmuştur. Bu programa kadar kamuoyunun neoliberalizm ve onun uygulama araçlarına yönelik ilgisi oldukça sınırlıdır. Özal’ın Boğaziçi Köprüsü’nün gelirlerini satacağına yönelik seçim vaadine karşılık Halkçı Parti Genel Başkanı Calp’ın hararetle bir biçimde “*Sattırmam efendim, sattırmam.*” demesi, mevcut düzene kendini dayatan dönüşümün sembolü haline gelmiştir. Bu iki kutup arasında yaşanan dönüşüm tartışmasının 1980’lerin başlarında bir kazananı olduğunu söylemek güçtür. Henüz bu yıllarda Özal’ın “*Satarım efendim. Hem de çok iyi satarım.*” söylemine hatırı sayılır bir politik destek bulduğunu söylemek güçtür. 1987 seçimlerinden sonra politik gücün dönüşüm taraftarlarına doğru geçtiği görülmektedir. Seçimden sonra kurulan Özal hükümetinin ilk görevi yasal ve yönetsel yapıyı neoliberal ilkeler doğrultusunda dönüştürecek bir yol izlemek olmuştur. Bu süreçte neoliberalizmin en önemli uygulama aracı olan özelleştirme yasalara girse de özelleştirme gelirleri 2 milyar dolar seviyesini geçememiştir.²⁴² Ancak yine de kamu malının aleni bir biçimde satılmasına dayanan bir seçim vaadinin dönemin Türkiye’si için iddialı olduğunu belirtmek gerekir. Kurmuş’a göre özelleştirmelerin başarısı hacminden çok dönemin koşulları içinde siyasal alanda kendini kabul ettirmesinde aranmalıdır. Gerçekten de Özal döneminde önceki dönemlerden farklı olarak kamu için öngörülen üretme, geliştirme, güçlendirme gibi hedefler yerine “devlet malının satılması” politik söylemde önemli bir yer bulmuştur. Kurmuş bu “toplumsal rıza” sürecini şöyle değerlendirmektedir;²⁴³

Özal dönemi özelleştirmelerinin önemi, özelleştirme programının kapsamı ve yaygınlığından çok Türkiye’de o zamana dek görülmemiş bir işin başarılmasıdır. “Devlet malının” satılması, doğrusunu söylemek gerekirse, o zamanın Türkiye’sinde gerçekten cesaret isteyen bir girişimdi. Böylesine bir politikanın uygulanmaya başlaması karşısında dile getirilen tepkiler uzun yıllar boyu sadece ve sadece hukuk alanında kaldı. Özelleştirmenin neoliberal ekonomi politikasının bir parçası olduğu gerçeği neredeyse hiç görülmedi. Bu yüzden de tepkiler başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yargı organlarında özelleştirme ile ilgili yasal düzenlemelerin ve kanun hükmünde kararnamelerin iptali için yapılan başvurular ile sınırlı bir alanda görüldü.

²⁴² Orhan Kurmuş, “Türkiye’de Neoliberalizm” *Mülkiye Dergisi*, 34/268, 2010, s.11. s.9-41.

²⁴³ Kurmuş, “Türkiye’de Neoliberalizm” *Mülkiye Dergisi*, s.20.

Özal döneminin politik başarısı daha önce böyle bir uygulamayı deneyimlemeyen bir kamuoyunu neoliberal politikalarla tanıştırmayı olmuştur. Ancak bunu Özal'ın kişisel başarısına indirgemek doğru olmayacaktır. Türkiye'de neoliberalizmin bir dizi tasfiye sonrasında siyasal alanda toplumsal muhalefetin gücünün kırıldığı bir dönemde girişi tesadüfi değildir. 1970'ler Türkiye'sinin koşullarında sendikal örgütlenmeler ve toplumcu geniş kitlelerin politik gücünün neoliberal dönüşüm için önemli bir direnç oluşturacağı bilinmektedir. Güçlü ve uzun süreli siyasal iktidarların olmadığı bu dönemde bürokrasinin denetiminin sağlanamaması kamu otoritesinin giderek zayıflamasına neden olmuştur. Toplumsal olayların giderek tırmandığı 1970'lerin ikinci yarısından sonra muhalefetin bastırılması için kullanılan kolluk gücünün yetersizliği sivil otoritenin gücünü tamamen kaybettiğini göstermiştir. Nihayetinde 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koymasıyla Türkiye'de değişime karşı farklı görüşlerden gelebilecek tüm direnç bastırılmıştır. Dönemin Genel Kurmay Başkanı ve Yedinci Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in "*Bir sağdan, bir soldan astık.*" açıklaması direncin nasıl bastırıldığının göstergesidir.²⁴⁴ Tıpkı Latin Amerika (Şili örneği)²⁴⁵ deneyiminde olduğu gibi Türkiye'de de askeri darbe rejimi neoliberalizmin kuruluş sürecinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Özetlemek gerekirse, kuruluş sürecinde Türkiye'de neoliberalizmin öne çıkan unsurları şöyledir;²⁴⁶

- Emek-sermaye ilişkisinde sadece sömürü oranını değil kar oranının da yükseltilmesi
- Daha önceden meta statüsüne sahip olmayan alanlara yönelik sınırsız genişleme politikası (KİT'ler, kamusal varlıklar, doğal kaynaklar vb.)

²⁴⁴ Anadolu Ajansı, "Doğru Olanı Yaptık", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dogru-olani-yaptik/306981> (Erişim: 28.01.2024)

²⁴⁵ 11 Eylül 1973 tarihinde Şili başkanlık sarayı La Moneda'da bulunan iktidarın başındaki Salvador Allende düzenlenen askeri darbe sonucunda öldürülmüştür. General Augusto Pinochet tarafından tertip edilen darbe sonrasında Şili'de 17 yıl sürecek neoliberal bir diktatörlük kurulmuştur. Pinochet iktidarı döneminde 40 binden fazla Şililinin infaz edildiği, 200 binden fazla kişinin de ülke dışına göçe zorlandığı düşünülmektedir. (BBC Türkçe, "Şili'de 11 Eylül darbesinin 50. yılı: Darbe neden uluslararası etki yarattı?" <https://www.bbc.com/turkce/articles/cne8v29v7xdo>)

²⁴⁶ Yiğit, Karahanoğulları, "Türkiye'de Neoliberalizmin Kuruluş Süreci: 1980-1994", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74, s.462.

- Toplum mühendisliği: Kamu otoritesi desteğiyle yeni yaşam kalıplarının ve düşünce biçimlerinin inşası (Yeni seçkinler ve bunlara özgü yaşam alanlarının oluşturulması)²⁴⁷
- Dönüşüme yönelik dirençlerin zor gücü kullanılarak bertaraf edilmesi

2.1.1. İdari Reformdan Yapısal Uyarlama Politikalarına Yönetmelik Dönüşüm

Türkiye’de kamu yönetimine yönelik kapsamlı düzenlemelere bakıldığında küresel eğilimlerin etkisi açıkça görülmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında kapitalist üretim biçiminin dünyaya yayılmasıyla birlikte bürokratik örgütlenmelere yönelik hem dışarıdan hem de içeriden müdahaleler ağırlık kazanmıştır. Bu müdahalelerin niteliği kapitalizmin ortaya çıktığı dönemle günümüzde geçirdiği evrimin dayattığı şartlara göre değişim göstermiştir. Kapitalizm sonrası idari dönüşüm izleği takip edildiğinde kabaca üç dönem karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki 1870-1930 aralığında yer alan *Klasik Sömürgecilik Dönemi*, ikincisi 1930-1970 arasını kapsayan *Yeni Sömürgecilik Dönemi* ve 1970 sonrası *Küresel Sömürgecilik Dönemi*’dir.²⁴⁸ İlk dönemde genel eğilim sömürgeci ülkelerin gittiği ülkenin yönetimini ele geçirme ve yönetsel kademelerine “müstemleke yöneticilerin”²⁴⁹ getirilmesi şeklinde olmuştur. Çoğu zaman sömürülen toprakların ileri gelenlerinden seçilen bu kimseler yönetsel yapıyı sömürgeci ülkenin çıkarı doğrultusunda dönüştürme amacıyla hareket etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1970’lere kadar geçerli *Yeni Sömürgecilik Döneminde* ise koşullar değişmiştir. Bu dönemde sırayla bağımsızlığını kazanmaya başlayan çevre ülkelerin bürokrasilerinde *idari reform* adıyla anılan ulusal kalkınma hamlelerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Sonuncusu ve günümüzü de kapsayan *Küresel Sömürgecilik Döneminde* ise ulusal kalkınma politikasının tam tersine devletlerin yabancı sermaye akışı önündeki engelleri kaldırarak dışa açıldığı *yapısal uyarlama* politikaları hayata geçirmiştir.²⁵⁰

²⁴⁷ Bali’nin çalışması Türkiye’de neoliberalizmi iktisadi bir yaklaşıma indirgeyen tezlerin aksine, kendi seçkinlerini ve yaşam biçimini dayatan tutarlı bir ideoloji olarak görmektedir. (Rıfat Bali, *Tarz-ı Hayattan Life Style’a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002)

²⁴⁸ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s.34.

²⁴⁹ Osmanlı Döneminde sömürgeci ülkenin talepleri doğrultusunda eyaletlerde göreve gelen yöneticiler “müstemleke valisi” olarak anılmıştır. (y.n.)

²⁵⁰ Güler’in adı geçen çalışmasına göre oluşturulmuştur. Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, s.32.

Tablo 2.1. Dönemlere Göre İdari Dönüşüm²⁵¹

Dönem	Kapsadığı Aralık	İdari/Bürokratik Dönüşüm
<i>Klasik Sömürgecilik Dönemi</i>	1870-1930	· Kapitalizm öncesi yönetsel yapının çözülüşü · Modern bürokrasilerin ortaya çıkışı
<i>Yeni Sömürgecilik Dönemi</i>	1930-1970	· Bağımsızlığını kazanan çevre ülkeleri merkeze ekleme · Çevre ülkelerde ulusal kalkınmaya yönelik altyapı yatırımları ve büyük ölçekli desteklerin artışı (Örneğin Marshall Planı) · İdari Reform olarak anılan yasal ve ussal bürokratik yapının inşası · Yabancı uzman desteği · Merkezi planlama/planlı ekonomik model
<i>Küresel Sömürgecilik Dönemi</i>	1970 sonrası	· Ulusal kalkınma hamlesinin terk edilmesi · Dışa açılma ve iktisadi serbestleşmeye yönelik bürokratik düzenlemeler · Uluslararası kuruluşların reçeteleri doğrultusunda bürokrasinin biçimlendirilmesi · Bürokrasinin küçültülmesi ve kamusal yatırımların hacminin düşürülmesi · Özelleştirmelerle kamu işletmelerinin devri · Yerli ve yabancı sermayenin ekonomi içindeki payının artışı · Yabancı sermaye akışını arttırmaya yönelik “yapısal uyarlama” politikalarının hayata geçirilmesi

Yapısal Uyarlama Politikaları: Yapısal uyarlama en genel anlamda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küresel yeni dünya düzenine eklemlenmesi sürecini ifade etmektedir. Yapısal uyarlama politikalarının mantığını kavrayabilmek için sermayenin uluslararasılaşma dinamiklerinin yanı sıra, bu süreçte sahneye yeni katılan aktörlerin eğilimlerinin de incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Güler’in *Küresel Sömürgecilik Dönemi*²⁵² olarak adlandırdığı Boratav’ın doğrudan *emperyalizm*²⁵³ adını verdiği yeni dünya düzeninin ideolojisi *küreselleşmedir*.

Küreselleşme üzerine yıllardır yoğun tartışmalar yürütülmesine rağmen, hâlâ üzerinde genel geçer bir uzlaşıya varılamamış olmasıdır. Bunun en önemli nedeni küreselleşme kavramının farklı yaklaşımlar tarafından kolayca araçsallaştırılabilmesidir. Küreselleşmeyi savunanlar ve eleştirenler arasındaki temel

²⁵¹ Bu tablo Güler’in ilgili çalışması esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur: Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, s.30-35.

²⁵² Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, s.30.

²⁵³ Korkut Boratav, “Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?”, *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik ve İşçi Sınıfı*, der. Ahmet Tonak, İmge Yayınları, Ankara 2004, s.21-22.

hata ya küreselleşmeyi fetişleştirmek ya da küresel dönüşüm olgusunu tamamen göz ardı etmektir. Literatüre *aşırı küreselleşmeciler-optimistler-iyimserler* olarak giren John Naisbitt, Kenichi Ohmae, Nicholas Negroponte gibi düşünörlere göre küreselleşme bir tarafın kazançlı çıktığı diğerrinin kaybettiğı bir oyun değildir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen hızlı atılım ve artan küresel ticaret hacmi göz önüne alındığında bir devlet bu süreçte “kazançlı çıkmak” istiyorsa küresel düzenin etkin bir parçası haline gelmelidir.²⁵⁴

Bu konuda geliştirilen en önemli tezlerden birisi de küresel pazarın gelişmesinin ulus devletinin sonunu getirdiğı ve çok uluslu şirketlerin devletlerden daha çok belirleyici olduğı yeni düzende bilinen “tarihin sonunun” geldiğidir.²⁵⁵ Fukuyama’nın savunduğı bu tez uluslararası kuruluşların küreselleşmeyi araçsallaştırmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bu bağlamda uluslararası işbirliğine yakın olmayan devletlerin tarihten silineceğini ya da başka bir ifadeyle oyunun dışında kalacağına dayanan *küreselleşmeci ideolojinin* devletlere sunduğı tek çıkış yolu *yapısal uyarlama* politikalarıdır. Ulusal kalkınma modelini benimseyen devletlerin bu politikalarla dışa açılarak küresel avantajlardan faydalanması beklenmektedir. Bu avantaj, küresel rekabetle doğrudan ilişkilidir. Eğer bir devlet, belirli bir mal veya hizmeti dış pazarlara kıyasla daha yüksek maliyetle üretiyorsa, iktisadi ve idari yapısını küresel sisteme uyumlu hâle getirdiğinde bu ürünleri daha düşük maliyetle dışarıdan temin edebilir. Bunun doğal sonucu olarak, her devlet kendi içinde en düşük maliyetle üretebildiğı emtialara odaklanarak üretim yapar ve böylece küresel rekabet gücünü artırır. Başka bir ifadeyle, bu süreç mal ve hizmet üretiminde “küresel bir işbölümü modelinin” oluşmasına zemin hazırlar. Ancak küreselleşmeci “optimist yaklaşımın” bu işbölümünün adaletli olacağına dair varsayımının küresel siyasal dengelere bakıldığında ne kadar gerçekçi olduğı tartışmalıdır.

Çok Uluslu Şirketler ve Yapısal Uyarlama: Konuyu tartışmalı hale getiren husus karlılığını azamileştirmeyi hedefleyen çok uluslu şirketlerin küresel üretim eğilimleridir. Bu şirketlerin yapısal reformları hayata geçiren “uyarlanmış” devletlerdeki faaliyetlerinin kalkınmaya katkısı varsayıldığı gibi sonuçlanmamıştır. Merkezleri gelişmiş kapitalist ölkelerde olan bu şirketler, üretim maliyetlerini ucuz

²⁵⁴ Tevfik Erdem, *Sosyoloji Notları*, Otorite Yayınları, İstanbul 2016, s.238; David Held, Antony McGrew, *Küresel Dönüşümler*, çev. A.Gürgen vd. Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s.35-44.

²⁵⁵ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.

işgücünün olduğu ülkelere kaydırarak ve ortaya çıkan artı değeri tekrar gelişmiş ülkelere transfer ederek faaliyet göstermektedir. Emek-sermaye çelişkisi açısından bakıldığında bu işbölümü gelişmiş kapitalist ülkeleri daha çok kafa emeği ve enformasyona yöneltirken az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kol emeği dışında başka bir seçenek sunmamaktadır. Gray’e göre bu yaklaşım bir “şirket ütopyasından” ibarettir: “*Yurtsuz çok uluslu şirketlerin hükmettiği sınırsız bir dünya günümüzün ya da geleceğin betimlenmesi değil, bir şirket ütopyasıdır.*”²⁵⁶

Bu şirket ütopyasının, yapısal uyarlama politikaları aracılığıyla çevre ülkelerde kamu gücünü zayıflatarak, üretim-tüketim ilişkileri üzerinden uluslararası ölçekte yeni bir bağımlılık ağı oluşturduğu söylenebilir. Piyasa hakimiyetiyle ulusal sınırların kalktığı ve geleneksel egemenlik biçimlerinin iflas ettiğine dayalı neoliberal söylemin altında, kaynakları uzun bir tarihsel süreçte elinde toplamış ve bir nevi tekelci özellikler arz eden çok uluslu şirketlerin küresel yayılma baskısı bulunmaktadır. Günümüzde azgelişmiş çevre ülkeler hala bünyelerinde yoğun miktarda işlememiş doğal kaynağı ve ucuz/güvencesiz işgücünü barındırdığı için yapısal uyarlama politikalarıyla önü açılan uluslararası kaynak ve emek transferi çok uluslu şirketler için oldukça cezbedicidir.

Bunun yanında gelişmiş ülkelerin çevre alanında önemli yasal sınırlandırmalar ve caydırıcı önlemlerle doğal kaynaklar üzerinde piyasa gücünü sınırlandırması, çok uluslu şirketlerin üretim sürecinde daha çok azgelişmiş ülkelere yönelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle *yapısal uyarlama* politikaları çevre ve sürdürülebilirlik açısından da sorgulanmaya açık hale gelmektedir. Bu politikalar, az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelerin yasal, idari ve çevresel standartlarına ulaştırma amacı taşıyorsa, son 40 yıldır yapısal uyarlama politikalarını uygulayan ülkelerde gözlemlenen otoriterleşme eğilimlerini, doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki tahribatın artmasını yalnızca bu ülkelerin siyasal yapısına ve hükümetlerine bağlamak yeterli olmayabilir. Bu durum, küresel ekonomik sistemin dinamikleri ve uluslararası politikaların etkileriyle birlikte ele alınmalıdır.

Eleştirel Yaklaşımlar: Zaman içerisinde küreselleşme ve onun altında gelişen yapısal uyarlama politikalarına yönelik hatırı sayılır bir itirazın ortaya çıktığı söylenebilir. Çok sayıda küreselleşme eleştirisi bulunsa da bunların başında *Bağımlılık*

²⁵⁶Erdem, *Sosyoloji Notları*, s.240; John, Gray, *Sahte Şafak: Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları*, çev.G.Ç. Güven, Om Yayınları, İstanbul, 2000, s.98.

Okulu düşünürlerinin fikirleri ve *Dünya Sistemi Teorisi* gelmektedir. Bağımlılık teorisi “*ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin, sömürgecilikle başlayarak başlangıcından itibaren eşit olmayan bir güç ilişkisi içinde yürüdüğünü, bunun da zamanla büyüyerek küresel eşitsizliği açıklamamıza imkân verecek bir bağımlılık yarattığı*” düşüncesine dayanır.²⁵⁷ Bu yaklaşımda optimist küreselleşmecilerin savunduğu “kazan-kazan oyununun” tamamen tersi söz konusudur.

Bağımlılık kuramcıları herkesin küreselleşmenin avantajlarından ortakça faydalanacağı varsayımının aksine kapitalizmin doğası gereği eşitsizlik ve sömürüyle hayatta kalabilen bir sistem olduğunu vurgular. Bu kuramcıların en önde gelenlerinden Andre Gunder Frank bu olguyu *az gelişmişliğin gelişmesi* teziyle açıklamaktadır. Frank’a göre az gelişmiş ülkeler kendiliğinden az gelişmiş olmamıştır. Bu ülkeleri az gelişmiş bırakan gelişmiş ülkelerin gelişme sürecinde bu ülkelerin kaynaklarını sömürmesi ve emek gücünü gasp etmesidir.²⁵⁸ Latin Amerika’nın sömürgeleştirilmesi sürecinde İspanya ve Portekiz gibi Batılı devletlerin kapitalizmin doğuşunda üstlendikleri rol düşünüldüğünde *bağımlılık teorisine* göre bu eşitsiz gelişme modeli sonlanmış değildir. Frank’ın Latin Amerika ve Asya devletleri üzerinde durmasının temel nedeni sermaye birikim sürecinin eşitsiz tarihsel gelişimini göstermektir.

Immanuel Wallerstein, Samir Amin ve Giovanni Arrighi gibi düşünürlerle birlikte *dünya sistemi teorisinin (world system theory)* kurucuları arasında sayılan Frank, küresel kapitalist bağımlılık ilişkisini bu teori aracılığıyla ortaya koymaktadır.²⁵⁹ Kapitalizmin ortaya çıktığı Batı Avrupa’dan küresel bir üretim biçimine dönüşme sürecinde sermaye birikim rejiminde merkez-çevre olarak gerçekleşen işbölümü, dünya sistemi teorisinin temel çıkış noktasıdır. Aşağıdaki tabloda dünya sistemi teorisine göre küresel eşitsiz işbölümü ve bağımlılık ilişkisi detaylı olarak gösterilmektedir.²⁶⁰

²⁵⁷ Ömer Demir vd., *Uluslararası Politik Ekonomi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2018, s. 35-36.

²⁵⁸ Simon Lawrence and David F. Ruccio. “A Methodological Analysis of Dependency Theory: Explanation in Andre Gunder Frank” *World Development* 14/2, 1986, s.197-199. ss.195-209.

²⁵⁹ Cristóbal Kay, “André Gunder Frank: From The ‘Development of Underdevelopment’ to The World System” *Development and Change* 36/6, 2005, s.1181. ss.1177-1183.

²⁶⁰ Bu tablo oluşturulurken şu kaynaklardan yararlanılmıştır; Ömer Demir vd., *Uluslararası Politik Ekonomi*, s. 35-36.

Tablo 2.2. Dünya Sistemi Teorisine Göre Küresel Bağımlılık İlişkisi

Dünya Sisteminin Yapısı	Sömürü İlişkisi	Ülke Örnekleri	Özellikleri
Merkez Ülkeler	Yarı çevre ve çevre ülkeleri sömüren ülkeler	ABD, İngiltere, Almanya, Japonya	- Sanayileşme süreci çoğunlukla tamamlanmıştır. - Yüksek teknolojiye sahiptirler. - Uluslararası yatırımlar ve sermaye transferlerini yönetirler. - Küresel finans merkezleri bu ülkelerde bulunur. - Daha çok enformasyon ve kafa emeği gerektiren sektörler yaygındır. - Kentleşme süreci çoğunlukla tamamlanmıştır. - Uluslararası örgütlerin politikalarını kontrol edebilecek güce sahiptirler. - Çok uluslu şirketlerin merkezleri bu ülkelerde bulunur. - İktisadi ve siyasi olarak diğer ülkelere bağımlılıkları yok denecek kadar azdır.
Yarı Çevre Ülkeler	Merkez ülkeler tarafından sömürülen, çevre ülkeleri sömüren ülkeler	Güney Kore, Tayvan, Hindistan, Meksika, Brezilya, Nijerya, Güney Afrika	- Hem merkez ülkelerin hem de çevre ülkelerin özelliklerini taşır. - Merkez ülkeler tarafından sömürülse de çevre ülkeleri sömürmeye olanak tanıyan iktisadi ve teknik güce sahiptir. - Merkez ülkelere bağımlı olsa da çevre ülkeler düzeyinde bir bağımlılık söz konusu değildir.
Çevre Ülkeler	Hem merkez ülkelerin hem de yarı çevre ülkelerin sömürüsüne maruz kalan ülkeler	Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak sayılan tüm ülkeler bu grupta sayılabilir.	- Merkez ve yarı çevre ülkelere bağımlı bir iktisadi ve siyasi yapıya sahiptir. - Ucuz işgücü nedeniyle merkez ülkeler üretimlerini bu ülkelerde gerçekleştirerek üretim maliyetlerini düşürür. - Doğal kaynaklara sahip olsa da işleyebilecek donanımına sahip değildir. - Merkez ülkelere hammadde transfer ederek karşılığında yüksek katma değerli ürünler satın alırlar. - İhracatları ithalatlarını karşılamadığı için yüksek bütçe açıkları ve enflasyona sahiptirler. - Emek yoğun sektörler gelişmiştir. - Eğitimli istihdam oranı düşüktür. - Hızlı ve plansız kentleşme süreçlerinden geçerler. - Gecekondü bölgeleri, enformel sektörler ve suç oranları yüksektir.

Wallerstein kapitalizmle birlikte ortaya çıkan “dünya sisteminin” daha önceki dünya sistemlerinden temel bir farkının olduğunu vurgulamaktadır. 16. yüzyılda Avrupa ve Amerika’da ortaya çıkan ve sınırsız sermaye birikim modeline dayanan bu

sistem, coğrafi yayılım sürecinde kendi değerlerini evrenselleştirerek sistem dışında kalan unsurları, kendine benzeterek genişlemiştir.²⁶¹

Bu görüşe göre *yapısal uyarlama* politikalarının az gelişmiş ülkeleri dönüştürme süreci, insan hakları, demokrasi ve özgürlükler gibi “evrenselleştirilen kapitalist değerler” ile sunulsa da talep edilen dönüşümün muhasebesi yapıldığında adaletsiz bir iş bölümünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu koşullar altında, az gelişmiş ülkelerin bağımsız demokratik karar alma mekanizmalarını inşa etmesi, toplumsal çıkarları etkileyebilecek dış müdahalelere karşı direnç göstermesi ve toprakları üzerindeki haklarını savunması giderek zorlaşmaktadır. Bu bağlamda uluslararası örgütlerin çevre ülkelere sunduğu demokratikleşme programları ve ulaşılan çıktılar daha çok sorgulanır hale gelmektedir. Wallerstein’a göre bu “adaletsiz evrenselcilik” şu açılardan sorgulanır hale gelmektedir;

Ölçüt olarak kullandığımız şey küresel bir evrenselcilik değil, Avrupa evrenselciliğidir. Yani Avrupalı bir bağlamdan türeyen ve küresel evrensel değerler olmaya talip olan ya da öyleymiş gibi sunulan bir öğretiler ve etik görüşler kümesidir. Bu değerleri benimseyen pek çok kişi onu doğal hukuk diye adlandırır. Avrupa evrenselciliği aynı anda, hem masum denilenlerin insan haklarının savunulmasını hem de güçlülerin giriştiği maddi sömürüyü haklılaştırmaktadır. Ahlaki olarak muğlak bir öğretilerdir. (...) Sorun küresel evrensel değerlerin olmaması değildir. Sorun daha ziyade bu değerlerin ne olduğunu bilmekten henüz uzak olmamızdır. Küresel evrensel değerler bize verilmez, bizim tarafımızdan yaratılırlar. İnsanoğlunun böylesi değerler yaratma girişimi, insanlığın büyük ahlaki girişimidir. Fakat güçlülerin ideolojik perspektifinin ötesine geçip iynin gerçekten ortak (böylece küreselliğe daha yakın) bir değerlendirmesine yaklaştığımızda bu girişimin başarılı olacağını umut edebiliriz. Böyle bir küresel değerlendirme farklı bir somut temel ve şimdiye kadar inşa ettiklerimizden çok daha eşitlikçi bir yapı gerektirmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, yapısal uyarlama politikalarının merkez ve çevre ülkeleri arasında adaletsiz bir iş bölümü yarattığı söylenebilir. Türkiye’nin serbestleşme ve küresel yapıya uyum süreci benzer şekilde bazı sorunlar barındırmaktadır. Yönetiş yapının neoliberal ilkeler doğrultusunda dönüşümü, dış etkenler karşısında daha kırılabilir ve bağımlı bir devlet modelinin oluşumunda etkili olmuştur. Ülkemizde bu dönüşüm, aşağıda değinilen bir dizi yasal ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Kamu Örgütlenmesinde Neoliberal Düzenlemelerin Seyri: Türkiye’de idari örgütlenmenin dönüşümü yukarıda bahsi geçen dönemlerin özellikleriyle önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda modern bürokrasi

²⁶¹ Immanuel Wallerstein, *Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Bgst Yayınları, İstanbul 2018, s.58; Immanuel Wallerstein, *Historical Capitalism With Capitalist Civilization*, Verso, 1995.

inşa edilmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bürokratik örgütlenmenin rasyonellik kriterine göre reforme edilmesine yönelik düzenlemeler yapılmış, 1980'lere gelindiğinde ise yapısal uyarlama politikalarıyla idari teşkilatlanma neoliberal ölçütlere göre yeniden biçimlendirilmiştir. Türkiye’de 1970’lerden sonra idari yapıyı dönüştürme konusunda IMF ve Dünya Bankası en etkili uluslararası kuruluşlar haline gelmiştir. Bu kuruluşların neoliberal reform talepleri zaman içerisinde artış gösteren ve günümüze kadar ulaşan bir dizi yasal ve yönetsel düzenlemenin hayata geçirilmesine neden olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Türkiye’de idarenin neoliberal yapısal dönüşümü bir siyasi parti, lider veya bir uzman-bürokrat topluluğunun dönüşüm gayretine indirgenmemelidir. Neoliberal dönüşümün dayanakları kendini merkezden çevre ülkelere dayatan iktisadi, siyasi ve kültürel bir politikalar bütünüdür.²⁶² Bu bağlamda, aşağıda incelenecek her neoliberal düzenlemenin, Türkiye’nin yeni küresel iktisadi düzene uyum sağlama çabasının bir parçası olarak hayata geçirildiğini göz önünde bulundurmak önemlidir.

Neoliberalizm serbestleşme, dışa açılma, özelleştirme ve uluslararası finansal rejime eklemlenme gibi iktisadi öğelerin yanında idari reformlar, personel rejiminde esnekleşme ve kamu hizmetine ilişkin sunum yöntemlerinin (kamu-özel ortaklığı vb.) değişmesi gibi yeni bir kamu yönetimi anlayışını da beraberinde getirmiştir. Literatürde yaygın olarak *Yeni Kamu Yönetimi-YKY*, (*New Public Management-NPM*) yaklaşımı olarak adlandırılan neoliberal kamu yönetimi anlayışının Türkiye’de inşası Özal döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönem Turgut Özal’ın²⁶³ başbakan olarak göreve geldiği 1983 yılıyla ölüm yılı olan 1993 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu süreçte Özal’ın serbest piyasa sistemine dayanarak geleneksel bürokratik örgütlenmeye karşı keskin bir duruş sergilediği bilinmektedir. 1983 yılında iktidara gelen Anavatan Partisi’nin hükümet programının okunuşu sırasında Başbakan Özal, yeni hükümetin çizgisini “*milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest ticaret ekonomisini esas alan bir hükümet*” olarak tanımlayarak değişimin yönünü açıkça göstermiştir.²⁶⁴

²⁶² Bkz: Tablo 2.1 Dünya Sistemi Teorisine Göre Küresel Bağımlılık İlişkisi

²⁶³ Türkiye’de “*neoliberalizmin mimarı*” olarak görülen Özal’ın Türk siyasal yaşamında etkisi çok daha öncelere gitmektedir. 1965 seçimlerinden önce Süleyman Demirel’e verdiği teknik destekle bilinen Özal, seçimlerden sonra DPT Müsteşarlığı görevine getirilmiştir. Özal ayrıca 1971 yılında belli bir süre Dünya Bankası’nda çalışarak burada değişen küresel iktisadi yaklaşıma doğrudan tanıklık etmiştir. (Sahan Savaş Karataşlı, “The Origins of Turkey’s ‘Heterodox’ Transition to Neoliberalism: The Ozal Decade and Beyond” *Journal of World-Systems Research*, 21/2, s.401. ss.387-416

²⁶⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 17.Dönem Cilt.1, Birleşim.10, 19.12.1983, s.65

Konuşmanın devamında Özal Türkiye’de neoliberal politikaların nasıl inşa edileceğine ve dayanacağı ilkelere yönelik somut bir tarif yapmıştır. Bu bölümde devletin iktisadi alandan çekilmesi, hacminin küçültülmesi, kamusal mal ve hizmetlerin özel teşebbüse devredilmesi ve özel yatırımların özendirilmesi gibi hususlar öne çıkmıştır. Türkiye’de günümüzde dahi geçerliliğini yitirmeyen bu neoliberal bakış açısı şöyledir;²⁶⁵

Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tahditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir. Büyük halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunulmasının en iyi şekilde bu sistem içerisinde mümkün olabileceğine inanıyoruz. Sayın üyeler, iktisadî kalkınmada devletin esas fonksiyonu tanzim edici, fertlerin ve kuruluşların iktisadî münasebetlerini düzenleyici, ihtilafların halli, iktisadî istikrarın sağlanmasına matuf sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak verimin yükseltilmesidir. Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir. İktisadî kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyetler genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibarıyla alt yapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır. Bütün milletin istifadesine açık olabilecek orman, su, maden, enerji gibi sahalar devletin varlığı olarak düşünülmelidir. Bahis konusu tabii kaynakların mülkiyeti devlet tasarrufunda olmakla beraber, geliştirme ve işletme hakları devletin koyacağı esaslar içinde fertlere veya fertlerin bir arada kuracağı teşebbüslere bırakılabilir. Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. İstisnâî olarak geri kalmış bölgelerde snâî tesisler kurabilirse de bu teşebbüsler kısa zamanda millete devredilmelidir. Sanayi ve ticarete devletin esas rolü tanzim ve teşvik edici olmasıdır. İktisadî faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır. Sanayi, tarım ve ticarete mal ve hizmet üretiminin en süratli ve verimli şekilde yapılabilmesi, fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini iktisadî gelişmenin temel unsuru sayan bir sistem içinde mümkün olabilir. Hür teşebbüsü meydana getiren ferdi işletmeler, kooperatif ve şirketler sistemin temel uygulama vasıtalarıdır.

Özal’ın devlete yönelik bakışı, yurttaş özgürlüklerini kısıtlayan, özel girişimcinin ve genel olarak toplumun refahını sınırlandıran geleneksel baskıcı yapı temasının üzerinde şekillenmiştir. Bu neoliberal politik söyleme dayanılarak neoliberalizm bir özgürlük vaadi olarak kamuoyunun gündemine sunulmuştur. Kısıtlayıcı/sınırlandırıcı devlet tasviri ve “neoliberal özgürleşme” arasında Özal’ın kurduğu bağ konuşmanın şu bölümünde daha açık hale gelmektedir;²⁶⁶

Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Devlet, hiçbir zaman vatandaşın karşısında veya vatandaşın rakibi değildir. Devlet vatandaşın yardımcısıdır. Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır. İktisadî faaliyetlerde devlet genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki

²⁶⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 17.Dönem Cilt.1, Birleşim.10, 19.12.1983, s.66

²⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 17.Dönem Cilt.1, Birleşim.10, 19.12.1983, s.68.

hizmetlere yönelmelidir. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır.

Dönüşüm Sürecinde Kanun Hükmünde Kararnamelerin İşlevi: Dünyadaki yönetsel eğilimler doğrultusunda Özal'ı yıllar Türkiye'nin yalnızca iktisadi modeliyle değil yasal ve idari düzeniyle de küresel yapının bir parçası haline getirilmesi çabası olarak görülebilir. 1980'lerde köklü bir dönüşüm sürecine giren Türkiye için Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır. KHK'lar hem diğer organlar karşısında iktidarın yürütmede yoğunlaşmasında hem de düzenlemeler önündeki bürokratik engellerin kaldırılmasında etkili olmuştur. Böylece neoliberal düzenlemeler mecliste farklı çevreler tarafından tartışılmadan doğrudan idarecilerin masalarına gitmeye başlamıştır. Öyle ki KHK'lar günümüzde dahi Özal dönemi yönetim anlayışıyla özdeşleştirilmektedir. Ancak bu düzenlemelerin bir kısmı meclis engeline takılmadan geçirilse de bir kısmı yargı yolunu geçememiştir. Kurmuş, Özal dönemi KHK'larını şöyle değerlendirmektedir:²⁶⁷

Türkiye'yi ve ülkenin kemikleşmiş bürokratik yapısını hiç bilmedikleri için iyi niyetli idarî tasarruflarının bile çoğu yasal olmayan bir zeminden kaynaklanıyor ve bu nedenle idarî yargı tarafından iptal ediliyordu. Bu davranış biçimi yalnız “Özal'ın Prensleri”ne özgü değildi. Özal'ın kendisi de reform girişimlerini kanunlar değil de kanun hükmünde kararnameler ile yürütmek ve bütçenin kısıtlamalarını savuşturmak için bütçe dışında hesabı tutulamayacak kadar çok ve çeşitli fonlar yaratmak yoluna gittiği için sık sık idarî yargı ile karşı karşıya geldi.

Kurumsal Düzenlemeler: ANAP 1983'de iktidara gelir gelmez Türkiye'yi uluslararası sermaye transferine hazırlayacak yasal ve kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmeye başlamıştır. Öncelikli hedeflerden birisi kamu kaynaklarının özel sektöre transferini sağlayacak yasal zeminin oluşturulması olmuştur. Seçimden birkaç ay sonra çıkarılan 2983 sayılı *Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun* ile özelleştirmeler için yasal koşulların yaratılmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönemde kamusal kaynakların özel sektöre devrinde *halka arz, borsa üzerinden satış ve blok satış* olmak üzere üç yöntemin öne çıktığı bilinmektedir.²⁶⁸ 1988 yılında yasal zeminin çoğunlukla tamamlanması üzerine Telekomünikasyon Endüstrisi Ticaret A.Ş.'nin (TELETAŞ) devri, Özal döneminin ilk büyük kapsamlı özelleştirmesi olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu özelleştirme

²⁶⁷ Kurmuş, “Türkiye’de Neoliberalizm” *Mülkiye Dergisi*, s.31.

²⁶⁸ Rıza Aşıkoğlu. “Türkiye’de Özelleştirme” *Eskişehir A.Ü. İİBF Dergisi*, 10/2, 1992, s.271. ss.265-280.

girişiminin plansız bir biçimde yapılması sonucunda şirket bir yıl içinde önemli ölçüde değer kaybederek istenilen gelire ulaşamamıştır.²⁶⁹

Bu dönemde neoliberal politikalara öncülük eden en önemli gelişmelerden birisi de literatürde *bağımsız idari otoriteler* ya da *düzenleyici ve denetleyici kurumlar/kurullar* olarak anılan kurumların idari yapıya girişi olmuştur. Bu teşkilatların kurulması IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların serbestleşme programı hazırladıkları ülkeler için sunduğu başlıca şartlardan birisi olmuştur. Küresel eğilimler doğrultusunda Türkiye’de teşkilatlanmaya başlayan bu kurumların temelde görevi serbest piyasa ekonomisinin işleyişini sağlamak, piyasa koşullarını rekabetçi hale getirecek önlemler almak ve piyasayı verimlilik esaslarına göre düzenlemek olduğu söylenebilir. 1980’lerden sonra geleneksel bürokrasinin gücünü kırmak için “Özal’ın Prensleri” olarak bilinen, Amerika Birleşik Devletleri’nde eğitim görmüş bir teknokrat grubunun bu kurumların üst kademlerine yerleşmesi Türkiye’de “neoliberal bürokrasinin” aşamalı bir biçimde genişletildiğini göstermektedir.²⁷⁰

Sermaye Piyasası Kurulunun Kuruluşu: Düzenleyici ve denetleyici kurumlar hakkındaki en dikkat çekici husus ilk kurum olan Sermaye Piyasası Kurulu’nun (SPK) askeri darbeden hemen sonra 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulmasıdır. Bu olgu, yukarıda ele alınan tezleri destekler nitelikte olup, askeri darbeler ile neoliberalizm arasındaki ilişkiyi somut bir biçimde göstermektedir. Darbe sürecinde bir taraftan sokağa çıkma yasakları, siyasi parti kapatma ve infaz kararları alınırken diğer yandan Türkiye’nin uluslararası finans piyasasına müdahil olması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Kuruluş kanunda SPK “*sermaye piyasası araçlarının, ihracını, halka arz ve satışının şartlarını düzenlemek ve denetlemek*” (m.22) ile görevlendirilen “*kamu tüzel kişiliğine sahip, idari ve mali özerkliğe sahip*” (m.17) bir kuruluş olarak tanımlanmıştır.²⁷¹

SPK’yı Türkiye’nin neoliberalizme geçiş sürecinde bir dönüm noktası olarak görmek yanlış olmaz. Çünkü geleneksel sermaye birikim rejiminin aksine

²⁶⁹ Ziya Öniş, “The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public-Enterprise Reform” *International Journal of Middle East Studies*, 23/2, s.171. ss.163-176.

²⁷⁰ Muzaffer Eroğlu and Fikret Erkan, “The Role of Competition Law in the Turkish Privatization Process” *Ankara Law Review*, 6/2, 2009, s.111. ss.107-139.

²⁷¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Sermaye Piyasası Kanunu*, Kanun Numarası:2499 28.7.1981 m.17-m. 22

finansallaşmayı dayatan neoliberal küresel düzene uyum sağlamanın yolu bu alanda uzmanlaşmış, finansal sermaye akışını kontrol edebilecek yetkinlikte bir örgütlenmeden geçmektedir. Ancak düzenleyici ve denetleyici kurumların Türkiye’de gelişimi ABD ve İngiltere deneyimlerinden farklı bir niteliğe sahip olmuştur. Türkiye’de sermaye piyasalarının hacminin yetersizliğinden dolayı SPK, ABD ve İngiltere’de olduğu gibi “denetleyici” rolünden çok “düzenleyici/regüle edici” bir işlev üstlenmiştir.²⁷²

Özelleştirme İdaresinin Kurulması: 27.11.1994 tarihli ve 22124 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 24.11.1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun ile Özelleştirme Yüksek Kurulu ve Özelleştirme Fonu oluşturulmuş, özelleştirme işlemlerini yürütmek amacıyla Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) kurularak görev ve yetkileri belirlenmiştir. 2018 yılına gelindiğinde Özelleştirme İdaresi Başkanlığının kuruluş ve görevleri 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile değiştirilmiştir. Kuruluşun mevcut yetkileri şöyle özetlenebilir;²⁷³

- 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun kapsamında Cumhurbaşkanı veya Hazine ve Maliye Bakanı tarafından alınan kararları uygulamak
- Kuruluşların özelleştirme kapsamına alınmasına veya özelleştirme kapsamına alınmış olan kuruluşların eski statülerine iade edilmesi veya özelleştirme programındaki kuruluşlardan gerekli görülenlerin özelleştirmeye hazırlanmasına karar verilmesi konusunda Hazine ve Maliye Bakanına teklifte bulunmak
- Kuruluşların özelleştirilmesine ilişkin her türlü işlemin yerine getirilmesi ile bunların özelleştirilmelerine hazırlık amacıyla yönlendirilmesini, faaliyetlerinin takip ve koordinasyonunu yürütmek
- Özelleştirme kapsamına alınanlardan mevcut durumu itibarıyla özelleştirilebilir nitelikte olmayanların mali ve hukuki açıdan “özelleştirmeye hazırlanması” (703 sayılı KHK)
- Özelleştirme kapsamına alınan kuruluşların özelleştirme işlemlerinin tamamlanması için süre tespit etmek (703 sayılı KHK)

²⁷² Mücahit Bektaş ve Hamza Ateş, “Turgut Özal ve Yeni Kamu Yönetimi: 1983–1993 Arası Yıllarda Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformu” *Liberal Düşünce Dergisi*, 105, 2022, s.166. ss.147-175.

²⁷³ Sayıştay Denetim Raporu, “Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 2021”, s.2.

<https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/zlgXGR5oAZ-ozellestirme-idaresi-baskanligi>

- Özelleştirme kapsamına alınmış olan kuruluşlardan gerekli görülenlerin özelleştirme kapsamından çıkarılarak eski statülerine iade edilmesine ve/veya özelleştirme programına alınmış kuruluşlardan gerekli görülenlerin özelleştirmeye hazırlanmasına karar vermek (703 sayılı KHK)
- Özelleştirme kapsamına alınmış olan kuruluşların satış, kiralama, işletme hakkı devri, mülkiyetin gayri ayni hakların tesisi ve işin gereğine uygun sair hukuki tasarruflar ile devredilmelerine ilişkin özelleştirme yöntemlerinden hangisi ile özelleştirileceğini belirlemek (703 sayılı KHK)

Görüldüğü gibi Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın görev ve yetkileri 1980 sonrası neoliberal yeniden yapılanmaya uygun bir biçimde düzenlenmiştir. Ayrıca 703 sayılı KHK ile kurumun yetki alanında yeni görevlerin eklendiği görülmektedir. Özellikle *“özelleştirilebilir nitelikte olmayanların mali ve hukuki açıdan özelleştirmeye hazırlanması”* görevi özelleştirmeler konusunda siyasi iktidarın kararlılığını somut olarak göstermektedir.

2.1.2. Yerelleşmeye Yönelik Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler

Türkiye’de yapısal reformları iki kuşağa ayrılmaktadır. Bunlardan ilki 1980’lerde uygulanan “Birinci Kuşak Yapısal Reformlar” olarak anılırken IMF ile 1998’de imzalanan anlaşma sonucu “İkinci Kuşak Yapısal Reformlar” aracılığıyla yeni bir sürece girilmiştir. İkinci kuşağı takip eden yıllarda Türkiye “yerelleşme”, “özelleştirme”, “yönetişim” ve “teknokrasi” ilkelerinin hâkim olduğu bir yeniden yapılanma sürecine adım atmıştır. Ataay’a göre birinci ve ikinci kuşak yapısal uyarlama reformları arasındaki temel fark 1980’lerde savunulan “minimal devlet” görüşünün terk edilerek 1998 sonrasında neoliberalizmin “düzenleyici devlet” modeliyle genişletilmesidir.²⁷⁴

Düzenleyici devlet modeline duyulan ihtiyaç neoliberalizmin krizleriyle yakından ilişkilidir. Neoliberal iktisadi ve idari örgütlenmelerin krizlerinin kapitalizmin emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanmaktadır. Klasik liberal öğretilerden farklı olarak neoliberalizm, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir modele referans verse de bunun ayakta tutulması için yine devleti kendi araçlarıyla donatan bir iktidar pratiğine dayanmaktadır. Bu nedenle kuruluş yıllarında sıkça bahsi geçen “minimal

²⁷⁴ Faruk Ataay, “Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm”. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15/30 2015, s.23. ss.20-39.

devlet” yaklaşımından emek-sermaye çelişkisi derinleştikçe daha çok piyasaların düzenlemelerle işler hale getirilebileceği tezine yaklaşılmıştır. OECD’nin tanımına göre düzenleyici devlet modeli “devlet tarafından yönetilen bir ekonomiden piyasa ve sivil toplum tarafından yönlendirilen, yenilikçi ve girişimci bir ekonomiye geçiş süreci” anlamına gelmektedir. Türkiye için yapılan dış değerlendirmelerde müdahalecilikten çok düzenleyici bir devlet modeline ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. OECD’nin 2002 yılında hazırladığı *Türkiye’de Düzenleyici Reformlar* başlıklı rapora göre Türkiye hakkında yapılan değerlendirmeler şöyle özetlenebilir;²⁷⁵

- Müdahaleci devlet modeline göre yönetilmektedir.
- Özel sektör düzenlemeye tabi tutulmamıştır.
- Kalkınma rekabetçi ve güvenilir piyasaların oluşturulmasına bağlıdır.
- Toplumsal refah ve sivil toplumun güçlenmesi piyasaların düzenlenmesine bağlıdır.

2001 Krizi’nden sonra Türkiye’nin krizden çıkış reçetesi olarak sunulan *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı* neoliberal politikalar için bir yeniden yapılanma metni olarak görülebilir. Programın mimarı olan Kemal Derviş Dünya Bankası başkan yardımcılığı görevinden sonra Türkiye’ye dönerek ekonomiden sorumlu bakanlık görevine getirilmiştir. Her ne kadar 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelse de Derviş’in Türkiye’yi uluslararası finans sermayesine bağlayan ekonomi programını terk etmemiştir. Tam aksine bu dönemde Türkiye yasal ve yönetsel yapısıyla neoliberal küresel düzene daha derinden bağlı hale gelmiştir. Siyasal gerekçelerle tam olarak gerçekleştirilemeyen neoliberal reformlar bu dönemde sistematik bir biçimde meclisten geçirilmeye başlamıştır.

Bu dönemde kamu yönetimi alanında reformlar ilk olarak 2003 yılında 58. Hükümet Acil Eylem Planı’yla gündeme gelmiştir. Bu süreçte çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’yla idari ve mali yapı neoliberal ilkelere göre yeniden biçimlendirilmiştir. Daha da önemlisi kamu yönetiminde en köklü reformlardan birisi olarak kabul edilen *Kamu Yönetimi Temel Kanun Taslağı Tasarısı* 2003 yılında meclise sunulmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto

²⁷⁵ OECD, *Türkiye’de Düzenleyici Reformlar*, Başbakanlık Dış İlişkiler Başkanlığı Yayını, Ankara, 2002; Ataay, “Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm” s.23.

edilse de bu tasarıda reform yaklaşımının kapsamı net bir biçimde kamuoyuna duyurulmuştur.

Avrupa Birliği'ne (AB) Uyum Süreci: Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin uzun bir tarihsel geçmişi vardır. AB ve Türkiye arasındaki ilişkiler ilk kez 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ile başlamıştır. Bu anlaşmasının 28.maddesinde belirtilen tarihte ismi Avrupa Topluluğu (AT) olan birliğe üye olma hedefi açıkça yer bulmuştur. 1 Ocak 1996'da 6 Mart 1995 tarihli *Ortaklık Konseyi Belgesi*'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte AB ve Türkiye arasında gümrük birliği sağlanarak üyelik süreci açısından büyük bir ivme kazanılmıştır. 10-11 Aralık 1999'da düzenlenen Helsinki Zirvesi Türkiye'nin üyelik süreci için bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu zirvede Türkiye'nin diğer aday ülkelerle eşit statüde değerlendirileceği resmen kabul edilerek, üyelik için gerekli reformların gerçekleştirilmesi şartı konulmuştur. Helsinki Zirvesi sonrasında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan *Katılım Ortaklığı Belgesi*'nde Türkiye için “*demokrasi, makro-ekonomik istikrar; sanayi sektöründe yeniden yapılanma, nükleer güvenlik ve AB müktesebatına uyum*” konularında kesin beklentilere yer verilmiştir.²⁷⁶

Türkiye'nin 2000 sonrasında uyguladığı idari reformların içeriğine yönelik tartışmalarda AB'ye uyum süreci öne çıkmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin Batıyla ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik kapsamlı bir dönüşüm süreci başlattığı bilinmektedir. Bu dönemde öncelikli hedeflerden birisi aday statüsünde bulunan Türkiye'yi AB'ye dahil ederek birliğin desteğine dayanan bir kalkınma modeli inşa etmektir. Ekonomik ve toplumsal alanı düzenleyen kuralların yeniden yapılandırılması, idari ve mali yapının yeniden örgütlenmesi gibi kapsamlı bir dönüşüm programının hayata geçirilmesinde uyum sürecindeki beklentilerin oldukça etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'nin 2000'lerin başında reform çabalarına ağırlık vermesinde AB'nin bölgesel olarak sahip olduğu güç oldukça etkili olmuştur. Savran bu gücü ve bölgesel dinamikler açısından barındırdığı riskleri şöyle açıklamaktadır;²⁷⁷

AB, dünya sistemi içinde o kadar önemli bir odaktır ki, AB'nin geleceğini tartışmak dünyanın geleceğini tartışmak demektir... Gelecekte AB'nin giderek

²⁷⁶ Avrupa Birliği Bakanlığı, “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” 2003, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_2_ulusal_program/2_2_2_2003/ulusal_program_2003.pdf

²⁷⁷ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, İkinci Basım, Yordam Yayınevi, İstanbul 2011, s.125-126.

ulus devletler üstü bir devlet (yani büyük ölçekli bir ulus devlet) haline gelmesi ciddi bir olasılık... Ne var ki, bu gelişmenin insanlığın hayrına olacağını söylemek çok daha zor. AB'nin dev bir ekonomik ve politik güç halinde ABD'nin karşısında yükselmesi, bazılarının düşündüğü gibi, dünyada demokrasi ve barışa katkıda bulunmak yerine, koşullara bağlı olarak iki emperyalist odak arasında dünyanın bölüşümü konusunda rekabeti ve çelişkileri derinleştirerek yeni bir dünya savaşının dahi insanlığın gündemine girmesine yol açabilir.

Ancak Türkiye'de 2000 sonrasındaki iktisadi ve idari yeniden yapılanma sürecini Avrupa Birliği uyum sürecine indirgemek son derece yanlış bir yaklaşımdır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk döneminde, Türkiye'nin uluslararası örgütler tarafından hazırlanan dönüşüm programlarına bağlılığı, AB'ye üyelik sürecindeki adımlardan önce gelmiştir. Bu örgütlerle yapılan kredi anlaşmaları doğrultusunda, Türkiye idari ve mali konularda belirlenen rotaya uygun şekilde hareket etmiştir. 1995 yılında DB tarafından verilen *Kamu Mali Yönetimi Projesi Kredisi* 2001 ve 2002 yıllarını içeren *Program Amaçlı Mali Yönetim ve Kamu Yönetimi Yapısal Uyarlama Kredisi* (2.4 milyar dolar) ardından gelen *Ülke Destek Stratejisi* (4.5 milyar dolar) ve 1999-2002 yıllarında IMF ile imzalanan *stand-by anlaşmaları* uluslararası örgütleri "kamu sektörü reform sürecinin motoru" haline getirmiştir.²⁷⁸

Şener'e göre 2000 sonrasında Türkiye IMF-OECD-DB eksenli politikalara bağlılığını sürdürürken attığı adımlarla AB'ye üyelik sürecini de garantilemeyi hedeflemiştir.²⁷⁹ Bu görüşten hareketle 2000 sonrasında hayata geçirilen neoliberal politikaların ana nedeni olarak AB'yi görmek doğru olmayacaktır. Kaldı ki AB'nin uyum raporlarında bir kamu yönetimi modelini aday ülkelere dayattığı da söylenemez.²⁸⁰ Ancak bu tez AB'ye üye olan ülkelerin ideolojik çizgisinin neoliberalizmden uzak olduğu anlamını taşımamaktadır. Birliğin gümrük ve ticaret serbestliği, sözleşme haklarının korunması ve demokratikleşme talepleri neoliberal küresel yapılanmayla herhangi bir uyumsuzluk arz etmemektedir. Burada vurgulanması gereken Türkiye'nin neoliberalleşme yönündeki adımlarının AB'ye

²⁷⁸ Ozan Zengin, "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Neyi ifade Ediyor?" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58/4 s.196.

²⁷⁹ Hasan Engin Şener, "Avrupa Birliği Neoliberalizm ve İdari Reform İlişkisi" *Memleket Siyaset Yönetim*, 3/7, 2008, s.122. ss.112-137.

²⁸⁰ Şener'e göre Avrupa Birliği'nin bir model arayışı olmadığı da söylenemez. Bu çerçevede AB'nin model oluşturma girişim bazı temel dayanaklara sahiptir. Bunlardan ilki "yönetişim ilkesi"dir. Bu ilke AB ülkelerinde karar alma mekanizmasının genişletilmesini amaçlamaktadır. Yönetişim süreci devlet dışındaki aktörlerin dahil edilmesini savunan yönetim ilkesi demokratikleşme sürecinin de bir parçası olarak görülür. İkinci dayanak ise SIGMA raporunda belirlenen ilkelerdir. Bunlar; (1) "güvenlik ve öngörülebilirlik", (2) "açıklık ve saydamlık", (3) "hesap verilebilirlik" ve (4) "verimlilik ve etkenlik"tir. Şener, "Avrupa Birliği Neoliberalizm ve İdari Reform İlişkisi" s.123; SIGMA, *European Principles For Public Administration*, SIGMA Papers No 27, 1999

uyum süreci açısından doğrudan bir nedensellik taşımadığı, bunun yerine AB'nin üyelik koşullarıyla bir örtüşme içerisinde olduğudur. Söz konusu neoliberal reformların mimarı olarak görülen dönemin ekonomiden sorumlu bakanı Ali Babacan'ın 2005-2007 yıllarında hem IMF'nin ekonomik çizgisini adım adım sürdürdüğü hem de Başmüzakereci olarak AB'ye üyelik sürecini göğüslemesi bunun en önemli ispatıdır.²⁸¹

Bu arka plan göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde hayata geçirdiği neoliberal idari reformlar, 2003 yılında hazırlanan *Ulusal Program* çerçevesinde şu şekilde özetlenebilir:²⁸²

- Mali Kontrol
- Bakanlıklar ve Kamu Kuruluşlarında Stratejik Planlamaya Geçiş
- Kamu Mali Yönetiminde "Performans Esaslı Bütçeleme"
- Bütçe Kapsamının Genişletilmesi ve Mali Saydamlık
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yönetişiminin Güçlendirilmesi
- Kamuda Yönetişimin Güçlendirilmesi
- Kamu Yönetimi Temel Kanunu
- Kurumsal Gözden Geçirme
- Devlet Personel Rejimi Reformu
- Yerel Yönetimler Reformu
- Bölgesel Kalkınma Ajansları
- Vatandaşın Bilgi Edinme Hakkı
- E-Dönüşüm Türkiye Projesi
- Kamuda Etik Kuralların Tanımlanması
- Kamu Yatırım Programının Rasyonelleştirilmesi

Ulusal Program'a göre Türkiye'nin idari reformlarla birlikte üstlenmesi gereken sorumluluklar ve entegrasyon alanları şu şekilde sıralanmıştır;²⁸³

1. Malların Serbest Dolaşımı, 2. Kişilerin Serbest Dolaşımı, 3. Hizmetlerin Serbest Dolaşımı, 4. Sermayenin Serbest Dolaşımı, 5. Şirketler Hukuku, 6. Rekabet ve Devlet Yardımları, 7. Ortak Tarım Politikası, 8. Ortak Balıkçılık Politikası, 9. Ortak Taşımacılık Politikası, 10. Vergilendirme, 11. Ekonomik ve Parasal Birlik, 12. İstatistik, 13. Sosyal Politikalar ve İstihdam, 14. Enerji, 15. Sanayi Politikaları, 16. KOBİ'ler, 17. Bilim ve Araştırma, 18. Eğitim ve Staj, Telekomünikasyon, 20. Kültür ve Görsel İşitsel Hizmetler, 21. Bölgesel Politikalar, 22. Çevre, 23. Tüketicinin Korunması ve Sağlık, 24. Adalet ve İşçileri, 25. Gümrük Birliği, 26. Dış İlişkiler, 27. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, 28. Mali Kontrol, 29. Mali ve Bütçesel İşler, 30. Kurumlar

Görüldüğü üzere bu dönemde çoğu sektörü kapsayan detaylı bir entegrasyon planı hazırlanmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde Türkiye'de değişen siyasi konjonktür ve aktörler nedeniyle *AB Müktesebatı*'nın hayata geçirilmesi giderek

²⁸¹ Şener, "Avrupa Birliği Neoliberalizm ve İdari Reform İlişkisi" s.118.

²⁸² Avrupa Birliği Bakanlığı, "AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" s.122.

²⁸³ Avrupa Birliği Bakanlığı, "AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" s.20-21.

zorlaşmıştır. Ancak o sürece gelmeden önce bu dönemde gerçekleştirilen idari düzenlemeleri incelemek faydalı olacaktır.

Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler: 2002 sonrası iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, kamu yönetimi alanında köklü değişimlere yol açan birçok reform gerçekleştirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak, kesintisiz süren iktidarı boyunca AKP dönemindeki reformlar için tekdüze ve tutarlı bir çıkarım yapmak mümkün görünmemektedir. Bunun en belirgin örneklerinden birisi “yerelleşme” alanında yapılan reformlardır. Zaman içinde, siyasi iktidarın yerelleşmeye yönelik reformlara başladığı noktadan uzaklaşarak, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle farklı bir yöne evrildiği görülmektedir. Bu dönemin başlangıcında gerek yerel yönetimler alanını düzenleyen yasalarla gerekse yerel siyaseti ve katılımı güçlendirecek yeni idari örgütlenmelerle yerelleşme alanında kararlı adımları hayata geçirebilmiştir. Bu dönemde idari teşkilatlanmaya dahil olan “kalkınma ajansları” ve “kent konseyleri” bunun önemli örnekleri arasında sayılmaktadır. Ancak, bilimsel çalışmalar, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş kapitalist ülkelerden ithal edilen bu kurumların öngörülenin altında bir performansa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.²⁸⁴ Türkiye 2000’lerde *bölge kalkınma ajansları* gibi gelişmiş ülkelerden ithal ettiği idari yapıları kurmaya çalışırken Batı’da bu yapılar verimsiz bulunarak kaldırılmaktadır. Öyle ki İngiltere’de *Muhafazakarlar*, 2010 seçimlerinde kalkınma ajanslarını kaldırmayı bir “seçim vaadi” olarak sunmuşlardır. Seçim sonrasında hiçbir partinin tek başına iktidara gelememesi bile bu konunun gündemden düşmesine neden olmamıştır. 2012 yılında İngiltere’de kalkınma ajansları idari yapıyla uyumlu çalışmadığı ve “verimsiz” olduğu düşünülerek kaldırılmıştır.²⁸⁵

Yerelleşme Süresinde Öne Çıkan Amaçlar: 2000 sonrası 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile başlayan reform süreci, 2004 ve 2005 yıllarında çıkarılan belediye kanunlarıyla yerel yönetimler alanına genişlemiştir. Bu kapsamda, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), 5393 sayılı Belediye Kanunu²⁸⁶ (2005) ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005) yürürlüğe girmiştir. Söz konusu

²⁸⁴ Bkz: Koray Karasu, “Kalkınma Ajansları: ‘Modelimi Kaybettim. Hükümsüzdür’ Ölçek Siyasetinin Yerelliği” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70/2, 2015, ss.273-316; Koray Karasu, “Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 4 /11, 2009, s.1-43. ; Koray Yılmaz, “Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek”, *Praksis*, 15, 2006, ss.183-206.

²⁸⁵ Zerrin Toprak, *Yerel Yönetimler*, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara, 2014, s.338.

²⁸⁶ 1930 yılında çıkarılan “belediyelerin anayasası” olarak bilinen 1580 sayılı Belediye Kanunu’nun yerini almıştır.

düzenlemeler, yerel yönetimlerin merkezi yönetim karşısında güçlendirilmesini hedefleyen ve uluslararası örgütlerin beklentileri doğrultusunda şekillenen reformların bir parçası olarak hayata geçirilmiştir.²⁸⁷

Koyuncu ve Sertesin'e göre yerel yönetimlerin güçlendirmesine yönelik girişimleri yedi amaç etrafında toplamak mümkündür. Bunlar;²⁸⁸

Yerel yönetim büyüklüklerinin rasyonalizasyonu: Belediye kurulabilmesi için gereken nüfus alt sınırı 2000'den 5000'e çıkarıldı; büyükşehir belediyesi sınırları genişletildi,

Yerel yönetimlerin karar organlarının güçlendirilmesi: Valinin belediye meclisi kararları üzerindeki vesayet yetkisi, kararları idari yargıya götürmekle (hukuka uygunluk denetimi) kısıtlandı; il genel meclisi başkanının vali yerine meclisin kendi üyelerinden seçilmesi kararlaştırılarak daha demokratik bir yapıya geçildi; belediye meclisine stratejik plan ile yatırım ve çalışma programlarını hazırlamak, personelin performans ölçütlerini görüşmek ve kabul etmek, meclis üyeleri arasında oluşturulacak denetim komisyonu ile mali denetim yapmak, belediye sınırları dışında olup mücavir alan içinde kalan yerlere hizmet götürmeye karar vermek gibi yeni görevler verildi;

Yerel yönetimlerin kapasitelerinin artırılması: Yerel yönetimlere insan kaynaklarını geliştirmek amacıyla norm kadroya uygun olarak sözleşmeli personel çalıştırma yetkisi verildi; il genel meclisi ve belediye meclisine yerel yönetimlerin teşkilat yapılarını belirleme yetkisi verildi,

Yeni gelirler ve mali düzenlemeler: 2008 yılında çıkarılan kanunla yerel yönetimlere genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan paylar artırıldı; borçlanma yetkileri yeniden düzenlenerek sınırlandırıldı;

Yeni yetkiler: Belediyelerin görev ve sorumlulukları turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi gibi yeni alanlara genişledi; işyeri ruhsatları, kentsel dönüşüm, coğrafi bilgi sistemlerinin kurulması, büyükşehirlerde trafik yönetimi, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açılması gibi yeni yetkiler tanımlandı;

Katılım ve şeffaflık: İhtisas komisyonu toplantılarına konu ile ilgilenen paydaşların da görüş bildirmek adına katılabilmeleri sağlandı; vatandaşlara belediye karar ve hizmetlerine katılma hakkı verildi; belediyelere kamuoyu yoklaması ve araştırması yapma yetkisi verildi; meclislere soru, gensoru ve genel görüşme araçları getirildi; komisyon raporları ve meclis kararlarının halka duyurulması şartı getirildi;

Verimlilik: Yerel yönetimlerin diğer kamu kurum ve kuruluşlarına ait bakım onarım işlerini bedelli ya da bedelsiz olarak üstlenebilmelerine ve diğer kurumlar ile ortak hizmet projeleri gerçekleştirebilmelerine imkân verildi.

Özetlemek gerekirse, 2008 yılına kadar IMF, OECD ve DB gibi uluslararası örgütler ve AB'ye uyum sürecinin etkisiyle yerelleşme reformları gündemde kalmaya devam etmiştir. Ancak bu süreçte küresel iktisadi kriz ve ülke içindeki siyasi gerekçelerin etkisiyle yerelleşme yönündeki adımların kesintiye uğradığı

²⁸⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Belediye Kanunu*, Kanun Numarası:5393, Resmî Gazete Sayı: 25874 3.7.2005.

²⁸⁸ Emre Koyuncu ve Selçuk Sertesin, "Yerelleşmede Bir İleri İki Geri" *TEPAV, Yerel Yönetim Reformu Tartışma Dizisi/Politika Notu*–5, 2012, s.2.

düşünülmektedir. Özellikle literatürde, 2011 sonrası dönemde merkezileşme yönünde politikaların yürürlüğe konulmaya başlandığına dair değerlendirmeler bulunmaktadır.²⁸⁹

Değişen Kamu Hizmeti Sunum Yöntemi/Kamu-Özel Ortaklığı: Neoliberalizmin kamu hizmeti alanında getirdiği en önemli değişim, hizmetlerin sunum biçimlerinde piyasa odaklı bir farklılaşmanın ortaya çıkmasıdır. Sosyal devlet döneminde ise en yaygın uygulama, kamu hizmetlerinin doğrudan devlet tarafından yerine getirilmesidir. Türkiye’de neoliberalizm öncesi dönemde devlet kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde bizzat rol oynamıştır. Bu tercihin aynı zamanda tarihsel bir karşılığı da bulunmaktadır. Cumhuriyetin kurucu kadroları ülke geneline refahın yayılması ve planlı bir biçimde sürdürülmesi için devletin kamusal gücü ve kaynaklarıyla bizzat rol oynadığı bir kalkınma modeli inşa etmiştir. Bu bağlamda tamamen kamusal kaynaklarla ve karlılık amacı gütmeyen temel tüketim mallarının üretimini yapan kamu iktisadi teşebbüsleri kalkınmanın motoru olarak görülmüştür.

Kamusal nitelikli hizmetlerin bizzat devlet aracılığıyla gerçekleştirilmesi idare hukuku alanında *emanet yöntemi* olarak bilinmektedir. Bu yöntemle göre devletin toplumun farklı gelir seviyesine sahip kesimlerinden topladığı vergiler kâr amacı taşımadan doğrudan kamunun faydasına sunulur. Bu hizmetler piyasanın işleyiş koşullarının dışında tutularak “kamusal çıkar” gözetilerek üretilir. Kamu hizmetinde emanet usulü, üretilecek mal ve hizmet alanındaki bütün üretim sürecinin idare tarafından örgütlenmesini, kamu personel rejiminin oluşturulmasını, idarenin temin ettiği emek gücüyle ve üretim araçlarıyla yerine getirilmesi şartlarını taşır.²⁹⁰

Neoliberal yeniden yapılanma sürecinde, piyasa aktörlerinin toplumsal örgütlenmede ana belirleyici olması gerektiği anlayışına dayanarak, kamu hizmetlerinin üretimi ve örgütlenmesinde devleti devre dışı bırakmaya yönelik yeni araçların uygulamaya konulduğu görülmektedir. Türkiye’de emanet yönteminin terk edilerek yeni hizmet sunum modellerinin gündeme gelmesinde akla ilk olarak neoliberal kamu reformları gelmektedir. Neoliberal politikalarla Türkiye’ye transfer edilen kamu hizmet sunum yöntemlerinin başında finansmanın özel sektör tarafından sağlandığı, risklerin kamu ve piyasa aktörleri arasında bölüştüğü *kamu-*

²⁸⁹ Barış Övgün, “Kamu Yönetimi Reformunda Bir Açmaz: Yerelleşme mi, Merkezileşme mi?” *Mülkiye Dergisi* 40/3, 2016, s.161. ss.159-180.

²⁹⁰ Onur Karahanogulları, “Kamu Hizmetleri Piyasa İlişkisinde Dördüncü Tip: Eksik İmtiyaz (Kamu - Özel Ortaklığı)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66/3, 2011 s.178.

özel ortaklığı modeli gelmektedir. İlk olarak 1992 yılında Birleşik Krallık'ta hayata geçirilen bu model klasik kamu hizmeti üretim modeli yerine kamu hizmetlerinin üretimde yerli ve yabancı sermayenin müdahil olduğu yeni bir birikim alanı yaratmıştır. Bunun yanında kamu özel ortaklığı modeli gelişmekte olan ülkelerde kaynak darlığı sorununa çözüm olarak büyük kapsamlı altyapı projelerinin hayata geçirilmesi amacıyla kullanılmaya başlamıştır. Kamu bütçesinden kaynak ayırmadan büyük ölçekli altyapı yatırımlarının finansmanını sağlamak amacıyla özel sektörün yetkilendirilmesi, *kamu-özel ortaklığı* modelinin kaynak sorunuyla baş etmeye çalışan ülkelerde yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Kamu özel ortaklığı modeline öncü olabilecek düzenlemeler 1980'li yıllara kadar götürülmektedir. İlk olarak 1984 yılında 3096 sayılı Kanun²⁹¹ ile elektrik üretim ve dağıtım alanında devlet dışındaki özel kuruluşların yetkilendirilebilmesine olanak tanınmıştır. Bundan dört yıl sonra 1988'de 3465 sayılı Kanun²⁹² ile özel kuruluşların kamu hizmet üretimi konusundaki yetkileri karayolları projelerini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Değişen kamu hizmeti üretim yöntemi en açık biçimde gösteren yasa 1994 yılında çıkarılmıştır. 3996 sayılı *Bazı Yatırım Ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması* adını taşıyan kanunun birinci maddesinde değişen hizmet üretim yöntemi şöyle ifade edilmektedir; “*Bu Kanunun amacı kamu kurum ve kuruluşlarınca (kamu iktisadi teşebbüsleri dahil) ifa edilen, ileri teknoloji veya yüksek maddi kaynak gerektiren bazı yatırım ve hizmetlerin, yap-işlet-devret modeli çerçevesinde yaptırılmasını sağlamaktır.*”²⁹³ Görüldüğü üzere, 2000'li yıllardan önce *kamu-özel ortaklığı* modelinin yasal çerçevesi oluşturulmuştur.

Ancak bu modelin Türkiye'de yaygınlaşması 2000'lerden sonra sağlık sektörü aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu alanda ilk olarak²⁹⁴ 10655 sayılı *Sağlık Tesislerinin, Kiralama Karşılığı Yaptırılması ile Tesislerdeki Tıbbî Hizmet Alanları Dışındaki*

²⁹¹Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun*, Kanun Numarası:3096, Resmi Gazete Sayı:18160, 4.12.1984.

²⁹²Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşlarla Erişme Kontrollü Karayolu (Otoyol) Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun* Kanun Numarası:3465, Resmi Gazete Sayı: 19830 28/5/1988.

²⁹³Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun*, Kanun Numarası: 3996, Resmi Gazete Sayı: 21959, 8.6.1994.

²⁹⁴Aslında bu konudaki ilk düzenleme 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'na 3.7.2005 tarih ve 5396 sayılı Kanunla bir ek madde getirilerek yapılmak istenmiştir. Bu düzenlemeden bir yıl sonra hazırlanan yönetmelikle kamu-özel ortaklığı açık biçimde sağlık sektöründe uygulanabilir hale gelmiştir. (y.n.)

*Hizmet ve Alanların İşletilmesi Karşılığında Yenilenmesine Dair Yönetmelik*²⁹⁵ ile sağlık alanındaki tesislerin inşası, bu tesislerin işletilmesi ve sunulacak hizmetlerin örgütlenmesinde özel girişimler için yasal zemin sağlanmıştır.²⁹⁶

Sağlık sektöründe hayata geçirilen *kamu özel ortaklığı* modelinin zaman içerisinde diğer sektörleri de kapsayacak biçimde genişletildiği dikkat çekmektedir. Bu sektörlerin başında eğitim, ulaşım ve enerji gelmektedir. Sektörel genişlemenin yanı sıra, *kamu-özel ortaklığı* projelerinin bütçelerinin yıllar içinde katlanarak arttığı bilinmektedir. Büyük ölçekli kaynak gerektiren yol, köprü, havalimanı ve tesis kampüsleri gibi projelerin kamu örgütlenmesi ve bütçesiyle gerçekleştirilmesi yerine, yerli ve yabancı şirketlere ihale edilmesi, 2000’li yıllarda yaygın bir hizmet üretim yöntemi hâline gelmiştir. Karahanoğulları’na göre bu eğilimin altında yatan gerekçeler şöyledir:²⁹⁷

Üretim araçlarındaki gelişmeler, emek süreci örgütlenmesindeki yeni teknikler, emek gücünün nitelik değiştirmesi, sermaye birikiminin derinleşmesi, piyasanın sermayenin gerçekleşme (kârlılık) alanlarında yaratıcılığının zayıflaması ve sınıf mücadelelerindeki yengi ve yenilgiler, kamu hizmetleri alanı ile piyasa aktörleri arasındaki ilişkilerde yeni eklenmeler veya bu yeni eklenmelerin olanaklarını yaratır. Yaratılan yeni eklenmelerin kavramlarını, toplumsal normlarını yaratması ve devletçe hukuksal kurallarının konulması daha geç gerçekleşebilir ya da devletin koyduğu kurallar ve aldığı kararlar kamu hizmeti alanı – piyasa eklenmesinin yeni olanaklarını (potansiyeli) fiile geçirir. İngiltere’de önce ilk durum gerçekleşmişti, özel finansman girişimi (public finance initiative - PFI) ve kamu – özel ortaklığı (public private partnership - PPP) olarak kavramlaştırıldı, hukuku oluşturuldu, kuramsal yazını oluştu ve bir modele dönüştü.

Bu modelin yarattığı kaynak transferi dikkate alındığında, bunun bir tür özelleştirme yöntemi olduğu söylenebilir. Daha önce kamu mülkiyetinde bulunan üretim araçlarının, doğal kaynakların ve taşınır-taşınmaz malların piyasaya devredilmesi anlamına gelen özelleştirme süreci, *kamu-özel ortaklığı* modeliyle farklı bir yol izlenerek hayata geçirilmektedir. Bu modelde daha tesisler yapılmadan, mal ve hizmet üretimi gerçekleşmeden kamu kaynakları ihale edilerek sorumluluğun piyasa aktörlerine devredilmesi söz konusudur. Her ne kadar tekrar devlete devredileceği yönünde anlaşılrsa da uzun süreler boyunca projelerle alakalı tüm tasarruflar, fiyat

²⁹⁵ Resmî Gazete, *Sağlık Tesislerinin, Kiralama Karşılığı Yaptırılması ile Tesislerdeki Tıbbî Hizmet Alanları Dışındaki Hizmet ve Alanların İşletilmesi Karşılığında Yenilenmesine Dair Yönetmelik*, Resmi Gazete Sayı: 10655, 3.7.2006.

²⁹⁶ Yiğit Karahanoğulları, “Kamu Özel Ortaklığı Modelinin Mali Değerlendirmesi.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 67/2, 2012, s.97. ss.95-125.

²⁹⁷ Karahanoğulları, “Kamu Hizmetleri Piyasa İlişkisinde Dördüncü Tip: Eksik İmtiyaz (Kamu - Özel Ortaklığı)”, s.180.

düzenlemeleri ve tesislerin işletme hakları piyasa dinamiklerine bırakılmaktadır.²⁹⁸ Aynı zamanda, içinde yaşadığımız çağın hızlı teknolojik atılımlara sahne olduğu düşünüldüğünde, bu modele göre inşa edilen tesis, alet ve teçhizat gibi malların devredildiğinde kamusal ihtiyaçları ne ölçüde karşılayabileceği belirsizliğini korumaktadır. Diğer yandan bunların uzun süre zarfında aktif kullanılacağı varsayıldığında kamuya devredildiğinde yıpranma maliyetlerinin boyutlarına yönelik bir tahminde bulunmak güçtür.

Kamu-özel ortaklığı modeli bu riskleri barındırmasına rağmen siyasi iktidara göre modelin en önemli faydası “devletin kasasından tek kuruluş çıkmadan hizmet üretme” olduğu söylenebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 28 Mart 2022’de yaptığı konuşmasında *kamu özel ortaklığı* modeline ilişkin bu bakış açısı açıkça görülmektedir;²⁹⁹

Ülkemiz geçtiğimiz 20 yılda ulaştırma ve haberleşme alanında bu modelle 37,5 milyar dolarlık yatırıma kavuşmuştur (...) bunları milli bütçeden yapmadık. Kendileri tedarikçi aynı zamanda yatırımı yaptılar ve belli bir süre bunu işletiyorlar. Yapılan analizler 2024 yılında kamu-özel ortaklığı projelerinin hazineye olan yükünün neredeyse sıfırlanacağını, bir sonraki yıldan itibaren de katlanarak artan bir gelir kaynağı haline dönüşeceğini gösteriyor. Tabii bu hesap sadece garanti rakamlarıyla ilgilidir. Yatırımın devreye girdiği andan itibaren devletin vergi, zaman, akaryakıt, bu noktada tabii akaryakıt tasarrufu ekonomik canlılığın getirdiği kazançlar başta olmak üzere elde ettiği gelirler kamunun kâr hanesine hemen yazılmaya başlanmaktadır. Kamu-özel iş birliği modeliyle 2003-2021 yılları arasında hayata geçirilen yatırımların ülkemizin milli gelirine 395 milyar dolar, üretime 838 milyar dolar, istihdama 1 milyon kişi katkısı zaten olmuştur.

Her ne kadar bu modelin kamu hazinesine bir yük getirmeyeceği iddia edilse de kaynak kullanımı ve hizmet sunumu açısından farklı maliyet kalemlerinin ortaya çıktığı göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, en önemli maliyet unsurlarından birinin, projenin tamamlanmasının ardından ortaya çıkan işletme ve bakım maliyetleri olduğu söylenebilir. Bunun yanında hizmetlerin kesintisiz sürdürülmesi, diğer kamu hizmetleri ile uyumunun sağlanması, düzenliliği ve fiyat garantisinin kontrolü projelerin verimliliğinde oldukça önemli hale gelmektedir.³⁰⁰

²⁹⁸ Karahanoğulları, “Kamu Özel Ortaklığı Modelinin Mali Değerlendirmesi.” s.99.

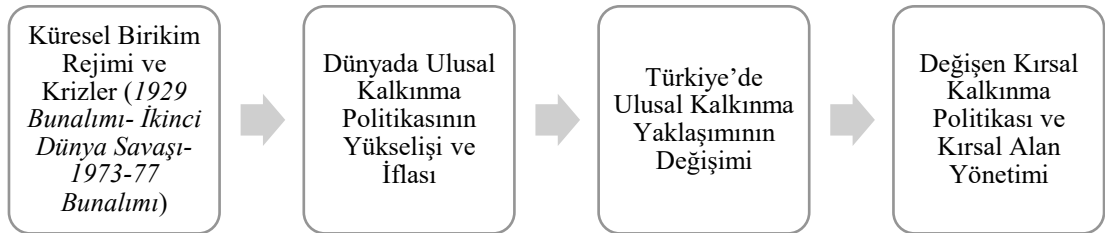
²⁹⁹ Independent Türkçe, “Erdoğan: Türkiye, Kamu-Özel İş Birliği Modelini En Verimli Şekilde Kullanan Dünyada 13’üncü Ülke Durumundadır” 28.3.2022, (Erişim:25.5.24) <https://www.indyturk.com/node/490521/haber/erdo%C4%9Fan-t%C3%BCrkiye-kamu-%C3%B6zel-i%C5%9F-birli%C4%9Fi-modelini-en-verimli-%C5%9Fekilde-kullanan-d%C3%BCnyada>

³⁰⁰ Abdullah Uz, “Kamu-Özel Ortaklığı/Public-Private Partnership (PPD) Kavram ve Hukuksal Çerçeve”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1, 2007, s.1181. ss.1165-82

2.1.3. Değişen Kırsal Kalkınma Yaklaşımı: Kırsal Alan Yönetişi

Kırsal kalkınma yaklaşımlarındaki değişimde, küresel iktisadi sistemdeki dönüşümler ve sermaye birikim rejiminde ortaya çıkan yeni koşullar ile tercihler temel belirleyici olmuştur. Bu tezi örneklendirmek gerekirse, küresel iktisadi krizler ile değişen kalkınma yaklaşımları arasındaki ilişki gösterilebilir. Türkiye'nin kalkınma politikalarında gözlemlenen dönüşümün de büyük ölçüde bu dinamiklerden etkilendiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yükselişe geçen ulusal kalkınma politikası kapsamında Türkiye'de devletin merkezde olduğu *idari reformlar* hayata geçirilirken 1970'lerde ortaya çıkan küresel krizle kalkınma ve bu süreçte önceliklendirilen sektörlerin değiştiği bilinmektedir. Ulusal kalkınma politikasının önemli bir parçası olan kırsal kalkınma yaklaşımı da bu gelişmeler doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de değişen kırsal kalkınma yaklaşımını analiz edebilmek için genelden özele doğru bir sıralama izlenmesi gerekmektedir.

Bu sıralamanın başında küresel birikim rejiminde ortaya çıkan krizler bulunmaktadır. Ardından bu krizleri aşmak için geliştirilen kalkınma politikaları yer almaktadır. Son olarak, küresel iktisadi sistemle entegrasyon hedefi doğrultusunda Türkiye'nin benimsediği ulusal kalkınma stratejisi ve bu çerçevede oluşturulan kırsal kalkınma politikaları dikkat çekmektedir.

Şekil 2.1. Türkiye'nin Kırsal Alan Politikasını Belirleyen Faktörler

Ulusal Kalkınmanın Yükselişi ve İflası: Kapitalizmin erken evresinde, sermaye birikim koşullarının dağınık siyasi yapılar yerine merkezi otoriteleri öne çıkarması sonucunda, iktisadi büyüme ve kalkınma dinamikleri ulus devlet ekseninde şekillenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadar geçerliliğini koruyan kalkınma yaklaşımının temelinde, ulus devlet ve ona bağlı olarak tanımlanan “ulusal çıkarlar” yer almıştır. Ulus devletle siyaset sahnesine çıkan

“ulusal çıkarlar” bir devletin veya siyasi hareketin alacağı kararların o devlete tabii ulusun ve devletin genel çıkarına bağlılığını ifade eder.³⁰¹ Başka bir deyişle kalkınmanın ulusal niteliği hazırlanacak her hükümet programının veya hayata geçirilecek her politikanın ulusal amaç ve hedeflere dayandırılması gerekliliğidir. Birleşmiş Milletler ve Cenevre’deki uluslararası örgütlerde Peru temsilcisi olarak görev yapmış Oswaldo de Rivero ulus devlet ve kalkınma ilişkisini şöyle özetlemiştir;³⁰²

Kuşkusuz bugünkü anlamıyla ve görünümüyle modem ulus devlete son şeklini veren Avrupa’daki ve ABD’deki Sanayi Devrimi olmuştur. Sınai kapitalizmin gelişimi Leviathan kültürü,³⁰³ ulusal bir pazarın oluşturulması ve bunun kendi yararına uluslararası pazara bütünleşmeyle özdeşleştirilmiştir. Sadece etnik, kültürel ve dini bağlarla değil, aynı zamanda nüfusunun içinde yaşadığı refah ile birleşmiş, bütünleşmiş ve egemen olan ulus devlet paradigması yerkürenin farklı bölgelerinde gelişip zenginleşmiştir. Leviathan kültürüne ulusal ekonomik gelişme kavramı eklenmiştir. Bu yolla ulus devletlerin GSMH’lerinin artmasıyla vatandaşlarının kişisel refah ve mutluluğa ulaşacaklarının öngörülmesiyle Hobbes ile başlayan yeni sivil din tamamlanmıştır. Böylece tarihlerinde hiçbir kapitalist Sanayi Devrimi yaşamamış birçok geri kalmış ülkenin “El Dorado”³⁰⁴ adı altında ısrarla ulaşmaya çalıştığı ikiz efsaneler doğmuştur: *ilerleme ve kalkınma*.

Kalkınmanın kökeni her ne kadar Avrupa’da merkezi devletlerin ortaya çıktığı döneme kadar götürülse de kavramın günümüzdeki anlamına kavuşması İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. 1945 sonrasında Birleşmiş Milletlerin etkisiyle kalkınma dünyanın geri kalanına ihraç edilen bir amaç haline getirilmiştir. Dilimizde ise *kalkınma (development)* kavramının dünyada kullanıldığı anlamda kullanımının çok daha öncelere gitmesi şaşırtıcıdır.³⁰⁵ Türk Dil Kurumu’nun 1944 yılında hazırladığı sözlüğe göre kalkınma, “*düşmüş olduğu perişan durumdan kurtulmak*” “*gelişim*”, “*serpilip büyüme*”, “*açılıp ilerleme*” ve “*inkışaf*” olarak

³⁰¹ Anıl Çeçen, *Ulus Devlet: Türkiye Cumhuriyeti*, Kilit Yayınları, Ankara 2009, s.35.

³⁰² Oswaldo de Rivero, *Kalkınma Efsanesi: 21. Yüzyılın Bağımsız Yaşamayan Ekonomileri*, çev. Ömer Karakurt, Çitlenbik Yayınları, İstanbul, 2003, s.19.

³⁰³ Rivero ulus devletin merkezi gücüyle ilişkilendirdiği “*Leviathan kültürü*” şöyle açıklamaktadır; “Hobbes, zamanının en ikna edici tartışmaları olan, insanı uygarlıktan yoksun doğasından kurtarmak ve ona güvenlik sağlamak için gerekli olan üstün bir merkezi otoritenin gerekliliğini yorumlamaktaydı. Hobbes bu üstün hakimiyeti Kutsal Kitap’ın Eyüp bölümünde tarif edilen, emsalsiz güce sahip kutsal canavar Leviathan’la karşılaştırmıştı. O tarihten sonra Leviathan devletin “varlık nedeni”ni yücelten bir milli kültür putu haline geldi.” Rivero, *Kalkınma Efsanesi: 21. Yüzyılın Bağımsız Yaşamayan Ekonomileri*, s.17.

³⁰⁴ Burada yazarın “El Dorado”yu kullandığı bağlam oldukça önemlidir. Kökeni Peru’ya dayanan El Dorada “*altından kayıp şehir*” anlamına gelen bir mittir. İspanyol fatihlerin 1532’de Peru’yu sömürgeleştirmek için geldiğinde yerli kabileler tamamı altından kayıp bir şehir olduğunu iddia eder. Az gelişmiş ulus devletlerin “*ilerleme ve kalkınmayı*” araması İspanyol fatihlerin varlığına dair herhangi bir delil olmayan bu mucizevi şehri aramasına benzetilmektedir. BBC, “El Dorado: The truth behind the myth” <https://www.bbc.com/news/magazine-20964114>, (Erişim: 13.03.2024)

³⁰⁵ Örnek vermek gerekirse; Kemal Peker, *Fındık: İktisadi Kalkınmada Önemi*, Yenigireson Yayınları, 1943; Nusret Köymen, *Memleket Kalkınması, Bölge Plancılığı*, İstanbul 1948.

tanımlanmaktadır.³⁰⁶ Başkaya'ya göre bunun nedeni Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türkiye'nin dünyada ilk kalkınma planı hazırlayan ülkelerden birisi olmasıdır. 1933-1937 yıllarını kapsayan Sanayi Planı sonrasında kalkınmanın hem politikada hem de yazında Türkiye'nin gündemine girdiği görülmektedir.³⁰⁷

Aslında kalkınma yeni olsa da Batı burjuva düşünce geleneğinin merkezinde olan *doğrusal/lineer ilerleme, modernleşme, uygarlaştırma/medenileştirme*,³⁰⁸ ve *sınırsız büyüme* gibi hedeflerin tek bir kavramının çatısı altında birleştirilmesidir.³⁰⁹ Başka bir ifadeyle kalkınmanın Batı dışında kalan siyasi yapıların, ekonomilerin, toplumların ve kültürlerin Batılı değerlerle yeniden biçimlendirilmesini amaçlayan bir “yeni ideoloji” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tezi güçlendiren en önemli husus kalkınmanın Soğuk Savaş döneminde kullanım amacıdır. Sömürge sonrası bağımsızlığını kazanan ulus devletler için kalkınma hem iktisadi ve toplumsal bir gelişme hedefi olarak sunulurken aynı zamanda içinde çelişkileri barındıran muğlak bir mit olarak işlev görmüştür. Soğuk Savaş dönemi koşullarında Batı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) genişlemesini sınırlandırmak ve siyasi birliğini yeni kurmuş azgelişmiş-gelişmekte olan ülkeleri kendi safına çekmek için “kalkınma reçetesini” ustalıkla hayata geçirmiştir. 1970'lerde kapitalizmin yapısal bir krize girmesiyle geleneksel ulus devleti önceleyen kalkınma politikasının da iflas ettiği görülmektedir. Özellikle 1980'lerde uluslararası örgütler küresel krizin nedenini ulus devleti önceleyen ve Keynesyen ilkelere dayalı kalkınma politikası olarak görmeye başlamıştır. Bu süreçten sonra uygulanagelen iktisadi ve idari reformlar terkedilerek kalkınma “yapısal uyumla” ve “dışa açılmayla” özdeşleştirilmiştir.³¹⁰

Şekil 2.1.'de de görülebileceği gibi ulusal kalkınma, kapitalizmin genişlemesiyle ortaya çıkmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında idari reformlarla yaygınlaşmış ve 1970'lerde kapitalizmin girdiği yapısal krizle iflas etmiştir. Türkiye'de de benzer bir eğilimin olduğu görülmektedir. 1970'lerde başlayan küresel krizin etkileri Erken Cumhuriyet döneminde uygulanan kırsal kalkınma politikalarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu değişimin daha geniş bir projeksiyonda görülebilmesi amacıyla

³⁰⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1944.

³⁰⁷ Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yayınevi, Ankara 1994, s.29

³⁰⁸ Latin Amerika ve Afrika örneklerinden hareketle “*hristiyanlaştırma*” da bu kategori içinde sayılabilir.

³⁰⁹ Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* s.19.

³¹⁰ Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* s.12.

küresel iktisadi değişimlerin Türkiye'nin kırsal kalkınma politikasına etkisini dönemlendirmeye yönelik bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Kayıkçı³¹¹ ve Oral'ın³¹² kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalardan yaptığı aşağıdaki derleme Türkiye'deki kırsal kalkınma politikasında dönemlere göre değişen stratejileri, aktörleri ve kırsal kalkınma projelerinin kapsamına dair genel bir bakış sunmaktadır;³¹³

Tablo 2.3 Türkiye'de Tarım ve Kırsal Kalkınma Politikalarının Tarihsel Değişimi³¹⁴

Dönem	Özellikler	Politikalar
Kırsal alanların sektörel yönetimi (1923-1963)	Gelişmeler	1923-1929: <i>Ulus inşası ve Liberalizm</i> : 1923 Türkiye Ekonomi Kongresi 1923'te Ziraat Bankasının, tarımsal üreticilere traktör ithal edebilmesi için kanun çıkarılması 1930-1939: <i>Devlet Kapitalizmi</i> 1932'den 1940'a Devletçilik 1935-1948: Toprak Reformu Dönemi 1940-1945: (2. Dünya Savaşı) 1946-1961: Emperyalizmle ilişkiler ve İthal İkameci Sanayileşme 1948-1963: Tarımsal Reform Politikaları Dönemi
	Kırsal strateji	Tarımsal kalkınmayla kırsal kalkınma
	Kırsal strateji mekanizmaları	Arazi reformu ve tarım reformu
	Aktif uluslararası kuruluşları	ABD (Marshall Planı)
	Gelişmeler	1962-1979: <i>İçe Dönük Yabancı Kaynaklara Bağımlı Büyüme Stratejisi</i>
Bölgesel bütünleşmiş kırsal alan yönetimi (1963-1980)	Kırsal strateji	Çok sektörlü, bölgesel /bütünleşmiş kırsal kalkınma politikası
	Kırsal strateji mekanizmaları	Toplum (Community) Kalkınması Merkezköy (centre village) Köykent (village town) Bütünleşmiş Kırsal Kalkınma projeleri
	Aktif uluslararası kuruluşları	DB ve BM
	Yabancı kaynaklar tarafından desteklenen kırsal kalkınma projeleri	DB destekli Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma projesi (1976-1984)
	Gelişmeler	1980-1988: Emeğe karşı ekonomik politikalar 1989-1994: Yapısal Uyum politikalarının krizi ve Ekonomik Serbestleşme 1994- 2002: IMF'nin Yapısal Uyum Politikalarıyla Neoliberal Ekonomik Politikalar 2003-2012: AB'ye giriş süreci, AKP politikaları ve IPARD (AB'ye giriş öncesi kırsal kalkınma programı)
Kırsal alan yönetişimi (1980-)	Gelişmeler	

³¹¹ Sabrina Kayıkçı, *Türkiye'de Kırsal Alan Yönetimi*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2009.

³¹² Necdet Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 2006.

³¹³ Mina Furat, "Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12/3, 2013, s.597-598.

³¹⁴ Furat'tan alınan bu tabloda bazı sadeleştirmeler ve açıklayıcı değişiklikler yapılmıştır.

Kırsal strateji	Özelleştirme Yerelleştirme Kırsal kalkınmaya bölgesel yaklaşım Yönetişim
Kırsal strateji mekanizmaları	Bölgeselleşme
Aktif uluslararası kuruluşları	OECD, DB, UNDP, IFAD, AB
Yabancı kaynaklar tarafından desteklenen kırsal kalkınma projeleri	ARIP (Tarımsal Reform Uygulama Projesi) 2001-2007: DB tarafından desteklenen Ekonomik faaliyetler: Yatırım desteği ve tarımsal yatırım desteği (doğrudan gelir desteği sistemi (DIS)+ Çiftçi dönüşümü + ASC ve ACSU projelerinin yeniden yapılandırılması+ proje destek hizmetleri ÇATAK: Tarımsal alanların çevresel amaçlarla korunması (2005-2008) AB destekli Doğu Anadolu Kalkınma programı (2004-2007) AB, UNDP, DB vb. tarafından desteklenen GAP (1989-2010) DB destekli Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi (2004-2012) IFAD ve DB destekli Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1984-1988) IFAD ve UNDP destekli Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999) IFAD ve UNDP destekli Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991- 2001) IFAD ve UNDP destekli Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1997-2006) IFAD ve UNDP destekli Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi (2004-2010) IFAD ve UNDP destekli Diyarbakır-Batman- Siirt Kırsal Kalkınma Projesi (2007-2012) Köy bazlı katılımcı yatırım programı (ARIP) (2001-2008) Köylerin Altyapısı için Destek Projesin (KÖYDES) Mesudiye KÖYKENT (village-town) projesi Beldelerin (küçük belediyelerin) Altyapısı için Destek Projesi (BELDES) Kırsal Kalkınma Yatırımları Destek programı (RDISP) (2006-2010)

Tablo 2.3.'de görülebileceği gibi Türkiye'nin kırsal alan yönetimi, 1923'ten günümüze kadar farklı dönemlerde değişen politikalar ve stratejiler doğrultusunda şekillenmiştir. Kırsal kalkınma süreçleri, devletçi politikalar, bölgesel kalkınma yaklaşımları ve neoliberal dönüşümler çerçevesinde gelişim göstermiş; uluslararası kuruluşların desteğiyle kırsal alan yönetiminde *yönetişim modeli* hayata geçirilmiştir. Bu model çerçevesinde 1980'lerden sonra kırsal alan yönetiminde *özelleştirme*, *yerelleştirme*, *bölgesel yaklaşım* ve *yönetişim* temel stratejilerdir. Ayrıca bu süreçte önceki dönemlerin aksine kırsal kalkınma projelerinde Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (*IFAD-International Fund for Agricultural Development*), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, (*UNDP United Nations Development Programme*),

Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (*OECD-Organisation for Economic Co-operation and Development*) ve Dünya Bankası'nın (*WB-World Bank*) artan destekleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda uluslararası kuruluşların kırsal kalkınma sürecindeki bu rolü Türkiye'nin kırsal kalkınma dinamiklerinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2.2. Kırsal Alan Yönetiminde Ticarileşme Dinamikleri

Bu bölümde kırsal alan yönetiminde etkili olan ticarileşme dinamikleri ve bu konuda yapılan yasal düzenlemeler ele alınacaktır. Türkiye'de kırsal alan yönetimi, özellikle 1980'lerden itibaren hızlanan neoliberal politikalar ve özelleştirme süreçleri ile birlikte önemli dönüşümler geçirmiştir. Hazineye ait tarım arazilerinin özelleştirilmesi, meraların turizm, enerji ve sanayi projelerine tahsisi, orman rejiminin daraltılması ve TOKİ'nin kırsal alandaki artan rolü, kırsal alan yönetiminde kamu yararından piyasa odaklı bir sisteme geçişin temel göstergeleri olmuştur. Meraların, yaylaların, tarım ve orman arazilerinin nasıl ticarileştirildiği, kamu taşınmazlarının piyasaya devredilmesi ve bunların kırsal alan üzerindeki etkisi merkezi idarenin genişleyen yetkileri, tarım arazilerinin amacı dışında kullanımı, orman rejiminin daraltılması ve mera, yayla ve otlak gibi müştereklerin ticarileşmesi bağlamında incelenecektir.

2.2.1. Merkezi İdarenin Genişleyen Yetkileri

Merkezi idarenin kırsalda alanda yetkilerinin genişlemesinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve özellikle Toplu Konut İdaresi (TOKİ) önemli bir etkiye sahiptir. Bu bölümde hem bakanlığın hem de özel olarak 2018 yılında ilgili bakanlığa bağlanan TOKİ'nin kırsalda yetkilerinin artmasına neden olan yasal düzenlemeler üzerinde durulmaktadır.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: 2011 yılında Bayındırlık Bakanlığı ve Çevre ve Orman Bakanlığı'nın kaldırılmasıyla 644 sayılı KHK ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kurulmuştur. Bu iki bakanlığın yetkileri, doğal kaynak yönetimi ve Çevresel Etki Değerlendirme izinleri ve denetimleri bu bakanlığa devredilmiştir. 29 Ekim 2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile bakanlığın ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

Ancak son zamanlarda “mega proje” olarak anılan projelerde bakanlığın aldığı kararlar bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Şengün’e göre Anayasa Mahkemesi toplu konut projeleri, rant odaklı şehirleşme politikaları, yapılaşma baskısı, alışveriş merkezleri gibi çevresel tahribata yol açabilecek çoğu mega projede “ÇED Olumlu” raporundan muafiyet kararını Anayasaya aykırı bulmasına karşın ilgili bakanlığın çıkardığı yönetmeliklerle muafiyetlerin korunduğunu vurgulamaktadır.³¹⁵

Toplu Konut İdaresi (TOKİ): TOKİ Turgut Özal’ın yetkilendirmesiyle 1984 yılında yürürlüğe giren 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile özerk Toplu Konut Fonu’nu haiz, Genel İdare dışında *Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı* adı ile kurulmuştur. 1990 yılında 412 ve 414 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı şeklinde iki ayrı idare olarak örgütlenmiştir. TOKİ’nin bağlı bulunduğu kurumlar yılar içinde çoğu kez değişmiştir. Kurum 14/8/2003 tarihli ve 25199 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Cumhurbaşkanlığının D-4-2003-1010 sayılı tezkeresi ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’na, 16/1/2004 tarihli ve 25348 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Cumhurbaşkanlığının D -1-2004-54 sayılı tezkeresi ile Başbakanlığa, 09.07.2018 tarihli ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına bağlanmıştır.³¹⁶

Günümüzde TOKİ’nin kırsal alanda genişleyen yetkileri mevcuttur. Çoğu büyük projede gerek kentsel dönüşüm alanında gerekse sosyal donatıların yapılmasında TOKİ’yi görmek mümkündür. Ancak tartışmalı olan husus TOKİ’nin projeleri gerçekleştirmesine yönelik usullerdir. Özellikle 1980’lerden sonra özel sektörün kamu projelerini devralması bilinen bir uygulamadır. TOKİ de yasal değişikliklerle neoliberal kamu hizmeti üretme ve sunma usullerine uygun hale getirilmiştir. 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu’nda aşağıda yapılan değişiklikler TOKİ’nin faaliyet alanındaki projeleri özel şirketler aracılığıyla yaptırılabilmesine şöyle hükmetmektedir;

- Yurt içi ve yurt dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; konut, alt yapı ve sosyal donatı uygulamaları yapmak veya yaptırmak (Ek: 31/7/2003-4966/4 md.)

³¹⁵ Hayriye Şengün, “Environmental Management in Turkey and the Practices of the Ministry of Environment and Urban” *Strategic Public Management Journal*, 1/1, s.127, ss.109-130.

³¹⁶ Toplu Konut İdaresi, “Kuruluş ve Tarihçe” <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> (Erişim:21.12.24)

- İdareye kaynak sağlanmasını teminen kâr amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak (Ek: 31/7/2003-4966/4 md.)
- Bakanlıkların talebi ve bağlı bulunduğu Bakanın onayı halinde talep konusu proje ve uygulamaları yapmak veya yaptırmak (Ek: 24/7/2008-5793/9 md.)

Görüldüğü gibi ilgili kanun TOKİ'nin görevlerini yerine getirilme sürecinde özel sektörün yetkilendirilmesini yasal hale getirmiştir. Bu değişikliklerle TOKİ, başlangıçta dar gelirli vatandaşların konut ihtiyacını karşılamayı amaçlarken zamanla büyük ölçekli kentsel dönüşüm projelerine yönelmiş ve özel şirketlere aktarılan kaynaklar nedeniyle eleştirilerin odağına yerleşmiştir. Bunun yanında 4076 sayılı Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da hazineye ait arazilerin TOKİ aracılığıyla proje sahası haline getirilmesi de kurumun kırsal alanda yetkilerin giderek artmasını sağlamıştır. Böylece kırsalda TOKİ'nin işlevi, kamuya ait arazilerin dönüşüm sürecinin hızlandırılması ve bu süreçte özel sektörün yetkilendirilmesi olarak özetlenebilir. Bu gelişmeler TOKİ'nin kentsel dönüşüm, arazi rantı, sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlik konularında sorgulanmasına yol açmıştır.

2.2.2. Tarım Arazilerin Amaç Dışı Kullanımı

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı hususunda 1990'lı yıllardan bu yana kanunlar ve yönetmelikler aracılığıyla belli düzenlemeler yapılsa da 2005 yılında çıkarılan 5403 sayılı *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu* bu durumun önünü açan en kapsamlı düzenleme olarak bilinmektedir. Bu kanun, tarım arazilerinin korunmasını amaçlıyor gibi görünse de içerdiği istisnalar ve sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle, sanayi, konut, enerji ve turizm projeleri için tarım alanlarının kullanımına geniş olanaklar tanıyacak niteliklere sahip olmuştur. Bu kanuna 2007 yılında 5578 sayılı Kanun³¹⁷ ve 2008 yılında 5751 sayılı Kanun³¹⁸ ile yapılan düzenlemeler tarım arazilerinin amacı dışında kullanımı için öngörülen koşulların kapsamının giderek genişlemesine neden olmuştur. Mutioğlu bu genişlemeyi şöyle değerlendirmektedir:³¹⁹

³¹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun Numarası:5578, Resmî Gazete Sayı: 26429, 2007.

³¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun Numarası:5751, Resmî Gazete Sayı: 26835, 2008.

³¹⁹ Melek Mutioğlu, *2000'li Yıllarda Türkiye'de Kamu Topraklarının Ticarileşmesi ve Özelleşmesi: Yeni Anayasalcı Bir Siyaset Çözümlemesi*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2020, s.134.

Daha önceleri bu koşullar, (a) Savunmaya yönelik stratejik ihtiyaçlar, b) Doğal afet sonrası ortaya çıkan geçici yerleşim yeri ihtiyacı, c) Petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetleri, ç) İlgili bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri, d) Bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plân ve yatırımlar olarak belirlenmişken; (...) yapılan düzenlemelerle kamu yararı gözetilerek yapılan yol, alt yapı ve üst yapısı faaliyetleri, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun talebi üzerine yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanımı ve jeotermal kaynaklı teknolojik sera yatırımları da tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı için uygun koşullar haline getirildi.

Bu düzenlemelere rağmen tarım arazilerinin korunması ve amacı dışında kullanımının engellenmesinin anayasal çerçevede önem verilen bir konu olduğunu hatırlatmak gerekir. 1982 Anayasası'nın 45. maddesi tarım arazilerinin amacı dışında kullanımının önlenmesinde devletin sorumluluğunu şöyle tanımlamaktadır:³²⁰

Devlet, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri alır.

Bu madde kapsamında tarım arazilerine verilen önem şöyle özetlenebilir:

- Tarım arazileri ve meraların amaç dışı kullanımının önlenmesi devletin sorumluluğundadır.
- Bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak için devlet tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçileri destekleyecek olanaklar yaratmalıdır.
- Tarımsal ürünlerin tamamen serbest piyasada fiyatlandırılması yerine devlet tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçileri korumak için ürünlerin “gerçek” değerinin belirlenmesine yönelik müdahalelerde bulunabilir.

Görüldüğü üzere tarım arazileri, meralar, bitkisel ve hayvansal üretimin korunması 45. maddede açıkça yer bulmaktadır. Bu nedenle tarım arazilerinin amacı dışında kullanımına izin veren düzenlemeler anayasal açıdan da aykırılık teşkil etmektedir.

2.2.3. Hazineye Ait Arazilerin Piyasaya Devri

Hazineye ait taşınmazların satışı hakkında 1995 yılında çıkarılan *Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun* önemli bir dönem noktası olmuştur. Bu kanun her ne kadar tarımsal üretimi artırma ve çiftçiye destekleme hedefiyle çıkarılmış olsa da uygulamada kamu mülkiyetindeki tarım arazilerinin özel sektöre devri sürecini

³²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Kanun Numarası:2709, Resmî Gazete Sayı: 17863, 9.11.1982, Madde 4.

hızlandırmış ve tarım dışı kullanımın önünü açmıştır. Bu kanun yapısı itibariyle 1990’larda yükselişe geçen neoliberal yapılanma ve kamu kaynaklarını piyasaya devretme eğiliminin bir neticesi olarak görülebilir. Kanunda doğrudan satış, uzun vadeli kiralama gibi yöntemlerle hazineye ait tarım arazilerin satışı ve tarım dışı kullanımını hızlandırmıştır. Kanunda topraksız köylüye hazineden kaynak transferi yapılabileceği yer olsa da bu düzenleme daha çok hazineye ait tarım arazilerinde büyük kapsamlı satışların önünün açılarak sermayeye devrine ve tarımda sürdürülebilirlik sorunlarının büyümesine neden olmuştur.

2001 yılında çıkarılan 4076 sayılı *Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* hazineye ait arazilerin kapsamının açıkça genişletildiğini göstermektedir. Kanunun 1. maddesinde geçen şu ifade tarım arazisi statüsünde bulunmasa bile hazineye ait tüm taşınmazların piyasaya devrini yasal hale getirmiştir; “*Bu Kanunun amacı; Hazineye ait taşınmazların daha kısa sürede ekonomiye kazandırılmasıdır.*” Burada “*ekonomiye kazandırma*” dönemin ruhuyla uygunluk taşıyan bir ifadedir. Öyle ki 1980’lerden sonra kamu mülkiyetindeki kaynakların özelleştirilmesi, satışı ve piyasaya devri çoğu zaman “*ekonomiye kazandırma*” olarak tanımlanmıştır. Kanunun 2. maddesine bakıldığında hazine taşınmazlarının tahsislerinin kaldırılması ve özel sektöre satılmasına izin verme konusunda Cumhurbaşkanı³²¹ yetkilendirilmektedir. Kanuna 2010 yılında getirilen ek fıkra tarım arazilerinin satışında 5403 sayılı kanunun kısıtlamaların bu kanundaki uygulamalarla açıkça kaldırılabilceğini şöyle düzenlemiştir: ³²²

Hazineye ait tarım arazilerinin satışında 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunundaki kısıtlamalara tabi olan taşınmazlar bu maddenin birinci fıkrasının (c) bendindeki kısıtlamalara tabi olmaksızın hissedarına doğrudan veya birden fazla hissedar olması halinde hissedarlar arasında pazarlık usulüyle satılabilir.

Kanunun hazineye ait arazilerin satışında Toplu Konut İdaresi Başkanlığını (TOKİ) yetkilendirmesi ise dikkat çekicidir. 2003 yılında 4916 sayılı kanunla getirilen ek fıkra³²³ TOKİ üzerinden kamuya ait taşınmazların devri ve doğrudan satışların yapılabileceğini hüküm altına almıştır.

³²¹ “Cumhurbaşkanı kararı ile tahsisin kaldırılması ve satış” başlığı altında düzenlenmiştir. (y.n.)

³²² Kanunun 4. Maddesinde “Doğrudan satış” başlığı altında düzenlenmiştir.

³²³ “Hazineye ait taşınmazlar küçük sanayi sitesi yapılmak üzere bu amaçla kurulmuş kooperatifler ile kamu kurum ve kuruluşlarına, borsa yapılmak üzere ticaret borsalarına, serbest bölge olarak kullanılmak üzere, bu amaçla tahsis edilmiş taşınmazlar da dahil, kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu

Bu kanun ve sonrasında kanunda yapılan düzenlemelerin hazineye ait taşınmazlar açısından sonuçları şöyle özetlenebilir:

- Hazineye ait taşınmazlarının piyasaya devri ve özelleştirilmesi sürecini hızlandırmıştır.
- 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nun kısıtlamaları esnetilerek tarım arazilerinin ticari kullanıma açılması kolaylaştırılmıştır.
- TOKİ ve belediyelere verilen yetkilerle, hazineye ait taşınmazların toplu konut alanlarına tahsisi ve bu yolla yapılacak satışların önü açılmıştır. Bu da kırsal araziler üzerindeki satış ve kiralamaları olanaklı hale getirdiği gibi yapılaşma baskısının artmasına neden olmuştur.

Görüldüğü üzere TOKİ'nin idari yapısı ve yetkilerinin genişletilmesinde hazineye ait arazilerin piyasa devredilmesine yönelik yaklaşımın önemli bir rolü vardır.

2.2.4. Orman Rejimine Dahil Arazilerin Daraltılması

1982 Anayasası'nın ormanların korunması hakkında getirdiği düzenlemeler oldukça açık olmasına karşın özellikle 2000'li yıllardan sonra ormanlık alanlar hakkında yapılan yasal düzenlemelerin önemli bir kısmının orman rejiminin sınırının daraltılmasına yol açtığı söylenebilir. 1982 Anayasası'nın 169. maddesinde³²⁴ ormanların korunması ve orman arazilerindeki tasarruflar hakkında kapsamlı bir düzenleme getirmiştir. Bu maddeye göre devletin orman alanlarında yetki ve sorumlulukları ile getirdiği koruma amaçlı önemler şöyle özetlenebilir:

niteliğindeki meslek kuruluşlarına, teknoloji geliştirme bölgelerinde yönetici şirkete, toplu konut üretmek amacıyla Toplu Konut İdaresi Başkanlığına 492 sayılı Harçlar Kanununun 63 üncü maddesinde yer alan harca esas değer üzerinden doğrudan satılabilir.”

³²⁴ Madde 169 – Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz. Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir. Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz. Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez. Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasi propaganda yapılamaz; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınamaz. Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmemeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler ile 31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanıldığında yarar olduğu tespit edilen araziler, şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında, orman sınırlarında daraltma yapılamaz.

- Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları çıkarmak ve uygulamakla yükümlüdür.
- Yanan ormanların yerine yeni orman yetiştirilmesi zorunludur; bu alanlarda başka çeşit tarım ve hayvancılık faaliyetlerine izin verilmez.
- Ormanların tahribatını önleyici her türlü yasal ve idari önlem almak devletin sorumluluğundadır.
- Devlet ormanlarının mülkiyeti devredilemez, özel mülkiyete konu olamaz.
- Devlet ormanları yalnızca devlet tarafından işletilir ve yönetilir.
- Orman arazileri, kamu yararı dışında irtifak hakkına konu edilemez; yani belirli bir kişi veya kuruma uzun süreli kullanım hakkı verilmesi ancak kamu yararı çerçevesinde mümkün olabilir.

Orman rejiminin daraltılması farklı dönemlerde yapılan bir dizi düzenlemeyle gerçekleşmiştir. Bu düzenlemelere şu çerçevede bakmak mümkündür:

Orman Sınırları Dışına Çıkarma: Orman rejiminin daraltılmasında etkili olan bir diğer uygulama sınır değişiklikleridir. Bu uygulamanın esas dayanağı 1973 yılında çıkarılan 1744 sayılı Kanun'dur. Bu kanun 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 2. maddesinde orman sınırları dışına çıkarılabilecek arazilerin ölçütlerini belirlemiştir.³²⁵

Orman sınırları dışına çıkarmaya yönelik yasal düzenlemelere "*orman olarak muhafazasında hiçbir yarar görülmeyen*" alanların eklenmesi 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 19/4/2018 tarihli ek 16 maddesiyle gerçekleşmiştir. Bu maddede orman sınırları dışına çıkarma uygulaması şöyle genişletilmiştir:

Orman ve Su İşleri Bakanlığınca, bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında hiçbir yarar görülmeyen ve tarım alanına dönüştürülmesi de mümkün olmayan yerler ile bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihte üzerinde yerleşim yeri bulunan ya da yerleşim yeri oluşturulması uygun olan taşlık, kayalık, verimsiz ve fiilen orman vasfı taşımayan alanlardan, sınırları Cumhurbaşkanınca belirlenen alanlar, Cumhurbaşkanınca belirlenecek usul ve esaslara göre Orman Genel Müdürlüğünce orman sınırları dışına çıkartılarak tapuda Hazine adına tescil edilir.

Turizme Dayalı Genişleme: Orman arazilerinin üzerindeki daralmaya neden olan faktörler arasında turizm sektörünün kayda değer bir payının olduğu bilinmektedir.

³²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 6831 Sayılı Orman Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna 3 Ek Madde ile Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun, Kanun Numarası: 1744, 20.6.1973, Madde 2. "a) Su ve toprak rejimine zarar vermeyen, orman bütünlüğünü bozmayan, tarla, bağ, meyvalık, zeytinlik, fındıklık, fıstıklık (antepfıstığı) gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılabilecek yarar bulunan yerler ile otlak, kışlak ve yaylak haline gelmiş yerler. b) Şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerleşim sahaları, Orman sınırları dışına çıkarılır."

Gerek orman arazilerinde artan turizm tesisleşmesi gerekse orman yangını sonrasındaki alanlarda otellerin yükselmesi, Türkiye’de orman rejiminin değişimi ve turizm arasında önemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu ilişkiyi turizm konusunda yapılan yasal düzenlemelerde de görmek mümkündür. Özellikle 1980’lerde başlayan turizme tahsis amaçlı arazi düzenlemelerinin 2000 sonrasında hızlanarak arttığı görülmektedir. 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı *Turizmi Teşvik Kanunu* kamu mülkiyetinde bulunan taşınmaz varlığın ve arazilerin turizm amaçlı kullanılabilmesine yönelik getirilen ilk kapsamlı düzenlemelerden birisi olmuştur.

Ancak orman arazilerin turizm amaçlı tahsisine yönelik en önemli adım 2008 yılında 5761 sayılı *Turizmi Teşvik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* ile atılmıştır. Bu kanun hazineye ait kamu mülkiyetinde bulunan taşınmaz varlığın “yeterli bulunmadığı” durumlarda 6831 sayılı Orman Kanunu kapsamında orman arazisi olarak kabul edilen alanların turizme tahsis edilmesini mümkün kılmıştır. 2014 yılında 6552 sayılı Kanuna getirilen ek maddeyle turizm amaçlı bina ve tesis yapılması konusunda Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın izni dahilinde 49 yıllığına özel sektöre imtiyazların verilmesine hükmedilmiştir.

Ardı ardına gelen bu düzenlemeler kamuoyunda ormanlık arazilerin turizme açılma endişesi nedeniyle tartışmalara yol açmıştır. Mecliste bu konuyla alakalı önemli itirazlar yükselmiştir. XXIII. Dönem 14 Ocak 2009 tarihli TBMM oturumunda Birgen Keleş’in konuşması Orman Kanunu’nun koruyucu maddelerinin turizm amaçlı olarak nasıl devreden çıkarıldığını şöyle özetlemektedir:³²⁶

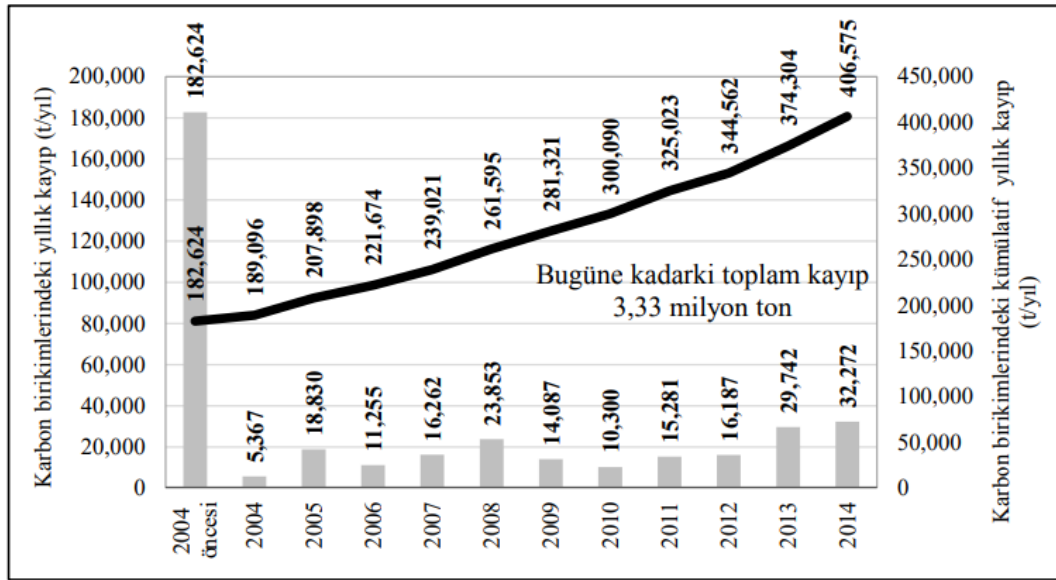
Aslında, Anayasa’nın orman köylülerinin korunmasıyla ilgili hükümleri, Anayasa ve Orman Kanunu’nda yapılan değişikliklerde değil sadece, Tapu Kanunu ve Turizmi Teşvik Kanunu gibi kanunlarda yapılan değişikliklerle de geçersiz hâle getirilmiştir. Mesela, 2008 yılında çıkarılan 5761 sayılı bir kanun vardır ve bu Kanun’a göre hazine mülkiyetinde yeterli alanın bulunmadığı durumlarda, -hazine mülkiyetinde yeterli alanın bulunmaması bugünlerde çok yerde geçerli olabilir çünkü iktidarınız sayesinde bütün hazine arazileri satılığa çıkarılmıştır- böyle durumlarda 6831 sayılı Orman Kanunu’na göre orman sayılan yerlerden sağlık, termal, kış, yayla turizmi ile golf turizmine imkân sağlayan alanlar, kıyılarda doğal manzaradan çevresel zenginlikten ve biyolojik çeşitlilikten yararlanma olanağı sağlayan yerler ve yat turizmine ve uluslararası yarışmalara uygun turizm amaçlı spor tesisleri yapmak için talep edilen yerler sınır dışına çıkarılabilecektir ve Çevre ve Orman Bakanlığına turizm alanlarına tahsis edilecektir. Bir diğer deyişle, söz konusu olanakları sağlayan orman alanlarının tahsisi âdeta otomatik hale getirilmiştir. Turizm Bakanlığının tasarrufuna geçen taşınmazların da yatırımcılara tahsis edilmesi, kiralanması ve bunlar üzerinde irtifak hakkı tesis edilmesi, Turizm Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Çevre ve Orman Bakanlığının İhale Kanunu’nu dikkate almadan ve Orman Kanunu’nun ilgili maddelerini de dikkate almadan alacağı kararlara bırakılmıştır. Değerli

³²⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cilt: 38, Birleşim.44, 14.1.2009.

arkadaşlarım, işlemleri kolaylaştırma adı altında koşulları gevşetmenin ve Anayasa'yı ve mevcut yasaları çiğnemenin yolları açılmış olmaktadır.

Keleş'in konuşmasında ilgili kanunun bazı hususlarda olumsuz etkileri olduğu vurgulanmıştır. Bunların başında orman köylülerin korunması konusu gelmektedir. Keleş, tapu düzenlemeleri ve ilgili kanunla yapılan değişikliklerle orman köylülerinin hakları ve orman alanlarının korunmasına dair anayasal hükümlerin geçersiz hale geldiğini ifade etmiştir. İlgili kanun, sağlık, termal, kış, yayla turizmi ve golf turizmine uygun ormanlık alanlar, kıyılar, doğal manzaraya sahip bölgeler ve biyolojik çeşitlilik açısından zengin alanların turizm yatırımları için sınır dışına çıkarılma uygulamalarını otomatik hale getirdiği düşünülerek eleştirilmiştir.

Hazine mülkiyetinde yeteri kadar alan bulunmadığında orman arazilerinin satışa çıkarılmasının önü açan 5761 sayılı Kanun ilerleyen süreçte çoğu ormanlık alanın satışa çıkarılmasında rol oynamıştır. Ancak bu düzenlemenin kapsamı yeteri kadar geniş bulunmadığı için 2018 yılında çıkarılan *Kamu Taşınmazlarının Turizm Yatırımlarına Tahsisi Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* ile ormanlık alanların yanında yayla ve mera statüsünde bulunan alanlar milli park sınırları içerisinde bulunsun dahi turizm amaçlı kullanımının önü açılmıştır.

Şekil 2.2. Türkiye'de Orman Alanlarında Verilen İzinler Sonucunda Yıllık Karbon Birikiminde Azalma³²⁷

Şekil 2.2.'de de görüleceği gibi ormanlık alanlara verilen izinlerin sonucunda yaşanan ormansızlaşma bu alanlardaki karbon tutunumunu ciddi oranda

³²⁷ Doğanay Tolunay, "Türkiye'de Ormansızlaşma İle Kaybedilen Karbon Miktarları". 6. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu, 7-9 Ekim 2015, İzmir, s.449.

düşürmektedir. Bu da ormanlık alanlardaki arazi kullanım biçimlerindeki değişimlerin çok boyutlu etkilerine işaret etmektedir. Öyle ki küresel bir krize dönüşen iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin azaltılmasında ormanların oynadığı rol bilinmesine karşın, ülkemizde korunması gereken ormanlık alanlarda verilen izinlerin artışı düşündürücüdür. Yasal düzenlemelerle bu arazilere verilen izinlerin kapsamı daraltılmadığı müddetçe yukarıdaki karbon birikimindeki azalma eğilimin giderek tırmanacağı söylenebilir.

2.2.5. Yayla ve Mera Gibi Müştereklerin (Orta Mallarının) Ticarileştirilmesi

Türkiye’de yayla ve mera gibi kırsaldaki müştereklerin ticarileşme süreci 2000’lerden sonra hızla artmıştır. Mera alanları enerji, konut, altyapı ve turizm projeleriyle kapsamlı bir dönüşümün parçası haline gelmiştir. Bu nedenle mera alanları giderek tüm bölgelerde benzer bir azalma süreci yaşamaktadır. Mera alanların Türkiye’de bölgelere göre değişimi aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 2.4 Türkiye’de Bölgelere Göre Mera Alanlarının Değişimi³²⁸

Bölgeler	1970 Köy Hizmetleri		1991 Tarım Sayımı		2001 Tuik Sayımı		1998-2019-1	
	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%
Ege	1.027.900	1,32	615.900	0,79	802.879	1,03	276.924	0,35
Marmara	463.600	0,59	564.100	0,72	552.662	0,71	283.743	0,36
Akdeniz	1.002.400	1,29	434.300	0,56	659.334	0,85	580.406	0,74
İç Anadolu	5.884.200	7,54	3.890.300	4,99	4.570.182	5,86	4.166.634	5,34
Karadeniz	1.993.100	2,56	1.556.000	1,99	1.533.603	5,81	1.263.469	1,61
Doğu Anadolu	9.162.100	11,75	4.573.400	5,86	5.485.449	7,03	4.337.580	5,56
Güney Doğu Anadolu	2.165.100	2,78	743.600	0,95	1.012.576	1,30	787.739	1

Gökkuş tarafından hazırlanan bu tablo incelendiğinde Türkiye’de mera alanlarının tüm bölgelerde giderek azalma eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. Mera alanları 1970 yılında ülke genelinde 2.165.100 ha iken 2019 yılına gelindiğinde 787.739 ha seviyelerine inerek büyük oranda bir azalma meydana gelmiştir. ³²⁹

³²⁸ Kadir Karakuş vd. “Ülke Toprakları ve Tarım Arazilerinin Bitkisel ve Hayvansal Üretim Faaliyeti Dışında Kullanımı”, *Journal of Animal Science and Products (JASP)* ,2/1, 2019, s.87. ss.84-90; Ahmet, Gökkuş, “Meralarımız ile İlgili Bir Değerlendirme” *TÜRKTOB Dergisi*, 2018, 25, s.6-8.

³²⁹ Karakuş vd., “Ülke Toprakları ve Tarım Arazilerinin Bitkisel ve Hayvansal Üretim Faaliyeti Dışında Kullanımı” s.87.; Gökkuş, “Meralarımız ile İlgili Bir Değerlendirme” s.6-8.

Meraların statüsü çoğu zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Hangi alanının mera konumunda olduğu ve meraların nitelikleri ve üzerindeki tasarruflara yönelik ilk kapsamlı düzenleme 4342 sayılı Mera Kanunu'dur. Kanunun 1. Maddesinde devletin meralar üzerinde yetki ve sorumluluklarını şöyle tanımlamıştır:³³⁰

Bu Kanunun amacı; daha önce çeşitli kanunlarla tahsis edilmiş veya kadimden beri kullanılmakta olan mera, yaylak, kışlak ve kamuya ait otlak ve çayırların tespiti, tahdidi ile köy veya belediye tüzel kişilikleri adına tahsislerinin yapılmasını, belirlenecek kurallara uygun bir şekilde kullandırılmasını, bakım ve ıslahının yapılarak verimliliklerinin artırılmasını ve sürdürülmesini, kullanımlarının sürekli olarak denetlenmesini, korunmasını ve gerektiğinde kullanım amacının değiştirilmesini sağlamaktır.

Bu maddede dikkat çeken ifade şudur: “*korunmasını ve gerektiğinde kullanım amacının değiştirilmesi*”. Bu madde mera, otlak ve çayır alanlarının “gerektiğinde” kullanım amacının değiştirilebileceğine hükmetmektedir. Ancak bu gerekliliğin sınırlarının zaman içerisinde mera alanlarının aleyhine genişletildiği görülmektedir. Kanunun *Tahsis Amacının Değiştirilmesi* başlıklı 14. maddesi, mera, yaylak ve kışlak olarak tahsis edilmiş arazilerin farklı amaçlarla kullanılmasının önünü açmaktadır. Mera, yaylak ve kışlak alanlarının tahsis amacı değiştirilmedikçe başka şekilde kullanılamayacağı belirtilse de çeşitli istisnalar getirilerek kamu yatırımları ve özel sektör faaliyetleri için bu alanların kullanımına izin verilmiştir. İlgili maddeye getirilen istisnalar şöyle sıralanabilir:³³¹

- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının talebi üzerine, 3213 sayılı Maden Kanunu ve 6326 sayılı Petrol Kanunu ile 3/6/2007 tarihli ve 5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanunu hükümlerine göre, arama faaliyetleri sonunda rezervi belirlenen maden ve petrol faaliyeti ile jeotermal kaynak ve doğal mineralli sular için zaruri olan
- Kültür ve Turizm Bakanlığının talebi üzerine, turizm yatırımları için zaruri olan
- Kamu yatırımları yapılması için gerekli bulunan

³³⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Mera Kanunu*, Kanun Numarası: 4342, Resmi Gazete Sayı: 23272, 25.2.1998.

³³¹ “Bakanlık tarafından uygulanacak mera veya arazi toplulaştırma projeleri kapsamında; arazinin niteliği ve kullanım bütünlüğü dikkate alınarak işlenen tarım arazilerinden mera kullanımına mera olarak kullanılan alanlardan arazi plânlaması yapılabilir. Tarımsal kullanım veya mera bütünlüğü sağlamak için, nitelikleri itibarıyla değişim yapılacak arazi bulunamaması durumunda bu fıkra hükümlerine göre değerlendirmek, değiştirmek veya satın almak sureti ile kamulaştırma yapılabilir. Kamulaştırılan bu araziler değişim veya doğrudan satış ile değerlendirilir. Yapılan kamulaştırma ve değişim ile ilgili işlemler ve düzenlenen kâğıtlar Katma Değer Vergisi hariç her türlü vergi, resim, harç ve katkı payından müstesnadır.” (Ek fıkra: 3/7/2005 - 5403/27 md.)

- Köy yerleşim yeri ile uygulama imar plânı veya uygulama plânlarına ilave imar plânlarının hazırlanması, toprak muhafazası, gen kaynaklarının korunması, millî park ve muhafaza ormanı kurulması, doğal, tarihî ve kültürel varlıkların korunması, sel kontrolü, akarsular ve kaynakların düzenlenmesi, bu kaynaklarda yapılması gereken su ürünleri üretimi ve termale dayalı tarımsal üretim faaliyetleri için ihtiyaç duyulan (Değişik: 3/7/2005 - 5403/27 md.)
- 442 sayılı Köy Kanununun 13 ve 14. maddeleri kapsamında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan yerler
- Ülke güvenliği ve olağanüstü hal durumlarında ihtiyaç duyulan yerler
- Doğal afet bölgelerinde yerleşim yeri için ihtiyaç duyulan yerler
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun talebi üzerine, 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu ve 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu hükümlerine göre, petrol iletim faaliyetleri ile elektrik ve doğal gaz piyasası faaliyetleri için gerekli bulunan yerler (Ek: 26/3/2008-5751/3 md.; Değişik: 9/7/2008-5784/26 md.)
- Jeotermal kaynaklı teknolojik seralar için ihtiyaç duyulan yerler (Ek: 26/3/2008-5751/3 md.)
- Cumhurbaşkanınca kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilen yerler (Ek: 10/9/2014-6552/112 md.)
- 9/1/2002 tarihli ve 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu kapsamında ilan edilen endüstri bölgeleri, 26/6/2001 tarihli ve 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu kapsamında ilan edilen teknoloji geliştirme bölgeleri, 12/4/2000 tarihli ve 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu kapsamında kurulan organize sanayi bölgeleri ve 6/6/1985 tarihli ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu kapsamında kurulan serbest bölgeler için kuruluş ve genişleme aşamalarında ihtiyaç duyulan yerler (Ek: 28/11/2017-7061/53 md.)
- 16/6/2005 tarihli ve 5369 sayılı Evrensel Hizmet Kanunu kapsamında Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığınca kurdurulacak veya 5/11/2008 tarihli ve 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu kapsamında yetkilendirilmiş işletmeciler tarafından kurulacak veya kurdurulacak elektronik haberleşme altyapıları için ihtiyaç duyulan yerler (Ek: 15/2/2018-7099/11 md.)
- 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanununun uygulanması ve köy veya belediyelerde toplulaştırma projeleri

Görüldüğü gibi kanun çıkarıldıktan sonra yapılan değişikliklerle birlikte meraların farklı amaçlara tahsis edilebileceğini öngören kapsamlı bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme her ne kadar kamu yatırımlarını ve ekonomik büyümeyi desteklemeye odaklanıyor gibi görünse de mera, otlak ve yaylalarının farklı amaçlara tahsis edilmesi, doğal alanların ve geleneksel hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından önemli riskler taşımaktadır. Özellikle enerji ve turizm yatırımları için tahsis sürecinin kolaylaştırılması zaman içerisinde yayla ve mera gibi müştereklerin ticarileşmesi hakkında oldukça düşündürücü bir düzenlemedir.

2.3. Kırsal Kalkınmada Yeni Yollar: Kırsal Turizmi Geliştirme Politikası

Son yıllarda Türkiye sağladığı olanaklar ve potansiyeliyle önemli bir kırsal turizm destinasyonu haline gelmiştir. Ege Bölgesinin sahil şeridinden Akdeniz’e, Batı Karadeniz hattından özellikle Doğu Karadeniz’e doğru gidildiğinde yerli ve yabancı ziyaretçinin kırsal turizme ilgisinin yükseldiği görülmektedir. Bu konuda kamu kurumlarının faaliyetlerini 1990’lara kadar götürmek mümkündür. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1990 yılında kitle turizmine alternatif turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla Akdeniz ve Karadeniz Bölgesinde belirlenen 26 yaylada “*Yayla Turizmi Projesi*” hayata geçirilmiştir.³³² Yine Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) döneminde hazırlanan “*2023 Turizm Stratejisi*” alternatif turizm biçimlerinin geliştirilmesini ve bu faaliyetlerde sürdürülebilirliğin rolüne değinen önemli politika belgeleri arasında yer almaktadır.³³³ Ancak bu belgede kırsal turizmin ayrı bir alan olarak değil de alternatif turizm türleri içinde sayılması literatürde bir eksiklik olarak görülmektedir.³³⁴ Buna rağmen özellikle 2000’lerden sonra kırsal kalkınma ve turizm sıkça birbiriyle ilişkilendiren kavramlar olmayı sürdürmüştür. Bu kapsamda gerek kalkınma planlarında gerekse stratejik planlarda kırsal turizm alternatif bir kalkınma yaklaşımı olarak sunulmuştur. Aşağıda kırsal turizmin Türkiye’de politika belgelerinde nasıl yer aldığı ele alınmaktadır.

³³² Cenk Torun, *Elâzığ İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2015, s.15.

³³³ Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Türkiye Turizm Stratejisi 2023: Eylem Planı 2007-2013*, Ankara, 2007. <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>

³³⁴ Cihan Dursun vd., “2023 Türkiye Turizm Stratejisi Kapsamında Kırsal Turizmin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 1/1, s.4. ss.1-5.

2.3.1. Kalkınma Planlarında Kırsal Turizm

Türkiye’de kırsal alanların kalkındırılmasına yönelik çalışmalar Cumhuriyet dönemine kadar uzansa da turizmin kırsal kalkınma aracı olarak ele alınması görece yeni bir yaklaşımdır. Türkiye’de kırsal turizm politikaların gelişim seyrini inceleyen İnan ve Ege’nin çalışmasında Sekizinci Kalkınma Planı’na (2004-2006) kadar turizmin kırsal kalkınmada payının oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir.³³⁵ Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda (2007-2013) “*Tarım ve turizm başta olmak üzere, çevreye duyarlı sektörlerde ekolojik potansiyel değerlendirilecek, koruma-kullanma dengesi gözetilecektir.*” lafzıyla tarım ve turizm bir arada ele alınarak “ekolojik potansiyel” vurgusunun yapılması dikkat çekicidir.³³⁶

10. ve 11. Kalkınma Planı’nda turizm ve kırsal kalkınma ilişkisi daha somut olarak ele alınmıştır. 10. Kalkınma Planı kapsamında Kırsal Kalkınma Planı İzleme Komitesi (2014) tarafından hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020) Kırsal Ekonominin Çeşitlendirilmesi stratejisini beş temel önceliğe dayandırmaktadır. Bunlar “(1) *Kırsal turizmin geliştirilmesi*, (2) *Tarım ve tarım dışı yerel ürünlerde katma değer artışının sağlanması*, (3) *Tarım dışı sektörlerdeki ticari işletmelerin modernize edilmesi*, (4) *Mikro işletmecilik temelinde girişimciliğin teşvik edilmesi*, (5) *Su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi*” olarak sıralanmıştır.³³⁷ 11. Kalkınma Planı’nda “*Kırsal tarım, kırsal ekonomik altyapı yatırımları ile çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesi, kırsal turizm, el sanatları ve kırsalda bilişim uygulamalarına yönelik destekler sürdürülecektir.*” ifadesiyle kırsal turizm kalkınma için desteklenmesi gereken bir alan olarak değerlendirilmiştir.³³⁸ Görüldüğü üzere kırsal turizm, ulusal politika belgelerinde kırsal kalkınma için öncelikle geliştirilmesi gereken bir alan olarak yer almaktadır. Ulusal bir strateji düzeyinde olması kırsal alanlar için turizm faaliyetlerini son derece önemli hale getirmektedir.

³³⁵ Muharrem Tuğcan İnan, Zehra Ege, “Türkiye’deki Kırsal Turizm Politikaları”, *Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3/4, 2019, s.693-695 ss.689-701.

³³⁶ Resmî Gazete, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, Resmi Gazete Sayı:26215, s.73. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

³³⁷ Resmî Gazete, *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020)*, Resmi Gazete Sayı:29274, 21.2.15. https://kudaka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/ulusal_kirsal_kalkinma_stratejisi-2014-2020.pdf

³³⁸ Resmî Gazete, *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Karar Numarası:1225, 18.7.19, s.167. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

12. Kalkınma Planı'nda ise turizmin çeşitlendirilmesi üzerinde durulmaktadır. Bilindiği üzere turizm çeşitlendirilmesi kırsal turizm tanımlanırken sıkça dile getirilen bir hedeftir. Plan'da bu hedef şöyle yer almaktadır:³³⁹

Turizmin çeşitlendirilerek 12 aya ve tüm ülkeye yayılması amacıyla alternatif turizm ürünlerinin tanıtım çalışmaları başta dünyada yükselen pazar konumundaki ülkeler ile Amerika ve Uzak Doğu gibi uzak pazarlardaki ülkeler ve öncelikle üst gelir grubuna yönelik olarak yürütülecek, ziyaretçi başına geliri artıracak şekilde nitelikli turizm faaliyetlerine odaklanılacaktır.

Turizmin çeşitlendirilmesiyle alakalı bir diğer bölüm “değişen tüketici eğilimleri” çerçevesinde şöyle ele alınmıştır:³⁴⁰

Değişen tüketici eğilimleri doğrultusunda turizmin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, sezon süresinin uzatılması, hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve daha fazla harcama eğilimi olan ziyaretçinin ülkemize çekilmesiyle ziyaretçi başına turizm gelirinin artırılması, varış noktası yönetimi yaklaşımıyla sektörde yeşil ve dijital dönüşümün gerçekleştirilerek rekabetçiliğin geliştirilmesi ve koruma/kullanma dengesi gözetilerek ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlanması temel amaçtır.

Plan'da orman ekosistemi ve turizm arasında kurulan bağ dikkat çekicidir. 501.8. numaralı hedefte bu bağ şöyle kurulmuştur: “Orman ekosistem hizmetlerine erişim kolaylaştırılarak çevreye duyarlı bir yaklaşımla ekolojik turizm alanları artırılabilecektir.”³⁴¹ Bu maddede yapılan erişim kolaylığı ve “ekoloji turizm alanları” vurgusu, planda turizmi kırsala yayma hedefini açıkça göstermektedir. Daha bütüncül bakıldığında turizmin kırsal kalkınmada yeni bir yol olarak benimsendiği görülebilir.

2.3.2. Kırsal Turizm Uygulamaları

Bu bölümde öne çıkan kırsal turizm uygulamaları üzerinde durulacaktır. Özellikle son zamanlarda Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların destekleriyle uygulamaya konulan bazı kırsal turizm projeleri bulunmaktadır. AB ortaklığıyla gerçekleştirilen projeler çoğunlukla 2007-2013 yıllarında açılan IRPARD I ve 2014-2020 yıllarını kapsayan IRPARD II programları kapsamında desteklenmiştir. IRPARD, AB'ye aday ya da adaylığı muhtemel olan ülkelerdeki kırsal kalkınmayı desteklemek üzere oluşturulan açılımı “Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı” olan bir programdır.³⁴²

³³⁹ Resmî Gazete, *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*, Karar Numarası:1396, 31.10.23, s.65 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

³⁴⁰ Resmî Gazete, *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*, s.109.

³⁴¹ Resmî Gazete, *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*, s.103.

³⁴² Erşan Yıldız, “Kırsal Kalkınma, Kırsal Turizm, IPARD Programı ve Desteklenen Kırsal Turizm Projeleri”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8/76, s.2797. ss.2796-2804.

Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla uygulamaya konan AB destekli bazı kırsal turizm projeleri şunlardır:³⁴³

- Küre Dağları ve Zümrüt Köyü Projesi / Batı Karadeniz Bölgesi
- Kastamonu Azdavay ve Yanıkali Konağı Restorasyonu Projesi / Batı Karadeniz Bölgesi
- Buldan Projesi / Ege Bölgesi
- DAKAP – Doğu Anadolu Kalkınma Programı / Doğu Anadolu Bölgesi
- DATUR – Doğu Anadolu Turizm Gelişim Projesi / Doğu Anadolu Bölgesi
- İzmir Şirince Köyü Projesi / Ege Bölgesi
- Manisa Tekelioğlu Köyü Projesi / Ege Bölgesi
- Göreme Projesi / İç Anadolu Bölgesi
- Beypazarı Projesi / İç Anadolu Bölgesi
- TATUTA-Ekolojik Çiftliklerde Tarım Turizmi Gönüllü Bilgi ve Tecrübe Takası Projesi/ Genel
- Winpeace-Türkiye Yunanistan Kadın Barış Girişimi-Karaburun / Ege Bölgesi
- Cumalıkızık Koruma Yaşatma 98 Projesi /Marmara Bölgesi

Bu projelerde görüleceği gibi kırsal turizm uygulamaları Türkiye’de farklı bölgelere dağılmış durumdadır. Aynı zamanda IRPARD destek programının Türkiye’de kırsal turizm uygulamaları açısından önemi de daha somut olarak görülmektedir.

2.4. Değerlendirme

Bu bölümde, Türkiye’de kırsal alanların yapısal dönüşümü ve turizmin bu süreçteki rolü neoliberal politikalar ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde ele alınmıştır. Kırsal alan yönetimindeki dönüşüm, kırsal kalkınma politikalarının değişimi ve turizmin kırsal alandaki yeni rolü incelenerek, bu süreçlerin kırsal alan üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bölümde, kırsal alan yönetiminde devletin rolü, piyasa aktörlerinin yükselişi ve kırsal yönetim modeli gibi temel dinamikler değerlendirilmiş, kırsal turizmin kalkınma sürecindeki rolü ve bunun sürdürülebilirlik açısından yarattığı fırsatlar ve riskler tartışılmıştır.

İlk olarak, *Neoliberal Politikalar ve Kırsal Alan Yönetimi* başlığı altında Türkiye’de kırsal alanların yönetiminde neoliberal dönüşümün etkileri incelenmiştir.

³⁴³ Yıldız, “Kırsal Kalkınma, Kırsal Turizm, IPARD Programı ve Desteklenen Kırsal Turizm Projeleri”, s.2801.

Özellikle idari reform yaklaşımından yapısal uyarlama politikalarına geçiş süreci ve yerleşme stratejileri çerçevesinde kırsal alan yönetiminde merkezi yönetimin rolü ve yerel yönetimlerin yeni işlevleri ele alınmıştır. Yapısal uyarlama politikalarıyla Türkiye’de yeni yönetsel yapıya dair dönüşüm ele alınırken, yasal düzenlemeler ve siyasi süreçler üzerinden bu dönüşüme dair analiz detaylandırılmıştır. Ardından bu dönüşümün kırsal alan yönetimine etkileri analiz edilmiştir. Bu kapsamda, devletin kırsal kalkınmadaki rolünün yönetim modeline bağlı politikalar çerçevesinde yeniden şekillenmesine yönelik yapılan analizde Türkiye’de kırsal kalkınmanın piyasa temelli bir yaklaşımla yönetildiğine dair bulgulara ulaşılmıştır.

Kırsal Alan Yönetiminde Ticarileşme Dinamikleri başlığı altında ise kırsalda merkezi idarenin genişleyen yetkileri, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, hazineye ait arazilerin piyasaya devri, orman rejimini daraltıcı düzenlemeler, yayla ve mera gibi müşterek alanların ticarileşme süreci, mevzuat ve literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelenerek ortaya konulmuştur. Bu bölümde dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Yeni kırsal yönetim modeli ve piyasa temelli yasal düzenlemeler sonucunda kırsal alanların artık bir yaşam ve üretim alanı olarak değil, madencilik, enerji ve turizm gibi sektörlerin etkisiyle yatırım ve ticaret alanı haline geldiğine yönelik bulgular, günümüzde kırsal alanın geleneksel düşünce kalıplarıyla değerlendirilemeyeceğini göstermiştir.

Kırsal Kalkınmada Yeni Yollar: Kırsal Turizmi Geliştirme Politikası başlığı altında ise kırsal kalkınmada tarıma alternatif olarak turizmin teşvik edilmesi ve kırsal turizmin sürdürülebilirliği konusu ele alınmıştır. Bu kapsamda kırsal turizmin bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmesi, kırsal ekonomiyi tarım dışı sektörlerle entegre etme ve çok sektörlü kalkınma yaklaşımını inşa etme çabasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Kırsal turizmin kalkınma stratejisi olarak benimsenmesinin katkılarının yanında incelenen yapısal dönüşümle birlikte düşünüldüğünde bu sürecin sürdürülebilirlik ilkeleriyle nasıl uyum sağlayacağı konusu oldukça tartışmalıdır. Bu nedenle kırsal turizm uygulamalarının sürdürülebilirlik ve bununla çatışan ticarileşme dinamikleri üzerinden değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu analizlerden yola çıkarak üçüncü bölümde bu dönüşümün saha çalışmasında nasıl karşılık bulduğuna dair bulgular sunulacaktır. İlerleyen bölümde Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanların ticarileşme sürecinde hangi dinamiklerin daha belirgin hale geldiğini ve yerel aktörlerin bu dönüşüme nasıl karşılık verdiği ortaya konulacaktır.

3. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE KIRSAL ALANLARIN TURİZME BAĞLI DÖNÜŞÜMÜ

Bu bölümde ilk olarak *Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanın Dönüşümü* başlığı altında bölgenin sınırları, coğrafi ve sosyo-kültürel yapısı değerlendirilecektir. Ardından, kırsal alanların *ticarileşme sürecinde* önemli bir kırılma noktası olarak görülen *Yeşil Yol Projesi* incelenerek, bölgedeki ekonomik ve mekânsal dönüşümün boyutları ele alınacaktır. Son olarak, bölgeyi kapsayan plan ve projelerin kırsal alan üzerindeki etkileri analiz edilerek, merkezi ve yerel düzeyde benimsenen politikalar değerlendirilecektir.

Bu bölümden sonra araştırmanın teorik ve yöntemsel çerçevesi detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Öncelikle, araştırmanın temel çıkış noktası, amacı ve taşıdığı bilimsel önem başlığı altında değerlendirilecektir. Daha sonra, çalışmanın kapsamı ve analiz edilen örneklem hakkında bilgiler sunularak araştırmanın sınırları belirlenecektir. Araştırmada kullanılan yöntem ve teknikler, veri toplama süreçleri ve analiz yöntemleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Devamında çalışmaya katılan bireylerin profilleri, demografik özellikleri ve araştırmaya sağladıkları katkılar incelenecektir. Son olarak, araştırma kapsamında elde edilen verilerin analiz süreci açıklanarak, veriler doğrultusunda oluşturulan temalar, kategoriler ve alt kodlar sunulacaktır. Bu bölüm, kullanılan yöntemlerin detaylı bir şekilde açıklanmasını hedeflemektedir. Ardından Doğu Karadeniz Bölgesinde gerçekleştirilen saha araştırmasının bulguları MAXQDA programı kullanılarak analiz edilmektedir.

3.1. Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanın Dönüşümü

Doğu Karadeniz Bölgesi, coğrafi ve kültürel özellikleriyle Türkiye'nin en özgün kırsal alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Ancak, küresel ve ulusal ölçekteki ekonomik dönüşümler, bölgedeki kırsal yapıyı da önemli ölçüde etkilemiş ve geleneksel geçim kaynaklarından mekânsal planlamaya kadar çeşitli değişimlere yol açmıştır. Bu bölümde, Doğu Karadeniz kırsalının dönüşümü, bölgenin coğrafi ve kültürel dinamikleri çerçevesinde ele alınarak incelenecektir.

3.1.1. Bölgenin Sınırları, Coğrafi ve Kültürel Özellikleri

Doğu Karadeniz Bölgesi, Karadeniz Bölgesinin doğusunda kalan illerden oluşmaktadır. Bu iller kuzeye doğru Giresun, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Bayburt ve Artvin olacak şekilde sıralanmaktadır. Ancak Doğu Karadeniz olarak yapılan

bölgelendirme tasnifleri değişen idari kararlar doğrultunda karmaşılaşmaktadır. Bunun temel nedeni bölgenin farklı yönetsel sınırları kapsayacak şekilde ele alınmasıdır. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması ve bölge kalkınma idareleri arasında birlik olmaması yapılan bölge tanımlamalarında çeşitli karmaşıklıklar yaratabilmektedir. 2002 yılında Bakanlar Kurulu Kararı³⁴⁴ ile AB Bölge Sınıflandırması olan *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması-İBBS (Nomenclature d'Unités Territoriales Statistiques-NUTS)*³⁴⁵ üç temel düzeyde Türkiye'yi bölgelere ayırmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) iş birliğiyle geliştirilen bu sınıflandırmada *Düze*y 3 81 ilin ayrı ayrı sınıflandırılmasıdır. *Düze*y 2 ise birbirine komşu illerin birleştirilerek 26 grupta toplanmasından oluşur. *Düze*y 2'deki 26 grubun 12 temel grupta birleştirilmesiyle ise *Düze*y 1 ortaya çıkmaktadır.³⁴⁶

Karadeniz Bölgesi *TR8 Batı Karadeniz* ve *TR9 Doğu Karadeniz* olarak şöyle sınıflandırılmıştır:

Tablo 3.1 İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına Göre Karadeniz İlleri

Bölge Kodu	Bölge Adı	Alt Bölge Kodu	İller
TR8	Batı Karadeniz	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
		TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
		TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane

Bu sınıflandırmanın yanında 03.06.2011 tarih ve 642 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 61. Hükümet Programı kapsamında Artvin, Bayburt, Gümüşhane, Rize, Trabzon Giresun, Ordu ve Samsun illerinin temel düzeyde altyapı hizmetlerinin karşılanması ve sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması için Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DOKAP) kurulmuştur. DOKAP'ın kurulmasından sonra Doğu Karadeniz Bölgesi içinde yer alan illere ilişkin bir karmaşa ortaya çıkmıştır. Merkezi idarenin bu sınıflandırması İİBS'nin sınıflandırmasına göre kalkınmanın coğrafi unsurlara göre öncelenmesi sebebiyle farklıdır. Bu tez

³⁴⁴ Resmi Gazete 4720 sayılı Karar, 22.9.2002

³⁴⁵ Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından 1970'lerden itibaren geliştirilmeye başlanan bir istatistiki sınıflandırma sistemidir. NUTS kelimesi Fransızca kullanımın kısaltılmış halidir.

³⁴⁶ Barış Taş, "AB Uyum Sürecinde Türkiye için Yeni bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)," Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/2, 2006, s.187-189.

alışmasında Doğu Karadeniz Bölgesi ifadesiyle kastedilen İİBS kapsamında sayılan TR90 yani, Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane illeridir.

Bölge iklim özellikleri bakımından iki türe ayrılmaktadır. Kıyı kesimleri Karadeniz iklimine sahipken kıyıda içeriyeye doğru gidildiğinde karasal iklim özellikleri görölmektedir. Bunun temel sebebi özellikler Ordu'dan sonra dağların kıyıya paralel bir biçimde uzanmasıdır. Bu da bölgede denizin getirdiği ılıman iklimin iç bölgelere ulaşamamasına neden olmaktadır. Kıyı kesiminde yer alan illerde Karadeniz ve karasal iklim birlikte görölmekteyken, Gümüşhane ve Bayburt tamamen karasal özelliklere sahiptir.³⁴⁷

Doğu Karadeniz Bölgesi Türkiye'deki diğer bölgelere göre çok daha fazla yağış alan bir bölgedir. Bölgedeki engebeli coğrafi yapı sebebiyle su kaynakları çeşitli kollara ayrılarak dere ve nehirlerin geniş bir yüzölçümüne yayılmasını sağlamıştır. Fırtına Nehri, İkizdere ve Çoruh nehri bölgenin ekolojisine önemli katkılar sunan nehirler arasındadır. Orman varlığı açısından da bölge diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Bölgenin iklimini, bitki örtüsünü ve doğal kaynaklarını önemli ölçüde biçimlendiren Kaçkar Dağları, ladin, kayın, çam, meşe gibi pek çok ağaç türüne ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle Rize, Artvin ve Trabzon orman sıklığı açısından bölgenin en yoğun illeridir. Bu yoğunluk bölgede zengin bir biyoçeşitliliği beraberinde getirmiştir. Dağlık bölgelerde ve yaylalarda bulunan ayı, dağ keçisi, geyik, karaca ve çeşitli kuş türleri yaban hayatını çeşitlendirmektedir. *Ulusal Biyoçeşitlilik Envanter ve İzleme Projesi* kapsamında yapılan envanter çalışmasında bölgede 5443 damarlı bitki, 382 kuş, 102 memeli, 80 iç su balığı, 52 sürüngen, 17 çift yaşar türü ve toplamda 1547 endemik takson raporlanmıştır. Bölgedeki zengin bitki örtüsü ve Karadeniz ikliminin karakteristikleri tarımsal ürünlerde de kendini göstermektedir. ay üretimi bölgenin temel geçim kaynaklarından birisi olsa da fındık, mısır, kivi, turunçgiller, sebze ve meyve üretimi de bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır. Öyle ki 2015 verilerine göre Rize'de tarım arazilerinin yüzde 91,5'inde çay tarımı yapılmaktadır.³⁴⁸ Yıl boyu yağış alan ve doğal su kaynakları açısından gelişmiş olan bölgede alüvyal topraklar üretimde verimliliği arttırmaktadır. *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*'na (SEGE) göre bölgede gelişmişlik kademesi en yüksek iller

³⁴⁷ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*, s.16-17.

³⁴⁸ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.103.

Trabzon, Samsun ve Rize'dir. Bölgede en çok ihraç yapılan mallar arasında, kuyumculuk, meyveler, sert kabuklu besinler ve demir-çelik sanayi ürünleri gelmektedir.³⁴⁹

Kaçkarlar sunduğu doğal kaynaklar ve biyolojik çeşitlilikle bölgenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Dağları, nehirleri, gölleri, şelaleleri, kaplıcaları ve yaylalarıyla bölgeye yönelen ilgi son zamanda giderek artmaktadır. Ayder, Pokut, Huser, Gito ve Badara yaylaları bölgenin en çok bilinen yaylaları arasındadır. Bunun yanında Trabzon'un Çaykara ilçesinde yer alan Uzungöl bölgenin en çok tercih edilen turizm destinasyonlarından birisidir. Göl çevresinde son yıllarda giderek artan yapılaşma ve turist sayısındaki hızlı artış, Uzungöl'ü Doğu Karadeniz Bölgesi açısından kritik bir konuma taşımıştır. Bunun yanında Artvin'de yer alan Karagöl ver Mençura Şelalesi ve Rize'de yer alan Palovit Şelalesi son zamanlarda turizm açısından ilginin yoğunlaştığı alanlardır.

DOKAP raporunda da ortaya konulduğu gibi bölge her ne kadar zengin kaynaklara ve biyolojik çeşitliliğe sahip olsa da doğal kaynakların kontrolsüzce kullanımına bağlı olarak belli riskler ortaya çıkmıştır. Bu durum çevre konusunda bölgeyi kapsayan bütüncül bir politika ve etkili bir yönetim yapısına olan ihtiyacı günden güne arttırmaktadır. Raporda bölgenin etkili bir çevre yönetim sistemine neden ihtiyaç duyulduğu şöyle ifade edilmiştir: “*DOKAP Bölgesi gibi doğa turizminde önemli bir cazibe merkezi olan bir bölgenin koruma-kullanma dengesi dâhilinde, etkin bir çevre yönetimine sahip olması büyük önem arz etmektedir.*”³⁵⁰

Gerçekten de son zamanlarda bölgede artan yayla turizmi *koruma-kullanma dengesi* açısından ciddi bozulmalara yol açmaktadır. Bunun başında zengin doğal kaynakların bulunduğu, kıyıdan yukarıda kalan dağlık bölgede artan yapılaşmadır. Turizm talebinin bölgede hızla yükselmesinin yanında bu talebi karşılayacak kapsamlı bir planlama yapılmaması yerel ölçekli çözümler üretilmesine neden olmuştur. Turizm planlaması konusunda bilimsel, teknik ve sosyolojik unsurlar etkili bir biçimde ele alınmadığı için doğal kaynaklar, bitki örtüsü, yaban hayatı ve sosyo-ekonomik yapının önemli bir risk altında olduğu düşünülmektedir. Genel hatlarıyla bakıldığında DOKAP'ın vurguladığı *koruma- kullanma dengesinde* baskın olanın *kullanma*

³⁴⁹ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.19

³⁵⁰ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*, s.42.

yönündeki politikalar olduğu söylenebilir. Öyle ki ortaya konulan eylem planındaki³⁵¹ 5 gelişme ekseninin başında *Turizm ve Çevresel Sürdürülebilirlik* gelmektedir.³⁵² Bu plan Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmle birlikte doğal kaynakların kontrolsüzce kullanıldığını ve etkili bir çevre politikası olmadığının kamu otoriteleri tarafından kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Doğu Karadeniz Bölgesinde korunan alanların listesi şöyledir;³⁵³

Tablo 3.2. Doğu Karadeniz Bölgesinde korunan Alanların Listesi

İller	Korunan Alanlar
Artvin	Hatila Vadisi Milli Parkı
	Karagöl-Sahara Milli Parkı
	Borçka Karagöl Tabiat Parkı
	Koçakayası Tabiat Parkı
Giresun	Yedideğirmenler Tabiat Parkı
	Ağaçbaşı Tabiat Parkı
	Kuzalan Tabiat Parkı
Gümüşhane	Limni Gölü Tabiat Parkı
	Tomara Şelalesi Tabiat Parkı
	Artabel Gölleri Tabiat Parkı
	Çağlayandibi Tabiat Parkı
	Köşe Tabiat Parkı
Rize	Kaçkar Dağları Milli Parkı
	Handüzü Tabiat Parkı
	Tar Deresi Bulut Şelalesi Tabiat Anıtı
	Tunca Vadisi Tabiat Parkı
	Akyamaç Şelalesi Tabiat Parkı
	Isırlık Tabiat Parkı
Trabzon	Altındere Vadisi Milli Parkı
	Sümela Çamburnu Tabiat Parkı
	Kayabaşı Tabiat Parkı
	Çal-Camili Tabiat Parkı
	Gömlek Tabiat Parkı
	Sera Gölü Tabiat Parkı

³⁵¹ Bu eylem planı DOKAP tarafından Doğu Karadeniz Bölgesinin kalkınmasına yönelik yol ve yöntemlerin belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. (y.n.)

³⁵² Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.19.

³⁵³ Mehmet Öz vd., “Doğu Karadeniz Bölgesinde Bulunan Korunan Alanların Rekreasyonel Kullanımları”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2019, s.342. ss. 340-350.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verilerine dayalı olarak yapılan bir çalışmada Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon'a 2010-2017 yılları arasında gelen turist sayısında belirgin bir artış olduğu tespit edilmiştir.³⁵⁴

Tablo 3.3. Doğu Karadeniz Bölgesinde Yıllara Göre Turist Verileri

	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Toplam
2010	35314	673	900	119000	294524	450411
2011	65867	921	1225	156000	331665	555678
2012	41709	7880	1750	226750	695302	973391
2013	46831	4563	16928	358100	1510186	1936608
2014	72557	817	5795	252700	1270044	1601913
2015	54280	9885	51213	276900	1066339	1458617
2016	107452	33991	50217	371655	994975	1558290
2017	129879	68966	122241	642179	948164	1911429
Toplam	553889	127696	250269	2403284	7111199	10446337

DOKA'ya göre 2023 yılına gelindiğinde 10 yıllık süreç içerisinde yalnızca Trabzon'a geliş sayısı yerli turist için yaklaşık 2,5 katına çıkarak 2023 yılında 1.037.255'e, yabancı turist sayısıysa neredeyse 8 katına çıkarak 477.654'e ulaşmıştır. Bununla birlikte geceleme sayısı 3 katını aşarak 2.815.107'ye ulaşırken yatak kapasitesindeki artış 4 katı aşarak 44.504'e ulaşmıştır. Aynı zamanda tesisleşme konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2023 yılı verilerine göre acente sayısı 466 olurken bölgede 35 adet 4 yıldızlı, 15 adet 5 yıldızlı otel bulunmaktadır.³⁵⁵

Bölgede turizm pazarında Arap Yarımadası, Körfez ve Orta Doğu ülkelerinin payı oldukça yüksektir. Yabancı turist istatistiklerinin çoğunluğu bu ülkelerden gelen turistlerden oluşmaktadır. Öyle ki DOKA bu konuda 2013 yılında *Doğu Karadeniz Bölgesinde Arap Turizmi: Mevcut Durum ve Gelişme Stratejisi* başlıklı özel bir rapor

³⁵⁴ Öz vd., "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bulunan Korunan Alanların Rekreatif Kullanımları", s.346.

³⁵⁵ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2024-2028)*, s.18. https://www.doka.org.tr/dosyalar/page_1110/attachment/doka-tr90-bolge-plani-2024-2028-16_10_2024.pdf

hazırlamıştır. Raporun hazırlanış amacında bölgenin Arap turizminin nasıl hedef bir pazar haline getirileceği şöyle özetlenmiştir:³⁵⁶

Arap turizminin artarak devam etmesini sağlamak amacıyla Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın yürütmüş olduğu tanıtım ve geliştirme faaliyetlerinin yanı sıra mevcut durum raporu hazırlanarak mevcut durumun ortaya konulabilmesi, gelişme stratejilerinin oluşturulması, Arap turist profilinin yakından tanınması, dünyadan ve Türkiye'den örneklerin incelenebilmesi ve hedef pazarın tanıtılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda yerel, ulusal ve uluslararası kaynaklar incelenmiş, sektör temsilcileri ile görüşülmüş ve DOKA tecrübeleri eklenerek mezkur çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu alanda büyük bir boşluğu doldurması hedeflenmiştir. Çalışmanın içerisinde ayrıca DOKA'nın turizm geliştirme çalışmaları kısaca tanıtılmış ve yine DOKA tarafından hazırlanan turistik proje künyeleri tavsiye niteliğinde sunulmuştur.

2024 yılında bölgeye gelen yabancı turist sayısına ilişkin kapsamlı bir istatistiğe erişilemese de TÜRSAB 2024 verilerine göre yukarıda sayılan ülkelerden gelen ziyaretçi sayılarında 2023 yılına oranla bazı düşüşler ve artışlar gözlemlenmiştir. Bunlara örnek vermek gerekirse Kuveyt'ten gelen ziyaretçi sayısında %23,3 düşüş, Suudi Arabistan'dan gelen ziyaretçi sayısında %22,8 artış olarak raporlanmıştır.³⁵⁷ Trabzon Kültür ve Turizm Müdürü Tamer Erdoğan'ın 25.12.2024 tarihinde yaptığı açıklamaya göre geçen yılın aynı dönemine kıyasla ziyaretçi sayısının yüzde 2 arttığı³⁵⁸ ifade edilmiştir. Trabzon'u 2024 Ocak-Kasım döneminde 700 bin 480'i yabancı olmak üzere 1 milyon 296 bin 640 kişinin ziyaret ettiğini bildirilmiştir. Yabancı turist istatistiklerine göre, Türkiye'yi en çok ziyaret eden ülke 344 bin 999 kişiyle Suudi Arabistan olmuştur. Suudi Arabistan'ı sırasıyla Umman, İran, Ürdün, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Gürcistan, Bahreyn ve Rusya takip etmiştir.³⁵⁹

3.1.2. Kırsalda Ticarileşmenin İnşası: Yeşil Yol Projesi

Yeşil Yol Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesinde yayla turizmini odağa alan geniş kapsamlı bir altyapı girişimidir. Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Doğu Karadeniz Turizm Master Planı çerçevesinde şekillenen bu proje, Samsun'dan Artvin'e kadar uzanan yaklaşık 2.600 kilometrelik bir güzergâhta, bölgedeki yaylaları birbirine bağlamayı hedeflemektedir. Projenin temel amaçları arasında ulaşım altyapısını

³⁵⁶ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *Doğu Karadeniz Bölgesinde Arap Turizmi: Mevcut Durum ve Gelişme Stratejisi*, s.1. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/editor/files/dogu-karadeniz-bolgesinde-arap-turizmi-mevcut-durum-analizi-ve-gelisme-stratejisi.pdf>

³⁵⁷ TÜRSAB *Haziran 2024 Raporu*, <https://www.tursab.org.tr/ziyaretci-sayilari/ziyaretci-sayilari-2024>

³⁵⁸ Ancak sahada yapılan görüşmelerde turizm sektöründe faaliyet gösteren otel işletmecileri, kamu görevlileri ve yerel halk 2023 yılına oranla 2024 yılında turist sayısında önemli bir düşüş gözlemlediklerini belirtmektedir.

³⁵⁹ Habertürk, "Trabzon'u 11 ayda 1 milyon 296 bin 640 kişi ziyaret etti" 25.12.2024, <https://www.haberturk.com/trabzon-haberleri/36582414-trabzonu-11-ayda-1-milyon-296-bin-640-kisi-ziyaret-etti> (Erişim:10.1.2025)

iyileştirmek, doğa turizmini canlandırmak ve bölge halkının ekonomik refahını artırmak gibi hedefler yer almaktadır.³⁶⁰ Projenin öncüsü sayılabilecek ilk adımlar 2007 tarihli Turizm Stratejisi Eylem Planı (2007-2013) başlığını taşıyan raporda yer almıştır. *Turizmin Çeşitlendirilmesi* bölümü altında geçen *Yayla Turizmi Gelişim Koridoru* daha henüz proje yokken Karadeniz Bölgesindeki yaylaların birbirine nasıl bağlanacağını göstermektedir.

Şekil 3.1. Yayla Turizmi Gelişim Koridoru³⁶¹

Projenin hayata geçirilmesi ise 08/06/2011 tarihli 642 KHK³⁶² ile Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon ve Samsun illerini kapsayan Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın (DOKAP BKİ) kurulmasından sonradır. DOKAP illerine 2016/9140 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁶³ ile Tokat, 2020/2538 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı³⁶⁴ ile Amasya ve Çorum da eklenerek DOKAP il sayısı 11'e yükselmiştir. Bu kararlarla birlikte DOKAP Bölgesi'nin toplam yüzölçümü 76.871 km²'ye yükselmiş ve Türkiye'nin toplam

³⁶⁰ Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı (2007-2013)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.

³⁶¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı (2007-2013)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s.82.

³⁶² Resmî Gazete, 642 sayılı *Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlıklarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*, 8.6.2011.

³⁶³ Resmî Gazete, 9140 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararı*, Resmî Gazete Sayı:29826, 19.9.2016.

³⁶⁴ Resmî Gazete, 2538 sayılı *Cumhurbaşkanı Kararı*, Resmî Gazete Sayı: 31126, 13.5.2020.

yüzölçümünün yüzde 9,8’ni oluşturmaktadır. Bölge illerinden yüzölçümü en büyük il 12.820 km2 ile Çorum, en küçük il ise 3.789 km2 ile Bayburt olmuştur.³⁶⁵

DOKAP’ın 2014-2018 aralığını kapsayan Eylem Planında Yeşil Yol projesi bölgenin her mevsim turist çekmesini sağlayacak, yaz ve kış turizmiyle bölgeyi Türkiye’nin en önemli turizm merkezlerinden birisi haline getirecek bir kamu yatırımı olarak görülmektedir.

Bölge turizmi için büyük önem taşıyan “Yeşil Yol” projesi en kısa sürede tamamlanarak markalaştırılacaktır. Yol güzergâhında yer alan turizm bölgelerinin planlama çalışmaları kısa sürede tamamlanarak özel sektör yatırımlarına hazır hale getirilecektir. Bu sayede bölge her mevsimde turist çekebilen, yaz ve kış turistik aktivitelerinin yapılabildiği, ülkemizin en önemli turizm merkezlerinden birisi haline gelmesi sağlanacaktır. Yeşil Yol güzergâhı üzerinde yer alan turizm amaçlı tesislerin yapılması ve iyileştirilmesi, Bölgede faaliyet gösteren Kalkınma Ajanslarınca desteklenecektir.³⁶⁶

DOKAP’ın en büyük projesi sayılabilecek Yeşil Yol, Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan yaylaları birbirine bağlayarak doğal alanlara erişimi kolaylaştırmayı amaçlayan bir altyapı projesidir. DOKAP’a göre projenin amaçları şöyledir: *yayla yollarını birbirine bağlamak, ulaşım kalitesini artırmak ve kolaylaştırmak, turizm potansiyelini ziyaretçilerle buluşturmak, fiziki altyapıyı iyileştirmek, bölge insanının gelir düzeyini artırmak.*³⁶⁷

Sarp ve engebeli arazi koşullarının yanında yüksek rakımlı bölgelerde yağmur ve kar yağışı miktarının fazla olması bölgenin dağlık kesimlerinde ulaşımı önemli bir sorun haline getirmektedir. Projenin temel dayanağı daha çok köy ve kasabalardan oluşan iç kesimlerdeki ulaşımı birbirine bağlayarak başlangıçta yaklaşık 2.600 km uzunluğunda ortak bir yayla yolu ağı yaratmayı hedeflemektedir. DOKAP’ın 2021-2023 Bölge Kalkınma Programında Yeşil Yol kapsamında iyileştirilmesi hedeflenen yol 3.109,84 km’ye genişletilmiştir.³⁶⁸

Yayla yollarını birbirine bağlama hedefine dayandırılrsa da Yeşil Yol projesi ilk ortaya atıldığı günden itibaren farklı toplumsal çevrelerde ve sivil toplum

³⁶⁵ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.16

³⁶⁶ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*, s.50.

³⁶⁷ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, “Yeşil Yol Projesi”, 15.12.2016 <https://www.dokap.gov.tr/projeler/yesil-yol-projesi/1/Detay> Erişim Tarihi: 21.07.2024.

³⁶⁸ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.19.

https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-bolge-kalkinma-programi-2021-2023-pdf-574599-rd_6.pdf

kuruluşlarında ciddi endişeler yaratmıştır. Bunun temel sebebi Doğu Karadeniz Bölgesindeki doğal yaşam ve biyoçeşitliliğin bu proje sonucunda telafisi güç zararlarla karşı karşıya gelme riskidir. Türkiye Ormancılar Derneği konuyla alakalı yaptığı açıklamada yayla ve meraların imara açmayı projenin örtük amacı olarak görmektedir. Öyle ki 25 Şubat 2011 tarihli ve 27857 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan *Mera Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik* Yeşil Yol projesiyle birlikte meraların amaç dışı kullanımının yasal dayanağı olarak görülmektedir. Derneğin temel endişesi 40 milyon hektar civarında olan meraların 14 milyon hektara kadar düşmesi ve nihayetinde Yeşil Yol projesiyle birlikte tamamen amaç dışı kullanıma açılarak bu alanlarda süregelen tarım ve hayvancılığın yok olması, ormanların tehlike altına girmesi ve geçimini meracılıktan sağlayan yöre halkının olumsuz etkilenmesidir.³⁶⁹

Her ne kadar projeyle amaçlanan DOKAP illerini kapsayan bir yayla ağı kurulması olsa da asıl odaklanılan illerin Trabzon ve Rize olduğu söylenebilir. Trabzon’da yer alan Uzungöl ve Rize’de yer alan Ayder yaylaları bölgedeki turizm politikasının merkezinde yer almaktadır. 2014 yılında dönemin Kalkınma Bakanı Cevdet Yılmaz Uzungöl ve Ayder’i ziyaret ederek şu açıklamalarda bulunmuştur:³⁷⁰

Bu yıl Rize, Trabzon bölgesi başta olmak üzere yerinde görmek istedik. Ne kadar uzaktan inceleseniz de yerinde görmek farklı bir şey. Görerek bilmek dediğimiz daha farklı. İşi takip açısından önemli. Bu açıdan faydalı ziyaret oldu. Ayder’i ve Uzungöl’ü görmüş olduk. Asıl sonuçlarını önümüzdeki yıllarda daha iyi göreceğiz. (...) Türkiye, dünyada deniziyle, kumuyla tanınan, turizmde çok önemli bir yere gelmiş ülke ama biz bunu yeterli bulmuyoruz. Bunun üstüne mutlaka kültür, ekolojik, termal ve tabiat turizmini, bütün bu unsurları ilave etmek istiyoruz. Doğu Karadeniz büyük bir potansiyele sahip. İşte biz bu potansiyeli Yeşil Yol ile harekete geçirmeye çalışıyoruz.

Böylesine büyük bir alanı ilgilendiren Yeşil Yol projesinin hızla uygulanmaya başlaması günümüzde dahi cevaplanması güç soruların oluşmasına yol açmıştır. Dahası bölgede yeteri kadar araştırma yapılmadan Ankara’dan haritalar üzerinde hazırlanan planlarla, projenin çevresel etkilerinin yeteri kadar tespit edilmediği yönünde sivil toplumda itirazların yükselmesine neden olmuştur. Türkiye Ormancılar

³⁶⁹Türkiye Ormancılar Derneği, “Türkiye Ormancılar Derneği’nin Yeşilyol Projesi Hakkındaki Görüşleri”

<https://www.ormancilarderneği.org/Documents/8d26d8c8-2f1c-46b6-b0d5-51cbc9d87532.pdf>

(Erişim:9.11.24)

³⁷⁰ Haber7, “Yeşil Yol Projesi’ne Dev Kaynak” 23.06.2014 <https://ekonomi.haber7.com/turkiye-ekonomisi/haber/1171893-yesil-yol-projesine-dev-kaynak> (Erişim:9.11.24)

Derneği'nin Yeşil Yol projesine ilişkin yönelttiği sorular günümüzde dahi cevaplanabilmiş değildir.³⁷¹

- Bu kadar büyük bir alanda yol yaparak bütün yaylaları birbirine bağlama düşüncesi doğal yapının bütünlüğü ve ekosistem yaklaşımı açısından değerlendirilmiş midir?
- Gerçekçi ve bilimsel temellere dayalı ÇED Raporları hazırlanmış mıdır?
- Tüm yaylalar turizm alanı mıdır ya da olması gerçekçi midir?
- Hepsi birbirine benzeyen ve benzer bir ekosistemde yer alan bu yaylalara talep nedir? Kaç milyon turist beklenmektedir?
- Gerçek anlamda yayla turizmi nedir? Tanımı yapılmış mıdır?
- Burada nasıl bir turizm faaliyeti planlanmaktadır? Ekoturizm mi? Yoksa klasik anlamda uygulanan turizm faaliyeti mi?

Proje başlığı *Yeşil Yol* olsa da bunun yapılaşma için bir altyapı çalışması olduğuna yönelik bazı endişeler bulunmaktadır. Öyle ki siyasi iktidar tarafından da projenin Doğu Karadeniz için *betonlaşma* yönünde potansiyel olumsuz etkileri dile getirilmiştir. Kalkınma Bakanı Cevdet Yılmaz tarafından projenin bölgede betonlaşma ve doğal doku üzerindeki olası riskleri şöyle ifade edilmiştir: “*Projeyi hayata geçirirken betonlaşmaya izin vermeyeceğiz. Yerel malzeme kullanarak, yerel mimari ve dokuya dikkat edeceğiz. Aksi takdirde, dünyanın hayran kaldığı doğal güzellikleri gelecek nesillere aktaramayız.*”³⁷²

İlgili proje yerel halk tarafında da ciddi memnuniyetsizlikler yaratmıştır. *Havva Ana* adıyla gündem olan Havva Bekar, Yeşil Yol projesine karşı duruşun en önemli sembollerinden birisi haline gelmiştir. 2015 yılında Rize'nin Çamlıhemşin İlçesi Yukarı Kavrun Yaylası'na girişi engellenen iş makinelerinin komanda birlikleri eşliğinde Samistal Yaylası güzergahına getirilmesi sonrası halkın bu yaylaya doğru akın etmesi gerginliğin artmasına neden olmuştur. İş makinelerinin geçeceği güzergâh üzerine elindeki sopasıyla duran Havva Bekar'ın konuşması üzerine iş makineleri bölgeden uzaklaştırılmıştır. Havva Bekar'ın kayıtlara giren şu konuşması yöre halkının projeyi nasıl algılandığının önemli bir örneğidir:³⁷³

Ne mahkemesi. Mahkeme nedir? Mahkeme biziz. Devlet nedir? Devlet yok halk var. Kimdir devlet? Devlet bizim sayemizde devlettir. Bizim dedelerimiz buradan aşağıya yaya gitmişler ve şehit olmuşlar. Ne demek? Bu vali gelecek buraya. Yaylaların yolu birleşmeyecek. Her yaylanın yolu var. Yaylalar birbiriyle birleşmeyecek. Kesinlikle istemiyoruz. Vali bize iki tane çapulcu diyor. Biz çapulcuysak sen nedin? Sen sandalyede oturmuşsun. Biz buraların hamurunda

³⁷¹

³⁷² Arkitera, “Karadeniz Yaylaları Birbirine Bağlanacak” <https://www.arkitera.com/haber/karadeniz-yaylaları-birbirine-baglanacak/> (Erişim: 02.04.2024)

³⁷³ Birgün, “Havva Ananın İsyanı: Kimdir Devlet? Devlet Bizim Sayemizde Devlettir.” 11.07.2015, <https://www.birgun.net/haber/havva-ananin-isyani-kimdir-devlet-devlet-bizim-sayemizde-devlettir-84583> (Erişim: 10.11.2024)

yoğrulmuşuz. Biz çocukluğumuzdan beri burada yaşıyoruz. İş makinelerini alıp gidin buradan.

Bu süreçte yöre halkından olan Ali Şahin'in *change.org* üzerinden başlattığı #yesilyoladurde hareketi sosyal medya üzerinden projeye yönelik tepkilerin hızla yayılmasına neden olmuştur. İmza kampanyası “Yaşam alanlarımızda daha fazla yeşil için, hep birlikte #yesilyoladurde diyelim!” sloganıyla 45.483 destekçiye ulaşmıştır.³⁷⁴

Yukarıda bahsi geçen nedenlerden dolayı proje ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan birçok eleştirinin odağı haline gelmiştir. TEMA Vakfı, 2011 yılında 1/100.000 ölçekli Ordu-Trabzon-Rize-Giresun-Artvin-Gümüşhane Çevre Düzeni Planı'nın bölgenin doğal varlıkları açısından tehdit oluşturabilecek Yeşil Yol bölümleri hakkında iptal davası açmıştır. TEMA Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Deniz Ataç'a göre Yeşil Yol projesinin en büyük riski şöyle açıklanmıştır:³⁷⁵

Yolun geçeceği Doğu Karadeniz dağları çok sayıda milli park, tabiat parkı, yaban hayatı geliştirme sahası, özel çevre koruma bölgesi ve doğal sit alanına ev sahipliği yapıyor. (...) Karadeniz'e ek gelir ve istihdam sağlanması önemlidir. Ancak bunu yaparken kendi menfaatimiz için bölgenin doğal ve kültürel değerlerinden vazgeçmemek gerekir. Bölgenin doğal ve kültürel zenginlikleri ve bu değerlerin korunması gerekliliği dikkate alınarak tüm yatırım ve faaliyetler gerçekleştirilmelidir.

2011 yılında TEMA'nın Danıştay'a açtığı iptal davası kapsamında 2013'de Danıştay ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğretim üyelerden oluşturulan bilirkişi heyetinin hazırladığı rapora dayanarak 16 Ekim 2019 tarihinde Çevre Düzeni Planına yürütmeyi durdurma kararı verilmiştir. Ancak iki yıl aradan sonra 28 Nisan 2021 tarihinde Danıştay şu gerekçelerle yürütmeyi durdurma kararını iptal etmiştir:³⁷⁶

Karadeniz Bölgesi'ndeki yaylalarda ulaşım sorunlarının olduğu, fakat projeye birlikte çevre sorunlarına yol açmadan bir yayladan diğer yaylaya ulaşım imkanının sağlanmasının olumlu bir yaklaşım olduğu, yaylalar arasında halihazırda bazı yolların var olduğu ve bu yolların iyileştirilerek birbirleriyle bağlantı kurulmasının amaçlandığı, ulaşım projesi olan “Yeşil Yol Projesi”nin, çevre düzeni planı ölçeğinde yaylalarda yapılaşmalara neden olmayacağının sonucuna ulaşılmıştır.

³⁷⁴ Changeorg “#yesilyoladurde diyelim” 2 Haziran 2015 https://www.change.org/p/ya%C5%9Fam-alanlar%C4%B1m%C4%B1zda-daha-fazla-ye%C5%9Fil-i%C3%A7in-hep-birlikte-yesilyoladurde-diyelim?recruiter=259227676&utm_source=share_petition&utm_medium=facebook&utm_campaign=share_facebook_responsive&utm_term=mob-xs-share_petition-custom_msg#petition-letter (Erişim: 12.11.2024)

³⁷⁵ TEMA, “Yeşil Yol Tehdidi Geri Geldi” 21.10.2016 <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/yesil-yol-tehdidi-geri-geldi> (Erişim: 12.11.2024)

³⁷⁶ Demirören Haber Ajansı, “‘Yürütmeyi Durdurma’ Kalktı; ‘Yeşil Yol’da Çalışma Başladı.” 16 Ağustos 2022 <https://www.dha.com.tr/foto-galeri/yurutmeyi-durdurma-kalkti-yesil-yolda-calisma-basladi-2115963/3> (Erişim: 12.11.2024)

Oysa yürütmeyi durdurma kararı olmasına rağmen ilgili projeye kaynak aktarıldığının sürdürüldüğü görülmektedir. Bunun yanında Trabzon Milletvekili Salih Cora Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararının hukuksuz olduğunu iddia ederek Yeşil Yol projesinin “öyle ya da böyle” devam edeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine 56 sivil toplum kuruluşu³⁷⁷ Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararının uygulanmadığını ifade ederek kararın uygulanması için ortak çağrıda bulunmuşlardır.³⁷⁸ Bu çağrı tam tersine yürütmeyi durdurma kararının kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçten sonra Yeşil Yol projesi kapsamında yayla yollarına yönelik kamu yatırımlarının giderek arttığı görülmektedir. Yaklaşık 15 yıllık süreçte ilgili proje çoğu eleştiri ve yürütmeyi durdurma kararlarına rağmen çoğunlukla tamamlanmıştır. Ancak bölgede turizmi ve ulaştırmayı geliştirmeyi hedefleyen bu projenin ne kadar başarılı olduğu ise oldukça tartışmalıdır. İlerleyen bölümlerde bunun gerekçeleri detaylı incelenecek olsa da şu unsurlara değinmek yerinde olacaktır:

- Karadeniz'de yaylaların doğal dokusunu koruyacak önlemlerin yetersizliği
- Yayla turizmi olarak planlan gelişim modelinin artan yapılaşmayla kitle turizmine dönüşmesi
- Karar alma süreçlerinde yerel halkın tercihlerinin geri planda kalması
- Korunan alanlar statüsünde bulunan ormanlık arazilerde yaşanan tahribat
- Turizm çeşitlendirmesi konusunda yaşanan sorunlar; yayla turizmini önceliklendirme
- Doğal yapıda bozulmadan dolayı uzun vadede turizm potansiyelinin azalma riski

³⁷⁷ Arhavi Doğa Koruma Platformu, Artvin Çevre Platformu, Alakır Nehri Kardeşliği, Antakya Doğa Sanat ve Turizm Derneği, Antalya Ekoloji Meclisi, Ayvalık Tabiat Platformu, Bartın Platformu, Bakırtepe Çevre Platformunu, Bergama Çevre Platformu, Çan Çevre Derneği, Çekerek Irmağı Özgür Akacak Platformu, Çeşme Çevre Platformu, Doğu Akdeniz Araştırma Derneği, Doğa Araştırmaları Derneği, Doğanın Çocukları, Didim Çevre Platformu, Diyarbakır Çevre Gönüllüleri Derneği, Dikili Kültür ve Çevre Platformu, Edremit Çevre Platformu, Ege Çevre ve Kültür Platformu, Ekoloji Kolektifi Derneği, Ekoloji Birliği, Fatsa Ünye Doğa Koruma Platformu, Fırtına İnisiyatifi, Gökova Ekolojik Yaşam Derneği, Hasankeyf Koordinasyonu, Hemşin Yaşam Derneği, Hemşin Vadisi Dayanışması, Karadeniz İsyandadır Platformu, Kazdağı Doğa ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği, Kazdağları İstanbul Dayanışması, Kazdağları Kardeşliği, Koza Dağcılık, Kültür, Sanat ve Spor Kulübü Derneği, Kuzey Ormanları Savunması, Loç Vadisi Koruma Platformu, Mersin Nükleer Karşıtı Platform, Muğla Çevre Platformu (MUÇEP), Munzur Koruma Kurulu, Munzur Çevre Derneği, Murat Dağı Çevre Koruma Platformu, NATURA Doğa ve Kültür Koruma Derneği, Ordu Çevre Derneği, Pirlağ Doğa ve Yaşam Derneği, Polen Ekoloji, Samsun Çevre Platformu, Sinop Nükleer Karşıtı Platform, Sinop Çevre Dostları Derneği, Söke Çevre Platformu, Trabzon ÇYDD, Validebağ Gönüllüleri, Validebağ Savunması, Yaylaların Kardeşliği Platformu, Yeşil Artvin Derneği, Yeşilirmak Tozanlı Çevre Platformu, Yenifoça Forum, 350 Ankara.

³⁷⁸ Ekoloji Birliği, “56 Kitle Örgütünden “Yeşil Yol” Çağrısı: Yürütmeyi Durdurma Kararı Uygulansın!” 25.8.2020, <https://ekolojibirligi.org/56-kitle-orgutunden-yesil-yol-cagrisi-yurutmeyi-durdurma-karari-uygulansin/>,

Görüldüğü gibi ilgili proje ortaya atıldığı günden bu yana yoğun eleştiriler ve yargısal süreçlerle varlığını sürdürmüştür. Projenin etkileri çok boyutlu ve karmaşıktır. Bu da ilerleyen yıllarda da ilgili projenin gündemde kalacağını göstermektedir.

3.1.3. Bungalov Tipi Yapılaşma Eğilimi ve Bölge Kırsalına Etkisi

Bölge kırsalında artan turizmle birlikte ortaya çıkan mekânsal dönüşüm karakteristiği içinde hızlı ve denetimsiz şekilde yaygınlaşan “bungalov tipi” yapılar öne çıkmaktadır. Her ne kadar “bungalovlar” yüksek katlı konaklama tesislerine göre daha “çevreci” bir algıya sahip olsa da arazi kullanım biçimlerini önemli ölçüde etkilediği için, bölge kırsalının hem fiziksel görünümünü hem de sosyo-kültürel dokusunu önemli ölçüde dönüştürmektedir. Sahadan elde edilen veriler, bungalov tipi yapılaşmanın özellikle yayla turizmi destinasyonları ve çevresinde kısa vadeli kazanç hedefleriyle yaygınlaşarak kırsal alanın ticarileşmesinde kilit bir rol oynadığını göstermektedir. Ruhsatsız ve denetimsiz bir biçimde yayılma eğilimi gösteren bu yapılar hem kırsalda turizmin sürdürülebilirlik ilkesinden uzaklaşmasına hem de geleneksel yaylacılık kültürüne ve sosyal dokuya zarar vermektedir. Örneğin bir haber kaynağının elde ettiği verilere göre Rize Fırtına Vadisi ve Çamlıhemşin’de bulunan yaklaşık 900 bungalovdan yalnızca 50’sinin inşaat ruhsatına sahip olduğu geri kalanların ise kaçak statüsünde olduğu ifade edilmektedir.³⁷⁹ Kırsal alan üzerinde gerçekleşen bu kontrolsüz ticarileşme eğiliminin geleneksel yaylacılık kültürü üzerindeki olumsuz etkileri gün geçtikçe daha da belirginleşmektedir. Yılmaz ve Kaya’nın Karadeniz yaylaları üzerinde yaptığı çalışmada mekânsal dönüşüm ve geleneksel yaylacılık kültürü arasındaki ilişki şöyle özetlenmektedir:³⁸⁰

Yaylaya ulaşan insanlar meralarda otlayan hayvanlar yerine park etmiş otomobilleri, geleneksel kıyafetleriyle yayla kadınları yerine modern giyimli insanları, geleneksel meskenler yerine tek ya da çok katlı betonarme binaları, kemençe ve horon yerine pop müzik veya rap görecekseniz bu alana yayla değil kent park demek daha doğru olacaktır.

Onat tarafından Rize’de yürütülen bir saha araştırmasında ortaya konulduğu üzere, bölgede bungalov tipi konaklamaya yönelik resmi veri bulunmadığı ve bu durumun plansız ve denetim dışı olarak piyasa koşullarına terk edilmiş olduğu

³⁷⁹ Çaytv Haber, “Fırtına Vadisi’nde Ruhsatsız Turistik Tesisler Mühürleniyor.” <https://www.caytvhaber.com/rize/firtina-vadisinde-ruhsatsiz-turistik-tesisler-muhurleniyor-64504h> (Erişim Tarihi: 4.03.2025)

³⁸⁰ Cevdet Yılmaz, Mutlu Kaya “Turizm Algısı ve Sosyo Ekonomik (Yapıdaki) Değişimlerin Karadeniz Yaylaları Üzerindeki Mekânsal Etkileri (Türkiye) 2. *İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi*, 17-2 Haziran 2021, İstanbul, s.332-337.

görülmektedir. Bu araştırmada dikkat çekici başka bir husus ise bölgeye gelen ziyaretçilerin davranışsal niyetleri arasında “bungalov konaklaması” tercihinin “kültürel yerleri gezme” amacıyla gelenlere göre anlamlı derecede daha yüksek olmasıdır.³⁸¹ Bu da ziyaretçi talebinin de etkisiyle kayıt dışı yapılaşmanın gelecekte artabileceğini göstermektedir. Bu nedenle her ne kadar çevre dostu bir yapı biçimi gibi pazarlansa da bungalovların çevresel sürdürülebilirlik, doğal peyzaj ve kültürel doku gibi unsurlar çerçevesinde yeniden ele alınması gerekmektedir.

3.1.4. Bölgesel Plan ve Projelerde Turizme Dayalı Kırsal Kalkınma Yaklaşımı

Bölgede en etkili bölgesel kuruluş Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı’dır. (DOKAP BKİB) Bu kuruluş 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’na ekli II sayılı cetvelde, “Özel Bütçeli Diğer İdareler” arasında sayılan, tüzel kişiliğe sahip, özel bütçeli bir idaredir. Kurumda 6 adet harcama birimi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir: 1) Yönetim Hizmetleri Koordinatörlüğü 2) İzleme ve Değerlendirme Koordinatörlüğü 3) Çevre ve Turizm Koordinatörlüğü 4) Planlama ve Proje Geliştirme Koordinatörlüğü 5) Beşerî, Sosyal ve Kurumsal Gelişme Koordinatörlüğü 6) Kentsel Gelişim ve Altyapı Koordinatörlüğü.³⁸²

DOKAP BKİP tarafından uygulama konulan iki eylem planı bulunmaktadır. Birinci eylem planı 2014-2018 yıllarını, ikincisi ise 2021-2023 yıllarını kapsamaktadır.

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018): Plan 5 ana gelişme eksenine dayandırılmaktadır. Bunlar; ³⁸³

- Turizm ve Çevresel Sürdürülebilirlik
- Ekonomik Kalkınma
- Altyapı ve Kentsel Gelişme
- Sosyal Gelişme

³⁸¹ Gökhan Onat, “Bungalov Konaklamalarına İlişkin Davranışsal Niyetin İncelenmesi: Rize’de Bir Alan Araştırması” *Kent Akademisi Dergisi*, 18(2), 2025, s.922–942.

³⁸² Sayıştay, *Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 2017 yılı Denetim Raporu*, 9.18, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/nNrQlObgyJ-dogu-karadeniz-projesi-bolge-kalkinma-idaresi-baskanligi>

³⁸³ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*, s.48.

- Yerel Düzeyde Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi

Planın vizyonunun ticaret ve turizme dayalı olduğu şöyle ifade edilmiştir: *“DOKAP Eylem Planında bölgenin ticaret ve turizm merkezi haline getirilmesi vizyonu benimsenmiş olup bu çerçevede bölgenin kalkınmasında temel esaslar (...) belirlenmiştir.”*³⁸⁴

Planın ilerleyen kısımlarında ticaret ve turizm vizyonunun hedef kitlesi hakkında da bilgi verilmiştir. Bölgesel kalkınma açısından turizm pazarı açıkça şöyle tarif edilmiştir; *“Arap Yarımadası ve Ortadoğu ülkelerinin bölgeye olan ilgisi DOKAP Bölgesinin önümüzdeki günlerde turizm konusunda önemli bir merkez olacağını göstermektedir.”*³⁸⁵

Bölgenin sahip olduğu doğal güzellikler ve kültür mirası turizm açısından önemli bir potansiyeli de beraberinde getirmektedir. Turizm sektöründe geliştirilen yeni konseptlerin yaygınlaşması (Ekoturizm, Oryantiring (Orienteering) Turizmi vb.) DOKAP Bölgesinin turizm cazibesini daha da artırmıştır. Ayrıca küresel ısınma nedeniyle değişen mevsim normalleri DOKAP Bölgesinin turizmini gelecek zaman diliminde önemli şekilde etkileyecektir. Son zamanlarda özellikle Arap Yarımadası ve Ortadoğu ülkelerinin bölgeye olan ilgisi DOKAP Bölgesinin önümüzdeki günlerde turizm konusunda önemli bir merkez olacağını göstermektedir. Bu nedenle DOKAP Eylem Planı bölgeyi ticaret ve turizm merkezi haline getirme konularına odaklanmıştır.

Planda yer alan bu ifadeler bölgede alternatif turizm yöntemlerine dayalı bir gelişme öngörüsü olduğunu somut olarak göstermektedir. Ancak dikkat çekici olan küresel ısınmayla turizm gelişimi arasında doğrusal bir ilişki kurulmasıdır. Bunun sebebi halihazırda sıcak bir iklime sahip Ortadoğu ülkelerinin daha fazla ısınacağı ve bunun da serin destinasyon arayışını hızlandıracığı düşüncesi şeklinde yorumlanabilir.

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2021-2023): Bu Eylem Planı kapsamında; 3 temel amaç, 8 tematik hedef ve bu doğrultuda tanımlanan 14 adet sektörel operasyonel program belirlenmiştir. Belirlenen temel amaçlar şöyledir; *“tarımsal üretimde büyüme, katma değer artışı ve kırsal kalkınma”, “turizm ve sanayide ekonomik büyüme” ve “beşerî ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi”* Bu 3 temel amacın altında şu hedefler belirlenmiştir:³⁸⁶

Tarımsal üretimde büyüme, katma değer artışı ve kırsal kalkınma amacı;

³⁸⁴ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*, s.15.

³⁸⁵ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*, s.45.

³⁸⁶ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.109.

- Bitkisel üretimde katma değer artışının desteklenmesi
- Et-balık ve arı ürünlerinde katma değer artışının sağlanması
- Kırsal nüfusun geliri ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi

Turizm ve sanayide ekonomik büyüme amacı;

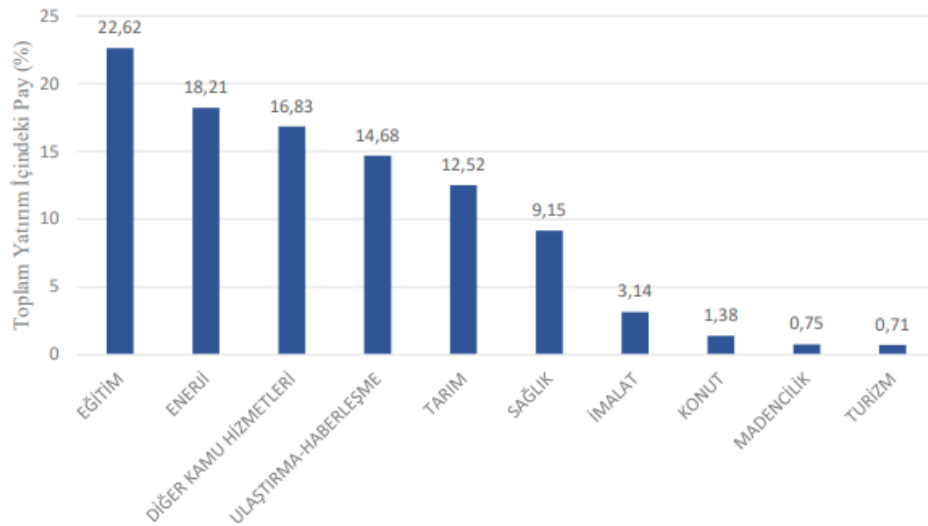
- Turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi
- Sanayi-Girişimcilik ve Ar-Ge'nin desteklenmesi

Beşerî ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi amacı;

- Beşerî kapasitenin artışına yönelik faaliyetlerin yürütülmesi
- Dezavantajlı grupların sosyal hayata katılımının artırılması
- Sosyal ve kültürel hayatın desteklenmesi

2013-2019 yılları arasında DOKAP Bölgesine sektörler için 2020 yılı fiyatlarıyla 29,1 milyar TL ödenek ayrılmıştır. Bu ödenekten en fazla pay alan sektörler yüzde 22,6 ile eğitim sektörü ve ardından yüzde 18,2 ile enerji sektörü olurken en az pay alan sektör yüzde 0,71 ile turizm sektörü olmuştur. Aşağıdaki tabloda yapılan kamu yatırımlarının dağılımı detaylı olarak gösterilmektedir.³⁸⁷

Tablo 3.4. DOKAP Bölgesi Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (2013-2019,%)

Turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi hedefine rağmen 2013-2019 yılları arasında yapılan kamu yatırımları arasında turizmin 0,71 olması dikkat çekicidir. Bu oran turizm konusunda DOKAP'ın ve kamu yatırımlarının etkinliğinin

³⁸⁷ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.26.

sorgulanmasına neden olmaktadır. İlgili planda turizm yatırımlarının çoğunlukla özel sektör tarafından üstlenildiği şöyle ifade edilmiştir; “*Turizm sektöründe gerçekleştirilen yatırımların ağırlıklı unsuru özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. DOKAP Bölgesi içerisindeki kamu odaklı turizm yatırımlarının oransal payı Türkiye geneli kamu odaklı turizm yatırımlarının oransal payı ile benzerlik göstermektedir.*”³⁸⁸ Bu ifade bölgede kamunun turizm yatırımları konusunda özel sektöre oranla geri planda kaldığının kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA): Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA), 25 Temmuz 2009 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 27299 sayılı karar ile kurulmuş ve merkezi Trabzon’da bulunan bir bölgesel kalkınma ajansıdır. Ajans, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsayan TR90 Düzey 2 Bölgesi’nde faaliyet göstermektedir. Ajansın kuruluş amacı şöyle ifade edilmiştir; “*Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak.*”³⁸⁹

Ajans tarafından uygulamaya konan 3 bölge planı 8 adet master plan ve çeşitli destek programları bulunmaktadır. Aşağıda bu bölge planları ve kırsal turizmle ilişkili master planları değerlendirilmektedir.

TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2010-2013): Bu plan 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı ve 2011-2013 Orta Vadeli Program’a göre hazırlanmıştır. Plan öncesinde bölge hakkında yapılan araştırma sonucunda planın bölgenin ihtiyaçlarına ve potansiyeline göre biçimlendirildiği ifade edilmiştir. Bölge hakkında yapılan analizde dikkat çeken konular şöyle ele alınmaktadır:³⁹⁰

- Bölge tarımının ve ekonomisinin çay-fındığa bağımlı bir ekonomi olması
- Sanayide mekânsal sorunların yanında beşerî sermaye eksikliği yaşanması
- Bölgede alternatif turizm alanlarında potansiyelin yüksek oluşu

³⁸⁸ Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*, s.26.

³⁸⁹ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, “Kurumsal”, https://www.doka.org.tr/kurumsal_hakimizda-TR.html, (Erişim:12.2.25)

³⁹⁰ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2010-2013)*, s.2 https://www.doka.org.tr/dosyalar/page_425/attachment/bolge-plani-2010-2013.pdf

- Bölge iklim ve coğrafyasına bağlı çevresel sorunlar ve altyapı sorunlarının yaşanması
- Çay ve fındık dışında süt ve süt ürünleri ağaç ve orman ürünleri ile mobilya, organik tarım, gıda, deniz ve tatlı su balıkçılığı, turizm ve gemi inşa sanayi mevcut durum içerisinde veya gelecekte yüksek potansiyel taşıyan alanlar olarak öne çıkması
- Bölgenin kendine has kültürü, yöresel ürünleri, doğa ve iklim yapısı iktisadi değere dönüştürülebilir fırsatlar sunması
- Stratejik konum itibarıyla Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu gibi bölgelere yakın olması iktisadi sosyal ve kültürel alanlarda önemli kazanımlar getirebilecek potansiyeli

İlgili planda Türkiye’de turizmin daha çok kıyı turizmine yönelik olduğu belirtilmiş, kongre turizmi, yat turizmi, golf turizmi, yayla turizmi³⁹¹ ve dağ turizmi gibi turizm türleri gelecek dönemlerde Türkiye turizminin gelişmesine katkıda sunacak alanlar olarak ele alınmıştır.³⁹²

TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2014-2023): Bu planın girişinde doğrudan bölgenin turistik cazibesine yer verilmesi dikkat çekicidir. Ancak buna değinilmeden önce HES projelerinin çevresel sürdürülebilirlik açısından bazı riskler ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Ardından bölgede kırsal turizmin önemi şöyle ifade edilmiştir: ³⁹³

Bölge, geniş bir havza ağı üzerinde yer alan zengin su kaynaklarıyla farklı ölçeklerde hidroelektrik enerji santrallerini (HES) beslemektedir. Son yıllarda artan baraj ve nehir tipi HES yatırımları, Bölge’nin ulusal ölçekte güvenli ve temiz enerji arzına katkısını artırırken, havza planları yapılmadan ve yeterince denetim sağlanmadan sürdürülen nehir tipi HES projeleri orta ve uzun vadede çevresel sürdürülebilirlik üzerinde etkiler barındırmaktadır.

TR90 Bölgesi’nin turistik cazibesi, son yıllarda geleneksel kitle turizmine alternatif bir yeşil hat olarak yükselmektedir. Doğu Karadeniz Turizm Master Planı’nda, Bölge yaylaları etrafında şekillendirilen “yeşil turizm” inisiyatifinin, Bölge’de kırsal kalkınma göstergeleri ve tersine göç üzerinde etkili olması beklenmektedir. Bölge coğrafi yapısı ve doğal zenginlikleriyle yayla turizmi, kış turizmi, kruvaziyer (yat) turizm, kamp ve karavan turizmi, doğa yürüyüşü, rafting ve kano, jeep safari, kuş gözlemi, yamaç paraşütü, avcılık, atlı doğa yürüyüşü ve

³⁹¹ Planda alternatif turizme örnek olarak Trabzon şöyle değerlendirilmiştir; “*sahip olduğu doğal ve kültürel değerler gözetildiğinde turizmin özellikle ‘deniz, kum, güneş’ üçlemesine dayanan geleneksel turizm anlayışı dışında oluşan ve önemi giderek artan alternatif turizmin gelişmesine olanak sağlayacak her türlü potansiyele sahiptir. İldaki turizm potansiyeli doğa ve kültürel ağırlıktadır. Şehir, çeşitlendirilebilir turizm olanaklarını da içinde barındırmaktadır.*”

³⁹² Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2010-2013)*, s.82.

³⁹³ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2014-2023)*, s.5. https://www.doka.org.tr/dosyalar/page_436/attachment/bolge-plani-2014-2023.pdf

dağ tırmanışı gibi turistik alanlarda uzmanlaşma ve rekabet gücü edinecek kapasiteye sahiptir.

Ayrıca planda bölgesel gelişim önündeki engeller şöyle sıralanmıştır:³⁹⁴

- TR90 Bölgesi'nin engebeli coğrafi yapısının altyapı, erişebilirlik ve pazara ulaşım noktalarında yüksek maliyet getirmesi, kıyı ve iç bölgeler arasında fonksiyonel üretken bağların kurulamaması
- Bölge iç kesimlerinde erişebilirliğin, hizmet sunumu ve kalitesinin düşük olması dolayısıyla bu bölgelere yapılacak olan yatırımlar üzerindeki negatif baskısı ve bu sebeple Bölge kırsalında ve iç kesimlerinde iş olanaklarının çeşitlenememesi, gelişememesi, iç kesimlerdeki genç nüfusun yoğun göçü
- Yetersiz altyapının sebep olduğu çevresel kirlilik sorunları
- Yeterli büyüklükte yatırım arazisinin olmaması
- Bölge kıyı kesimlerinde genç ve eğitilmiş nüfusun tutundurulamaması
- Bölge içi göç eğiliminin, kıyı bölgelerdeki yapı yoğunluğunu artırması, hizmet sunumunda çeşitli zorluklara yol açması
- Bölge içi kentsel ve kırsal fonksiyonel bütünleşmenin tanımlanamaması ve değerlendirilememesinin sebep olduğu bölge içi dengesiz gelişme

Bu planda en dikkat çekici bölüm 2014 yılında bölgesel turizm planlaması konusunda yaşanan sorunlara ve nedenlere açıkça değinilmiş olmasıdır. Günümüzde aşağıda ortaya konulan çerçevede bu sorunların daha da derinleştiği görülmektedir. Bu bölüme şöyle yer verilmiştir:³⁹⁵

TR90 turizmi plansız ve parçalı girişimler, mevsimsellik, markalaşma, pazarlama ve aile işletmeciliğinin getirdiği kalite ve standart kısıtlarına rağmen turizm pazarını yurtiçinde olduğu gibi özellikle Körfez Ülkelerinde de büyütme eğilimindedir. Bölge turizminin planlı ve bütünsel bir yaklaşımla, diğer sektörlerle ileri ve geri bağlantıları güçlendirilerek ve bahsi geçen kısıtlar aşıldığı takdirde rekabet edebilirliğini artıracaktır.

Bölgede turizm planlaması konusunda yaşanan sorunlar, kalite ve standartların düşüklüğü ve koordinasyon yetersizliği günümüzde bu sorunların çözülemediğini göstermektedir. Plan, bütüncül bir turizm planlaması gerekliliğinin önceden uzmanlar tarafından tespit edildiğini ve öneriler geliştirildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

³⁹⁴ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2014-2023)*, s.6.

³⁹⁵ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2014-2023)*, s.172.

TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2024-2028): Plan ulusal düzeyde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü koordinasyonunda, DOKA ve bölgenin ilgili paydaşlarının katılımı ile hazırlanmıştır. Plan küresel ve yerel gelişmeler ekseninde TR90 Bölgesi özelinde şu tematik başlıklar çerçevesinde oluşturulmuştur.³⁹⁶

- Küresel kriz, artan belirsizlikler ve kırılganlıklarla mücadele
- Üretim yapısı, hizmet sunuş biçimleri ve tedarik zincirinde meydana gelen değişiklikler
- Tüketim kalıpları ve tüketici davranışlarında yaşanan radikal değişimler
- Ekonomi ve ticaretin dönüşen yapısı ile birlikte küresel üretim merkezleri ile ticaret koridorları ve rotalarında gerçekleşen eksen kayması
- Dijital dönüşüm, büyük veri ve yapay zekâ gibi teknolojik gelişmeler
- İşgücü piyasasının ekonomik ve sosyal dönüşümü ile geleceğin meslekleri
- Yeşil ve mavi büyüme
- Sürdürülebilir şehirler

Planın tanıtımında bölgesel gelişmeler açıklanırken tarım ve turizmle alakalı önemli sorunlar üzerinde durulmuştur. İklim ve şehirleşmenin çevre ve doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskı ve sürdürülebilirlik ve koruma-kullanma dengesi odaklı bir planlama yapılması gerekliliğine şöyle değinilmiştir:³⁹⁷

On İkinci Kalkınma Planı ve 2024-2028 TR90 Bölge Planı'nda yeşil dönüşüm ve sürdürülebilir çevre başlığı öne çıkmaktadır. Özellikle iklim değişikliği ve şehirleşme sonucunda çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki baskının artarak devam etmesi iklim dostu, sürdürülebilir, koruma-kullanıma dengesinin sağlandığı dirençli kent politikalarına odaklanılmasına sebep olmaktadır. Özellikle TR90 Bölgesi için tarım ve turizm sektörlerinin önemini koruması bu politikalara verilen önemin artmasına neden olmaktadır. Bunun temel nedeni, iklim değişikliğinden en çok etkilenen sektörlerin başında tarım sektörünün gelmesi ve TR90 Bölgesi'nin istihdam ve sanayisinin tarım sektörü ağırlıklı olmasıdır. Bu kapsamda, iklim değişikliğinin, Bölge'nin en önemli tarım ürünleri olan çay ve fındık üzerindeki olası etkilerini incelemek amacıyla çalışmaların 14 ivedilikle yapılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, TR90 Bölgesi'nde doğa temelli artan turizm faaliyetleri sonucunda çevre ve doğal kaynakların koruma-kullanma dengesi ilkesi odağında planlama faaliyetlerinin yapılması önem arz etmektedir.

³⁹⁶ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2024-2028)*, s.11. https://www.doka.org.tr/dosyalar/page_1110/attachment/doka-tr90-bolge-planı-2024-2028-16_10_2024.pdf

³⁹⁷ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2024-2028)*, s.13-14.

Planda turizmin tüm yıla yayılması ve turizm gelirlerinin arttırılmasına yönelik 9 tedbirin uygulanacağı belirtilmiştir. Bunlar şöyledir:³⁹⁸

- Alternatif turizm türleri ve faaliyetlerinin yaygınlaştırılması
- Destinasyon yönetim organizasyonlarının yaygınlaştırılması
- Mevcut destinasyonların geliştirilmesi ve bölge turizmine yeni destinasyonların kazandırılması
- Turist gönderen ülke sayısının tamamlayıcı pazarlarla artırılması
- Hedef pazarlardan bölgeye doğrudan tarifeli uçuş seferleri başlatılması ve mevcut sefer sayısının artırılması
- Turistlere yönelik sistematik ve güvenilir veri temini
- Turizm gelirlerinin tabana yayılması
- Sektörün toplam hizmet kalitesini yükseltmeye yönelik kurumsal ve beşerî kapasite artırılması
- Yöresel ürünlerin turizm değerine dönüştürülmesi

Bölge kırsalındaki yerleşimlerde yaşam kalitesinin arttırılması için şu tedbirlerin uygulanacağı ifade edilmektedir:

- Kırsalda temel fiziki altyapı eksikliklerinin giderilmesi
- Sosyal ve kültürel donatı ve faaliyet eksikliklerinin giderilmesi
- Kırsal mekânlarda koruyucu sağlık hizmetleri ve evde bakım hizmeti imkânlarının geliştirilmesi
- Yenilikçi kırsal yaşam ve üretim merkezi modellerinin geliştirilmesi
- Kırsalda hizmet veren kurumların kapasitesinin güçlendirilmesi

Çevresel sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların verimli kullanılmasına yönelik geliştirilen tedbirler ise şöyledir:

- Biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik izleme yöntemleri geliştirilecek ve takibinin sürekliliği için sistemler kurulması
- Su kaynaklarının korunması ve etkin kullanımının teşvik edilmesi için sistemler kurulması
- Orman kaynaklarının sürdürülebilir kullanımının sağlanması için farkındalığın artırılması

³⁹⁸ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2024-2028)*, s.40-43.

- Sürdürülebilir atık yönetimi sistemlerinin yaygınlaştırılması
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji verimliliği uygulamaları yaygınlaştırılması

Planda turizm sektörü hakkında dikkat çekici öngörüler bulunmaktadır. Her ne kadar bölgede turizm başat bir sektör haline gelse de COVID 19 gibi küresel krizlerin bölgeyi etkisi ve yapılması gerekenler şöyle ifade edilmiştir:³⁹⁹

Son 10 yıl içerisinde özellikle Körfez ülkelerinde gerçekleştirilen tanıtım faaliyetleri ve Bölge'nin turizm kapasitesinin artırılması çalışmaları sonucunda turizm, Bölge için başat sektörlerden biri haline gelmiştir. Covid-19 salgını sonrası dünyada değişen turizm alışkanlıkları TR90 Bölgesi'ni de etkilemiş, krizlere dayanıklı bir sektör oluşturulması, turizm türlerinin çeşitlendirilmesi ve turizm sektörünün on iki aya yayılması gerekli hâle gelmiştir. Bu kapsamda Bölge'de kitle turizmi yerine alternatif turizm türlerine odaklanılmış olup bu doğrultuda kapasite geliştirme faaliyetleri yürütülmeye devam edilecektir.

Mekânsal gelişim açısından bazı ilçeler “turizm sektörel gelişme odağı” olarak belirlenmiştir. TR90 Bölgesinde 4 Merkez, 11 Alt Merkez ve 12 Üçüncül Merkez ilçe belirlenmiş ve bölgenin turizmi üç kademedeki toplam 27 ilçeden 21 tanesi turizm sektörel gelişme odağı olarak belirlenmiştir. Bu ilçeler şöyledir:

Tablo 3.5. TR90 2024-2028 Doğu Karadeniz Bölge Planı'nda İlçe Düzeyinde Turizm Kademeleri⁴⁰⁰

Kademeler	İlçeler
Merkez Kademe	Altınordu, Ortahisar, Rize Merkez
Alt Merkez Kademe	Akçaabat, Artvin Merkez, Espiye, Fatsa, Gümüşhane Merkez, Şebinkarahisar, Ünye,
Üçüncül Merkez Kademe	Aybastı, Borçka, Bulancak, Çamlıhemşin, Çaykara, Dereli, Kelkit, Perşembe, Şavşat, Tonya, Torul

Doğu Karadeniz Turizm Master Planı (DOKA): Plan, DOKA tarafından bölgenin turizm potansiyelini değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Plan, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsamaktadır. Planda, bölgedeki mevcut turizm potansiyelini analiz edilmiş ve sürdürülebilir turizm stratejileri geliştirilmiştir. Bu kapsamda, doğal ve kültürel kaynakların korunması, turizm altyapısının iyileştirilmesi ve bölgenin ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması amaçlanmıştır. Planın gerekçesi şöyle ifade edilmiştir: *Doğu Karadeniz*

³⁹⁹ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı (DOKA, 2024-2028)*, s.90.

⁴⁰⁰ Bu tablo s.91'deki bilgiler esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

valilikleri, mevcut turizm yapısı nedeniyle bölgeyi bir bütün olarak gören ve değerlendiren tek bir Turizm Master planı yaptırma kararı almışlardır. Aynı tarihlerde Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi ve Eylem Planını yayınlamış ve bu planda da Doğu Karadeniz Turizmini bir bütün olarak yorumlamıştır. ⁴⁰¹

Görüldüğü gibi bölgesel planlarda turizme dayalı bir kırsal kalkınma modeli geliştirme konusunda önemli hedefler bulunmaktadır. Bu planlarda öne çıkan konu turizmin bölgede başat bir sektör haline geldiği kabul edilmiş ve planlama konusunda yaşanan sorunlara da objektif bir biçimde yer verilmiştir. Özellikle turizmin çevre ve doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskı ve tahribat planlarda detaylı olmasa da ifade edilmiştir. Ancak sorunlara değinilmiş olmakla birlikte, bunlara yönelik detaylı ve tanımlayıcı araştırmaların yetersiz kaldığı ve bu nedenle sorunların sistemsel bir niteliği olup olmadığına dair herhangi bir tespitin yapılmadığı görülmektedir. Bu da yaklaşık 15 yıldır sorunlara dikkat çekilse de etkili çözümler üretilmemesine neden olmaktadır. Özetle bölgedeki ekonomik, kültürel ve çevresel sorunların bir bütün olarak ele alınması ve bu sorunların birbiriyle ilişkili şekilde analiz edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

3.2. Araştırmanın Metodolojisi ve Veri Analizi

Bu araştırma, Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanların dönüşüm sürecini sürdürülebilirlik ve ticarileşme dinamikleri çerçevesinde çok boyutlu olarak analiz etmeyi amaçlayan bir yapıda kurgulanmıştır. Bu bölümde başlangıçta araştırmanın amacı, araştırma sorunsalı ve önemi açıklanacaktır. Devamında araştırmanın üç boyuta göre belirlenen kapsamı ve örneklem seçimi hakkında bilgi verilecektir. Ardından araştırmanın yöntemi ve veri toplama teknikleriyle alakalı detaylı açıklamalara yer verilerek araştırma yapısı derinleştirilecektir. Ardından katılımcılara ilişkin demografik bilgilerle katılımcı profili ortaya konacaktır. Son olarak araştırmada tematik veri analizinin temelini oluşturan temalar, kategoriler ve alt kodlara yer verilecektir.

3.2.1. Araştırmanın Amacı, Sorunu ve Önemi

Bu saha araştırmanın temel amacı, Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanlardaki ekonomik, sosyal ve mekânsal dönüşümleri sürdürülebilirlik ve ticarileşme

⁴⁰¹ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *Doğu Karadeniz Turizm Master Planı*, s.1. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/editor/files/dogu-karadeniz-turizm-master-planı.pdf>

dinamikleri çerçevesinde analiz etmektir. Çalışma, kırsal turizmin yükselişiyle birlikte yerel halkın ekonomik faaliyetlerinde meydana gelen değişiklikleri, doğal kaynakların yanında kırsal arazin kullanım biçimlerini ve turizmle birlikte gelişen yapısal dönüşümleri incelemeyi hedeflemektedir. Bu amaçlara ek olarak araştırmayla sürdürülebilir kırsal turizm açısından Doğu Karadeniz Bölgesinin potansiyeli, kırsal dönüşümün fayda ve riskleri çok boyutlu olarak araştırılmış ve bu çerçevede alternatif politika önerileri geliştirilmiştir.

Bu kapsamda araştırmanın sorunsalı bölgede kırsal yerleşimlerin ve yaylaların turizm aracılığıyla nasıl ticarileştiğini, yerel halkın bu dönüşüme nasıl uyum sağladığını ve bölgedeki turizm politikalarının sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ne ölçüde örtüştüğünü ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bölgede geleneksel geçim kaynaklarından uzaklaşarak turizm merkezli bir ekonomik yapıya evrilen kırsal alanların, bu süreçten nasıl etkilendiği, turizmle gelen çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik fırsatların ya da risklerin nasıl şekillendiği yine araştırma sorunsalı kapsamında detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.

Aynı zamanda bu çerçeve esas alınarak, kırsal turizmin bölgede sürdürülebilir bir kalkınma aracı olup olmadığı, bu süreçte doğal kaynak yönetiminin nasıl ele alındığı ve turizm faaliyetlerinin sosyal ve kültürel dinamikleri nasıl etkilediği gibi temel sorulara yanıt aramaktadır.

Bu araştırma, bölgede kırsal alan üzerindeki dönüşümün sürdürülebilirlik ve ticarileşme perspektifinden inceleyen kapsamlı bir çalışma olması açısından önem taşımaktadır. Çalışma, akademik açıdan literatürde mevcut çalışmalara sürdürülebilirlik ve ticarileşme dinamikleri açısından katkı sağlayarak doğrudan devlet, özel sektör ve sivil toplum gibi aktörlerin rollerine yönelik güncel verilerin literatüre kazandırılması açısından önemlidir. Bunun yanında bölgede kırsal politikanın yapım sürecinde bu çalışmadaki güncel sorunların ve doğrudan sahadan gelen önerilere yer verilerek sürdürülebilir bir kırsal kalkınma stratejisi geliştirilmesi sürecine katkı sağlama hedefi araştırmayı önemli kılan bir diğer unsurdur.

3.2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Doğu Karadeniz Bölgesidir. Araştırmanın bu bölgede yapılmasının amacı, Türkiye'nin kırsal turizm potansiyeli içinde Doğu Karadeniz Bölgesinin yükselen bir ivmeye sahip oluşudur. Bu çerçevede araştırma, bölgede kırsal

turizmi temsil etmek üzere Trabzon ve Rize illerini kapsamaktadır. Bunun gerekçeleri şunlardır: (i) Türkiye’de çeşitli kırsal turizm destinasyonları bulunmasına karşın bunlar içinde Doğu Karadeniz Bölgesi son zamanlarda artan ziyaretçi sayısı ile diğerlerinden ayrılmaktadır. (ii) Doğu Karadeniz Bölgesi doğal kaynaklar bakımından zengin olmasından dolayı bölge hem önemli olanaklara hem de ekolojik risklere daha açıktır. (iii) Kırsal turizm mutlak olarak olumlu çıktılar sağlayan bir sektör değildir. Olumlu ve olumsuz tarafları vardır. Bu bağlamda; araştırma alanında kırsal turizm yerel halkın bazı kesimlerinde olumlu etkiler yaratmasına karşın bazı kesimlerinin yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. (iv) Bölgede kırsal turizme bağlı hızlı genişleme halihazırda sürmekte olduğu için turizmin bölgedeki etkilerini ortaya çıkaran güncel çalışma eksikliği bulunmaktadır. Bu çalışma ilgili eksikliği kapatmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın kapsamına yönelik üç temel boyut bulunmaktadır:

- i. *Araştırmanın Coğrafi Kapsamı:* Coğrafi kapsam belirlenirken ana ölçüt Doğu Karadeniz Bölgesi kırsalında etkilerin yoğunlaştığı alanlar olmasıdır. Bu kategoride Trabzon’da Uzungöl, Rize’de de Ayder destinasyonları bulunmaktadır. İl düzeyinde bu yerleşimler en yoğun ziyaretçi alan yaylalar arasında ilk sırada yer almaktadır. Bunun yanında yoğunlaşma potansiyeli taşıyan Pokut (Rize) ve Sultan Murat (Trabzon) gibi yaylalarda destekleyici veri arayışı sürdürülmüştür. Ek olarak kamu kurumu temsilcileri, otel işletmecileri ve emlak sektörü ile yapılan görüşmeler Trabzon ve Rize kent merkezlerinde sürdürülmüştür. Bunun yanında örneğin Trabzon-Yomra gibi kırsal turizmin etkisi altında gelişen yerleşimlerde de kırsal alandaki dönüşümün etkileri araştırılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın coğrafi kapsamı Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Trabzon ve Rize illeri olarak belirlenmiş olsa da bu kapsam içerisinde kırsal dönüşümle ilişkili olan coğrafi alanlara yoğunlaşmıştır.
- ii. *Araştırmanın Tematik Kapsamı:* Bölgede sürdürülen araştırma için seçilen tematik kapsam ekonomik, sosyal ve mekânsal dönüşümleri sürdürülebilirlik ve ticarileşme dinamiklerinden oluşmaktadır. Oluşturulan tematik kapsam *Temalar, Kategoriler ve Alt Kodlar* başlığı altında MAXQDA programından yararlanılarak hiyerarşik şekil formatında sunulmuştur.
- iii. *Araştırmanın Zamansal Kapsamı:* Bölgede kırsal dönüşümün hız kazanmaya başladığı ve özellikle 2010 sonrası Körfez ülkeleriyle turizm diplomasisin

geliştirildiği dönemden günümüze kadar olan zaman aralığına odaklanılmıştır. Ancak yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde bu dönem başlamadan önce mevcut dönüşümle ilişkili olduğu düşünülen veriler de çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Bu çalışmada *amaçlı örnekleme yöntemi*⁴⁰² kullanılmıştır. Amaçlı örneklem seçim süreci şöyle özetlenebilir: Öncelikle araştırmada rastgele örneklem yöntemi kullanılarak evrenden bir örneklem grubu belirlenmiştir. Daha sonra bu grup içerisinde araştırmaya en çok katkı yapacağı düşünülen alt gruplar seçilmiştir. Alt gruplar, konu hakkında önceden yaptığımız literatür taramaları, ön görüşmeler ve sahada daha önce dikkate alınmamış ancak konu açısından kritik olguların gözlemlenmesiyle biçimlendirilmiştir. Böylece örneklem grubunun araştırmaya en çok katkı sağlama amacına göre seçilmiş olması hedeflenmiştir. Bu araştırmada amaçlı örnekleme yukarıda belirtilen kapsamda kırsal dönüşüm sürecinden doğrudan etkilenen ve sürecin farklı yönleriyle ilgili bilgi sağlayabilecek aktörlerden meydana gelmektedir. Örneklem şu grupları kapsamaktadır: *Kamu Kurumu Temsilcileri/Görevlileri, Sivil Toplum Kuruluşları, Emlak Sektörü, Turizm ve Seyahat Acenteleri, Turizm Sektörü Çalışanları, Otel İşletmecileri (Konaklama Sektörü) ve Yerel Halk.*

3.2.3. Yöntem ve Araştırma Teknikleri

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama teknikleri literatür taraması, katılımcı gözlem ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden oluşmaktadır. Toplanan veriler, *içerik analizi* ve *tematik analiz* yöntemi kullanılarak MAXQDA uygulaması kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu uygulamada içerik analizi katılımcıların ifadelerin değerlendirilmesi amacıyla kullanılırken, tematik analizde araştırmadaki veriler kodlanarak hem hiyerarşik hale getirilmiş hem de veriler arasındaki ilişkiler kod haritalarıyla gösterilmiştir. Bu analizlerin sonucunda tüm bulgulardan yola çıkılarak araştırmaya ilişkin bütüncül ve genel bir değerlendirme ortaya konulmuştur.

Her araştırmanın yöntemi belli basamakların birleşiminden oluşmaktadır. Bu araştırmanın yöntemi nitel araştırmalarda yaygın olarak kabul gören şu beş basamağa

⁴⁰² Ali Baltacı, “Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme” *BEÜ SBE Dergisi*, 7/1, s.258. ss.231-274

göre tasarlanmıştır: (i) *Araştırma Sorusu ve Hipotezin Belirlenmesi*, (ii) *Literatür Taraması*, (iii) *Araştırma Deseninin Belirlenmesi*, (iv) *Veri Toplama Yöntemi*, (v) *Veri Analiz Yöntemi* ⁴⁰³

İlk aşama olan araştırma sorusu şöyle belirlenmiştir; Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanda ortaya çıkan dönüşüm sistemik bir nitelik taşımakta mıdır? Bu bağlamda buradaki dönüşüm süreçleri sürdürülebilirlik ve de ticarileşme bakımından nasıl değerlendirilebilir ve bu durum incelendiğinde çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik fırsatlar ya da riskler nelerdir?

İkinci aşamada bölge hakkında yapılan akademik çalışmalar, politikalar, resmi kaynaklar ve istatistiksel veriler taranarak araştırmanın kuramsal temelleri bu bağlamda oluşturulmuştur. Bu taramada kırsal alana etkide bulunan politikalar ortaya çıkarılmış ve bunların aktörlerle kesişimine odaklanılmıştır.

Bu çalışma “*durum çalışması*” (*case study*) olarak belirlenen araştırma desenine göre verilerin sistematik bir biçimde toplanmasına dayanmaktadır. Durum çalışmaları belli bir olayı, süreci veya yapıyı onu etkileyen iç ve dinamikleriyle detaylı olarak analiz etmeyi amaçlayan çalışmalardır. Detaylı olmasının nedeni derinlemesine görüşmeler, katılımcı gözlem ve literatür taraması gibi çeşitli veri kaynaklarına başvurularak ilgili durum, olay ya da süreç bağlamsal olarak analiz edilir. Bu nedenle durum çalışmaları çoğunlukla saha verisine dayalıdır. Bu çalışmada da saha araştırmasının seçilme nedeni araştırmacının veri toplama sürecinde literatür verisine ek olarak incelenecek bölgede bulunması, incelediği topluluğu gözlemlemesi ve onlarla doğrudan görüşme gerekliliğidir. ⁴⁰⁴

Bunun yanında durum çalışması desenini destekleyecek şekilde sahada veri toplama sürecinde fenomenolojik desenden de faydalanılmıştır. Fenomenoloji, bireylerin deneyimlediği olayları, bu deneyimlerin anlamlarını ve etkilerini anlamaya yönelik bir araştırma desendir. Bu çalışma açısından fenomenolojik desen kırsal dönüşüm sürecinde yer alan paydaşlar (yerel halk, işletmeciler, belediyeler vb.) tarafından bu sürecin nasıl algılandığını ve deneyimlendiğini anlamaya katkı sağlamaktadır. Bu nedenle saha araştırması hem kırsalda dönüşüm sürecindeki

⁴⁰³ Emrah Utku Gökçe, “Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Açıklamaya ve Anlamaya Dayalı Nitel Araştırma Süreci, Yöntemler ve Bilgisayar Destekli Veri Analizi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 2022, s.40. ss.37-53.

⁴⁰⁴ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, 2. Cilt, Çev. S. Özge, Yayınodası Yayıncılık, Ankara, 2014, s.540.

dinamikleri analiz etmeyi hem de bu süreçte paydaşların bu dönüşümü nasıl deneyimlediğini ortaya çıkarmayı amaçlayacak biçimde kurgulanmıştır.

Araştırmada literatür taraması, sahada gözlem ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniklerinin kullanılmasıyla araştırmanın bağlamına dair detaylı ve katılımcıların perspektiflerini içeren veriler toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme türü nitel araştırmalarda en sık kullanılan tekniklerden birisidir.⁴⁰⁵ Bu görüşmelerin en önemli avantajı doğrudan araştırma sorusunun yanıtını içeren veriye yönelmektir. Yapılandırılmamış görüşmeler katılımcıların konu dışı bilgiler vermesine yol açabileceği gibi tamamen yapılandırılmış görüşmeler de araştırmacının araştıracağı nesne hakkında subjektif sonuçlara ulaşmasına yol açabilir. Bu nedenle görüşme sorularının yapılandırılma biçimi araştırma bulguları için oldukça önemlidir.⁴⁰⁶ Bir diğer husus ise katılımcı profilinin mülakattan önce net bir biçimde belirlenmesi gerekliliğidir. Böylece “*odaklı, özelleştirilmiş ve bireyin deneyimlerine*” yönelik sorularla araştırmanın daha çok derinleştirilmesi mümkün hale gelebilmiştir.⁴⁰⁷

Araştırma kapsamında elde edilen nitel veriler iki farklı analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir: *İçerik analizi, tematik analiz*. Bu yöntemlerin bir arada kullanılması, kırsal dönüşüm süreçlerini ve turizmin etkilerini hem derinlemesine hem de bütüncül bir şekilde inceleme imkânı sağlamaktadır.

- iii. *İçerik Analizi*: Sahadan araştırma kapsamında toplanılan veriler (literatür verileri, katılımcı görüşleri, deşifreler ve katılımcı gözlem notları) içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Bu yolla karmaşık ve hacimsel olarak yoğun veriler farklı kategorilere ayrılmıştır. Bu çok sayıda verinin içerik analiziyle birlikte daha çalışılabilir ve sistematik bir forma getirilmesidir. Aynı zamanda bu teknik kullanılarak farklı kategorideki içeriklerin birbirleriyle ilişkisi de ortaya çıkarılmıştır. Böylece veriler tematik analiz için MAXQDA uygulamasında kodlama sürecine girebilecek aşamaya getirilmiştir.

⁴⁰⁵ Joseph A Maxwell, *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Sage Publication, Los Angeles, 2013, s.93.

⁴⁰⁶ Ayşe Polat, “Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/(Özel Sayı 2), 2022, s.168. ss.161-182.

⁴⁰⁷ Polat, “Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama” s.171.

iv. *Tematik Analiz*: Bu aşama verilerin MAXQDA uygulamasında işlenmesi/kodlanması anlamına gelmektedir. Tema/Kategori/Alt Kod şeklinde hiyerarşik hale getirilen veriler içeriğine göre temalandırılmıştır. Böylece ilişkilerine göre alt kodlar bir araya gelerek kategorileri, kategoriler de bir araya gelerek araştırmanın genel temalarını oluşturmuştur. Tematik analizin araştırma için en önemli katkısı katılımcı görüşlerinin sıklığını, tekrarlayan kalıp ve ifadeleri tasnif ederek karmaşık saha verisi içinde tutarlı ve yorumlaması kolaylaşan bir yapı yaratmaktır. Bu aşama tamamlandıktan sonra tüm araştırmanın bir bütün olarak değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

3.2.4. Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Bu araştırmada katılımcılar dahil olduğu profile göre tasnif edilmiştir. Araştırmada 7 kategori bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla *Kamu Kurumu Temsilcileri/Görevlileri*, *Sivil Toplum Kuruluşları*, *Emlak Sektörü*, *Turizm ve Seyahat Acenteleri*, *Turizm Sektörü Çalışanları*, *Otel İşletmecileri (Konaklama Sektörü)* ve *Yerel Halk* kategorileridir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler bu 7 kategoride toplamda 62 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcı sayısına göre kategoriler şöyledir:

Tablo 3.6 Kategorilere Göre Katılımcı Sayısının Dağılımı

Kategori	Katılımcı Sayısı
Kamu Kurumu Temsilcileri/Görevlileri	13
Sivil Toplum Kuruluşları	5
Emlak Sektörü	6
Turizm ve Seyahat Acenteleri	5
Turizm Sektörü Çalışanları	7
Otel İşletmecileri (Konaklama Sektörü)	7
Yerel Halk	19
Toplam Katılımcı	62

Araştırmada katılımcılar MAXQDA programına bir kodla tanımlanmış olup nitel veri analizinde katılımcıların görüşlerine tanımlandığı kod parantez içinde gösterilerek yer verilmiştir. Örnek vermek gerekirse; “..... *katılımcının ifadesi*” (STK1) Okuyucu açısından çağrışımı kolaylaştırmak amacıyla katılımcılara yapılan kod atması ait olduğu kategorinin kısaltmalarından oluşturulmuştur. Örnek olarak; *Turizm Sektörü Çalışanları*, (TSC1)

Katılımcılara ilişkin demografik veriler *Kategori, Katılımcı Kodu, Cinsiyet, Eğitim Durumu, Meslek, Yerleşim/Faaliyet Yeri* bilgilerinden oluşacak şekilde gösterilmiştir. İzinleri dahilinde bazı kamu kurumu temsilcileri, akademisyenler ve dernek başkanlarının isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu katılımcıların isimleri yer almasına rağmen nitel veri analizinde analizin bütünlüğü açısından atanan kodlarla yer verilmiştir. Diğer yandan kişisel verilerin gizliliği ve bilimsel etik kuralları gereği hiçbir katılımcının rızası alınmaksızın kişisel bilgileri açık edilmemiştir.

Tablo 3.7. Kamu Kurumu Temsilcileri/Görevlilerine Yönelik Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Yerleşim/Faaliyet Yeri	İsim
BLDB1	Erkek	57	Üniversite	Belediye Başkanı	Trabzon/Çaykara	Hanefi TOK
BLDB2	Erkek	52	Lise	Belediye Başkanı	Rize/Çamlıhemşin	Ömer ALTUN
UZMUH1	Erkek	59	Üniversite	Muhtar	Trabzon/Çaykara/Uzungöl	Mehmet ÖZTÜRK
UZMUH2	Erkek	24	Üniversite	Muhtar	Trabzon/Çaykara/Uzungöl	Selman DİLEK
AYMUH1	Erkek		Lise	Muhtar	Rize/Çamlıhemşin/Ayder Kaplıca Mahallesi Muhtarlığı	İbrahim TOPAL
BLDM1	Erkek	45	Üniversite	Şube Müdürü	Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı/Kültür ve Sanat Şube Müdürü	Mustafa KARAOSMANOĞ LU
BLDM2	Erkek	47	Üniversite	Şube Müdürü	Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı/Turizm Şube Müdürü	Şükrü ÜÇÜNCÜ
BLDM3	Erkek	64	Üniversite	Şube Müdürü	Ortahisar Belediyesi / Kültür ve Sosyal İşler Müdürü	Sadettin ÖNSEL
BLDM4	Kadın	41	Lise	Memur	Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü/ Turizm Danışma Ofisi	
BLDM5	Erkek	54	Lise	Memur	Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü/ Turizm Danışma Ofisi	
DOKAP1	Erkek	32	Üniversite	Uzman	Turizm ve Sanayi Altyapısı Geliştirme Koordinatörlüğü	
DOKAP2	Erkek	28	Üniversite	Uzman	Turizm ve Sanayi Altyapısı Geliştirme Koordinatörlüğü	
MPARK1	Erkek	32	Üniversite	Uzman	Kaçkar Dağları Milli Parklar Müdürlüğü	

Tablo 3.8. Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Yerleşim/Faaliyet Yeri	İsim
STK1	Kadın	45	Üniversite	Turizm İşletmecisi	Gola Derneği Yönetim Kurulu Üyesi	Sevilay Refika KADIOĞLU
STK2	Erkek	43	Üniversite	Turizm İşletmecisi	Uzungöl Turizm İşletmecileri Derneği Başkanı	Metin İNAN
STK3	Erkek	48	Üniversite	Akademisyen	TEMA Trabzon Koordinatörü	Prof. Dr. Zafer YÜCESAN
STK4	Erkek	49	Üniversite	Akademisyen	Doğal ve Tarihi Değerleri Koruma Derneği Başkanı	Prof. Dr. Coşkun ERÜZ
STK5	Kadın	32	Üniversite	STK Çalışanı	Gola Derneği Proje Sorumlusu	-

Tablo 3.9. Emlak Sektörüne Yönelik Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Yerleşim/Faaliyet Yeri
EML1	Erkek	34	Üniversite	Gayrimenkul Satış Uzmanı	Trabzon/Yomra
EML2	Kadın	42	Üniversite	Gayrimenkul Satış Uzmanı	Trabzon/Yomra
EML3	Erkek	32	Üniversite	Gayrimenkul Satış Uzmanı	Trabzon/Merkez
EML4	Kadın	26	Üniversite	Gayrimenkul Satış Uzmanı	Rize/Merkez
EML5	Kadın	24	Üniversite	Gayrimenkul Satış Uzmanı	Rize/Merkez
EML6	Kadın	28	Üniversite	Gayrimenkul Satış Uzmanı	Rize/Merkez

Tablo 3.10. Turizm ve Seyahat Acentelerine Yönelik Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Yerleşim/Faaliyet Yeri
TSA1	Kadın	37	Üniversite	Acente Çalışanı	Trabzon/Merkez
TSA2	Kadın	24	Üniversite	Acente Çalışanı	Trabzon/Merkez
TSA3	Erkek	45	Üniversite	Acente Çalışanı	Trabzon/Merkez
TSA4	Kadın	26	Üniversite	Acente Çalışanı	Rize/Merkez
TSA5	Kadın	23	Üniversite	Acente Çalışanı	Rize/Merkez

Tablo 3.11. Turizm Sektörü Çalışanlarına Yönelik Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Yerleşim/Faaliyet Yeri
TŞÇ1	Erkek	29	Lise	Komi	Trabzon/Çaykara/Uzungöl
TŞÇ2	Erkek	34	Lise	Komi	Rize/Çamlıhemşin/Ayder Kaplıca Mahallesi
TŞÇ3	Kadın	36	Üniversite	Ön Büro Elemanı	Trabzon/Yomra
TŞÇ4	Erkek	34	Üniversite	Ön Büro Elemanı	Trabzon/Arsin
TŞÇ5	Erkek	25	Lise	Garson	Rize/Çamlıhemşin
TŞÇ6	Kadın	22	Öğrenci-Üniversite	Garson	Rize/Merkez
TŞÇ7	Kadın	26	Lise	Garson	Rize/Çamlıhemşin/Ayder Kaplıca Mahallesi

Tablo 3.12. Otel İşletmecilerine (Konaklama Sektörü) Yönelik Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Yerleşim/Faaliyet Yeri
Oİ1	Erkek	46	Lise	İşletme Sahibi	Trabzon Merkez
Oİ2	Erkek	38	Lise	İşletme Sahibi	Trabzon Merkez
Oİ3	Erkek	43	Üniversite	İşletme Sahibi	Trabzon Merkez
Oİ4	Erkek	53	Üniversite	İşletme Yöneticisi	Trabzon/Yomra
Oİ5	Kadın	43	Üniversite	İşletme Yöneticisi	Rize/Merkez
Oİ6	Erkek	41	Üniversite	İşletme Yöneticisi	Rize/Merkez
Oİ1	Erkek	46	Lise	İşletme Sahibi	Trabzon Merkez

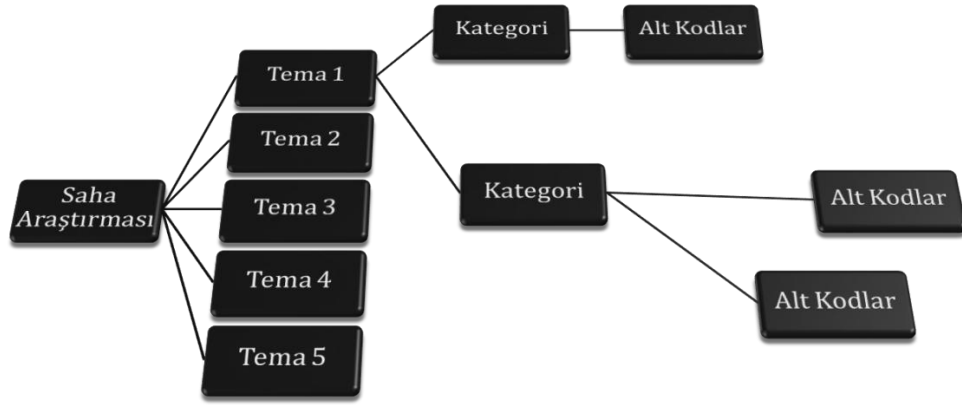
Tablo 3.13. Yerel Halka Yönelik Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Yerleşim/Faaliyet Yeri
YH1	Erkek	73	İlkokul	İşçi Emeklisi	Trabzon/Çaykara/Uzungöl
YH2	Kadın	66	İlkokul	Ev Hanımı	Trabzon/Çaykara/Uzungöl
YH3	Erkek	17	Lise	Öğrenci	Trabzon Merkez
YH4	Erkek	58	Üniversite	Emekli Öğretmen	Trabzon Merkez
YH5	Erkek	46	Üniversite	Akademisyen	Trabzon Merkez

YH6	Kadın	23	Üniversite	Öğrenci	Trabzon/Çaykara
YH7	Kadın	37	Lise	Ev Hanımı	Rize/Çamlıhemşin
YH8	Kadın	67	İlkokul	Emekli	Trabzon/Çaykara/Uzungöl
YH9	Erkek	29	Lise	Kuaför	Rize/Merkez
YH10	Erkek	24	Üniversite	Öğrenci	Trabzon/Yomra
YH11	Erkek	23	Üniversite	Öğrenci	Trabzon/Yomra
YH12	Kadın	60	İlkokul	Gözlemeci	Rize/Çamlıhemşin
YH13	Kadın	34	Üniversite	Satış Sorumlusu (Hazır Giyim)	Rize/Merkez
YH14	Kadın	26	Üniversite	Satış Sorumlusu (Hazır Giyim)	Trabzon/Yomra
YH15	Kadın	54	İlkokul	Çiftçi	Rize/Pokut
YH16	Erkek	37	Lise	Çiftçi	Rize/Pokut
YH17	Erkek	31	Üniversite	Satış Sorumlusu (Zincir Market)	Rize Merkez
YH18	Erkek	45	Lise	Çiftçi	Rize/Hemşin
YH19	Erkek	64	İlkokul	Emekli	Rize/Hemşin

3.2.5. Temalar, Kategoriler ve Alt Kodlar

Bu araştırmada toplanan veriler 3 düzeyde analiz edilmiştir. İlk düzeyde kapsayıcı 5 *tema* bulunmaktadır. Temalar kendi içinde *kategorilere* ayrılmaktadır. Kategoriler de *alt kodların* birleşiminden oluşmaktadır. Kodlamalar MAXQDA uygulamasına bu hiyerarşik model esas alınarak işlenmiştir.

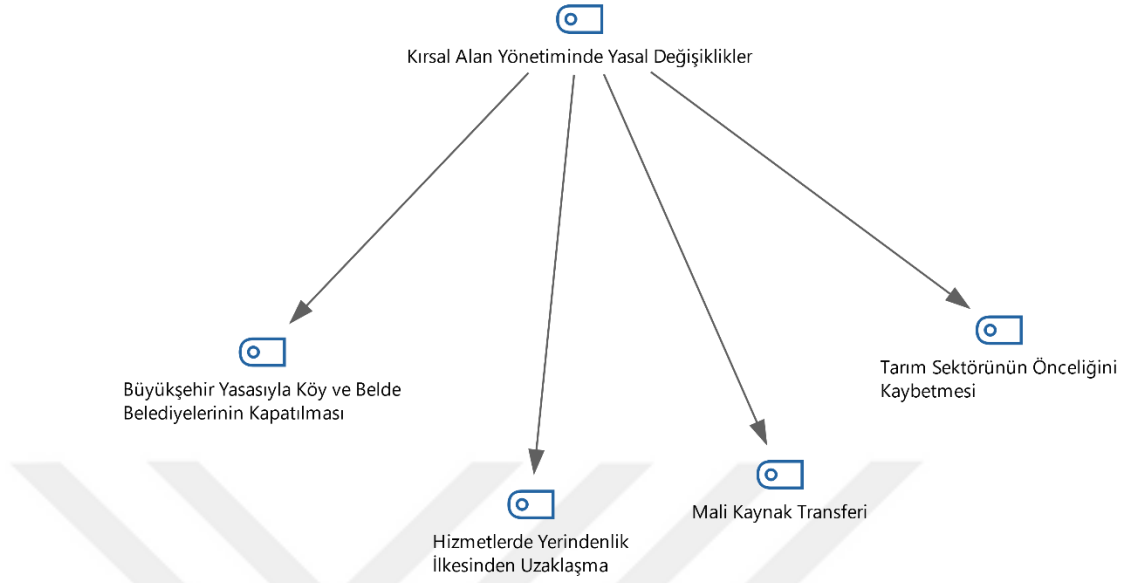
Şekil 3.2 .MAXQDA Kod Hiyerarşisi

Araştırmanın temaları sırasıyla şöyledir:

- i. Kırsal Alanın Yapısal Dönüşümü
- ii. Bölgede Kırsal Turizm Planlaması ve Yönetimi
- iii. Turizme Bağlı Çevresel Etkiler
- iv. Turizme Bağlı Sosyo-Kültürel Etkiler
- v. Turizme Bağlı Ekonomik Etkiler

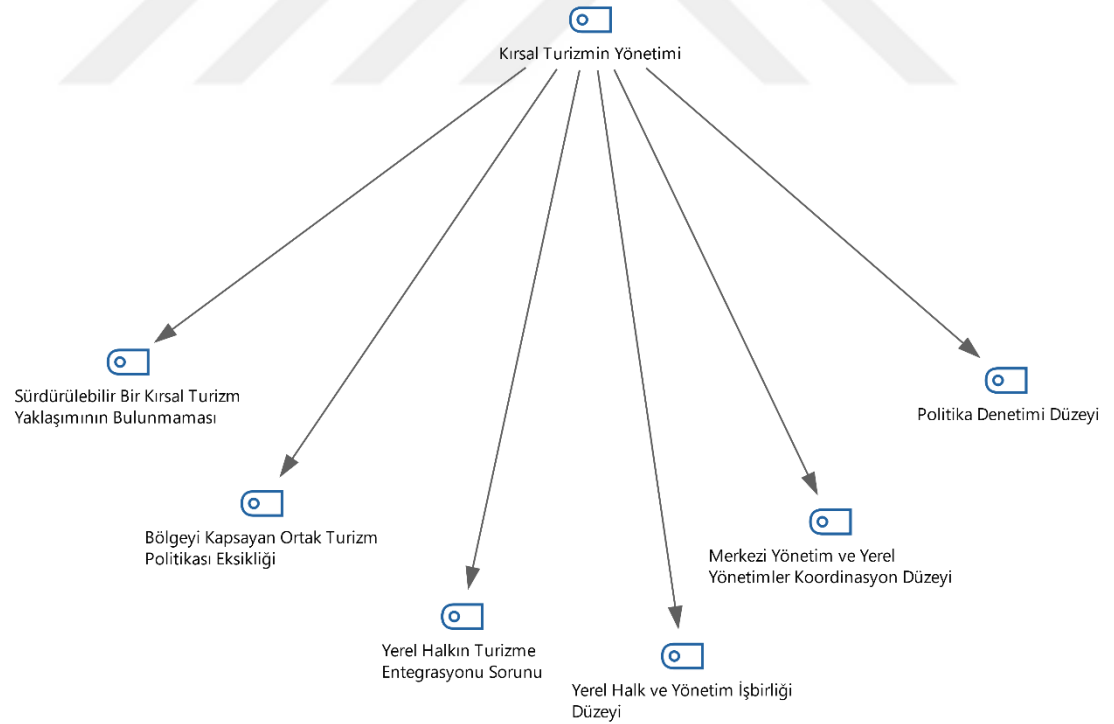
Aşağıda temaların her birisi için kurulan hiyerarşik model ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. *Tema-Kategori-Alt Kod* yapısına göre MAXQDA’da hazırlanan şekiller araştırmanın planına geniş bir çerçevede bakılmasına olanak tanımaktadır. Bu temalara ilişkin yapının genel çerçevesi, ileride yapılacak detaylı analizlere zemin oluşturmak amacıyla aşağıda sunulmuştur. Şekillerin tamamına yer verilmesinin nedeni, sonraki analizlerde yol gösterici olmalarını sağlamaktır.

Birinci Tema: Kırsal Alanın Yapısal Dönüşümü

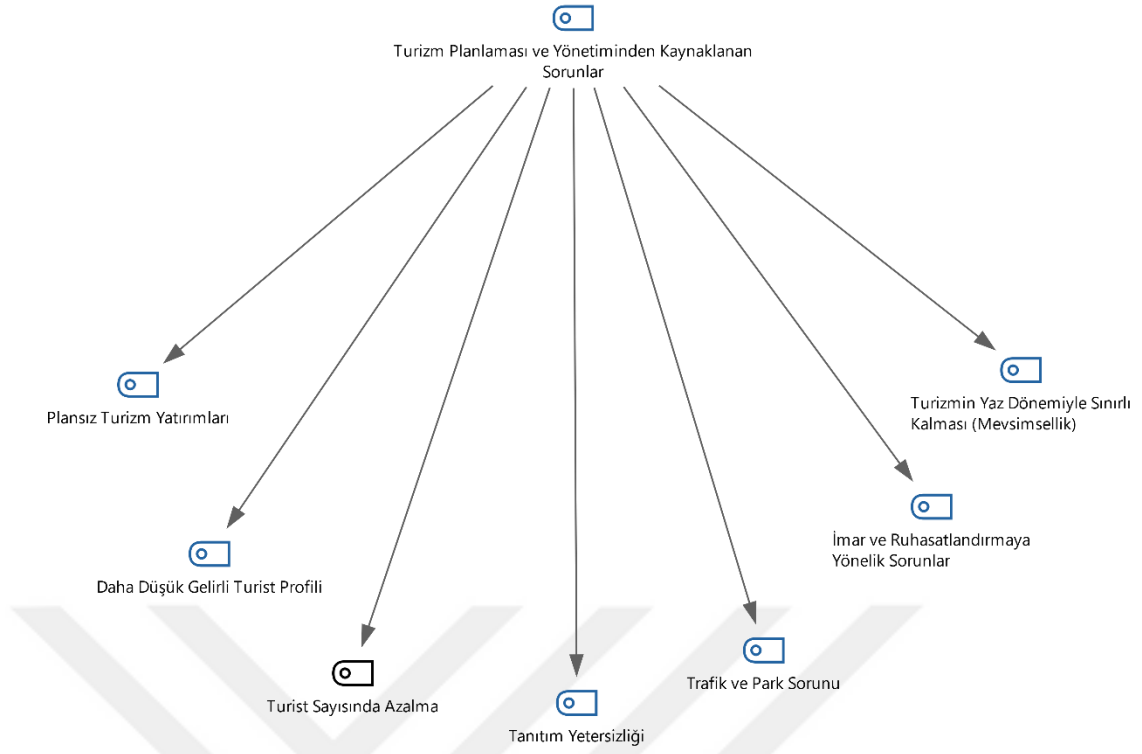

Şekil 3.3. Birinci Tema/Birinci Kategori: Kırsal Alan Yönetiminde Yasal Değişiklikler

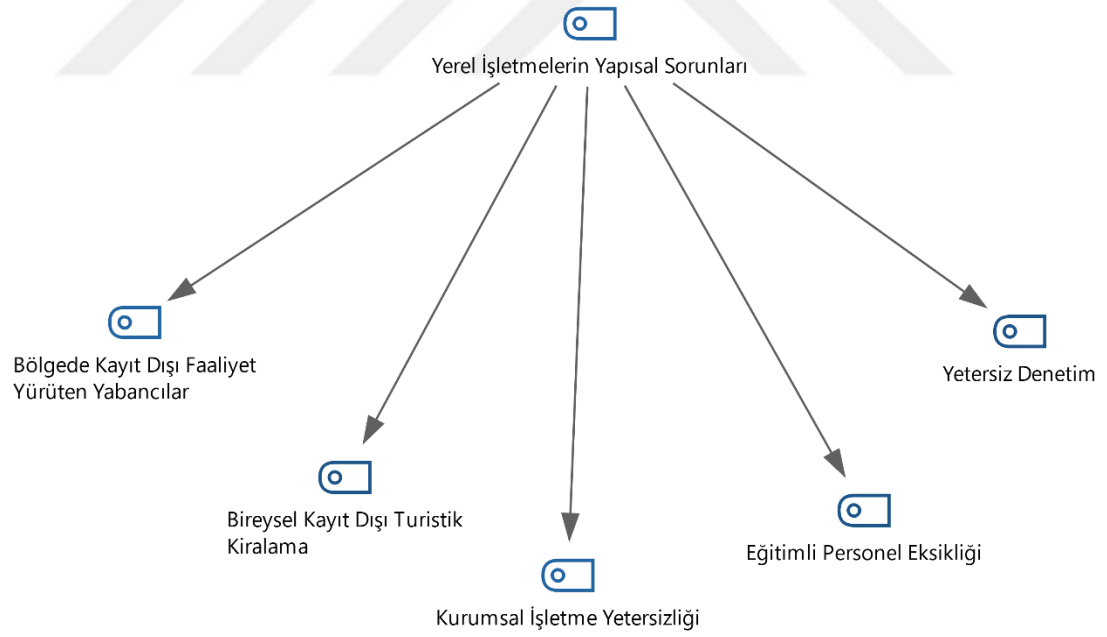
İkinci Tema: Bölgede Kırsal Turizm Planlaması ve Yönetimi

Şekil 3.4. İkinci Tema/Birinci Kategori: Kırsal Turizmin Yönetimi

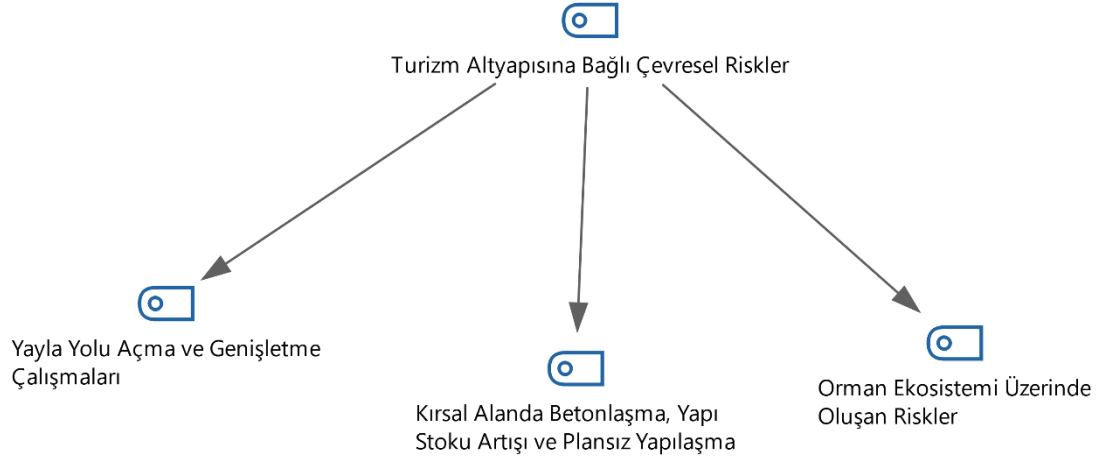

Şekil 3.5. İkinci Tema/İkinci Kategori: Turizm Planlaması ve Yönetiminden Kaynaklanan Sorunlar

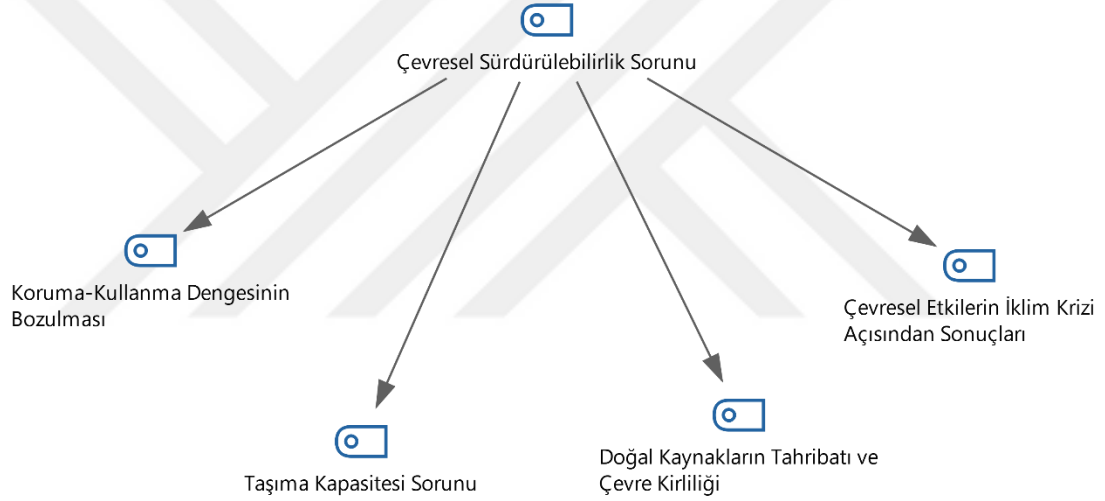

Şekil 3.6. İkinci Tema/Üçüncü Kategori: Yerel İşletmelerin Yapısal Sorunları

Üçüncü Tema: Turizme Bağlı Çevresel Etkiler

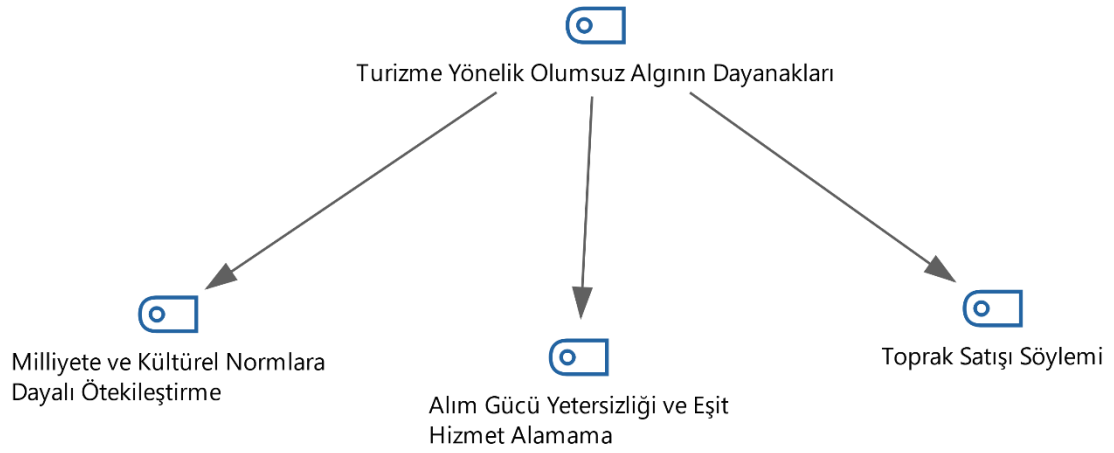

Şekil 3.7. Üçüncü Tema/Birinci Kategori: Turizm Altyapısına Bağlı Çevresel Riskler

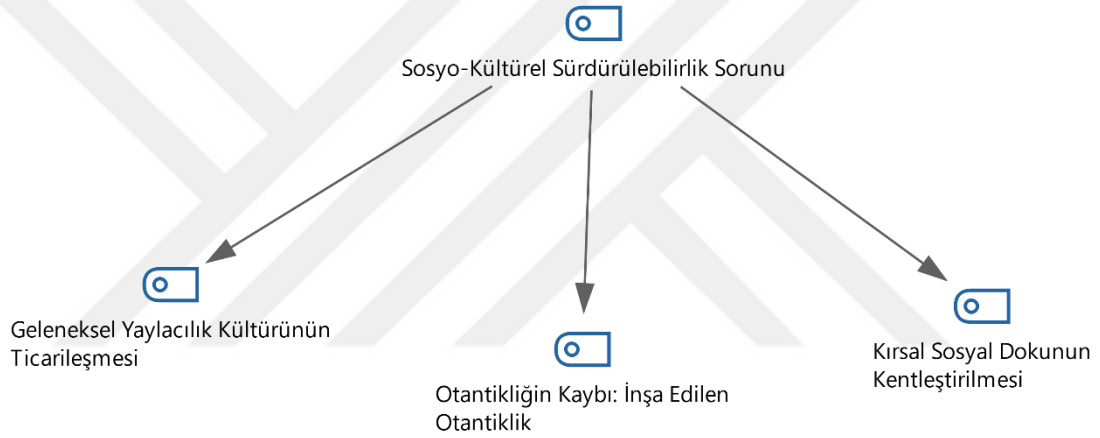

Şekil 3.8. Üçüncü Tema/İkinci Kategori: Çevresel Sürdürülebilirlik Sorunu

Dördüncü Tema: Turizme Bağlı Sosyo-Kültürel Etkiler

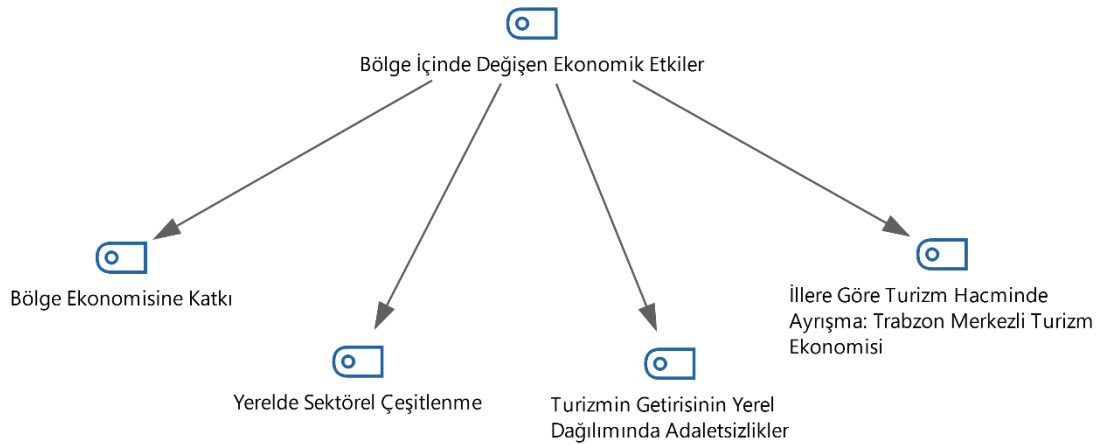

Şekil 3.9. Dördüncü Tema/Birinci Kategori: Turizme Yönelik Olumsuz Algının Dayanakları

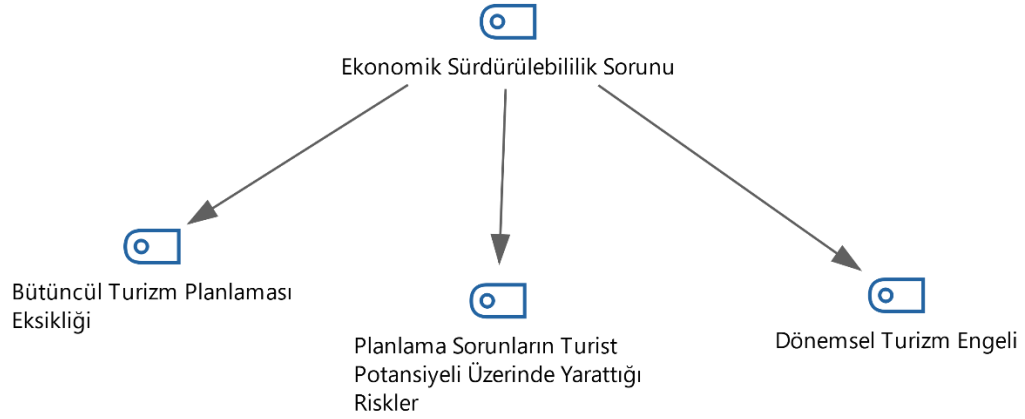

Şekil 3.10. Dördüncü Tema/İkinci Kategori: Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Sorunu

Beşinci Tema: Turizme Bağlı Ekonomik Etkiler

Şekil 3.11. Beşinci Tema/Birinci Kategori: Bölge İçinde Değişen Ekonomik Etkiler

Şekil 3.12. Beşinci Tema/İkinci Kategori: Ekonomik Sürdürülebilirlik Sorunu

Bu temalar, Doğu Karadeniz Bölgesindeki kırsal dönüşümün dinamiklerini bütüncül biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. *Kırsal Alanın Yapısal Dönüşümü* teması, bölgedeki yerleşim düzeni, arazi kullanımı ve geçim kaynaklarında meydana gelen fiziksel ve sosyo-ekonomik değişimleri incelerken; *Bölgede Kırsal Turizm Planlaması ve Yönetimi* teması, turizm politikalarının nasıl geliştirildiğini ve yerel katılımın bu süreçteki rolünü ele almaktadır. *Turizme Bağlı Çevresel Etkiler* teması, doğal kaynakların kullanım biçimlerini ve turizm faaliyetlerinin ekosistem üzerindeki baskısını gözler önüne sererken; *Turizme Bağlı Sosyo-Kültürel Etkiler* başlığı, geleneksel yaşam biçimlerinde, kültürel değerlerde ve toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan değişimleri analiz etmektedir. Son olarak, *Turizme Bağlı Ekonomik Etkiler* teması ise bölge halkının gelir düzeyi, istihdam olanakları ve yerel ekonomideki dönüşüm süreçlerini anlamaya yöneliktir. Bu temalar birlikte ele alındığında, kırsal dönüşümün yalnızca ekonomik değil; sosyal, kültürel ve ekolojik boyutlarını da içeren çok katmanlı bir sürece işaret etmektedir.

3.3. Kırsal Alanın Yapısal Dönüşümü

3.3.1. Kırsal Alan Yönetiminde Yasal Değişiklikler

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde kırsal alanın yapısal dönüşümüne yönelik en çok öne çıkan konular arasında 6360 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile kırsal alan yönetiminde yapılan yasal değişiklikler bulunmaktadır. Köy ve belde belediyelerin kamu tüzel kişiliklerinin kaldırılmasıyla birlikte kırsal yerleşimlerin mahalleye dönüştürülmesi katılımcıların deneyimlerine göre önemli sorunlar yaratmıştır. Bu kanun literatürde de şu gerekçelerle eleştiri konusu olmuştur:

- i. Küçük ölçekli kırsal yerleşimlerin yönetsel etkinliğinin sonlanması

- ii. Köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliklerinin kaldırılması yerel yönetimlerin kendi içinde merkezileşmesine yol açmıştır.
- iii. Hizmetlerde halka yakınlık (subsidiarity) ilkesinden vazgeçilerek yerelde sorunların en düşük ve en yakın yönetsel kademe tarafından çözülmesi yerine halka uzak birimleri yetkilendirilmiştir.⁴⁰⁸

Katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda kırsal alan yönetiminde yasal değişiklik kategorisi şu alt kodları içerecek şekilde oluşmuştur:

Tablo 3.14. Kırsal Alan Yönetiminde Yasal Değişiklikler

Kategori	Alt Kod
Kırsal Alan Yönetiminde Yasal Değişiklikler	Büyükşehir Yasasıyla Köy ve Belde Belediyelerinin Kapatılması
	Hizmetlerde Halka Yakınlık İlkesinden Uzaklaşma
	Mali Kaynak Transferi
	Tarım Sektörünün Önceliğini Kaybetmesi

Büyükşehir Yasasıyla Köy ve Belde Belediyelerinin Kapatılması:

Katılımcıların konuyla alakalı en çok vurguladıkları husus bağlı bulundukları belediyenin kapatılmasıdır. Bu yasa büyükşehir belediyesi statüsünü kapsayan illerde geçerli olduğu için örneklem içerisinde yalnızca Trabzon’a bağlı köy ve belde belediyelerinin kapatıldığı söylenebilir. Bunlardan birisi olan “Uzungöl Belediyesi” hakkında katılımcıların görüşleri şöyledir;

Mahallere gidin teyzelerimizi, ablalarımızı dinleyin bu belediyenin kapatılmasına en çok asabı bozulanlar onlar. Neden biliyor musunuz? Çünkü biliyorlar önceden burada işlerin nasıl yürüdüğünü. Çünkü onlar her şeyin farkında. Uzungöl belediye olduğunda 1963’ten beri imece usulüyle o duvarların, yolların nasıl yapıldığını, iş makinelerin insanların nasıl para biriktirerek alındığını gördü bu insanlar. Uzungöl Belediyesi aslında Uzungöl’ü yarattı bence. O zamanda kurucu belediye başkanımız, 1963-1973 ve 1989-1994 dönemleri belediye başkanı Mustafa Özen başkanımızın yeri çok ayrı. Köy Enstitülerinden mezun olmuş birisiydi. Çok aydın bir kişiydi ve ileriye görürdü her açıdan. Ona göre tedbirlerini aldı. Şimdi onları özleyyoruz. (UZMUH1)

Uzungöl’de muhtarlık görevi yapmış UZMUH1 kodlu katılımcının belediyenin kapatılmasıyla ilişkilendirdiği ifade “imece usulü”dür. Bu ilişki yasa öncesinde küçük ölçekli belde belediyelerine özgü hizmet örgütlenme süreci hakkında fikir vericidir. Aynı zamanda hizmetlerde halka yakınlık ilkesinin felsefesini de özetlemektedir.

⁴⁰⁸ Tarkan Oktay, “6360 Sayılı Kanuna Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma.” *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 1/1, 2016, s.81-86. ss.71-131.

Sorunların halka en yakın kademe tarafından çözülmesi, çözüm sürecinde halkın katılımına da referans vermektedir. Öyle ki katılımcının ifadesi yasa öncesinde yerel halkın yönetim süreçlerinde daha aktif bir rol üstelediğini göstermektedir. Konuyla alakalı bir diğer görüş de YH8 kodlu katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir;

Bizim burası belediyelikken Mustafa Özen başkan vardı. Onun zamanında bir sıkıntımız olduğunda belediyeye giderdik anlatırdık derdimizi. Sağ olsun suyumuzu getirdi. Elektriğimizi bağlattı. Hasta sağ olanımız olduğunda kışın belediyenin arabası vardı. Hastaneye mi gidilecek ilaç mı alınacak biz belediyeye giderdik. Uzungöl'ün insanı imeceyle yapardı işlerini. Şimdi ben bu halimle Çaykara'ya nasıl ineyim. Şimdi muhtarımızdan da Allah razı olsun. Ama o da bizim gibi. Nesi var? (YH8)

Bu ifadelerde dikkat çeken unsur kırsalda belediyelerin yerel hizmetleri sağlamanın ötesinde sahip olduğu işlevdir. Kent merkezleri gibi hizmetlere erişimin zor olduğu kırsal alanlarda belediyeler doğrudan toplumsal yönü ağır basan yapılar olarak faaliyet yürütmektedir. Katılımcılar tarafından bütçe ve imkanlar dahilinde kırsalda belediyelerin varlığı “dayanışma ağları”nın kurulmasında etkili görülmektedir. Bu durum kırsalda yerel ihtiyaçların karşılanmasında idari yapının yanında mali yapının da önemini ortaya çıkarmaktadır.

Hizmetlerde Halka Yakınlık İlkesinden Uzaklaşma: Hizmetlerde halka yakınlık (*subsidiarity*) ilkesi bir yönetsel süreçte daha küçük kademelerin etkinliğinin savunulmasıdır. Kavramın etimolojik kökenine bakıldığında Roma ordusundaki kullanımına kadar götürülmektedir. Roma döneminde girilen savaşlarda ön kademelerdeki askerler başarısız olduğunda destek olan arka kademeleri ifade eden *subsidium*, zaman içerisinde büyük birimlerin arkasında destek sağlayan küçük birimler olarak yönetim bilimleri alanında kullanılır olmuştur.⁴⁰⁹ Yerel yönetimlerde hizmetlerin halka yakınlığı ilkesi yerel ihtiyaçların hızlı ve etkili bir biçimde yine hizmet bölgesine en yakın birim tarafından karşılanması anlamına gelmektedir. UZMUH1 kodlu katılımcının hizmetlerde halka yakınlık ilkesinden uzaklaşmanın olumsuz sonuçlarını şöyle ifade etmiştir:

Belki bilirsiniz burası önceden bir belediyeydi. Büyükşehir yasası çıktıktan sonra burada belediye kapatıldı. Uzungöl önceden kendi ihtiyaçlarını karşılayan bir yerleşimdi. Şimdi öyle değil. En yakın ilçe 20 km aşağımızda. Hizmetleri temin etmek eskiye göre çok zor. Bir kere bürokrasi girdi araya. Bir sıkıntı mı çıktı. Onu ara, buna ulaş, ona derdini anlat. Bizim kendi bünyemizde iş makinemiz de vardı, araçlarımız da vardı. Mesela buraya kışın çok kar yağar. Hemen sıkıntı büyümeden açardık yolları. (UZMUH1)

⁴⁰⁹ Stefan Gosepath, “The Principle Of Subsidiarity.” *Real World Justice: Grounds, Principles, Human Rights, And Social Institutions*. Eds. Andreas Føllesdal and Thomas Pogge, : Springer Netherlands-Dordrecht, 2005, s.157-158. ss.157-170.

Katılımcının “belediyenin kapatılması” ve “bürokrasi” arasında kurduğu ilişki hizmetlerin en yakın birim tarafından örgütlenmesinin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yukarıda literatürde de yer aldığı gibi bu ilke hizmet sunumunda hız ve etkinliğin birlikte düşünülmesidir. Katılımcının verdiği “kar” örneği bu ilkeyi oldukça iyi açıklamaktadır. Burada asıl vurgu kar yağışı sonrasında yol açma hizmetinin yapılmasından çok ne kadar hızlı ve etkili yapıldığıdır. Katılımcının da değindiği gibi hizmetlerin örgütlendiği kademe etkinliğin temelini oluşturmaktadır.

Mali Kaynak Transferi: İlgili kanunla birlikte vurgulanan bir diğer konu ise kırsalda belediyeye ait mali kaynakların daha uzak yönetim birimlerine aktarılmasıdır. Taşınır ve taşınmazların devrini hükmeden bu kanunla birlikte hizmetin en yakın kademe tarafından sağlanmasının koşulları tamamen ortadan kalkmıştır. Kapatılan köy ve belde belediyeleri ilçe ve büyükşehir belediyelerine hukuken bağımlı hale getirilmiştir. UZMUH1 ve UZMUH2 kodlu katılımcıların konuya ilişkin ifadesi şöyledir:

Şimdi bizim dışımızdan tırnağımızdan arttırarak birlikte aldığımız hiçbir şey bizde değil. Parasını ödeyip aldığımız araçları kullanma yetkimiz yok. Bir kere üzerimizde kayıtlı bir şeyimiz kalmadı. Yirmiye yakın iş aracımız vardı, devrettiler hepsini Çaykara Belediyesi'ne. Dolayısıyla Uzungöl'ün en büyük sorunu belediyeyi kaybetmiş olmasıdır. (UZMUH1)

Uzungöl'ün bir ağırlığı var. Karadeniz denilince aklınıza ne geliyor? Çoğu insanın aklına burası gelir. Ben buraya muhtar olduktan sonra bunu daha iyi anladım. Bir bakan veya bir siyasi Karadeniz'e geldiğinde özellikle burayı görmek istiyor. Ama biz Çaykara ilçesine bağlı bir mahalleyiz. Turizmin burada kalbiyiz neticede. Ama kendi adımıza bir kaynağın sahibi olamıyoruz. Çünkü tüzel kişiliğimiz yok. Böyle olunca ne bir şey alabilirsiniz ne bir şey satabilirsiniz. Biz buranın tekrar belediye olduğu günleri görmek istiyoruz. Belediye binamız bize ait olsun, araçlarımız olsun, kaynağımız olsun istiyoruz. Böyle olmazsa Uzungöl'ün sorunlarını çözemeyiz. (UZMUH2)

Halihazırda Uzungöl'de mahalle muhtarlığını yürüten UZMUH2 adlı ve önceki dönem muhtarı olan UZMUH1 kodlu katılımcının görüşleri birbiriyle oldukça yakındır. İki katılımcının da dikkat çektiği temel konu belediyenin kapatılmasından sonra kaynak kullanımında yaşanan sorunlardır. Uzungöl'ün sezonda yoğun talep gören bir destinasyon olduğu düşünüldüğüne katılımcıların görüşleri daha anlaşılır olmaktadır. Bu bölgede kırsal turizme bağlı olarak değişen hizmet ve sorumluluklar göz önüne alındığında mali kaynakları olmayan bir mahalle olarak kademelendirilmesi hem ilgili belediye kanununun hem de uygulamaların kırsal alan yönetimi açısından bir sorun oluşturduğunu göstermektedir. Uzungöl Çevre Koruma Kültür ve Turizm

Derneği Başkanı Abdullah Özen'in basında yer alan şu ifadeleri de Uzungöl'de mali kaynak transferi sonucunda ortaya çıkan kaynak yetersizliğini şöyle açıklamıştır:⁴¹⁰

Ahmet Metin Genç Sayın Başkanım, hükümetiniz neredeyse 25 yıldır görevde. Buradaki insanlar size güvenmekten ve oy vermekten başka bir şey yapmadı. Ama AK Parti 25 yıldır Uzungöl'e bir imarı getiremedi. İmar ile ilgili olarak da Sayın Murat Kurum Bakanımız Uzungöl'e geldiğinde İmar Planı için talimat verdi. Sizler talimatı yerine getirdiğiniz gün Uzungöl İmar Planına kavuşacaktır.

Trabzon'u CHP'den alabilmek için muhafazakâr kırsal kesimin oyunu alıp Trabzon'u büyük şehir ilan ettiniz. Trabzon'u almasına aldınız, lakin Uzungöl gibi hem bir bölgenin hem de ülke çapında tanınırlığı olan bir turizm beldesini beldelikten düşürdünüz. Çaykara Belediyesi'nin geliri ilçesindeki yaşayan nüfusa göre hazineden aldığı paradır. Uzungöl için nüfus 1.150 civarındadır. Yani 1.150 kişiden aldığı ödenek ile Uzungöl'de hizmet vermeye çalışıyor belediye. Oysa Uzungöl sadece sezonda gurbetten gelen hemşehri ve turistler ile günlük 25.000 - 30.000 kişi arasında ziyaret edilen bir turizm bölgesi. Bu belediye nasıl hizmet verebilir buraya?

Beldelikten Uzungöl'ün düşürülmesi büyük bir hataydı. Uzungöl yerinden yönetilmelidir. Uzungöllülerin yerinden yönetim hakkı kendilerine verilmelidir. Özel Çevresi, Milli Parkı, Tabiat Parkı, SİT'i bütün kurumların var olduğu ve yaşam alanında kanunlarını uygulamaya çalışan kurumların çakışması Uzungöl'ü bu hale getirmiştir. Daha profesyonel bir yönetim anlayışı ile Uzungöllülerle Uzungöl'ü çözmelisiniz.

Özen'in bu ifadelerinde dikkat çeken iki temel husus bulunmaktadır. Birincisi Uzungöl gibi önemli bir turizm destinasyonunun mahalle statüsünde bulunduğu için kaynak yetersizliğiyle mücadele etmesidir. İkincisi ise hizmette halka yakınlığın etkin bir yönetim için hayati önemidir. Uzungöl'ün çok fazla kurumun ve statünün çakıştığı bir konumda olması hizmet sunumunda etkinlikten çok sorunların daha çok çeşitlenmesine sebebiyet verdiği düşünülmektedir.

Tarım Sektörünün Önceliğini Kaybetmesi: Değişen kırsal kalkınma yaklaşımının bir uzantısı olarak kırsalda tarım sektörünün payı giderek düşme eğilimi göstermektedir. Görüşmelerin gerçekleştirildiği örneklem sınırları içerisinde katılımcıların ifadelerinde de bu olgu açıkça görülmektedir.

Şimdi yayla turizmi dediğiniz zaman benim aklıma gelen kavram şu mesela, insanlar yaylaya neden çıkarlar, hayvancılık yapmak maksadıyla. Dolayısıyla yayla turizmi dediğinizde, yaylaları turizme açtığınızda ve buralarda büyük tesisler kurarak insanları orada konaklayacak şekilde buraya davet ettiğinizde ve parayı bu şekilde kazanınca insanlar geleneksel maksatlı yaylayı kullanmaktan vazgeçme eğilimine dönüyorlar. Yani hayvancılıktan uzaklaşıyorlar ve turizmden para kazanmanın yolunu aramaya çalışıyorlar. Bu da yaygınlaşmaya başlıyor. Şimdi benim mesela yayla turizmi dediğinizde aklıma gelen şu: Hayvanlarımı alıp yaylaya çıkıyorum. Orada bir evim var. Bu evimin bir odasını pansiyona çeviriyorum. Orada misafirlerim var, ağılıyorum. Elbette ki onlardan bir para kazanıyorum ama onları aynı zamanda geleneksel yayla faaliyetleri içerisine

⁴¹⁰ Günebakış, "Uzungöl'deki Yeni Planlamaya Uzungöl'den Tepki" 24.09.24 <https://www.gunebakis.com.tr/haber/21714896/uzungoldeki-yeni-planlamaya-uzungolden-tepki>, (Erişim:12.11.24)

entegre ediyorum. Yani benimle birlikte ahırda hayvanı sağıyorlar, hayvan besliyor. Dolayısıyla hayvanı sağdıktan sonra elde ettiğim süten yoğurt yapıyoruz, peynir yapıyoruz. Yumurtayı kırıyoruz, kuzine sobada yağda yumurta yapıyoruz, hep beraber yiyoruz, beraber yatıyoruz, kalkıyoruz. Dolayısıyla ben bunun sevdalısı olan insanları orada ağırılıyorum. Ama olay şöyle oldu. Bildiğiniz zaman 5 yıldızlı bir otel konsepti. Otele giriyorsunuz. Dolayısıyla yediklerinizin, götürdüklerinizin, getirdiklerinizin atıkları var. Atıkların geri dönüşü noktasında sıkıntıları var. Bu çöpün taşınması problemi var. Dolayısıyla beraberinde getirdiği bir atık kontrol problemi söz konusu. Bir de dediğim gibi yani o 5 yıldızlı otel konforunda orada yaşadığınız zaman yaylanın sadece doğal güzelliklerini seyrederek, gezip görerek bu zamanı geçiriyorsunuz ama Doğanın ve tabiatın size sunabileceği nimetlerin neler olabileceği konusunda herhangi bir fikriniz olmuyor. Dolayısıyla eğitici, öğretici ve geleceği olan bir turizm modeli değil. (STK3)

Hayvanlarını nasıl besleyeceksin? Ekip biçmen lazım. Şimdi baktığında yem fiyatlarının yanına yaklaşılmıyor. Ama mecbur alıyorsun. Ekecek yer kalmadı. Önceden mısır ekerdik un yapardık saplarını da ineklerimize yedirirdik. Şimdi vadeli yem alıyorum. Sattığım sütün parası yeme anca yetiyor. (YH18)

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkıldığında geleneksel yaylacılığın dönüşümünde tarımsal üretimin azalışı öne çıkmaktadır. Tarım sektörünün önceliğini kaybetmesinde şu hususlar etkili olmaktadır:

- Geleneksel yaylacılık geçim kaynağı olmaktan çıkmaktadır. Bu da tarımsal üretim ve hayvancılık gibi yaylacılığın asli işlevlerinden sapmalar olduğunu göstermektedir. Yaylalar artık üretim alanları değil sadece konaklama gibi sektörlerin ağırlık kazandığı tüketim lokasyonlarına dönüşmektedir.
- Ticarileşme Karadeniz yaylalarında tarım sektörü üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Sınırlı tarım alanları tesisleşme baskısı altında azalarak yerini daha karlı yatırımlara bırakmaktadır. Bu da tarım alanlarının korunması için ilave önlemlerin alınmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.
- Gelişen yayla turizmi geleneksel kırsal yaşam ve tarımsal faaliyetlerle uyumlu değildir. Katılımcılar konfor odaklı ve kitle turizminin niteliklerini taşıyan bir turizm anlayışının yaygınlaştığını dikkat çekmektedir. Bu da tarım turizmi (agro-turizm) gibi kalkınma hedeflerinin çeşitlendirilmesi yerine, bölgede ziyaretçi katılımının sınırlı olduğu daha izole bir turizm anlayışının hâkim olduğunu göstermektedir. Böylece hem tarımsal üretim azalmakta hem de geleneksel yaylacılık kültürü zayıflamaktadır.
- Tarımsal üretimde düşüş dolaylı olarak hayvancılık üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. YH18 kodlu katılımcının vurguladığı gibi tarımsal üretimin önceliğini kaybetmesi dışarıdan daha çok yem alınmasına yol açarak girdi maliyetlerini yükseltmektedir.

Katılımcıların bu ifadelerini özetlemek gerekirse bölgede tarım sektörü iki temel sorunla yüz yüzedir: Birincisi turizmle birlikte ekilebilir tarım arazilerinde yapılaşma artış göstermektedir. Bu da bölgede arazi kullanım biçimlerinde sektörel bir farklılaşma olduğunu göstermektedir. İkincisi ise tarımın temel geçim kaynakları arasında yer almaması geleneksel yaylacılık kültürünün tehdit altında olduğunu göstermektedir. Bu anlamda bölgede tarımsal üretim kapasitesinin detaylı olarak araştırılmasına dayalı çalışmalara ihtiyaç bulunduğu söylenebilir. Böylece tarımsal üretimdeki azalış oranı ve çiftçilerin yaşadıkları sorunlar daha somut bir biçimde gösterilebilir.

3.4. Bölgede Kırsal Turizm Planlaması ve Yönetimi

3.4.1. Kırsal Turizmin Yönetimi

Bölgede kırsal turizm yönetimiyle alakalı katılımcılara yöneltilen sorular karşısında alınan cevaplara göre 6 alt kod ortaya çıkmıştır. Katılımcılar çoğunlukla bölgenin doğal ve kültürel kaynak potansiyelini yüksek bulmasına karşın uzun vadeli ve sürdürülebilir bir kırsal turizm yaklaşımının olmadığını düşünmektedir. Kırsal turizm yönetimindeki eksiklikler, katılımcıların gözünde hem kaynakların verimsiz kullanılması hem de bölgenin turizm potansiyelini düşürmekle ilişkilendirilmiştir.

Tablo 3.15. Kırsal Turizmin Yönetimi

Kategori	Alt Kod
Kırsal Turizmin Yönetimi	Sürdürülebilir Bir Kırsal Turizm Yaklaşımının Bulunmaması
	Bölgeyi Kapsayan Ortak Turizm Politikası Eksikliği
	Yerel Halkın Turizme Entegrasyonu Sorunu
	Yerel Halk ve Yönetim İşbirliği Düzeyi
	Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetimler Koordinasyon Düzeyi
	Politika Denetimi Düzeyi

Sürdürülebilir Bir Kırsal Turizm Yaklaşımının Bulunmaması:

Katılımcıların kırsal turizm yönetimiyle alakalı sorulara verdiği cevapların MAXQDA uygulamasındaki kesişimine göre “sürdürülebilirlik” boyutu verilerle en çok ilişkilendirilen boyut olmuştur. Literatürde de kırsal turizmde sürdürülebilirlik boyutu

oldukça yer bulan bir konudur. Lane'in sürdürülebilir kırsal turizm için önerdiği şu 4 ilke konunun genel hatlarını çizmek bakımından önemlidir:⁴¹¹

- Yerel toplulukların kültürünün sürdürülmesi
- Kırsal peyzaj ve habitat varlığının sürdürülmesi
- Kırsal ekonominin sürdürülmesi
- Kırsalda başarılı bir turizm endüstrisinin oluşturulması

Bu ilkeler çoğunlukla katılımcıların kırsal turizm yönetimiyle alakalı ifadelerinde yer bulmaktadır. Doğrudan sürdürülebilirlik kavramı geçmese de katılımcıların sürdürülebilirliği tarif eden açıklamaları bu kod altında ele alınmıştır. Özellikle Uzungöl ve Ayder'de mevcut sorunlar yine kırsal turizm yönetiminde sürdürülebilir bir yaklaşımın yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Aşağıda katılımcıların konuyla alakalı görüşleri şöyledir:

Yani yayla turizmi dediğiniz zaman eğitici, öğretici tarafının ön plana çıkması gerekir. Doğayı tanıyacak, doğayı bilecek, doğanın ona sunduğu nimetlerden faydalanacak ve bu doğanın devamlılığı noktasında bu hizmetlerin tekrarı devamlılığı sürekli diye sürdürülebildiği noktasında da doğa üzerindeki baskısının ne kadar azalabileceği konusunda fikir sahibi olacak. Yani bireysel olarak karbon ayak izini düşürebilmek adına ne yapması gerektiğini öğrenecek bu insan oraya giderek. Benim ekolojik turizmden en önemli çıktığı olarak beklentim bu. Şu andaki konsept buna hizmet edilecek durumda değil. Yani daha lüks odalar, daha lüks binalar, daha lüks konfor arıyor insanlar. Hele ekonomisi buna uygun olan insanların talepleri bu yönde oluyor. Siz de bu talepleri karşılamaya kalktığınız zaman daha geniş alanlar, daha geniş yerleşim alanları içerisinde bu tesislerin oluşturulması kaygısı, işte 100 kişilik bir tesisi, 300 kişilik bir kapasiteye ulaştırmanın çabası 300 yataklı bir otelin, işte yol yapıldığında 300 yataklı bir otele ben burayı dönüştürebilirim ve daha fazla istihdam sağlayabilirim şeklindeki bir talebinin karşılık bulması, ona bağlı olarak daha fazla insan oraya taşıyabilecek otobüslerin, sistemin, transport sistemlerinin çalışabileceği yol altyapısını düzenlemeye çalışmak. Bunlar hepsi doğa üzerinde ekstra baskıları oluşturacak unsurlar. (STK3)

Uzungöl Özel Çevre Koruma alanı statüsünde bir yerleşim. Tabiat parkı olarak ilan edildi sonradan. Bir millî park statüsü yok, özel statüye büründürülmüş bir alan. Dolayısıyla etrafındaki orman alanları üretim potansiyeli açısından Devlet Orman Teşkilatı tarafından kullanılmıyor. Orada özel bir alan statüsü var. Turizm potansiyeli ya da doğal kaynak potansiyeli açısından önemli bir rezerv alan olarak korunuyor mevzuata göre. Ama bu koruma stratejileri içerisinde bakıyorsunuz, yani gelişmiş ülkelerde benzer rezerv alanlardaki yapılaşmayla bizim ülkemizdeki bu alanlardaki yapılaşmayı kıyasladığınızda azımsanamayacak önemli bir büyük bir farklılık var. Yani çarpık kentleşme, yapılaşma, bina...bina...bina, binalara gelen insanların bıraktığı çöpler, sonra o binalarda yaşayan insanlara hizmet etmek adına yapılan çalışmalar, bakıyorsunuz işin doğasına, tabiatına, dokusuna uygun olmayan davranış biçimleri de ortaya çıkıyor. Uzungöl'e gidiyorsunuz, semt pazarı gibi. Efendime söyleyeyim, tezgahlar kurulmuş, satışlar yapılıyor, dükkanlar var. İnsanlar bir yazını orada geçiriyorlar, talep ediyorlar tabii. Lunaparkından çocuk bilgisayar oyun alanlarına kadar birçok konsept içinde hizmet var. Uzungöl'ün tabiat harikasını seyretmek, izlemek, orada yaşamak için giden insanların

⁴¹¹ Bernard Lane, "Sustainable Rural Tourism Strategies: A Tool For Development And Conservation" *Journal of Sustainable Tourism* 2/1-2, 1994, ss.102-111.

gitmeyeceği bir yere dönüşüyor böylece. Çünkü burada nasıl bir turizm yapmak istediğinizi bilmiyorsunuz. Ekoturizm, doğa turizmi diyorlar bir de bunun adına. Başına doğal, ekolojik gibi ifadeler koyduğunuz zaman oradaki turizm daha masum, daha zararsız olmuyor maalesef. (STK3)

Katılımcıların ifadelerinde bölgedeki turizm anlayışının uzun vadede olumsuz etkilere sahip olabileceğine vurgu yapılmaktadır. Bölgede turizm gelişiminde koruma-kullanma dengesi açısından sorunlar olduğu belirtilirken doğayla uyumun bozulması ve kontrolsüz yapılaşmaya dikkat çekilmektedir. Katılımcılara göre bu eğilimin devam etmesi bölge ekosisteminin sürdürülebilirliği konusunda ciddi olumsuz sonuçlar yaratacaktır. Özetle bölgede turizm planlamasının sürdürülebilirlik ilkesini önceleyerek yeniden yapılması gerekmektedir.

Bölgeyi Kapsayan Ortak Turizm Politikası Eksikliği: Katılımcılar turizme dayalı bir kırsal kalkınma politikası olduğunu kabul etmelerine karşın bu politikanın kapsayıcılığıyla alakalı yetersizlikleri ortaya koymuşlardır. Trabzon ve Rize gibi komşu iller benzer doğal kaynaklara ve potansiyellere sahip olmasına rağmen turizmin bölgeyi kapsayan ortak bir politikadan ziyade her il ölçeğinde değişen ve iş birliğinin düşük düzeyde olduğu politikalarla sürdürüldüğü bulgulanmıştır. Katılımcılar bölgeyi kapsayan ortak bir politikanın turizmde bölgesel gücün ve potansiyelin daha verimli kullanılmasına katkı sağlayacağını düşünmektedir. Konuyla alakalı katılımcıların görüşleri şöyledir:

Önceden dernek başkanlığı yaptığım dönemde gerek Uzungöl'den olsun gerekse Trabzon'daki diğer turistik bölgelerdeki dernek başkanlarıyla bir araya geliyorduk. Şu an için bu yapılıyor desem yalan olur. Ama olmayacak diye bir durum yok. Karadeniz'de turizm çatısı altında bir araya gelip ortak çalışmalar yapılabilir. (BLDB2)

Yerel Halkın Turizme Entegrasyonu Sorunu: Görüşmelerde katılımcı profili farklılık gösterse de bölgenin turizme hazırlıklı olmaması ortak bir görüş olarak bulgulanmıştır. Trabzon ve Rize merkezli olarak detaylı bir turizm planlaması olmaması yerel halkın turizme entegrasyonunda önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Entegrasyon sorunun başında bölgede turizmin katkısının sınırlı bir kesimi kapsamaktadır. Turizm ve istihdam arasındaki ilişkinin teorik düzeyde kurulması uygulamada istihdam potansiyelinin düşük olmasına yol açmaktadır. Turizm yatırımlarındaki merkezi ve yerel düzeyde planlama eksikliği turizm sektöründe hizmet sunumu yapabilecek nitelikli işgücünün oluşturulmasını engellemektedir. Bunun yanında “yerel rehberlik” gibi hizmetlerin profesyonel düzeyde sunumu oldukça sınırlıdır. Bu tür rehberlik hizmetleri daha çok alanında uzman olmayan kimseler tarafından gerçekleştirilmektedir. Yerel halkın entegrasyonundaki güçlükler

kırsal turizm ve kalkınma arasında kurulan doğrusal ilişkinin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Politika düzeyinde yerel halkın turizm ağı içerisindeki sınırlı konumunu dönüştürecek adımların yetersizliği turizmin ekonomik sürdürülebilirliği açısından da bir sorun olarak görülebilir. Öyle ki STK3 kodlu katılımcının ifadeleri turizm planlaması ve entegrasyon sorunu arasındaki ilişkiyi özetler niteliktedir:

Bir de yerel halkın kırsalda turizme entegrasyonunda problemler var. Yani bir alan milli parksa, özel statüde bir alansa ve bu alan bir master planı dahilinde kullanılıyorsa ekolojik turizm rotaları içerisinde yerel insanların buralarda rehberlik yapabilme şanslarının olması gerekir. Yani insanların diyelim ki işte gerekiyorsa at sırtında, gerekiyorsa çadırda konaklayacak şekilde oradaki yerel insanların rehberliğinde bu işlemi gerçekleştirmesi gerekir ki aynı zamanda kırsal kalkınma açısından o insanların istihdam güçleri de artabilsin. Dolayısıyla planlı programlı olmakta fayda var ama bu planlı programdan uzak yatırım dendiği zaman akla ne geliyor? İşsizlik. Bu işsizliğin azalması için bir katma değer oluşturabilir mi? Evet. Onay veriyoruz. Ama nasıl azalacak belli mi? Turizm olsun da azalır işte demek doğru değil. O zaman bir kaos ortamına doğru gidiş söz konusu olabiliyor. Dolayısıyla önce plan program nerede, hangi tesisler yapılacak? Turizm yatırım adaları nerelerdir? Bu adaların taşıma kapasitesi nedir? Nasıl bir tesisleşmeyle bu işler mümkün olabilir? Bunun planı, programı, projesi yapılarak uygulanması gerekir. (STK3)

Yerel Halk ve Yönetim İş birliği Düzeyi: Turizm destinasyonlarında hak sahibi olan vatandaşlarla yerel yönetimler arasındaki iş birliğinin düzeyi bölgede farklılıklar göstermektedir. Bilindiği gibi Trabzon'da yer alan Uzungöl ile Rize'de bulunan Ayder destinasyonları bölgenin en yoğun turizm merkezleridir. Bu iki yaylanın dönüşüm süreci içerisinde katılımcılarla yapılan görüşmelerde temel farklılıklar ortaya çıkmıştır. İki destinasyonun mevcut imar ve ruhsatlandırma oranları göz önüne alındığında bu farklılıklar daha da belirginleşmektedir. Kabaca özetlemek gerekirse Uzungöl'de turizm planlaması ve yönetimi açısından yerel halkla iş birliği düzeyi düşük olmasına karşın Ayder'de bunun ortalama düzeyde olduğu bulgulanmıştır.

Uzungöl'de muhtarlık görevi yapmış UZMUH1 adlı katılımcı planlama sorununu şöyle özetlemiştir:

Ne yazık ki devletimiz, gönül istemese de bunu söylemek zorundayım. Uzungöl'de burayı geleceğe taşıyacak bir istikamet belirleyemedi. Ne yazık ki bu böyle. Şu anda Çaykara Belediyesi, Trabzon Büyükşehir Belediyesi, Çevre Şehircilik Bakanlığı, SİT Alanı, ÖÇK gibi bir sürü kurum iç içe girdi ve aralarında hiçbir koordinasyon yok. Bundan dolayı sorunları çözmek için bir adım atılmıyor. (UZMUH1)

Aynı katılımcı imar ve ruhsatlandırma süreçlerinde yerel halk ve yerel yönetimler arasında katılımcı bir iş birliği yürütülemediğini şöyle ifade etmiştir:

Yani ben şunu hep söylüyorum, kendi insanımızı işin içine katarak söylüyorum. Biz yine her şeye rağmen iyi iş tutmuşuz. Gerçekten Uzungöl'ün kenarlarında bir apartman dikilebilirdik. Mesela bütün Çaykara'ya Trabzon'a bakın, bütün Karadeniz'e bakın. Dağların eteğinde sekiz kat, dokuz kat binaları görürsünüz. Ama Uzungöl'de bu üç buçuk karttan yukarı hiçbir bina göremezsiniz. Yani insanımız şunu diyor. "Uygulanan bir imar planı olsaydı uzun vadede ben imar planına uyar iki buçuk kat da yapardım. Ama bana imar planı elli yıldan beri verilmediği için ben de yıkılmak üzere olan eski evimi onarmak zorunda olduğum için kat çıkmak zorunda kaldım" diyor. O da kendi açısından haklı. Gerçekten haklı.

Uzungöl'de turizmin planlaması ve yönetimini en çok zorlayan konu imar planlarının yapım sürecinde vatandaşlar ve belediye arasında katılımcı bir yaklaşımın bulunmamasıdır. Turizm amaçlı imar planı yapımının halkta uyandırdığı en belirgin algı "hak kaybı"dır. Bu algı halkın imar sürecine olumsuz yaklaşmasına sebep olmuştur. Parselizasyon süreci sonrasında ortaya çıkabilecek yer değişiklikleri bu olumsuz algıyı daha da pekiştirmiştir. Bu da halkın turizm planlanması ve yönetim sürecine entegrasyonunu ciddi anlamda zorlaştırmaktadır. Ancak bir yandan da Uzungöl'de yaşayanların imar planı istemedikleri şeklinde bir görüş de bulunmaktadır. Bu görüş katılımcıların bir kısmı için planlama sürecinde sorumluluğu vatandaşa yüklemek olarak değerlendirilmiştir. Konuyla alakalı en açıklayıcı yaklaşım UZMUH1 adlı katılımcının şu ifadelerinde görülebilir: *"Sorumluluğu buradaki insanların üzerine atıyorlar sadece. Ben buranın uzunca zaman muhtarlığını yapmış birisi olarak söylüyorum. Buranın insanı imara karşı değil. İmarın yapılma şekline karşı."* Görüldüğü üzere bölgede imar yapım sürecinin yönetimi daha katılımcı bir çerçevede yeniden ele alınmalıdır.

Bizim en büyük sorunumuz İmar Kanunu'nun 18. Maddesi. Biliyorsunuz bu madde özel mülkiyetin bir kısmını parselasyonla alıyor. Oranı da yazılı, yüzde otuzunu kendine katıyor. Direkt devleti geçiriyor, istimlak olmadan. Bu da vatandaş tarafından çok itiraza neden oluyor. Yani şu an Uzungöl'de hissiyat şu. Vatandaşımız diyor ki devlet bize istimlak edip paramızı verecekti. Ama 18. maddeyle arsamızın yüzde otuzunu alıyor ve bize bir şey vermiyor. Çünkü mesela gölün kenarındaki en kıymetli yerler, bu maddeyle alınmak istenen yerler. Bunların hepsi özel mülkiyet olanlar. Vatandaşın da şüphe duyduğu mesele yine şu, Burası alındı, eyvallah. Ama bir 10 yıl sonra başka birine verilme ihtimali var mı? Ya da bana kıymetsiz bir arazi düşer mi diye korkuyor düzenleme sonrasında. Bu maddenin nasıl uygulanacağı önceden bu insanlarla görüşülse, onayları alınsa, endişeleri giderilse neden istemesin halk... İşte bunlar imar istemiyor, imara yanaşmıyor gibi söylemler doğruyu yansıtmıyor. Sorumluluğu buradaki insanların üzerine atıyorlar sadece. Ben buranın uzunca zaman muhtarlığını yapmış birisi olarak buranın insanı imara karşı değil. İmarın yapılma şekline karşı. (UZMUH1)

Uzungöl'de bir diğer entegrasyon sorunu yerel halkın politika yapım sürecinde katılımında yaşanmaktadır.

Yok üstadım yok. Yani biz ne yaparız? Senede bir iki defa bir toplantı yaparız. Ondan da sonuç alınmaz. Herkes dağılır. Kendi yoluna bakılır yani. Hiçbir şey değişmiyor. Biz şunu söylüyoruz. Bakanlık yetkililerine gerçekten Doğu

Karadeniz çok önemli bir turizm potansiyeli barındırıyor değerlendirirseniz. Mesela bakın bu Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) gerçekten önemli bir kurum aslında. Turizm Bakanlığı'nın düşüncesi güzel. Ama icraatları çok zayıf. Çünkü sektörün içerisindeki insanlardan oluşturulması gerekiyor yönetiminin. Hadi başkanlığını tamam bakanlık düzeyinde atayabiliyorsun yapabiliriz ama yönetim kesinlikle sahadaki insanlardan olması gerekiyor. Mesela Karadeniz Orta Doğu'yla besleniyorsa Orta Doğu'daki çalışmaları arttırması gerekir. Adamlar Avrupa'ya çalışıyorlar. Ya tamam, o zaman siz bunu bölgesel anlamda yapın. Doğu Karadeniz'deki TGA Orta Doğu'ya çalışsın, Akdeniz'deki TGA da gitsin Avrupa'ya çalışsın.

Ayder'de yerel halkın turizme entegrasyonu özellikle imar ve ruhsatlandırma süreçleri açısından bakıldığında Uzungöl'e göre belirgin farklılıklar göstermektedir. Bunların başında Ayder'de imar planının yapılma ve uygulama sürecinde ortak bir zeminin inşa edilmesi gelmektedir. Konuyla alakalı halihazırda Çamlıhemşin belediye başkanlığı görevini sürdüren BLDB2 kodlu katılımcının şu ifadeleri örnek gösterilebilir:

Ben burada işlerimi yaparken hep birlikte herkesin gönlünü alarak yapmaya özen gösteren bir belediye başkanıyım. Yani turizmle alakalı bir proje mi yapacağım, bu işi beraber yapalım derim. Çünkü geçmişten aldık gelecek nesilleri de teslim etmemiz gerekiyor. Ben il başkanlığında veya ilçe başkanlığında her yılbaşı tüm esnafımı toplayım, turizmcileri toplayım, toplantı yaparız, yol haritamızı belirleriz. Onun doğrultusunda hareket ederiz. O zamandan bu zamana ne yaptık ne yapmadık bunları kontrol ederiz. İşletmecilerle, esnaflarla görüşün. “Bizim ortak bir politikamız yok, bir araya gelemiyoruz.” gibi ifadeler duyamazsınız. (BLDB2)

Bu katılımcı yaklaşımın Ayder'de hizmet veren hak sahibi kimselerle yapılan görüşmelerde de çoğunlukla geçerli olduğu görülmüştür. Konuyla alakalı bir işletme sahibi plan kapsamına girmeyen işletmesinin dönüşüm sürecinde yıkılması ve sonrasındaki yaşanan süreci şöyle ifade etmiştir:

Benim burada yol üstünde kalan bir işletmem vardı. Tabii o zaman burada kimsenin ruhsatı yoktu. Ben aslında bunu almaya çalıştım belediyeden. Ama burası özel bölge dediler. Senin iş uzar dediler. Buraya sayın bakanımız geldikten sonra dediler ki bize burada çirkin bir görüntü var. Buralar yıkılacak. Size yer verilecek dediler. Başta biraz uzadı sıkıntılar yaşadık. Bekledik ama şükürler olsun eski yerimizden çok daha iyi bir yerimiz oldu. (Oİ6)

Ayder'in dönüşümü dahil olan aktörler dikkate alındığında yalnızca belediye ve halk arasında gerçekleşen bir süreç olarak görülemez. Bu dönüşüm Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığından Rize Valiliğine kadar uzan çok aktörlü bir yapıyla gerçekleşmiştir. Dönüşüm sürecinde “*bütün bürokrasi olarak*” elinden gelen gayreti

göstereceğini söyleyen Rize Valisi İhsan Selim Baydaş'ın şu açıklamaları bunu daha belirgin olarak göstermektedir:⁴¹²

Otoparkı bitirdik ama yol inşaatına yeni başladık. Oteller kısmını bitirdik. Mevcut var olan, dönüştürmemiz gerekenlerin yıkımını yaptık. O süreç işleyecek. Yol kenarındaki tesislerle ilgili süreç işleyecek. Dolayısıyla imkân elverdiği ölçüde istiyoruz ki bir an önce tamamlansın. Turizme odaklanmış bir şehiriz ve o odağımızın merkezlerinden bir tanesi Ayder Yaylamız. Dolayısıyla burada hem turizm faaliyetini sağlıklı biçimde sürdürmek hem de burayı gelecek nesillere, gelecek yüzyıllara sıkıntısız şekilde taşımak istiyoruz (...) İlk olarak tespit ettiğimiz 50 noktada dere yatağı içerisinde olanların kaldırılmasıyla ilgili çalışmaları neticelendirdik. Bungalovlarla ilgili süreci başlattık. Haftalar ve aylar süren bir hazırlık çalışması yapıyoruz. Orada evvela kırmızı çizgi olarak Fırtına Deresi'ni belirledik. Burada yıkımlar gerçekleştireceğiz. Vatandaşımızın yıkımları kendisinin de yapacağını ve o sınırlara riayet edeceğini görüyoruz. Çünkü yapıcı yaklaşıyoruz. (...) Bunu vergilendirilmiş, denetime tabi yapılarla sağlamamız lazım. En önemlisi de çevreye kötü manada etkisi olmayan, çevresel etkileri sıfırlanmış yapılarla yapmamız lazım. Atığını dereye atacak, vergi ödemeyecek, imara uygun olmayacak ve turizm belgesi olmayacak, biz böyle yapılara tahammül edemeyiz. Bunu karşılıklı anlayışla karşılıklı müzakereyle hal yoluna koymanın taraftarıyız ve bu yola girdik. Tebliğlerde bulunuyoruz, vatandaşımız da bu manada yapıcı yaklaşıyor. Bizim alternatif turizm konaklama alanlarına ihtiyacımız var. Biz bu alanda yapıcı olacağız. Vatandaşımızın ruhsat alması, vergi yapısına, kültür turizm yapısının içerisine girmesi için bütün bürokrasi olarak elimizden gelen gayreti göstereceğiz, vatandaşımızın da bu manada yanımızda olduğunu görüyoruz. Yanımızda olmaya devam edecek. Biz de onlara destek vermeye devam edeceğiz ki şehrimizin turizmi sağlıklı biçimde gelişsin.

Çamlıhemşin belediye başkanlığı görevini sürdüren BLDB2 kodlu katılımcıyla yapılan görüşmede de imar süreçlerindeki işbirliği ve kararlılık şöyle ifade edilmiştir:

Bizim Ayder'de imar problemimiz yok çok şükür. Ama bu günlere gelebilmek için çok fazla birlikte toplandık. Esnaf kardeşlerimizin taleplerini tek tek not aldık. İmar sürecindeki kaygılarını dindirdik. Yani bu işler güvenle olur biraz da. İnsanların hak kaybı olmayacağına ikna olması gerekir. Sağ olsunlar bizimle iş birliği yaptı buradaki kardeşlerimiz. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı da bu konuda gerçekten burada insanımızın taleplerine hassasiyetle yaklaştı. Mesela iki tane apart yaptık. Oraya kayıtlı olan vatandaşlarımızın otellerini yıktık. Bunları oraya taşıdık. Yıkımı da böyle güle oynaya yaptık. Memnuniyet içinde yaptık. Şu an onlar da Allah razı olsun diyorlar. Aynı şekilde yine yapacağımız yerler olacak. Şükürler olsun şu anda çoğu zaten ruhsatlı Ayder'deki yapıların. Elbette ki içimizde sıkıntılar da yaşayabiliyoruz ama ortak bir noktada belli bir alanda buluşabiliyoruz. Şu anda Ayder'in dönüşümünde koruma kullanma dengesine dayanan uygulamada bir gelişim planımız var. (BLDB2)

Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetimler Koordinasyon Düzeyi: Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanın dönüşümü yerel aktörlerin kararlarından daha çok merkezi otoritenin gücü ve politikalarıyla şekillenen bir süreçtir. Sahadan toplanılan verilerde bu durum politika yapımı ve koordinasyon süreçlerinde belli başlı sorunları beraberinde getirmiştir. Katılımcıların bölgenin kendine özgü ekonomik, sosyal ve

⁴¹² Anadolu Ajansı "Ayder Yaylası'nda Kentsel Dönüşüm Çalışmaları Devam Ediyor" 02.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ayder-yaylasinda-kentsel-donusum-calismalari-devam-ediyor/3237771> (Erişim:12.11.24)

kültürel dinamikleri karşısında merkezi yönetim uzmanlarının ve yetkili kimselerin bu dinamiklere uygun politika oluşturmadağına yönelik açıklamaları koordinasyon yetersizliğinin boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Bu da merkezi ve yerel politikanın yapım sürecinde bölgenin gerçek ihtiyaç ve sorunlarının anlaşılmasını güçlendiren bir etmen olarak bulgulanmıştır. Ancak koordinasyon düzeyi yerel yönetimler arasında da farklılıklar göstermektedir. Uzungöl’de yetkili Çaykara Belediyesi ile Ayder’in bağlı bulunduğu Çamlıhemşin Belediyesi arasında merkezi yönetimle koordine proje üretme performansı değişiklik göstermektedir. Çamlıhemşin Belediyesi, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile ortak projeler üretirken Çaykara Belediyesi’nin ilgili bakanlıkla iş birliği sınırlı düzeydedir. Uzungöl’ün bölgenin turizm potansiyeli en yüksek destinasyonu olmasına rağmen iş birliği düzeyinin sınırlılığı koordinasyon yetersizliğini daha belirgin bir biçimde göstermektedir. İki belediye arasındaki değişim katılımcıların açıklamalarında şöyle görülebilir:

Çamlıhemşin belediye başkanlığı görevini sürdüren BLDB2 kodlu katılımcı merkezi yönetimle ortak projelerini açıkladıktan sonra koordinasyonun önemini şöyle ifade etmiştir:

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çamlıhemşin Belediyesi’ne ve Ayder’e en çok katkı yapan kurumumuz. Bütün projelerimizi paylaşıp beraber yürütüyoruz. Sağ olsun sayın bakanımız Murat Kurum’un bize çok katkıları oluyor. Bununla beraber şu anda birlikte iş birliğiyle gerçekleştirdiğimiz bir arıtma testisi de yapılmış durumda. Biz burada su kaynaklarımızı korumak zorundayız. Turizmle birlikte doğal olarak kaynak tüketimi noktasında bir artış ortaya çıkabiliyor. Su da bunların başında geliyor. Biz su kaynaklarımızı temizleyerek çevreyi kirletebilecek unsurlara karşı önlemlerimizi alıyoruz. Yani, işin aslını sorarsanız burada kitle turizminden ziyade ekoturizm yapılması gerekiyor. Çünkü kitle turizminin geldiği yerde insan popülasyonu arttıkça çevreye doğacak zararlar da had safhada oluyor. Onun için ekoturizm yaptığın zaman daha modern, gelişmiş bir turizm potansiyelini ortaya çıkarabilirsiniz.

Politika Denetimi Düzeyi: Kırsalda turizm yönetimi açısından önemli başka bir sorun politika denetim düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Merkezi ve yerel düzeyde politika yapıcı konumda bulunan kurumların politikalar uygulamaya konulduğunda oluşan sonuçları dikkatle izlemesi anlamına gelen politika denetimi, politikanın başarısının en önemli unsurlarından birisidir. Kamu politikalarının tutarlı bir biçimde değerlendirilmesi için *kontrol*, *pilotaj* ve *denetim* olmak üzere üç temel yönetsel işlevin yerine getirilmesi gerekmektedir. *Kontrol*, politikaların sunulduğu yasal metinler ve uygulama arasındaki uyumluluğun kontrol edilmesidir. *Pilotaj*, uygulamaya konulan politikada öngörülen hedeflerin gerçekleşme düzeyinin izlenmesidir. Başka bir

ifadeyle ortaya konulan programa sadık kalınıp kalınmadığının tespit edilmesidir. Son olarak *denetim*, uygulanan politikaların sonuçlarının hedeflerle uygunluğu, varsa sorunların tespiti ve iyileştirme için gerekliliklerin analizi gibi süreçleri kapsamaktadır. Politika denetimi yönetim için sorunların derinleşmeden çözüme kavuşturulması, olası risklerin azaltılması ve pozitif etkilerin artırılmasına katkı sağlayabilir.⁴¹³ Katılımcılarla yapılan görüşmelerde politika denetimi yetersizliği şöyle ifade edilmiştir:

Bir de burada çöp olsun, dağınıklık olsun bunlar arttı. Devlet burada kurallar koyabilir. Bunu denetlese ciddi cezalar koysa fena mı olur. Ben mesela Batum'a da geziyle gitmişim ve bana orada söyledikleri şey şuydu. Kesinlikle yere çöp atmayın. Mesela orada bir kural olmuş ve mesela bu kuralı Türkiye'de de Rize'de de aşılayabilmeleri gerekiyor. Mesela ben oraya gittiğimde asla yere çöp atmadım ve bu benim aklımdan şu an hiç çıkmıyor. İnsanların aklında böyle bir şey kazıyabilirsin. Yere çöp atılmaması gerekiyor. Ama bizim burada turist para bıraksın da ne yaparsa yapsın düşüncesi var. Burada yaşayan insanlar, burada doğup büyüyenler sahip çıkmazsa dışardan gelen insan niye sahip çıksın. (YH6)

Ben yıllardır Rize'de sadece Ayder değil diğer yaylaları da görme fırsatı buldum. Eşimin ailesinin yaylası pek bilinmez. Orada bile betonlaşma başladı. Nasıl olsa biz bir ev veya pansiyon dikersek turistler gelir diye düşünüyorlar. Buranın insanı bozuyor zaten, başkası dışarıdan gelip bir şey yapmıyor. Kendi köyünde yaylasında hemen bir ev yapıyor. Tanıdığımız birisi var mesela diyor ki yazın kiraya veririm, kışın da kendim otururum diyor. Ama bir izin aldı mı bilmiyorum. O almış olsa bile kafasına göre ev yapan çok kişi var. Zaten böyle bir önlem alsaydı bizim yaylalarımız bu şekilde olmazdı bence. Zaten bunu idrak edebilecek bir yönetim olsaydı bu hale gelmezdi. Önceden tedbiri alınırdı. (YH7)

Katılımcıların ifadelerinde turizm politikasında denetime önemli bir vurgunun yapıldığı görülmektedir. Denetim yetersizliğinin doğal kaynaklar ve çevre açısından yarattığı riskler giderek artmaktadır. Kontrolsüz yapılaşma, ruhsatsız işletmeler ve çevresel atıkların yarattığı kirlilik konusunda denetimin ve cezai yaptırımların artırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

3.4.2. Turizm Planlaması ve Yönetiminden Kaynaklanan Sorunlar

Tablo 3.16. Turizm Planlaması ve Yönetiminden Kaynaklanan Sorunlar

Kategori	Alt Kod
Turizm Planlaması ve Yönetiminden Kaynaklanan Sorunlar	Plansız Turizm Yatırımları
	Daha Düşük Gelirli Turist Profili
	Turist Sayısında Azalma

⁴¹³ Aydın Usta, “Yeni Kamu Yönetiminde Politikaların Değerlendirilmesi: Tipolojiler, Boyutlar ve Ölçütler” *Sayıştay Dergisi*, 94, 2014, s.13. ss.5-27.; Annie Fouquet, “L’Evaluation des Politiques Publiques en France” *Methodes d’Evaluation des Politiques Publiques Actes du Seminaire, DREES*, s.12. ss.11- 25.

Tanıtım Yetersizliği
Trafik ve Park Sorunu
İmar ve Ruhsatlandırmaya Yönelik Sorunlar
Turizmin Yaz Dönemiyle Sınırlı Kalması (Mevsimsellik)

Plansız Turizm Yatırımları: Yayla turizminin bölgenin temel geçim kaynağı haline geldiği bilinmektedir. Ancak yaylaların turizm destinasyonu haline gelmesi hem belli avantajları hem de geri dönüşü olmayan bazı olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Örneklem içerisinde katılımcılarla yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda yayla merkezli turizm gelişmesinin sosyal, ekonomik ve çevresel bazı olumsuz sonuçları beraberinde getirdiği görülmüştür. Buna dair yapılan detaylı analizde “plansız turizm yatırımları” bölgedeki kırsal kalkınma hedeflerine en çok engel olan konuların başında gelmektedir. Literatürde daha önceden bölgeye yönelik yapılan çalışmalarda da savunulduğu gibi etkin bir turizm planlaması bölgenin kaderini değiştirebilecek olumlu etkiler için odaklanılması gereken öncelikli bir ihtiyaçtır. Örnek vermek gerekirse yapılan bir anket çalışmasında plansız turizm Uzungöl Turizm Merkezi için katılımcıların alanda gördüğü ikinci en büyük eksiklik/sorun (i) *aşırı kullanım (%18,2)*, (ii) *düzensiz planlanma (%15,9)* olarak bulgulanmıştır.⁴¹⁴ STK3 kodlu katılımcının değerlendirmesi de literatürde öne çıkan eksikliğin gerekçelerini özetler niteliktedir:

Turizme bağlı olarak gelişen en temel sorunlardan bir tanesi plansız turizm yatırımları. Dolayısıyla taşıma kapasitesi nedir? Burada oluşabilecek olan çevre sorunları nelerdir? Turizm potansiyeli sadece yatırım olarak değerlendiriliyor. Yani işsizliğe çözüm olabilecek, istihdam problemini ortadan kaldıracabilecek bir sektör olarak değerlendiriliyor doğal olarak. Çünkü son zamanlarda özellikle Orta Doğu'dan gelen turistlerin sayısındaki artışa bağlı olarak çok önemli bir yatak kapasitesine de ulaştı Trabzon. Bildiğimiz kadarıyla, uzmanların bize aktardığı kadarıyla, yatak kapasitesi olarak Türkiye'de 11. sırada olduğu söyleniyor. Ama turizm yatırımlarından elde edilen paya geldiğinde Trabzon maalesef ilk 30'da ancak yer alabiliyor. Dolayısıyla burada yatırımın organize bir şekilde yapılmadığı şekilde bir değerlendirme yapmak da mümkün. Belki kayıt dışı bir turizm potansiyeli de ortaya çıkıyor. (STK3)

Kırsal alandaki plansız yatırımlar katılımcılara göre çevre sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Genişleme öngörülen alanların fiziksel ve çevresel özellikleri yeteri kadar analiz edilmeden turizm alanı olarak kabul edilmesi yapılan yatırımların yıkıcı

⁴¹⁴ Gülpınar Sekban vd. “Trabzon İlinin Yayla Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi ve Farkındalık Yönünden İncelenmesi” *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3/1, 2018, s.357. ss. 349-361.

etkilerini arttırmaktadır. Burada katılımcıların vurguladıkları husus yatırımların koşulsuz bir biçimde olumsuz sonuçlar yaratması değil yatırımlardaki plansızlıktan doğan olumsuz sonuçlardır. Bu nedenle plan eksikliğine yapılan vurgu bölgenin turizm potansiyelinin bilimsel ve teknik bir hazırlığa dayanmadan dönüştürülmesiyle ilişkilidir. Daha spesifik örnekler üzerinden ilerlemek gerekirse bölgede katı atık yönetimi planlamadaki sorunları daha belirgin bir biçimde göstermektedir. STK3 kodlu katılımcı belli bir plan dahilinde ilerlemeyen yatırımların katı atık sorununu ortaya çıkardığını şöyle ifade etmiştir:

Şimdi benim için özellikle kırsal alanda yapılan yatırımların ortaya çıkarabileceği çevre sorunlarının başında bir kere atık problemi geliyor. Kırsal çok geniş alanlarda yatırımlarla dönüştürmek istediğinde ve buna izin verildiğinde plansız bir kentleşme de ortaya çıkıyor. Hem Ayder'de hem de Uzungöl'de bir dönüşüm çalışması gerçekleştirildi ama bu dönüşüm çalışmasının da yeterli olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Tabiatın gerçek düzenini koruyacak şekilde turizm yatırımlarının planlanması gerektiğini düşünüyorum. İkincisi ise turizmin bir yatırım aracı olarak değerlendirildiği noktada ve bunun bir ekonomik katma değer oluşturduğu gerçeği ortaya çıktığında insanlar kendi tarım arazilerini tarım dışı kullanımı açarak turizm tesisi yapmak maksadıyla izin taleplerinde bulunuyorlar. Bu da bölgede tarım ve hayvancılığın geleceğini ciddi manada tehdit ediyor.

Bu görüşmede turizm planlaması hakkındaki dikkat çekilen bir diğer husus planlamanın “koruma odaklı” bir yaklaşımla yapılması gerekliliğidir. O halde plan eksikliği sorunu koruma hedeflerinin gerçekleşmesini de engellemektedir. Bunun yanında Ayder ve Uzungöl'de turizmin olumsuz etkilerini çözmeye yönelik yapılan dönüşüm projeleri de bütüncül bir turizm planlaması içerisine oturmadığı için yetersiz bulunmaktadır. Son olarak “plansız bir kentleşme” vurgusu da Doğu Karadeniz kırsalındaki plansız dönüşümün en ciddi sonuçları arasında gösterilebilir. Sahil şeridinden turizm destinasyonlarına doğru kırsalda yapılacak bir seyahat bile plansız yapılaşma ve kentleşmenin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Bölgede yaşayan insanlarla kurulan temaslarda sıklıkla “*Buralar şehir oldu.*” ifadesini duymak mümkündür. Tesisleşmenin yanında konaklama amaçlı inşa edilen villa ve bungalovlar tarım arazilerini, ormanlık alanları ve fındıklıklar üzerinde yükselmektedir. Belli bir plan ve yapı denetimine dayanmayan bu yapılar kırsal peyzaja ciddi anlamda zarar vermektedir. Daha çok düşük bütçeli sıvasız ve mimari olarak herhangi bir karaktere sahip olmayan bu yapılar turizm potansiyelini aşağıya çektiği gibi Doğu Karadeniz'in ekolojisini, bitki örtüsünü, tabiat varlıklarını ve biyoçeşitliliği tehdit eder düzeye ulaşmıştır.

Bireysel olarak insanlar hiç konsepti bilmeden ekolojik turizm adı altında gösterdikleri şeylere bakalım. Doğada her türlü baskının olumsuz bir sonucu var.

Dolayısıyla bunun planlı, programlı ve uygun konseptte oturtularak yapılmasında fayda var. İşte yaylaların turizme açılması, yayla turizmi denilen kavrama bakalım. Doğu Karadeniz'in yaylaları meşhur, oldukça önemli, güzel bir rezerv var, potansiyel var. Dolayısıyla insanlar burayı gelsinler, görsünler, geçsinler ve turizmden bir pay alalım düşüncesi var. Ama bu pay almak için yaptığınız yatırımların doğa üzerindeki olumsuz etkilerini düşünmüyorsunuz. Yani Yeşil Yol projesi var biliyorsunuz. Yaylaları birbirine bağlayan çok geniş yollar. Bu yolların doğa üzerinde kuracağı baskıyla birlikte güvenlik problemini ortaya çıkarabileceğine dair yerelde önemli bir kaygı var. Erişilebilirlik kötü niyetli insanlar için de geçerli. Yol ağıyla bu yaylaları birbirine bağladığınızda kimin nereden gelip gideceğini bilemiyoruz diyor buralarda yaşayan insanlar. Dolayısıyla bu başkaca amaçları da ya da kötü amaçlara hizmet edecek olan insanların da buralardan istifa etmesine neden olabileceğini düşünenler var.

Turizm yatırımlarının belli bir plana dayanmaması STK3 kodlu katılımcı için “doğa üzerindeki baskının” temel nedenleri arasında gösterilmektedir. Gerçekten de bölgede yapılan incelemeler, kırsal alan üzerindeki potansiyel ekonomik değerin yatırımcıların faaliyetlerinde çevresel sonuçları göz ardı etmelerine yol açtığını göstermektedir. Bu durum kamu tarafından üstlenilen projelerle birleştiğinde olumsuz etkiler katlanmaktadır. Örnek vermek gerekirse Yeşil Yol projesi bölgedeki yayla yollarını birbirine bağlamayı hedeflese de bunun geniş kapsamlı bir plana dayalı olmaması bölgedeki yatırımcıların faaliyetlerinin olumsuz sonuçlarını arttırmaktadır. Bunu yayla yolları üzerindeki yapılaşmada görmek mümkündür. Yeşil Yol projesi yayla yolu ağı etrafında yatırımcıların plan dışı faaliyetler yürütmesini tetikleyen bir etki yaratmaktadır. Bölgede yayla güzergahlarındaki plan dışı yapılaşma acil çözüm bekleyen konuların başında görülmektedir. STK3 kodlu katılımcının vurguladığı gibi bir yandan da güvenlik açısından öngörülemeyen sonuçlara yol açabilmektedir. Bu nedenle devletin bölgede yürüttüğü projeler için yeniden bir değerlendirme yapma gerekliliği doğmaktadır. Turizm planlaması sürecinde yatırımcıların da dahil edilerek faaliyetlerinin sınırlarının çizilmesi, katılımcılar için olumsuz etkilerin azaltılması açısından önemli bir adım olarak görülmektedir.

STK3 kodlu katılımcı Yeşil Yol projesindeki bakış açısını şöyle özetlemektedir: “Önce biz yolu yapalım, sonra da yatırımlar oraya gelir.” Katılımcı açısından bu yaklaşım yatırımcı çekmeye odaklanılan ve gelişim planı çıkarılmadan kırsalda altyapının hızla dönüştürülmesiyle sonuçlanan bir süreç olarak görülmektedir.

Yeşil Yol kavramının ortaya atılışının en önemli sebebi yatırım maksatlı. Doğu Karadeniz yaylalarını birbirine bağlayarak turizm potansiyelini artırmaya yönelik bir çalışma. Ama işte bu çalışmayı yaptığımızda, bu yollarla birbirine bağladığınız yaylalarda nasıl bir turizm anlayışıyla, nasıl bir tesisleşmeyle, hangi taşıma kapasitesiyle bunu yapacağınıza dair bir vizyon yok bence. Yani planlı bir strateji yok. Dolayısıyla önce biz yolu yapalım, sonra da yatırımlar oraya gelir şeklindeki bir anlayış. Önce uygun lokasyonlarda uygun turizm adaları oluşturularak tesisleşmenin planı programı (yani bir şehir plancısı gibi) yayla turizmi açısından

yapılacak olan işlemlerin taşıma kapasitesine bağlı olarak doğada en az baskıyla ya da en az zararla bu işi yapabileceğiniz lokasyonları oluşturmak önemli. (STK3)

Daha Düşük Gelirli Turist Profili: Bölgede turizm kırsal kalkınmanın temel gücü olarak görülmesine karşın turizm planlaması ve yönetiminden kaynaklanan sorunlar yüksek gelirli turist profilinin bölgeden çekilmesine yol açmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde sıklıkla altı çizilen bu konunun birkaç ana nedeni vardır. Bunların başında bölgedeki plansız yapılaşmanın kırsal alana ve doğaya yönelen turizm talebini olumsuz etkilemesi gelmektedir. Özellikle Uzungöl ve Ayder gibi yapı yoğunluğunun son zamanlarda dramatik olarak arttığı yaylalarda yeşil alan ve doğal peyzajın cazibesinin azaldığı düşünülmektedir. Bunun yanında profesyonel turizm hizmetinin bulunmayışı, nitelikli konaklama alanlarının ve eğitimli personel eksikliği bölgeye dışarıdan yönelen turistlerin deneyimlerinde olumsuz algının artmasına yol açmaktadır. Bunun yanında fahiş fiyat uygulaması ve fiyatlandırma üzerinde denetimin bulunmayışı yabancı turistlerin harcamalarını yükseltmektedir. Bu da bölgede turizm alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Çaykara Belediye Başkanlığı görevini sürdüren BLDB1 kodlu katılımcının *“daha çok pazarlık yapan”* ve *“yeme içme yapmayan”* turist profili olarak tarif ettiği bu değişim şöyle açıklanmıştır:

Turist sayısındaki azalmadan daha çok turist profili değişim gösterdi bana göre. Düşük gelir profilinden turistler daha çok geldi. Bu da daha çok pazarlık yapan, konaklamanın yanında yeme içme yapmayan turistler artış gösterdi. Günübirlik konaklamasız geziler sıklaştı. Mesela sadece bizim doğal güzelliklerimizi gezip gören ama günlük harcaması azalan turistlerin arttığını söyleyebilirim. Yani bu güzel bir durum değil bizim için. Bunun sebeplerini araştırıp bizim bu konuda elimizden ne gelir düşünmemiz lazım.

Geçen yıl bu saatlerde odamız olmuyordu. Şimdi 20 tane odam var boş. Önceden turistin zengini gelirdi. Alışveriş yapardı. Bahşiş bırakırdı. Şimdi onlar neden yok? Bizim halkımız parayı görünce daha çoğunu istiyor. Ama turist de akıllandı. Önceki gibi fiyat sormadan araştırmadan para vermiyor. Trabzon'da bu yüksek fiyatları kim denetliyor? Ben söyleyeyim kimse. (Öİ2)

Turist Sayısında Azalma: Katılımcılarla yapılan görüşmeler ve istatistiksel verilere göre Doğu Karadeniz Bölgesine turizm amaçlı gelen yabancı vatandaşların sayılarında yaklaşık son iki yıl içerisinde bir düşüş gözlemlenmektedir. Bunun farklı profillerden katılımcılara göre belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler; (i) Alternatif yeni turizm destinasyonlarına yöneliş, (ii) fiyatların yükselmesi, (iii) taşıma kapasitesinin aşılması, (iv) yapılaşmaya bağlı olarak bölgenin cazibesinin azalması, (v) altyapı yetersizliği olarak özetlenebilir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler turist sayısındaki azalmayı çoğunlukla bölgede turizmin yönetimiyle ilişkilendirmişlerdir. Bölgede turizmin hızla yayılması yönetim sorunlarının derinleşmesinde temel gerekçe olarak gösterilmektedir. Yüksek kazanç sağlamak için bölgede turizm sektörü içerisinde yer alan işletmelerin fırsatçılığa yönelmesinin yanında etkin bir fiyat ve hizmet denetiminin olmaması en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Oİ2 kodlu katılımcının “*Herkes altın yumurtlayan tavuğu kesmenin peşinde.*” ifadesi turist sayısında azalmasının arkasında yatan gerekçeleri özetler niteliktedir.

Kafana göre fiyat koyarsan beş sene sonra buraya kimse gelmez. Rusları kaçırdık, onlar gelmiyor artık. Sırada Araplar var onları da kaçıracağız. Kimse kimsenin umurunda değil. Herkes altın yumurtlayan tavuğu kesmenin peşinde. (Oİ2)

Destinasyon bazlı yapılan görüşmelerde de turist sayısında azalama önemli bir sorun olarak görülmektedir. Uzungöl’de dernek başkanlığı görevini sürdüren STK2 kodlu katılımcıya göre bu yalnızca Uzungöl’e gelen ziyaretçi sayısında yaşanan bir azalma değil bölgeyi ilgilendiren yapısal bir sorundur. Katılımcıya göre bölgede geçen yıllara oranla %50 civarında bir kayıp olduğu düşünülmektedir.

Uzungöl son zamanlarda çok fazla gündem olmaya başladı. Ben aslında olanı söylüyorum. Bazen tepki de alıyorum çok fazla. Açıkçası şunu söyleyeyim... Biz birileri nemalansın diye onlara göre demeç verme gayretinde olmadık hiçbir zaman. Onların duymak istediğini söylemiyoruz. Şu an sektörün içinde ciddi sorunlar var. Pek çok sorun var hatta. Bu sorunlar bir an önce düzeltilmesi gerekiyor ki hepimiz burada sağlıklı bir turizm yapabilelim. Bahsettiğim sorunlar aslında sadece buranın değil tüm Doğu Karadeniz’in sorunları. Mesela bu yıl baktığımız zaman gerçekten turizm konusunda çok ciddi bir sıkıntı çekiyoruz. Şu anda yani yüzde elli bir kayıpla gidiyoruz. (STK2)

Uzungöl’ün turist sayısındaki azalmada önemli bir payı olduğu STK2 kodlu katılımcının özellikle altını çizdiği bir konudur. Gerçekten de bölgedeki turizm algısında *Uzungöl Markası* en başlarda yer almaktadır. Bu marka hem bölgedeki yatırım akışı hem de yabancı turistin seçimlerinde kendini göstermektedir.

Bu yüzde elli kayıp şu anda Uzungöl’de. Uzungöl’ü şöyle atıyorum bir havuz gibi düşünürseniz turizm konusunda Uzungöl bu havuzun dibi. Yani yine müşteri portföyü var, gelen oluyor. Bir yoğunluk olmasına sebep oluyor. Çünkü Uzungöl her yerde tanındığı, biliniyor. Uzungöl’e gidelim diyor yani. Ama buranın dışındaki yerlerde turist sayımız ciddi anlamda düştü. Uzungöl burada turizmin kalbi. Turist buraya gelir sonra diğer yaylaları, şehirleri görmeye gider. Uzungöl’ü çekerseniz Karadeniz’de turizmi kaybedersiniz. Tabi bunun etkisi var. Ekonomik etkisi var. Toplumsal etkisi var. (STK2)

Ama diğer yerlere baktığımız zaman bu kayıplar daha çok aslında. Trabzon, Rize, Gümüşhane, Artvin’i aldığımız zaman oradaki yerler turizm potansiyeli yüksek olduğu zaman oralara da yansıyor onlar da doluyor. Şimdi dedik ya burasını bir havuz olarak düşünürsem gelen insan burada kalıyor ama hani oralara da belki bir gününü ayırıyor ama önceden 3-5 gününü ayırıyordu. Ya da burada yer bulamıyordu. Oralarda konaklıyordu. Yani bir şekilde o insanlar çalışıyordu.

Şu anda burada yer olduğu için o tarz yerlerin işlerine ciddi anlamda bir düşüş oldu. Ve şu anda baktığımız zaman bizim Trabzon'da sevdiğimiz bir haberci vardır. Dün bir açıklama yaptı. Diyor ki bütün bankaların Trabzon'da artık birer oteli var. Rahat en az birer oteli var diyor. Turist giderse bu işletmeler ne yapacak. Eskisi gibi değil. Yatak sayımız çok arttı. (STK2)

STK2 kodlu katılımcı turist sayısındaki azalmanın yerel ekonomi için önemli bir tehdit oluşturduğunu bazı örnekler üzerinden açıklamaktadır. Öncelikle Trabzon'da turist potansiyelinin düşmesinin çevre illeri de ciddi anlamda etkilediği belirtilmektedir. Turizm açısından daha geride yer alan Artvin, Giresun ve Gümüşhane gibi illerin de bu düşüşten olumsuz etkilenmesi ilerleyen süreçte bölge ekonomisi için alternatif politikalara olan ihtiyacı arttıracakı düşünülmektedir. Bu görüşmede dikkat çeken bir diğer husus ise daha önce plansız turizm yatırımları bölümünde de bahsi geçen yatırımların geleceği konusudur. *“Bütün bankaların Trabzon'da birer oteli var.”* ifadesi, yapılan büyük yatırımların uzun vadede istikrardan yoksun olduğunu vurgulamaktadır. Turist sayısında azalmanın bu işletmelerin gelecekteki varlıklarını sürdürmeleri önünde önemli bir engel olarak görülmektedir. Aynı zamanda ülkenin içinden geçtiği ekonomik sorunlar ve enflasyonun turistik işletmeleri zorlayan önemli bir faktör olduğu şöyle açıklanmaktadır:

Yani sektör bir de şunu gösteriyor. Bu işi ticari anlamda kaynak olarak bankadan başlayan insanlar için çok riskli bir durum şu anda. Hepsi batmanın eşiğinde. Yani biz Bodrum'daki haberleri alıyoruz. Bilmiyorum. Birçok işletme konkordato ilan etti. Şu anda Turizm Bakanlığı'nın orayla alakalı ciddi çalışmaları var. Yani ciddi anlamda çok sorunlar var. Bu sadece şu anda baktığımız özetle ama detaylara indiğimiz zaman çok daha farklı, çok daha büyük sorunlarımız var. (STK2)

Uzungöl'de muhtarlık görevi yapmış olan UZMUH1 kodlu katılımcıya göre turist sayısının azalmasında “fırsatçılık” önemli bir faktördür. *“Nasıl olsa zengin alabildiğimiz kadar parasını alalım.”* düşüncesinin bölge turizmine önemli bir darbe vurduğunu düşünen katılımcı, bunun yöre insanı için de zararlı bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Turist sayısında azalmaya yol açan fırsatçılığın sonucunda katılımcının şu cümlesi konuyu özetler niteliktedir: *“Ne Uzungöllü mutlu ne turist mutlu, ne işletmeci mutlu.”*

Arap turizmi doygunluğa ulaşmış olabilir. Bunu kaybetme şansımız yüksek buranın sorunlarıyla. Mesela biz artık Arap turistlerin yaylalarda konaklamayı tercih etmediğini de görmeye başladık. Buralara günübirlik geziler düzenleyip başka yerlerde konaklıyor. Burada bazı çıkarıcı insanlar var. Nasıl olsa zengin alabildiğimiz kadar parasını alalım, düşüncesine girdiler. Ama bu insanlar da saf değil. Önceden 1000 dolara odanı kiralyordun ama şimdi onlar bunu kabul etmiyor. Pazarlık yapıyorlar çok fazla. Burada verdiğiniz hizmetlerin fiyatlarını dört beş katına çıkardığınızda turizmi de dönüştürüyorsunuz. Günübirlik gezilerin de buraya çok bir katkısı yok. Daha çok zararı var. Bu insanlar geldiğinde ister

istememez buraları kirletiyor. Karşılığında ne Uzungöllü mutlu, ne turist mutlu, ne işletmeci mutlu. Eğer turizm burada devam etsin istiyorsanız vurguncuları engellemeniz lazım. (UZMUH1)

Trabzon merkezde bir otelin işletmeciliğini yapan Oİ2 kodlu katılımcının gözlemine göre yerel halk ve yabancı turistler arasında bazı kültürel değerler üzerinden yaşanan çatışma turist sayısındaki azalmayı tetiklemektedir. Bu yaklaşıma göre kılık kıyafet ve yaşam tarzı yerel halkın turist algısında önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar yapılan görüşmelerde bu dışlama olgusuna vurgu yapılsa da bölgede giyim ve yaşam tarzına dayalı dışlama genel bir tutum değildir. Yapılan incelemelerde bazı spesifik olayların dışında kültürel dışlama seviyesinin yüksek olduğu söylenemez. Ancak ilerleyen dönemde kültürel çatışmaların genel bir eğilime dönüşme riski göz ardı edilmemelidir.

Dışarıdan buraya gelen Arap turist kötü muamele görüyor. Mesela ben otelin önünde oturuyorum. Şuradan bir kadın geçiyor. Arap turisti görünce bağıyor, küfrediyor. Gidin buradan ne işiniz var diyor. Çünkü o rahatsız oluyormuş. Bu kadar sıcakta niye çarşafı dolaşıyormuş. Diyorum abla o rahatsız olmuyor, sen niye oluyorsun. Sen onu kovarsan ben niye sabahtan akşama kadar burada bekliyorum. (Oİ2)

STK2 kodlu katılımcı ise yerel halk ve turistler arasındaki kültürel çatışmaları bölgenin turizme hazırlıksız yakalanmasıyla ilişkilendirmektedir. Turizm bilincinin eksikliği yabancılara karşı olumsuz yargıların geliştirilmesinde etkili olabilmektedir. Turist ve halk arasındaki etkileşimin kurulabilmesi için turizmin profesyonel bir yaklaşımla yeniden ele alınması gerekliliğini vurgulayan STK2 kodlu katılımcının ifadeleri şöyledir:

Yani tabii eski tarihi bilgileri insanlar zihninde bir yer edinmiş. Aslında bunun ekonomik boyutu da var. Ama milliyetçi duygulardan ziyade şu ön plana çıkıyor. Bizim Karadeniz halkımız hazırlıklı değil. Toplumsal olarak turizme hazırlıklı değil. Çünkü yabancı uyruklu birisi gelip sokakta çok rahat davrandığı zaman rahatsız oluyorlar. Halbuki bunlar araçlarla ilk geldikleri zamanlar, Suriye, Irak karışmadan önce emin olun araçların önlerinde Türk bayraklarıyla geldiler. Burada Türkiye takımları tutan çok olurdu mesela. Aslında buraya gelen insanların ırkçılık diye bir derdi yok ama bizim gelen turisti profesyonel anlamda konaklatma konusunda sıkıntılarımız var.

Tanıtım Yetersizliği: Ortaya çıkan kodlar arasında tanıtım yetersizliği bölgede yanlış algı ve yönlendirmelerin çeşitli boyutlarını göstermektedir. Yabancı turistlerde Doğu Karadeniz ve Türkiye algısının, yaşanan sosyal ve kültürel çatışmalardan önemli ölçüde etkilendiğine yönelik ifadeler belli bir sıklığın üzerindedir. STK2 kodlu katılımcının *“Birisi Arap turisti tartaklıyor. Tabii buradan videosunu çekiyorlar. Bizim akıllı basın da bunu çekiyor, yayınlıyor her tarafa ve ülkeler arası gerçekten*

konsolosluklar seviyesinde ciddi anlamda sıkıntılar oldu... TGA, sen bununla alakalı, bunun karşılığında böyle olmadığını göstermek için ne yaptın?" ifadesi sorunun yalnızca tanıtım yetersizliği olmadığını bunun yanında medya aracılığıyla olumsuz ve bölgenin itibarını zedeleyecek tanıtımların yapılmasıdır.

Yani gelse bile çok az geliyor. Ama Orta Doğu'yu atıyorum... Youtuberlarını sen toplayıp buraya getirdin mi? Burada bir tanıtım yaptın mı? Mesela Turizm konusunda diyoruz ki arkadaşlar turizmle uğraşan insanlar belirli bir profile sahip olmalı ve bu insanlar belgelendirilmeli. Bu insanlar sosyolojik, toplumsal, psikolojik testlerden geçmeli. Çünkü o kadar yoğun bir taleple karşı karşıya kaldık ki... Ya şoförü biliyorsun fındık toplayan adam gelip şoförlük yapıyor. Araçtan inerken Arap'ı tartaklayabiliyor. Görüşmelerde hep bunu çok duyuyoruz. Bakın Trabzon'da geçen yıl olan olay yüzünden bence, bu yıl bize Kuveyt'ten çok az geldi... Gündeme çok düştü bu olay. Bir Arap müşteri iniyor taksiden. Taksici de tabii sorunlu bir tip zaten. Bunlar çok geliyorlar zaten. Hatta size ilginç bir şey de söyleyeceğim bununla alakalı. Bu müşteri geliyor, taksiciye parasını vermiyor. Meydanın göbeğinde, Trabzon Meydanı'nın göbeğinde. Ve burada bir taksiciyle tartışma yaşanıyor. Polis zaten orada, polis müdahale ediyor olaya. Ve yanından geçen bir genç çocuk, polise yardım ediyor gibi gözüküyor, tabii ifadesi böyle, polise müdahale ediliyor bahanesiyle birisi Arap turisti tartaklıyor. Tabii buradan videosunu çekiyorlar. Bizim akıllı basın da bunu çekiyor, yayınlıyor her tarafa ve ülkeler arası gerçekten konsolosluklar seviyesinde ciddi anlamda sıkıntılar oldu. Bu ülkemizde bastırıldı ama o tarafta çok büyük bir ses getirdi. Bu yıl mesela biz Türkiye'ye gitmeyeceğiz dediler. İstanbul'da bu yıl yaşanan benzer bir olayın videosu var mesela. Ya bunlar çok ciddi olaylar. TGA, sen bununla alakalı, bunun karşılığında böyle olmadığını göstermek için ne yaptın? (STK2)

Bu görüşmede katılımcı TGA'nın rolü konusunda bariz bir yetersizliğe vurgu yapmaktadır. Türkiye'de turizmin geliştirilmesi ve ülke dışında da bilinirliğinin artırılması amacıyla kurulan bu kurumun bölgede etkinliğinin düşük seviyede olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki yapılan incelemede TGA ile ortak geliştirilen bir tanıtım projesi ya da bölgeyi kapsayan detaylı bir tanıtım stratejisi olmadığı bulgulanmıştır. Ayrıca Trabzon'da yaşanan bu olayların uluslararası alanda yayılması konusu da kurumsal düzeyde bölgedeki bu yanlış algının dönüştürülmesi için daha somut adımları gerekli kılmaktadır. Olaylar küçük ve yerel düzeyde görülse de ülkeler arası diplomatik krizleri tetikleyebilecek bir tehdit seviyesine gelebilmektedir. Katılımcı, bu tür olaylardan sonra kamu kurumlarının harekete geçmemesini büyük bir eksiklik olarak görmektedir.

Ayrıca tanıtım amacıyla oluşturulan kurumların sahanın içinde bulunan insanlara açık olmaması da bir sorun olarak görülmektedir. STK2 kodlu katılımcının TGA hakkındaki şu ifadesi tanıtım konusunda etkinlik arayışını açıkça göstermektedir: *"Yani bu liyakat gerçekten orada da var mı? Turizm içerisindeki ya da bakanlıkta çalışan bir memur mu bu? Çünkü böyle ise iş çözülmez. Ama sahanın içerisindeki*

insanlardan bir yönetim kurarsanız gerçekten başarılı sonuçlar alabilirsiniz.” Bu ifadede yerel katılıma yapılan vurgu dikkat çekicidir.

Bakın size şöyle bir şey söyleyeyim. Geçenlerde bir paylaşım yaptık. Bakanlık kendi bünyesinde turizm geliştirme ajansı kurdu. Dedi ki artık biz bu belgelendirmeleri bu yapı üzerinden yapacağız dedi. Tamam yapın güzel dedik. Bu ajansın görevi nedir? Diyor turizmi geliştirmek görevi yani. Tamam, hatta geldiler, sunum yaptılar Trabzon'da geçen yıl ve dediler işte Trabzon'u Karadeniz'i tanıtırken, sosyal medya hesaplarını gösteriyorlar. İşte şu kadar milyon izlenim yapmış. İşte Avrupa'da şöyle yapmış, böyle yapmış, şu yapmış, bu yapmış. Ben de bir yazı yazdım. Yani basında da büyük bir yer aldım. Dedim ki yani TGA baktığınız zaman planları olması gereken bir kurum olması gerekir değil mi? Ya bu yıl bu öngörüğü biz turizmciler olarak fark ettik. Şimdi TGA'nın başındaki yönetimindeki isimler kimler? Turizme ne kadar hâkim insanlar bunlar? Anlatabiliyor muyum? Yani bu liyakat gerçekten orada da var mı? Turizm içerisindeki ya da bakanlıkta çalışan bir memur mu bu? Çünkü böyle ise iş çözülmez. Ama sahanın içerisindeki insanlardan bir yönetim kurarsanız gerçekten başarılı sonuçlar alabilirsiniz. (STK2)

Şimdi bu yıldaki düşüşü TGA bunu bilmeliydi. Bilmediniz farz edelim. TGA tamamıyla sosyal medya tanıtımlarla ilerliyor kanımca, daha çok bize böyle tanıttılar. Ya ben dedim ki şu anda Orta Doğu ülkelerinde, Arap ülkelerinde baktığınız zaman ciddi anlamda bir karalama kampanyası var. Bu karalama kampanyasını nasıl aşmalıyız? TGA bunun için ne yapıyor? Ben TGA'ya vergi ödüyorum. Benim kazancımdan işte bilmiyorum binde bilmem kaçını alıyorsun. Vergi olarak onu benden alıyorsun. Bana ne veriyorsun? Sen bugün Orta Doğu'da (Biliyorsunuz ki Karadeniz Orta Doğuyla çalışıyor)... Orta Doğu'da sen gidip ne çalışma yaptın? Diyor ki işte hatta turizmin müdürü beni aradı. Bana diyor ki işte biz şu şu çalışmaları yaptık. Farkında mısınız dedim. Orta Doğu'yla alakalı hiçbir çalışma yok. Hep Avrupa var. Buraya şu anda Avrupalı turist mi geliyor dedim? Yok. (STK2)

Bu bölümde dikkat çeken konu tanıtımın bölge bazlı yapılmamasıdır. *“Farkında mısınız dedim. Orta Doğuyla alakalı hiçbir çalışma yok. Hep Avrupa var.”* Katılımcı Doğu Karadeniz Bölgesine özgü bir tanıtım stratejisi geliştirilmemesini de büyük bir sorun olarak görmektedir. Katılımcıların ifadeleri ve bölgedeki gelişmelere dayanarak tanıtım ve yanlış algı sorunu konusunda şu çözümler geliştirilebilir:

- TGA gibi turizmin geliştirilmesi ve tanıtımı amacıyla kurulan kurumlar, yayılan olumsuz olaylardan sonra doğru tanıtımlara uluslararası algıyı düzeltebilir.
- Yerel halk ve turistler arasında kültürel uyumun sağlanması için bilinçlendirme ve farkındalık çalışmaları yürütülebilir.
- Sosyal medya kanalları aracılığıyla Türkiye ve bölge hakkındaki olumsuz algıyı değiştirecek dijital tanıtım stratejileri oluşturulabilir.
- Tanıtım amaçlı kurulan kurumlara sahanın içinden, turizmin sorunlarını deneyimleyen insanların dahil edilmesi gerekir.
- Tanıtım stratejileri her bölgenin kendi ihtiyaçları baz alınarak oluşturulmalıdır.

Trafik ve Park Sorunu: Katılımcıların ifadelerinin yanında bölgedeki gözlem ve deneyimler trafik sıkışıklığı ve park yeri sorununun ziyaretçi deneyimini olumsuz etkileyen ve aynı zamanda turizmin sürdürülebilirliğini ciddi anlamda tehdit eden bir sorun olduğu bulgulanmıştır. Trafik sıkışıklığı ve park sorunu en çok bölgenin ziyaretçi hacmi açısından en yüksek iki destinasyonu olan Uzungöl ve Ayder'i etkilemektedir. Geliştirilen kamu politikaları iki destinasyon için bu etkinin farklılaşmasını sağlamıştır. Ayder'de yapılan katlı otopark bu sorunun çözümünde olumlu bir sonuç yaratmaktayken Uzungöl için benzer bir politikanın geliştirilemediği görülmüştür. Uzungöl'de bu sorunun boyutlarının anlaşılması için Çaykara Belediye Başkanlığı görevini sürdüren BLDB1 kodlu katılımcının şu ifadelerine bakmak yerinde olacaktır:

Burada tabii en önemli öncelik Solaklı Vadisi gibi turizm potansiyeli olan bir yere sahip olmamız nihayetinde. Solaklı Deresi ya da Solaklı Çayı, Çaykara, Dernekpazarı ve Of ilçelerinden geçip, Karadeniz'e dökülen bir nehir. Derenin kaynağı Uzungöl'e yakın bir yerden doğar. Turizmi Çaykara merkez olarak görürsek bu vadi boyunca devam eden bir turizm aksımız var. Tabii, bu işin yükünü de çeken Uzungöl nihayetinde. Yılda sekiz yüz dokuz yüz bin aracın girdiği yaklaşık iki buçuk milyon insanın ziyaret ettiği, dört beş yüz milyon yabancı ve yerli turistin ziyaret ettiği günlük beş bin, altı bin aracın girdiği bir yer. İster istemez en büyük sorumuz ulaşım burada. Yazın turizmde en yüksek olduğu o iki aylık dönemde bu sorun daha da büyüyor.(...)Ulaşım sorunu iki şeyden kaynaklanıyor. Birincisi trafik sıkışıklığı. Talebin arttığı dönemlerde buraya ulaşmak isteyen insanlar araç kuyruklarıyla karşı karşıya kalabiliyor. İkincisi ise gelen araçlar için yeterli yer olmamasından kaynaklanan park sorunu. Bu sorunu çözebilme adına bakanlığın bir çalışması yapılıyor. Uzungöl'e girmeden katlı otoparklar düşünüyor. Bin araçlık bir otopark. Ayder'de yapılmış, ben de gördüm. Bin araçlık. Bu ne kadar çözüm oluşturulabilir? Çözüm oluşturulur mu gerçekten? Uzungöl'ü yayalaştırma adına önümüzdeki dönemlerde bir çalışma yapılabilir mi? Bu da mümkün gözükmemekte bana göre.

BLDB1 kodlu katılımcının ifadelerine göre Uzungöl'de ulaşım ve park sorununun uzun zamandır var olduğu görülmektedir. Ayrıca bakanlık düzeyinde bir çalışmanın yapıldığı da belirtilmiştir. Katılımcının ifadelerinde yer alan bakanlığın bin araçlık katlı otopark çalışması araştırıldığında bunun Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından geliştirildiği tespit edilmiştir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum, 10.07.2021 tarihinde Uzungöl'de bu projeyi şöyle tanıtmıştır:⁴¹⁵

Ayder'de doğal yapıya zarar vermeyecek şekilde tamamen yerin altında, buradaki doğal yapıyla bütünlük sergileyecek bir otopark inşasına başladık. Uzungöl'ümüzde de belediyemiz mülkiyetindeki bir alanı bakanlığımızla trampasını yapıyor ve TOKİ eliyle ziyaretçilerin araçlarını park edebilecekleri

⁴¹⁵ Demirören Haber Ajansı, "Bakan Kurum açıkladı: Uzungöl'e 1000 araç kapasiteli otopark yapılacak." 10.07.2021, <https://www.dha.com.tr/gundem/bakan-kurum-acikladi-uzungole-1000-arac-kapasiteli-otopark-yapilacak-1836796>, (Erişim:13.11.24)

1000 araç kapasiteli yaklaşık 100 milyon lira yatırım değeri olan bir projeyi başlatıyoruz. Bu projemiz tamamen yerin altında, doğal yapıya uygun, doğal yapıya hiçbir şekilde zarar vermeyecek

Yıllık milyon seviyesine ulaşan ziyaretçi sayımız var. Bilhassa yoğun olan sezonda otopark sıkıntımız var. Ayder’de de doğal yapıya zarar vermeyecek şekilde tamamen yerin altında, buradaki doğal yapıyla bütünlük sergileyecek bir otopark inşasına başladık. Uzungöl’ümüzde de belediyemiz mülkiyetindeki bir alanı bakanlığımızla trampasını yapıyor ve TOKİ eliyle ziyaretçilerin araçlarını park edebilecekleri 1000 araç kapasiteli yaklaşık 100 milyon lira yatırım değeri olan bir projeyi başlatıyoruz. Bu projemiz tamamen yerin altında, doğal yapıya uygun, doğal yapıya hiçbir şekilde zarar vermeyecek. Turistlerimizin, vatandaşlarımızın araçlarını oraya bırakacakları ve şehrin içindeki bu araç kirliliğini ortadan kaldıracak bir proje olacaktır. Bu da projemizin bir etabı olarak gerek buradaki çevre düzenlemesi ve buradaki yapıların kaldırılarak burayı aslına uygun hale getirme işi, gerekse otopark işiyle birlikte bu yılsonu itibarıyla 150 milyon lirayı bulan bir yatırımı gerçekleştiriyor olacağız. Önümüzdeki sezon inşallah bu yapıların kaldırılmış olduğu, otoparkımızın inşallah hizmet verdiği ve gölün etrafındaki o çarpık yapıların kaldırıldığı önemli bir düzenleme projesini de hayata geçireceğiz.

Bakan Kurum’un 2021 yılında katlı otopark projesi üzerine yaptığı konuşmadan yaklaşık dört yıl geçmesine rağmen Uzungöl’de herhangi bir çalışmanın başlatılmadığı görülmektedir. Bölgede katılımcılar ulaşım sorununun turist sayısı ile orantılı olarak arttığını ve sezonda bölgedeki yaşam kalitesini ciddi anlamda düşürdüğünü belirtmektedirler. Trafik sıkışıklığı ve park sorunu hem muhtarlık hem yerel yönetim hem de bakanlık düzeyinde bilinse de bu sorunun sistematik bir şekilde ele alınmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılar Uzungöl’ü trafiğe kapatma meselesinin de uzun zamandır tartışıldığını belirtmiştir. Uzungöl’de muhtarlık görevi yapmış UZMUH1 kodlu katılımcının *“Bize bu konuda önceden verilen sözler var. Sayın bakanımız Murat Kurum burayı ziyaret ettiğinde bize bunun sözünü verdi. Ama 3 yıl geçti üzerinden bununla alakalı bir çalışma yapıldığını görmedim henüz.”* ifadesi de yerelde politikaların uygulamaya geçirilmemesi konusunu destekler niteliktedir. Bu durum yerelde politikacılara duyulan inancı zedeleyen bir algının oluşmasına yol açmaktadır.

Giriş kapısı neredeyse 15 yıldır konuşuluyor Uzungöl’de. Ama bir çözüm bulunmuş değil hala. Bakanlarımız, başkanlarımız bunu yapmak istedi. Yapamadık. Etraflı bir şekilde değerlendirilmiyor. Araç girişini engellediğimizde buradaki ulaşımı nasıl organize edeceğimizi konuşmuyoruz. Madem bunu yapamıyoruz. Devlet burada bir otopark alanı yapsın. Bize bu konuda önceden verilen sözler var. Sayın bakanımız Murat Kurum burayı ziyaret ettiğinde bize bunun sözünü verdi. Ama 3 yıl geçti üzerinden bununla alakalı bir çalışma yapıldığını görmedim henüz.

Burada belediyeye ait toplu taşıma hizmeti verilse sorunlarımız bir nebze azalır. Hani diyorlar ya ring sistemi. Yolları genişletmeden önce yerleşim içindeki araç kullanımını azaltmamız lazım bence. (UZMUH1)

Trafik sıkışıklığı ve ulaşım sorununun oluşmasında Uzungöl’de yapılan yol çalışmalarının da etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu konuda Uzungöl Turizm

İşletmecileri Derneği'nin başkanlık görevini sürdüren STK2 kodlu katılımcı yolların tek şeride düşürülmesi uygulamasının bölgedeki sorunu daha da arttırdığını ifade etmiştir. Özellikle katılımcının *“Ankara'dan yapınca planı bu kadar olur. Yani bölgeyi tanımayan bir haritacıyla, plancıyla bu iş olmaz.”* ifadesi bölgenin ihtiyaçları ve merkezi otoritenin uygulamaları arasında bir uyumsuzluğun olduğunu düşündürmektedir.

Ciddi anlamda trafik sorunu var. Mesela şu anda TOKİ bu yıl bu yolları mesela yeni yaptı. Haziran'da biz kapalıydık, işletmelerimizde yol yoktu. İşte Haziran'ın 15'lerinde falan açtık işletmelerimizi. Biz işletmelerimizi açtıktan sonra bitirdiler yolları. Ama ne yapmışlar biliyor musun? Bak mesela hep gidiş gelişti bu yollar. Şu anda tek şeride düştü. Tek şeride düştü. Biz dedik ki park alanı lazım.

Park alanı lazım çünkü insanlar araçlarının yollarını üstüne çekiyor. Ama TOKİ bunu şöyle düşünmüş. Ankara'dan yapınca planı bu kadar olur. Yani bölgeyi tanımayan bir haritacıyla, plancıyla bu iş olmaz. Oturuyorlar. Ne yapıyorlar? Diyorlar ki kardeşim biz burada şu yolu tek şeride düşürelim ki yol içinde araç park etmesin. Ama bunu yaparsak burası kilitlenir mi bir sorun olur mu düşünülüyor. (STK2)

Uzungöl örneği üzerinden bu sorunun daha detaylı nedenlerini anlamak için BLDB1 kodlu katılımcının şu ifadeleri oldukça önemlidir:

Tabii nihayetinde insanlar otobüste geliyor, aracıyla geliyor. Eşyası var, valizi var. Bunlar nasıl taşınacak? Elbette bir çözüm oluşturulabilir ama eyleme geçildiğini görmemiz gerekiyor. Ben mesela 10 yıl, 11 yıl oldu yaklaşık olarak belediye başkanıyım. Uzungöl'de trafiği sıkıştıran nedenlerden biri de günlük 40-50 tane büyük otobüs geliyor. Bunları biz bir şekilde Uzungöl'e varmadan aşağıda bir yerde depolama imkânı olabilirse belki, oradan da küçük araçlarla transferini sağlayabilirsek, yazın o yoğun olan dönemde belki %20-30 oranında trafiği belki de hafifletebiliriz. Çünkü otobüs geliyor, Uzungöl'ün en tarihi, görsel olarak en güzel noktasında duruyor. Herkes orada durup bir resim çekmeyi arzuluyor. Dolayısıyla bir otobüste elli kişi var. Düşünün yani durduğu zaman inmesi, binmesi, çıkması üç dakika, beş dakikada olsa da o araç yoğunluğunda o zaman bile gerçekten çok büyük sıkışıklığa yol açabiliyor. Bunları önce önleyebilirsek belki aşağıda bir depo alanı oluşturulabilir. Biz işte büyükşehirle görüşüyoruz. Ulaşım dairesiyle görüşüyoruz. Buradaki sorunları ilettik. Ancak bu aşamaya kadar çözülmesi gereken bir konuydu bu.

Biz kendi imkanlarımızla bu turizm alanı için misafirlerimizin yaşamını kolaylaştıracak önemler almaya çalışıyoruz. Mesela sezonda 15 Haziran-15 Eylül arasında bazı araçların girişine yasaklama getirdik. ATV'dir, golf aracıdır, elektrikli bisiklet gibi araçlara hem güvenlik açısından olsun hem de trafik yoğunluğu açısından olsun kullanımını kısıtladık o tarihler arasında. Çünkü bunlar hem kazaya sebebiyet veriyor hem de trafiği sıkıştırıyor. Bu şekilde bir önlem aldık, biraz rahatladık. İnşallah önümüzdeki dönemde bu şekilde alternatiflerimiz var tabii elbette Uzungöl'le alakalı. Uzungöl bunun karşılığını verir. Ekonomik olarak yapılacak olan her yatırımda Uzungöl katma değer olarak bunu yıllar sonra geriye dönük olarak vergi anlamında da geriye ödeyebilir. Uzungöl'e girmeden girişinden çıkışına kadar yaklaşık 4 kilometrelik transit tünel geçişiyle beraber bu trafik yoğunluğu bir şekilde azalabilir. Transit araçlar oradan yönlendirilerek bu önlenabilir. Ama bu şu anda yatırımı yapılan ve yakın gelecekte gözükken bir durum değil. Önümüzdeki süreçte hedefimiz Uzungöl'ü otobüs trafiğinden transit yolla kurtarmak olmalı. Öyle düşünüyorum.

Yani şöyle kısa olarak bir, Uzungöl'deki trafik sorunu çözmemiz gerek. İki, imar sorunu bir şekilde çözülmesi gerek. Üç, çevre düzenlemeleriyle alakalı daha

çok özen gösterilmesi gerek. İşletmelerin daha nitelikli olması ve daha kaliteli personel çalıştırması gerekir hizmet sektörü noktasında. Gelen müşteriye memnun etme noktasında seminerler verilmesi gerekir. Yani Uzungöl'ü ve bölgeyi kurtaracak olan genel kritik konular bunlar bana göre. (BLDB1)

Özellikle Uzungöl'de tespit edilen bu sorunların kamu kurumları aracılığıyla çözülebileceğine dair inancın düşük bir düzeyde olduğu görülmektedir. Daha çok seçim dönemlerindeki bölge gezilerinde bakanların yaptığı açıklamalar ve vaatlerin gerçekleşmemesi bu algının oluşmasında etkili olmuştur. Diğer yandan artan turizm hacmi ve taşıma kapasitesinin aşılması turizm destinasyonları içinde ulaşımı sağlayan yollarda trafik ve park sorununu ciddi ölçüde arttırmıştır. Bu da imar sorunu, yerleşim altyapı yetersizliği ve kaçak yapılarla birleştiğinde Uzungöl'de sezon içinde turizmi sürdürülebilir olmaktan çıkarmaktadır. STK2 kodlu katılımcının *“Biz gerçekten gelen her bakana bunu söylüyoruz. Artık kimse buraya gelmek de istemiyor biliyor musunuz? Çünkü birçok sorunla karşılaşılıyor. Çözülemediğini görüyor.”* ifadesi bölgedeki kilit aktörler ve devlet arasında etkin bir işbirliğinin olmadığını göstermektedir. Verilen politika sözleri ve uygulama arasındaki uçurum bölgede aktörler ve devleti bir araya getirecek yeni bir yapının kurulmasını gerektirmektedir. Aktörler devletin kendilerini ve bölgenin ihtiyaçlarının dikkate alınmasını beklemenin yanında aynı zamanda politikaların uygulamasında belli bir plan olması gerektiğini düşünmektedir. STK2 kodlu katılımcının şu ifadeleri bölgede yetki sahibi olan politikacıların halkın algısını kavraması açısından oldukça önemlidir:

Bugün hiçbir şey yok. Yani gelen birçok şeyi yapacak ve şu var. Biz gerçekten burada hani dediğim gibi üç beş kişiyiz. Biz gerçekten gelen her bakana bunu söylüyoruz. Artık kimse buraya gelmek de istemiyor biliyor musunuz? Yani biz bunları on beş yirmi senedir söylüyoruz. O kadar sorunlar var ki insanlar buraya gelmek istemiyor. Çünkü birçok sorunla karşılaşılıyor. Çözülemediğini görüyor. Hani onlar için de zor oluyor verdikleri sözler. (10 bin araçlık otopark) Mesela Murat Kurum buraya geldi. Şunu çözeceğiz, bunu çözeceğiz dedi. Hiçbir şey yapamıyor. Yani devlet yapmıyor bir şey burada. Anlatabiliyor muyum? Uzungöl'ün turizm geçmişine bakarsanız ki devletin burada bu yıl yaptığı yaya kaldırımları, yollar, normal bir beldeye verebilecek hizmetler dışında bir hizmet verilmediğini görürsünüz.

Şimdi bakın. Vadinin gelirken gördünüz. Vadinin içerisinden geliyorsunuz. Yani şu Uzungöl'deki potansiyel var olan araçları aşağıda nereye bırakabilirsin? Öyle bir otopark alanı nerede oluşturabilirsin? Öyle bir yer yok. Yani yapamazsın ki bunu. Yani düşünün, burada insanlar bir sürü valizleriyle geliyor ya. Bir de bunların valiz yükü de çoktur. Geliyor adam, sen bunları taşımasını nasıl yapacaksın? Yani şuraya dönüyor. Adamların geldiği araçları sen orada durdurup alsan, sen onlar kadar araçla buradaki trafiği o zaman çıkman lazım. Yine aynı şey olacak. Sadece şu olabilir işte. Yollar genişletilebilir. Park alanları işletmelerde park alanları zorunlu hale getirilmeli ve kurumların park alanları çoğaltılması gerekir (STK2)

Bu ifadelerden yola çıkarak Uzungöl'de trafik sıkışıklığı ve park sorununun çözülmesi için şu politikaların uygulanması gerekmektedir:

- Otobüs gibi büyük araçlar için transfer ve park güzergahları oluşturulmalıdır.
- Uzungöl’e araç girişi, yoğunluğa göre kontrollü bir biçimde sağlanmalıdır. Otobüslerin ve binek araçların daha uzak bir noktada park edilmesi sağlanarak, ziyaretçiler Uzungöl’e toplu taşıma sistemleriyle transfer edilmelidir.
- Araç girişi kısıtlanarak büyük araçların park ve manevra zorlukları nedeniyle oluşan yoğunluğun önüne geçilmelidir.
- Araç trafiği ve sıkışıklığıyla oluşan görüntünün önüne geçilerek Uzungöl’ün görsel, estetik ve peyzaj değeri korunmalıdır.
- Çevreye duyarlı elektrikli golf aracı ve bisiklet gibi alternatif araç kullanımı yaygınlaştırılarak Uzungöl’ün yayalaştırılması sağlanmalıdır.
- Doğa turizminin önemli bir parçası olan “yaya deneyimi” özendirilerek doğayla daha bütüncül yaya odaklı bir turizm stratejisi oluşturulmalıdır.
- Akıllı trafik yönetim sistemleri (örneğin, sensörler ve elektronik yönlendirme levhaları) kullanılarak yoğunluğun yüksek olduğu zaman dilimlerinde pratik çözümler geliştirilmelidir.
- Yapılacak otopark projeleri, transit noktaları ve bekleme alanları bölgenin peyzajına uygun ve işlevsel bir mimariyle tasarlanmalıdır.

Ayder’e bakıldığında bu önerilerin belli bir kısmının gerçekleştirildiği görülmektedir. Katılımcılar trafik sıkışıklığı ve park sorununun önceden olduğunu ancak bazı kamu politikaları aracılığıyla eskiye nazaran azaldığını belirtmişlerdir. Konuyla alakalı Çamlıhemşin belediye başkanlığı görevini sürdüren BLDB2 kodlu katılımcının şu ifadeleri geliştirilen yaklaşımı özetlemektedir:

Şu anda Ayder’in en büyük sıkıntılarının biri olan otopark sorununu çözdük. 1700 araçlık otopark yaptık. Şu anda termal otelimiz yenilendi, 71 odalı bir termal otel yapıldı. Ayrıca da günübirlik testler kuruldu. Orada Türk Hamamı, jakuzisi, spası, her şey içinde mevcut.

Ben şuna inanıyorum. Yani yolları büyütmenin bir manası yok. Kimse Safranbolu’daki küçük dar sokakları büyütmeye kalkıyor mu? Ben oralara gittiğimde arabamı bir zahmet bir yerde bırakayım. Burası fotoğraflardan büyük görünüyor belki ama 100 araç aynı anda girse kilitleniyor normal olarak. Zorunlu durumların dışında bu araçları buraya sokmayalım dedik. Mesela geliyor bir otobüs. Durdum, yolcu indirdim, döndüm bindirdim derken, geçmiş olsun trafik felç oluyor. İnsanlar buraya huzur bulmaya geliyor. Böyle olunca bir saat trafikte bekliyor. Yarım saat park yeri arıyor. Bu yolları isterseniz çevre yolu yapın yine tıkanacak. Buraya araç girişini düzenlemek gerekiyor. Bunun başka bir çözümü yok. Bunu bakanlık düzeyinde de il düzeyinde de konuştuk karara bağladık. Sağ olsunlar Ayder’i sahipsiz bırakmadı devletimiz. (BLDB2)

İki turizm destinasyonu kıyaslandığında ulaşım ve park sorununa yönelik geliştirilen politikaların farklı olduğu görülmektedir. Turist hacmi açısından birbirine

yakın olmasına karşın Uzungöl’de ulaşımın ve park sorunlarının çözümüne yönelik yapılanlar sadece politika sözü düzeyinde kalmıştır. Bu da yerel halkta sorunların çözümüne yönelik inancın azalmasında etkili olmuştur. Öyle ki sivil toplum kuruluşlarından, muhtar ve belediye başkanına kadar bu olumsuz algı mülakatlarda dile getirilmiştir. Diğer yandan Ayder’de ulaşım ve park alanlarına yönelik yatırımların çoğunlukla tamamlandığı tespit edilmiştir. Bu iki olgu Uzungöl için ulaşım sorunların önceliklendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

İmar ve Ruhsatlandırmaya Yönelik Sorunlar: İmar süreçleri katılımcılarla yapılan görüşmeler ve planlar incelendiğinde kuşkusuz en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Özellikle kırsal turizm açısından yoğunluğun yüksek olduğu yerleşimlerde planlama geçmişi uzun bir sorun olarak görülmektedir. Binalı ya da bina içermeyen arsa ve araziler üzerindeki çıkar çatışmaları planlamanın verimliliğini düşüren konuların başında gelmektedir. Bunun yanında miras gibi yollarla arazi bölünmesi, mülkiyet üzerindeki hak talepleri konunun hukuki düzeyde çözülmesini zorlaştırmaktadır. Bunun yanında belediyeler ve bakanlıklar düzeyinde planlama süreçlerinde ortaya çıkan yetki karmaşası günümüze gelinceye değin Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal yerleşimlerin dinamik ve işlevsel bir planlamanın dışında kaldığını göstermektedir. Özellikle Uzungöl gibi bölgenin yıllık ziyaretçi hacminin çoğunu yüklenen kırsal turizm destinasyonlarında bu sorun daha da karmaşılaşmaktadır.

Katılımcılar imarla alakalı sorunların çözülememesinde Kanunun 18. maddesinin⁴¹⁶ önemli bir payının olduğunu düşünmektedir. Uzungöl örneği üzerinden

⁴¹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *İmar Kanunu*, Kanun Numarası: 3194, Resmi Gazete Sayı:18749, 9/5/1985. Madde 18- İmar hududu içinde bulunan binalı veya binasız arsa ve arazileri malikleri veya diğer hak sahiplerinin muvafakati aranmaksızın birbirleri ile, yol fazlaları ile, kamu kurumlarına veya belediyelere ait bulunan yerlerle birleştirmeye, bunları yeniden imar planına uygun ada veya parsellere ayırmaya müstakil, hisseli veya kat mülkiyeti esaslarına göre hak sahiplerine dağıtmaya ve re'sen tescil işlemlerini yaptırmaya belediyeler yetkilidir. Sözü edilen yerler belediye ve mücavir alan dışında ise yukarıda belirtilen yetkiler valilikçe kullanılır.

Belediyeler veya valiliklerce düzenlemeye tabi tutulan arazi ve arsaların dağıtımı sırasında bunların yüzölçümlerinden yeteri kadar saha, düzenleme dolayısıyla meydana gelen değer artışları karşılığında “düzenleme ortaklık payı” olarak düşülebilir. Ancak, bu maddeye göre alınacak düzenleme ortaklık payları, düzenlemeye tabi tutulan arazi ve arsaların düzenlemeden önceki yüzölçümlerinin yüzde otuz beşini geçemez.

Düzenleme ortaklık payları, düzenlemeye tabi tutulan yerlerin ihtiyacı olan yol, meydan, park, otopark, çocuk bahçesi, yeşil saha, cami ve karakol gibi umumi hizmetlerden ve bu hizmetlerle ilgili tesislerden başka maksatlarda kullanılamaz.

Düzenleme ortaklık paylarının toplamı, yukarıdaki fıkrada sözü geçen umumi hizmetler için, yeniden ayrılması gereken yerlerin alanları toplamından az olduğu takdirde, eksik kalan miktar belediye veya valilikçe kamulaştırma yolu ile tamamlanır.

Herhangi bir parselden bir miktar sahanın kamulaştırılmasının gerekmesi halinde düzenleme ortaklık payı, kamulaştırmadan arta kalan saha üzerinden ayrılır.

gidildiğinde sorun daha açık bir biçimde görülmektedir. Çaykara Belediye Başkanlığı görevini sürdüren BLDB1 kodlu katılımcının şu ifadeleri imar ve ruhsatlandırma açısından yaşanan sorunları özetlemektedir:

İmar süreçlerinde problem elbette olur. İmar yapıyorsunuz nihayetinde. Yani imar yaptığınız planlanmada herkesi memnun etmek mümkün olmayabilir. Yani birileri kendini mağdur görebilir. Bize göre mağdur değil, kendine göre mağdur. Çünkü Uzungöl'de planlamayı ilçe belediyesi yapmıyor biliyorsunuz. Yetki Tabiat Varlıkları Koruma Genel Müdürlüğünde. Elbette bir plan yapıldı. Nihayetinde ben şu anda işte üçüncü dönemim şu ana kadar dört plan uyguladık. 2016 yılında biz birinci etapta on beş on altı tane ruhsat verdik, onaylandı. Revizeler var mahkemenin vermiş olduğu parsel bazlı bozma kararları var. Onları da revize edeceğiz. Nihayetinde bizi plandan ziyade en çok yoran 18. madde uygulaması. Yani parselasyon diyelim. Bunu da orada yapmazsanız adım atma şansınız kalmıyor. Çünkü buradaki parsellerin hepsi özel şartlara tabi. Uzungöl'de koruma amaçlı imar planında en küçük parsel 350 metrekare konut alanı olarak belirlenmiş. Ondan daha küçük parsel oluşturamazsınız. Tercihli turizm alanları vardır. Kırsal pansiyon alanları vardır. Günü birlik alanları vardır. Günü birlik alanları 600 metrekareden küçük olamaz. Kırsal pansiyon alanları alt bin metrekareden küçük olamaz. Otel bazlı turizm alanları iki bin metrekare olacak. Yani bu şekilde belirlenmiş olan yerleri de iki bin metrekare oluşturmak zorundasınız. Dolayısıyla küçük olan parselleri ortak olarak biriyle eşleştirmek zorundasınız ki kamuya ait olan yerler yani sosyal donatıları da aldığınız zaman, bunun yanında düzenleme ortaklık payını da belirlediğinizde yüksek çıkıyor. Yüksek çünkü %30-35 gibi, %45'e kadar kanuni yetkiniz var. Ama bu da Uzungöl gibi bir yerde yüksek bir rakama tekabül ediyor. Bu oranda bir arazi kaybı yaşamamak adına burada yaşayan mülk sahipleri buna yanaşmak istemiyor. Yani düşünün vatandaşın yerini yeşil alan yaptınız veya yol geçmiş olması veya sağlık alanı veya okul alanı yaptınız ki bunu alıp etap içerisindeki her parselde dağıtılıyorsunuz. Bağımsız parsel oluşturmuş oluyorsunuz. Adamın hoşuna gidiyor, gitmiyor. Ona itiraz ediliyor. Yerimden yol geçti diyor. Bu gibi sorunlarla karşılaşıyoruz. Vatandaş kendine göre haklı ama planlamada böyle oluyor ne yazık ki. 2004'ten beri gelen bir planlama var burada nihayet. 2004'te gelmiş, iptal olmuş. 2009'da gelmiş, iptal olmuş. 2014'te gelmiş, iptal olmuş. 2019'da gelmiş. Nihayetinde bu iptal kararlarını düzelterek vatandaşın istemiş olduğu bir nebze de olsa yerine gelmiş oldu. Uzungöl'de planlama yapmak zor. Ama inşallah bu yapılmadan da vatandaşın mağdur. Herkesi memnun edemezsiniz planlamada. Birileri mağdur olabilir ama sorun çözülmüş olur.

Uzungöl'ün şu anda önemli sorunları var. Sırf Uzungöl konuşacaksa ben sana şöyle söyleyeyim. Uzungöl'de şu anda ilk başta imar gelmesi lazım. İmar onaylanması lazım. Bu imar onaylandıktan sonra trafik alanlarının açılması park alanlarının oluşturulması lazım. Yani burada da bir bütçe ayrılması lazım. Çünkü buradaki her yer özel mülk. Özel mülklerden siz burada ya bir park alanı oluşturacaksınız ya da başka bir biçimde çözeceksiniz park sorununu. Kardeşim sen işletmesin atıyorum şu sayıdan üstüne şu kadar kişilik otopark zorunluluğun olması lazım dese zorunda kalacak. Çünkü otopark alanı yapmak zorunda. Yani bu tarz prosedürlerin uygulanması lazım.

Bu görüşmede katılımcının ifadelerine bakıldığında imar süreçleriyle alakalı dikkat çeken dört temel sorun olduğu görülmektedir. Bunlar:

Bu fıkra hükümlerine göre, herhangi bir parselden bir defadan fazla düzenleme ortaklık payı alınmaz. Ancak, bu hüküm o parselde imar planı ile yeniden bir düzenleme yapılmasına mani teşkil etmez.

- Birincisi yetki karmaşasıdır. Özel statüye sahip olmasından dolayı Uzungöl’de planlama yetkisinin ilçe belediyesi yerine Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına bağlı Tabiat Varlıkları Koruma Genel Müdürlüğünde olması yerel halk ve idare arasında çıkar çatışmaların çözümünü zorlaştırmaktadır.
- İkincisi ise mahkeme kararları ve revizyonlardır. Yapılan plan çalışmalarında parselasyon süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkan hukuki uyuşmazlıklar, alınan kararların tamamını ya da ilgili olan belli bölümlerin iptaline neden olmaktadır.
- Üçüncüsü 3194 Sayılı İmar Kanunu’nun 18. maddesinde *düzenleme ortaklık payı* olarak ifade edilen uygulamalara karşı yerel halkın olumsuz algısıdır. Düzenleme ortaklık payının parselasyon sürecinde mülk sahipleri için ciddi hak kayıpları doğuran bir uygulama olduğu vurgulanmaktadır. Bunun nedeni ise %30-35 arasında arazilerin kamuya ayrılması ve hak sahiplerinin mülkiyetlerin azalmasından duyulan endişe gelmektedir. Bu endişe yalnızca hacmen bir azalmadan dolayı değil aynı zamanda mülk sahiplerinin taşınmaz mallarında ortaya çıkabilecek değer kayıplarıyla da ilişkilendirilmektedir. Örneğin parselasyon sürecinde ortaya çıkan sınır değişiklikleri, taşıma ve bölme gibi uygulamaların değer kaybı yaratacağına dair inanç, halkın imar süreçlerine olan güvenini zedelemektedir.
- Dördüncüsü 2004, 2009, 2014 ve 2019’da farklı imar planlarının hazırlanıp iptal edilmesidir. Her yeni iptal ve revizyonun bölgede imar süreçlerine olan güveni azalttığı vurgulanmaktadır. Bunun aynı zamanda yatırımcıların uzun vadeli karar almalarını zorlaştıran bir etkide bulunduğu söylenebilir.

Uzungöl’de muhtarlık görevi yapmış UZMUH1 kodlu katılımcının şu ifadeleri yukarıda bahsi geçen sorunları desteklemektedir:

Burada ciddi bir imar sorunu var. Ben defalarca söyledim. Dedim ki herkesin uymak zorunda olduğu bir imar planı olsun. Önceden belediye zamanında Uzungöl böyle çarpık bir yapılaşmaya müsaade etmezdi. Yapamazdınız. Uzungöl toparlanamıyor. Bir yetki karmaşası var. Her gelen burası için başka bir şey söylüyor. Devlet görevlilerini kastediyorum. Bir kere burada Çevre ve Şehircilik Bakanlığı var. Belediye var. Biz varız. Özel Çevre Koruma Bölgesi (ÖÇK) oldu biliyorsunuz. Ankara’yla görüşüyoruz. Sağ olsunlar bizi dinlediler. Ama belli başlı sorunlar Ankara’dan değil bizzat buradan çözülmesi gerekiyor. (UZMUH1)

Katılımcının ifadelerine göre bölgedeki imar planlarının eksikliği veya uygulanamaması çarpık yapılaşmaya neden olmaktadır. Özellikle, uzun yıllar boyunca imar planlarının onaylanmaması, vatandaşların kendi inisiyatifleriyle yapılaşmaya gitmesine yol açmıştır. Bu durum, bölgenin doğal ve kültürel dokusunu olumsuz

etkileyen başlıca nedenler arasında yer almaktadır. Diğer yandan “*Bir yetki karmaşası var.*” ifadesi yukarıda vurgulanan sorunlarla bire bir örtüşmektedir. Özel Çevre Koruma Bölgesi (ÖÇK) statüsünde bulunan Uzungöl, katılımcılara göre çok fazla kurumun yetkili olduğu ancak kararların etkili olmadığı bir yerleşim olarak değerlendirilmektedir. UZMUH1 kodlu katılımcı Uzungöl’de uzun yıllar yaşadığını ve bu süreci çok yakından gözlemlediğini belirterek yöre halkının beklentilerini şöyle ifade etmiştir:

Yani ben şunu hep söylüyorum, kendi insanımızı işin içine katarak söylüyorum. Biz yine her şeye rağmen iyi iş tutmuşuz. Gerçekten Uzungöl’ün kenarlarında bir apartman dikilebilirdik. Mesela bütün Çaykara’ya Trabzon’a bakın, bütün Karadeniz’e bakın. Dağların eteğinde sekiz kat, dokuz kat binaları görürsünüz. Ama Uzungöl’de bu üç buçuk karttan yukarı hiçbir bina göremezsin. Yani insanımız şunu diyor. “Uygulanan bir imar planı olsaydı uzun vadede ben imar planına uyar iki buçuk kat da yapardım. Ama bana imar planı elli yıldan beri verilmediği için ben de yıkılmak üzere olan eski evimi onarmak zorunda olduğum için kat çıkmak zorunda kaldım” diyor. O da kendi açısından haklı. Gerçekten haklı. (UZMUH1)

Bizim en büyük sorunumuz İmar Kanunu’nun 18. maddesi. Biliyorsunuz bu madde özel mülkiyeti bir kısmını parselasyonla alıyor. Oranı da yazılı, yüzde otuzunu kendine katıyor. Direkt devlete geçiriyor, istimlak olmadan. Bu da vatandaş tarafından çok itiraza neden oluyor. Yani şu an Uzungöl’de hissiyat şöyle; Vatandaşımız diyor ki devlet bize istimlak edip paramızı verecekti. Ama 18. maddeyle arsamızın yüzde otuzunu alıyor ve bize bir şey vermiyor. Çünkü mesela gölün kenarındaki en kıymetli yerler, bu maddeyle alınmak istenen yerler. Bunların hepsi özel mülkiyet olanlar. Vatandaşın da şüphe duyduğu mesele yine şu, Burası alındı, eyvallah. Ama bir 10 yıl sonra özel iyileştirme yapıp başka birine verilme ihtimali var mı? Ya da bana kıymetsiz bir arazi düşer mi diye korkuyor düzenleme sonrasında. Bu maddenin nasıl uygulanacağı önceden bu insanlarla görüşülse, onayları alınsa, endişeleri giderilse neden istemesin halk. İşte bunlar imar istemiyor, imara yanaşmıyor gibi söylemler doğruyu yansıtmıyor. Sorumluluğu buradaki insanların üzerine atıyor sadece. Ben buranın uzunca zaman muhtarlığını yapmış birisi olarak buranın insanı imara karşı değil. İmarın yapılma şekline karşı. (UZMUH1)

Katılımcının “*Biz yine her şeye rağmen iyi iş tutmuşuz.... Ama bana imar planı elli yıldan beri verilmediği için ben de yıkılmak üzere olan eski evimi onarmak zorunda olduğum için kat çıkmak zorunda kaldım*” ifadesi plan eksikliğinden dolayı halkın kendi imkanlarıyla çözüm bulmaya çalışmasını vurgulamaktadır. Farklı bir açıdan bakıldığında bu durum plansız ve çarpık yapılaşmanın ana sebebidir. Planın, uyulacak kararların ve nihayetinde denetimin olmaması göl çevresinde betonlaşmayı arttırarak doğal manzaraya önemli ölçüde zarar vermiştir. Katılımcının ifadelerine göre halkın imar ve planlama hakkındaki olumsuz algının sebepleri şöyle sıralanabilir:

- Kamulaştırılan alanların gerçekten kamu yararına uygun kullanılıp kullanılmayacağına yönelik belirsizlik

- Mülk sahiplerinin arazilerinin düzenleme ortaklık payıyla küçüleceğini ve değer kaybedeceğine yönelik düşüncesi
- Olası yer değişiklikleriyle göl kenarındaki değerli arazilerin rantın daha düşük olduğu bölgelere aktarılması nedeniyle oluşabilecek değer kaybı
- Yerel halka imar ve planlama süreçleri hakkında yeteri kadar bilgi verilmemesi sebebiyle büyüyen olumsuz algı
- Yerel ve merkezi düzeyde karar yetkisine sahip kurumlara duyulan güvensizlik
- Mülk sahiplerinin sahip oldukları rantın siyaset yoluyla başkalarına aktarılabilceğini düşünmesi

Planlama süreçlerinde yaşanan sorunlar bölgede işletme ruhsatlarının verilmesi ve denetimini de doğrudan etkilemektedir. İmar süreci birbirine bağlı karmaşık sorunlara sebebiyet verdiği için bölgede yasalar ve uygulamalar arasında uçurumun artmasına yol açmaktadır. Hukuki açıdan belli bir imar planı kapsamında yer almayan işletmelerin konaklama ve işletmeye yönelik gerekli belgeleri sağlamamasına rağmen bu belgeler olmadan da faaliyetine devam ettiği görülmüştür. Uzungöl Turizm İşletmecileri Derneği'nin başkanlık görevini sürdüren STK2 kodlu katılımcı bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Şöyle bir şey söyleyeyim. Şu anda Turizm Bakanlığı'nın gerçekleştirmiş olduğu belgelendirme çalışmalarında Uzungöl'de işletmelerin %60'ı baraja takılıyor. Yani belgelendirilir mi? Ama burada şöyle bir şey oldu. Hani yerelde belediyeler bu sorunun farkında olduğu için uzun süredir bir kapatma olayı olmadı şu anda.

Ama şöyle bir şey var. Bunun sebebi biraz da belediye. Aslında insanların belge alamamasının sebebi de belediye. Şimdi imar kanunu getiriyor uzun böyle 18. madde diye bir imar uygulaması yapıyor. Bu 18. madde bilmiyorum bilginiz var mı bu konuda ama şöyle özetleyeyim. Belediye kendi alanlar, TTA alanları (yani tercihli turizm alanları) oluşturuyor. Konaklama alanları oluşturuyor. Kendine ayrı işte belediye kamu alanı oluşturuyor. Çünkü artık önceden istismal yaparak yer alınıyordu. Ama şu anda ne oldu bu? Devlet bunu kaldırdı. Dedi ki ben 18. madde uygulaması yapacağım. Herkesten artık belirli bir kota koyacağım. Mesela şu anda Uzungöl'deki arazinin %30'unu diyor ben alıyorum. Bedelsiz alıyorum. Bunu alıyor. Bunun karşılığında söylenen şey şu, yani biz bunu yol yapacağız, yeşil alan yapacağız, park yapacağız tarzında söylemler oluyor. Ama tabii bunun gelecekte, tabii realiteye baktığımız zaman bunlar daha sonra toplanıyor bir yerde. Mesela örnek vereyim, gölün çevresindeki özel alanlar, şu anda 18. madde uygulaması ile oradan kaldırıldı. Adama dağın başına bir yer verilebilir. Bunun böyle olmayacağının güvencesini kim verebilir? (STK2)

Bu görüşmede katılımcının “belediyeler bu sorunun farkında olduğu için uzun süredir bir kapatma olayı olmadı şu anda” ifadesi yerel yönetimlerin işletmelerin belgelendirme sorunun farkında olmasına rağmen uzun süredir herhangi bir çözüm geliştirilemediğini göstermektedir. Özellikle denetim ve kapatma işlemlerin uzun bir

süredir yapılamaması yerel ve merkezi düzeyde yönetimler için yapısal bir çözüm üretmek yerine sorunların göz ardı edildiğini düşündürmektedir. İmar süreci netlik içermediği için turizm sektöründe ruhsatsız ve denetimsiz işletmelerin varlığı, can kayıpları, maddi ve manevi zararlar sonuçlanabilecek çoğu riskin varlığına işaret etmektedir. Ruhsatsız ve denetimlerin yapılmadığı işletmelerin yangın, deprem, asansör kazaları, gıda zehirlenmeleri ve güvenlik sorunları gibi potansiyel risklere daha açık olması, imar, ruhsatlandırma ve denetim faaliyetlerinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

STK2 kodlu katılımcıya göre Uzungöl örneğinde imar süreçlerini zorlaştıran bir diğer husus da hisseli mülkiyet ve muvafakatname alınmasının güçlüğüdür. Bu sorun şöyle açıklanmıştır:

Burada her yer aynı değerde değil. Diyor ki senin burada kaç metrekare vardı? 300 metrekare. Sen 300 metrekare o tarafa bir yere kaydıldın. Buralar kamu alanı oldu. Tamam mı? Ve buradaki yerleri alıyor. Bunlar artık kamunun inisiyatifine geçiyor. Kamu daha sonra bunları ne yapacak? Hani normalde 18. Madde uygulamasında siz bunları yeşil alan, işte günübirlik alan, işte sosyal yaşam alanı diye nitelendiriyorsunuz. Ama baktığınız zaman gelecekte öyle olmuyor. Hani keşke de öyle olsa bilse. Yani burada atıyorum burası küçük bir alan. Burada herkesin iki yüz, üç yüz, beş yüz metrekare yerleri var. Belediye diyor ki terciqli turizm alanında arsaları bin beş yüz metrekare olarak değerlendiriyoruz. Bu sefer ne yapıyoruz? Uzungöl üzerinde 1500'ler metrekare, örnek veriyorum, böyle bir alan oluşturuyor. Bu 1500 metrekarenin içerisinde bazıları 40 kişi, bazıları 30 tane hissedar var. Yani çok nadirdir böyle 3-5 kişi vardır çünkü çoğunluk böyle. Şimdi belgelendirmeye geliyorum. Bakanlık diyor ki, arsa sahipleri belge alabilmesi muvafakatname vermesi lazım. Arkadaş, bunların birçoğunu tanımlıyoruz biz. Normalde buralar bizim atadede yerimiz yani. Atadede yerimiz ama tanımlıyoruz. Yani adam ölmüş, belki haberi bile yoktur. Oradan hissedar olmuş. Ben bu adamı nerede bulup alacağım, bunun muvafakatnamesini?

Doğal olarak bu muvafakatname alamadığınız için buradaki işletmelerin %60'ı şu anda sıkıntılı durumda. Belge alamıyor. Yani bu birinci ana sorun. Uzungöl'de şimdi baktığımız zaman turizm yapıyoruz diyoruz ama burada en önemli nokta şu anda bizim imar planımız. Yani burada yaklaşık şunu size söyleyeyim en son 2014'de bir yıllığına geldi gitti imar. Yani burası şu anda imarsız bir alan. Belediye burada imar oturtamıyor. Hala çalışmaları devam ediyor. Çalışma yapmaya çalışıyorlar, yapıyorlar, ediyorlar ama en büyük sorun bu. Çarpık yapılaşma zaten turizmi etkiliyor. Evet. Yani bu bir gerçek.

Uzungöl'ün şu anda önemli sorunları var. Sırf Uzungöl konuşacaksa ben size şöyle söyleyeyim. Uzungöl'de şu anda ilk başta imar gelmesi lazım. İmar onaylanması lazım. Bu imar onaylandıktan sonra trafik alanlarının açılması park alanlarının oluşturulması lazım. Yani burada da bir bütçe ayrılması lazım. Çünkü buradaki her yer özel mülk. Özel mülklerden siz burada ya bir park alanı oluşturacaksınız ya da başka bir biçimde çözeceksiniz park sorununu. Kardeşim sen işletmesin atıyorum şu sayıdan üstüne şu kadar kişilik otopark zorunluluğun olması lazım dese, zorunda kalacak. Çünkü otopark alanı yapmak zorunda. Yani bu tarz prosedürlerin uygulanması lazım (STK2)

Katılımcının ifadelerinden yola çıkıldığında küçük ve hisseli mülkiyet yapısı imar sürecinin başarılı olamamasının temel nedenleri arasında görülmektedir. Küçük

mülkiyetlerin birleştirilerek büyük parsellerin oluşturulması tercihli turizm alanlarının belirlenmesi için anlaşılabilir olsa da hak sahipleri arasında muvafakatname alınması aşamasında sorunların çıktığı düşünülmektedir. Hisseli mülkiyet yapısı ve muvafakatname alınması sürecinde yaşanan zorluk bölgedeki turizmi şu gerekçelerden dolayı olumsuz etkilemektedir:

- Büyük parsellerin içinde 30-40 civarında hissedarın bulunması birbirine tanımayan ya da birbirinden haberdar olmayan kimselerin ortak karar almasını zorunlu kıldığı için muvafakatname aşaması uzamaktadır.
- Miras yoluyla geçen mülkiyetlerde daha önce hiç bölgeye gelmemiş kimseler bulunmakta ve nerede oldukları bilinmemektedir.
- Hissedarların belli bir kısmına ulaşamaması bu taşınmazlar üzerinde inşa edilen işletmelerin belgelendirilmesini güçleştirmektedir.
- Muvafakatname alınamaması turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kayıt dışı kalmasına yol açarak turizmin denetimini güçleştirmektedir.
- Büyük yatırımcılar bölgede mülkiyet sorunları nedeniyle uzun vadeli yatırımlar yapmaktan kaçınmaktadır.
- İşletmelerin kayıt dışı faaliyet yürütmesi turizmde kalite standartlarının altına düşülmesine yol açmaktadır.
- Kaçak yapılaşma ve konaklama sürecinde denetim yetersizliği turist memnuniyetini düşürmektedir.
- İmar ve belgelendirme çalışmaları tamamlanamadığı için belediye bölgede altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi için aktif bir rol üstlenememektedir.
- Trafik, ulaşım, park, su ve kanalizasyon gibi temel altyapı projeleri imar ve planlama yetersizliği sebebiyle hayata geçirilememektedir.

Bu gerekçelerden dolayı Uzungöl’de imar, planlama ve ruhsatlandırma süreçlerinin daha şeffaf, adil ve katılımcı bir biçimde yapılması hem yöre halkının hem de turizm sektörünün faydasına olacaktır.

Turizmin Yaz Dönemiyle Sınırlı Kalması (Mevsimsellik): Doğu Karadeniz Bölgesi doğal kaynakları ve sunduğu fırsatlarla doğa turizmi için önemli bir bölge olmasına karşın turizmin yaz dönemine sıkıştığı görülmektedir. Turist giriş çıkışları ve plaka tanıma sistemlerindeki kayıtlar da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bölgede turizm daha çok haziranın ortası, temmuz, ağustos ve eylül aylarında yoğunlaşmakta, geri kalan aylarda ziyaretçi talebinde dramatik bir düşüş yaşanmaktadır. Turizmin

mevsimsel olması belli aylarda taşıma kapasitesinin çok üzerine çıkılmasına geri kalan zamanlarda ise talebin yok denecek kadar aza inmesine yol açmaktadır. Bu dalgalanma katılımcılarla yapılan görüşmelerde turizmin ekonomik sürdürülebilirliği açısından önemli bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Çaykara Belediye Başkanlığı görevini sürdüren BLDB1 kodlu katılımcının şu ifadeleri sorunun boyutlarını göstermektedir:

Bizim burada yüksek bir turizm potansiyelimiz var ama hala çok sınırlı bir dönemde turizm yapabiliyoruz. Çünkü biz hızlı bir şekilde yakalandık turizme. Çünkü aslında bunun patlama noktası pandemi oldu. Yasal, yasal olmayan, gayri yasal işletmelerle beraber gerek konaklama gerek taşıma noktasında olsun Doğu Karadeniz insanı turizmci oldu bir anda. O iki aylık, üç aylık dönemde kazanılan o paradan sandılar ki bu hep böyle gidecek. Yani kontrolsüz bir turizm olma eğilimi gösterdi. Yazın iki aylık turist var burada, en fazla üç ay oluyor. Şu anda Uzungöl'de yüzde bir iki doluluk kapasitesi. (Aralık 2024) Kış turizmine bölgemizi hazırlamak için gayret ediyoruz. Bunun için de doğalgazı Uzungöl'e getirmeyi arzuluyoruz. Bu da önemli çünkü kışın otellerin açık olması lazım. İşletme maliyetleri çok yüksek gerçekten. Isıtma maliyetleri çok yüksek. Projemiz var sadece o bölgede değil daha yukarıda kayakla alakalı çalışmalarımız var. (BLDB1)

Katılımcının *“Doğu Karadeniz insanı turizmci oldu bir anda. O iki aylık, üç aylık dönemde kazanılan o paradan sandılar ki bu hep böyle gidecek.”* ifadesi mevsimsel turizmin ekonomik açıdan sürdürülemez olduğunu vurgulaması açısından önemlidir. Turizm sezonu bittiğinde geçimini turizm sektöründen sağlayan işletmelerin ve çalışanların maddi zorluklarla mücadele etmesi merkezi ve yerel yönetimlerin turizmin sürdürülebilirliğini sağlamak için alternatif politikalar geliştirmeye zorlamaktadır. Ancak yapılan araştırma sonucunda bu sorun hem merkezi idare hem de DOKAP gibi bölge idareleri tarafından tespit edilse de çözümler stratejik planlarda koyulan hedeflerin ötesine geçememiştir. Diğer yandan DOKA'nın 2013 yılında hazırlamış olduğu *Doğu Karadeniz Bölgesi Kış Turizmi Master Planı* mevsimsellik sorunun çok daha önceden fark edildiğini ve çözüm çabası içinde olduğunu göstermektedir. Bu plan ajansın *“Her Mevsim Karadeniz”* projesi kapsamında hazırlanmıştır. Master planda, plan sonrasında bölgede yaratılması hedeflenen etkiler şöyle sıralanmıştır:⁴¹⁷

Kış turizmi ve kış sporları sayesinde her mevsim canlılık yaşayarak yerel ekonomi ve yerel nüfus için güçlü gelir kaynakları oluşturacaktır.

Yerli yabancı iş adamlarını bölge için yatırım yapmaya teşvik edilecektir ve yaptıkları yatırımlar sonucunda bu bölgede gelirin artması, istihdamın artması sağlanacaktır.

⁴¹⁷ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *Doğu Karadeniz Bölgesi Kış Turizmi Master Planı*, Asur Yayınları, İstanbul, 2013, s.14. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/editor/files/kis-turizm-master-plani.pdf>

Bölge kış turizm merkezi olduğunda uluslararası festival ve yarışmalar düzenlenerek yerli yabancı birçok kişinin kış aylarında da bölgeyi ziyaret etmeleri ve keyifli vakit geçirmeleri sağlanacaktır.

Türkiye’de giderek gelişen kış sporları aktivite merkezlerine yenileri katılmış olacak ve kış sporları daha da yaygınlaşacaktır.

Kış sporlarını yeni tanımaya başlayan bölge halkı, kış sporları konusunda gelişecek ve kış sporlarını meslek haline getirecektir. Bölgede, kış sporlarına yatkın gençler, bölgeyi yarışmalarda temsil edebilecektir. Bu şekilde bölgenin kalkınmasına önemli katkılar sağlanacaktır.

Planda koyulan hedeflere ulaşılması günümüzde dahi mümkün olmamıştır. Öyle ki katılımcıların çoğunluğu mevsimsel turizmi bölgenin en önemli sorunları arasında görmektedir. Örnek vermek gerekirse UZMUH1 kodlu katılımcıya göre turizmin yaz sezonu ile sınırlı kalması, sezonda fiyatların fahiş bir biçimde yükselmesine neden olmaktadır.

Turizm sezonunda burada fiyatların yükselmesinin temel sebebi bu işletmelerin yalnızca üç ay iş yapabilmesi. Geri kalan kısımda, mesela kışın kimseyi bulamazsınız burada. Şimdi bu tesislerin ciddi maliyetleri oluyor. Bakımı, tadilatı, yeri, kirası. Mesela pandemi oldu iflas eden, batan çok sayıda insan oldu. Burada turistlerin geldiği dönem işletmeler bu maliyeti çıkarmak için fiyatları yükseltme eğilimine girebiliyorlar. Keşke burada yaz sezonu dışında da turizm yapılsa. O zaman daha dengeli olabilir fiyatlar. (UZMUH1)

Katılımcının “*Keşke burada yaz sezonu dışında da turizm yapılsa. O zaman daha dengeli olabilir fiyatlar.*” ifadesi turizmin ekonomik sürdürülebilirliği açısından dikkat çekicidir. STK2 kodlu katılımcının şu ifadeleri de turizmin mevsimselliği nedeniyle yaşanan sorunları destekler niteliktedir:

Yani kendi imkanları, kendi potansiyeliyle büyümüş bir yer burası. Keşke burada devlet el atsa da desin ki arkadaş şurada neden bir sosyal alan olmasın insanlar orada oturmasın. Şimdi turizm yapıyoruz ama turizmde konaklama, restoran dışında başka bir şey yok. Teleferik projesi diyoruz. En önemli şey bizim için diyoruz ki arkadaş biz burada 3-4 ay çalışıyoruz. Yani bu 3-4 ayın 25-30 günü yoğun geçiyor. Geri kalanı sakin geçiyor. Yani %10 dolulukla geçiyor. Diyoruz ki biz bunu arttırmalıyız. Şimdi biz STK olarak mesela kış festivalleri düzenlemeyi düşünüyoruz mesela. Hani çok farklı festivaller, büyük Türkiye çapında bir festival düzenlemeyi düşünüyoruz. Ki insanlar kışın gelsin buraya, burayı görsünler.

Şimdi bu yıldaki düşüşü TGA bunu bilmeliydi. Bilmediniz farz edelim. TGA tamamıyla sosyal medya tanıtımlarla ilerliyor kanımca, daha çok bize böyle tanıttılar. Ya ben dedim ki şu anda Orta Doğu ülkelerinde, Arap ülkelerinde baktığınız zaman ciddi anlamda bir karalama kampanyası var. Bu karalama kampanyasını nasıl aşmalıyız? TGA bunun için ne yapıyor? Ben TGA’ya vergi ödüyorum. Benim kazancımın işte bilmiyorum binde bilmem kaçını alıyorsun. Vergi olarak onu benden alıyorsun. Bana ne veriyorsun? Sen bugün Orta Doğu’da (biliyorsun ki Karadeniz Orta Doğuyla çalışıyor) Orta Doğu’da sen gidip ne çalışma yaptın? Diyor ki işte hatta turizmin müdürü beni aradı. Bana diyor ki işte biz şu şu çalışmaları yaptık. Farkında mısınız dedim. Orta Doğuyla alakalı hiçbir çalışma yok. Hep Avrupa var. Buraya şu anda Avrupalı turist mi geliyor dedim? Yok.

Bizim kış potansiyelimiz burada maalesef yok. Yani yollar açık. Yollar açılıyor ama işte biz hani turizmciler arkadaşlarla oturduğumuz zaman diyoruz ki işte

bizim aslında bu bölgede olmazsa olmazımız teleferik sistemi. Çok güzel bir projemiz var aslında. Caminin oradan böyle yamaca sonra bu kayalıklar var tepede. Oraya giden bir projemiz var. Yıllardır bunu uygulamaya çalışıyoruz işte. Yani ihalesi bile yapıldı. Şu anda imar planı olmadığı için başlanamıyor. Yani ciddi bir imar sorunu var. Proje hazır, ihalesi yapıldı, verildi ama firma bekliyor şu an. Hani bu teleferik sistemi çözülürse kışın buradaki çalışma şartları da gerçekten değişecek. Potansiyeli artacak.

Ya iklimsel olarak tam bu coğrafya onlara (Körfez turizmi) uygun bir coğrafya. Ordu'ya bakın. Mesela Ordu yıllardır çalışıyor, şu anda yaylalarını geliştirdi. Ordu'da çok ciddi yatırımlar var izliyoruz. Gerçekten güzel oluyor. Aslında Ordu'daki kurumları Trabzon'dakilere göre daha çok beğeniyorum. Çünkü çok planlı gidiyorlar. Yani önümüzdeki yılları da hesap ediyorlar. Hani sorunları hesap ediyorlar. Hani belirli bir planı yapıyor bu iş. Trabzon dediğimiz yer yani 4000 yıllık tarih olan şu anda daha fazla söyleniyor ama resmi olarak 4000 yıllık tarih olan bir şehir turizm kenti yani. Baktığımız zaman maalesef böyle bir liyakate sahip şu anda bir yöneticimiz yok.

Turizme çok önem veriyorlar söylemlerde. Turizm turizm diyorlar ama kontrollü planlı hiçbir çalışma yok. Teleferik projemiz var. Bölgeye hiçbir zararı yok uygulanabilirse. Mesela bakın yıllardır Ordu sadece şehir içi teleferikle turizmde çok büyük bir pay almıştır. Boztepe'ye çıkıyorsun. Hatta ben yıllar önce ilk oraya gittiğim zamanla dedim ki yani üstünde bir sürü boş alan var. Oralar mesela çok güzel, turizmin yapılacağı alan olarak değerlendirilebilir mesela. Çok güzel bir yer. Ama işte teleferik, en basit teleferik bakın. Teleferik şu anda oranın belediyeye maddi anlamda büyük bir gelir getiriyor.

Ama biz burada bunu hala yapamıyoruz ki. Bakın ben şunu size söyleyeyim, 25 yıldır bu teleferik hikayesini kurumlardan dinliyorum. Yaptık, yapıyoruz, yaptık, yapıyoruz diyorlar. Ama maalesef hiçbir şey olmuyor. Yapamıyoruz. Yapsalar emin olun yani şöyle söyleyeyim yurt içi turizm de hareket getirecek. Yani Türk misafirlerimiz gelecek. Bu yıl burada mesela Kapadokya'dan balon getirdi arkadaşlar. Balon yaptılar. Ama bakıyorsunuz yani normalde sadece Kapadokya'da yapılan bu sosyal aktiviteyi Karadeniz'e getirmek önemlidir. Bakıyorsunuz izinlerle uğraşıyorsunuz. Kuruma gidiyorsunuz izin alıyorsunuz. Sivil havacılıktan izin alıyorsunuz. Ve Trabzon'a geliyorsunuz. Ekstra izinler almak zorundasınız. Yoğun zamanlarda bile düşünün yani bir 10-15 gün iş yapmadın. Zaten buradaki yoğunluğu bitirdin. Şu saatten sonra izin versen ne olur zaten o insanlara? Bitirmişsin olayı zaten.

Balon burada sabit balon. Çünkü buranın iklimi, rüzgârı çok farklı. Kapadokya'daki gibi değil. Bağlı. Yani iniyor, çıkıyor. Gazla çalışıyor. Aynı şekilde ama sadece iniyor çıkıyor. Olmuyor burada maalesef. Hava şartları burada uygun değil. Teleferik, Uzungöl'ün kurtuluşu. Şu anda imar olması lazım. Teleferik olması lazım ve Uzungöl'de ciddi kontrollerin olması lazım. Buranın aynası, yüzü burası Uzungöl ise ciddi anlamda denetimlerden geçilmesi lazım. Belirli bir standarda çıkması lazım. Biz gelecek yıllarda da bu işi yapmak istiyorsak, çocuklarımıza biz bu işi bırakmak istiyorsak, burada kaliteyi arttırmamız gerekiyor (STK2)

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde turizm sezonunun kısalığı, sezon dışında alternatif turizm yatırımlarının yapılmaması ve mevcut kış turizmi potansiyelinin tanıtılamaması en önemli sorunlar arasındadır. Turizmin mevsimsel olmaktan çıkarılamamasın gerçekleri ise şöyle sıralanabilir:

- Bölge iklim açısından kış turizmine uygun olmasına karşın kış turizminin geliştirilmesine yönelik yatırımlar sınırlı düzeydedir.

- Bölgede yerel inisiyatifler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla festivaller ve etkinlikler yapılmasına karşın merkezi ve yerel düzeyde kamunun aktör olarak bu süreçteki yeri sınırlıdır.
- Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelere yönelik kış turizminin geliştirilmesi kapsamında verilen herhangi bir destek kalemi bulunmamaktadır.
- TGA'nın (Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı) faaliyetleri daha çok yaz turizminin geliştirilmesine yöneliktir.
- DOKAP ve DOKA gibi bölgesel aktörler ve yerel aktörlerin kış turizmini geliştirmeye yönelik ortak bir girişimi bulunmamaktadır.
- İmar planlarındaki eksiklikler kış turizmin geliştirilmesine yönelik projelerin hayata geçirilmesine engel olmaktadır. (Örneğin Uzungöl'de bahsi geçen teleferik projesi için çalışmalar başlatılmış, ihale usulüyle firmalar bulunmuş ancak imar planının olmaması nedeniyle projenin yüklenilmesine izin verilmemiştir.)
- Kayak, kış sporları ve festivalleri gibi konular stratejik planlarda yer almasına rağmen koyulan hedeflere yönelik uygulamaların önemli bir kısmı hayata geçirilememiştir.
- Bölgenin kırsal kesiminde kış turizmini kaldırabilecek doğalgaz gibi altyapı yatırımları bulunmamaktadır. Halkın bu konuda taleplerini ilgili kurumlara ilettiği belirtilmektedir.⁴¹⁸
- Kış turizmi altyapısının geliştirilmesinin yanında bölgede işletmelerin sunduğu olanakların çeşitlendirmesini sağlayacak kaynaklar sınırlıdır.
- Çoğu işletme mevsimselliğin etkisiyle yatırımlarını yaz turizmine yönelik yapmış olup kış turizmi standartlarının altında kalmaktadır.

⁴¹⁸Takagazete, "Turizm Cenneti Uzungöl Doğalgaz İstiyor" 31.20.23, <https://www.takagazete.com.tr/turizm-cenneti-uzungol-dogalgaz-istiyor?>, (Erişim:23.12.24)

Bu konuda Uzungöl Muhtarı UZMUH1 kodlu katılımcının basında kış turizminin geliştirilmesi ihtiyacı şöyle yer almaktadır;

"Bir önceki enerji bakanımızla görüşmüştük. Burada bine yakın işletme var. Vatandaşın konutları hariç. Büyük bir enerji tüketimi oluyor. Elektrikten de tasarruf sağlamak için doğalgaz talebimiz oldu. Depolama sistemiyle gelecekti. Ancak depreme takıldı. Tekrar Ankara'ya gidip doğalgaz için taleplerimizi ileteceğiz. Bizim talebimiz depolama şeklinde değil Of'tan Solaklı vadisi boyunca Uzungöl'e doğalgazın getirilmesidir. Hem Dernekpazarı ve Çaykara ilçeleri hem de güzergâh boyunca yerleşim yerleri de bundan istifade eder. 6 ay boyunca bu kadar tesis boş duracak. Kış turizmini de canlandırmak lazım. Bu organizasyonlardan biri de Kar festivalidir. Bu tür festivaller ile Uzungöl daha canlı tutulmalıdır. Teleferik projesi de hayata geçirilmeli"

3.4.3. Yerel İşletmelerin Yapısal Sorunları

Bu bölümde yerel işletmelerin karşı karşıya kaldığı sorunlar 8 alt kod esas alınarak analiz edilmektedir. Yerel işletmelerin sorunları arasında bölgede kayıt dışılık, bireysel konaklamaya yönelik kiralamalar, hijyen yetersizliği, personel sorunları, güvenlik ve denetim yetersizlikleri öne çıkmaktadır.

Tablo 3.17. Yerel İşletmelerin Yapısal Sorunları

Kategori	Alt Kod
Yerel İşletmelerin Yapısal Sorunları	Bölgede Kayıt Dışı Faaliyet Yürüten Yabancılar
	Bireysel Kayıt Dışı Turistik Kiralama
	Hijyen Yetersizliği
	Eğitimli Personel Eksikliği
	Kurumsal İşletme Yetersizliği
	Güvenlik Sorunları
	Fahiş Fiyat Uygulaması
	Yetersiz Denetim

Bölgede Kayıt Dışı Faaliyet Yürüten Yabancılar: Katılımcılar görüşmeler esnasında Uzungöl ve Ayder gibi turizm talebinin yoğun olduğu destinasyonlarda yabancı uyruklu kimselerin kayıt dışı faaliyetlerine dikkat çekmiştir. Bu konuda yerel halk, sivil toplum kuruluşları ve otel işletmecileri gibi farklı profildeki katılımcıların benzer ifadeleri yer alması bölgede kayıt dışı faaliyetler için daha çok politikanın geliştirilmesi gerekliliğini göstermektedir. Daha çok Suriyeli gruplardan oluştuğu iddia edilen bu kayıt dışı yapılar hem yerel işletmeler için hem de bölgenin güvenliği açısından büyük bir sorun olarak görülmektedir. Bu yapıların kayıt dışı aracılık faaliyetleri göstererek hem vergi, ruhsat ve belgelendirme gibi maliyetlerden kaçarak hem de yerel işletmelerin müşterilerini kayıt dışı konaklama yapan kimselere yönlendirerek bölgede yerel kalkınma ve sürdürülebilirlik dinamiklerine zarar verdiği düşünülmektedir. STK3 kodlu katılımcı turizm sektöründe bu kayıt dışı faaliyetlerin nasıl gerçekleştiğini şöyle açıklamaktadır:

Bizim en büyük sorunumuz burada Suriyelilerden oluşan bazı yapılar. Bu meseleye Türkiye çapında bakmak lazım. Şimdi biz Doğu Karadeniz’de kurumlarımız turizme hazır değil, halkımız hazır değil, işletmeler de hazır değil. O kadar yoğun bir talep var ki şöyle söyleyeyim yani biz şu anda turizmin

içerisinde ne olup ne bitiyor kurumlar bunu bilmiyor. Ama İstanbul'da var olan şirketler var. Bunların çalıştırdıkları Suriyeliler var. Bunlar komisyon karşılığı yaptırıkları işler var. Bakın kışın orada çalışıyorlar, yazın Trabzon'da, Giresun'da, Ordu'da, Rize'de çalışıyorlar. Yani ciddi anlamda bir gruplaşmaları var. Hatta dedik ki, biz valiye de bunu söyledik, bu gruplar güvenlik anlamında da tehdit gösterebilir. Çünkü bunlar organize oluyor. Dil avantajını da kullanıp burada yerel dinamiklere uymadan kendi turizm yapısını kuruyorlar. Kimde boş oda var yazdığın zaman her şehirden sana bir cevap gelir. Kendi müşterilerini kendileri yönlendiriyor. Yani bu İstanbul'daki Suriyeli gruplar Temmuz-Ağustos ayında bir bakıyorsun Doğu Karadeniz'de. Kış gelince ortadan kayboluyorlar. Burayı geliştirmek için yatırım yapan yerel esnafın işini engelledikleri gibi buradaki misafirlerimizi de türlü kötü yöntemlere bölgeden soğutuyorlar. Bunların denetlenmesi gerekiyorsa yasaklanması lazım buranın geleceği için. (STK3)

STK2 kodlu katılımcı da benzer şekilde turizm sezonunda Doğu Karadeniz Bölgesine gelen “ayaklı acente” olarak tanımladığı yabancı uyruklu kimselerin bölge turizmine ve yerel işletmelere verdiği zararı şöyle açıklamaktadır:

Bakın Uzungöl'de ve Ayder'de çok fazla ayaklı acente var. Birçoğu da Uzungöl'dedir. Ben bunlara “ayaklı acente” diyorum. Çoğunluğu Suriyeli. Vergi yok, hiçbir şey yok. Gezerken müşteriye alıyorlar. Diyalogla alıyorlar. Gölün çevresinde çok vardır bu tarz insanlar. Dil biliyor. Yani yanaşiyor, alıyor turisti. Sonra biz bu turistlerin akıbetini bilmiyoruz. Kötü şartlara mı maruz kaldı, dolandırıldı mı bilmiyoruz. Yani ciddi anlamda büyük bir sorun bu bölgeden olmayan kötü niyetli insanlar. Sadece ben şöyle örnek vereyim. Burada birçok turizm işletmecisi ve turizm adı altında STK'lar var. Komisyonlar var, gruplar var. İşte valiliğin belediyelerin oluşturduğu turizm ofisleri kendi bünyelerinde oluşturdukları turizm grupları var. Hiçbiri biri bu kötü niyetli ayakçılar hakkında bir çözüm bulabilmiş değil. Elini kolunu sallayarak hem haksız kazanç elde ediyor hem de buraya gelen misafirlerimizi buradan soğutuyorlar.

Ya bir şey söyleyeyim mi? Aslında ciddi anlamda sıkıntı bu. Yani turizm işletmesi dışındaki bir insan yani herkes turizm yapmamalı. Zaten sıkıntımız bu. Yani herkes her işi yapamaz. Evi olan herkes turizm yapmak isterse nasıl kontrol edeceksiniz turizmi. Günlük evlerde kesinlikle turizm yapılmaması taraftarıyım. Çünkü neden? Türkiye'de bunlar kontrol edilemiyor. Vergi adı altında kontrol edilemiyorsunuz. Güvenlik aşamasında kontrol edemiyorsunuz. Bir de misafir geldi gitti de kim geldi kim gitti? Şu anda baktığınızda İstanbul örneği gözümüzün önünde. Dünyadaki bütün mafyatik hesaplaşmalar İstanbul'da görülüyor farkında mısınız? Burası Karadeniz Bölgesinin Gürcistan çıkışı olduğu için burada da birçok öyle olaylar oluyor. Mesela bizim KBSS dediğimiz jandarma bildirim sistemimiz var. Müşteriyi bildiriyoruz işte. Bunları kullanmayan birçok ev var. Birçok ev var. Şimdi Airbnb öyle bir şey ki Airbnb'ye veriyorsunuz satıyor. Tamam, bu Avrupa'da çalışıyor. Ama burada Avrupa onu kontrol ediyor mu bilmiyorum. Ama bizde kontrol ediliyor. Bir de şöyle bir şey var, bakın. Biz işletmeyiz. İşletmemde ben her yıl düzenini, vergimi ödeyeceğim. Her yıl belge paraları ödeyeceğim. Ondan sonra düşünün yani şurada müzik çalıyor. Her yıl müzik lisans ve ücreti ödeyeceğim. Bakın. Bunları ödüyorum ve birçok daha böyle şeyler var yani kalemler var. Ödüyorum. Arkadaş o adam ne ödüyor? Ben odama vergilerimi katıyorum 100 dolara bir odayı satacaksam adam 50 dolara satıyor daha kazançlı oluyor. Çünkü benim alacağım 100 doların zaten 50 doları vergilere gidecek. (STK2)

TÜRSAB Doğu Karadeniz Bölgesel Yürütme Kurulu Başkanı Suat Gürkök de kayıt dışı faaliyet yürüten yabancılar nedeniyle ortaya çıkan sorunları şöyle açıklamaktadır:⁴¹⁹

Seyahat acentesi olmadan yapılan bu faaliyetlerde herhangi bir olumsuzluk olduğunda başvuracakları hiçbir yer yok. Bu hem turizm açısından hem de bölgemiz açısından büyük bir sorun yaratıyor. Bu kişilerin çalışma izinleri yok. Bizim asıl mücadelemiz dışardan gelen kişilerle. 1618 sayılı Seyahat Acenteleri Birliği Kanunu'na göre turizm faaliyetleri Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan TÜRSAB'a üye olmuş acenteler tarafından yapılır. Bunun dışındakiler yapamaz ve ceza verilir. Denetimlerimizde yüzde 80 başarıya ulaştık. Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turist Rehberleri Birliği (TUREB) ile Emniyet Müdürlüğü yetkilileriyle organize şekilde kaçak turizmi engellemeye çalışıyoruz. Aslında maliyenin de bu çalışmalarda yer alması gerekiyor. İlerleyen denetimlerimizde maliyeden de destek isteyeceğiz

Katılımcıların ve yetkililerin ifadelerinden yola çıkıldığında ayaklı acente olarak adlandırılan kayıt dışı olarak aracılık ve komisyonculuktan gelir elde etmeye çalışan yabancı uyruklu kimselerin bölgeye verdiği zararlar ve bu durumun sonuçları şöyle sıralanabilir:

- Ayaklı acente olarak adlandırılan bu kimseler vergi ve ruhsatlandırma gibi herhangi bir maliyete katlanmadan yasa dışı gelir elde etmektedir.
- Bölgede turizmi daha çok Orta Doğu ve Körfez ülkelerinden gelen turistlere dayalı olduğu için Türkiye’de anadili Arapça olan Suriyeli kimseler dil avantajlarını kullanarak kayıt dışı yapılar kurarak idari anlamda kontrol edilemeyen faaliyetler yürütmektedir.
- Bu kimseler yalnızca turizm sezonunda bölgeye gelerek turistleri kendi kayıt dışı sistemlerine yönlendirdikten sonra sezon dışında bölgeden ayrılmaktadır.
- Havaalanlarında, işlek turizm destinasyonlarında ve kalabalık meydanlarda turistleri karşılayarak faaliyet gösteren bu kimselere yönelik polis ve jandarma gibi kolluk güçlerinin denetimi yeterli düzeyde değildir.
- Vergilerini düzenli ödeyen ve resmi olarak kayıt altında olan yerel işletmeler için kayıt dışı yapılar haksız rekabet koşulları yaratmaktadır. Resmi işletmeler katlandığı maliyetlerde dolayı fiyatları düşürmesi daha zorken bu yapılar ilave maliyetlere katlanmadıkları için daha düşük fiyatlar sunarak rekabet koşullarını bozmaktadır.

⁴¹⁹ Haber61, “Doğu Karadeniz’de Arapça Bilen Yabancılar Kayıt Dışı Turizm Faaliyeti Yapıyor” 18.08.17 <https://www.haber61.net/trabzon-haber/dogu-karadenizde-arapca-bilen-yabancılar-kayit-disi-turizm-faaliyeti-h300836.html>, (Erişim:24.12.24)

- Kayıt dışı faaliyetlerde bulunan kimseler için cezai yaptırımlar yeterli bulunmamaktadır.
- Hem ülke hem de bölge ekonomisi için kayıt dışılığa bağlı vergi kayıpları önemli bir sorun olarak görülmektedir.
- Bu yapılar kontrol edilemediği için bölgeye gelen ziyaretçilerin güvenliği için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu kimselerin kontrol edilememesi, turistleri dolandırıcılık, hırsızlık ve kötü hizmet alma gibi durumlarda savunmasız bırakmaktadır.

Bireysel Kayıt Dışı Turistik Kiralama: Bölgede katılımcılarla yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda tespit edilen bir diğer önemli sorun bireysel kayıt dışı turistik kiralamalardır. Bölgede hızla artan turizm talebi konaklama sektöründe bir sıçrama yaratsa da bu talebe yönelik profesyonel işletmelerin dışında kayıt dışı konaklama yöntemlerinin de geliştirilmesine yol açmıştır. Bölgedeki otel ve pansiyonların dışında mülk sahipleri bireysel olarak kendi evlerini Airbnb gibi uygulamalar aracılığıyla kiralamaya başlaması bölge turizmi için önemli bir tehdit seviyesine yükselmiştir. Uzungöl’de yaşayan YH1 kodlu katılımcının *“Burada kalan evleri de buraya gelen Araplara kiralamaya başladılar. Ama kiralayıp gidiyor adam. Onların attığı çöpü biz topluyoruz.”* ifadesi kayıt dışı kiralamaların bölge turizminden sadece kar elde etmeye çalışan ancak sorumluluk üstlenmeyen kimselerin olduğuna dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle katılımcı bu tür bireysel kiralamaların bölgedeki turizmin gelişmesi için herhangi bir maliyete katlanmadan sadece para kazanma odaklı olduğunu ifade etmektedir.

Benim evim gölün biraz üstünde. Caminin arkasında. Bize sadece burası kaldı. Aşağısı hep lokanta, dükkân, otel oldu. Komşularımız var eskiden beri bildiğimiz. Çoğu gitti. Burada hayvancılık yapanlar ahırlarını kapattılar. Ahırlarının olduğu yerlere otel yaptılar şimdi. Burada arazin varsa senden zengini yok şimdi. Burada kalan evleri de buraya gelen Araplara kiralamaya başladılar. Ama kiralayıp gidiyor adam. Onların attığı çöpü biz topluyoruz. Yollar bozulduğunda biz düzeltiyoruz. (YH1)

Trabzon merkezde otel işletmeciliği yapan Oİ3 kodlu katılımcı da bu tür bireysel kiralamaların hem haksız rekabet yarattığını hem de konaklama için gerekli koşulların sağlanmadan turizm sektöründe hizmet almak isteyen insanların nasıl istismar edildiğini şöyle açıklamaktadır:

Turizm Bakanlığı bana 80 dolar rayiç fiyat verdi. Şimdi ben kime vereyim o fiyata odamı. Bende kalmazsa gidiyor aşağıda 10 dolar daha aza verene gidiyor turist. Bir yandan da herkes evini kiraya veriyor. Otelci mecburen zarar ediyor. Şimdi adamın dağın başında evi var. Ne doğru dürüst eşyası var, ne hijyen denetimi yapılıyor. O 20 dolara da kiralasa kar ediyor zaten. Niye? Benim gibi

profesyonel hizmet mi satın alıyor? Vergi mi veriyor? Dip köşe temizlik mi yaptırıyor? Bir de üstüne benim oda fiyatımın beş katına kiraya veriyor. (Oİ3)

Yine otel işletmeciliği yapan O1 kodlu katılımcı da kayıt dışı kiralamaların devlet için önemli vergi kayıpları yarattığına dikkat çekmiştir. Denetim mekanizmasının yetersiz olması ve bireysel kiralamaların yaygınlaşmasının gerekçelerini katılımcı şöyle açıklamaktadır:

Kontrol yok, denetim yok, vergi denetimi yok. Turizm sektörü dışındaki insanlar vergisini ödemedi evlerini turistlere kiralamaya başladılar. Adam o kadar parayı alıyor ama vergisini veriyor mu kimse sormuyor. Devletin bin tane memuru var ama bu iş için kimse görevlendirilmiyor. Şimdi bize diyorlar her şeyi denetliyoruz. Uzungöl'deki bir otel, bir villa kestiği 1000 dolarlık oda parasının vergisini veriyor mu? (Oİ1)

Katılımcının ifadelerinden yola çıkıldığında turizm sektörü dışındaki kimselerin kayıt dışı faaliyetlerinin yanında bazı otellerin de vergiden kaçmak için kayıt dışı konaklama yöntemine başvurduğu düşünülmektedir. UZMUH1 kodlu katılımcı *“Bu durumlar 10 yıldır var ama denetimler yeni başladı diyebiliriz.”* ifadesiyle altı çizilen bu sorunun denetimsiz bir turist akışına sebebiyet vermesi ve belli cezai yaptırımların gecikmesini şöyle açıklamaktadır:

Burada evlerini vergi ödemedi kiraya verenler oldu. Bir süre iyi para kazandılar. Ama kiraya vermeleri yasal değil. Ama buradaki işletmeciler şikayetçi oldular. Turizm Kanunu uygulanmıyor diye bir kampanya da başlattılar. Devlet denetimi yeni yeni arttırmaya başladı. Mesela bizim aşağıda Taşkiran mahallesi vardır. Orada izinsiz evini kiraya veren bir vatandaşa 100 bin lira ceza yazmışlar. Bu durumlar 10 yıldır var ama denetimler yeni başladı diyebiliriz. (UZMUH1)

Rize merkezde bir otelin işletmeciliğini yapan Oİ6 kodlu katılımcı *“Bu sistem vergi vereni cezalandırıyor.”* ifadesiyle kayıt dışı bireysel kiralamalardaki denetimsizliğin işletmelere zararını şöyle ifade etmektedir:

Herkesin turizm sektöründe aktif olmaması gerektiğini düşünüyorum. Turizm işletmeciliği profesyonellik gerektiren bir alan ve eğer herkes bu işi yaparsa kontrolsüzlük ortaya çıkar. Herkes biliyor, vergilendirme konusunda yeterli kontrolü sağlayamıyor devletimiz. Bu sistem vergi vereni cezalandırıyor. Tam tersi olması lazım. (Oİ6)

Diğer katılımcılar kayıt dışı bireysel kiralamaların nasıl gerçekleştiğini ve bölgede neden olduğu olumsuz etkileri şöyle ifade etmiştir:

Bakın şöyle söyleyeyim. Uzungöl'de ya da civarında şöyle insanlar var. Mesela adam bir işletmeyi kiraladı. Geldi. Adam diyor ki 3-4 yılım var benim burada. Ne yapabilirim? Yani çok parayı nasıl alabilirim giderim hesabını yapıyor. Biz de sürekli Uzungöl'ün geleceği ile alakalı düşünüyoruz. Ama adamlar öyle değil. Adamın 3-4 senesi var. Vurduğu parayı vurup gidecek. Bu işletmelerin online kanallarına baktığınız zaman 1000 Euro oda fiyatı var. Oda fiyatı mesela 500 Euro olanlar da var. Bungalovlara 1200 euro yazanlar vardı geçen yıl. Biz bunları dernek olarak şiddetle uyardık. Fiyatları makul seviyelere çektik ama hani bizim hiçbir yaptırımımız yok dernek olarak. Sadece işte rica, minnet, hani turizme vereceği zararı anlatarak biz bunu yapmaya çalışıyoruz. Ama bunu devlet

yönetmesi lazım. Biz bunu denetleyemeyiz. Serbest piyasa denilen bir şey var. Kanun var. (STK2)

Uzungöl'de genel olarak söyleyeyim 2 kişilik odalar 2500 ile 5000 lira arasında değişiyor. 2 kişilik odalar. 3 kişilik odalar böyle 4000-6000 lira bandında gidiyor. İşletmelere göre değişiyor bu. Pansiyonlara göre de değişiyor. İşte bungalovlar dediğimiz gibi 10.000 lira olan bungalovlar var. Tabi bunlarda 9-10 kişinin kalabileceği yerler zaten. Bungalovlar yine de pahalı yani. Yani çünkü düşünün ya bin euro, bin iki yüz euro şu anda size otuz beş bin lira olarak değerlendirelim biz bunu. Ya otuz beş bin lira bir gece ya. Sadece buna kahvaltı veriyorsun ya. Bir de bu bungalovlar taşınabilir bir şey olduğu için mesela onu da okuyoruz. Bir gecede mesela bungalov koyup hemen hiç vergi vermeden para kazanmaya başlayabiliyorsun. Denetim zayıf olduğu için fark edilmiyor bile kayıtlı mı yoksa kayıt dışı mı olduğun. (STK2)

Bireysel olarak kiralanan bungalovlar villalar belirli dönemlerde otellerden çok daha pahalı, belirli dönemlerde işler azalınca dibi buluyorlar. Bu fırsatçılık bence. Yani turizm yapabilecek insanlar belgesini alsın turizmini yapsın. Çünkü kontrol altında olsun. Ben bakanlığın uyguladığı belgelendirme sistemini eleştirmiyorum. Bence güzel. Neden güzel? İşletmelere bir kalite katıyor. Standart katıyor. Yani buraya geliyor müfettişler bazen onlarla da konuşuyoruz. Önceden mesela, önceden demeyeyim hala Anadolu'da otellere gittiğiniz zaman ortak banyo kullanan yerler var. Bakın şimdi diyor ki bakanlık her odaya bir banyo koyacaksın. Her odada atıyorum televizyonun dolabı işte masasının işte yatağın kalitesi şu olacak acil durumda yangın çıkışı olması lazım. Düşünsenize siz geliş güzel bir evi pansiyona çevirdiğin zaman yangın olsa ne olacak mesela? Yangın çıkışı bile yok. Bunlar önemli yani standarda oturtuyor. Bakanlığa bağlanınca, sen turizm yapıyorsan kardeşim bakanlıktan belge almak zorundasın. Bakanlık da ne yapıyor? Denetliyor mu bu standarda uymayanları. Bu sefer buraya gelen insan bilmeden bir yer tutabiliyor, çok kötü yerde çıkabilir, çok iyi yerde çıkabilir. Ama kötü yer çıkıyorsa o adamın buraya gelmesini engellersin. Yani bizim turizm işi bir tarla gibidir. Ne kadar güzel ekersen o kadar çok verir. Kötü ekersen kurutur gidersin tarlayı. (STK2)

Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) Doğu Karadeniz Bölge Başkanı Volkan Kantarcı da denetimlerin yetersizliğini ve kayıt dışılığın bölgede yarattığı olumsuz etkiyi şöyle ifade etmiştir:⁴²⁰

Bakanlık hızlı ve agresif şekilde işletme belgesiz, kaçak ev, dolandırıcı amaçlı sosyal medya hesaplarını kapaması ve cezai işlemlere başlaması gerekir. Bölgemizde yaşanan müşteri memnuniyetsizlerin birçoğu işletme belgesiz faaliyetlerden kaynaklanıyor.

Temennimiz bölgemizdeki valilik ve kültür turizm müdürlüklerimizin de sahaya daha fazla çıkması ve ekiplerimize her konuda destek vermesi. Son iki yılda Trabzon Havalimanı'nda 240 gün denetim yapıldı. İl Müdürlüğü'nün desteği ile TÜRSAB denetmenlerimizle burada bir caydırıcılık oluşturduk, daha iyisi için devam ediyoruz. Ama hizmete gireli 740 gün olan Rize Artvin Havalimanı'nda Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün denetimlere katılma sayısı sadece 6 gün, bu büyük bir sorun. Bizim ekiplerimiz ise sorunlara rağmen toplamda 75 gün Rize Artvin Havalimanı'nda görev yaptılar.

⁴²⁰ Gazete Duvar, "Trabzon'da Turizm Sezonu Krizle Başlıyor: Kaçak İşletmeler Sektörü Bitiriyor" 26.05.24, <https://www.gazeteduvar.com.tr/trabzonda-turizm-sezonu-krizle-basliyor-kacak-isletmeler-sektoru-bitiriyor-haber-1693931>, (Erişim:25.12.24)

Katılımcılarla yapılan görüşmeler ve yetkilerin açıklamaları sonucunda bireysel olarak konaklama amaçlı kayıt dışı kiralamaların bölge turizminin sürdürülebilirliğine şu açılardan zarar vermektedir:

- Bölgede mülk sahiplerinin konutlarını kayıt dışı olarak kiralaması yerel işletmeler açısından haksız rekabet yaratmaktadır.
- Kayıt dışı kiralamalar turizmden elde edilen vergi gelirleri açısından önemli bir kayıp yaratmaktadır.
- Profesyonel olarak turizm işletmeciliği yapan firmaların konaklama sektörü içinde ekonomik sürdürülebilirliği tehlikeye girmektedir.
- KBSS (Jandarma Bildirim Sistemi) gibi resmi sistemlere kayıtlı olmayan birçok ev, turistlerin kimliklerini yetkililere bildirmediği için bölgede denetimsiz bir turizm akışı ortaya çıkmaktadır.
- Bireysel kiralama yapan kimseler turizm sektörü içinde kayıtlı olmadıkları için dolandırıcılık, hırsızlık ve gasp gibi suçlar karşısında ziyaretçileri güvencesiz bırakmaktadır.
- Kayıt dışı olarak konutlarını kiralayanlar hakkında uygulanan denetim ve cezai yaptırımlar yeterli değildir.
- Kayıt dışı kiralamalar müşteri memnuniyetsizliği yaratarak bölge turizmine zarar vermektedir.

Kurumsal İşletme Yetersizliği: Görüşmelerde bölgede turizmin sürdürülebilirliği açısından bir diğer önemli risk olarak kurumsal işletmelerin yetersizliği gösterilmiştir. Bölgede turizmin hızla yükselmesi mevcut kurumsal işletmelerin yetersiz kalmasına, bu da hizmet standartları düşük işletmelerin sektöre girmesine neden olmuştur. Kurumsal ve uzun vadeli yatırımlar yerine daha kısa vadeli ve kalite standartlarından yoksun yatırımlar hakkında katılımcıların dikkat çektiği hususların başında iktisadi sürdürülebilirlik gelmektedir. Hizmet standartlarının bölgede turizm gelişmesine rağmen artmaması katılımcılar açısından uzun vadede turist talebinin düşmesiyle sonuçlanabilecek bir durum olarak görülmektedir.

Oİ1 kodlu katılımcının “*Otelcilik sektörü dışarıdan görüldüğü gibi basit değil. Müşteriyi yatırdığın çarşaf temiz mi, yatağın kaliteli mi, düzenli olarak odalarını dezenfekte ettiriyor musun, sabah verdiğin kahvaltı nasıl hazırlanıyor, mutfakın hijyenik mi? Bunların hepsi işletmenizin kalitesini gösterir.*” ifadesi turizm sektöründeki standartlara dikkat çekmesi nedeniyle önemlidir.

Restoranlarda hijyen yok, kimsenin de umurunda değil zaten hijyen. Turistin parasını al gerisine karışma. Bu bizim ahlakımıza sığmaz. Nereden gelirse gelsin o insanlar bizim misafirimiz. Bu insandan aldığın paranın karşılığında ona hizmet vermezsen o kazandığın para helal olur mu? Önce personeli eğiteceksin. Müşteriye nasıl davranmasını bilmeyen, eğitimsiz gençlerle bu iş olmaz. İş iyi davranmayla da bitmiyor. Otelcilik sektörü dışarıdan görüldüğü gibi basit değil. Müşteriyi yatırdığın çarşaf temiz mi, yatağın kaliteli mi, düzenli olarak odalarını dezenfekte ettiriyor musun, sabah verdiğin kahvaltı nasıl hazırlanıyor, mutfağın hijyenik mi? Bunların hepsi işletmenizin kalitesini gösterir. Eğitimsiz personelle nasıl yapacaksın bunları? (Oİ1)

Bölgede konaklama faaliyeti gösteren işletmelerin kurumsallaşmasını engelleyen nedenler arasında “imar barışı” süreci de gösterilmektedir. Oİ4 kodlu katılımcı imar aflarının turizm sektöründeki işletmelerin daha düşük kalite standartlarıyla çalışmasına yol açtığına şöyle dikkat çekmektedir:

Burada arazin varsa senden iyisi yok. Canın ne isterse onu yap üstüne. Nasıl olsa bizim yaptığımız binaya bir şekilde af gelir düşüncesi var insanımızda. Mesela o kadar profesyonelleşti ki bizim demir ustaları bir gecede böyle sana işletme kurup verebiliyordu. Akşam sekizde başlıyordu. Sabah altıda bakıyorsun işletmem hazır. Ondan sonra kimisi 2018'deki imar barışında affedildi. Doğal olarak kendini yasal bir zemine oturttuğu için, onun için hiçbir sorun yok. Ama hizmet kalitesi olarak işte onlar şu anda belge alamıyor. Çünkü işletmelerin konaklatma konusunda ciddi anlamda sıkıntı var. Dışarıdan baktığın zaman harika bir işletme. Odaya giriyorsunuz, bakıyorsunuz berbat her şey. Çünkü o pansiyonu, bungalovu her neyse yaptıran adam hayatında hiç otelde kalmış mı, hizmet kalitesinden anlar mı? Hiç sanmıyorum. (Oİ4)

Bir diğer neden de kırsal turizm yapılan alanlardaki imar sorunlarıdır. İmarın olmadığı yerleşimlerde büyük yatırımcıların risk almaktan kaçındığı düşünülmektedir. Örneğin büyük kapasiteli ve zincir otellerin Ayder ve Uzungöl gibi kırsal yerleşimlerde bulunmamasının temel nedenleri arasında imar belirsizlikleri bulunmaktadır. Bu durum kurumsal zincir otellerin sahil şeridinden yukarıya geçememesine yol açmıştır. İmar planlarında belirsizliklerin olduğu turizm alanlarında daha çok kurumsal olmayan, hizmet kalitesi ve standartları düşük işletmelerin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bölgede emlak sektörüyle yapılan görüşmelerde bu durum şöyle ifade edilmiştir:

Biz Yomra'da iş yapıyoruz daha çok. Ama Çaykara'da da işlerimiz var. Şimdi müşteri bize geliyor. Misal arazimi satmak istiyorum yukarıda diyor. Kaç metrekaresidir yeri neresidir öğreniyoruz. İmarı var mı diyoruz. İmar geldi ama iptal edildi diyor. Şimdi imarı yok yani diyoruz. O araziye imarlı gibi fiyata satmaya çalışıyor. Satılamayacaksa dursun belki ben bungalov ev yaparım diyor. Yukarıda imar sıkıntısı olduğu için biz kurumsal bir firmaya satış yapamıyoruz. Daha çok buranın kendi insanı alıyor. (EML2)

Kurumsal işletme yetersizliğine yönelik ifadelerde katılımcılar bu konuyu eğitim yetersizliği ile ilişkilendirmektedir. Bölge önemli bir turizm hacmine sahip olmasına karşın turizm sektöründe istihdam edilebilecek nitelikli personelin yetiştirildiği bir eğitim yapısının olmaması önemli bir sorun olarak görülmektedir. Nitelikli ve eğitilmiş

personel ile faaliyet göstermeyen işletmelerin bölgede turist memnuniyetini nasıl düşürdüğü şöyle açıklanmıştır:

Burası turizm bölgesi değil mi? Bir tane Turizm Meslek Yüksekokulu var ama. Trabzon'da o da. Öyle bir yerde okuma fırsatım olsaydı önümde daha çok seçenek olurdu. Şimdi burada Dedeman'a başvurmuştum ben. Nerede okumuşsun, iyi yerlerde çalışmış mısın ona bakıyor adam. Şimdi mesela aşçı bulamıyor burada oteller. İyi de para veriyor iyisini bulursa. (TSÇ4)

Üstadım bizde turizmin okulundan mezun olup bu işi yapan insan az. Bizim Uzungöl'de şurada bir yukarıda kamu alanımız var. Yıllardır imar planında böyle bir şey var ama şu anda yirmi yıldır var ama maalesef hiç çalışması bile yok. Şimdi ben şahsen şöyle söyleyeyim. Ben personel bulduğum zaman iş ilanları veriyoruz. İş ilanlarından zaten bu işten uzman kişileri arıyoruz ama uzman olmayan kişileri de alıyoruz. Uzman olmayan kişiyle emin olun ben kendi işletmemde En az 4-5 gün oda temizliğinde bire bir bakarım mesela. Elemana beraber böyle oda temizlerim. Restoran kısmında elemanla beraber servis yaparım. Resepsiyonda duran kişiyle beraber belirli bir süre çalışırım. Alıyor mu, almıyor mu? Bu yetenek onda var mı? Tamam. Alışmış değil ama hani bazı insana bir şeyleri öğreterek bakarsınız ki üstüne koyabiliyor gitgide üstüne koyabiliyor ve bu adam bu işi yapabiliyor. Ben şahsen böyle yapabiliyorum çünkü gerçekten uzman yok. Bulsam hem benim işletmem gelişir hem de müşteri memnun olur. (STK2)

Katılımcıların açıklamalarından yola çıkıldığında Doğu Karadeniz Bölgesinde kurumsal işletme sayısının yetersiz olmasının nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Sahil şeridinden yukarıya doğru çıkıldıkça imar ve ruhsatlandırma sürecinde yaşanan belirsizlik ve hukuki sorunlar
- Büyük ölçekli işletmelerin imar belirsizlikleri nedeniyle yatırımlarını kırsal yerleşimlerin dışında tutması
- Bölgede bungalov ve prefabrik türündeki kaçak yapıların artması ve bunların hizmet standartlarından yoksun olması
- Profesyonel turizm yönetimi uygulamaların yetersizliği
- Bölgede turizm eğitiminin verildiği okulların yetersizliği nedeniyle kalifiye turizm personelinin yetiştirilememesi
- Geleneksel aile işletmeciliği yaygın olmasına rağmen hizmet standartlarına yönelik yeteri kadar denetimin yapılmaması

Eğitimli Personel Eksikliği: Bölgede katılımcılarla yapılan görüşmelerde yerel işletmelerin yapısal sorunlarına yönelik sorularda “eğitimli personel eksikliği” sıkça vurgulanan bir konu olmuştur. Bu durum bölgenin turizme hızla açılması sonucunda sektörün ve yöre insanın buna hazır olmamasıyla ilişkilendirilmektedir. Farklı profilde yer alan katılımcıların ortak görüşü kamu politikası yapım sürecinde bölgede hizmet kalitesinin artırılması için turizm personelin yetiştirilmesine öncelik verilmesidir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

Turizm ve seyahat acenteleriyle yapılan görüşmelerde kurumsal bir acentede çalışan TSA3 kodlu katılımcının bölgede nitelikli personel gereksinimine yaptığı vurgu şöyledir:

Biz Trabzon'da konaklamada olsun yeme içme sektöründe olsun çoğu insanla birlikte çalışıyoruz. Bizim en rahat çalıştığımız insanlar bir marka çatısı altında belli bir kalitede olan işletmeler oluyor. Ama biz lokasyon nedeniyle daha butik aile işletmeleriyle de çalışıyoruz. İsim vermem pek doğru olmaz ama şöyle söyleyeyim. Biz oralara müşteri yönlendirirken diğerine göre iki kez düşünüyoruz. Şükürler olsun bir sıkıntı olmadı bugüne kadar ama kendini bu alanda yetiştirmiş insan sayısı çok az. Eğitimli olan tecrübeli olan da buralarda çalışmak istemiyor maalesef. Büyük otellere gidiyor onlar. Ama bakıyorsunuz atıyorum Uzungöl'de bir otelin gecelik konaklama ücreti aşağıdaki çoğu yıldızlı otelden daha fazla olabiliyor. Ama hizmet kalitesi açısından müşterinin verdiği paranın karşılığını alamadığını görüyorsunuz. Neyi kullanıyor bunlar? Konumunu kullanıyor, yakınlığını kullanıyor. (TSA3)

Uzungöl'de hem sivil toplum alanında çalışmalar yürüten hem de konaklama alanında bir işletmenin sahibi olan STK2 kodlu katılımcı da eğitimli personel yetersizliğinin sebeplerini ve işletmelerin kendi imkanlarıyla geliştirdiği çözümleri şöyle açıklamaktadır:

İnan Kardeşler 1974 yılında açıldı. Hatta şöyle söyleyebilirim ki buradaki turizm işletmesi olan herkes en az 7-8 yıl çalışmıştır. Yani burası bizim okulumuz gibidir. Buradaki turizmciler orada çalışarak bu işi öğrendi. Yani turizm okulu gibi ve burada emin olun şunu söyleyeyim. Burada turizm önceden çok farklı yapıldı. Tamamıyla insani memnuniyeti üzerine kurulmuş bir sistem vardı. Yani müşteri bir şeyde hata bulsa asla ücreti alınmaz, fahiş fiyatı olunmaz. Müşteriye sürekli güler yüz gösterilirdi. Biz böyle öğrendik. Ayrıldıktan sonra kendi işletmelerimizi kurduk. Ama şu anda baktığınız zaman sektörde çalışacak elemanı güldüremiyorsunuz bile. Ne kadar para verirsiniz verin güldüremiyorsunuz. Kalifiyeli eleman bulamıyorsunuz. İşin uzmanı insanları bulamıyorsunuz.

Şimdi ben şahsen şöyle söyleyeyim. Ben personel bulduğum zaman iş ilanları veriyoruz. İş ilanlarından zaten bu işten uzman kişileri arıyoruz ama uzman olmayan kişileri de alıyoruz. Uzman olmayan kişiyle emin olun ben kendi işletmemde En az 4-5 gün oda temizliğinde bire bir bakarım mesela. Elemana beraber böyle oda temizlerim. Restoran kısmında elemanla beraber servis yaparım. Resepsiyonda duran kişiyle beraber belirli bir süre çalışırım. Alıyor mu, almıyor mu? Bu yetenek onda var mı? Tamam. Alışmış değil ama hani bazı insana bir şeyleri öğreterek bakarsınız ki üstüne koyabiliyor gitgide üstüne koyabiliyor ve bu adam bu işi yapabiliyor. Abi biz ben şahsen böyle yapabiliyorum çünkü gerçekten uzman yok.

Emin olun 3 yıl önce bir resepsiyonist aldım. Yani müşteriyle konuşmayı bilmiyor ama tanıyorum. Ama hani dürüst akıllı güler yüzlü olduğu için aldım. İlk yıl tabii biraz zorlandım, çalıştırdım. İkinci yıl daha iyi oldu. Bu yıl çok daha iyi oldu. Programları kullanmaya başladı. Şimdi bu adam yarın öbür gün herhangi bir zincir otelde müdürlük yapabilecek duruma geldi. Artık her şeyi öğrendi. Biz bir nevi öğretmenlik yapıyoruz. Elemanı öğretiyoruz. Keşke turizm okulları daha ön plana çıkartılabilse. Karadeniz'de çalıştırdığınız elemanlar, çocuklar diyor ki ben burada niye çalışayım diyor. Gideyim Akdeniz'de güneş, deniz, gün orada çalışayım falan diyor. Burada ki turizm okullarının öğrencileri hiçbiri burada çalışmıyor. Hep Akdeniz'de çalışıyor mesela. Öyle de bir sorumuz var.

Evet, ne yapsın adam (turizm personeli) ya? Ben sabah kalkıyorum önümde dağ var, arkamda dağ var. Sürekli yaşanılacak bir yer değil açıkçası. Ben burada doğdum. Hani köyüm burası, yaşadığım işim burası. Hani ben bir yere gittiğim

zaman burayı çok özleyorum, geri geliyorum. Ama Karadeniz iklimi olduğu için bakıyorsunuz sürekli yağışlı, sürekli bulut, sürekli sis. Hani derler ya insanlar niçin böyle gergindir falan diye. Arkadaş sürekli yağmurlu kasvetli bir havada uyanıyorsun, akşam öyle kapatıyorsun. Biz şu anda çok nadirdir böyle kısa kol giyiyoruz. Yani ceketlerimiz sürekli hazırız bizim. Bir iki saat sonra mesela daha çok soğuk olacak burası. Gece yatarken yorgansız hala yatamıyorsunuz burada. Haliyle burada çalıştırdığımız personel için mantıklı gelmeyebiliyor. (STK2)

Katılımcılarla yapılan görüşmelerden yola çıkıldığında bölgede eğitimli personel eksikliğinin nedenleri ve turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin hizmet kalitesinin artırılması için katılımcıların önerileri şöyledir:

- Bölgede turizm sektöründe hizmet verecek personelin yetiştirildiği eğitim kurumları yetersizdir.
- Bölgede turizm meslek yüksekokullarından mezun öğrenciler çalışma koşulları ve ücretler nedeniyle daha çok Ege ve Akdeniz Bölgesindeki otellerde çalışmak istemektedir.
- Bölgede turizme dayalı bir kalkınma politikasının hayata geçirilmesi için mutfak, aşçılık, restoran işletmeciliği, konaklama yönetimi ve halkla ilişkiler alanında profesyonel eğitim kurumlarına ihtiyaç vardır.
- İstihdam edilen mevcut turizm personelinin geliştirilmesi için devlet aracılığıyla teşvikler ve destek programlarının oluşturulması gerekmektedir.
- Turizm alanında nitelikli istihdamın artırılması için bölgede hizmet veren profesyonel ve kurumsal işletmelerden destek alınmalıdır. Bu konuda konaklama alanında büyük yatırımları olan firmalardan uygulamalı turizm yönetimi eğitime yönelik işbirliği protokolleri yapılmalıdır.
- Hizmet kalitesinin artırılması için konaklama hizmeti veren işletmeler ve restoranların denetimi artırılmalı, çalıştırdıkları personellerin çalışma ve sosyal güvenlik alanında hakları güvence altına alınmalıdır.

Yetersiz Denetim: Katılımcıların görüşlerinden hareketle Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal turizm hizmeti sunan işletmelerin yapısal sorunlarının nedenleri arasında yetersiz denetimin gösterildiği bulgulanmıştır. Kod sıklığı açısından da denetim yetersizliğine yapılan vurgu katılımcıların bu konuya ayrı bir önem atfettiğini göstermektedir. Katılımcılar denetim yetersizliğini bazı temel gerekçelerle açıklamaktadır. Bunların başında bölgede kamu örgütlenmesinin hızla gelişen turizm karşısında yetersiz kalması gelmektedir. Bunun yanında turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin hijyen, güvenlik ve kalite standartları açısından etkin bir denetimden geçmediği öne çıkan gerekçeler arasındadır. Diğer yandan bölgede

işletmelerin ve konaklama amaçlı yapılan kaçak yapıların denetiminde yaşanan sorunlara vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamdaki oteller, restoranlar ve turizm hizmeti sunan diğer işletmelerin denetiminde yaşanan sorunların bölgenin doğal yapısına ve ekonomisine zarar verdiği düşünülmektedir. Aşağıda katılımcıların bölgedeki denetim yetersizliğine dikkat çeken bazı ifadelerine yer verilmiştir:

Bizim buradaki en büyük sorunumuz işini doğru yapanla yapmayan arasında bir fark olmaması. Bakın ben bu konuda sıkıntı da yaşamış biriyim. Buranın has çocuğuyum, memleketim gelişsin Rize'miz örnek olarak gösterilsin istiyorum. Ama kardeşim benim bir belgem eksik olsa hemen ceza yazıyorlar. Çünkü ben Ayder'de bilinen bir işletmeyim. Ama adam aşağıda derenin kenarına sıra sıra bungalovu diziyo. Onun kapısına varıp kardeşim senin belgen var mı işletme ruhsatın var mı diye sormuyor ki. Benim tanıdığım insanlar da var bu işi yapan. Burada bakanlık işletmeleri denetliyor. İşletme olarak kaydın yoksa, sana ne yapıyorsun burada diyen yok. Ben buna karşıyım. Bu sıkıntıyı görmek için tahsilli olmaya gerek yok. Adam sezonda vurup geçiyor. Biz burada ne kadar konuşursak konuşalım. Kaç senedir yok bitireceğiz diyorlar, yok hepsine ceza yazdık diyorlar. Ben gözümle gördüğüme mi inanayım vali beyin dediğine mi? Ben şimdi maliyetlerimi, ödediğim paraları göstersem size şaşırsınız. Şimdi burada adamın kiraladığı evde su kesik su. Suyu bile açtırmaya tenezzül etmemiş. Burada bu kaçak bungalovları bitirmedeğiniz sürece buradaki esnafı memnun edemezsiniz. (Oİ6)

Burada bakıyorsun hala çoğu şartı sağlamayan bir sürü işletme var. Mesela yangın çıksa ne olacak. Kaç tanesinde yangın merdiveni var. Kaç tanesi tatbikat yapmış. Bunlar ciddi sorun. Bir işletme bunları sağlayamıyorsa uyaracaksın, yapmıyorsa gerekeni yapacaksın. (STK2)

Buraya gelen turistler kirletip gidiyor. Dedemden babamdan kalan yaylayı mahvediyor. Bizden bazı aklı evveller de Araplar bunu yapsın diye bildiği ne kadar yayla varsa hepsine götürüyor onları. Elevit'e Pokut'a kadar çıkartıyor. Bir de ne diyorlar arabaları çamura sokup yaptıkları şeye? Eğlencesine ondan yaptırıyorlar yaylalarda. Ben elin adamına kızmıyorum. Buranın evladı bunu yaptırıyor. Hiç kimse atmasın başkasına suçu. Para var çünkü yabancıda. Doları görünce bizim millet, tamam diyor her şeye. Sen bana denetimi soruyorsun ama niye denetlesin. Kimin işine gelir. Herkes para kazanmanın peşinde. Gelsinler... yeter ki gelsinler. Başka bildikleri yok. (YH19)

Ben Gürcistan'a geziye gittim. Bizdeki gibi bir şey görmedim. Yere bir tane bile çöp atamazsın. Uyarırlar seni hemen. Bizde istediğini yapabiliyorsun. Bizim burada denetimlerin artması lazım. Yaylalar, dereler, yollar çöplerle dolu. Ben bundan çok rahatsızım. (YH6)

Devletin bin tane memuru var ama bu iş için kimse görevlendirilmiyor. Şimdi bize diyorlar her şeyi denetliyoruz. Uzungöl'deki bir otel, bir villa kestiği 1000 dolarlık oda parasının vergisini veriyor mu? (Oİ1)

Türkiye'de şunun kararını vermemiz lazım. Biz turizm yapacak mıyız? Yapmayacak mıyız? Biz buradaki yaşayan hemşerilerimize, kardeşlerimize istihdam yaratılmasına fırsat verecek miyiz? Vermeyecek miyiz? Ya hiçbir şey yapmayacağız. Burada yaşayan insanlarımızı götüreceğiz ya da gurbet edilecekler. Ya da koruma kullanma dengesinde biz burada düzgün bir turizm yapacağız. Yapmak zorundayız. Elbette ki insan yoğunluğu ne kadar artarsa çevreye o kadar etkisi olur. Ama bunun önlemlerini biz hep beraber alacağız. Doğayı tahrip ettikten sonra hatırlayacak bir şeyin olmaz. Hiçbir anlam da ifade etmez yaptığın turizm. Ben belediye başkanı olarak bunun çok iyi farkındayım. Burayı korumazsak, yapılan işleri denetlemezsek turist bir gelir, iki gelir. Ama üçüncü de bir bakmışsın kimse kalmamış. Eksiklerimiz yanlışlarımız yok değil. Mesela plan yoksa insanlar bakıyor ister istemez. Komşum yapmış bir şey olmamış ben niye

yapmayayım diyor. Sonra plansız bir yapılaşma çığ gibi yayılabiliyor. Plan bu kadar önemli işte. Ama doğrusu neyse onu hep birlikte bulacağız. Her yerde değil ama belli bölgelerde imar planı çalışmaları devam ediyor. İmar planları tamamlandığı zaman, nerede ne yapılabileceğine karar verildiği zaman, insanlar nerede ne yapacağını ne şekilde yapacağını gördüğü zaman, onun doğrusunu yapacak. Yapması için de biz denetimlerimizi sürdüreceğiz. (BLDB2)

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde bölgede turizm sektöründeki yetersiz denetimin nedenleri ve bunun yarattığı sorunlar şöyle sıralanabilir:

- Bölgede kayıt dışı olarak faaliyet gösteren işletme sayısı oldukça fazladır. Kayıtlı işletmelere yönelik vergi denetimi yapılmasına rağmen konaklama amaçlı bireysel faaliyet gösteren kimselere yönelik denetim yetersizliği işletmelerin sürdürülebilirliğine zarar vermektedir.
- İşletme ruhsatına sahip olmayan çoğu bungalov ve villa türündeki yapı turizm sezonunda turistik tesisler gibi bedeller ödmeden bölgede kayıt dışı bir turizm ekonomisinin oluşmasına neden olmuştur.
- Turizm faaliyetlerine yönelik denetim yetersizliği turizm gelirlerinin bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacak bir biçimde değerlendirilmesine engel olmaktadır.
- “*Komşum yaptı, bir şey olmadı, ben de yapayım*” düşüncesi, bölgenin kırsal kesiminde düzensiz ve çevreye zarar veren bir yapılaşmayı özendirilmektedir.
- Denetime takılmayan kayıt dışı faaliyetler, turistlerin fahiş fiyat, kötü hizmet kalitesi, güvenlik sorunları ve dolandırıcılık gibi nedenlerle mağdur edilmesine yol açarak bölge turizmine zarar vermektedir.
- Bölgeye gelen turistlerin ziyaret ettiği destinasyonlarda çevresel denetimlerin yetersizliği, doğal alanların tahrip edilmesine, doğal kaynakların ve çevrenin kirletilmesine yol açmaktadır.
- Yaylalarda artan çevresel kirlilik karşısında denetimlerin ve cezai yaptırımların yetersizliği bölgede çevresel sürdürülebilirlik açısından ciddi bir tehlike oluşturmaktadır.
- Denetim yetersizliği bölgede kayıt dışı bir ekonominin oluşmasına, doğal alanların tahrip edilmesine, kaçak yapılaşmaya, işletmelerin hizmet kalitesinin ve turist memnuniyetinin düşmesine yol açarak bölgenin uzun vadede ekonomik, sosyal ve çevresel kayıplar yaşamasına zemin hazırlamaktadır.

3.5. Turizme Bağlı Çevresel Etkiler

3.5.1. Turizm Altyapısına Bağlı Çevresel Riskler

Bu başlık altında bölgede turizm altyapısının mevcut durumu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çevresel riskler analiz edilmektedir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler, bölgeye ilişkin literatür taraması ve gözlemlerden yola çıkılarak bu riskler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 3 alt kodda açıklanmıştır. *Yayla Yolu Açma ve Genişletme Çalışmaları* bölgede turizm talebinin artışıyla beraber ulaşımın kolaylaştırılması için yapılan yol genişletme girişimleridir. Katılımcıların ifadelerinde yayla yolu açma ve genişletme çalışmaları çoğunlukla çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratan bir uygulama olarak yer almaktadır. *Kırsal Alanda Betonlaşma, Yapı Stoku Artışı ve Plansız Yapılaşma* yaylalara ve daha geniş alanda kırsal dokuya en çok zarar veren uygulamalar arasında görülmektedir. Katılımcıların algısında bu durum hem çevre için önemli bir tehdit hem de kırsal peyzajı bozan estetik bir sorun olarak yer bulmuştur. *Orman Ekosistemi Üzerinde Oluşan Riskler* ise bölgede ekosisteme zarar veren kontrolsüz uygulamalar konusunda yapılan vurgulardan oluşmaktadır. Bunlar biyoçeşitliliğin azalması, kaçak avlanma, orman yangınları ve ağaç kesimleri etrafında tartışılmaktadır. Yukarıda sayılan unsurların yanında bu kod bölgede turist sayısı ve taşıma kapasitesi ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan çevresel riskler üzerine katılımcıların görüşlerini içermektedir. Bölgede doğal ve kültürel peyzaj varlıklarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için yapılması gerekenlere ve mevcut uygulamalardaki denetim yetersizliğine odaklanmaktadır.

Tablo 3.18. Turizm Altyapısına Bağlı Çevresel Riskler

Kategori	Alt Kod
Turizm Altyapısına Bağlı Çevresel Riskler	Yayla Yolu Açma ve Genişletme Çalışmaları
	Kırsal Alanda Betonlaşma, Yapı Stoku Artışı ve Plansız Yapılaşma
	Orman Ekosistemi Üzerinde Oluşan Riskler

Yayla Yolu Açma ve Genişletme Çalışmaları: Yayla yolu açma ve genişletmeye yönelik çalışmalar turizm açısından olumlu görünse de katılımcıların görüşleri bunun bölgeyi kontrolsüz bir gelişmeye açtığı yönünde yoğunlaşmaktadır. Özellikle 2010’larda çoğu mahkeme süreci ve davalara karşın Yeşil Yol projesinin büyük ölçüde tamamlanması devlet ve yerel halk arasında yayla yollarının bir krize

dönüşmesine neden olmuştur. Hem kamuoyunda hem de katılımcılarla yapılan görüşmelerde bu sürecin katılımcı bir planlama anlayışıyla yapılmadığına yönelik ifadeler yer almaktadır. Turizm açısından fayda sağlamaya yönelik yol çalışmalarının gelecekte önemli çevresel sorunların sebebi olabileceği düşünülmektedir. Örnek olarak STK3 kodlu katılımcının *“Doğada her türlü baskının olumsuz bir sonucu var. Dolayısıyla bunun planlı, programlı ve uygun konsepte oturtularak yapılmasında fayda var.”* ifadesi yayla yollarına yönelik altyapı çalışmalarının popülist bir yaklaşımın tersine bilimsel bir zeminde fayda ve zarar denklemiyle düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bazı katılımcıların yayla yolu açma ve genişletme çalışmalarının ortaya çıkardığı risklere yönelik ifadeleri şöyledir:

Bireysel olarak insanlar hiç konsepti bilmeden ekolojik turizm adı altında gösterdikleri şeylere bakalım. Doğada her türlü baskının olumsuz bir sonucu var. Dolayısıyla bunun planlı, programlı ve uygun konsepte oturtularak yapılmasında fayda var. İşte yaylaların turizme açılması, yayla turizmi denilen kavrama bakalım. Doğu Karadeniz'in yaylaları meşhur, oldukça önemli, güzel bir rezerv var, potansiyel var. Dolayısıyla insanlar burayı gelsinler, görsünler, geçsinler ve turizmden bir pay alalım düşüncesi var. Ama bu pay almak için yaptığınız yatırımların doğa üzerindeki olumsuz etkilerini düşünmüyorsunuz. Yani Yeşil Yol projesi var biliyorsunuz. Yaylaları birbirine bağlayan çok geniş yollar. Bu yolların doğa üzerinde kuracağı baskıyla birlikte güvenlik problemini ortaya çıkarabileceğine dair yerelde önemli bir kaygı var. Erişilebilirlik kötü niyetli insanlar için de geçerli. Yol ağıyla bu yaylaları birbirine bağladığınızda kimin nereden gelip gideceğini bilemiyoruz diyor buralarda yaşayan insanlar. Dolayısıyla bu başkaca amaçları da ya da kötü amaçlara hizmet edecek olan insanların da buralardan istifa etmesine neden olabileceğini düşünenler var. (STK3)

Yeşil Yol kavramının ortaya atılışının en önemli sebebi yatırım maksatlı. Doğu Karadeniz yaylalarını birbirine bağlayarak turizm potansiyelini artırmaya yönelik bir çalışma. Ama işte bu çalışmayı yaptığınızda, bu yollarla birbirine bağladığınız yaylalarda nasıl bir turizm anlayışıyla, nasıl bir tesisleşmeyle, hangi taşıma kapasitesiyle bunu yapacağınızda dair bir vizyon yok bence. Yani planlı bir strateji yok. Dolayısıyla önce biz yolu yapalım, sonra da yatırımlar oraya gelir şeklindeki bir anlayış. Önce uygun lokasyonlarda uygun turizm adaları oluşturularak tesisleşmenin planı programı (yani bir şehir plancısı gibi) yayla turizmi açısından yapılacak olan işlemlerin taşıma kapasitesine bağlı olarak doğada en az baskıyla ya da en az zararla bu işi yapabileceğiniz lokasyonları oluşturmak önemli.(STK3)

Benim çocukluğumdaki Uzungöl ile şimdiki Uzungöl arasında 180 derece fark var. Dolayısıyla ben mümkün mertebe gitmemeye çalışıyorum. Gördüğüm bana zevk vermiyor, keyif vermiyor onu söylemeye çalışıyorum. Benzer potansiyel alanların Avrupa'daki durumunu gözlemlediğimde oradaki geleneksel yaşamın nasıl kent yaşamına entegre edildiğini de bildiğim için, gördüğüm için buradaki durumu daha fazla yadırgıyorum. Avusturya'da, İsviçre'de çok önemli şeyler var, yerler var. Türkiye'de böyle bir potansiyel var mı, yer var mı ben bilmiyorum. Yani şöyle söyleyeyim size yukarıya çıkıyorsunuz. Ovid Dağı'na gelmeden, geçide gelmeden Mor Yayla'ya sapıyorsunuz. 3200 metre rakımda 7 tane gölün bulunduğu bir lokasyon var. 3200 metre rakım. Önceden buraya Mor Yayla'dan yürüyerek gidiyordunuz. Daha sonra buraya bir yol yaptılar. Köy yolu diyelim, dağ yolu diyelim. Çok iyi bir yol değil ama arazi araçlarıyla gidebileceğiniz bir yola dönüştü. İnsanlar daha kolay ulaşmaya başladılar. Şimdi bu daha kolay ulaşım söz konusu olduğunda bu zahmeti külfeti üstlenmeyecek ama oranın nimetlerinden faydalanabilecek kullanma koruma dengesinin farkında olmayan

insanların da oraya ulaşmasına vesile oluyorsunuz. Benim gözlerim mesela ne fark ettim? İşte oraya gelen çadır kuran insan sayısında bir artış var ve bu insanların bazıları gölde şampuanla yıkıyor. Anlatabiliyor muyum? Yani oraya geliyor, göle giriyor, şampuanla orada duş alıyor. Oranın nasıl kullanılacağı konusunda hiçbir fikri yok. Kendini hak görüyor onu. Böyle söyleyeyim. Halbuki gölünün akarı yok. Yeraltı suları ile besleniyor. Dolayısıyla deterjanla o suyun içerisine girdiğinizde gölü kirletiyorsunuz, göldeki yaşamı tehdit ediyorsunuz. Sonra bir bakıyorsun, kaçak avcılar geliyor, gölde balık avlıyorlar dinamitle. Çünkü ulaşması kolay. Sonra bir bakıyorsunuz bir büfe kurulmuş. Ayran var, tost var diyor. Ama yanında bir çöp yığını oluşuyor. Çöpün oradan taşınması da problem. Dolayısıyla kirletici unsurlar da beraberinde geliyor. (STK3)

Biz yolu istemedik diye dediler ki siz buranın gelişmesini istemeyenlerle saf tutuyorsunuz. Ama ben burada doğmuşum, genç kızlığım buradadır. Burada otlatmışım ineğimi. Ben onları bilmem. Buraya asfalt dökerlerse ne olur biliyor musun? Ben burada evimde rahat uyuyamam. İneğimi saldıgında çayıra aklım onlarda kalır. Bana ne faydası var yolun. Varsa söylesinler. Yok ki. (YH15)

Daha yakın zaman önce buraya gece kalabalık bir grup geldi. Arabalarının farlarını gördüm. Arabadan son ses müzik açtılar. Alkol aldılar. Komşumuz tüfeğiyle çıktı havaya ateş etti. Hepimiz uyandık. Başka bir şey daha anlatayım. Burada yiyip içip ateş yakıp ne kadar pislik varsa bırakıp gidiyorlar. İneğini kesen var poşet yedi diye. Ne yapsın ölecek hayvan. Bağırsakları iflas etmiş. Zaten çiftçinin ne kazandığı var. Önceden böyle şeyler olmazdı. Eski Pokut nerede şimdiki nerede. Bir de yolu açsalar ne olur buralar. Ne kadar sıkıntılı insan varsa buraya dolar. (YH16)

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkıldığında bölgede yayla yolu açma çalışmalarının hem çevresel açıdan hem de güvenlik açısından bazı sorunlara neden olduğu görülmektedir. Bu da konuyu sadece turizme sağladığı faydayla sınırlı olarak görmek yerine, olası tüm risklerin değerlendirildiği kapsamlı bir kamu politikasıyla ele alma gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bölgede yaşayan katılımcıların yayla yollarına yönelik çalışmalar nedeniyle karşı karşıya kaldığı sorunlar ve bu çalışmaların ortaya çıkardığı güvenlik sorunları ve çevresel riskler şöyle sıralanabilir:

- Hayvancılık ve tarımın zarar görmesi: Bölgede yaşayan insanlar yayla yolu çalışmalarının mera ve otlak alanlarının azalmasına yol açtığını düşünmektedir. Diğer yandan “poşet yeme” örneğinde görüldüğü gibi insan kaynaklı çöplerin otlayan hayvanlara zarar verdiği ve hatta ölmesine neden olduğu belirtilmektedir.
- Yaylalara erişebilirliğin artmasıyla huzur ortamının bozulması: Yolların açılması ve genişletilmesiyle birlikte daha önce herkesin erişemeyeceği yaylaların uğrak lokasyonlara dönüşmesi buralarda yaşayan insanlar için bir tehdit olarak görülmektedir. Geleneksel yaylacılık kültürünün bozulacağını düşünen katılımcılar, suç ve güvenlik endişeleriyle huzurlu yaşamlarının bozulacağını düşünmektedir.

- Doğa turizmi bilincine sahip olmayan kimselerin doğal alanlara erişiminin kolaylaşması: Gölde şampuanla yıkanan turistler ve kaçak avlanma örneğinden görüldüğü gibi doğal kaynakların bilinçsiz ve kötü niyetle kullanımının yaygınlaşması, erişilebilirliğin yarattığı sorunlar arasında görülmektedir.
- Atık kaynaklı kirlilik sorunu: Bireysel araçla erişimi kolaylaşan yaylalarda bilinçsiz kimselerin piknik ve kamp gibi etkinliklerden sonra doğada bıraktıkları atıkların yaygınlaşması, erişilebilirlik kaynaklı ortaya çıkan sorunlar arasında görülmektedir. Bunun da bölge kırsalında doğal yaşam alanlarının zaman içerisinde tahrip edilmesine ve çevresel kirliliğin ciddi boyutlara ulaşmasına neden olacağı düşünülmektedir.
- Güvenlik kaygılarının artması: *“Yaylaları birbirine bağladığınızda kimin nereden gelip gideceğini bilemiyoruz.” (STK3)* ifadesinden de görüleceği gibi işlek yolların tersine daha az kullanılan ve trafik denetimlerinin neredeyse olmadığı bu yollarda yasadışı seyahatlerin gerçekleşmesi önemli bir güvenlik riski olarak görülmektedir. *“Gece kalabalık bir grup geldi, arabalarının farlarını gördüm. Arabadan son ses müzik açtılar. Alkol aldılar. Komşumuz tüfeğiyle çıktı, havaya ateş etti.” (YH16)* ifadesi de daha önce erişim kolaylığı nedeniyle ortaya çıkan bir güvenlik sorununa işaret etmektedir.
- Altyapı geliştirme faaliyetlerinin belli bir plana dayanmaması: *“Önce biz yolu yapalım, sonra yatırımlar oraya gelir şeklinde bir anlayış var. Ama bir şehir plancısı gibi düşünmek lazım. Turizmi nasıl yöneteceksiniz?” (STK3)* Bu ifadede de yol ve yatırımlar arasındaki ilişkinin bilimsel ve teknik bir çalışmayla kurulmadığı düşünülmektedir.

Kırsal Alanda Betonlaşma, Yapı Stoku Artışı ve Plansız Yapılaşma:

Katılımcıların açıklamalarından yola çıkıldığında bölgede turizmin hızlı gelişimi kırsal alanlarda alışılmışın dışında bir yapılaşmaya neden olmakta ve geleneksel kültürel kimliğin zamanla yok olmasına neden olmaktadır. Turizmin getirdiği yapılaşma baskısının kırsalda kontrolsüz bir “betonlaşmaya” neden olduğunu düşünen katılımcılar, bunun hem çevresel olarak bölgeye zarar verdiğini hem kırsal peyzajı ve doğal manzaranın estetik değerini düşürdüğünü hem de kültürel bir yozlaşmayı beraberinde getirdiğini düşünmektedir. Uzungöl ve Ayder gibi turizm yoğunluğunun yüksek olduğu destinasyonların çevrelerinde konaklama amaçlı yapılan tesis, bungalov tipi ev ve villaların kırsal dokuyla uyumsuzluğu zamanla bölgenin doğa

turizmi potansiyelini düşüreceği öngörülmüştür. Bu sorun kamu kurumları tarafından da kabul edilmektedir. Örnek vermek gerekirse Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum çarpık ve plansız yapılaşmanın bölge kırsalını etkidiğini ifade ederek çalışmalarda bulunduklarını şöyle duyurmuştur:⁴²¹

Eşsiz güzelliğiyle her yıl yüz binlerce ziyaretçi alan Uzungöl'ümüzdeyiz. Uzungöl'de hakikaten çok önemli bir çevre, doğa koruma projesi yürütüyoruz. Aynı Ayder'de olduğu gibi buradaki doğal güzelliği koruyacak, buradaki kültürel yapıları koruyacak ve gelecek nesillere, çocuklarımıza en güzel şekilde bırakabilecek anlayışla projemizi yürütmeye gayet gösteriyoruz. 5 etapta projemizi hazırladık. Geçen yıl geldiğimizde burada hazine mülkiyeti üzerinde bulunan yapıların kaldırılacağını ifade etmiştik ve hemen bu bölgede çalışmamızı büyükşehir belediyemize verdiğimiz 5 milyon lira kaynakla gerçekleştirmiş olduk. Burada derme çatma yapıların kaldırılması ve gerek çevre düzenlemesiyle gerek insanlarımızın buraya geldiğinde rahat huzurlu bir şekilde vakit geçirebilecek bir projeyi gerçekleştirdik. Hemen arkasından bölgemizde doğal koruma alanında özel çevre koruma bölgesi ilan ettiğimiz Uzungöl sınırları içerisinde imar planı içerisindeki imar planı çalışmalarını ve imara aykırı yapıların tespitlerini yaptık ve bu çerçevede 130 yapı tespit ederek 68'inin de yıkımını valiliğimizle birlikte gerçekleştirmiş olduk. Yapmış olduğumuz imar planı çerçevesinde buradaki doğal yapıya zarar vermeyecek şekilde de gerek fazla çıkılan katların gerek yapılara eklenen eklentilerin tıraşlanma sürecini başlattık. Bu binaların yıkım sürecini de tamamlamış olduk.

İkinci etapta bölgenin bütün elektrik, su, doğal gaz, kanalizasyon işlerine ilişkin altyapı işleriyle ilgili büyükşehir belediyemizle 30 milyon liralık bir proje yaptık ve bunun da altyapısını tamamlamak suretiyle bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak adımlarımızı atmış olduk. Bu yıl da üçüncü etap projemize başlayacağız. Gölün çevresi iki kilometrelik bir güzergah, göl ile gölün hemen kenarında bulunan yol arasında hiçbir yapı kalmayacak. Bu yapıların tamamını esnafımızla vatandaşımızla görüştük, onları da mağdur etmeyecek şekilde Çaykara Belediyemiz bu süreci yürütecekler ve 25 milyon lira ve tamamı bakanlığımızın hibesi ile İller Bankası Genel Müdürlüğü'müz, belediyemizle bu işi yürütecekler. Yol kenarlarında gördüğümüz yol ile göl arasında o doğal güzelliğe zarar veren ve buraya gelen vatandaşlarımızın bu güzelliğten en güzel şekilde istifade edilmesine imkân sağlayacak bu yapıların yıkımını gerçekleştireceğiz ve burada hiçbir şekilde yapı olmayacak. Bu yapılar vatandaşlarımızla görüşerek daha uygun alanlarda belediyemiz mülkiyetindeki alanlarda yine onları taşımak suretiyle de yürütüyoruz. İki kilometrelik göl kenarı güzergahı üzerinde yürüyüş yollarıyla bisiklet yollarıyla burada vatandaşlarımız huzurlu bir şekilde gölümüzden istifade edecekler. Sadece Trabzon'umuz değil dünyanın her yerinden turistlerimiz gelecekler. Uzungöl'ümüz bu doğal güzelliğiyle korunacak.

Ancak bakanın yaptığı açıklamada da görüleceği üzere kaçak yapılar karşısında alınması gereken önlemlerin zamanında alınmadığı ve bu nedenle çok sayıda yapının kaçak durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum kentleşme sorunlarından kaçmak için gidilen kırsal destinasyonlarda benzer sorunların görülmesine yol açmaktadır. Bu da taşıma kapasitesinin üzerinde gerçekleşen plansız yapılaşma sorununun hem kırsal alanlar için hem de bölgenin turizm ekonomisi için önemli bir tehdit olarak

⁴²¹ Demirören Haber Ajansı, "Bakan Kurum açıkladı: Uzungöl'e 1000 araç kapasiteli otopark yapılacak." 10.07.2021 <https://www.dha.com.tr/gundem/bakan-kurum-acikladi-uzungole-1000-arac-kapasiteli-otopark-yapilacak-1836796>, (Erişim:28.12.24)

görülmesine neden olmaktadır. Örnek vermek gerekirse YH1 kodlu katılımcının “Benim çocukluğumun Uzungöl’ü ile şimdinin Uzungöl’ü arasında dağlar kadar fark var. Şimdi burası şehir oldu. Çaykara’dan Of’tan ne farkı var?” ifadesinde “Şimdi burası şehir oldu.” vurgusu plansız yapılaşmanın boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Bu vurgu kırsal turizm hedefleriyle yola çıkılan Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmin geldiği aşamayı oldukça öz bir biçimde gözler önüne sermektedir. Katılımcıların kırsal alanda betonlaşma, yapı stoku artışı ve plansız yapılaşmaya yönelik görüşleri şöyledir:

Ben Uzungöl’de doğdum burada büyüdüm. Burada zamanında hayvanlarımızı otlatırdık. Bir ihtiyacımız olduğunda Çaykara’dan alıp buraya çıkardık. Benim çocukluğumda böyle yollar yoktu. Atlarımızı, eşeklerimizi sürdüğümüz dağ yolları vardı. Burada annem ineklerin sütlerini sağar tereyağı yapardı. Buranın havasından mı suyundan mı bilmem çok lezzetli olurdu yaptığımız ürünler. Hem kendi ihtiyacımızı karşılardık hem de heybelere yükleyip satmaya giderdim. Sonra Trabzon’a çalışmaya gittim. Emekli olunca ata toprağı insanı buraya çekiyor. Geri geldim. Ama çocukluğumun Uzungöl’ü ile şimdinin Uzungöl’ü arasında dağlar kadar fark var. Şimdi burası şehir oldu. Çaykara’dan Of’tan ne farkı var şimdi buranın. Benim annemden kalma bir evim var burada. Rahmetli olunca bakımsız kaldı. Bu yıkılmasın istedim. Şimdi evin önünde hep farklı arabalar gelip duruyor. Bazen işimizi gücümüzü yapmamıza da mâni oluyor. (YH1)

Ben Çaykaraya ya da Trabzon'a gelen turistlerden çok fazla rahatsız olduğumu söyleyemeyeceğim. Turizme ve Türkiye'nin ekonomisine çok büyük bir katkısının olduğunu düşünüyorum. Tabii ki bu turizm için gerekli bir şey fakat bunun önlemlerinin iyi bir şekilde alınmadığını düşünüyorum. Uzungöl'ün eski haliyle yeni hali arasında gerçekten çok büyük bir fark var ve bunun herkes farkında. Eskiden Uzungöl'de sadece 1-2 tane otel vardı. İnanlar vardı eskiden. Şimdi ise bir sürü otel, Arapça tabelaların olduğu bir sürü kafe var ve gerçekten çok fazla betonlaştı. Eski halinden asla eser yok. Orası kendi halinde huzurlu ve doğa manzaralı bir yerd. Ben bir Çaykaralı olarak bu şekilde tahrip edilmesine karşıyım. Eskiden derelerimiz tertemizdi, şimdi her gelen çöpünü buralara atıyor. Buna izin verilmemesi yani kontrol edilmesi gerekiyordu. (YH6)

Maalesef Karadeniz insanı içinde yaşadığı coğrafyaya ve kültüre sahip çıkmadığını düşünüyorum. Turizm bıçak sırtı olan bir konu. Şimdi karşı olduğumuz da anlaşılmasın. Ama turizm önüne gelen her şeyi yok eden ve tüketen bir felaket olmamalı. Burada insanlar için bir gelir kapısı oldu doğru. Bölgenin kalkınması için oldukça önemli. Ama doğanızı ve kültürünüzü korumazsanız, mesela 10 yıl sonra insanlar neden buraya gelmeyi tercih etsinler. Ağaçları kesip olur olmadık her yeri betonlaştırırsanız, HES’lerle nehirleri kurutursanız, madenlerle buranın bitki örtüsünü ve canlı yaşamını talan ederseniz, dediğim gibi, 10 yıl sonra insanlar buraya neden gelsinler? Kültürü ve doğayı korusanız turizm yapmaya devam edebilirsiniz ancak. Benim bir tabirim var. Kalkınma ve çevre arasında bir seçim yapmamıza gerek yok. İkisi arasında denge kurmanız asıl önemli olan. (STK1)

Ayder Arap turizminden nemalandı, çok güzel faydalandı hatta. Ama Trabzon kadar değil. Coğrafi sınırlar... Yani... Orası Trabzon, burası Rize. Burası Ayder, Fırtına Vadisi. Ama burası da bozuldu maalesef. Önce yaylaların doğası bozuldu, çarpık yapılaşmaya göz yumuldu. Yaylalar betonlaştı. Sayısız ruhsatsız bina vardı. Affedildi. TOKİ geldi sonra. Hepsi yeniden yapıldı. Bunların hepsini aynı siyasi iktidar tarafından yapıldı. Ama Uzungöl kadar büyük bir kayıpla olmadı. Aynı hızda olmadı yani. Çünkü burası başka bir halk. Oralara göre daha sorumlu yaklaşıyorlar yaşamlarına, kültürlerine. Kültürel bir fark diye cevap vereceğim. İnsan yapısı çok fark ediyor. Lazlar ve Hemşinler bir arada yaşıyor. Laz Hemşin,

Gürcü. Pazar'dan bu tarafa çok-kültürlü bir Karadeniz var. Henüz tektipleşmemiş kendi değerlerine sadık bir toplumsal doku görebilirsiniz. Hemşinliler daha muhalif, daha farkındalıklı, daha karşı çıkan bir toplum. Aynı zamanda daha kaynaşmışlar. Saatlerce tulum eşliğinde horon oynadıklarını görürsünüz. Bir mesele olduğunda toplu bir şekilde karşı durabiliyorlar. Bunun örneklerini gördük daha önceden. (STK1)

Uzungöl Özel Çevre Koruma alanı statüsünde bir yerleşim (...) Turizm potansiyeli ya da doğal kaynak potansiyeli açısından önemli bir rezerv alan olarak korunuyor mevzuata göre. Ama bu koruma stratejileri içerisinde bakıyorsunuz, yani gelişmiş ülkelerde benzer rezerv alanlardaki yapılaşmayla bizim ülkemizdeki bu alanlardaki yapılaşmayı kıyasladığınızda azımsanamayacak önemli bir büyük bir farklılık var. Yani çarpık kentleşme, yapılaşma, bina...bina...bina, binalara gelen insanların bıraktığı çöpler, sonra o binalarda yaşayan insanlara hizmet etmek adına yapılan çalışmalar, bakıyorsunuz işin doğasına, tabiatına, dokusuna uygun olmayan davranış biçimleri de ortaya çıkıyor. (STK3)

Katılımcıların görüşlerine göre kırsal alanda yapı stoğunun hızla artması bölgede geleneksel yaşamın değişmesine, konut kullanım biçimlerinin çeşitlenmesine, doğal alanların zarar görmesine, doğal kaynakların ticarileşmesine ve altyapı sorunlarının büyümesine neden olmaktadır. Uzun vadede bu boyutların bölgede turizmin sürdürülebilir kalkınma ilkelerinden giderek uzaklaşmasına yol açacağına yönelik kaygılar öne çıkmaktadır. Aşağıda katılımcıların ifadelerine dayanarak bölgede turizme bağlı olarak artan plansız yapılaşmanın etkileri şöyle sıralanmıştır:

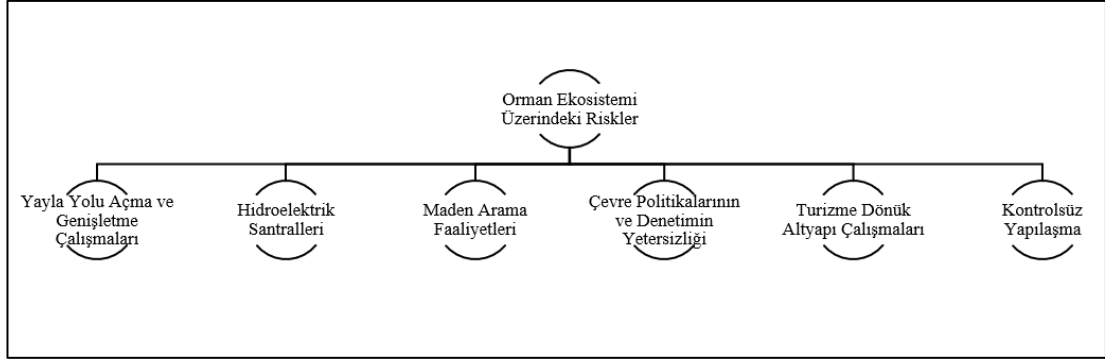
- Sürdürülebilir turizm yaklaşımından uzaklaşma: Kırsal turizmin gelişmesinin öngörüldüğü alanlarda artan yapılaşma doğal kaynakların zarar görmesine ve çevresel sürdürülebilirliğin azalmasına neden olmaktadır.
- Doğal ve kültürel mirasın muhafaza edilememesi: Yaylalarda artan yapılaşma geleneksel yaylacılık kültürünü tehdit edecek düzeye ulaşmıştır. Özellikle plansız yapılaşmanın en yüksek olduğu destinasyonlar olan Uzungöl ve Ayder yaylaları artık yaylacılık özelliklerini bu nedenle kaybetmiştir. Uzungöl için şu katılımcı ifadesi durumun boyutlarını göstermektedir; *“Şimdi burası şehir oldu. Çaykara’dan Of’tan ne farkı var?” (YH1)* Pokut ve Elevit gibi görece yapılaşmanın sınırlı düzeyde olduğu yaylalar da yapılaşma baskısıyla karşı karşıyadır. Yaylacılığın sürdürülebilmesi için yapılaşma konusunda denetimin ve cezai uygulamaların yaygınlaştırılması gerekmektedir.
- Doğal kaynakların kirletilmesi: Bölgede sayıları giderek artan restoran otel ve bungalov tipi yapılardan çevreye bırakılan atıklar, doğal kaynakların kirlenmesine neden olmaktadır. Özellikle bölgedeki nehir ve göl gibi su kaynakları yapılaşmanın artmasıyla atık sorunuyla karşı karşıyadır. Doğal kaynakların kirlenmesine yol açan faktörler karşısında alınan önemler yeterli

değildir. Örnek vermek gerekirse YH6 kodlu katılımcının “*Eskiden derelerimiz tertemizdi, şimdi her gelen çöpünü buralara atıyor. Buna izin verilmemesi yani kontrol edilmesi gerekiyordu.*” ifadesi su kaynaklarının kirletilmesi karşısında önlemlerin yetersizliğini vurgulamaktadır.

- Bungalov ve villa tipi yapıları kiralayan turistlerden kaynaklanan atık sorunu: Bölgede otel dışında konaklama seçeneklerinin artması çevresel kirliliğin artmasına neden olmaktadır. Turizmin yoğunlaştığı alanlardaki doğal kaynaklar bilinçsiz kimseler tarafından kirletildiği bilirse de yerleşim yerlerinin dışında kiralanan yapılar doğal kaynakların kirletilmesinde oldukça etkilidir. Bu tür yapılarda konaklayan turistlerin denetim yetersizliğinden dolayı atıklarını kontrolsüz bir biçimde doğaya bıraktığı ifade edilmektedir. Bunun yanında daha az bilinen yaylalara düzenlenen turlar ve bu alanlarda yapılan kiralamalar, çevresel kirliliğin bölgenin geneline yayılmasına yol açmıştır. Bu durum geleneksel yaylacılığın zarar görmesine yol açmaktadır.
- Doğaya ve kırsal alana yönelen turizm talebinin düşme tehlikesi: Bilindiği üzere Doğu Karadeniz Bölgesinin turizm talebini oluşturan unsurların başında dört mevsim yeşil kalan doğası ve geleneksel Karadeniz kültürü gelmektedir. Kırsal alanda plansız yapılaşma hem bölgede doğal yaşam alanların zarar görmesine hem de geleneksel yaylacılık kültürünün yok olmasına yol açmaktadır. Turizm talebini arttırmak için yapılan yatırımların, talebin temelini oluşturan doğal kaynaklar, yeşil alan ve kültürel mirasa zarar vererek tam tersine talebin azalması riskini arttırmaktadır. STK1 kodlu katılımcının “*Ama doğanızı ve kültürünüzü korumazsanız, mesela 10 yıl sonra insanlar neden buraya gelmeyi tercih etsinler. Ağaçları kesip olur olmadık her yeri betonlaştırırsanız, HES’lerle nehirleri kurutursanız, madenlerle buranın bitki örtüsünü ve canlı yaşamını talan ederseniz, dediğim gibi, 10 yıl sonra insanlar buraya neden gelsinler?*” ifadesi bu riski vurgulaması nedeniyle önemlidir.

Orman Ekosistemi Üzerinde Oluşan Riskler: Bölgede turizm altyapısını geliştirme amaçlı çalışmalara yönelik katılımcıların görüşleri içerisinde orman ekosisteminin karşı karşıya kaldığı riskler önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcıların bölgede ormanlık alanlar üzerinde ortaya çıkan tehlikeyi yalnızca turizm altyapısıyla ilişkilendirmemesi dikkat çekicidir. Turizm dışında hidroelektrik santralleri gibi enerji projelerinin yanında madencilik faaliyetleri de bölgede orman ekosistemi için önemli

bir tehdit olarak görülmektedir. Katılımcı görüşlerinden ortaya çıkan bu algı, bölgede ormanlık alanlarda turizm de dahil olmak üzere bir “ticarileşme” ilişkisine karşılık gelmektedir. Aşağıdaki şekilde katılımcıların görüşlerinden yola çıkılarak bölgede orman ekosisteminin karşı karşıya kaldığı risklere yer verilmiştir.

Şekil 3.13. Katılımcı Görüşlerine Göre Orman Ekosistemi Üzerindeki Riskler

Şekil 3.13. incelendiğinde Doğu Karadeniz Bölgesinde ormanlık alanların geniş kapsamlı bir ticarileşme sürecinde olduğu görülmektedir. Ticarileşmenin kapsamı içinde doğal kaynakların metalaşmasının yanında turizm yoluyla bölge kırsalının ekonomik değer yaratacak biçimde şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle orman ekosistemi üzerindeki risklerin çok boyutlu olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Katılımcıların bu konuda görüşleri aşağıda şöyle yer almaktadır:

Burada o kocaman yolları açarken ormanları düşünen var mı? Orada yaşayan börtü böceğin vebalini almaya değer mi? Yolu yaptılar o bitti HES başladı. Şimdi HES yapıyorlar her yere. Onu yaptığında benim derem kuruyor. Diyorlar ki senin köyün de kazanacak. Hemşin kazanacakmış. Bu zamana kadar yapılan HES'lerin bana ne faydası var. Elektrik faturam bin liranın üzerinde geldi. Devlet bana sen burada yaşıyorsun faturanı ben mi ödeyeyim diyor. (YH18)

Biz burada ormanların gördüğü zararla alakalı çoğu çalışma yaptık. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde bu konuda çalışan çok arkadaşımız var. Şimdi turizm dediginizde bu sadece turizmden ibaret bir olay olmuyor. Özellikle bunu siz kırsalda veya doğada yapıyorsanız bu daha da tehlikeli. Mesela Kaçkarlar canlı ekosistemiyle eşsiz bir coğrafya. Çoğu ülkede olmayan bir biyolojik çeşitliliği var. İklimi bu çeşitlilik açısından çok müsait. Kaynak sularıyla, yağmuruyla, ormanlarıyla bu coğrafya bir bütün. Birisine zarar verirsiniz diğeri etkileniyor. Biz dernek olarak da (Doğal ve Tarihi Değerleri Koruma Derneği) turizmin bu bölgedeki etkilerini yetkililere duyurmaya çalıştık. Daha çok kar elde etme hırsıyla hareket ederseniz burada ekosistemi kalıcı olarak bozarsınız. Burada turizm gelişsin tamam tesisler yapılsın ama belli bir plan çerçevesinde olsun. Trabzon'da herkesi turizmci yaptınız. Her gelen bir ev yapıyor arazisine. Kiralarım da para kazanırım kolay yoldan diye. Bunun çevreye, ormana, suya nasıl bir etkisi olduğunu düşünmez ki bu insan. Sizin bunları denetlemeniz gerekir. Çay kazandırmıyor, fındık kazandırmıyor anlıyorum. Ama çözümü bu olmamalı. Bu arazilerde tarım yapılmazsa, her tarafa ev yaparsanız iki gün sonra turist gittiğinde buranın vaziyeti ne olacak? (STK4)

Doğu Karadeniz Bölgesinde ileriye dönük olan en büyük problemin ben madencilik olduğunu düşünüyorum. Yani biliyorsunuz yeraltı kaynağı çıkarılması

için önce arama ruhsatı veriliyor. Arama ruhsatı verilen yerde maden rezervi olup olmasını araştırmak maksatlı şirketler önemli çevresel zararlar yapabiliyorlar. Önce araçların ya da bu iş için özel aletlerin ve makinelerin taşıyabilecekleri bir yol oluşturmaları gerekiyor. Bu doğada önemli bir baskı, bir bozulmaya, bir parçalanmaya neden oluyor. Sonrasında maden rezervi çıktığında ve burası maden yatırımına dönüştüğünde tekrar söylüyorum üzerindeki altındakinden daha kıymetli olup olmadığı konusunda insanlar hiç kafa yormuyorlar. Yani aşağıdaki maden rezervinin kazandıracağı maddi imkanların üzerindeki servet olarak değerlendirdiğiniz doğal varlığın nimetlerinden daha kârlı olduğunu düşünüyorlar. Bu sistem böyle çalışıyor. Diyelim ki bir ağaç örtüsü orman alanı düşünün. İşte oradaki ağaçların toplam serveti ederi nedir? Şu kadar. Madenin ederi nedir? Bu kadar. O ondan daha kıymetli denilip ormandan vazgeçip o ormanlık alanının madencilik açısından tahsisi söz konusu olabiliyor. Orman dışına çıkarılmıyor ama 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 16. maddesi gereğince madencilik faaliyetleri için kullanılması izin veriliyor. Yani madencilik faaliyeti bitene kadar o şirkete tahsis ediliyor o arazi. Tabii ki sonrasında bir dönüşüm planı programı da işine katılıyor. Bir şekilde rehabilite edilecektir deniyor. Ama rehabilitasyon kapsamına gelineceye kadar yapılan çalışmalarla kaybettiğimiz çok büyük değerler var. (STK3)

Plansız ve programsız turizm yatırım adaları oluşturulmadan turizm tesislerinin nerede kurulacağına dair kent planları yapılmadan herkesin kendi yatırımını üstlendiği bir anlayışla turizm sektörü desteklenmeye çalışıldığında bu hem çevreye hem tarım arazilerine hem orman arazilerine olumsuz bir baskı olarak geri dönecek bir sistemi beraberinde getirebilir. Diğer taraftan taşıma kapasitesinin üzerinde bir turizm anlayışıyla hareket edildiğinde gelen insan sayısı, bu da bir kirlilik, çevresel kirliliği beraberinde getirir. Bununla birlikte ulaşım sektörünü o turist potansiyelini kaldırabilecek şekilde lojistik açıdan destekleyecek yatırımı yapmaya başladığınızda çevre baskısı üzerinde daha da büyük bir baskıyı beraberinde getirir. (STK3)

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkıldığında Doğu Karadeniz Bölgesinde orman ekosisteminin karşı karşıya kaldığı tehlikeler şöyle sıralanabilir:

- Yayla yolu açma ve genişletme çalışmaları: Yayla yollarını birbirine bağlamaya yönelik yol açma ve genişletme çabalarının geniş bir ormanlık arazinin tahrip edilmesine yol açtığı düşünülmektedir. YH18 kodlu katılımcının *“Burada o kocaman yolları açarken ormanları düşünen var mı? Orada yaşayan börtü böceğin vebalini almaya değer mi?”* ifadesi yol açma sürecinde yerel halkın hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir.
- Turizm kaynaklı ormanlık alan tahribatı: Yayla yollarının açılması daha çok insanın ormanlık alana erişimini kolaylaştırmıştır. Bu da ormanlık alanlarda bilinçsiz ve kontrolsüzce gelişen insan kaynaklı tahribatın riskini arttırmaktadır.
- Hidroelektrik Santralleri: HES projeleri orman ekosistemi içerisindeki su döngüsüne zarar vermektedir. Bu projeler nehirlerin doğal akışını değiştirerek bu su kaynaklarıyla beslenen canlı yaşamını tehlikeye sokmaktadır.
- Madencilik Faaliyetleri: STK3 kodlu katılımcının *“Arama ruhsatı verilen yerde maden rezervi olup olmasını araştırmak maksatlı şirketler önemli çevresel zararlar yapabiliyorlar.”* ifadesinde dikkat çekildiği gibi madencilik faaliyetleri

başlamadan önce bile ormanlık alanlar üzerinde ciddi zararlara neden olabilmektedir. Bunun yanında ilgili katılımcı maden arama faaliyetleri sonrasındaki rehabilitasyon çalışmalarına da kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir.

- Orman mevzuatının esnekliği: 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 16. Maddesi kapsamında ormanlık alanlarda maden arama faaliyetlerinin önünün açılması mevzuat kaynaklı risklerin yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda ormanlık alanları koruyucu bir mevzuatın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3.5.2. Çevresel Sürdürülebilirlik Sorunu

Bu bölümde çevresel sürdürülebilirlik sorunu koruma- kullanma dengesindeki değişim, taşıma kapasitesi, doğal kaynakların tahribatı ve bunların iklim krizi açısından sonuçlarına odaklanılarak detaylandırılmaktadır.

Tablo 3.19. Çevresel Sürdürülebilirlik Sorunu

Kategori	Alt Kod
Çevresel Sürdürülebilirlik Sorunu	Koruma-Kullanma Dengesinin Bozulması
	Taşıma Kapasitesi Sorunu
	Doğal Kaynakların Tahribatı ve Çevre Kirliliği
	Çevresel Etkilerin İklim Krizi Açısından Sonuçları

Koruma-Kullanma Dengesinin Bozulması: Katılımcılardan ve uzman görüşlerinden yola çıkıldığında Doğu Karadeniz Bölgesi kırsalında koruma-kullanma dengesinin önemli ölçüde bozulduğu bulgulanmıştır. Bunun çok farklı sebepleri olsa da en önemlileri arasında plansız turizm yatırımları, kaçak yapılaşma, HES projeleri, maden arama ve taş ocağı faaliyetleri gösterilebilir. Bu faktörlere çevre bilincinin yetersizliği, kar hırsı ve denetim eksikleri de eklendiğinde bölgede doğal yaşamı ve ekosistemi tehdit eden çoğu riskin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu gelişmelere yönelik yerel halkın geçmişte bazı ortak tepkileri olsa da geniş çaplı bir etkide bulunduğu söylenemez. Bunun sebebi STK1 kodlu katılımcıya göre şöyledir: *“İnsanlar karşı çıkıyor tabi. İzin alınan taş ocağı projesi evinin yakınıdaysa karşı çıkıyor. Evi HES yapılan dereye yakınsa itiraz ediyor. Şimdi o halde taş ocağına mı karşısın yoksa evinin yanındaki taş ocağına mı karşısın? Bu ikisi çok farklı şeyler.*

Örnek vereyim bir meydana biz HES istemiyoruz dedik. Orada birisi 'Arhavi'de HES istemiyoruz.' dedikten sonra 'Hayır biz Arhavi'de değil, hiçbir yerde HES istemiyoruz.' dedik." Bu ifadelerden görüleceği üzere olumsuz tepkilerin daha çok kişisel sınırlara girildiğinde yükseldiği düşünülmektedir. Bu da bölgede doğal yaşam alanlarını olumsuz etkileyen projelerde bütüncül bir sahiplenmenin olmadığını göstermektedir.

Doğu Karadeniz'in sorunları oldukça karmaşık. Turizmin dışında bu coğrafyayı metalaştıran başka düzenlemelere de değinmek gerekiyor. HES'ler bölge için çok ciddi bir sorun. Bununla alakalı yapılmış yığınla bilimsel çalışma var. Biz Oğuz Kurtoglu hocanın çalışmalarını inceledik. Kurutulan derelerin çevresindeki canlı yaşamının nasıl olumsuz etkilendiğini görebilirsiniz. Onun dışında maden arama adı altında yapılan projeler var. Bazı şirketler devletten aldığı izinle maden arama amacıyla bölgenin ekosistemine inanılmaz bir zarar veriyor. İnsanlar karşı çıkıyor tabi. İzin alınan taş ocağı projesi evinin yakınıdaysa karşı çıkıyor. Evi HES yapılan dereye yakınsa itiraz ediyor. Şimdi o halde taş ocağına mı karşısın yoksa evinin yanındaki taş ocağına mı karşısın? Bu ikisi çok farklı şeyler. Örnek vereyim bir meydana biz HES istemiyoruz dedik. Orada birisi "Arhavi'de HES istemiyoruz." dedikten sonra "Hayır biz Arhavi'de değil, hiçbir yerde HES istemiyoruz." dedik. Bu coğrafya hepimizin. Kaçkarlar buranın kalbi. Sadece kendi evimizi değil bu coğrafyayı evimiz olarak görmeliyiz. İşte o zaman koruma ve gelecek kuşaklara aktarma bilincini inşa edebiliriz. (STK1)

Koruma-kullanma dengesini bozan bir diğer unsur çevre bilincinin yetersizliğidir. Bölgede hem turistlerin hem yöre insanın doğayı düşüncesizce kirleten eylemleri kaynakların korunmasına önemli ölçüde zarar vermektedir. Özellikle son zamanlarda bölgenin popüler hale gelmesi daha çok ziyaretçinin gelmesini sağlasa da katılımcıların görüşüne göre bunların önemli bir kısmının çevre bilincine sahip olmadığı ve bu sorumlulukla hareket etmedikleri düşünülmektedir. YH4 kodlu katılımcının "*Şikâyet ettim ben daha önce çoğu kez. Buraya gelenler dereye çamaşır yıkıyor dedim. Gözlerimle gördüm. Şampuanla banyo yapan var dedim. O suyun içindeki de can değil mi?*" ifadesi yerel halkta kaynakların kirletilmesi karşısında duyulan rahatsızlığı özetlemektedir. Bu nedenle doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı ve kontrolsüz ziyaretçi faaliyetlerine yönelik kolluk kuvvetlerinin bölgede denetimini arttırması önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Burada ben yıllarca öğretmenlik (sınıf öğretmeni) yaptım. Aslen Rizeliyim. Buranın doğasını koruyamadılar diyor bazıları. Ben de diyorum ki koruyamadılar değil korumak istemediler. Şimdi şuradan biraz yukarıya yürürseniz buz gibi akan bir dere görürsünüz. Köprünün başında gittiğinizde o güzelim suyun içinden akan, derenin kenarında duran envai çeşit şey bulacaksınız. Şikâyet ettim ben daha önce çoğu kez. Buraya gelenler dereye çamaşır yıkıyor dedim. Gözlerimle gördüm. Şampuanla banyo yapan var dedim. O suyun içindeki de can değil mi? Buraya gelen insanın ben doğayı seviyorum, kuşların sesine aşığım filan dediğine aldanmayın. Doğayı seven, her şeyi geçtim vatanını seven insan bunu yapmaz. Sorun da orda zaten dışarıdan gelen insan senin değerini, senin suyunmu

ormanınmış niye kafaya taksın. Sen burayı korumazsan, denetlemezsen, milletine bakmadan ceza vermezsen kim niye uysun kurallara? (YH4)

Diğer yandan başka bir sorun da turizm amaçlı kazanç çabasının yıkıcılığıdır. Bölgede hızla gelişen turizm yerel halkın tarımsal arazileri üzerindeki üretimi durdurmasına ve bu alanlarda yapılaşma yönünde girişimlerde bulunmasına neden olmaktadır. Bu da Doğu Karadeniz kırsalının dramatik bir biçimde betonarme yapılarla örülmesine yol açmıştır. Koruma-kullanma dengesi açısından önemli bir tehdit olan bu yapılaşma eğilimi kırsal yaşam açısından yıkıcı sonuçları beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda kırsalda inşa edilen bu yapılara ilişkin güvenlik kaygılarının da olduğu görülmektedir. YH4 kodlu katılımcı bölgedeki yapılaşmanın dayanıksızlığını ve içerdiği güvenlik riskini şöyle açıklamaktadır; *“Yaptığı binayı o kadar ucuz malzemedan yaptırıyor baksan tuğlası görünüyor. Sıvası yok. Ama Araplar geldiğinde o sıvasız evde yer bulamazsın.”*

Şimdi benim burada en sevmediği şey buranın kendi insanın yaptığı bir ayıp. Sırf Araplardan daha çok para kazanmak için annesinin babasının evini yıkıyor. Bahçesindeki meyve veren ağacını kesiyor. Bir zamanlar mısır ektiği tarlaya iki günde bir yapı dikiyor. Yaptığı binayı o kadar ucuz malzemedan yaptırıyor baksan tuğlası görünüyor. Sıvası yok. Ama Araplar geldiğinde o sıvasız evde yer bulamazsın. (YH4)

Başka bir sorun da bölgedeki turizmin ekoturizmle ilişkilendirilmesidir. STK3 kodlu katılımcının *“ekoturizm dediğinizde bu tarz lokasyonları koruma kullanma dengesi içerisinde kıymetini bilen insanların ziyaret edileceği bir potansiyel ruh anlaşılmalı.”* ifadesi ekoturizmin dayanması gereken temel hakkında fikir vericidir. Bu yaklaşıma göre bir bölgede yapılan turizme ekoturizm denilebilmesi için temel koşul koruma-kullanma dengesine dayalı olmasıdır. Yani başka bir ifadeyle, turizmin doğada ya da kırsalda yapılıyor olması tek başına ekoturizm olarak adlandırılmasına yetmemektedir. Bölgede turizmin ekoturizmle çelişen önemli boyutları bulunmaktadır. Bunların başında kırsal alanın kontrolsüz bir biçimde ticarileştirilmesi gelmektedir. Bu nedenle Karadeniz turizmi doğal kaynakların ve geleneksel kırsal yaşamın korunmasına dayanan ekoturizm faaliyetlerinden ayrılmaktadır. Kırsalda turizm planlamasının yetersizliği hem doğal kaynaklar açısından hem de tarım ve hayvancılık gibi yerel toplulukların faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından belli tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Bu da uzun vadede koruma-kullanma dengesinin ağırlığının tamamen kullanma yönüne kaymasına yol açabilecektir. Bölgede henüz bu ticarileşme sürecinin yaşanmadığı yaylalarda planlanan turizmin bu dengeye göre

uygulamaya konması Karadeniz’de kırsal yaşam ve doğal kaynaklar açısından hayati bir öneme sahiptir.

Ekolojik turizm dediğinizde, ekoturizm dediğinizde bu tarz lokasyonları koruma kullanma dengesi içerisinde kıymetini bilen insanların ziyaret edileceği bir potansiyel ruh anlaşılmalı. Ama işte daha fazla insan geldiğinde o baskıyı da beraberinde getiriyorsunuz. Dolayısıyla yol gidemediğin yer senin değildir deniyor ya şimdi hayır benimdir. Ben oraya gitmesem de orası benimdir. Çünkü bana temiz içme suyu sağlar, temiz hava sağlar, gıda sağlar, besin ortamdır aynı zamanda. Dolayısıyla ben oraya gitmesem de orası bana hizmet etmeye devam eder. Ben oraya gidiyorsam oranın bir paydaşı gibi, yani ekosistemde yer alan bir unsur gibi, yaşam ortaklığı içerisinde bir faktör gibi davranabiliyorsan insan olarak, yıkıcı olmam, faydalanırım. Ama ben desin piramidinin zirvesindeyim, tepesindeyim ve aşağıdaki tüm faktörler bana hizmet etsin diye yaratılmıştır düşüncesiyle hareket ederseniz o zaman yıkarsınız. İşte maalesef bu yıkım süreci de oradan kaynaklanıyor. (STK3)

Yani ben bunun bir sosyolojik araştırmasını yapmış birisi değilim. Ama bu benim varsayımım. Gelen insanları gözlemlediğimde o koruma kullanma dengesine uymayan insanlar... İşte en son yaptığım Instagram paylaşımı. Geçen hafta Anamur'daydım. Bir tabiat harikası Anamur. Bu doğal güzellikler bizim için. Burası da sahil kenarı Bozyazı Anamur arasında bir sahil. Bakın şurası Anamur. Manzara bu. Hava kötü de olsa manzara bu biçim. Bir turizm potansiyeli var. Peki insanlar nasıl kullanmış? Ben de altına yazdım. Dedim ki tabiatın bize sunduğu güzelliklere yaşamının nimetlerinden faydalanmanın bedeli bu olmamalı. Tabiat da bedel ödüyor da o tabiatın ödediği bedel bana da yansıyor. Şişeler, camlar, orman yandığını vs. mesela. Hani kirlletici, görsel kaliteyi düşürücü unsurdan ziyade burada bir tehdit de oluşuyor. Çevreye saygı kişinin özüne olan saygıyla eşdeğer. Yani bu insan çevreye saygı göstermiyorsa bana da saygı göstermiyor demektir. Kendine olan saygısı ne kadardır onu da tartışabiliriz. Çünkü kendisi de insan. Yani bir daha buraya geldiğinde şu kirliliğin içerisinde oturabilmeyi göze alan insan saygı duymuyordur kendine. Ben burada oturmam. Burayı böyle kirllettikten sonra gelip burayı kullanmak istemem. Çöpün arasında yaşamak ister misin? Hayır. Kendi özüne olan saygısı da yok demektir. Şahsına ait alanda böyle derbeder olmayan insan, bu insan evin geçtiği zaman çöpü halının üstüne mi atıyor? Kabak çekirdeğini yediği zaman onları yere mi atıyor? Hayır. Limonu veya mandalınayı soyduğu zaman kabuklarını halın üstüne mi atıyor? Hayır. Çöpe atıyor. Değil mi? Çünkü kendi yaşam alanı. Temizlemekle mükellef olduğunu düşünüyor. Kirlletirsem ben temizleyeceğim diyor. Kirlletmeyeyim ki temiz kalsın diyor. Bir daha ekstra uğraşmayayım diyor. Değil mi? Böyle derbeder olmayan insan açık alanda böylesine vurdum duymaz olması en hafif tabirle bencillik ve saygısızlık değil midir? Dolayısıyla insanın kendine olan saygısı, insana olan saygısı, çevreye olan saygısı, o çevre içerisinde yaşayan diğer canlılarla olan saygısı olmadığı sürece bunu sağlayamazsınız. Bunu eğitimle halledebilir misiniz? Elbette ki halledebilirsiniz. Ama önce, önce insanın içinde olması lazım bazı şeyler. Dolayısıyla bizim problemimiz bu. Gittiğiniz yerin kendi şahsi alanınızmış gibi düşündüğünüzde maalesef ve maalesef orada yıkıcı bazı kullanım şekillerini ortaya çıkarabiliyorsunuz. (STK3)

Turizm altyapısı geliştirilirken bizim proje bazlı desteklerimiz buradaki turizmi sürdürülebilir hale getirmek. DOKAP'ın kuruluş amacında da geçer bu mesela. Doğu Karadeniz Bölgesinde yapılacak yatırımlar belirlenirken buranın doğasını korumaya ve geliştirme odaklı çalışmalara ağırlık vermeye çalışıyoruz. (DOKAP1)

Koruma-kullanma dengesi açısından dikkat çekilen bir diğer durum da nesli tükenme tehlikesi yaşayan türlerdir. Uzungöl’de kırmızı benekli alabalık türünün göldeki kirlenme nedeniyle giderek azaldığı ve buna dair herhangi bir girişimin

olmadığı belirtilmektedir. STK2 kodlu katılımcının bu alanın çevre koruma bölgesi olmasına karşın, korunmasıyla alakalı ciddi eksiklilerin bulunmasını şöyle ifade etmiştir; *“Bir de Uzungöl'de yani bizim gölümüzde yetişen kırmızı benekli alabalık var. Bilmem bilir misiniz ama bunun nesli çok azalmış. Hani artık korunması gereken türlerden. Daha önceden böyle tedbirleri aldılar ama şu anda tamamıyla hiç avlanmadan korunması gereken bir türmüş. Burayı korumamız gereken bir alan olarak görmek istiyoruz biz artık.”* Bu ifadeler koruma konusunda bölgede yerel halkın ve sivil toplum kuruluşlarının bireysel çabalarına kurumsal bir destek aradığını göstermektedir. Öyle ki STK2 kodlu katılımcının Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde bu konuda çalışan hocalarla bireysel görüşmeler yaparak sorun konusunda bilgilendirme çalışmaları yaptığını belirtmesi bu arayışı ispatlar niteliktedir.

Bizim Su Ürünleri fakültemiz var burada. (Trabzon) Hocamızla da görüştüm hatta bugün. Bizim şu anda çok büyük bir tehlikemiz var. 2012-2013'lerde, tam tarihin net hatırlamıyorum ama, gölün %50'si kapalıydı. Bir temizlenme olayı oldu. Gölü açtılar. Bu göl temizlendi ama şu an bugün gölün çevresinde gezdiniz mi? Gördünüz mü böyle küçük küçük şeyler gözükmeye başladı. Ne diyorduk? Müsilaj mı? Çünkü gölün altında bir bitki yaşamı var. Şöyle söyleyeyim Uzungöl'ün oluşumu farklı. Buralar normalde yeşillik alanmış. Hani böyle alttan bitkilerin yetiştiği bir alan. Gideceği güzergahta set oluşunca göl oluşmuş. Şimdi temizlenince o bitkiler tekrar bugün büyümeye başladı ve şu anda gölde adacıklar oluştu. Bu çok çirkin bir görüntü vermeye başladı. Yani Uzungöl'ün doğal güzelliğini etkileyeceğini düşünüyorum. İşte bununla alakalı biz de şimdi çalışmaları başlatıp tekrar göl temizlenebilir mi adı altında birtakım girişimler başattık. Bunun sonucunu önümüzdeki günlere gireceğiz. Bununla alakalı biz üniversiteden destek isteyeceğiz. Buradaki doğal yaşamı etkilemememiz lazım. Bir de Uzungöl'de yani bizim gölümüzde yetişen kırmızı benekli alabalık var. Bilmem bilir misiniz ama bunun nesli çok azalmış. Hani artık korunması gereken türlerden. Daha önceden böyle tedbirleri aldılar ama şu anda tamamıyla hiç avlanmadan korunması gereken bir türmüş. Burayı korumamız gereken bir alan olarak görmek istiyoruz biz artık. Bununla alakalı bir çalışma yapacağız. Bakalım ne kadar duyurabiliriz sesimizi. (STK2)

Ben aynı zamanda fotoğrafçıyım. Türkiye'de birçok yeri gezerim. Kuruyan gölleri çekiyoruz arkadaşlarla. Bir arkadaşım bunları drone ile çekiyor. 800 metre yüksekliğe çıktığınız zaman çok ilginç bir görüntüler görüyorsunuz biliyor musunuz? Göllerin kurumuş şekilleri çok ilginçtir biliyor musunuz? Hepsi bir ağaca benziyor. Çok ilginç. Mesela Burdur, Isparta civarlarında çok kurumuş göller vardır. Bu kurumuş göller dibe vurunca ağaç şeklini böyle gösterir. Yaprakları olan bir ağaç şeklinde. Burada olduğu gibi Türkiye'nin genelinde de göl seviyeleri inanılmaz düştü maalesef. (STK2)

Katılımcıların ifadelerinden hareketle bölgedeki kırsal alanların koruma kullanma dengesi açısından karşı karşıya kaldığı sorunlar şöyle özetlenebilir:

- Bütüncül bir koruma yaklaşımının olmaması: HES projeleri örneğinde görüldüğü gibi çevreye zarar verebilecek uygulama ve kararlara karşı eleştiriler bu kararların alındığı yerin dışında geniş çaplı bir itiraz ortaya çıkarmamaktadır. Daha çok çevre ve doğal kaynaklar açısından sakıncalı uygulamalardan

doğrudan etkilenen kimselerin hak kayıplarına yönelik itirazlar bulunmaktadır. Bu da çevresel konularda bölgede sivil toplumun ve kolektif bilinç mekanizmasının yeteri kadar gelişmediğini göstermektedir. Çevrenin korunmasına yönelik katılımcı bir yaklaşımın sergilenmemesi koruma-kullanma dengesini bozabilecek kararların sıklaşmasına neden olmaktadır. Bölgede koruma-kullanma dengesinin yeniden inşa edilmesi için yerel halkın çevresel karar alma sürecine katılımını kolaylaştıracak kapsayıcı bir yapının kurulması gerekmektedir.

- Çevre bilincinin yetersizliği: Bölgeye turizm talebinin artması çevre bilincine sahip olmayan kimselerin de bu tür alanlara gelmesine neden olmuştur. Çevreyi kirleten insan faaliyetlerinin giderek artması doğal kaynakların hızla kirletilmesine yol açarak korumadan daha çok kullanma ve tüketme odaklı bir turizmin yaygınlaştığını göstermektedir. Bu kapsamda çevreye zarar veren ve doğal kaynakları kirleten insan faaliyetleri konusunda denetimlerin ve cezai yaptırımların artırılması gerekmektedir. Katılımcıların belirttiği üzere kaçak avlanmadan, nehir yataklarının kirletilmesine, arazi araçlarıyla verilen zarardan orman yangını riski yaratabilecek etkinliklere karşı cezai yaptırım önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.
- Kontrolsüz ticarileşme: Bölgede turizmin yapısı resmî kurumlar tarafından her ne kadar ekoturizm olarak anılsa da kontrolsüz bir ticarileşmenin üzerine kuruludur. Bu da yapılaşmadan, ormanlık arazilerin alanının küçültülmesine ve orman sınırı dışına çıkarma uygulamalarına kadar kırsal alanda korumanın ihmal edilmesine ve kullanma ve tüketme odaklı bir ticarileşmenin hayata geçirildiğini göstermektedir.
- Koruma statüsünün yetersizliği: Uzungöl ve Ayder gibi alanlar kanunlarla korunan koruma statüsündeki özel alanlar olmalarına karşın mevcut gelişmeler koruma statüsünün yeterli olmadığını göstermektedir. Bu tür doğal yaşamı da kapsayan kırsal yerleşimlerde koruma statüsünün daha katı bir biçimde düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Örneğin özel koruma bölgesi içinde yer almasına karşın Uzungöl'de benekli alabalık türünün neslinin tükenme tehlikesi yaşaması koruma statüsünün işlevi hakkında düşündürücüdür.

Taşıma Kapasitesi Sorunu: Bilindiği üzere yayla ve mera gibi alanlar hacimsel olarak düz ova alanları kadar geniş değildir. Yaylalar çoğunlukla dağların kesiştiği

vadilerdeki sınırlı düzlüklerde kurulurlar. Bu da bu alanların çevresinin engebeli arazilerle ve dağlarla çevrilmesi anlamına gelmektedir. Bölgede turizm talebinin en yüksek iki yaylası olan Uzungöl ve Ayder benzer coğrafi sebeplerden ötürü sınırlı bir yerleşim alanına sahiptir. Engelibeli arazi ve yüksek eğimli dağlarla çevrili bu alanlarda turizmin planlanmasında taşıma kapasitesi daha da önemli hale gelmektedir. Aynı zamanda milli park ve özel koruma statüsünde olan bu alanlardaki ekosistemin diğer bölgelere göre daha hassas ve dirençsiz olması taşıma kapasitesi ölçütlerinin planlamanın merkezine konulmasını gerektirmektedir. Ancak yapılan araştırma kapsamında bölge özellikle turizm sezonunda taşıma kapasitenin çok üzerinde bir turist akınıyla karşılaşmaktadır. Bunun yanında her ne kadar ekoturizm olarak adlandırılrsa da yapı stoku ve tesisleşme açısından günümüze ulaşan gelişim bu tür yaylaların taşıyabilecekleri kapasitenin çok üzerindedir. Yaylalar bu tür yoğunluklarla doğal sınırlarının sonuna ulaştığı için bu alanların çevrelerinde yapılaşmanın yayılmasına neden olmaktadır. Böylece taşıma kapasitesi sorunu yalnızca yayla yerleşimlerinde değil bu alanların çevrelerindeki yaklaşık 50 km çapındaki alanda kendini göstermektedir. Bu nedenle hassas bir ekosisteme sahip bu bölgede ormanlık alanlardan su kaynaklarına, biyoçeşitlilikten yaban hayatına varıncaya değin genişleyen bu turizm yükünün kapsamlı bir kamu politikasıyla yeniden ele alınmalıdır. Bunun yanında doğal ve kültürel mirasın yoğunlukta olduğu bu alanda maden arama faaliyetleri turizmin olumsuz etkileriyle birleşerek taşıma kapasitesinin daha da düşmesine neden olmaktadır. 6831 Sayılı Kanun'un 16. Maddesi dayanak gösterilerek milli park statüsüne bakılmaksızın korunan alanlarda turizmin yanında madencilik gibi ticari faaliyetlerin arttırılmasından duyulan kaygı STK3 kodlu katılımcı tarafından şöyle ifade edilmektedir; *"Şimdi siz bir yeri milli park ilan ediyorsunuz, sonra da diyorsunuz ki Orman Bakanlığının izniyle burada bir maden arama işlemi gerçekleştirilebilir diyorsunuz. Verilebilir dediğiniz noktada milli parkın kaynak değeri sizin için madencilikten daha az öneme sahip bir alan olabilir manasına gelir yorumladığınızda. Ama burayı siz önemli bir alan olarak ilan etmişsiniz sonra da önemi azaldı diyorsunuz."* Bu vurgu ormanlık alanları düzenleyen mevzuatın kırsalın taşıma kapasitesinin göz ardı edilerek ticari faaliyetlerin yapılabileceğine izin verdiğini göstermektedir.

Taşıma kapasitesi açısından ele alındığında Doğu Karadeniz kırsalı hem bir turizm bölgesi hem madencilik sahası hem de hidroelektrik santraliyle enerji üretim

merkezidir. Tüm bunların bir arada yapılmasının sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımıyla örtüşmediği açıktır. Doğal kaynaklar üzerindeki bu yükün uzun vadede çeşitli açılardan sorunlar ortaya çıkarabileceği düşünülerek bölgede arazi kullanımının yeniden planlanması gerekmektedir. STK3 kodlu katılımcının “*Ama mesele hatasız bir planlama stratejisiyle sizin arazi kullanım biçimlerini iyi belirlemeniz ve size birincil öncelikle hangi manada hizmet etmesi gerektiğine inandığınız araziye o statüye büründürdükten sonra ondan vazgeçmemeniz.*” ifadesi bir alan koruma statüsüne alındığında verilen kararların o alanın taşıma kapasitesine uygun olması gerekliliğini vurgulamaktadır.

6831 Sayılı Kanun'un 16. maddesinde önceden şöyle bir ifade vardı. Üstün kamu yararı söz konusu olduğunda, (şimdi o ifade de kaldırıldı) diyor ki orman alanlarında ve bu alanları tanımlıyor, özele de indiriyor. Milli Park veya Tabiat Koruma Alanı gibi bu özel statüdeki alanları da içine katarak bu alanlar içerisinde madencilik arama işlemi yapılabileceği söyleniyor. Bu işin içine bakın eğer özel statüdeki alanları da dahil edecek şekilde izin verilebilir düşüncesini ortaya koyarsanız, şimdi milli park neresidir? Uluslararası öneme sahip doğal ve kültürel varlıkları barındıran bir alandır. Burayı devlet milli park olarak ilan eder, ayırır. Devlet der ki burası uluslararası öneme sahip bir kaynak değeri taşıyor, bu kaynak değer kültürel ya da işte Sümela Manastırı gibi kültürel bir varlığın içerisinde bulunduğu ve buna bağlı olarak önemli bir dünya potansiyeline sahip alan etrafındaki doğal kaynaklar da buna hizmet edecek şekilde koruma altına alınır. En keskin koruma statüsüdür bu. Dünya da böyle. Şimdi siz bir yeri milli park ilan ediyorsunuz, sonra da diyorsunuz ki Orman Bakanlığının izniyle burada bir maden arama işlemi gerçekleştirilebilir diyorsunuz. Verilebilir dediğiniz noktada milli parkın kaynak değeri sizin için madencilikten daha az öneme sahip bir alan olabilir manasına gelir yorumladığınızda. Ama burayı siz önemli bir alan olarak ilan etmişsiniz sonra da önemi azaldı diyorsunuz. Öyle ya, yani o önemliydi benim için ilan etmiştim ama bugün itibarıyla burada önemli bir maden potansiyeli var. Dolayısıyla altındaki de benim için önemli, kıymetli. Bunu çıkarmam lazım. O zaman bu üstündeki kaynak değerinden vazgeçme ihtimalim var. İşte Uludağ Milli Parkı'nın alan küçültülmesi gibi bir işleme gidiyorsunuz. Diğer taraftan baktığımız zaman mesela Tarım Bakanlığı tarafından yapılan işler var. Tarım Bakanlığı tarafından “büyükova” ilan edilen bir alanda daha sonra bir bakıyorsunuz termik santral için izin veriyorsunuz. Bazen hatadan dönünden oluyor. Ama mesele hatasız bir planlama stratejisiyle sizin arazi kullanım biçimlerini iyi belirlemeniz ve size birincil öncelikle hangi manada hizmet etmesi gerektiğine inandığınız araziye o statüye büründürdükten sonra ondan vazgeçmemeniz. Böyle bir yaklaşımla ancak doğal zenginlik kaynaklarımız asla çıkarılmamalıdır, asla dokunulmamalıdır gibi bir düşüncem yok. Ama neyi, nerede, nasıl, ne zaman çıkarılacağı konusunda önemli bir düşünce sistemiyle hareket edilmelidir. (STK3)

Şöyle söyleyeyim, şimdi mesela benim çalıştığım bölge, bu noktada çalışma arazim, Kaçkar Dağları, Milli Parkı, dünya üzerindeki üst sıcak noktadan bir tanesi çok önemli. Şimdi siz burayı doğru planladığınızda önemli bir turizm potansiyellerine de ulaşırsınız. Ama biz bir milli parkı turizm potansiyeli olarak değerlendirdiğimizde tamamen tesisleşme üzerinden bir otel konaklama sistemine entegre oluyoruz, empoze oluyoruz. Dolayısıyla bu da daha fazla insanın oraya gelmesini sağlayacak, altyapı yatırımının da oraya getirilmesiyle birlikte bir bozulmayı tetikleyen, artıran bir noktaya geliyor. Doğa üzerinde bir baskı oluşturuyor. (STK3)

Doğa yürüyüşünün bile taşıma kapasitesini zorladığını biliyor muydunuz? Çok masum geliyor değil mi size. İnsanlar yürüyor işte hep birlikte ne var bunda diyebilir insanlar. Ama öyle değil işte. Orada belki birkaç insanın yürümesi taşıma

kapasitesine etkisi belli olmasa da binlerce insanın yürüdüğünü düşünün her gün. İşte bu tür alanlardaki bitki örtüsü, yaban hayatı aklınıza ne gelirse hepsi olumsuz etkileniyor. (STK4)

Konuyla alakalı halihazırda Çamlıhemşin belediye başkanlığı görevini sürdüren BLDB2 kodlu katılımcı da dönemsel yoğunlukların taşıma kapasitesinin üzerine çıkılmasına yol açtığını kabul ederek bu kapsamda yapılaşmanın bu konudaki kilit rolünü şöyle ifade etmektedir:

Bizim Ayder'in dışında da doğal güzellikleriyle cennet gibi yaylalarımız var. Biz bunların taşıma kapasitesinin de farkındayız. O yerlerin güzelliklerini keşfettikçe insanlar o yerlere yoğunluk akın edebiliyor. Biliyorsunuz şu anda her şey zaten telefonda, dünya burada. Instagram'da veya sosyal medyada bir paylaşım yapıldığı zaman zaten insanlar coşkuyla oraya akın gidiyorlar. O yaylaların kaldırabileceği kapasite de belli yani. Biz orada plansız bir yapılaşmaya izin vermiyoruz kesinlikle. Allah'a şükürler olsun, bu civarda yüksek katlı çevreyle uyumsuz çok fazla yapı göremezsiniz. (BLDB2)

Katılımcıların görüşlerinden hareketle bölgede taşıma kapasitesiyle alakalı yaşanan sorunlar şöyle sıralanabilir;

- Kısıtlı alanlara sahip yayla gibi doğal alanlarda görülen ziyaretçi yoğunluğu: Sosyal medya kanalları aracılığıyla hızla popüler hale gelen doğal alanlarda artan ziyaretçi sayısı bu alanların taşıma kapasitesini zorlayan bir etki yapmaktadır. Doğa yürüyüşlerinin bile taşıma kapasitesi açısından düşünülmesi gerektiğinin altını çizen STK4 kodlu katılımcının *“Orada belki birkaç insanın yürümesi taşıma kapasitesine etkisi belli olmasa da binlerce insanın yürüdüğünü düşünün her gün. İşte bu tür alanlardaki bitki örtüsü, yaban hayatı aklınıza ne gelirse hepsi olumsuz etkileniyor.”* ifadesi taşıma kapasitesi konusundaki etkilerin azımsanmaması gerektiğini göstermektedir.
- Artan tesisleşmenin etkileri: Turizm altyapısının planlanması taşıma kapasitesi dikkate alınmadan yapıldığında doğal kaynaklar ve çevresel etkilerin hızla tükenmesi kaçınılmazdır. Bölgede katılımcıların vurguladıkları en öncelikli sorunlardan birisi olan artan yapılaşma ve tesisleşmeye bağlı çevresel etkilerinin taşıma kapasitesini zorladığı düşünülmektedir.
- Koruma amaçlı uygulanan politikaların yetersizliği: Turizm yatırımları gerekli etki değerlendirme çalışmaları yapılmadan hayata geçirildiğinde kırsalda kaynak kullanımı açısından sürdürülebilirlik sorunlarına yol açmaktadır. Turizm yatırımları için gelişim adalarının oluşturulması, kotaların, sınırların, faaliyetlerin net olarak belirlenmesi taşıma kapasitesinin güvence altına alınmasında en etkili yöntemlerdir. Ancak katılımcılara göre bölgede bu

güvenceyi sağlayabilecek kontrol, koruma ve denetim yapısı oluşturmaya dönük kapsamlı bir politika bulunmamaktadır.

Doğal Kaynakların Tahribatı ve Çevre Kirliliği: Bölgede plansız gelişen turizmin kuşkusuz en çok etkilediği alan doğal kaynaklardır. Öyle ki katılımcılarla yapılan görüşmelerde turizmin doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskı sıkça dile getirilmiştir. Turizm adaları oluşturulmadan geniş bir kırsal alanın doğrudan turizme açılması olası olumsuz sonuçların kestirilmesini güçlendiren en önemli etmenlerin başında gelmektedir. Bu da Doğu Karadeniz dağlık alanlarındaki zengin ekosistem ve doğal kaynaklar için ciddi tehditleri beraberinde getirmiştir. Yayla yollarının birbirine bağlanmasıyla artan erişim kontrolsüz bir doğal kaynak tahribatını kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir. Ancak burada tartışmayı yol çalışmaları etrafında yapmak konunun özünü kaçırmaya neden olmaktadır. Burada asıl önemli olan açılan yayla yolların hangi işlevle değerlendirildiğidir. Örneğin bu yollar ağır iş makinelerin şantiyelere erişmesine mi yoksa yaylalarda yaşayan insanların yaşamlarını kolaylaştırmaya mı hizmet etmektedir? Diğer yandan bu yollar denetimsiz bir turizm faaliyetinin parçası olma potansiyeline sahip midir? STK1 kodlu katılımcının verdiği şu örnek bölgede her gezinin doğa turizmi olmadığını göstermektedir; *“İşte mesela size Arap bir aile yönlendireceğim, lüks bir araç da vereceğim. Ne yapacağız? Yaylalara gideceğiz. Az bilinen yerlere çıkacağız ve döneceğiz. Doğanın içinde ama tamamen ondan kopuk bir bakışla yapacağız bunu.”* Katılımcı devamında bu tür bilinçsiz turistik geziler nedeniyle Doğu Karadeniz kırsalının en ücra köşesinde bile çevre kirliliğinin hatırı sayılır bir boyuta ulaştığının altını çizmektedir. O halde turizm altyapısına yönelik yatırımların bir başarı gibi sunulmasından ziyade bu tür yatırımların nasıl sonuçlar yarattığını ve hangi amaçla kullanıldığı üzerine eğilmek, sürdürülebilirlik açısından daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilecektir. Ancak bunun dışında *“Yol yaptık, yatırım da devamında gelir.”* düşüncesi bölgede yıkıcı etkilere yol açabilmektedir.

Burada bizden de buradaki eleştirdiğimiz turizm anlayışıyla teklif getirenler oldu ama biz reddettik. İşte mesela size Arap bir aile yönlendireceğim, lüks bir araç da vereceğim. Ne yapacağız? Yaylalara gideceğiz. Az bilinen yerlere çıkacağız ve döneceğiz. Doğanın içinde ama tamamen ondan kopuk bir bakışla yapacağız bunu. Bizim turizm anlayışımıza uygun olmadığını düşündük. Bu aracı da hiçbir şey yapmadan 2-3 bin dolar komisyon alacaktı. Şimdi düşünün yayla havasını solumadan oradaki kültürü tanımadan tüketim odaklı bu anlayışın bu doğal güzelliklere nasıl bir faydası olsun. Çok güzel bir doğaya çıkıyorsunuz ama kafanızı çevirdiğinizde çöpler, poşetler, plastik şişeler atılmış olduğunu görüyorsunuz. Bu bize göre doğa turizmi olamaz. (STK1)

Bölgede çevre kirliliğın artmasında hem ziyaretçilerden hem de yerel halkın kendisinden kaynaklanan bilinçsiz faaliyetler bulunmaktadır. Katılımcılar bölgede yaşayan insanların yalnızca kazanç sağlamak amacıyla rehberliğe yöneldiğini ve herhangi bir çevresel sorumluluk taşımadıklarına dair görüşler belirtmişlerdir. Örnek vermek gerekirse YH3 kodlu katılımcının *“Her tarafta yemeklerden kalanlar, çöpler görüyorum. Ormanın içlerinde ateş yakmışlar. Bir seferinde semaver gördük. Kullanmışlar almaya bile üşenmişler. Nasıl olsa giderken yanında götürmeyecek. Bizim insanımız da uyarmıyor hiç. Ne kadar çok parasını alsam o kadar iyi diyor.”* ifadesi kazanç sağlama odaklı yaklaşımın doğal kaynakların kirlenmesine nasıl bir etkide bulunduğunu özetler niteliktedir.

Aslen Maçkalyım. Turistler bizim oralara da gidiyor. Bizim oradan tanıdıklarım var. Onlar bazen bu turistleri gezdiriyor. Mangalını yakıyor. Pikniğe götürüyor. Tenceresini tavasını alıyorlar. Kendi arabalarıyla yaylalara götürüyor. Aklıma geldi mesela size şunu anlatayım. Biz de arkadaşlarla bayramda filan çıkıyoruz yaylaya. Her tarafta yemeklerden kalanlar, çöpler görüyorum. Ormanın içlerinde ateş yakmışlar. Bir seferinde semaver gördük. Kullanmışlar almaya bile üşenmişler. Nasıl olsa giderken yanında götürmeyecek. Bizim insanımız da uyarmıyor hiç. Ne kadar çok parasını alsam o kadar iyi diyor. (YH3)

Bunun yanında YH6 kodlu katılımcı başka ülkelerle Türkiye’de çevre konusundaki hassasiyeti kıyaslamaktadır. Katılımcı kendi deneyimlerine göre Batum ziyaretinde çevre konusunda kuralların daha sıkı olduğunu belirtirken Rize’de bu yaklaşımla hareket edilmediğini vurgulamaktadır.

Ben mesela Batum’a da geziyle gitmişim ve bana orada söyledikleri şey suydı. Kesinlikle yere çöp atmayın. Mesela orada bir kural olmuş ve mesela bu kuralı Türkiye’de de Rize’de de aşılayabilmeleri gerekiyor. Mesela ben oraya gittiğimde asla yere çöp atmadım ve bu benim aklımdan şu an hiç çıkmıyor. İnsanların aklında böyle bir şey kazıyabilirsin. Yere çöp atılmaması gerekiyor. Ama bizim burada turist para bıraksın da ne yaparsa yapsın düşüncesi var. (YH6)

Çamlıhemşin belediye başkanlığı görevini sürdüren BLDB2 kodlu katılımcı da bölgede doğal kaynakların korunması için turizmin ekoturizm ilkelerine dayalı olarak yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ayder’de kurulan artıma tesisi bu konuda olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Katılımcının şu ifadesi henüz tam anlamıyla başarılamamışsa da doğal kaynaklar konusunda belli bir bilincin göstergesi olarak yorumlanabilir; *“Turizmle birlikte doğal olarak kaynak tüketimi noktasında bir artış ortaya çıkabiliyor. Su da bunların başında geliyor. Biz su kaynaklarımızı temizleyerek çevreyi kirlitebilecek unsurlara karşı önlemlerimizi alıyoruz.”*

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bu konuda Çamlıhemşin Belediyesi’ne ve Ayder’e en çok katkı yapan kurumumuz. Bütün projelerimizi paylaşıp beraber yürütüyoruz. Sağ olsun sayın bakanımız Murat Kurum’un bize çok katkıları oluyor. Bununla beraber şu anda birlikte iş birliğiyle gerçekleştirdiğimiz bir artıma

testisi de yapılmış durumda. Biz burada su kaynaklarımızı korumak zorundayız. Turizmle birlikte doğal olarak kaynak tüketimi noktasında bir artış ortaya çıkabiliyor. Su da bunların başında geliyor. Biz su kaynaklarımızı temizleyerek çevreyi kirletebilecek unsurlara karşı önlemlerimizi alıyoruz. Yani, işin aslını sorarsanız burada kitle turizminden ziyade ekoturizm yapılması gerekiyor. Çünkü kitle turizminin geldiği yerde insan popülasyonu arttıkça çevreye doğacak zararlar da had safhada oluyor. Onun için ekoturizm yaptığın zaman daha modern, gelişmiş bir turizm potansiyelini ortaya çıkarabilirsiniz. (BLDB2)

Doğal kaynakların zarar görmesiyle alakalı bir diğer önemli konu bölge kırsalında maden arama faaliyetleridir. STK3 kodlu katılımcı madenciliğin yeryüzüne ve ekosisteme verdiği zararların yanında ciddi ölçüde su kullanımı gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu da madencilik konusunda geliştirilecek politikaların aynı zamanda bölgede su kaynaklarının da dikkate alınarak hayata geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Özellikle maden arama sürecinde yeraltı su kaynaklarının bozulmasının çok önemli zararları söz konusu. Aynı zamanda örneğin altın madenciliğinde siyanürlü arıtma tesislerinin ve havuzların oluşturulması madenciliği çevre ve insan sağlığı açısından önemli problemlere neden olabilecek yatırımlara dönüştürüyor. (STK3)

Katılımcıya göre risk potansiyeli yüksek bir diğer sorun bölgenin doğal kaynakları üzerinde kurulan enerji projeleridir. Hidroelektrik santrali projelerinin su kaynakları üzerinde yarattığı olumsuz etki katılımcı tarafından şöyle özetlenmiştir; *“HES planlıyorsunuz dere suyu görmeden neredeyse denize ulaşıyor. Dolayısıyla yüzde on, yüzde on beş can suyu bırakıyorsunuz dere ekosistemi bitiyor. Yani Oğuz abinin bir terimi vardır, kullanır. Ben de böyle konuşmalarında bazen ona atıf yaparak söylerim. %10 can suyu olamaz. Ona olsa olsa ‘can çekişme suyu’ denir.”*

Şimdi diyoruz mesela termik santral baskı yaratıyor. Rüzgâr enerjisi kurduğunuzda doğa üzerinde hiç baskısı yok mu? Var... Var ama fosil yakıtların emisyonlarıyla kıyasladığınızda çok daha düşük. Ya da bir yerde güneş enerjisi santrali bir dönüşüm söz konusu değil mi? Evet işte onu da mesela verimli bir tarım arazisinde kurmamalısın. Güneşlenme enerjisi yüksek diye tarım potansiyeli yüksek verimli bir arazide güneş enerji santralleri kuruyorsan o da yanlış. Yani güneş enerjisi santralini kuracak teknoloji eğer sizde değil de dışarıdan alıyorsanız bunu, yatırım maliyetleri çok yüksek seviyelere çıkıyor. Dolayısıyla asıl doğru olan onun teknolojisini üretmek, o teknolojiyle birlikte Şimdi Oğuz Kurtoğlu hocamızın bir çalışması vardı, o söylüyordu mesela. Enerji naklindeki bozulmalardan kaynaklı gereksiz enerji sarfıyatı hidroelektrik santrallerinden karşıladığımız elektrik enerjisinden daha fazla. Şimdi siz doğa üzerinde hidroelektrik santrali dediğinizde, aslına bakarsanız doğaya en az zarar veren sistemlerden bir tanesi olarak görülebilir ama kuruluş aşamasında uyguladığınız teknik doğayı mahvediyor. Bir vadi içerisinde yedi tane, sekiz tane HES planlıyorsunuz dere suyu görmeden neredeyse denize ulaşıyor. Dolayısıyla yüzde on, yüzde on beş can suyu bırakıyorsunuz dere ekosistemi bitiyor. Yani Oğuz abinin bir terimi vardır, kullanır. Ben de böyle konuşmalarında bazen ona atıf yaparak söylerim. %10 can suyu olamaz. Ona olsa olsa “can çekişme suyu” denir. Yani can çekişiyor. Yani bitirmiyorsunuz dereyi de neredeyse sıfıra indiriyorsunuz gibi bir durum var. Yaklaşıyorsunuz. Dolayısıyla oradaki sistemdeki canlılar, nem, toprak bundan olumsuz etkilendiğinde havza bundan olumsuz etkilenecek. Bu sizin tarım arazilerinize de yansıyor. Yani şey derler mesela işte su akar Türk

bakar. Oğuz abi de şey der, güneş de boşuna mı doğuyor? Yani suyun membadan çıkışı, denize ulaşımı eğer akıyor biz de bakıyoruz şeklinde bir döngüyse, eğer etrafındaki sisteme katkısı, su kaynakları, buharlaşma döngü dikkate alınmıyor ise, alınmayacaksa bunu illa da bir yatırıma dönüştürmenin gerekliliği tartışılıyorsa o zaman tamamen pragmatik bir bakışla yaklaştığınızı gösteriyor doğaya. Dolayısıyla doğada her şey bir sistemin getirisi, bir fonksiyonu var. İşte o fonksiyonu ve işleyişi kullanırken insan yıkıcı olmamalı, yapıcı olabilmeyi seçmeli. Yapıcı olurken de mutlaka yıkıcı olacaksınız. Çünkü doğaya bir sistemi kurduğunuzda mutlaka o toprak, ev yapıyoruz mesela, toprak aldırıyoruz, temel atıyoruz. Toprak yok. Bozulma var mı? Var. Ama yaşam alanlarını oluştururken buna ihtiyacımız var, barınma. Bu barınma gereksinimimizi giderirken doğa üzerinde minimum baskıyı oluşturabilecek sistemleri tercih etmek zorundayız. Biz 250 metrekaarelik, 300 metrekaarelik dairelerde geniş geniş herkesin bir odada yaşayacağı alanlara alışmışız. Konfor alanımızdan biraz feragat etmek zorundayız bazı konularda. Daha dar yaşam alanlarında belki daha kaliteli yaşayabilmenin, daha sağlıklı yaşayabilmenin yollarını aramak zorundayız.

Bunların yanında turizmin yoğunlaştığı alanlarda doğal kaynakların zarar görmesine neden olan uygulamalar da tespit edilen önemli sorunlar arasındadır. Özellikle Uzungöl bu konuda özellikle incelenmesi gereken bir kırsal turizm destinasyonudur. Çaykara Belediye Başkanlığı görevini sürdüren BLDB1 kodlu katılımcı Uzungöl’de göl çevresindeki turizme dönük gelişmelerde bazı yanlış uygulamalar olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda doğal kaynakların zarar görmesine yol açan iki temel soruna dikkat çekilmiştir. Birincisi kaçak yapılaşmadan doğan imar kirliliği, ikincisi ise yanlış peyzaj uygulamalarından kaynaklanan sorunlardır. Başkan göl çevresindeki kaçak yapıların yıkımına yönelik çalışmaların sürdüğünü belirtirken göl çevresinde yeni peyzaj uygulamalarıyla yol ve duvar gibi altyapısal unsurlara bağlı kirliliği ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerin başlatıldığını belirtmiştir. Uzungöl’de göl sınırlarının küçüldüğü ve etrafının doldurulduğuna yönelik iddiaları reddeden katılımcı bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmiştir; *“Göl dolmadı, doldurulmadı. Nihayetinde dolarak alan kazanılmadı. Doğallığı belki yapılan peyzaj çalışmalarıyla beraber değişmiş olabilir.”*

Yani heyelan sonucu oluşan bir göl Uzungöl. Yıllar önce jeolojik olarak oluşan bir yapı. Yani siz bunu diğer göllerle bir tutamazsınız. Göl betona döndü diye bir şey yok. Orada geçmiş yıllarda olan olay şu: Göl bahar dönemi yağmur yağdığı zaman şişiyordu, ulaşım kapanıyordu orada. Yani orada canlar verildi nihayetinde, insanlar öldü o sudan geçerken. Boğularak öldü, gerçek söylüyorum. Mesela çocukluğumuzda biz oradan yaylaya giderdik. Kapanıyordu, yağmur yağdığı zaman. Sonra taşkınlara karşı beton duvarlarla öyle bir düzenleme oldu. Olmazsa zaten böyle bir alan ortaya çıkmazdı. Uzungöl, yaşam alanı olan bir yer. Yani öyle doğal göl olarak burayı düşünemezsiniz. Bir yaşam var. Bu yaşam yıllarca devam eden bir yaşamdır. Etrafını düzenlemeniz gerekir. Yürüyüş yollarıyla böler, peyzajıyla böler, duvarlarla insanların yaşamını kolaylaştırırsınız. Sadece orada bir alanda taş tahkimat duvarı yapılmıştı 15-20 sene önce yaklaşık olarak. Geri kalanı tamamıyla doğallığını koruyor. Göl dolmadı, doldurulmadı. Nihayetinde dolarak alan kazanılmadı. Doğallığı belki yapılan peyzaj çalışmalarıyla beraber değişmiş olabilir. Peki yani yapmasaydık o yürüyüş yollarını, duvarları, insanlar nerede yürüyecekti? Çamur içinde mi yürüyecekti? Şimdi bazı yanlış uygulamalar

var farkındayız. Onları da yıkmaya başlıyoruz yavaş yavaş inşallah. TOKİ'nin yapmış olduğu bir çevre düzenleme projesi var. Göl, kıyı kenarda kalanları inşallah temizliyoruz. Yavaş yavaş başladık yıkmaya. Yeşil alan görünümünü korumaya özen göstereceğiz. (BLDB1)

Katılımcıların ifadelerinden ve uygulamalardan yola çıkıldığında göl etrafında yapılan tahkimat duvarı uygulamasıyla göl silüetinde önemli bir değişim olduğu kabul edilse de gölden alan kazanmaya yönelik bir uygulamanın yapılmadığı ifade edilmiştir. Ancak gölün doldurulmaması bölgede doğaya duyarlı bir altyapı ve peyzaj çalışmasının yapıldığı anlamına gelmemektedir. Özellikle uydu görüntülerinde göl sınırlarındaki duvar uygulamasının gölün doğal görünümüne ve dokusuna önemli bir zararı bulunmaktadır. Aynı zamanda doğal kıyıların ortadan kaldırılması katılımcılara göre göl içindeki canlı yaşam açısından da belli değişimlerin oluşmasına neden olmuştur. Mevsimsel olarak göl kenarında balık ölümlerinin artması yapılan duvarlar ve göl içindeki sirkülasyonun azalmasına bağlı ortaya çıkan kirlilikle ilişkilendirilmiştir.

Bunlara ek olarak doğal kaynaklar için bir diğer risk kaynakların aşırı kullanımı sorunudur. Uzungöl ve Ayder gibi kırsal yerleşimler su ihtiyacını dağlardan çıkan doğal kaynak sulardan karşılamaktadır. Bu kaynaklar bölgedeki insanların ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olsa da artan turizmle birlikte kaynakların aşırı kullanımına yönelik bazı görüşler dile getirilmiştir. STK2 kodlu katılımcı gelecekte yaşanabilecek su sorununa yönelik kaygısını şöyle ifade etmektedir; *“Ama bir 10-15 yıl öncesine kadar bizim su depolarımız evimizin arkalarındaydı. Doluyordu böyle. İçiyorduk yani mis gibi berrak su içiyorduk ama şu anda kilometrelerce uzaklıktaki yerden suyumuzu alıyoruz. Şebeke suyuyla yani. Ama bunun ileride ciddi bir sorun olacağını düşünüyoruz yani. Çünkü o kaynaklar kurursa suyumuz yok. Gölden arıtıp içeceğiz herhalde Arabistan gibi artık.”*

Çok güzel bir konuya değindiniz. Şimdi burada (Uzungöl) suyumuz nasıl temin edilir biliyor musunuz? Bizim bu eski kar yağışları diyorduk ya, bu kar yağışlarında bizim su kaynaklarımız doluyordu. Şu anda kar yağışı az olduğu için su kaynaklarımızda da problemlerimiz var. Yani işin açıkçası şöyle söyleyeyim. Şu anda ırmaklara bağlı. Ama kullanılmayan yani tepelerde bizim çok daha güzel coğrafyamız var yukarılarda. Oraları kimse keşfetmedi hala ama ırmaklar harika akıyor orada. O ırmakları belediye artık kontrol altına alarak, ilaçlayarak bize gönderiyor. Ama bir 10-15 yıl öncesine kadar bizim su depolarımız evimizin arkalarındaydı. Doluyordu böyle. İçiyorduk yani mis gibi berrak su içiyorduk ama şu anda kilometrelerce uzaklıktaki yerden suyumuzu alıyoruz. Şebeke suyuyla yani. Ama bunun ileride ciddi bir sorun olacağını düşünüyoruz yani. Çünkü o kaynaklar kurursa suyumuz yok. Gölden arıtıp içeceğiz herhalde Arabistan gibi artık. (STK2)

Çamlıhemşin belediye başkanı olan BLDB2 kodlu katılımcıya doğal kaynakların turizm kaynaklı olarak zarar görme potansiyeline yönelik yöneltilen soruda bilinç düzeyinin yüksekliği dikkat çekicidir. Çaykara belediye başkanı olan BLDB1 kodlu katılımcıdaki bilinç düzeyine benzer şekilde BLDB2 kodlu katılımcı da turizmin ancak doğal kaynakların korunmasıyla sürdürülebilir olduğuna yönelik ifadelerde bulunmuştur.

Doğayı tahrip ettikten sonra hatırlayacak bir şeyin olmaz. Hiçbir anlam da ifade etmez yaptığın turizm. Ben belediye başkanı olarak bunun çok iyi farkındayım. Burayı korumazsak, turist bir gelir, iki gelir. Ama üçüncü de bir bakmışsın kimse kalmamış. Eksiklerimiz yanlışlarımız yok değil. (BLDB2)

Belediye başkanlarının belli bir bilince sahip olmasına karşın bölgede doğal kaynakların korunmasıyla çelişen uygulamaların olduğu göz önüne alındığında belli çıkarımlar yapılabilir; İlk olarak belediye başkanları koruma-kullanma bilincine sahip olsa da bunu gerçekleştirebilecek teknik bilgi, deneyim ve kaynağa erişimde sorun yaşıyor olabilir. İkincisi yerel yönetimler kaynakların korumasına yönelik yeterli denetimi ve cezai yaptırımını uygulamıyor olabilir. Son olarak yerel yönetimlerin kararlı yaklaşımına rağmen halkın doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına yönelik bilinç düzeyinin düşük olmasından dolayı doğaya zarar veren faaliyetler yaygınlaşmış olabilir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler kapsamında bu üç çıkarımın da bölgede bazı gerçekliklere karşılık geldiği görülmüştür. Hem Trabzon hem de Rize açısından ilçe düzeyinde yerel yönetimler açısından şu sorunlar bulunmaktadır:

- Mali kaynaklar açısından görece zayıf, teknik anlamda doğal kaynakların korunması amaçlı projelerin hayata geçirilmesi için desteğe ihtiyaç duyan yapılardır.
- Kaçak yapılaşma, doğal kaynakların tahribatı ve çevre kirliliği konusunda denetim ve cezai işlem uygulamaları yeterli düzeyde değildir.
- Hem Trabzon hem de Rize’de yaşayan halkın turizm kaynaklı kazanç elde etme eğilimi nedeniyle doğal kaynakların korunması sorumluluğu konusunda yeterli bilinç düzeyine sahip olduğu söylenemez.

Katılımcıların görüşlerin yola çıkıldığında bölgede doğal kaynakların tahribatı ve çevre kirliliğinin nedenleri şöyle özetlenebilir:

- Turizmin tüketim odaklı olmasından dolayı doğal kaynakların zarar görmesi: Bölgede turizm doğa koruma odaklı bir yaklaşım yerine tüketim ve kazanç odaklı yapıldığı için doğal kaynakların hem turizm sektörü açısından hem de

turistler açısından korumaya dayalı bilinç düzeyi yeterli değildir. Bu nedenle bölgede doğal kaynakların korunması, kaynak kullanımı konusunda tüketim ve kazanç odaklı yaklaşımı engellemeye yönelik kararların alınmasına bağlıdır.

- Çevre bilincinin yeterli düzeyde olmaması: Katılımcıların görüşlerinde doğal kaynakların kullanımı ve çevre konusunda duyarlılığın yeterli düzeyde olmadığına yönelik tespitlerin sıklığı dikkat çekicidir. Hem yöre halkının hem de bölgeye gelen ziyaretçilerde çevreye verilen zararın uzun vadeli sonuçları konusunda farkındalık düzeyinin düşük olması kaynakların zarar görmesinde ve çevresel kirliliğin geniş bir ölçeğe yayılmasında etkili olarak görülmektedir.
- Turizm altyapısının doğal kaynakları koruma odaklı inşa edilmemesi: Turizm yoğunluğu nedeniyle inşa edilen yollar ve peyzaj çalışmaları bölgede doğal dokunun zarar görmesine yol açmaktadır. Artan turist talebini karşılamak için yapılan yatırımlar önceden yayla konumunda bulunan alanların kentsel donatılarla dönüştürülmesine yol açmıştır.
- Aşırı tüketim baskısı: Turist talebinin dramatik olarak yükselmesiyle bölgede su ve enerji kaynaklarının tüketiminde ciddi artış gözlemlenmiştir. Bu kaynakların azalması ve kirletilmesinin yanında uzun vadede su gibi konularda krizlerin yaşanması öngörülmektedir.
- Maden arama faaliyetleri: Bölgede maden arama izinlerinin verilmeye başlanması yerüstü ve yeraltı kaynakları için ciddi risklerin oluşmasına yol açmaktadır. Madencilik ormanlık alanlarda ve canlı ekosisteminde yıkıcı etkisinin yanında altın arama gibi faaliyetlerde siyanür kullanımı ve aşırı su tüketimi gelecekte kırsal yerleşimlerin, ormanlık alanların, su kaynaklarının ve toprak yapısının bozulmasında etkili olacağı düşünülmektedir.
- Hidroelektrik santrali projelerinin nehirler üzerinde etkisi: HES'ler doğru planlanmadığında çevre üzerinde belli başlı etkileri bulunmaktadır. Bunların başında suyun muhafaza edilmesinden dolayı nehir yataklarında canlı yaşamın zarar görmesi gelmektedir. Diğer yandan bu kaynaklardan su temin eden yerleşimler ve tarım zarar görmektedir. Son olarak bu tür alanlarda aşırı yağış nehir yataklarında inşa edilen setlerin patlamasına ve şiddetli sel nedeniyle su güzergahı üzerinde bulunan toplulukların ve canlı yaşamın zarar görmesine yol açabilmektedir. Katılımcılar bu tür projelere yukarıdaki nedenlerden dolayı kuşkuyla yaklaşmaktadır. Özellikle şu değerlendirme projelerin doğayla daha uyumlu olarak planlanması gerektiğini göstermektedir; “*HES planlıyorsunuz*

dere suyu görmeden neredeyse denize ulaşıyor. (...) %10 can suyu olamaz. Ona olsa olsa 'can çekişme suyu' denir.”

Çevresel Etkilerin İklim Krizi Açısından Sonuçları: Bölgede kırsal alanda yaşanan dönüşümün ekolojik açıdan çeşitli sonuçlar doğuracağına yönelik belli görüşler bulunmaktadır. Alanında uzman katılımcılarla yapılan görüşmelerde Doğu Karadeniz kırsalında doğal kaynaklar üzerinde çeşitli faktörler nedeniyle ortaya çıkan baskının iklim krizi açısından başlıca sonuçları olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda farklı yaklaşımlar olsa da katılımcıların ifadelerinde ortak görüş şöyle özetlenebilir; *“Orman alanlarının kullanım dengesi içerisinde turizmin hacmi daha çok artarsa bunun ciddi ekolojik sonuçları olacaktır. (STK3) Maden arama faaliyetleri ve enerji projeleri kadar turizm de bölge kırsalında yıkıcı etkilere sahip olduğu için çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği üzerindeki baskının giderek arttığı söylenebilir.*

Bunun yanında dünya genelinde yükselen ortalama sıcaklıklar ve artan kuraklık günümüzde doğal kaynakların ve ormanların canlı yaşamının öneminin fark edilmesini sağlamıştır. Küresel olarak iklim değişikliği konusunda ortaya çıkmaya başlayan olumsuz sonuçlar çevre bilincinin bir tercihten çok canlı yaşamının devamlılığı için bir zorunluluk düzeyine gelmiştir. Bu konuda devletlerin, uluslararası kuruluşların ve sivil toplumun ortak bir çaba geliştirmeye başladığı bu dönemde Türkiye de iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini önlemeye yönelik politikalar geliştirmek için istekli olduğu görülmektedir. Örneğin Çevre ve Şehircilik Bakanlığına *“İklim Değişikliği”*⁴²² ibaresini ekleyerek bakanlık düzeyinde kararlı bir duruş göstermektedir. Ancak ilgili bakanlığın yetkilerindeki genişlemeler ve çevre mevzuatında doğayla çelişen düzenlemeler uygulama aşamasında bu ilkesel tutumun sürdürülmesinde bazı eksiklikler olduğunu göstermektedir. Doğu Karadeniz Bölgesinde iklim değişikliği konusunda bu hassasiyetin yeterli düzeyde olmadığı hem arazi kullanım biçimlerinden hem doğal kaynaklar üzerindeki zararlar ve çevre kirliliğinden hem de kontrolsüz turizm genişlemesinden anlaşılmaktadır. TEMA Trabzon Koordinatörlüğü görevini üstlenen STK3 kodlu katılımcı yıkıcı faaliyetlerin toplam etkisinin çok daha fazla olduğunu ve bu konuda irade zayıflığını şöyle ifade etmektedir: *“...zincirleme*

⁴²² Resmî Gazete, 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Resmî Gazete Sayı: 31643, 29.9.2021 ile Bakanlığın ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının Tarihçesi” <https://csb.gov.tr/tarihcemiz> (Erişim:15.01.2025)

düşünüldüğünde insan sağlığı ve çevre sağlığı açısından baktığımızda vazgeçilmesi gereken davranış biçimleri ama o vazgeçme iradesi maalesef çok kuvvetli bir şekilde ortaya çıkamıyor.”

Şöyle söyleyeyim yani iklim değişikliğine bağlı olarak doğal kaynakların son derece önemli olduğu ve korunması gerektiğine dair tarihlerin verildiği bir zaman dilimi içerisinde bu kaynakların korunmasından ziyade yeraltı kaynaklarının çıkarılmasına yönelik, fosil yakıt kullanımını destekleyici bazı sistemlerin entegre edilmesi, nükleer enerjinin kullanılması için yapılan yatırımlar ama bunun deniz suyunu kullanması, kullanılan bu suyun geri dönüşünün mümkün olamaması çok önemli çevresel olumsuzluklara neden olabilecek durumlar. İşte kömürün kullanılması, termik santraller, termik santrallerin karbon emisyonları üzerindeki etkisi, kömürün kullanılmaya devam ettiği sürece kömür madenciliğine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, fosil yakıt kullanımının devam etmesi durumundaki karbon emisyonlarının artışı, çevresel alanlar üzerindeki etkisi, tarıma olan olumsuz etkisi. Bunlar zincirleme düşünüldüğünde insan sağlığı ve çevre sağlığı açısından baktığımızda vazgeçilmesi gereken davranış biçimleri ama o vazgeçme iradesi maalesef çok kuvvetli bir şekilde ortaya çıkamıyor. (STK3)

Doğal kaynakları koruma iradesindeki yetersizlik katılımcılara göre gelecekte iklim değişikliğinin çok daha yıkıcı etkilerinin görülmesine yol açacaktır. STK3 kodlu katılımcı bu sorunun öncelikle gıdaya ve temiz suya erişimde yaşanacak krizlerle kendini göstereceğini ve acilen doğal kaynakların kullanımında ve tüketim alışkanlıklarında ciddi bir dönüşüm olması gerektiğini vurgulamaktadır. Katılımcı bölgede orman statüsünde bulunan alanlardaki her faaliyetin küresel iklim değişikliğiyle ilişkisi göz önüne alınarak hayata geçirilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra iklim değişikliğinin olası etkileri karşısında Türkiye’de doğal kaynakların buna direnç düzeyi hakkındaki belirsizliği şöyle değerlendirmektedir; *“O zaman geldiğinde eğer sıcaklık artışları ki dünyada ortalama 2 santigrat derecelik bir artış belki de Türkiye’de çok daha yüksek bir derece olarak hissedilir. Buna bağlı olarak doğal alanlarımızın buna uyumu ne derece olacak bilmiyoruz.”*

Ama dediğim gibi işte o orman alanlarının kullanım dengesi içerisinde turizmin hacmi daha çok artarsa bunun ciddi ekolojik sonuçları olacaktır. Dolayısıyla onlarca turizm yatırım adası içerisine, Turizm Bakanlığı’yla yapılan protokollerce tahsis edilmiş alanlar. 49 yıl sonra o izinler kaldırılırsa Orman Genel Müdürlüğü en büyük otel işletmecisi olur diyorum ben mesela. Yani ona da hazırlıklı olması lazım orman mühendislerinin. Dolayısıyla işte dediğim gibi neye ihtiyacımız var? Günümüz koşulları gereği gelecek 50-60-100 yıllık projeksiyonları önemsedimizde iklim değerlerinin 2 santigrat derecelere çıkmaması, 1,5’larda kitlenebilmesi adına yapılan çalışmalar bunların hepsi. Küresel sıcaklık artışının 2 santigrat dereceye çıkma ihtimali var. Çok yakın bir derecede, 2050’lere kadar. Bunu 1,5 santigrat derecelerde tutabilir miyiz diye fosil, yakıt, kömür kullanımı ölçütleri belirledik. O zaman geldiğinde eğer sıcaklık artışları ki dünyada ortalama 2 santigrat derecelik bir artış belki de Türkiye’de çok daha yüksek bir derece olarak hissedilir. Buna bağlı olarak doğal alanlarımızın buna uyumu ne derece olacak bilmiyoruz. Hani biraz böyle felaket senaryosu gibi olacak belki ama bir gün gelecek insanlar gıdaya ve suya ulaşabilmek için birbirleriyle uğraşacaklar böyle giderse eğer. Dolayısıyla tekrar söylüyorum.

Parasal bir zenginliğinizi olmasa ancak o zenginliği tüketebileceğiniz doğal kaynaklarınızın korunmasıyla mümkün. (STK3)

Diğer yandan iklim değişikliğiyle mücadelede çevre bilinci ve sorumluluğu oldukça önemli görülmektedir. Bu bilinç tüketim alışkanlıklarından, yapılan tatillerin niteliğine, enerji kullanımı konusundaki seçimlerden yaşam tarzı değişikliklerine kadar uzanan geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu bağlamda Doğu Karadeniz Bölgesi açısından turizm alışkanlıklarının doğaya duyulan etik sorumluluk ve bu bilinç çerçevesinde dönüştürülmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve iklim değişikliğiyle mücadelede öncelikler arasında yer alması gerekmektedir. Bu bilincin ben merkezli bir yaşam tarzı yerine gelecek kuşakların ve başka insanların yaşamını düşünerek hareket etmeyi sağlayarak olumlu sonuçlar alınmasında etkili olacağı şöyle ifade edilmiştir:

İnsanın temel ihtiyaçlarından en temel olanı barınma ve beslenme. Eğer bunları sağlayacak alanlarınız yoksa kaos olur. O kaostan da hiç kimse hoşnut olmaz. Dolayısıyla bunu bilerek yaşaması lazım insanların. Bunu bilerek yatırıma gitmeleri gerekiyor. Bunu bilerek bireysel davranış biçimlerini düzenlemeleri gerekiyor. Herkesin karbon ayak izini minimize etmek adına çaba sarf etmek lazım. Talep oluşturuluyor. O talebin karşılığında bir arz ortaya çıktığında da doğa üzerinde bir baskı oluşuyor. İşte bir tişörtün doğa üzerindeki baskısı yaklaşık 2,5 ton su demek. Yani 2,5 ton su önemli bir rakam. Bir jean pantolon için 9000 ton su demek. İşte paranız vardır 10 tane jean pantolon alır giyersiniz eskimeden atarsınız, yenisini alırsınız, benim param var dersiniz ama aslında hakkınız yoktur. Bunu yapmaya hakkınız yoktur. İşte onu kavrayabilmek önemli. İnsanların temel ihtiyaçları doğrultusunda, gereksinimleri doğrultusunda herkesin iyi giyinmeye, iyi beslenmeye, iyi gezmeye hakkı var tabii ki ekonomisi doğrultusunda. Bunları yaparken de başkalarının yaşam alanları üzerinde yarattıkları baskının varlığıyla kendilerini biraz geri çekebilme arzuları, hevesleri ve düşüncelerinin de olması gerektiğine inanıyorum. Böyle yaşayan toplumların varlığı ve insanların sayısının artışı gerçek manada iklim değişikliğiyle mücadelede sonuç verecek durumların ortaya çıkışını sağlayacak diye düşünüyorum. Umarım o aydınlanma bir an önce yaşanır. Yoksa gidişat bence iyi değil yani. (STK3)

Küresel sıcaklık artışları ve iklim değişikliğinin bölgede etkilerini göstermeye başladığına dair katılımcı görüşleri dikkat çekicidir. Bölgenin kış mevsiminde aldığı kar yağışı seviyelerinde yaşanan ciddi düşüşler yerel halk tarafından da gözlemlenmektedir. Örnek vermek gerekirse STK2 kodlu katılımcının “Kış mevsiminde burada 1,5-2 metre kar olurdu. Bakın abartmıyorum. Çünkü hatta çalışmalar da çok yapılmış 1,5-2 metre kar olurdu. Ama 2010 yılından sonra iklimde bir değişim oldu burada. Bu kar yağışları ilkbaharda eridiği zaman dereler taşar giderdi. Gölü doldururdu.” ifadesi kar yağışında yaşanan düşüş sebebiyle bölgede su kaynaklarının tehlikeye girme riskine dikkat çekildiğini göstermektedir. Uzungöl’de göl çevresinde yapılan duvar çalışmaları sonrasında yolların yükseltilmesi ve kar yağışına bağlı su yetersizliği gölün çok daha düşük bir seviyede görünmesine yol

açmıştır. Bu anlamda katılımcıların “Uzungöl havuz oldu.” şeklinde basına yansıyan bakış açısını yapılan düzenlemeler ve iklim değişikliğine dayandırarak belli ölçüde doğruladığı düşünülebilir; “Gerçekten o resimlere baktığınız zaman gerçekten havuz gibi olmuştu. Hatta bu terimi ilk önce biz kullandık.”(STK2) Ancak burada sorun gölün silüeti ve peyzaj düzenlemelerinden çok daha karmaşık ve ciddidir. Gölün yapısındaki değişimde bölgede iklim krizine bağlı su kaynaklarının azalması ve kuruma tehlikesi gündeme getirilmelidir. Gölü besleyen kaynak suların ve yağışların yakın gelecekte daha da azalacağı düşünüldüğünde bu alana adını veren “Uzungöl” zaman içerisinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir. Ancak bu sorunu iklim krizine indirgemek bu araştırma boyunca bölgede kontrolsüz gelişim gösteren kırsal turizm faktörlerini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Havuz şeklinde görünmesinden ziyade Uzungöl’de gölün ekolojik yapısının korunmasına ve gölü besleyen su kaynaklarının muhafaza edilmesine yönelik araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Diğer yandan gölün kirlilik biriktirmesi ve akarının olmaması konusunda alanında uzman isimlerden oluşturulacak bir eylem grubuyla yapılması gerekenlerin hızla hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Şöyle söyleyeyim, kaç yılıydı zannedersem 2010 yılıydı. Yolları yükseltip bir duvar yapıldı göl çevresine. Uzungöl’de su kaynakları çok. Kar çok yağardı. Biraz olayın başına gideyim öyle anlatayım ben size. Kış mevsiminde burada 1,5-2 metre kar olurdu. Bakın abartmıyorum. Çünkü hatta çalışmalar da çok yapılmış 1,5-2 metre kar olurdu. Ama 2010 yılından sonra iklimde bir değişim oldu burada. Bu kar yağışları ilkbaharda eridiği zaman dereler taşar giderdi. Gölü doldururdu. Göl o zaman şu geldiğiniz yolun yol seviyesi gölle aynıydı ve sürekli sudan kapanırdı. Bununla alakalı bir çalışma yapmışlar. Hani biz yol seviyelerini kaldıralım dedim. Yol seviyelerini kaldırdılar da ama abartılı kaldırıldı. Şans odur ki eskisi gibi de kar olmadı, sular da artmadı. Şu anda derelerimiz bomboş yani. İlkbaharda bile derelerimiz bomboş. Ama onlar bunu öngörmüş, kaldırmışlar. Biz o sıralarda ciddi anlamda burada eylemler yaptık. Yani yürüyüşler yaptık, basın çağırdık falan. Beş metrelik duvar yapmışlar bu çok fazlaydı. Onun iki metresini daha sonradan kırdırdık. Daha sonra bu duvarı gizlemek için bazı çalışmalarımız oldu. Gerçekten o resimlere baktığınız zaman gerçekten havuz gibi olmuştu. Hatta bu terimi ilk önce biz kullandık. Ondan sonra bu iki metresi kırıldıktan sonra şu andaki o betonarmelerin çoğu yeşillik oldu. Bilmiyorum fark ettiniz mi? Yani betonarme görüntüyü gelirken çok az görmüşsünüzdür. Çünkü yeşillikli ağaçlarla kapatılmış, sarmaşıklarla kapatılmış. Hani şu andaki o havuz konumuna katılmıyorum. Ama 2010’larda, 2012’lerde doğru mu? Doğru. Öyle bir görünüm vardı. (STK2)

Katılımcıların değerlendirmelerinden yola çıkıldığında Doğu Karadeniz Bölgesi kırsalında gerçekleşen faaliyetlerin iklim değişikliğine bağlı olumsuz etkileri şu nedenlerden dolayı derinleştirmesi öngörülmektedir:

- Orman ekosisteminin yapılaşma nedeniyle zarar görmesi: Ormanlık alanların karbon tutma kapasitesi ve iklim açıdan dengeleyici özellikleri plansız

yapılaşma nedeniyle tehlikeye girmektedir. “Orman alanlarının kullanım dengesi içerisinde turizmin hacmi daha çok artarsa bunun ciddi ekolojik sonuçları olacaktır. (STK3) öngörüsü bölgede iklim değişikliğiyle mücadele için ormanlık alanların korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarımını garantiye alacak yasal düzenlemelerin zaman geçmeden hayata konulması gerekliliğini göstermektedir.

- Su kaynaklarının azalması: İklim değişikliğinin en somut etkilerinden birisi olan yağış seviyelerinde azalma ve su kaynaklarının tehlikeye girmesi bölgede de gözlemlenen bir durumdur. Örneğin Uzungöl’de tarihinde hiç olmadığı kadar su seviyesi çekilmekte ve göl kenarındaki yanlış uygulamalar ilerleyen yıllarda daha büyük sorunları tetikleyebilecek bir etkiye sahiptir.
- Kontrolsüz turizme bağlı olarak karbon ayak izinin yükselmesi: Bölgede araç trafiği ve ulaşım sorunlarına yönelik katılımcıların şikayetleri belli bir sıklığın üzerindedir. Özellikle turizm döneminde Uzungöl ve Ayder girişinde kilometrelerce araç kuyruğu olduğuna yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Saha araştırması kapsamında araç sayısının çokluğuna bağlı olarak ortaya çıkan trafik sorunu araştırmacılar tarafından da bizzat deneyimlenmiştir. Fosil yakıt kullanan araçların doğayla iç içe olduğu bu alanda sıklığının artması hava kalitesini düşürdüğü gibi karbon emisyon seviyelerinin de yükselmesine yol açmaktadır. Diğer yandan bu alandaki trafik sorunu araçların ulaşım süresini uzatarak daha çok enerji maliyeti oluşturarak turizme bağlı kaynak tüketim düzeyini arttırmaktadır. Bu nedenle bölgede sezonda talebin arttığı dönemlerde çevreci ulaşım teknolojilerine geçilmesi hem enerji maliyetlerini düşürerek hem de doğal kaynakların daha az zarar görmesini sağlayacaktır. Diğer yandan bölgede araç sıklığının azaltılması kırsal turizm deneyiminin kalitesinin artırılması ve doğa içerisindeki görüntü kirliliğinin ortadan kaldırılmasına hizmet edebilecektir.

3.6. Turizme Bağlı Sosyo-Kültürel Etkiler

3.6.1. Turizme Yönelik Olumsuz Algının Dayanakları

Bölgede turizmin sosyo-kültürel yapıya etkilerine yönelik katılımcılara yöneltilen sorularda yerel halkın belli nedenlerden dolayı turizme yönelik olumsuz bir algıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu algının temelinde yerel halk ve turistler arasında ortaya çıkan entegrasyon sorunu yer almaktadır. Bunun nedenleri arasında

milliyet farklılığına dayalı önyargılar, yaşam biçimine dayalı ayrışmalar, kültürel kodlar ve alım gücünün ayrışmasına dayalı iktisadi nedenler bulunmaktadır. Katılımcıların görüşlerinden yola çıkıldığında kültürel entegrasyon konusunda görüşlerin ayrıştığı görülmektedir. Bazı katılımcılar bölgede kırsal turizmin gelişimine olumlu bakarken bazıları için bu durumun olumsuz etkilerine yönelik algının daha baskın olduğu görülmüştür. Özellikle Trabzon ve Rize’de Körfez ülkelerinden gelen turistlerin taleplerini karşılamak amacıyla işletmelerin Arapça tabela uygulamalarını arttırması ve fiyatlarını dolar cinsinden sunmaları bölge halkının olumsuz algısında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bölümde yerel halkın olumsuz algısının dayanakları arasında en yaygın olanları ele alınmıştır.

Tablo 3.20. Turizme Yönelik Olumsuz Algının Dayanakları

Kategori	Alt Kod
Turizme Yönelik Olumsuz Algının Dayanakları	Milliyete ve Kültürel Normlara Dayalı Ötekileştirme
	Alım Gücü Yetersizliği ve Eşit Hizmet Alamama
	Toprak Satışı Söylemi

Milliyete ve Kültürel Normlara Dayalı Ötekileştirme: Bölgede katılımcıların görüşlerinden yola çıkıldığında olumsuz algınının temel nedenleri arasında milliyete ve kültürel normlara dayalı bir ötekileştirmenin önemli bir yeri vardır. Bu algı tarihsel önyargılarla şekillenen ve kültürel farklılıklarla derinleşen bir sorun olarak bölgede turizmin sosyo-kültürel sebeplerle sürdürülebilirliği için bir tehdit oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak medyaya yansıyan “*Uzungöl Arap gölü oldu.*” gibi olumsuz söylemler de bu algının güçlenmesinde etkili olmaktadır. Özellikle Orta Doğu’dan gelen turistler üzerinden biçimlenen ötekileştirme bölgede olumsuz algının inşasında etkili olmaktadır. Yanıltıcı içerikli paylaşım ve yayınlar, sosyal medya fenomenlerinin bu algının inşa edilmesindeki rolünü katılımcıların ifadelerinde önemli hale getirmiştir. Bu tür paylaşımlar katılımcılara göre yalnızca yerel halk ve turistler arasında kültürel bir mesafenin oluşmasına değil aynı zamanda bölgede yaşamayan vatandaşlar için de Doğu Karadeniz turizmine yönelik olumsuz bir algının ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Çaykara Belediye Başkanı olan BLDB1 kodlu katılımcıya göre bu ötekileştirmede dini inanışlar, kılık, kıyafet ve yaşam tarzı etkili olmaktadır.

Katılımcının bu konuda görüşü şöyledir; *“Bunu Araplara karşı olan bir kesimin Araplara karşı olan kını olarak görüyorum. Türkiye’de nihayetinde hem kılık kıyafet açısından hem örtünmeye hem de çarşafa karşı olan bir kesim var. Bunların rahatsızlığı düşünce tarzlarından kaynaklanıyor.”* Katılımcı bunun Türkiye’ye gelen her turist için geçerli olmadığını Orta Doğu’dan gelen turistler için özel bir ötekileştirme olduğunu şöyle değerlendirmektedir; *“Ege ve Akdeniz’e gittiğimiz zaman hangi turist profillerimiz var orada? E biz onlara da mı karşı çıkalım? Ya büyük bir çoğunluğu Rus, Alman, İngiliz baktığımız zaman. Buradaki insanların genel yapısına baktığınız zaman rahatsız olmuyor insanlar da buraya gelen insanlar kapalı diye, muhafazakâr diye neden rahatsız oluyorlar?”*

“Uzungöl Arap gölü oldu.” söylemine ben kesinlikle katılmıyorum. Bunu Araplara karşı olan bir kesimin Araplara karşı olan kını olarak görüyorum. Türkiye’de nihayetinde hem kılık kıyafet açısından hem örtünmeye hem de çarşafa karşı olan bir kesim var. Bunların rahatsızlığı düşünce tarzlarından kaynaklanıyor. Bir turistten neden rahatsız olursunuz? Ben şimdi on yıl, on bir yıldır belediye başkanım. Bu karşı duruşu kesinlikle yazmanızı istiyorum. Gerçekten. Neden rahatsız oluyorlar? Elhamdülillah asayiş ve emniyet açısından kavgalarının, gürültünün, hırsızlığın olmadığı bir yer burası. Uzungöl’de kaç yaralama olayı oldu? Soruyorum, ben onu duymadım. Elbette münferit kavgalar olabiliyor, yol verme davası, araba davası, park davası. Bunlar her yerde olan. Dünyanın en demokratik ülkesine de gitseniz, en saygılı ülkesine de gitseniz bu olaylara karşılaşılabiliyorsunuz. Ama Uzungöl’de kıyafetinden ötürü insanları bir yerlere monte etmek, bu çok doğru bir yaklaşım değil. Ha ben şunu arzularım, o zaman peki. Türkiye’de sadece Araplar gelmiyor ki nihayetinde. Körfez ülkelerinden insanlar gelmiyor ki. Turizmin büyük bir çoğunluğu, 55 milyon turist geldi bu sene ülkemize. Turizm bakımından çıkarımız 55 milyar dolara yakın bir gelir. Ege ve Akdeniz’e gittiğimiz zaman hangi turist profillerimiz var orada? E biz onlara da mı karşı çıkalım? Ya büyük bir çoğunluğu Rus, Alman, İngiliz baktığımız zaman. Buradaki insanların genel yapısına baktığınız zaman rahatsız olmuyor insanlar da buraya gelen insanlar kapalı diye, muhafazakâr diye neden rahatsız oluyorlar? (BLDB1)

Katılımcının değerlendirmeleri içinde milliyete göre ötekileştirmenin nedenleri arasında tarihsel önyargılara dikkat çekilmektedir. Bu önyargının oluşmasında Osmanlı döneminden Cumhuriyet’e geçiş sürecinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ulus devletin oluşum sürecinde tarih yazımından kaynaklandığı iddia edilen ötekileştirme şöyle açıklanmıştır; *“Yüzyıl öncesinin hikayesi, tarihsel olarak da ben böyle bir tarihi de kabul etmiyorum. Yani Osmanlı’ya ihanet edildiğini düşünen böyle bir yapı, zihniyet var.”*

İkinci olarak da Araplara karşı tarihe dayandırılan bir ötekileştirme var. Yüzyıl öncesinin hikayesi, tarihsel olarak da ben böyle bir tarihi de kabul etmiyorum. Yani Osmanlı’ya ihanet edildiğini düşünen böyle bir yapı, zihniyet var. Bize tarih öyle öğretilmiş ve böyle bir tarih yok. Tarihe meraklı birisiyim ben. Elbette tarihi size nasıl anlattırsalar öyle öğrenirsiniz. Nasıl yazarsalar öyle okursunuz. Öyle zihniyenizde kalır ama böyle bir şey yok geçmişe baktığınız zaman. Ne rahatsızlığı

var bu insanların? Bizler bu sınırlar çizilmeden önce kardeşçe yaşayan medeniyetlerdik. (BLDB1)

Uzungöl Mahallesi'nin muhtarlığını yapan UZMUH2 kodlu katılımcıya göre medyadaki haberler ve paylaşımların olumsuz algının oluşmasında önemli bir yeri vardır. Katılımcı Uzungöl'ü görmeyen insanlar için bu alandaki faaliyetlerin Orta Doğu'dan gelen kimselere geçtiğinin düşünülmesine yol açtığını ifade etmektedir.

Uzungöl için *Arapgöl*, *Arapzone* gibi ifadeleri basında çok görürsünüz. Burada Araplar sezonda gelir, tatilini yapar gider. Kışın burada bir tane Arap turist göremezsiniz. İşletmecilerimizin hepsi de Türk. Burası için olumsuz bir algı yaratma peşinde olan insanların taktığı yakıştırmalar bunlar. (UZMUH2)

Çamlıhemşin Belediye Başkanı olan BLDB2 kodlu katılımcıya göre bu algının oluşmasında kılık, kıyafet ve inanç biçimleri etkilidir. Katılımcının konuyla alakalı görüşü şöyledir; *“Orta Doğu'dan gelen misafirlerimizin taleplerini karşılamaya çalışıyoruz. Ama bu duruma yanlış bir algıyla bakan insanlarımız var. Özellikle işte Ege ve Akdeniz kısmından gelenler. Onların turist algısı için buraya gelen misafirlerimiz kılık kıyafeti ve kültürü sebebiyle ötekileştirilebiliyor.”* Bir önceki katılımcının vurguladığı gibi bu katılımcı da ötekileştirmenin farklı ülkelerden gelen turistler için olmadığını düşünmektedir. Bu bağlamda Avrupa'dan gelen turistlere yönelik böyle bir ayrımcılığın yapılmadığı şöyle ifade edilmiştir; *“Yani bugün bir Avrupalı geldiği zaman kimsenin sesi çıkmaz. Yani Orta Doğu'dan geldiği zaman niye sesi çıkıyor? Adam cebine döviz doldurmuş. demiş ki ben turizm yapacağım, Türkiye'ye katkıda bulunacağım. Avrupalı turistten daha eli çok daha bol ayrıca.”*

Ben 9 sene buranın gelişmesini sağlamak arzusuyla dernek başkanlığı yaptım. Özellikle ivme, 2007-2008'den sonra hızla turizm yönünde artmaya başladı. Daha önceden sadece az düzeyde gelen vatandaşlarımız ve buradaki festivallere gelen hemşerilerimizin yanında başka ülkelerden gelen misafirlerimiz de hızla artmaya başladı. Sadece termal turizme dayalı bir turizm bölgesinden doğası ve kültürüyle de dikkat çeken bir yer haline geldi Ayder. Rabbim bize bu dünyada cennet vermiş. Nasıl biz bu tür doğal güzellikleri görmek istiyorsak başka insanlar da ne kadar uzakta olsa da gelip burayı görmek istiyor. Daha önceden İsrail'den gelen misafirlerimiz vardı. Daha sonra yaşanan sıkıntılardan dolayı bu durum değişti. Şu anda biz yoğun olarak Orta Doğu'dan gelen misafirlerimizin taleplerini karşılamaya çalışıyoruz. Ama bu duruma yanlış bir algıyla bakan insanlarımız var. Özellikle işte Ege ve Akdeniz kısmından gelenler. Onların turist algısı için buraya gelen misafirlerimiz kılık kıyafeti ve kültürü sebebiyle ötekileştirilebiliyor. Ne bileyim yani, sonuçta bu insanlar geliyorlar burada turizm yapıyorlar, geliyorlar ekonomiye katkı sağlıyorlar. Bu zamana kadar taşkınlıklarını ve bizim insanımız için bir tehdit oluşturduğuna tanık olmadım. Ayrıca Türkiye'yi ve Türk kültürünü seviyorlar. Burada bizim tarihi figürlerimizin kıyafetlerini giyip fotoğraf çekilebiliyorlar mesela. Yani bu insanlara turist olmasından ziyade buraya gelen bir misafir gibi bakmamız gerekmez mi? Doğru olan, insan olmanın gerektirdiği de budur zaten. Kimse kimseden üstün değildir, üstünlük takvadır. Yani bugün bir Avrupalı geldiği zaman kimsenin sesi çıkmaz. Yani Orta Doğu'dan geldiği zaman niye sesi çıkıyor? Adam cebine döviz doldurmuş. demiş ki ben turizm yapacağım, Türkiye'ye katkıda bulunacağım. Avrupalı turistten daha eli çok daha bol ayrıca. (BLDB2)

STK2 kodlu katılımcı ötekileştirmeye alakalı farklı bir boyuta dikkat çekmektedir. Bu nedenle ortaya çıkan sorunların ve basına yansıyan haberlerin diplomatik olarak Türkiye'yi zor duruma soktuğu düşünülmektedir. İçine turistlerin karıştığı adli olayların basında yer bulmasının ülkeler düzeyinde krizlere sebebiyet verdiğini şöyle ifade etmektedir; *“Ülkeler arası gerçekten konsolosluklar seviyesinde ciddi anlamda sıkıntı oldu. Bu ülkemizde bastırıldı ama o tarafta çok büyük bir ses getirdi. Bu yıl mesela biz Türkiye'ye gitmeyeceğiz dediler.”*

Hatta size ilginç bir şey de söyleyeceğim bununla alakalı. Bu müşteri geliyor, taksiciye parasını vermiyor. Meydanın göbeğinde, Trabzon Meydanı'nın göbeğinde. Ve burada bir taksiciyle tartışma yaşanıyor. Polis zaten orada, polis müdahale ediyor olaya. Ve yanından geçen bir genç çocuk, polise yardım ediyor gibi gözüküyor, tabii ifadesi böyle, polise müdahale ediliyor bahanesiyle Arap turisti tartaklıyor. Ve tabii buradan videosunu çekiyorlar. Bizim akıllı basın da bunu çekiyor, yayınlıyor her tarafa. Ülkeler arası gerçekten konsolosluklar seviyesinde ciddi anlamda sıkıntı oldu. Bu ülkemizde bastırıldı ama o tarafta çok büyük bir ses getirdi. Bu yıl mesela biz Türkiye'ye gitmeyeceğiz dediler. (STK2)

Katılımcı bunun yanında ötekileştirmenin bölgedeki turistlerin taleplerini başka destinasyonlara kaydırma tehlikesi yarattığını düşünmektedir. Bursa ve İstanbul örneği üzerinden turizmin tutum ve davranışlara göre dinamik olarak nasıl değişkenlik gösterdiği şöyle vurgulanmıştır:

Bursa ve İstanbul taraflarından Ortadoğu turizmin buraya kaymasında ırkçı yaklaşımın önemli bir yeri var. Çünkü onlar gerçekten bu müşterileri kaçırdılar. Onlar da kendi kültürlerine ve yaşam tarzlarına benzer buldukları için buraya geldiler. Belki ilginç gelecek ama ülkede bir turizm savaşı yapılıyor. Basın aracılığıyla turistler üzerinde olumsuz bir algı yaratmaya çalışarak kendi bölgelerine çekme çabası olduğunu görebilirsiniz. (STK2)

Katılımcıya göre milliyete ve kültürel normlara dayanan ötekileştirme bölge ekonomisi için de önemli bir sorundur. Özellikle Trabzon ve Rize'de artan tesisleşme ve turizm yatırımların bölgesel kalkınmaya dönüşmesi için turist memnuniyetine öncelik verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Katılımcı bölge için turizmin önemini şöyle özetlemektedir; *“Karadeniz'i gerçekten kurtaran şu anda Orta Doğu'dur.”*

Birileri milliyetçilik duygularını okşayarak, turizme engel oluyor. Yani tamam milliyetçilik dediğimiz zaten hepimiz milliyetçiliğiz ama bu başka bir şey, turizm başka bir şey. Ya bu ülkenin geleceğiyle alakalı bir durum. Adamlar geliyor, dini inançlarının ne önemi var. Biz Arabistan'a gidiyoruz, hac yapıyoruz, umre yapıyoruz. Kardeş gidip de oraya bir şey mi yapıyoruz? Yok. Buraya gelen insanlar da bunu yapıyor. Baktığınız zaman Avrupa'dan gelen turist var ama çok az. Daha çok bunlar Orta Doğu insanların olduğu yerde tatil yapmak istemiyorlar. Karadeniz'i gerçekten kurtaran şu anda Orta Doğu'dur. (STK2)

Bölgede yaşayan yabancı uyruklu öğrenciler bu ötekileştirmeyi deneyimlediklerini şöyle ifade etmektedir:

Ben Filistinliyim, arkadaşım da Lübnanlı. Bizim burada (Yomra) sıkıntımız ırkçılık. Arkadaşım da katılacaktır size. Biz üniversite öğrencisiyiz, sınıf arkadaşınız. Türkiye'ye eğitim için geldik. Trabzon'da yaşıyoruz. Bizi turist sanıyorlar. Kötü bakışlarla karşılaşıyoruz. Bir şey satın alırken turist zannedip dolarla fiyat söylüyorlar. (YH10)

Okuduğumuz okulda arkadaşlarımızdan bir ırkçılık görmüyoruz. Onlar bizim öğrenci olarak geldiğimizi biliyor. Okuldan çıktığımızda bir kafede otururken anlamayacağımızı düşünerek Türkçe bazı hakaretler duyabiliyoruz. Biz bir yıl Türkçe hazırlık eğitimi aldık. Böyle olduğu için anlamıyormuş gibi yapıyoruz çıkıyoruz. (YH11)

STK3 katılımcı diğer görüşlerden farklı olarak olumsuz algının oluşmasında milliyetçilikten daha çok kültürel normlar ve gündelik yaşam pratiklerinin etkili olduğunu savunmaktadır. Bölgede yaşayan yerel halkın turistlerin günlük rutinleri ve tüketim alışkanlıkları hakkındaki düşüncelerinin milliyetleri hakkındaki düşüncelerine baskın geldiği şu örnekle açıklanmıştır; *“Biraz yaşam tarzları çok dağınık. Yani benim gözlemlediğim. Yani bir restorana gittiğim zaman misafirlerimizin kalktığı bir masanın perişanlığını gördüğümde bir hijyen problemi de beraberinde olabilir mi acaba diye düşündürüyor.”* Hijyen konusunda katılımcının görüşleriyle otel işletmecileri ve restoran çalışanlarıyla yapılan görüşmelerin benzerliği dikkat çekicidir. Bu sıklık hijyen sorununun olumsuz algının derinleşmesinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Önyargı yok. Aslında şöyle önyargı, yani bir insan olan insanı niye eleştirsin? Ben turist olarak başka ülkelere gidiyor muyum? Evet, gidiyorum. Onlar da buraya geliyorlar. Turist manasında buraya gelen insanın Tabiiyeti, milliyeti ne olursa olsun sonuçta senin ülkeni gezmeye, görmeye ve burada bir ekonomik değer oluşturmaya çalışmış olan kişiye saygı duyacaksın. Ama kişinin saygınlığı da önemli. Yani kişinin saygınlığı da önemli. Biraz yaşam tarzları çok dağınık. Yani benim gözlemlediğim. Yani bir restorana gittiğim zaman misafirlerimizin kalktığı bir masanın perişanlığını gördüğümde bir hijyen problemi de beraberinde olabilir mi acaba diye düşündürüyor. Dolayısıyla insanlar belki o konuda biraz rahatsız. (STK3)

Katılımcıların ifadelerinden hareketle bölgede turizme yönelik olumsuz algının oluşmasında etkili olan milliyet ve kültürel normlara dayalı ötekileştirme faktörleri şöyle özetlenebilir:

- Milliyet ve kültürel normların farklılığı: Orta Doğu'dan gelen turistlerin milliyeti, inançları, kılık kıyafetleri ve gündelik pratikleri toplumsal dışlamanın sebepleri arasında gösterilmektedir. Çarşaf gibi giyinme tercihlerin belli bir kesimde inançsal sembollerle ilişkilendirildiği düşünülmektedir.
- Tarihsel önyargılar: Arap medeniyetine yönelik tarihten devralınan önyargılar ötekileştirmenin temel nedenleri arasında gösterilmektedir. Katılımcıların Avrupa'dan gelen turistlerin ötekileştirilmediğine yönelik ifadeleri tüm turistlere

yönelen bir ötekileştirmeden ziyade tarihsel gerekçelere dayanan tutumların etkili olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu tutumlardan yola çıkıldığında kuşaklar arasında aktarılan önyargıların bölgede turizme yönelik olumsuz algının oluşmasında payının olabileceği sonucuna varılmaktadır.

- Basının ve sosyal medyanın ayrımcı söylemleri yayması: Doğu Karadeniz turizmine yönelik yapılan haberler ve sosyal medya paylaşımlarının ayrımcı içeriğe sahip olmasının yanlış bir algının oluşmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. “Uzungöl Arap gölü oldu.” gibi ifadeler belli bir millet hedefe konularak bölge turizminde yaşanan sorunların faturasının turistlere kesilmesine yol açmaktadır. Bu da turizm planlaması ve politikasını hayata geçiren aktörlerin sorumluluğunu gölgeleyerek bölge kırsalında gözlemlenen sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır.

Alım Gücü Yetersizliği ve Eşit Hizmet Alamama: Bu bölümde bölgede turizme yönelik olumsuz algının artmasında etkili olan yerel halkın alım gücü yetersizliği ve eşit hizmet alamama sorunu katılımcı deneyimlerine dayalı olarak incelenecektir. Bu konuda katılımcı ifadelerinin sıklığı bölgede turizm sonrasında hizmetlere erişimde önemli sorunların deneyimlendiğini göstermektedir. Bunların başında mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki yükseliş gelmektedir. Turist odaklı yüksek fiyatlamanın yapılması, bölgede hem yaşam maliyetini yükseltmekte hem de alım gücü yetersizliği sebebiyle hizmetlere erişimi zorlaştıran halkın turistlere karşı olumsuz bir algı geliştirmesine yol açmaktadır. Örnek vermek gerekirse “*Bunlar geliyor buranın tadını çıkarıyor da biz çıkaramıyoruz*” (BLDB1), düşüncesinin bölgede hatırı sayılır bir karşılığı olduğu söylenebilir. Diğer yandan barınma, kira ve konut sahibi olma gibi temel ihtiyaçların bölgede turizm sebebiyle artış göstermesi bu algının güçlenmesinde etkili olmaktadır. Bu da turizmin bölgede belli bir kesim için zenginleşmeye belli bir kesim için de kaynaklara erişimin sınırlandırılmasına neden olarak iktisadi anlamda bir adaletsizlik ortaya çıkarmış olabileceğini düşündürmektedir.⁴²³ Katılımcı ifadelerinden yola çıkıldığında fahiş fiyat uygulaması ve restoran gibi alanlarda yerel halkın dışlandığına yönelik ifadelerin sıklığı dikkat çekicidir.

Çünkü bunlar (Körfez ülkelerinden gelen turistler) ırkçılıktan çok nefret eden insanlar. Irkçılıktan hiç hoşlanmıyorlar. Ya Arap ülkeleri biz bunları çok hor görüyoruz ama bunlar dünyayı gezen insanlar. Her yıl dünyanın bir tarafına gidiyor. Adamın özel hayatı beni ilgilendirmez. Dini beni ilgilendirmez. Ben

⁴²³ Bu konuda bölgede gelir dağılımının sektörel ve hane halkları düzeyinde değişimini gösterebilecek detaylı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. (y.n.)

turizm yapıyorum. Ama ırkçılıkla alakalı baktığımız zaman buralara gelenlere karşı sokakta kötü konuşmalar yapılabilir. Atıyorum, omuz atıyor. Fiziksel anlamda tepki de gösterebiliyor. Bunlar doğru bir şey değil. Toplumsal olarak biz hazır değiliz. Bakıyorsunuz, örnek veriyorum, Trabzon'da Araplar geliyor, istediği gibi mekânda oturuyor, yiyor, içiyor. Doğal olarak bazı işletmeciler de fiyatı yükseltiyor. Yerel halk oraya gidemiyor. Bu konuda da Araplara kızılıyor. Biz de burada, “Bunlar geliyor buranın tadını çıkarıyor da biz çıkaramıyoruz” gibi söylemler duyuyoruz. (BLDB1)

Turizm kaynaklı yaşam maliyetinin yükselmesine dair bir diğer örnek STK3 kodlu katılımcının açıklamalarında görülebilir. Konut piyasası üzerinde turizmin etkisini şu ifade oldukça özetleyicidir; *“Yani siz şimdi diyelim ki bir ev var 2,5 milyon liraydı. Arap misafirlerimiz konut sahibi olmak için 3-4 milyona bu evi alınca artık müteahhit 2,5 milyondan ev satmıyor.”* Emlak piyasasında bu yükselişin bölgede yaşayan halk için belli sonuçları olduğu düşünülmektedir. Katılımcıya göre fiyatların yüksekliği yerel halkın turistlere karşı olumsuz bir algı oluşturmada etkili olmaktadır. Diğer yandan Türkiye’de ekonomik sorunlar yüzünden alım gücünün düşmesine ek olarak turizm kaynaklı olarak fiyatların yükselme eğilimi göstermesi, kira ve konut fiyatları ile yerel halkın gelirleri arasındaki farkın giderek artmasına yol açtığı vurgulanmaktadır.

Şöyle bir şey var yani şimdi tabii Türkiye’de insanların alım güçleri zayıf. Şimdi dışarıdan gelen insanlara uygun alım gücüne göre bir fiyat belirlediğinde Türkiye’deki insanların bu durumdan mustarip olması da söz konusu. Yani siz şimdi diyelim ki bir ev var 2,5 milyon liraydı. Arap misafirlerimiz konut sahibi olmak için 3-4 milyona bu evi alınca artık müteahhit 2,5 milyondan ev satmıyor. 4,5 milyona çıktığınız zaman da o sizin gelirinizin çok üstüne çıkıyor. Dolayısıyla benim mal sahibi olabilmemin önünde de bir engel olduklarını düşünen kişiler de var. Böyle bir problemin varlığına inanan insanlar da var. Dolayısıyla oradan bir belki ön yargı oluşmuş olabilir. Ya da restoranlara gidiyorsunuz acayip fiyatlar çıkıyor. Şimdi tabi bunlar kontrol ediliyor. Valilikler tarafından denetleniyor. Ama fiyatların hem ekonomik durumundan kaynaklı hem de Arap turistlere sunulan hizmetin karşılığında iki fiyat yok. Yabancıya şu kadar Türkiye bu kadar demiyor. Orada bir fiyat listesi var. O fiyat listesi size fazla geldiğinde bu yüzden de huzursuzluk çıkıyor. Dolayısıyla bunlar böyle topyekûn değerlendirildiğinde evet turistlerden rahatsız olabiliyor burada yaşayan halk. (STK3)

Bunlara ek olarak yabancı turistlerin tüketime yönelik harcamalarını teşvik etmek amacıyla yapılan indirimler de bölgede turistlere karşı olumsuz algıyı pekiştirmektedir. Bu konuda YH5 kodlu katılımcının şu ifadesi dikkat çekicidir; *“Ben sadece indirim alırken o ekstra indirim alınca bu sefer diyor ki insan ya zaten paraları var bir de bizden daha ucuza alıyorlar. Kendini ikinci sınıf vatandaş gibi görmeye başlıyor insanlar bu tür örnekleri görünce.”*

Mesela şöyle bir şeyle karşılaştım ben. Bir hazır giyim mağazasında alışveriş yapıyorum. Önümde bir yabancı turist var. Alışverişini yaptığı kasada bir indirim aldı. Dönemin indirimi yani mağazanın kendi indirimi herkese yaptığı indirim. Bir de ekstra indirim aldı. Sonra ben geldim indirim aldım ekstra indirim yok mu dedim. Sadece yabancı misafirlerimize firmanın indirimi dediler. Aynı imkân bana

sunmuyor mu? Ben sadece indirim alırken o ekstra indirim alınca bu sefer diyor ki insan ya zaten paraları var bir de bizden daha ucuza alıyorlar. Kendini ikinci sınıf vatandaş gibi görmeye başlıyor insanlar bu tür örnekleri görünce. Ama sorunu turistlerde değil kendi ekonomi politikalarımızda aramamız gerekiyor. Dolayısıyla ülkemize gelen her misafiri rahat ettirmek, burayı gezip görmek, görgüsünü, bilgisini, kültürünü öğrenmek adına gelen herkesi rahat ettirmekle mükellefiz insanlığın gereği bu. Ötekisi şovenist yaklaşım olur, ırkçılığa girer. Bizim işimiz olmaz. (YH5)

Alım gücü yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan olumsuz algı için bir diğer örnek YH3 kodlu katılımcının şu ifadelerinde görülebilir; *“Meydanda (Trabzon) simit ekme yiyorum. Turistler lüks restoranlarda yemek yiyor. Biz oralara gidemiyoruz. Nasıl olsa zenginler diye gelenler her şeyin fiyatını arttırdı burada esnaf.”* Bu ifade turizmin yerlilerle yabancılar arasında mekânsal bir ayrışmaya yol açtığını açıkça göstermektedir. Katılımcılar, turistlere sunulan hizmet ve mekânlara ekonomik nedenlerle erişemediklerini ifade etmektedir. Bu vurgu bölgede neoliberal politikaların hem kırsal alanı hem de kent mekânını turizm üzerinden ticarileştirerek, yerel halkın gündelik faaliyetlere erişimini sınırlandırdığına ve yaşam maliyetlerini artırdığına yönelik önemli bir işaret olarak görülebilir.

Ben üniversiteye hazırlanıyorum. Meydanda (Trabzon) simit ekme yiyorum. Turistler lüks restoranlarda yemek yiyor. Biz oralara gidemiyoruz. Nasıl olsa zenginler diye gelenler her şeyin fiyatını arttırdı burada esnaf. Dükkanların tabelalarında Arapça şeyler yazmaya başladı. Dolarla satış yapıyormuş burada bir tane hediyelik eşya satan bir yer. Amcam okuyup ne yapacaksın dedi. Gir bir restoranda çalış dedi. Bahşişlerin aldığı paradan yüksek olur dedi. Bu sene kazanamazsam mecbur bir yere girip çalışacağım. (YH3)

Alım gücü yetersizliği ve enflasyonun yerel halk üzerinde bölgedeki hizmetlere erişimde neden olduğu adaletsizlik için bir diğer çarpıcı örnek YH4 kodlu katılımcının ifadelerinde görülebilir. *“Biz onların (turistlerin) gittiği yerlere gidemeyiz. Burada yaşayan çoğu insan onların bu dağlarda çıktığı yerleri hayatında bir kere bile görmemiştir.”* ifadesi katılımcı için bölgenin olanaklarını deneyimleme konusunda ortaya çıkan ayrışmayı özetlemektedir. Bu nedenle kırsaldaki ticarileşmenin etkisiyle yerel halk yalnızca adaletsizlikle değil, aynı zamanda neoliberal turizm stratejilerinin bir yansıması olarak sosyal dışlanma ve mekânsal ayrışmayla da karşı karşıya gelmektedir. Bu örnek turizmin bölgede halkın olanaklara erişimini kolaylaştıracak düzenlemelere ihtiyaç olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Eskiden pazara giderdim, eksik ne varsa alırdım. Şimdi pazara gitmeye korkar olduk. Her şeyin fiyatı durmadan artıyor. Turistler geldikten sonra iyice arttı her şey. Biz onların (turistlerin) gittiği yerlere gidemeyiz. Burada yaşayan çoğu insan onların bu dağlarda çıktığı yerleri hayatında bir kere bile görmemiştir. Neyle gitsin mazot olmuş kaç para. Oraya çıkacak araba da araba olacak. Yani, gitse nerde kalacak. Çocuklarını nerede yatıracak. Şimdi geceliğine 10 bin diyen var. Asgari ücret kaç para bu ülkede. İki gece kalamazsın. (YH4)

Bunların yanında eşit hizmet alamama ve turistlere öncelik verilmesi konusu sıkça dile getirilen sorunlar arasında yer almaktadır. YH7 kodlu katılımcı bu önceliğin nedenini şöyle açıklamaktadır; *“Çünkü onlardan daha çok para kazanacaklarını bildikleri için benle değil de Araplarla ilgilenmeyi tercih ediyorlar.”*

Bir kafeye oturduğumda artık mesela Türkçe yazı görmek istiyorum ama baktığımda tamamen Arapça. Bir de ben gittiğimde benden ziyade Arap müşterilerle daha çok ilgileniliyor. Çünkü onlardan daha çok para kazanacaklarını bildikleri için benle değil de Araplarla ilgilenmeyi tercih ediyorlar. Bu konuda çok büyük bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. (YH7)

Eşit hizmet alamama konusunda bir diğer çarpıcı örnek Uzungöl’de doğup büyüyen ve eski halini de deneyimlemiş olan YH2 kodlu katılımcının ifadelerinde görülmektedir. Katılımcı kendisinin Uzungöl’de bir işletmeye çay içmek için girmek istediğini ancak alınmadığını şöyle dile getirmektedir; *“Geçen burada bir çay içmek istedim almadılar beni. Teyze çay yok dediler. Ben görüyorum kaynıyor orada demlik. Buharı çıkıyor. Ama beni almadılar. Çok kahrıma gitti.”* Katılımcı Uzungöl’de işletmelerin yerel halkın ihtiyaçları yerine daha çok kazanç sağlama düşüncesiyle turistlere öncelik verildiğini iddia etmektedir. Bu konuda katılımcının şu ifadesi düşündürücüdür; *“Uzungöl’de biz yabancı olduk. Elin insanı buralı oldu.”*

Ben Uzungöl kızayım. Memleketim burası. Geçen burada bir çay içmek istedim almadılar beni. Teyze çay yok dediler. Ben görüyorum kaynıyor orada demlik. Buharı çıkıyor. Ama beni almadılar. Çok kahrıma gitti. Bunlar yokken biz burada hayvan otlatırdık. Annem saçlarımı bu gölün kenarında örerd. Şimdi ben Arap değilim diye zengin değilim diye almak istemiyorlar. Geçen bunu başkana da söyledim. Dedim beni almadı buradaki uşaklar. O da kızdı. Uzungöl’de biz yabancı olduk. Elin insanı buralı oldu. (YH2)

Diğer yandan katılımcı turist yoğunluğu nedeniyle yaşadığı yerde hizmetlere erişimde yaşanan zorlukları şöyle açıklamaktadır:

Benim çocukluğumdaki gibi değil hiçbir şey. Buraya Araplar gelecek burası kalkınacak dediler bize. Geçenlerde akrabalarım burada bir lokantaya götürdü beni. Arabayı koyacak yer bulamadı. Çocuklarım gelecekti bu yaz. Gelmeyin kışın gelin dedim. Adım atacak yer kalmadı. Gelip de ne yapsınlar burada. Her şey ateş pahası olmuş zaten. Kışın gelin dedim. (YH2)

Katılımcı görüşlerinden hareketle yerel halkın bölgede alım gücü yetersizliği ve eşit hizmet alamama sorunu yaşamasının nedenleri şöyle özetlenebilir:

- Turizmle fiyatların yükselmesi: Yabancı turistlerin alım gücü ve harcama kapasitesi nedeniyle fiyatlar yerel halkın alım gücünün üzerinde artış göstermiştir. Turistlerin dolarla harcama yapması nedeniyle yükselen fiyatlar kur farkının da etkisiyle yerel halkın mal ve hizmetlere erişiminin kısıtlanmasına yol açmıştır.

- Konut fiyatlarında artışa bağlı barınma sorununun gündeme gelmesi: Turizmin bölgede yabancılara konut kiralama ve satışı arttırması nedeniyle emlak piyasasında dalgalanmalara neden olmuştur. Bu da bölgede yaşayan insanların kira giderlerini ve konut satın alma maliyetini arttırarak alım gücü kaynaklı barınma sorunlarının ortaya çıkmasında rol oynamıştır. STK3 kodlu katılımcının değişen fiyatlar karşısında yerel halkın karşı karşıya kaldığı durumu şöyle özetlemektedir; *Türkiye’de insanların alım güçleri zayıf. Şimdi dışarıdan gelen insanlara uygun alım gücüne göre bir fiyat belirlediğinde Türkiye’deki insanların bu durumdan mustarip olması da söz konusu.*
- Hizmetlere erişimde adaletsizlik: Bölgede faaliyet gösteren restoran ve kafe gibi işletmelerin daha çok para kazanma düşüncesiyle hizmet sunumunda yabancı turistlere ayrımcılık yaptığına dair ifadelerin sıklığı dikkat çekicidir. Bölgede alım gücü sorunu yaşayan kimselerin hem tüketimleri fiyat artışlarıyla sınırlanmakta hem de gelirleri sebebiyle ayrımcılığa uğrama olasılığı artmaktadır. YH2 kodlu katılımcının yaşadığı şu deneyim bu olguyu desteklemektedir; *“Teyze çay yok dediler. Ben görüyorum kaynıyor orada demlik. Buharı çıkıyor. Ama beni almadılar. Çok kahrıma gitti.”* Katılımcı deneyimleri içerisinde sıkça yer bulan bu olgu bölgede eşit hizmet sunumunu sağlamak için denetimlerin arttırılması gerektiğini göstermektedir.

Toprak Satışı Söylemi: Bölgede turizme yönelik olumsuz algının artmasında toprak satışı söyleminin önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Basın ve sosyal medya yoluyla yayılan toprak satışı söylemleri bölgedeki sosyolojik yapının değiştiğine dair bir kaygının artmasına neden olmuştur. Özellikle kırsal arazilerin hızla yabancılara satıldığına dair haberler bölgede turistlerin turizm dışında da hedefleri olduğunu düşündürmektedir. Emlak yetkilileri ve yerel yönetim temsilcileri ile yapılan görüşmelerde toprak satışı söyleminin bölge için kayda değer ölçüde değişime yol açabilecek bir olgu olmadığını göstermektedir. EML2 kodlu katılımcının *“Burada toprak satışı başlarda oldu. Şimdi Araplar evlerini de satın burayı terk ediyor.”* ifadesi sektörün içinde olanların tam tersine bölgede yabancıların çekildiğini düşündüklerini göstermektedir. Diğer yandan EML1 kodlu katılımcının şu ifadesi de diğer katılımcıyı desteklemektedir; *“Körfez’den gelenlere biz başlarda Yomra’da daireler sattık. Hatta bize güvenen çok iş yaptığımız müşterilerimiz de oldu. Onlara kendi ülkelerindeyken ev sunumu yaptık. Şimdi çok nadir satıyoruz.”*

Bir dönem bu çok konuşuldu. Ama öyle değil. Araplar burayı seviyor ama burada güçlü yatırım yapmıyorlar. Burada toprak satışı başlarda oldu. Şimdi Araplar evlerini de satıp burayı terk ediyor. (EML2)

Körfez'den gelenlere biz başlarda Yomra'da daireler sattık. Hatta bize güvenen çok iş yaptığımız müşterilerimiz de oldu. Onlara kendi ülkelerindeyken ev sunumu yaptık. Şimdi çok nadir satıyoruz. (EML1)

Çamlıhemşin Belediye Başkanı olan BLDB2 kodlu katılımcı toprak satışı söyleminin ırkçılık yapan kimseler tarafından üretildiğini iddia etmektedir. Katılımcıya göre sosyal medya fenomenleri bu olumsuz algının yaygınlaşmasında pay sahibi olarak görülmektedir. Katılımcının konuya ilişkin açıklaması şöyledir; *“Şu telefonu eline alıp, çekim yapıp para kazanmak çok güzel. Ama gel içinde bir yaşa bakalım. Burada kış da dahil olmak üzere, insanlar karın altında işletmecilik yapıyor. Sen bunun çilesini biliyor musun? O yarattığın ayrımcı algıyla buradaki insanlara zarar verdiğinin farkında mısın?”*

Burada (Ayder) bir tane, bir parsel veya bir karış toprak alındığı yok. Sadece insanlara ayrımcı zihniyetiyle bakan, ırkçılık yapanların oluşturduğu bir algı bu. Hani ne diyorlar fenomen mi? Gelip buraya video çekip yüklüyor. Burada olan bitenle alakası olmayan, yalan yanlış şeyler söylüyor. Orta Doğu'dan gelen misafirlerimizi burada görüp, kendini fenomen diye adlandıranlar, kalkıp burada ayrımcılık yapıp, “Ben Arap Yarımadası'na mı geldim?” gibi mesnetsiz cümleler kullanmaları da bu algıya hizmet ediyor. Bunları da izliyor çok fazla insan. Buraya gelmeyen bir vatandaşımız da doğal olarak işte “Yaylalarımızı sattılar, burası elden gitti.” gibi gerçek olmayan bir algıya çanak tutulabiliyor. Sen gelip buradaki insanları dinliyor musun? Buradaki insanların çektiği sıkıntıları biliyor musun? Bu insanların neler yaşadığını biliyor musun? Şu telefonu eline alıp, çekim yapıp para kazanmak çok güzel. Ama gel içinde bir yaşa bakalım. Burada kış da dahil olmak üzere, insanlar karın altında işletmecilik yapıyor. Sen bunun çilesini biliyor musun? O yarattığın ayrımcı algıyla buradaki insanlara zarar verdiğinin farkında mısın? (BLDB2)

Çaykara Belediye Başkanı olan BLDB1 kodlu katılımcıya göre de toprak satışı söylemi yanlış bir algının ürünüdür. Katılımcı bu konuda resmî belgelerin kendi imzalarından geçtiğini belirterek taşınmaz üzerindeki tasarrufların daha çok kiralamalar üzerinden yapıldığını şöyle ifade etmiştir; *“Öyle denildiği gibi kolay kolay satmıyor burada insanlar. Yerini satmıyor, kir alıyor daha çok. Kiralamayı da 5 yıl, 10 yıl yapabiliyor. İşletmesini veya pansiyonunu kiralayabiliyor ama Körfez ülkelerinden ya da dışarıdan gelip burada faaliyet gösteren çok azdır.”*

İşte çok fazla toprak satışı yapılıyor gibi haberler var. Ya şöyle yani ben buna kesinlikle katılmıyorum. Böyle bir şey yok. Nihayetinde bunun bilgilerini, belgelerini bizden alıyorlar. Satış için emlak süreci bizim üzerimizden ilerliyor. Uzungöl'de belki satılan üç ya da dört diyelim. Orada yaklaşık bin tapu varsa, bin parsel, belki 3-4 parseli yabancılara satılmıştır. Parsel değil de bina olarak satılmıştır. Diyelim orada tek katlı, iki katlı, binalar vardır, evler vardır. Öyle denildiği gibi kolay kolay satmıyor burada insanlar. Yerini satmıyor, kir alıyor daha çok. Kiralamayı da 5 yıl, 10 yıl yapabiliyor. İşletmesini veya pansiyonunu kiralayabiliyor ama Körfez ülkelerinden ya da dışarıdan gelip burada faaliyet gösteren çok azdır. (BLDB1)

Uzungöl’de bir önceki seçim döneminde muhtarlık yapmış UZMUH1 kodlu katılımcı da toprak satışına yönelik söylemleri desteklememektedir. Katılımcıya göre toprak satışı daha çok bölge içindeki kimseler arasında gerçekleşmektedir. Bunun nedeni olarak da bölgenin gelenekleri ve kültürel normları gösterilmektedir.

Burada yanlış değerlendirilen başka bir konu daha var. Diyorlar ki buranın insanı Araplara arazilerini satıyorlar. İstisnalar dışında öyle bir durum yok. Ben buradaki satışların çoğunu biliyorum. Çaykara dışındaki birisinin bile gelip burada işletme açması ya da mesela arazi satın aldığını görmedim. Bende de o duygu var. Bütün arkadaşlarımda o duygu var. Kendi ailemde de o duygu var. Kimse satmaz ama birisi satarsa Uzungöl’den biri alır. Dışarıya satılmasın der. Bizim içimizde satılsın. Ama şunu da ifade edeyim. Uzungöl’deki bazı davalık yerler oluyor. Davalarda çıkmaza girildiğinden dolayı biliyorsunuz mobilden satışlar oluyor. Bilgisayardan otomatik sistemle elektronik ihaleler oluyor. Onlarda da Arapların mal edindiklerini görmedim. (UZMUH1)

Katılımcı ifadelerinden yola çıkıldığında toprak satışı söylemi ve bölge turizmine etkileri şöyle özetlenebilir:

- Basında ve sosyal medyanın etkisiyle yayılan olumsuz algı: Katılımcılar yabancılara toprak satışı söyleminin kayda değer bir ölçüde olduğuna yönelik düşüncelerin yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Toprak satışı söyleminin bölgedeki turizme yönelik olumsuz algıyı arttırdığı düşünülmektedir.
- Sosyolojik yapının toprak satışlarıyla değiştiği düşüncesi: Emlak piyasası ve belediye kaynakları tarafından sosyolojik yapıyı değiştirecek ölçüde bir toprak satışı olmadığı belirtilmektedir. Tam aksine yabancı vatandaşların ellerinde mülkleri satarak bölgeden çekildiğine dair görüşler belirtilmiştir.
- Toprak satışlarından ziyade kiralama yönteminin yaygın olması: Belediye kaynakları resmi kayıtlara dayanarak toprak satışından daha çok yabancıların arazi ve konut kiralama eğiliminde olduğu ifade edilmektedir.
- Toprak satışına yönelik kültürel hassasiyet: Bölgede yaşayan yerel kaynakların aktardığı bilgilere göre yabancılara toprak satışı kültürel normlar açısından hoş karşılanan bir durum değildir. Bu nedenle özellikle kırsalda arazi satışları daha çok o yerde yaşayanların kendi arasında yapıldığı düşünülmektedir.
- Yabancı turistlerin toprak satın alma eğiliminin düşmesi: Bu eğilim turizmin başladığı dönemde yaygın olmasa da görülebilirken katılımcılar günümüzde bu eğilimin giderek azaldığını belirtmektedir.

3.6.2. Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Sorunu

Bu bölümde sosyo-kültürel sürdürülebilirlik sorunu geleneksel yaylacılık faaliyetlerinin ticarileşmesi, bölgeye özgü yerel kimliğin bozulması ve kırsal peyzajda ortaya çıkan dönüşüm üzerinden açıklanmaktadır.

Tablo 3.21. Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Sorunu

Kategori	Alt Kod
Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Sorunu	Geleneksel Yaylacılık Kültürünün Ticarileşmesi
	Otantikliğin Kaybı: İnşa Edilen Otantiklik
	Kırsal Sosyal Dokunun Kentleştirilmesi

Geleneksel Yaylacılık Kültürünün Ticarileşmesi: Katılımcılara göre bölgenin sosyo-kültürel yapısı üzerinde turizm kaynaklı olarak ortaya çıkan en önemli olumsuz etkiler arasında geleneksel yaylacılık kültürünün ticarileşmesi yer almaktadır. Turizm talebi içinde önemli bir yere sahip olan yaylaların zaman içerisinde ticari kaygılarla dönüşümü bu algının oluşumunda oldukça etkili olmuştur. Hem Uzungöl hem Ayder’de artan yapılaşma, tarım arazilerinin amacı dışında kullanımı ve hayvancılığın yok olma eğiliminde olması, kırsal kültürün muhafaza edilmesinde önemli sorunlar olduğunu göstermektedir. Yaylacılık kültürünün artan taleple tüketim odaklı hale gelmesi günümüzde Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmin henüz yaygınlaşmadığı çoğu mera ve yayla için potansiyel bir tehlike oluşturmaktadır. Kırsalda geleneksel kültürel pratiklerin korunamaması, ticarileşmenin etkisiyle artan bir kimlik kaybını beraberinde getirmektedir. Bunun en somut göstergelerini yoğun talep alan turizm destinasyonlarında görmek mümkündür. Özellikle Uzungöl ve Ayder’de Karadeniz kültürünün dışında mimari yapıların artması, nargile kafelerin yaygınlaşması, atış poligonu ve 3D sinema gibi uygulamalar geleneksel yaylacılık kültürünün giderek yozlaşmasına yol açmaktadır. Bu yozlaşmaya dair daha somut bir örnek vermek gerekirse, Rizeli bir katılımcı yaylalarda üretilen başta tereyağı olmak üzere süt ve süt ürünlerine artık yöre halkı ile kent sakinlerinin erişiminin giderek zorlaştığını belirtmiştir. Bu ürünlerin, turistik tesisler tarafından doğrudan yaylalardan temin edilerek turistlere çok daha yüksek fiyatlarla sunulduğu ifade edilmiştir. Bu sürecin, Doğu Karadeniz’de yaygın olan süt ürünleri satan yerel dükkanlarda “hakiki tereyağı”na ulaşımı güçleştirdiği ve artan talep nedeniyle bazı satıcıların düşük kaliteli,

karışım yağları hakiki tereyağı olarak pazarlama eğilimini artırdığı aktarılmıştır. Tüm bu gelişmeler, Doğu Karadeniz'in geleneksel beslenme kültüründe önemli bir yere sahip olan tereyağına dayalı bir kültürel bozulmaya işaret etmektedir.

Bunun yanında bölgede kırsal turizm iddiası da bu tür gelişmeler nedeniyle gerçekliğini kaybetmektedir. Çünkü turist deneyimi içerisinde doğa ve kırsalın yeri plansız bir ticarileşme neticesinde giderek azalmaktadır. Trabzon Ortahisar Belediyesi'nde Kültür ve Sosyal İşler Şube Müdürü olan BLDM3 kodlu katılımcının şu ifadesi sosyo-kültürel açıdan bölgede turizmin sürdürülebilirliği hakkında fikir vericidir; *“Kültürümüzü muhafaza edeceğimiz yerde o gelen insanlar ne isterse onu yaptık.”*

Ben Trabzon'da uzun yıllar kendi kültürümüzü koruyalım geliştirelim diye çoğu projede yer aldım. Burada antik dönemden kalma eserlerimizi restore ettirdim. Bakanlık düzeyinde çalışmalarımız da oldu. Hatta turizm konusunda bu bölge için ilk çalışmalar yapan insanlardan birisiyim. 2010'larda şehrimizi, doğal güzelliklerimizi tanıtmak için Arap ülkelerine gittik. Resmi ziyaretlerdi bunlar. Ama şimdi geldiğimiz noktada bundan nemalanmaya çalışan insanlar oldu. Burada planlı bir şekilde başladığımız bu işten uzaklaşan uygulamalar bunlar. Çoğu da yanlış. Kültürümüzü muhafaza edeceğimiz yerde o gelen insanlar ne isterse onu yaptık. Benim amacım yine de Karadeniz kültürü tanınması, bilinmesi. Ama başka bir millete benzeyerek değil kendi değerlerimizi muhafaza ederek yapalım bunu. (BLDM3)

Bölgede geleneksel kültürün korunmasına yönelik yapılan girişimler araştırıldığında sivil toplum aracılığıyla gerçekleştirilen proje ve etkinlikler dikkat çekicidir. Gola Derneği ile yapılan görüşmede ticarileşmenin yarattığı kültürel erozyon karşısında sivil toplumun rolüne yönelik çıkarımlar yer almaktadır. STK1 kodlu katılımcı yalnızca ticari kaygılarla şekillenen bölge turizmini şöyle eleştirmektedir; *“Burada Karadeniz'in kültürüyle ve doğasıyla uyum içinde bir turizm oluşturmazsak çoğu şeyi kaybetmiş olacağız. Sadece para odaklı bir turizmin ne buranın doğasına ne buranın insanına bir faydası dokunuyor.”*

Hele Karadeniz'de STK'yı kaldırırsanız hiç kimse takmak istemiyor bizi. Ama ticari tabanında da hareket edebilirliği kurmamız gerekiyor. Tamamen ticari kaygılarla doğadan sürekli alma ve tüketme üzerine kurulu bir turizme açıkça karşıyız. Burada Karadeniz'in kültürüyle ve doğasıyla uyum içinde bir turizm oluşturmazsak çoğu şeyi kaybetmiş olacağız. Sadece para odaklı bir turizmin ne buranın doğasına ne buranın insanına bir faydası dokunuyor. Bu hatadan dönülmesini istiyoruz. Bunu yaparken de işte STK'ların rolü çok önemli. Burada sivil toplum gelişirse turizm de değişecektir. Ben öyle düşünüyorum. (STK1)

STK1 kodlu katılımcının dikkat çektiği bir konu turizme yönelik planlamalar yapılırken yerel kültürün yeteri kadar dikkate alınmamasıdır. Aslında bunda politikacıların yerel kültürün korunmasının turizme sağlayacağı fayda hakkında bir bilinç düzeyi olmaması etkili görülmektedir. Bu durumun Türkiye'yi ilgililen genel bir

sorun olarak görülmektedir. Yerel kültürün koruma ihtiyacı duyulmaması katılımcıya göre “yatırım turizmi” olarak tanımlanmaktadır. Gerçekten de bu tanım üzerine daha detaylı düşünmek Türkiye’de turizm politikası konusundaki dinamikleri anlamak için önemlidir. Bu ifade turizmi altyapı projeleri geliştirmeye, turist çekmeye çalışmaya, kısa vadeli fayda sağlamaya indirgeyen bir eğilimi gösterirken diğer yandan bu coğrafyanın zengin kültürel değerleri göz ardı etme tehlikesine vurgu yapmaktadır. Katılımcının bu konudaki görüşü şöyledir; *“Burada yapılan yatırım turizmi. ‘Otel yaptım turist geliyor.’ Turizm algısı Türkiye’de böyle genel olarak. Bunun aslında böyle olmadığını, sahip olduğumuz her kültürel ögenin aslında bir turistik öge olarak değerlendirebileceğinin üzerinde durmak lazım. Böyle düşünürseniz yerel kültürü korumak anlamlı hale gelir. Aynı zamanda yerelin dahil olacağı bir turizm anlayışı da geliştirebilirsiniz böylece.”* Katılımcı yerel kültürü koruma amaçlı geliştirilen politikaların aynı zamanda her bölgenin kendi potansiyeli içinde özgün bir turizme katkı sağlayacağına dikkat çekmektedir. Bu da bölgesel ve yerel düzeyde kalkınma hedefleri için yerel kültürel mirası ve değerleri daha önemli hale getirmektedir. Diğer yandan bölgede kitle turizmine alternatif bir kırsal turizm iddiası olduğu için yapıları ve doğal çevreyi standartlaştırmak yerine yerel kültürel değerleri muhafaza eden bir yaklaşımın inşa edilmesi farklılaşmayı ve özgünlüğü beraberinde getirecektir. Özetlemek gerekirse katılımcıya göre Karadeniz kültürünün ve geleneklerin ticarileştirmesi bölgede turizmin özgünlüğü ve yerel kalkınma açısından sakıncalı görülmektedir.

Biz bölgede turizme farklı bakıyoruz. Yaşadığımız yerin kültürünü ve doğal kaynaklarını bozmadan tanıtmak istiyoruz. Sivil toplum aracılığıyla ekoturizm açısından örnek olacak projeler yapıyoruz. Aslında turizmin var olan kaynaklarla onları koruyarak da yapılabileceğini hatırlatmak istiyoruz. Burada yapılan yatırım turizmi. “Otel yaptım turist geliyor” Turizm algısı Türkiye’de böyle genel olarak. Bunun aslında böyle olmadığını, sahip olduğumuz her kültürel ögenin aslında bir turistik öge olarak değerlendirebileceğinin üzerinde durmak lazım. Böyle düşünürseniz yerel kültürü korumak anlamlı hale gelir. Aynı zamanda yerelin dahil olacağı bir turizm anlayışı da geliştirebilirsiniz böylece. Zanaatların bir turistik iş olduğunu anlatmak lazım. Yok olan değerleri desteklemek gerekiyor ki buraya gelen misafirler için ilgi çekici farklılıklar olsun. Bu herhalde son 5 yıldır en çok üzerine düşündüğümüz ve yapmaya çalıştığımız konu. Burada tamamen talep odaklı, yerel kültürü önemsemeyen ve yeri geldiğinde onu bozmaktan çekinmeyen bir anlayış olmasını istiyoruz. (STK1)

Benim derneği yaşatmak için kurduğum bir seyahat acentem var. Burası kurumsal bir dernek haline geldi. Doğayı ve yerel kültürü korumaya gönül vermiş 6 çalışanımız var. Buraya verdiğimiz katkı aslında kuruluş hikayemizde gizli. Bizim hikayemiz kentlerde yaşayan bir grup Karadenizlinin bölgede kültür festivalleri yapmasıyla başladı. Bölgenin sorunlarına yönelik isyanımızı kültür-sanat aktiviteleriyle dile getirmeyi tercih ettik. Dolayısıyla böyle bir niyetle başlayan bu harekete insanlar destek oldu ve büyüdük. Daha sonra Doğu Karadeniz araştırmaları yapmaya başladık. Tematik çalışmaya başladık derken

dev bir Doğu Karadeniz arşivi, dev bir külliyyat sahibi olduğumuzu fark ettik. Neyi korumamız neyi tanıtmamız gerektiğini çok daha iyi biliyorduk artık. İşte daha sonra Keçi Okulu, Elma Okulu gibi minik gezilerle alternatif bir turizm anlayışının da olabileceğini göstermek istedik. Çobanların hayatından öğrenecek çok şeyimiz var. Doğayı tüketmek üzerine kurulu değil onunla bütünleşme üzerine kurulu bir yaşamı bu gezilerle göstermeye çalıştık Ekolojik, insanla doğanın yakınlaşmasını referans veren ve tavsiye eden bir anlayışla turizm yapmaya başladık. Bu gezi projeleri uluslararası alanda da bilinir oldu. Önemli bir kurumdan ödül dahi aldık bu yaklaşımımızla. Biz burada kitle turizmine karşı çıktık. Buranın doğası ve kültürünü korumaya dayalı bir turizm olsun istedik. (STK1)

Katılımcı devamında Doğu Karadeniz Bölgesi için kültür ve sanat politikalarının bölge için dönüştürücü bir güç olduğuna dikkat çekmektedir. Katılımcı kültür ve sanat desteklerinin bölgede altyapı yaptırımları kadar değerli olduğunu şöyle ifade etmektedir; *“Bir şeyi değiştirmeye gittiğin yerde belediyeyle gidiyorsan kültür sanatla başlarım ben olsam. Yol, su ve elektriği herkes yapıyor zaten. Yapmak zorundalar yani. Biz Karadeniz’in doğası ve kültürünün korunması açısından sorunlar olduğunu düşünüyoruz.”*

Bence en dönüştürücü güç kültür ve sanat. Aslında bizim Doğu Karadeniz’de korumamız ve geliştirmemiz gereken temel mesele bu. Bir şeyi değiştirmeye gittiğin yerde belediyeyle gidiyorsan kültür sanatla başlarım ben olsam. Yol, su ve elektriği herkes yapıyor zaten. Yapmak zorundalar yani. Biz Karadeniz’in doğası ve kültürünün korunması açısından sorunlar olduğunu düşünüyoruz. Gücümüz yettiği kadar Gola Derneği olarak bu sorunları dile getirmeye çalışıyoruz. Trabzon’da bir kültür müdürü vardı bir defasında övünerek ben getirdim demişti Körfez ülkelerinden gelen turistleri. Getirmek mesele değil zaten. İsteseniz getirirsiniz ama planlamasını yaptınız mı? Bu bölge bunu kaldırabilir mi, kaynaklar zarar görür mü? Baktığınızda buna yönelik bir çalışma bulamazsınız. (STK1)

Katılımcı ifadelerinden yola çıkıldığında bölgede geleneksel yaylacılık kültürünün ticarileşmesi konusundaki görüşleri şöyle özetlenebilir:

- Geleneksel yaylacılık kültürünün kaybı: Katılımcıların turizmin tamamen ticari kaygılara dayalı olmasının yerel kültür için önemli bir tehlike yarattığını düşünmektedir. Bölgede yerel kültürün korunmasından daha çok turist çekme odaklı bir turizm politikası olduğu düşünülmektedir. Özellikle eskiden yayla olarak bilinen alanlarda (Uzungöl, Ayder gibi) bugün yaylacılık faaliyetlerine dair çoğu unsurun azalması bu riskin daha somut olarak görülmesini sağlamaktadır. Geleneksel tarım ve hayvancılığın artan yapılaşma, arazi rantı ve demografik yükselişlere bağlı olarak giderek azalması yaylacılık kültürünün turizm nedeniyle yok olmaya doğru gittiğini göstermektedir.
- Geleneksel beslenme kültürünün bozulması: Katılımcılara göre, yaylacılığa özgü tarımsal üretim sürecindeki dönüşüm yalnızca erişim sorununa değil, aynı zamanda gıda güvencesi ve kalitesi açısından da sorgulanmaktadır. Bu durum da

geleneksel gıda tedariki ve tüketiminde bir kopuşa işaret etmekte; bölgenin kültürel mirasının önemli bir parçası olan beslenme alışkanlıklarının piyasa yönelimli dinamikler doğrultusunda dönüşüme uğradığını göstermektedir.

- Talebe yönelik ticarileştirme: Bölgede planlı bir turizm yaklaşımı konusunda yetersizliklerden dolayı dışarıdan gelen turizm talebine göre şekillenen bir turizm yaklaşımı ortaya çıkmıştır. “*Kültürümüzü muhafaza edeceğimiz yerde o gelen insanlar ne isterse onu yaptık.*” düşüncesi yerel kültürün korunması ve tanıtılması yerine ticari açıdan karlı faaliyetler yapmanın bölgede daha cazip karşılandığını vurgulamaktadır. Yerel dokuyla uyumlu olmayan otel inşası, kaçak yapılaşma, nargile kafe ve atış poligonu gibi uygulamalar, yaylacılığa dayalı yerel kimliğin yerine talebe yönelik uygulamaların hayata geçirdiğini göstermektedir.
- Yatırım odaklı turizm eğilimi: Turizme yönelik altyapı geliştirme yatırımlarının yanında kültür ve sanat alanında da kaynak ayrılması bölgede hem yerel kültürün korunmasını hem de Doğu Karadeniz Bölgesine özgü alternatif bir turizmin geliştirilmesine katkı sağlayacağı sonucu çıkmaktadır. Yaylacılık faaliyetlerinin, kırsal yaşama dayalı unsurların, yerel el işçiliği ve zanaatların desteklenmesi altyapı yatırımları kadar önemli görülmüştür.
- Yerel kültürün korunmasına ve tanıtılmasına dayalı bir turizm politikası gereksinimi: Özellikle sivil toplum kuruluşları tarafından dikkat çekilen bu konu doğanın ve yerel kültürün bütüncül bir biçimde ele alındığı bir turizm politikasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. “Keçi Okulu”, “Elma Okulu” gibi projeler, bölgede turizm aracılığıyla hem yerel kültürün tanıtılması hem de doğa ve insana saygılı alternatif bir turizm yaklaşımının geliştirilmesi açısından önemli örneklerdir.

Otantikliğin Kaybı/ İnşa Edilen Otantiklik: Dünyada kırsal turizmde gelişmiş ülkelerin otantik kültürün korunması hakkında geliştirdiği hassas politikalar, turizm talebi içinde yerel kültürel değerlerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi de kendine has kültürü ve kırsal yaşamda etkili olan yaylacılık faaliyetleri turizm talebinin artmasında etkili olmaktadır. Ancak yoğun turizm hareketliliği sonrasında bölgede otantik yapının giderek bozulduğuna ve geleneksel yaylacılık kültürünün yok olduğuna dair görüşler bir önceki başlıkta ele alınmıştır. Bu bölümde ise bölgeye özgü kültürel unsurlara dayalı olmayan bir otantikliğin inşası üzerinde

durulacaktır. Bunun ortaya çıkmasında yerel kültürün tanıtılması ve desteklenmesi amacıyla çok turist talebine dayalı olarak inşa edilen bir kültür eğilimi etkili olmaktadır. Bu nedenle özellikle Uzungöl ve Ayder gibi bir zamanlar yaylacılığın merkezi olan alanlarda Karadeniz kültürü ile ilişkili olmayan kültürel unsurların turistlerin tüketimine sunulduğu görülmektedir. Buna örnek olarak Uzungöl’de Kapadokya’ya benzer bir şekilde balon gezilerinin başlatılması verilebilir.

Bakın ben şunu size söyleyeyim, 25 yıldır bu teleferik hikayesini kurumlardan dinliyorum. Yaptık, yapıyoruz, yaptık, yapıyoruz diyorlar. Ama maalesef hiçbir şey olmuyor. Yapamıyoruz. Yapsalar emin olun yani şöyle söyleyeyim yurt içi turizm de hareket getirecek. Yani Türk misafirlerimiz gelecek. Bu yıl burada mesela Kapadokya’dan balon getirdi arkadaşlar. Balon yaptılar. Ama bakıyorsunuz yani normalde sadece Kapadokya’da yapılan bu sosyal aktiviteyi Karadeniz’e getirmek önemlidir. (STK2)

Bunun yanında Orta Doğu ülkelerinden gelen turistlerin kültürünün bir parçası olan nargilenin Doğu Karadeniz Bölgesindeki her turizm destinasyonunda görülmesi bir diğer örnektir. Uzungöl ve Ayder’de çoğu işletmenin tabelasında “nargile kafe” olduğuna yönelik görsellerin yükselmesinin sebebi bununla ilişkilidir.

Şimdi burada (Uzungöl) çoğu tabelanın Arapça olması doğru değil. Bir kafeye oturuyorsunuz menüsü Arapça, içeride bir tane Türk yok. Nargile içiyor hepsi. Diyorum ben Arabistan’a mı geldim diye. (YH6)

Diğer yandan Uzungöl’de bir kafede komilik yapan TSÇ1 kodlu katılımcı Karadeniz kahvaltısı olarak sunulan kahvaltının bölgeyle bir alakası olmadığını iddia etmektedir. Turistler bu konuda fikir sahibi olmadığı için sunulan kahvaltı konusunda bir hoşnutsuzluğun olmadığı ifade edilmektedir.

Ürünlerimizi marketten alıyoruz. Söylediğiniz gibi yöresel ürünlerle yapılan çok geniş bir menümüz yok. Ben Çaykarahıym anlıyorum. Ama turist buradaki kuymağı yediği zaman iyi mi oldu kötü mü oldu bilmiyor. Balın, peynirin, mısır ununun marketten alınmaması lazım. Tereyağımız var mesela. Pahalı olduğu için ucuz tereyağı alınıyor. (TSÇ1)

Bu ifadelerden yola çıkıldığında bölgede gastronominin yerel kültürün yaşatılmasından çok maliyetleri düşürme odaklı yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Örneğin ürünlerin yerel pazarlardan değil de zincir marketlerden alınması yöresel ürünlerin korunması ve tanıtılması açısından önemli bir eksiklik olduğunu göstermektedir. Bu da yerel gastronominin sürdürülebilirliği açısından bir tehlike olarak değerlendirilebilir.

Katılımcı görüşlerinden yola çıkıldığında inşa edilen otantikliğin bölge için yarattığı riskler şöyle özetlenebilir:

- Yerel kültürel değerlerin kaybı: Bölgenin kendine has otantik unsurlarının tanıtılması ve pazarlanmasına dayalı bir turizm anlayışı yerine turist talebine göre şekillenen ticari faaliyetler yerel kültürün sürdürülebilirliği açısından bir tehdit olarak görülebilir. YH6 kodlu katılımcının verdiği “nargile kafe” örneği bunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bunun dışında Uzungöl ve Ayder’de yapılan gözlemlerde plansız bir biçimde yürüyüş yolları etrafında yer alan atış poligonları, 3D sinemalar, lunapark, go-kart pisti, bilgisayar oyunlarının oynandığı salonlar ve padişahların kıyafetlerinin giyildiği fotoğraf stüdyoları bu konuda yerel kültürün ikinci plana itildiğini düşüncesini desteklemektedir.
- Yöresel ürünlerin desteklenmemesi: Bölgede maliyetleri düşürmek için turistlere sunulan ürünlerde yöresel ürünlerin kullanılmadığına dair örnekler verilmektedir. Ancak bunlar yöresel olarak turistlerin tüketimine sunulmaktadır. Bu durumun iki olumsuz sonucu ortaya çıkabilir. Birincisi turizme entegre edilmeyen yöresel ürün pazarının sürdürülebilirliği tehlikeye girebilir. İkincisi ise düşük standartla yöreselmiş gibi sunulan ürünler turistlerin yanlış bir algıya sahip olmasına yol açarak turist memnuniyetini düşürebilir.

Kırsal Sosyal Dokunun Kentleştirilmesi: Kültürel sürdürülebilirlik açısından bölgede tespit edilen bir diğer önemli tehlike turizm yoğunluğunun yüksek olduğu kırsal yerleşimlerde sosyal dokunun kırsal niteliğini kaybetmesidir. Kırsal kimliğin muhafaza edilememesinin nedenleri arasında kırsal faaliyetlerin turizme entegre edilememesi önemli bir rol oynamaktadır. Bu da bölgenin kırsalında tarım ve hayvancılığın önemini kaybetmesine ve kırsal yapılar yerine kentsel mimari özellikleri sergileyen apartman tipi yapıların artmasına neden olmaktadır. Azalan tarım ve hayvancılığın yerine hediyelik eşya satıcılığı, pansiyon işletmeciliği ve konut kiralama gibi hizmet sektörüne ait unsurlar gelişim göstermiştir. Tüm bu gelişmeler demografik artışla birlikte ele alındığında bölgede bir zamanlar yayla yerleşimi olarak anılan alanların kentsel niteliklere büründüğünü göstermektedir. YH1 kodlu katılımcının şu ifadesi bu dönüşüm için oldukça açıklayıcıdır; *“Benim çocukluğumun Uzungöl’ü ile şimdinin Uzungöl’ü arasında dağlar kadar fark var. Şimdi burası şehir oldu. Çaykara’dan Of’tan ne farkı var?”*

Uzungöl’de muhtarlık görevi yapmış UZMUH1 kodlu katılımcı da imarla alakalı yaşanan sorunlardan dolayı artan çarpık yapılaşmaya dikkat çekmektedir. Bu

durum Uzungöl’de kırsal yerleşim düzeninin bozulmasına ve bölgede yapı yoğunluklu bir yerleşim yaratıldığını göstermektedir.

Burada ciddi bir imar sorunu var. Ben defalarca söyledim. Dedim ki herkesin uymak zorunda olduğu bir imar planı olsun. Önceden belediye zamanında Uzungöl böyle çarpık bir yapılaşmaya müsaade etmezdi. Yapamazdınız. Uzungöl toparlanamıyor. (UZMUH1)

Şimdi park sorunu var, kanalizasyon gibi altyapı problemlerimiz var. Çarpık yapılaşmadan kaynaklanan çirkin bir görüntü var. Buranın doğasını da korumamız lazım. Gölümüzde bazı sorunlar var. Eskisi kadar temiz değil. Bu sorunları her birimiz buraya gelen bakanlarımıza anlatıyoruz. Ama ilerleme kaydedemiyoruz. Birlikte çalışmamız gerekiyor sesimizi duyurmak için. (UZMUH1)

Çarpık yapılaşma hakkındaki sorunu STK2 kodlu katılımcı da vurgulamaktadır. Bunun ortaya çıkmasında imar sorunları etkili görülmektedir. Uzungöl’ün doğal dokusu ve kırsal yapısı ile uyumlu olmayan bu yapılaşmanın aynı zamanda turizmi de olumsuz etkilediği ifade edilmektedir.

Yani şurada yaklaşık şunu size söyleyeyim en son 2014’de bir yıllığına geldi gitti imar. Yani burası (Uzungöl) şu anda imarsız bir alan. Belediye burada imar oturtamıyor. Hala çalışmaları devam ediyor. Çalışma yapmaya çalışıyorlar, yapıyorlar, ediyorlar ama en büyük sorun bu. Çarpık yapılaşma zaten turizmi etkiliyor. Evet. Yani bu bir gerçek. (STK2)

Diğer yandan katılımcının vurguladığı bir diğer sorun bölgede kırsal dokuya zarar veren uygulamaların ortadan kaldırılması için sivil toplum kuruluşlarının çabasının muhatap bulamamasıdır. Katılımcı bunun kamu bütçesiyle ilişkili olabileceğini şöyle ifade etmektedir; *“STK’lar burada dikkate alınmıyor. Bunu dikkate alınmamasının sebebini ben şuna görüyorum. Çünkü yapılması gereken, istenilen şeyler devlet bütçesi için zor olabilir.”*

Sıkıntı şu. Sivil toplum kuruluşlarının, burada yaşayan, üreten insanların görüşlerine başvurmuyorlar. Burada sadece Uzungöl için bunu söylemiyorum. Trabzon’da da birçok turizmle alakalı birçok STK var. Uzungöl’de iki tane var. Trabzon’da da birçok STK var ama maalesef... Biz de birçok toplantıya katılıyoruz. Valilik bünyesinde olsun, bakanlık bünyesinde olsun toplantılar yapılıyor. Maalesef yok, hiçbir dikkate alınmıyor. STK’lar burada dikkate alınmıyor. Bunu dikkate alınmamasının sebebini ben şuna görüyorum. Çünkü yapılması gereken, istenilen şeyler devlet bütçesi için zor olabilir. Burada da aslında ekonomi devreye giriyor. (STK2)

STK4 kodlu katılımcıya göre Uzungöl ve Ayder’in yenilenmesine yönelik projelerin TOKİ aracılığıyla yapılması dikkat çekicidir. *“Kent olmayan yerde kentsel dönüşüm olur mu?”* ifadesi bu konuda TOKİ’nin fonksiyonunun uygunluğu hakkında kuşku yaratan olduğunu göstermektedir.

Kentsel dönüşüm projesi yapıyorsunuz. Kent olmayan yerde kentsel dönüşüm olur mu? Yaparsanız oluyor işte. TOKİ’nin mesela burada nasıl bir fonksiyonu var bakmamız gerekiyor. Bir kere bu kurumun açılımı “Toplu Konut İdaresi”. Yani

şimdi Uzungöl'e girmişti TOKİ, buradaki yapılar ortada. Sonra Ayder'de dönüşüm TOKİ aracılığıyla yapılıyor. (STK4)

Rize Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürü Ali Serkan Savaş Ayder'de kırsal dokunun kaçak yapılaşma ve denetimsiz uygulamalar tarafından bozulması üzerine bakanlık desteğiyle belli bir farkındalığın oluştuğunu ve sorunların giderilmesine yönelik şu çalışmaların yapıldığını ifade etmiştir:⁴²⁴

Vizyonumuz, sularının atık su arıtmayla temizlendiği, Fırtına Vadisi'nin temiz aktığı, yollarının trafikten arındırıldığı, egzoz dumanının az olduğu ve insanların doğanın nefesini alarak yürüyebildikleri bir Ayder oluşturmaktır. Ayder'in atık suları artık arıtılıyor. Yine doğa dostu ve mühendislik harikası diyebileceğimiz bin 650 araçlık otoparkımız bu yıl içerisinde yapıldı. Ayder'in içerisindeki trafik azaltılmaya başlandı ve böylelikle vatandaşlarımız kaldırımda rahatça yürümeye başladı. Eskiye termal otelimiz yenilendi. Yine, yöresel mimariye uygun toplam 52 odalı apartlar yapıldı. Sayın Murat Kurum'un talimatlarıyla Ayder'in silüetini bozan, yeşil alan yapılabilecek otellerle trampa edildi ve bu otellerin yeri yıkılıp, yeşil kalmak suretiyle bu otellerimize teslim edildi. Bu sene de bu otellerimiz faaliyete geçti.

Katılımcı ifadelerinden yola çıkıldığında Doğu Karadeniz Bölgesi kırsalında yerleşimlerin ve sosyal dokunun giderek kentsel niteliklere sahip olmasının nedenleri ve ortaya çıkardığı riskler şöyle sıralanabilir:

- Kırsal faaliyetlerin turizme entegre edilememesi: Bölgede planlama eksikliğinden dolayı tarım ve hayvancılığın turizme entegre edilemediği görülmektedir. Kırsalda tarımsal emeğin ve yöresel ürünlerin desteklenmesine yönelik yatırımların yetersizliği yerel halkın daha çok hediyelik eşya satıcılığı, pansiyon işletmeciliği ve mülk kiralama üzerinden kazanç sağlamaya yönelmesine yol açmaktadır. Bir zamanlar üzerinde tarım yapılan arazilerde üretim yapmanın daha az karlı hale gelmesi kırsal arazilerde artan yapılaşmanın temel nedenleri arasındadır.
- Turizmin “kırsal” niteliğinin ortadan kalkması: Tarım ve hayvancılığın entegrasyonunda yaşanan sorunlar bu bağlamda bölge için çok boyutlu etkiler yaratmaktadır. İlk olarak bölgede turizmin “kırsal” olma niteliğini ortadan kaldırmaktadır. İkincisi geleneksel geçim yolları ve kültürel yaşam açısından sürdürülebilirlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Bölge kırsalının karakteristik bir özelliği olan yaylacılık değişen arazi rantı ve ticari tercihlerden dolayı zorlaşmaktadır.

⁴²⁴ Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “Bakanlık Ayder Yenileme ve Koruma Projesi’ni Tamamladı”, 28.10.24, <https://www.csb.gov.tr/bakanlik-ayder-yenileme-ve-koruma-projesi-ni-tamamladi-bakanlik-faaliyetleri-40330> (Erişim:11.1.25)

- İmar sorunlarına bağlı kontrolsüz gelişme: Plansız yapılaşma ve arazi rantı neticesinde bölgede kırsal yerleşimlerde fiziksel ve sosyal donatılar karakteristik özelliklerini kaybetmektedir. Karadeniz’e özgü ahşap ağırlıklı kırsal mimari yerini çok katlı betonarme binalara bırakmaktadır. Bunun yanında turizm gelişim adalarının kesin olarak belirlenmemesi, kırsal özelliklerle bağdaşmayan bir konut yayılımına yol açmıştır. Her ne kadar kaçak yapıların yıkımı yönünde kamu idarelerinin girişimleri olsa da bu yapılar yalnızca kırsal turizm destinasyonlarında değil bölgenin geneline yayılan bir eğilim göstermektedir. Bu nedenle denetimlerin Uzungöl ve Ayder gibi yerleşimlerle sınırlı tutulmayarak dağlık arazilerde doğal çevreyle uyumsuz yapılara kadar genişletilmesi gerekmektedir.
- TOKİ’nin rolüne yönelik sorgulamalar: Bölgede restorasyon ve yıkım çalışmaları TOKİ iş birliğiyle sürdürülmektedir. Bu konuda yetkinin ÇŞİDB’na verilmesi bölgedeki gelişimin yerelde katılımcı bir anlayıştan sapma olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu nedenle dönüşümün gerçekleştiği alanlarda yerel halkın da sürece dahil edilebileceği bir yapının kurulmasına ihtiyaç vardır.

3.7. Turizme Bağlı Ekonomik Etkiler

Bu bölümde turizme bağlı olarak bölge ekonomisinde ortaya çıkan değişim ortaya konulacaktır. Bu değişim bölge içinde ekonomik etkilerde ortaya çıkan farklılaşma ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutlarıyla analiz edilmektedir.

3.7.1. Bölge İçinde Değişen Ekonomik Etkiler

Bölge içinde değişen etkiler turizmin bölge için katkısı, yerel sektörlerde çeşitlenme üzerindeki etkisi, bu getirin dağılımında ortaya çıkan adaletsizlikler ve il bazlı olarak turizm hacmindeki farklılaşma üzerinden analiz edilmektedir.

Tablo 3.22. Bölge İçinde Değişen Ekonomik Etkiler

Kategori	Alt Kod
Bölge İçinde Değişen Ekonomik Etkiler	Bölge Ekonomisine Katkı
	Yerelde Sektörel Çeşitlenme
	Turizm Getirisinin Yerel Dağılımında Adaletsizlikler
	İllere Göre Turizm Hacminde Ayrışma: Trabzon Merkezli Turizm Ekonomisi

Bölge Ekonomisine Katkı: Katılımcıların turizm konusundaki ortak görüşü bu gelişmenin bölge ekonomisine sağladığı katkıdır. Doğu Karadeniz Bölgesinin ekonomisinde turizmin hacminin giderek yükselmesi katılımcılar açısından olumlu bir biçimde değerlendirilmektedir. Körfez ülkelerinin bölgeye yönelen talebi hem istihdam artışlarıyla hem de döviz getirisiyle ilişkilendirilmektedir. Türkiye’de kurun yükselmesi ve ekonomik koşullar nedeniyle dolarla tüketim yapan yabancı turistlerin sağladığı katkı daha da görünür olmaktadır. Bölge için yabancı turistin sağladığı katkı BLDB1 kodlu katılımcı tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Doğu Karadeniz’de turizme bakarsak düzgün doğrusal olarak akan bir trend var. Yani 10 yıl önceki turizm yok. O zaman azdı diyelim. %20, %30'lardaydı. Körfez turizminin açılmasıyla beraber buralar bu şekilde değer kazandı. Bundan önce elbette buraya Avrupalı turistler de geliyordu. Ama bu oldukça azdı. Dünyanın değişik yerlerinden geçen yıl 55-60 farklı ülkeden turist geldi. Bunlar 3 kişidir, 5 kişidir, çok değildir. %95'i nihayetinde Körfez ülkelerinden gelen turistlerdir. Çoğunluğu Suudi olmak üzere Bahreyn, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, yoğunlukta olan bunlar. Çoğunluğu Suudi vatandaşları oluşturuyor onun altını çizmek gerek. Bu insanlar burayı keşfettikten sonra bölge ekonomimize büyük katkı sunmaya başladılar. Bize yeni istihdam fırsatları sundular. Ben şahsen Karadeniz için büyük bir fırsat olarak görüyorum. (BLDB1)

Nihayetinde Trabzon’da yaklaşık 1 milyar dolara yakın bir katma değer oluşturuyor turizm. Bu da Trabzon gibi bir ilde güzel bir paradır. (BLDB1)

STK3 kodlu katılımcı Körfez ülkelerinden gelen turistlerin bölgeye neden ilgi duyduğu hakkında önemli değerlendirmeler yapmıştır. Artan ilginin sebebi daha çok çöl iklimi yaşayan Körfez ülkelerinin yaz aylarında daha serin ve yağışlı bölgelere yönelmesi olarak görülmektedir. Katılımcı bu konuda yaşadığı deneyimi şöyle paylaşmaktadır; *“Dedi ki ben ıslanmak istiyorum. Ben dedi yıllık yağışın 25 mm olduğu bir coğrafyadan geliyorum. Buraya geliş amacı o. Onun burada beklentisi güneş, deniz, sıcak değil. O coğrafyanın ona sunduğu o sis, o yağmur, o yağış. Bunu yaşamak için geliyor insanlar.”*

Körfez ülkelerinde yaşayan insanların bu coğrafyaya olan ilgileri malum. Hem deniz hem dağ sisteminin içerisinde yeşilin ve denizin bir arada olduğu iklim olarak da yaz aylarında diğer bölgelerimize göre daha serin olan, yaylaya çıktığınızda sisi yağmuru sürekli yiyebileceğiniz ve soğuk bir iklim bölgesi gibi hareket ettiğiniz ve çölden gelen insanları düşünün. Doktora arazimde çadır kurup çalıştım bir arkadaşımınla beraber. Bulduğumuz yer zor ulaşılabilen bir zirve. Kaçkarlar ayağınızın altında, muhteşem bir doğası var. Dolayısıyla bir akşam kurduğumuz çadırın olduğu yerde uyandığımızda başka bir çadırın varlığını gördük. Baktık İsrail’den gelen bir turist grubu. Biraz sohbet ettik. Biz sisi görmeye geldik dediler. Ben şaşırdım tabii yani bir insan sisi niye görmek ister? Siz göz gözü görmeyen bir ortam yani. Üç metre ötesini göremeyeceksin. Şu bulunduğun coğrafyadaki şu manzaranın karşılığını görememen anlamına geliyor sis. Yani niye sis dedim? Dedi ki ben ıslanmak istiyorum. Ben dedi yıllık yağışın 25 mm olduğu bir coğrafyadan geliyorum. Buraya geliş amacı o. Onun burada beklentisi güneş, deniz, sıcak değil. O coğrafyanın ona sunduğu o sis, o yağmur, o yağış. Bunu yaşamak için geliyor insanlar.

STK2 kodlu katılımcı da farklı profildeki yabancı turistlerin bölgeye sağladıkları katkı ve değişen eğilimlere dikkat çekmektedir. Avrupa'dan gelen turistler gününbirlik gezilerle ve daha az harcama ile ilişkilendirilirken Orta Doğu ülkelerinden gelen turistlerin daha uzun konaklama süresi ve daha çok harcamayla öne çıktığı ifade edilmektedir. Öyle ki katılımcıya göre Orta Doğu ülkelerinden gelen turistlerin bölge açısından sağladığı katkının boyutu şöyle dile getirilmiştir; *“Karadeniz'i gerçekten kurtaran şu anda Orta Doğu'dur.”*

Baktığımız zaman Avrupa'dan gelen turist var ama çok az. Daha çok bunlar Orta Doğu insanların olduğu yerde tatil yapmak istemiyorlar. Karadeniz'i gerçekten kurtaran şu anda Orta Doğu'dur. Avrupalılar o kadar çok para bırakmıyor. Bakın. Bunlar çok ciddi anlamda para harcıyorlar. Yani bakkalı, marketi, işte oteli, restorandı... Alışveriş merkezlerine gittik, dolu. Her taraf dolu. Yani her yere para bırakıyorlar. Avrupalı öyle değil. Avrupalı geliyor, geziyor, gidiyor. Maksimum bir bilemedin iki gün. Bu adam geliyor buraya uzun süreli kalıyor. Geçen seneki istatistiklere baktığımız zaman, Trabzon'da beş gece konaklama yapıyor her bir misafir. Bu çok iyi bir rakam. (STK2)

Çamlıhemşin Belediye Başkanı olan BLDB2 kodlu katılımcı bölgede turizm dışında alternatif bir gelişim sağlamanın güç olduğunu belirtmektedir. Özellikle katılımcı dağlık coğrafyada endüstri yatırımlarının mümkün olmadığını bunun yerine turizmin bu alanlar için daha uygun olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda katılımcıya göre kır odaklı turizm gelişimiyle genç işgücünün kırdan tutulmasını sağlayarak istihdam olanaklarının artırıldığı düşünülmektedir.

Çamlıhemşin'in ekonomisi açısından turizmin getirisi çok yüksek. Katkısı tartışılmaz bile yüzde yüz etkiliyor. Burada devasa fabrikalar yapamazsın, sanayi yapamazsın. Burada turizm yapacaksınız, hayvancılık yapacaksınız, tarım yapacaksınız. Bunun da en iyisini yapacaksınız. Biz artık burada yaşayan gençlerimizin buradan gidip başka bir şehirde iş aramasını istemiyoruz. Bölgesinde, yöresinde, kanunlara uygun bir şekilde işletmelerini açıp, gelen misafirlere hizmet vermelerini ve ailelerin geçimlerini de burada sağlamalarını sağlayacağız. (BLDB2)

Trabzon'da Sultan Murat Yaylası'nda işletilen bir aile restoranının üyesi olan YH6 kodlu katılımcı, 2017-2018 yıllarında yabancı turistlerden dolayı yüksek kazançlar elde ettiklerini şöyle ifade etmektedir:

Kazançlarımız çok iyiydi. Gerçekten iyiydi. O zamanlar 2017-2018 olması gerekiyor. O zamanlar günde 20.000 lira ciro yaptığımızı hatırlıyorum. O zamanın parasına göre iyi bir paraydı. Şöyle bir şey, zaten bizim otelimizin olduğu yer Sultan Murat küçük bir yerde. Zaten gidebileceğin 5-6 tane yer vardı. Ama tabii ki de yani tanıdık araçlar olmasının faydası çoktu. Direkt mesela arabayı çekiyordu ve lokanta doluyordu bir anda. Bir saat içinde çok iyi iş yapıyorduk. Et yemekleri için gelirlerdi daha çok. Yani orası zaten doğasıyla çimeniyle öne çıktığı için koyunu, ineği hep oradan tedarik ediyorduk. Hayvancılık yapanlar da bu talebi karşılamaya başlamışlardı. (YH6)

Katılımcıların görüşlerinden yola çıkıldığında turizmin bölge için sağladığı katkı şöyle özetlenebilir:

- Döviz getirisi: Türkiye’de kur hareketliliğinden dolayı dolarla harcama yapan yabancı turistlerin bölge için döviz getirisi öne çıkmaktadır. Bunun yanında katılımcılara göre Körfez ülkelerinden gelen turistler daha çok konaklama süresi ve daha çok harcama yapmalarıyla öne çıkmaktadır.
- Kırsalda istihdam artışı: Doğu Karadeniz kırsalında istihdam sorunları nedeniyle kentlere göç eğiliminin turizmle birlikte azaldığı düşünülmektedir.
- Alternatif kalkınma yaklaşımlarının sınırlılığı: Bölgenin dağlık alanları için turizm elverişli bir gelişme modeli olarak görülmektedir. Bu alanlarda sanayi gibi yatırımların yapılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

Yerelde Sektörel Çeşitlenme: Katılımcılara göre özellikle Trabzon ve Rize’de turizmle birlikte sektörel bir çeşitlenme yaşandığı düşünülmektedir. Bu gelişme yabancı turistlerin tüketimlerinin geniş bir yelpazede olması neticesinde farklı alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin paylarının artması anlamına gelmektedir. BLDB1 kodlu katılımcının şu ifadesi turizmin yerelde sektörel çeşitlenmeye sağladığı katkıyı özetlemektedir: *“Çünkü herkes bu pastadan bu ekonomiden bir pay alıyor. Yani pastacısından börekçisine, lokumcusundan ulaşımına, taksicisinden hediyelik eşyasına, lokantacısından, otelcisine.”* Katılımcının ifadesinden de görüldüğü gibi turizm bölgede farklı sektörlerle etkide bulunmaktadır.

Trabzon halkının geneli bu ekonomik ilerlemenin farkında. Hatta Trabzon ekonomisi artık Körfez ülkelerinden gelen kaynağa döndü. Çünkü herkes bu pastadan bu ekonomiden bir pay alıyor. Yani pastacısından börekçisine, lokumcusundan ulaşımına, taksicisinden hediyelik eşyasına, lokantacısından, otelcisine. Nihayetinde Trabzon'daki yaklaşık 1 milyar dolara yakın bir katma değer oluşturuyor turizm. Bu da Trabzon gibi bir ilde güzel bir paradır. Güzel bir sermayedir, ülke adına kazanılmış olan bir güç. Bunu yaparken fiyat konusunda eleştiriler var. Çok pahalılık var diye. Ben asla bunu da kabul etmiyorum. Ben de zaman zaman Avrupa'ya gidiyorum. Hadi Avrupa'dan vazgeç. Türkiye'nin değişik noktalarına gidiyoruz. Diyarbakır'dan Urfa'sına, İstanbul'dan Muğla'sına. Doğu, Batı, Kuzey, Güney ne varsa. Ben oradaki fiyatlara da bakıyorum. Uzungöl farklı bir yer. Turizm turistik bir yer. Turistik yer fiyatlaması var aslında. Adam kalitesini satıyor. Gidip içmeyeceksin orada. E benim çorbamın değeri 1000 liradır arkadaş. Yani herkes her yere mu? Dünyada Dubai diyelim en pahalı alanlarından bir tanesi yani. 500-1000 dolar otellerin geceliği. Gidemiyorum diye dert mi yanayım yani? Ben de bana göre uygun olan ekonomiyi tercih edeceğim. Türkiye zaten turizm noktasında, kültürel noktada, tarihsel noktada, bütün yedi bölgesi, bir tarih, bir turizm cenneti. Bunlara da baktığımız zaman fiyat noktasında, bakıyorum burada Uzungöl'de 100 dolar, 200 dolar oda fiyatları. İşte ben 15 gün önce Diyarbakır turundaydım, oraya gittim 3-4 gün gezdim, otel fiyatları burasıyla tamamen aynı. Yani oradaki Hilton'da kaldığınız zaman veya işte 4-5 yıldızlı oteldeki fiyat neyse, bizim buradaki otellerin de onlardan bir farkı yok. Dört yıldızlı, beş yıldızlı kalitede, (yıldız olmayabilir ama) kalite noktasına baktığınız

zaman, dört yıldızlı otellerden çok daha kaliteli hizmet ve oda olduğunu görüyoruz. (BLDB1)

STK3 kodlu katılımcı da bu düşünceye benzer şekilde bölgede farklı alanlarda hizmet veren esnafın ekonomisinin yabancı turiste bağlı olduğunu şöyle özetlemektedir; *“Onların gelişini dört gözle bekleyen bir esnaf var Trabzon’da, Rize’de. Yaptıkları harcama alanı çok geniş. Ekonomik olarak 3 aylık periyotta bir yıldır kurtarabilmenin hesabını yapan bir esnaf var artık.”*

Yani dolarla, euroyla Türkiye’ye geldiğiniz zaman iyi bir yaşam sürebiliyorsunuz. Dolayısıyla günlük harcama limitleri de kişi başına 100 dolar olarak ifade ediliyor. İşte ne kadar kişi veriyor, ne kadar para harcanıyor, turizme katkısı ne kadardır bilmiyorum. Öyle bir ekonomik analiz yapacak uzman değilim. Ama mutlaka esnafın bu manadaki düşüncelerini biliyorum. Onların gelişini dört gözle bekleyen bir esnaf var Trabzon’da, Rize’de. Yaptıkları harcama alanı çok geniş. Ekonomik olarak 3 aylık periyotta bir yıldır kurtarabilmenin hesabını yapan bir esnaf var artık. (STK3)

STK2 kodlu katılımcı da farklı sektörler açısından yabancı turistin önemini şöyle dile getirmektedir; *“Yani bakkalı, marketi, işte oteli, restorandı... Alışveriş merkezlerine gittik, dolu. Her taraf dolu. Yani her yere para bırakıyorlar.”* (STK2)

Turizm Getirisinin Yerel Dağılımında Adaletsizlikler: Yerel halkın turizm sonrasında hayatlarının zorlaştığına yönelik ifadeler turizm getirisinin daha adil bir dağılımla halkın refahını artıracak biçimde ele alınması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar katılımcılar bölge ekonomisine turizmin katkı sağladıklarını düşünseler de bu katkının dağılımı konusunda sorunlar olduğu düşünülmektedir. Özellikle fahiş fiyat uygulaması ve yaşam maliyetlerinin yükselmesi dezavantajlı gruplar açısından refah arttırıcı müdahalelerin yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu konuda mağduriyet yaşayan katılımcıların ifadelerine yönelik örnekler şöyle gösterilebilir:

Çocuklarımın birisi İstanbul’da. Orada ne yapacaksın diyor. Ben gitmek istemiyorum yine de. Şimdi ne olursa olsun burası benim ata toprağım. Geçen sene araba çarptı bana. Şurada kapımın önünde. Kolum kaç ay alçıda kaldı. Kışın sobamı komşularım yaktı. Yemeğimi onlar getirdi. Şimdi ben memnunum desem olur mu? Bana faydası yok ki. Faydası olmadığı gibi bilmediğim değişik değişik adamlar geçiyor kapımın önünden her gün. (YH8)

Ben üniversiteye hazırlanıyorum. Meydanda (Trabzon) simit ekmek yiyorum. Turistler lüks restoranlarda yemek yiyor. Biz oralara gidemiyoruz. Nasıl olsa zenginler diye gelenler her şeyin fiyatını arttırdı burada esnaf. Dükkanların tabelalarında Arapça şeyler yazmaya başladı. Dolarla satış yapıyormuş burada bir tane hediyelik eşya satan bir yer. Amcam okuyup ne yapacaksın dedi. Gir bir restoranda çalış dedi. Bahşişlerin aldığı paradan yüksek olur dedi. Bu sene kazanamazsam mecbur bir yere girip çalışacağım. (YH3)

Eskiden pazara giderdim, eksik ne varsa alır dönerdim. Şimdi pazara gitmeye korkar olduk. Her şeyin fiyatı durmadan artıyor. Turistler geldikten sonra iyice arttı her şey. Biz onların (turistlerin) gittiği yerlere gidemeyiz. Burada yaşayan

çoğu insan onların bu dağlarda çıktığı yerleri hayatında bir kere bile görmemiştir. Neyle gitsin mazot olmuş kaç para. Oraya çıkacak araba da araba olacak. Yani, gitse nerde kalacak. Çocuklarını nerede yatıracak. Şimdi geceliğine 10 bin diyen var. Asgari ücret kaç para bu ülkede. İki gece kalamazsın. (YH4)

Katılımcıların deneyimlerinden hareketle turizmin sağladığı katkının yanında toplumsal refahın da dikkate alınması gerekmektedir. Bu konuda dezavantajlı grupların hizmetlere erişimini kolaylaştıracak uygulamalar, turizmin belli bir kesim için refah kaybı olarak etkide bulunmasını engelleyebilecektir. Kendisine araba çarptığını belirten katılımcının ifadesinde de görüldüğü gibi turizm bölgede belli bir kesim için keyifli bir tatil deneyimi olarak görülmesine karşın yerel halk açısından bir yaşam kalitesi sorunu olmaktadır.

İllere Göre Turizm Hacminde Ayrışma: Trabzon Merkezli Turizm

Ekonomisi: Katılımcılara göre Doğu Karadeniz Bölgesindeki turizmin ana üssü Trabzon olarak görülmektedir. Bölgenin turizm potansiyelinin büyük ölçüde Trabzon'un kontrolü altında gelişmesi, katılımcılar açısından illere göre turizm hacminde ayrışmanın temel nedenidir. Rize, Giresun ve Artvin gibi illerde de turizm faaliyetleri bulunmakla birlikte, Trabzon'un coğrafi, sosyolojik ve siyasi avantajları sayesinde turizmden elde ettiği pay diğer illere göre daha yüksek olmaktadır. STK1 kodlu katılımcı bu durumu şöyle değerlendirmektedir: *“Öncelikle pastadan en büyük payı Trabzon alıyor. Çünkü Trabzon'daki havaalanı bu bölgeye açılan en önemli kapı. Şimdi bakıyorsunuz, Giresun'da da Rize'de de havaalanı var ancak bu ülkelerden gelen tüm uçuşların Trabzon'da toplandığını görürsünüz.”* Katılımcıya göre ulaşım olanakları Trabzon'u turizm açısından öne çıkarsa da buradaki sosyolojik yapının turizme açılma konusunda daha ılımlı bir tavır sergilediğine de vurgu yapılmaktadır. Katılımcının bu konudaki görüşü şöyledir: *“Rize'ye doğru geldikçe bence insan profili değişiyor. Kendi yaşadığı yer ve kültürü konusunda daha sahiplenici insanlar. Karadeniz kültürü diyoruz ya Trabzon'dan sonrasında Rize'de bunu daha çok hissederseniz. Böyle olunca Ayder gibi, Fırtına Vadisi gibi doğal değerleri konusunda daha mesafeli yaklaştı insanlar.”*

Doğu Karadeniz'de Körfez ülkelerine dayalı turizmi size şöyle özetleyeyim. Öncelikle pastadan en büyük payı Trabzon alıyor. Çünkü Trabzon'daki havaalanı bu bölgeye açılan en önemli kapı. Şimdi bakıyorsunuz, Giresun'da da Rize'de de havaalanı var ancak bu ülkelerden gelen tüm uçuşların Trabzon'da toplandığını görürsünüz. Bence Trabzon'da yaşayan insanlar da gelen turiste hizmet verme konusunda daha hızlı uyum sağladı. Çok kaliteli bir biçimde bunu yaptıklarını söylemiyorum yalnız. Ama bundan kazanç sağlayabileceklerini hemen fark edip plansız olarak yaylalarını, evlerini arabalarını gelir getirebilecek bir biçimde kullanmaya başladılar. Rize'ye doğru geldikçe bence insan profili değişiyor. Kendi yaşadığı yer ve kültürü konusunda daha sahiplenici insanlar. Karadeniz

kültürü diyoruz ya Trabzon'dan sonrasında Rize'de bunu daha çok hissederseniz. Böyle olunca Ayder gibi, Fırtına Vadisi gibi doğal değerleri konusunda daha mesafeli yaklaştı insanlar. Şimdi Uzungöl ve Ayder'de muhakkak bir bozulma oldu ancak Trabzon'a göre daha az etkilendi. (STK1)

Ayder Arap turizminden nemalandı, çok güzel faydalandı hatta. Ama Trabzon kadar değil. Coğrafi sınırlar... Yani... Orası Trabzon, burası Rize. Burası Ayder, Fırtına Vadisi. Ama burası da bozuldu maalesef. Önce yaylaların doğası bozuldu, çarpık yapılaşmaya göz yumuldu. Yaylalar betonlaştı. Sayısız ruhsatsız bina vardı. Affedildi. TOKİ geldi sonra. Hepsi yeniden yapıldı. Bunların hepsini aynı siyasi iktidar tarafından yapıldı. Ama Uzungöl kadar büyük bir kayıpla olmadı. Aynı hızda olmadı yani. Çünkü burası başka bir halk. Oralara göre daha sorumlu yaklaşıyorlar yaşamlarına, kültürlerine. Kültürel bir fark diye cevap vereceğim. İnsan yapısı çok fark ediyor. Lazlar ve Hemşinler bir arada yaşıyor. Laz Hemşin, Gürcü. Pazar'dan bu tarafa çokkültürlü bir Karadeniz var. Henüz tektipleşmemiş kendi değerlerine sadık bir toplumsal doku görebilirsiniz. Hemşinliler daha muhalif, daha farkındalıklı, daha karşı çıkan bir toplum. Aynı zamanda daha kaynaşmışlar. Saatlerce tulum eşliğinde horon oynadıklarını görürsünüz. Bir mesele olduğunda toplu bir şekilde karşı durabiliyorlar. Bunun örneklerini gördük daha önceden. (STK1)

STK5 kodlu katılımcı da benzer bir biçimde kültürel farkların koruma eğilimi üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Rize ve Artvin gibi illerde yayla kültürüne daha sahip çıkan, korumacı bir tutum olduğu iddia edilirken Trabzon'da bu kültürün dönüşüme daha açık olduğu şöyle ele alınmaktadır: *“Çünkü burada yayla kültürü daha farklı. Halk birbirine daha bağlı. Yaylasını daha çok ailesinden miras olarak görüyor.”*

Hükümet politikalarında Trabzon'un, Trabzonlu siyasetçilerin payı olduğu düşünüyorum. Turizm ilk gündeme geldiğinde Rize adı pek anılmıyordu. Uzungöl'e çalışan seyahat acenteleri arttı. Trabzon'un sosyolojik yapısı daha uygundu buna. Rize'de Artvin'de bu tepki alabilirdi bence. Çünkü burada yayla kültürü daha farklı. Halk birbirine daha bağlı. Yaylasını daha çok ailesinden miras olarak görüyor. Tabi bu şimdi böyle midir bilmiyorum. Ama devlet eliyle şimdi Rize'yi turizme açmaya yönelik çalışmalar yapıldığını biliyoruz. Havaalanı yapıldı. Şimdilik işlemese de Trabzon kadar işlek olacağını düşünüyorum. Mesela bir Uzungöl'e bakın bir de Ayder'e. Bence Ayder'e yapılan yatırım daha fazla şimdi. Trabzon tekeli kırılıyor bence. (STK5)

STK4 kodlu katılımcı ise konuyu başka bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Katılımcı Trabzon'un öne çıkmasının nedenleri arasında Körfez ülkelerinden gelen turistlerin Uzungöl'e yüklediği sembolik anlamların payının etkili olmuş olabileceğine dikkat çekmektedir. Uzungöl'e yüklenen sembolik anlam katılımcıya göre şöyledir: *“Körfez ülkelerinden gelen turistler burayı cennete benzetiyor. Şaka etmiyorum. Körfez ülkelerinden gelenlerin Kur'an-ı Kerim'de cennet olarak tarif edilen yer burası olsa gerek şeklindeki düşünceleri olduğunu duyuyoruz.... İçinden ırmaklar akan, tamamen yeşilliklerle örülü bir coğrafya. Oradaki işletmeci arkadaşlardan duyuyoruz.”*

Doğu Karadeniz turizmi denilince akla ilk Uzungöl (Trabzon) geliyor. Körfez ülkelerinden gelen turistler burayı cennete benzetiyor. Şaka etmiyorum. Körfez

ülkelerinden gelenlerin Kur'an-ı Kerim'de cennet olarak tarif edilen yer burası olsa gerek şeklindeki düşünceleri olduğunu duyuyoruz. Buranın sisi, yağmuru, yeşili ve manzarası onları büyülüyor. Cennet tasvirine dikkat etmek lazım. Bu onlar için turizmden daha farklı bir anlam da taşıyor kanımca. Bunu kutsal simge ve tasvirleri de içinde barındıran, doğal güzelliklerle yaşanan bir deneyim olarak görmek gerekiyor. Mesela Uzungöl bu tasviri tüm somutluğuyla gösteriyor onlara. İçinden ırmaklar akan, tamamen yeşilliklerle örülü bir coğrafya. Oradaki işletmeci arkadaşlardan duyuyoruz. Özellikle göl manzarası olan oda istiyorlar. Yağmur yağdığında dışarı çıkıp göl çevresinde gezdiklerini biliyoruz. Bu Körfez ülkelerinden gelen turistleri anlamak için önemli bir ayrıntı bence. (STK4)

Katılımcıların görüşlerinden hareketle bölgede turizm hacmi bakımından ayrışma Trabzon'un sunduğu fiziksel olanaklar, sosyolojik yapı, siyasi süreçler ve Uzungöl'e yüklenen sembolik anlamlarla ilişkilendirilmektedir. Ancak bu konuda daha detaylı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu konuda yabancı turistlerin turizm tercihi içinde Trabzon'u öncelikli bir sıraya koymalarının nedenlerine yönelik en tutarlı yaklaşım, yine onlarla yapılacak anket ve mülakat gibi değerlendirme araçlarıyla ortaya konulabilecektir.

3.7.2. Ekonomik Sürdürülebilirlik Sorunu

Bu başlık altında analiz edilen ekonomik sürdürülebilirlik sorunu bütüncül turizm planlaması konusunda yetersizlikler, bunun turist potansiyeline etkisi ve turizmin sınırlı bir dönemde yapılması çerçevesinde ele alınmaktadır.

Tablo 3.23. Ekonomik Sürdürülebilirlik Sorunu

Kategori	Alt Kod
Ekonomik Sürdürülebilirlik Sorunu	Bütüncül Turizm Planlaması Eksikliği
	Planlama Sorunlarının Turist Potansiyeli Üzerinde Yarattığı Riskler
	Dönemsel Turizm Engeli

Bütüncül Turizm Planlaması Eksikliği: Katılımcılar bölgede turizmin geleceği açısından bütüncül bir yaklaşım geliştirilmemesini önemli bir tehlike olarak görmektedir. Özellikle bazı katılımcılar bölgede politikacıların kısa vadeli hedeflere yönelik çalışmalar yaptığına sıkça vurgu yapmaktadır. Bölgede bütüncül bir turizm planlaması olmadığına yönelik ifadelerde başlıca vurgu bölgede faaliyet alanlarının net bir biçimde belirlenmemesidir. Başka bir deyişle bu öncelikli gelişim alanlarının planlar içerisinde yer almadığı anlamına gelmektedir. STK3 kodlu katılımcı mevcut durumu şöyle özetlemektedir: “Ancak planlama düzeyinde turizm adaları oluşturulmuş değil. Neresi turizm alanı neresi tarım alanı bu belli değil. Burada

önemli olan şu; turizm yatırım adaları oluşturulduğunda bu istihdamın ve diğer gelişmelerin o adalar üzerinden planlı bir şekilde yapılması gerektiğini inanıyorum.”
(STK3)

Tarım ve hayvancılığın yapılacağı alanlarda siz eğer plansız bir şekilde turizm yatırımlarına destek verirsiniz yani sermayesi olan her kişi kendi alanında, tarım alanında turizm yatırımına dönüştürecek şekilde bir planlama yaptığında arazi bütünlüğü, özellikle tarımsal arazi bütünlüğü bozuluyor. Birine veriyorsunuz, onun yanındaki de talep ettiğinde ona vermezseniz olmayacak. Dolayısıyla zincirleme reaksiyona dönüşen bir durum söz konusu. Ancak planlama düzeyinde turizm adaları oluşturulmuş değil. Neresi turizm alanı neresi tarım alanı bu belli değil. Burada önemli olan şu; turizm yatırım adaları oluşturulduğunda bu istihdamın ve diğer gelişmelerin o adalar üzerinden planlı bir şekilde yapılması gerektiğini inanıyorum. (STK3)

Hem Ayder'de hem de Uzungöl'de bir dönüşüm çalışması gerçekleştirildi ama bu dönüşüm çalışmasının da yeterli olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Tabiatın gerçek düzenini koruyacak şekilde turizm yatırımlarının planlanması gerektiğini düşünüyorum. İkincisi ise turizmin bir yatırım aracı olarak değerlendirildiği noktada ve bunun bir ekonomik katma değer oluşturduğu gerçeği ortaya çıktığında insanlar kendi tarım arazilerini tarım dışı kullanımı açarak turizm tesisi yapmak maksadıyla izin taleplerinde bulunuyorlar. Bu da bölgede tarım ve hayvancılığın geleceğini ciddi manada tehdit ediyor. (STK3)

Şimdi siz burayı doğru planladığınızda önemli bir turizm potansiyellerine de ulaşsınız. Ama biz bir milli parkı turizm potansiyeli olarak değerlendirdiğimizde tamamen tesisleşme üzerinden bir otel konaklama sistemine entegre oluyoruz, empoze oluyoruz. Dolayısıyla bu da daha fazla insanın oraya gelmesini sağlayacak, altyapı yatırımının da oraya getirilmesiyle birlikte bir bozulmayı tetikleyen, artıran bir noktaya geliyor. Doğa üzerinde bir baskı oluşturuyor. (STK3)

Katılımcı bölgede uzun vadeli bir vizyon geliştirilmemesini şöyle açıklamaktadır: “...önce biz yolu yapalım, sonra da yatırımlar oraya gelir.”

...bu yollarla birbirine bağladığınız yaylalarda nasıl bir turizm anlayışıyla, nasıl bir tesisleşmeyle, hangi taşıma kapasitesiyle bunu yapacağınıza dair bir vizyon yok bence. Yani planlı bir strateji yok. Dolayısıyla önce biz yolu yapalım, sonra da yatırımlar oraya gelir şeklindeki bir anlayış. Önce uygun lokasyonlarda uygun turizm adaları oluşturularak tesisleşmenin planı programı (yani bir şehir plancısı gibi) yayla turizmi açısından yapılacak olan işlemlerin taşıma kapasitesine bağlı olarak doğada en az baskıyla ya da en az zararla bu işi yapabileceğiniz lokasyonları oluşturmak önemli. (STK3)

Ama mesele hatasız bir planlama stratejisiyle sizin arazi kullanım biçimlerini iyi belirlemeniz ve size birincil öncelikle hangi manada hizmet etmesi gerektiğine inandığınız araziye o statüye büründürdükten sonra ondan vazgeçmemeniz. (STK3)

UZMUH1 kodlu katılımcı da planlama yetersizliğinden dolayı yerel halkın geliştirdiği tutumu şöyle özetlemektedir:

Yani insanımız şunu diyor. “Uygulanan bir imar planı olsaydı uzun vadede ben imar planına uyar iki buçuk kat da yapardım. Ama bana imar planı elli yıldan beri verilmediği için ben de yıkılmak üzere olan eski evimi onarmak zorunda olduğum için kat çıkmak zorunda kaldım” diyor. O da kendi açısından haklı. (UZMUH1)

STK2 kodlu katılımcı da planlama konusunda başarısızlığın bürokratik gerekçelerine dikkat çekmektedir. Bölgeyi tanımayan uzmanlar ve katılımcı olmayan bir planlama yaklaşımının neden olduğu sorunlar şöyle açıklanmıştır:

Ama TOKİ bunu şöyle düşünmüş. Ankara'dan yapınca planı bu kadar olur. Yani bölgeyi tanımayan bir haritacıyla, plancıyla bu iş olmaz. Oturuyorlar. Ne yapıyorlar? Diyorlar ki kardeşim biz burada şu yolu tek şeride düşürelim ki yol içinde araç park etmesin. Ama bunu yaparsak burası kilitlenir mi bir sorun olur mu düşünülüyor. (STK2)

Katılımcı görüşlerinden hareketle uzun vadede bölgede kırsal turizmin geleceğine yönelik bir belirsizliğin hâkim olduğu sonucu çıkmaktadır. Bütüncül bir turizm planlaması olmamasının uzun vadede ortaya çıkarabileceği sorunlar şöyle özetlenebilir;

- Tarım ve hayvancılığın azalması: Tesisleşme ve turizm altyapısını sağlamaya dönük yatırımlar bölgede tarım ve hayvancılık sektörünün zarar görmesine yol açabilir. Tarım alanlarının turizme açılması ve bu araziler üzerindeki yapılaşma geleneksel üretim araçlarının yok olma tehlikesine girmesine neden olabilir.
- Turizme bağımlılık: Bölgede diğer sektörlerin desteklenmemesi yerel halkın tamamen turizm odaklı iş kollarına yönelmesine yol açarak turizme bağımlı bir ekonomi yaratabilir. Bu durum turizm talebinin düşmesi durumunda bölgede işletmelerin ekonomik açıdan sürdürülebilirlik sorunları yaşamasına yol açabilir.
- Planlama sorunlarının bölgenin cazibesini azaltması: Plansız turizm gelişimi doğal kaynakların ve kırsal yerleşimlerin tahrip edilmesine yol açarak ziyaretçi talebinin azalmasına neden olabilir. Bölgede kırsal turizm odaklı bir talep olduğu için kırsal alanların ve doğal yaşamın korunamaması iki açıdan bölge ekonomisini etkileyebilir; Birincisi turist talebinin korunan kırsal alanlara kaymasıdır. İkincisi ise bölgede doğal kaynakların tahrip edilmesinden dolayı ortaya çıkabilecek ekonomik kayıplardır.

Planlama Sorunlarının Turist Potansiyeli Üzerinde Yarattığı Riskler:

Bölgede yapılaşma eğilimi doğal kaynaklar üzerindeki baskılar uzun vadede turist talebini etkileyebilecek olumsuz gelişmeler olarak görülmektedir. Turizm planlaması konusundaki yetersizler ve yönetsel sorunlar bölge kırsalında talebi oluşturan faktörlerin değişimine yol açmaktadır. Bu konuda bölgede kırsal alanda yetkili kurumların stratejik planlarında ve hedeflerinde mevcut gelişmelerin yer aldığı, iş birliğine dayalı bir politikaya gereksinim duyulmaktadır. Katılımcıların görüşlerinden hareketle ilk olarak koruma-kullanma dengesinin esas alındığı bir turizm planlaması

uzun vadede turist talebini garantiye alınması için hayati bir öneme sahiptir. Diğer yandan doğal kaynaklar üzerinde baskının kontrol altına alınmasını sağlayarak bir “denetim mekanizması” kırsal alanda turist potansiyelinin sürdürülebilirliği açısından önemli görülmektedir. Bunun yanında doğa ve bölge kültürüyle uyumlu işletmelere verilecek ek desteklerle (vergi muafiyetleri, hibe ve ödül gibi) uzun vadede turist potansiyelini olumsuz etkileyebilecek gelişmelerin önüne geçilebilecektir.

Aşağıda katılımcıların dikkat çektiği konular bölgenin mevcut durumunda turist potansiyelini düşürebilecek riskler olarak görülmektedir. YH6 kodlu katılımcı çevre denetimindeki yetersizler nedeniyle ortaya çıkan kirliliğin bölgede olumsuz bir imajın oluşmasına yol açtığına şöyle dikkat çekmiştir:

Ben turistlere karşı değilim. Burada yaşayan insanlar işte Araplara karşı diye bir algı oluşturuyorlar. Burada insanlar turistlerin neden olduğu kirlilikten şikayetçiler. Etrafı kirletmelerinden şikayetçi oluyorlar. Çünkü sürekli olarak yol kenarlarına derelere, her yere çöplerini atıyorlar. Bundan dolayı herkes şikayetçi bu konuda. Evet bakıldığında ekonomik olarak bize çok şey getiriyor ama bir yandan da götürüyor. Çünkü nasıl bir turizmin yapılması gerektiğini Trabzon bilmiyor bence. O doğal güzelliklerin içine turistleri bırakıp denetlemeyince, uyarmayınca gelen insanlar da canları nasıl isterse onu yapıyorlar. Bizim turizmcilerimiz de sırf döviz akıyor kendilerine diye çevrenin kirletilmesine göz yumuyorlar. (YH6)

STK2 kodlu katılımcı da planlama sürecinde yerel aktörlerin dahil edilmemesinin bölgenin gerçek ihtiyaçlarının gündeme gelmesini engellediğini düşünmektedir. “*Ya bu yıl bu öngörüğü biz turizmciler olarak fark ettik.*” ifadesinde geleceğe yönelik olası olumsuz durumların öngörüsünde yerelde turizm içinde yer alan aktörlerin tutarlılığına dikkat çekilmiştir. Katılımcı burada turist sayısında azalmayı kendilerinin öngördüklerini ancak gerekli kurumlarla koordineli çalışmadıklarını ifade etmektedir.

Dedim ki yani TGA baktığınız zaman planları olması gereken bir kurum olması gerekir değil mi? Ya bu yıl bu öngörüğü biz turizmciler olarak fark ettik. Şimdi TGA’nın başındaki yönetimindeki isimler kimler? Turizme ne kadar hâkim insanlar bunlar? Anlatabiliyor muyum? Yani bu liyakat gerçekten orada da var mı? Turizm içerisindeki ya da bakanlıkta çalışan bir memur mu bu? Çünkü böyle ise iş çözülmez. Ama sahanın içerisindeki insanlardan bir yönetim kurarsanız gerçekten başarılı sonuçlar alabilirsiniz. (STK2)

Turizme çok önem veriyorlar söylemlerde. Turizm turizm diyorlar ama kontrollü planlı hiçbir çalışma yok. (STK2)

STK2 kodlu katılımcı yalnızca bölgede kamu kurumlarının, işletmecilerin ve yerel halkın denetlenmesi yerine bölgeye giriş yapan yabancı turistlerin de denetlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yabancı turistlerin de kontrolsüz

faaliyetlerinin uzun vadede bölge turizmi açısından olumsuz bir imajın oluşmasına yol açabileceği düşünülmektedir.

Arabistan'dan gelen insanların sorunları da çok. Mesela son iki yıldır Uzungöl'de yaşadığımız olaylar oluyor. Adam geliyor, yemeğini yiyor. Ben diyor hesap ödemek istemiyorum. Bakın, gerçekten söylüyor. Hesap ödemek istemiyorum diyor. Bakın gerekçe şu, yemeği beğenmiyor. Yemeği beğenmedi ama silmiş, süpürmüş. Ödemiyorum diyor. E işletmeci ne yapsın? Şimdi diyor ki doğal olarak işletmeci, şimdi bununla tartışsam beni sosyal medyada çekecek yan masadan birisi atacak, ırkçılık yapıyor diyecekler. Şimdi gerçeği yansıtamıyorsunuz. Ya turizm kanunu olarak turizmde işleyebileceğin suçun cezası yok. Fırsatçı bir işletme ceza verilmesi lazım tamam da fırsatçı bir müşteriye de ceza verilmesi lazım. Ama bizde bunlar yok. Yani turizm suçu işleyen bir insana verilecek hiçbir ceza yok ya ülkemizde. Şu anda istisnai durumlar ama her yerli işletmede böyle 3-5 olay oluyor. Ve bunlar artık gitgide çoğalıyor. Geçenlerde Trabzon'daki işletmeci arkadaşım aynısını anlattı. Şaşırdım. Burada da oluyor mu? Biz sadece Uzungöl'de olduğunu sanıyorduk. (STK2)

Ve şu anda baktığımız zaman bizim Trabzon'da sevdiğimiz bir haberci vardır. Dün bir açıklama yaptı. Diyor ki bütün bankaların Trabzon'da artık birer oteli var. Rahat en az birer oteli var diyor. Turist giderse bu işletmeler ne yapacak. Eskisi gibi değil. Yatak sayımız çok arttı. (STK2)

Katılımcı görüşlerinden yola çıkıldığında planlama sorunlarının gelecekte turist potansiyeli üzerinde yaratabileceği riskler şöyle sıralanabilir:

- Plansız yapılaşmaya bağlı olarak talebin düşmesi: Bölgede kırsal alana yönelen turizm talebi yapılaşma yoğunluğu nedeniyle olumsuz etkilenebilir. Bu da turistlerin daha çok korunan alanlara yönelmesine neden olabilir.
- Doğal kaynakların aşırı kullanımına bağlı olarak bölgenin cazibesinin azalması: Her ne kadar kırsal niteliğiyle öne çıksa da turizm destinasyonları bir kentleşme süreci yaşamaktadır. Bu da uzun vadede doğal kaynakların aşırı tüketimine ve tahrip edilmesine yol açarak “kırsal turizm” cazibesinin azalmasında etkili olabilir.
- Çevre kirliliği: Çevrenin kirlenmesi konusunda denetim yetersizlikleri doğal alanları görme ve deneyimleme talebiyle gelen ziyaretçilerin tercihlerinin değişimine yol açabilir.
- Yabancı turistlerin faaliyetlerinden kaynaklanan olumsuzluklar: Bölgenin sürdürülebilirliğiyle alakalı etkili olan bir diğer durum turistlerin doğal alanlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Bu konuda kazanç sağlama düşüncesiyle yapılan her etkinliğe izin verilmesi gelecekte bölgedeki kaynakların tahrip edilmesine ve aşırı kullanımına yol açabilir. Bu konuda yabancı turistlerin faaliyetleri bölgenin taşıma kapasitesine uygun bir biçimde planlanmalıdır.

Dönemsel Turizm Engeli: Ekonomik açıdan bölgede sürdürülebilirliği etkilen son konu turizmin dönemselliğidir. Bölgede yaz döneminde kısa süreliğine yaşanan yoğunluk belli açılardan sürdürülebilirlik sorunları yaratmaktadır. Bunların başında bölgeye yapılan turizm yatırımları ve işletmelerin gelirlerindeki dalgalanmalar gelmektedir. Bu da işletmelerin ekonomik açıdan daha kırılgan bir yapıda faaliyet göstermesine neden olmaktadır. Katılımcılara göre yaz döneminde işletmelerin fiyatlarını fahiş bir biçimde yükseltmesini de bu dönemsellik olgusuyla ilişkilendirmektedir. Dönemsellik sorunu işletmelerin turizm sezonu dışında da kira, personel ve enerji gibi maliyetlere katlanmasına yol açmaktadır. Katılımcılar bu konuda politikacıların farkındalık seviyelerinin yüksek olmasına rağmen bölgeyi kış turizmine hazırlayacak girişimlerin yetersizliğine dikkat çekmektedir. Bu konuda STK2 kodlu katılımcının *“Herkes biliyor aslında bu bölgenin sadece yaz turizmine odaklı bir bölge olduğunu.”* ifadesi örnek teşkil etmektedir.

DOKA başkanıyla da görüştük işte. Hani o projeler maalesef birçoğu hayata geçmemiştir. Hep sayfalarda duruyor, sayfaları süsüyor ama realitede hiçbir şey yok. Herkes biliyor aslında bu bölgenin sadece yaz turizmine odaklı bir bölge olduğunu. (STK2)

UZMUH1 kodlu katılımcı da fiyatların yükselmesinin sebebini dönemsellikle ilişkilendirmektedir. Katılımcı turizm sezonu dışında bölgede talebin durma noktasına geldiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda pandemi sürecinin dönemsellik sorunuyla birleşmesinden dolayı çoğu işletmenin iflas ettiği belirtilmiştir. Bu örnek turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin iktisadi açıdan kırılganlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Turizm sezonunda burada fiyatların yükselmesinin temel sebebi bu işletmelerin yalnızca üç ay iş yapabilmesi. Geri kalan kısımda, mesela kışın kimseyi bulamazsınız burada. Şimdi bu tesislerin ciddi maliyetleri oluyor. Bakımı, tadilatı, yeri, kirası. Mesela pandemi oldu iflas eden, batan çok sayıda insan oldu. Burada turistlerin geldiği dönem işletmeler bu maliyeti çıkarmak için fiyatları yükseltme eğilimine girebiliyorlar. Keşke burada yaz sezonu dışında da turizm yapılsa. O zaman daha dengeli olabilir fiyatlar. (UZMUH1)

BLDB1 kodlu katılımcı dönemsellik sorunun ekonomik açıdan sürdürülebilirlik açısından yarattığı tehlikeyi şöyle değerlendirmektedir; *“O iki aylık, üç aylık dönemde kazanılan o paradan sandılar ki bu hep böyle gidecek.”*

Yasal, yasal olmayan, gayri yasal işletmelerle beraber gerek konaklama gerek taşıma noktasında olsun Doğu Karadeniz insanı turizmci oldu bir anda. O iki aylık, üç aylık dönemde kazanılan o paradan sandılar ki bu hep böyle gidecek. Yani kontrolsüz bir turizm olma eğilimi gösterdi. Yazın iki aylık turist var burada, en fazla üç ay oluyor. Şu anda Uzungöl'de yüzde bir iki doluluk kapasitesi. (Aralık 2024) Kış turizmine bölgemizi hazırlamak için gayret ediyoruz. (BLDB1)

Katılımcı görüşlerinden yola çıkıldığında dönemsellik sorununun ekonomik sürdürülebilirlik açısından gelecekte ortaya çıkarabileceği riskler şöyle sıralanabilir:

- İşletmelerin iktisadi açıdan daha kırılgan olması: Bölgede turizm sezonu dışında işletmelerin maliyetlerini karşılamak zorunda olmaları iktisadi açıdan bu işletmelerin varlıklarını sürdürmelerini zorlaştırmaktadır.
- Dönem içerisinde yüksek fiyatlara bağlı talebin azalması: İşletmelerin sezon dışındaki maliyetlerini çıkarabilmek için yaz aylarında fiyatlarını yükseltme eğilimi gösterdiği ifade edilmektedir. Fahış fiyat sorunu turistlerin daha düşük fiyatlı turizm destinasyonlarına yönelmelerine neden olarak bölgede ekonomik sorunların oluşmasına yol açabilir.
- Kış turizminin gelişmemesine bağlı kayıplar: Kış turizmi işletmelerin ayakta tutulması için önemli bir adım olarak görülmesine karşın bölgede aktörlerin bu konuda kararlı adımlar atmaması hem bölgedeki potansiyelin değerlendirilememesine hem de iktisadi kayıpların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu nedenler konaklama faaliyeti gösteren işletmelerle işbirliği içinde kış turizmin nasıl geliştirilebileceğine yönelik bir yapının kurulmasına gereksinim duyulmaktadır.

SONUÇ

Bu tezde, Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal alanlarının turizm eksenli dönüşüm süreci, sürdürülebilirlik ve ticarileşme bağlamında bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Trabzon ve Rize illerinde gerçekleştirilen saha araştırması aracılığıyla, bölgedeki çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik değişim dinamikleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Veri toplama süreci kilit paydaşlarla yapılan derinlemesine mülakatlar ve yerinde gözlem teknikleriyle desteklenmiş; bu sayede, turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı kırsal yerleşimlerdeki dönüşümün yapısal özellikleri ile bu dönüşümün yerel halk, doğal çevre ve geleneksel kültürel dokular üzerindeki etkileri çok boyutlu olarak ortaya konulmuştur.

Araştırma sorusu doğrultusunda ulaşılan temel bulgulardan ilki, Doğu Karadeniz Bölgesindeki kırsal alanların neoliberal dinamiklere bağlı olarak kontrolsüz bir biçimde ticarileştiğini ve geleneksel geçim kaynaklarının yerini büyük ölçüde turizme dayalı, rant odaklı ekonomik faaliyetlerin almaya başladığını göstermektedir. Bu da bölgede yaşanan dönüşümün daha çok planlı olmayan bir ticarileşme eğiliminin etkisiyle şekillendiğini, sürdürülebilirlik ilkesinin ise arka planda kaldığına işaret etmektedir. Kırsal alanlarda turizmin gelişim seyri değerlendirildiğinde, ticarileşme eğiliminin kırsal kalkınmayı desteklemekten ziyade plansız ve piyasa odaklı yaklaşımlarla şekillendiği görülmektedir. Sürdürülebilirlik ilkesiyle ciddi biçimde çelişen bu kontrolsüz gelişimin, bölgenin uzun vadeli kalkınma potansiyelini aşındıran, geleneksel yaylacılık kültürünü, yerel yaşam biçimlerini ve ekolojik dengeyi tehdit eden bir yapı arz ettiği anlaşılmaktadır.

Bu doğrultuda ulaşılan ikinci temel bulgu, bölgedeki kırsal turizm faaliyetinin uzun vadeli çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik dengeleri gözetmekten uzak; daha çok kısa vadeli, kazanç odaklı ve bungalov tarzı yapılaşma gibi arazi kullanım biçimlerini hızla değiştiren rant temelli bir dinamikle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, bölgeyi sürdürülebilir bir kırsal kalkınma perspektifinden uzaklaştırmakta, doğal kaynaklar ve kırsal yaşam üzerindeki baskıyı derinleştirmektedir. Ayrıca söz konusu dönüşüm, bölgedeki tüm paydaşlar açısından aynı etkiler doğurmamakta; aksine, bazı aktörler için kısa vadede yüksek kazanç ve sermaye birikimi imkânı sunan bir fırsata dönüşürken, özellikle yerel halkın belirli kesimleri açısından yaşam kalitesini düşüren, sosyal eşitsizlikleri derinleştiren ve refah kaybına neden olan bir sürece işaret etmektedir.

Diğer yandan bölgenin kırsal kalkınma politikasında turizm öne çıkmasına karşın bütüncül bir turizm planlamasının olmadığı görülmüştür. Kırsal kalkınma sürecinde bütüncül ve sürdürülebilir bir planlama yaklaşımının eksikliği ciddi sorunlara yol açmaktadır. Katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanan çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel problemlerin önemli bir kısmının altında planlama, denetim ve kurumsal koordinasyon eksikliğinin yattığı görülmektedir. Bu durum bölgede kırsal turizmin yönetiminde bazı temel sorunlar olduğunu göstermektedir. Öyle ki, bölge genelini kapsayan bütüncül ve koordineli bir turizm politikasının mevcut olmadığı; turizm süreçlerinin daha çok il düzeyinde ve parçalı müdahalelerle yönetildiği tespit edilmiştir. Planlama konusundaki bu yapısal eksiklikler, yerel halkın turizm sektörüne etkin biçimde entegre olmasını zorlaştırmakta; kırsal alanlarda ortaya çıkan kontrolsüz yapılaşma ve plansız yatırımlar ise bölgenin özgün coğrafi ve kültürel değerlerine zarar vererek uzun vadede turizm potansiyelini zayıflatmaktadır. Merkezi ve yerel düzeyde kamu otoriteleri tarafından sürdürülebilirlik hedefleri belirlenmesine rağmen bölgede sürdürülebilir kırsal turizm uygulamalarının oldukça sınırlı olması, bölgenin koşullarına özgü yeni yönetim stratejilerine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular da bunu desteklemektedir. Nitekim, sivil toplum kuruluşları gibi yerel aktörler ile kamu kurumları arasında etkili bir iş birliği mekanizmasının tesis edilemediği görülmektedir. Bu bağlamda, bütüncül bir turizm planlamasının olmaması hem aktörler arası görev ve sorumlulukların net biçimde tanımlanamamasına yol açmakta hem de kırsal alanda sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımının hayata geçirilmesini engellemektedir.

Bütüncül bir turizm planlamasının eksikliği bölge açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bunların başında turizm yatırımlarının dağınıklığı gelmektedir. Turizm adalarının oluşturulmaması, bölge kırsalının tamamının turizm amaçlı faaliyete konu olmasına neden olmuştur. Bu da doğal kaynaklar ve biyoçeşitlilik açısından hassas bir niteliğe sahip kırsal alanların turizm kaynaklı olarak risk altına girmesine yol açmıştır. Bunların yanında katılımcıların sıkça vurguladığı sonuçlar arasında turist sayısında azalma ve turist profilinin değişimi bulunmaktadır. Bu sonucun oluşmasında planlamadan kaynaklanan sorunlar ve yanlış tanıtım stratejilerinin uygulanması etkili bulunmaktadır. Planlama eksikliğinin yarattığı bir diğer önemli sorun bölgedeki turizm destinasyonlarındaki imar ve ruhsatlandırma

süreçleridir. Bu bağlamda Uzungöl destinasyonu imar, ruhsatlandırma ve denetim konusundaki yetersizliklerin somut bir örneğidir. Bu sorunun yerel halk ve kamu kurumları arasında ortaya çıkan çıkar çatışması nedeniyle uzun bir geçmişe sahip olduğu bulgulanmıştır. Benzer bir süreç Ayder destinasyonunda olmasına karşın yakın bir süreçte arsa kullanım biçimlerinin belirlendiği bir imar planının hayata geçirildiği görülmüştür. Bu iki örnek arasında ayrışma turizm konusunda bölgesel bir eylem planı ve bu çerçevede uygulanan ortak bir denetim faaliyetinin olmadığını göstermektedir.

Araştırma kapsamında bölgede yerel işletmelerin turizm yönetimi nedeniyle ortaya çıkan sorunlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Konaklama sektöründe faaliyet gösteren katılımcılarla yapılan görüşmelerde bölgede kayıt dışı turizm faaliyet gösteren yabancı uyruklu kimseler önemli bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Bunun nedeni olarak turizm döneminde bölgeye gelen ve Arapça dil avantajını kullanan bu grupların kayıt dışı faaliyet yürüterek hem vergi kaçakçılığı yaptığı hem de güvenlik sorunları oluşturarak turistlerin ve işletmecilerin mağdur olmasına yol açması gösterilmektedir. Kayıt dışılığın bir diğer boyutu da bireysel turistik kiralamalarda ortaya çıkmaktadır. Airbnb gibi çeşitli mobil kiralama uygulamalarının bölgede kullanımının artmasıyla birlikte bölgede fahiş fiyatlı ve kayıt dışı olarak daire, villa ve bungalov tipi mesken kiralamaların yaygınlaştığı görülmektedir. Bu durum kırsal alanda çoğu tarım arazisinin plansız bir biçimde yapılaşmasına neden olarak hem kırsal peyzaja zarar vermekte hem de orman ekosisteminin ve doğal kaynakların tahrip edilmesini hızlandırmaktadır.

Saha araştırması sonucunda katılımcıların görüşleri ve incelemeler sonucunda bölgede kırsal dönüşüm açısından tespit edilen en önemli 10 sorun ve bu konuda yapılması gerekenler şöyledir:

Sorun 1. Bölgede turizm faaliyetleri plansız gelişmekte ve kırsal alanların sürdürülebilirliği konusunda eksiklikler bulunmaktadır.

Bölgenin bütününe kapsayan detaylı bir turizm planlamasının olmaması çok boyutlu sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bölgede turizm faaliyetleri uzun vadeli ve bütüncül bir planlama çerçevesinde yürütülmemektedir. Bu durum, turistik gelişim süreçlerinin çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik ilkelerine uygun şekilde yönetilememesine neden olmaktadır. Saha araştırmasında planlama eksikliğinin turizm altyapısını düzensiz hale getirdiği, kırsal peyzajı bozduğu ve koruma-kullanma dengesini tehdit ettiği belirlenmiştir. Yerel yönetimler ve ilgili kamu

kurumları tarafından arazi kullanım biçimlerini belirleyen bir planla turizm adaları oluşturulmadığı için bazı bölgelerde aşırı yoğunluk yaşanırken bazı alanlarda ziyaretçi sayısı düşük seyretmektedir. Taşıma kapasitesinin aşılması nedeniyle yayla gibi doğal alanlarda aşırı yapılaşma ve yoğun ziyaretçi baskısı ortaya çıkmıştır. Katılımcılar, turizm gelişim alanlarının sınırlarının net bir şekilde belirlenmemesi nedeniyle, kırsal alanların kontrolsüz şekilde kentleşmeye başladığını belirtmektedir. Öyle ki bu durum henüz yapılaşmanın başlamadığı ve doğal dokunun bozulmadığı yaylaların da gelecekte benzer bir süreci yaşayacağını göstermektedir. Bu nedenle bütüncül bir turizm planlamasının yapılması, bozulmamış doğal alanların geleceği açısından hayati bir öneme sahip olmaktadır.

Öneri: Turizmin kırsal alanlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun bir şekilde yönetmek amacıyla bütüncül bir turizm planlaması yapılmalıdır. Bu plan sivil toplum örgütleri, halk, işletmeciler, yerel yönetimler gibi aktörlerin dahil edilerek katılımcı bir zemine dayandırılarak hazırlanmalıdır. Kırsalda turizm gelişim adaları belirlenmeli ve koruma statüsünde bulunan alanlarda turizmin olumsuz etkilerini sınırlandırıcı önlemler alınmalıdır. Plan doğal alanlarda ve hassas bölgelerde koruma-kullanma dengesini gözeterek bir gelişim öngörüsünde bulunmalıdır. Plan, ekolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel sürdürülebilirliği göz önünde bulundurarak alanında uzman kişilerin sundukları bilimsel raporlarla geliştirilmelidir. Bu bağlamda üniversitelerin ilgili bölümlerinde çalışan akademisyenler, özel ve kamu kurumlarında faaliyet yürüten uzmanlar planın hazırlanması sürecine katılarak uzun vadeli gelişim hedefleri ve risk unsurları bilimsel olarak ortaya konulmalıdır. Bölge kalkınma ajansları ve bölgesel kuruluşların performansları değerlendirilerek plan bu kuruluşların aktif rolüyle hayata geçirilmelidir.

Sorun 2. İmar planlarının yapılması ve ruhsatlandırma süreçlerinde önemli eksiklikler bulunmaktadır.

Bölgedeki imar süreçlerine yönelik olumsuz algının temelinde kamulaştırma, değer kaybı, rant aktarımı ve bilgi eksikliği gibi faktörlerin olduğu belirlenmiştir. Özellikle Uzungöl’de katılımcılar, kamulaştırılan alanların gerçekten kamu yararına hizmet edip etmeyeceği konusunda belirsizlik yaşadıklarını ifade etmektedir. Bu durum, bölge halkı arasında kamulaştırma sürecine yönelik güven eksikliğini artırmaktadır. Bunun yanında *düzenleme ortaklık payı* uygulaması nedeniyle mülk

sahiplerinin taşınmazlarının küçüleceğine ve değer kaybedeceğine dair kaygıları bulunmaktadır. Planlama süreçleri sonucunda arazilerin göl kenarından daha az rant getiren bölgelere kaydırılması ihtimali yerel halkın planlama kararlarına olan güvenini sarsan bir diğer faktör olarak bulgulanmıştır. Bunun yanı sıra, yerel halka imar ve planlama süreçleri hakkında yeterli bilgilendirme yapılmadığı için yanlış anlaşılmalara ve olumsuz algının arttığı tespit edilmiştir. Yerel ve merkezi düzeyde karar yetkisine sahip kurumlara duyulan güvensizlik, halkın imar süreçlerine dair şüphelerini artırmaktadır. Katılımcılar, mülk sahiplerinin, sahip oldukları rantın siyaset aracılığıyla farklı aktörlere aktarılabilmesine inandığını ve bu durumun toplumsal kutuplaşmalara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bölgede yaygın olarak görülen hisseli mülkiyet yapısı ve muvafakatname alınması süreci de imar sürecini zorlaştıran faktörler arasında yer almaktadır.

Öneri: Yerel halk doğru bir biçimde bilgilendirilerek henüz imar planı olmayan yerleşim alanlarında tüm çıkarların adil bir biçimde değerlendirildiği imar planları hazırlanmalıdır. Bu yerleşimlerde bulunan kaçak yapılar hakkında incelemeler başlatılmalı ve özellikle işletme ruhsatı alma niteliğine sahip olmayan yapılar hakkında revizyonlar ya da yıkım süreçleri başlatılmalıdır. Turizm yoğunluğunun arttığı kırsal yerleşimlerde planlar alternatif turizm niteliklerine uygun standartlar getirmeli ve kırsal peyzajı olumsuz etkileyebilecek yapılaşmanın önüne geçilmelidir.

Sorun 3. Turizm alanında kayıt dışı faaliyetler artmakta ve bu durum hem ekonomik kayıplara hem de güvenlik sorunlarına neden olmaktadır.

Bölgede turizm sezonu içerisinde “ayaklı acente” olarak adlandırılan, kayıt dışı aracılık ve komisyonculuk yapan yabancı uyruklu kişilerin turizme zarar verdiği tespit edilmiştir. Kayıt dışı çalışan bu kişiler, ruhsatlandırma ve vergi gibi yasal yükümlülüklere tabi olmadan faaliyet gösterdiği için bölgedeki yerel işletmeler ve turistler açısından bazı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Kayıt altında bulunan işletmeler maliyetlerini karşılamak için fiyatlarını belirli bir seviyede tutmak zorundayken, kayıt dışı yapılar hiçbir mali yükümlülük taşımadıkları için daha düşük fiyatlar sunabilmektedir. Bazı durumlarda tam aksine bu yapıların fahiş fiyatlar uygulayarak hizmet alan ziyaretçilerin mağdur edilmesine neden olmaktadır. Bu durum, özellikle bölge esnafı ve küçük ölçekli işletmeler açısından büyük bir risk oluşturmaktadır. Turistleri denetimin yapılamadığı konaklama alanlarına yönlendiren bu kişiler sezon dışında bölgeden ayrılarak polis ve jandarma gibi kolluk güçlerinin

cezai yaptırımlarından kaçabilmektedir. Kayıt dışı yapılar nedeniyle turistlerin bölge kırsalında denetimsiz konaklama alanlarına yönlendirilmesi, dolandırıcılık, hırsızlık ve kötü hizmet alma gibi olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. *Airbnb* gibi mobil uygulamalar ve bölgedeki turizm destinasyonlarının isimleriyle açtıkları web sayfalarından faaliyet gösteren bu yapılar bölge açısından önemli bir güvenlik riski oluşturmaktadır.

Öneri: Kayıt dışı faaliyet gösteren yapılara karşı kolluk güçlerinin denetimi arttırılmalıdır. Kayıt dışı faaliyetlere yönelik cezai yaptırımların caydırıcı hale getirilmesi ve turizm sektöründe kayıtlı işletmeleri koruyacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Sorun 4. Bölgede turizm sektöründe nitelikli personel eksikliği ve düşük hizmet kalitesi sorunu vardır.

Bölgedeki turizm meslek yüksekokulları gibi turizm eğitimi veren kurumların sayısının az olması, sektöre yönelik eğitilmiş personel yetiştirilmesini zorlaştırmaktadır. Katılımcılar mevcut turizm eğitimi alan öğrencilerin çalışma koşulları (dağlık alanlar, iklimsel koşullar vb.) ve ücretler nedeniyle genellikle Ege ve Akdeniz bölgelerindeki otelleri tercih ettiğini belirtilmektedir. Otel işletmecileriyle yapılan görüşmelerde mutfak, aşçılık, restoran işletmeciliği, konaklama yönetimi ve halkla ilişkiler gibi alanlarda profesyonel eğitim kurumlarına duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır. Bölgede işletmecilerin nitelikli eleman bulma konusunda yaşadıkları sorunun hizmet kalitesinin düşüklüğünde önemli bir payının olduğu bulgulanmıştır. Bunun yanında kurumsal işletme sayısının turizm yoğunluğuyla kıyaslandığında düşük bir seviyede olduğu görülmüştür. Profesyonel işletmelerin yetersizliği sektör içerisinde çalışan elemanların nitelikli bir iş deneyimine sahip olması konusunda önemli bir engel olarak görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı bölgede turizm alanında eğitim altyapısının yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öneri: Bölgede hizmet kalitesinin arttırılması için turizm eğitiminin geliştirilmesi, turizm meslek liseleri ve yüksekokullarının desteklenmesi, sektör içi eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve turizm çalışanlarının sosyal güvencelerinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Sorun 5. Kırsal alanda kontrolsüz ticarileşme nedeniyle koruma-kullanma dengesi bozulmuştur.

Bölgedeki kırsal alanların korunması konusunda bütüncül bir koruma yaklaşımının eksik olduğu görülmektedir. Çevresel bilinç ve denetimlerin yetersiz olması mevcut uygulamaların korumadan daha çok kullanma yönünde gelişmesine yol açmaktadır. Kontrolsüz turizm yatırımları ve plansız yapılaşma nedeniyle doğal kaynaklarda tüketim odaklı gelişim ortaya çıkmıştır. Bu durum orman ekosisteminin zarar görmesine ve kırsal peyzajın bozulmasına neden olmaktadır. Katılımcılar, yaylalardaki plansız yapılaşmanın geleneksel yaylacılık kültürünü tehdit ettiğini, tarım ve hayvancılığın giderek azaldığını vurgulamaktadır. Bölgedeki ekoturizm ve doğa turizmi fırsatları, ticari amaçlarla aşırı kullanıma açıldığı için sürdürülebilir bir model oluşturulamamaktadır. HES projeleri, madencilik faaliyetleri ve genişletilen yayla yolları gibi altyapı projeleri, koruma statüsüne sahip alanlarda dahi uygulanabilmektedir. Bu da bölgede koruma statüsüne sahip alanların koruma konusundaki işlevlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu alanlarda katı önlemlerin alınmaması ve yasal eksiklikler ticarileşme dinamiklerinin korunan alanları da içinde alacak şekilde gelişmesine neden olmaktadır. Diğer yandan koruma kullanma dengesinin bozulmasında etkili olan bir diğer unsur yerel halkın çevre konusunda bilinç eksikliğidir. Yerel halk kontrolsüz ticarileşme eğiliminden faydalanarak kırsaldaki arazilerinde doğal kaynakları tehlikeye atacak uygulamaları sıklaştırmıştır. Bunların başında yasal izinler ve ruhsatlandırma işlemleri yapılmadan kırsalda inşa edilen bungalov ve villa tipi yapılar gelmektedir. Bu yapılar hem doğal yaşam alanlarının kontrolsüz bir biçimde betonlaşmasına yol açmakta hem de izinsiz konaklama hizmeti vererek yerel işletmelerin sürdürülebilirliğine zarar vermektedir.

Öneri: Koruma statüsü olan alanlar sıkılaştırılmalı, kırsal turizmin çevresel etkilerini azaltmak için denetim mekanizmaları güçlendirilmelidir. Yerel halkın ekoturizm konusunda bilinçlendirilmesi ve sürdürülebilir turizm modellerinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Sorun 6. Turizm sezonunda taşıma kapasitesinin aşılması nedeniyle yayla, mera ve orman gibi doğal alanlar aşırı kullanıma maruz kalmaktadır.

Bölgedeki turizm faaliyetlerinin ekoturizm adı altında pazarlanmasına rağmen uygulamada doğa koruma yerine ticarileşme ön planda tutulmaktadır. Yapılaşma, ormanlık arazilerin küçültülmesi ve orman sınırları dışına çıkarma uygulamaları kırsal

alanların doğal yapısını tehdit etmektedir. Yaz aylarında bölgede yaylalara ve doğal alanlara yönelik artan turist talebi, bu alanlarda taşıma kapasitesinin aşılmasına neden olmaktadır. Katılımcılar, aşırı kullanım nedeniyle çevresel kirliliğin arttığını vurgulamaktadır. Bunun yanında nehir ve göl gibi su kaynaklarında artan kirlilik nedeniyle doğal kaynakların tahrip olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Bu duruma ek olarak yaban hayatının zarar gördüğü ve yaylalardaki bitki örtüsünün bozulduğu belirtilmektedir. Diğer yandan araçlı safari gibi etkinliklerin plansız şekilde artması orman ekosistemi için ciddi tehditler oluşturmaktadır. Arazi araçlarıyla hassas bölgelerde yapılan *off road* etkinlikleri doğal yaşam alanlarında ekolojik dengeye zarar vermektedir. Son olarak turizm tesisleri ve altyapı yatırımları planlanırken taşıma kapasitesi detaylı olarak hesaplanmadığı için bazı bölgelerde aşırı kalabalık nedeniyle turist deneyimi olumsuz etkilenmekte ve doğal kaynaklar aşırı tüketilmektedir. Örneğin trafik ve park sorunu kırsal alanlardaki turistik deneyime oldukça zarar vermektedir. Özellikle Uzungöl’de turizm sezonunda günlük araç giriş-çıkış istatistiklerine bakıldığında bu sorun daha somut olarak görülmektedir. Bu destinasyonda günlük ziyaretçi sayısını taşıyabilecek kapasitede park yeri bulunmadığı için uzun araç kuyruklarıyla giriş çıkışlar saatlerce kapanabilmektedir. Katılımcılar, büyük otobüslerin ve özel araçların turizm merkezlerine kontrolsüz şekilde giriş yapmasının ciddi trafik sorunlarına yol açtığını ve otopark eksikliği nedeniyle yolların düzensiz park edilen araçlarla kapandığını ifade etmektedir. Ayrıca, trafik sıkışıklığı karbon emisyonlarının artmasına, hava kalitesinin düşmesine ve doğaya zarar verilmesine sebep olmaktadır. Bölgenin taşıma kapasitesine dair detaylı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Öneri: Hassas bölgelerde taşıma kapasitesine uygun önlemler alınmalıdır. Turizm sezonunda araç trafiğini sınırlandıracak uygulamalar yapılmalı ve toplu taşıma altyapısı güçlendirilmelidir. Ayrıca büyük otobüslerin turizm destinasyonlarına girişinde sınırlandırılarak transferler çevreci toplu taşıma araçlarıyla (elektrikli minibüsler, golf arabaları vb.) sağlanmalıdır. Böylece hem bölgede karbon emisyonları azaltılarak hava kalitesi artırılabilir hem de trafik sıkışıklığı ve park sorununun önüne geçilebilecektir. Yaban hayatının korunması için belirlenecek özel bölgelerde *off road* gibi zarar verici etkinlikler yasaklanmalıdır. Bölgede turizm yoğunluğunun arttığı ve doğal kaynakların aşırı tüketildiği alanlar belirlenerek taşıma

kapasitesine dair detaylı araştırmalar yapılmalı ve kırsal alanlara özgü “taşıma kapasitesi raporu” yayınlanmalıdır.

Sorun 7. Bölgede kontrolsüz ticarileşme ve turizm nedeniyle orman ekosistemine yönelik tehditler artmaktadır.

Bölgede orman ekosistemine yönelik tehditlerin artmasında kırsal alanda kontrolsüz ticarileşme oldukça etkilidir. Bu tehditler turizm altyapısının geliştirilmesine yönelik faaliyetler, (yol açma ve genişletme projeleri vb.) tesisleşme, kaçak yapılaşma, HES gibi enerji projeleri ve maden arama izinlerine bağılı olarak artma eğilimi göstermektedir. Bölgedeki kırsal alanlar, plansız yapılaşma nedeniyle kentleşmeye başlamış ve kırsal turizmin niteliğı tehlikeye girmiştir. Bu da orman ekosistemi üzerindeki baskının artmasına yol açmıştır. Doğa turizmi iddiasıyla geliştirilen politikaların ormanlık alanlarda betonarme yapıların artış göstermesine neden olmuş ve bu konuda denetim yetersiz kalmıştır. Her ne kadar kaçak yapıların yıkım sürecine yönelik çeşitli adımlar atılmış olsa da bölgenin genelini kapsayan kapsamlı bir başarının sağlandığını söylemek henüz mümkün değildir. Bunun yanında orman mevzuatında bulunan eksikliklerin bu süreci hızlandırdığı bulgulanmıştır. Orman alanlarını korumaya yönelik yasal düzenlemelerin esnek olması, bu alanların ticari faaliyetlere açılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, bölgede orman alanlarında yürütölen faaliyetlerin çevresel sürdürülebilirlik açısından çeşitli sorunlar barındırdığı tespit edilmiştir.

Öneri: Orman ekosisteminde gelecekte artması muhtemel risklere karşı, etkili ve kapsamlı bir eylem planının acilen uygulamaya konulması gerekmektedir. Ormanlık alanların korunmasına yönelik daha katı düzenlemeler getirilmeli, turizm, enerji ve madencilik faaliyetlerinin çevresel etkileri titizlikle değerlendirilmeli ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde yeni politikalar üretilmelidir.

Sorun 8. Planlama ve yönetim yetersizlikleri nedeniyle, kırsal alanlarda ekonomik sürdürülebilirlik açısından çeşitli sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir.

Bölgedeki turizm faaliyetlerinin sektörel etkilerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmemesi, kırsal alanların ekonomik sürdürülebilirlik açısından riskli bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Turizmin ekonomik etkileri incelendiğinde, yerel halkın turizm gelirlerinden yeterince faydalanamadığı, kırsal ekonominin çeşitlendirilemediğı ve turizme bağımlılığın arttığı belirlenmiştir. Katılımcılar,

bölgedeki ekonomik kalkınma modelinin sadece turizme dayalı geliştiğini ve alternatif ekonomik sektörlerin desteklenmediğini belirtmektedir. Bu durum, kırsal alanlarda tarım, hayvancılık, el sanatları ve geleneksel üretim yöntemlerinin giderek terk edilmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, turizm ekonomisinin yerel üreticilerle entegre bir şekilde planlanmadığı tespit edilmiştir. Örneğin, süt ürünleri, arıcılık ve unlu mamuller gibi alanlarda faaliyet gösteren üretici birlikleri ve kooperatifler ile turizm sektöründeki işletmeler arasında işbirliğinin neredeyse hiç gelişmediği bulgulanmıştır. Planlama eksikliği nedeniyle yöresel pazarlar açısından turizmin kırsal kalkınmaya entegre edilemediği görülmektedir. Yöresel tarım ürünlerinin ve el sanatlarının turizm sektörüne kazandırılmaması, kırsal alanların ekonomik sürdürülebilirliğini tehdit eden başlıca unsurlardan biridir.

Diğer yandan, turizme artan bağımlılığın, turist talebindeki dalgalanmalar veya diplomatik krizler karşısında yerel işletmeler açısından ciddi istikrarsızlıklara yol açabileceği öngörülmektedir. Bunun yanında, yerel işletmelerin büyük ölçekli yatırımcılarla rekabet edememesi, kırsal ekonomideki gelir dengesizliğini artırmaktadır. Küçük ölçekli pansiyonlar, yöresel ürün satıcıları ve yerel restoranlar, turizm sektöründeki büyük otel zincirleri ve yatırımcılar karşısında ekonomik zorluklar yaşamaktadır.

Son olarak, bölgedeki turizmin büyük ölçüde yaz mevsimine bağımlı olduğu ve bu durumun ekonomik sürdürülebilirliği tehdit ettiği belirlenmiştir. Katılımcılar, bölgenin kış turizmine elverişli bir iklime sahip olmasına rağmen, kış turizminin geliştirilmesine yönelik yatırımların oldukça sınırlı kaldığını ifade etmektedir. Bunun nedenleri arasında kamu kurumlarının (merkezi yönetim ve yerel yönetimler) kış turizmini geliştirme sürecine yeterince dahil olmaması, tanıtım yetersizlikleri, işletmelere yönelik kış turizmi teşviklerinin bulunmaması Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın faaliyetlerinin ağırlıklı olarak yaz turizmine odaklanması ve doğalgaz gibi altyapı yatırımlarının eksikliği gösterilmektedir.

Öneri: Kırsal alanların ekonomik sürdürülebilirliğini artırmak için sektörel etkilerin analiz edildiği bütüncül bir planlama geliştirilmelidir. Bu kapsamda yerel üreticiler, kooperatifler ve turizm işletmeleri arasında işbirliği mekanizmaları oluşturulmalıdır. Yöresel üretim yapan sektörler turizm pazarına entegre edilmeli ve yöresel pazarlar turistik alanlarla bağlantılı hale getirilmelidir. Restoranlar ve konaklama işletmelerinin, bölgedeki üreticilerden ürün temin etmesi teşvik edilmeli,

organik ve yerel gıda ürünlerinin tanıtımı artırılmalıdır. Doğayla uyumlu olacak biçimde kış turizmine yönelik altyapı projeleri başlatılmalı, kayak merkezleri ve termal turizm gibi alternatif seçenekler geliştirilmelidir.

Sorun 9. Turizm talepleri doğrultusunda geleneksel kırsal kültürün ticarileşerek özgünlüğünü yitirme ve yok olma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir.

Bölgede kırsal turizmin hızla gelişmesi yerel halkın kültürel unsurları korumaktan çok turist taleplerine uyum sağlayarak ticarileştirmesine yol açmıştır. Bu durum, yaylacılık, geleneksel tarım, hayvancılık, el sanatları ve bölgeye özgü sosyal pratikler gibi kültürel unsurların turizmle birlikte dönüşmesine ve özgünlüğünü yitirmesine neden olmaktadır. Katılımcılar, bölgedeki turizm uygulamalarının yerel kültürün korunmasından çok, turist taleplerine göre şekillendirildiğini vurgulamaktadır. Uzungöl ve Ayder gibi destinasyonlarda geleneksel yaylacılık faaliyetleri neredeyse sona ermiş, bu alanlar betonarme yapıların hâkim olduğu, kırsal özelliklerini kaybetmiş ticari merkezlere dönüşmüştür. Ayrıca, yerel mimari ve kırsal yaşam biçimi korunmadan yapılan turistik yatırımlar hem kırsal peyzaja zarar vermiş hem de geleneksel Karadeniz kültürünü temsil etmeyen bir yapılaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Katılımcılar bölgede turizmle birlikte kırsal yaşamın yapaylaştırıldığı ve turist talebine göre şekillendiğini çeşitli semboller üzerinden açıklamıştır. Örneğin nargile kafeler, atış poligonları, lunaparklar ve yabancı turistler için özelleştirilmiş eğlence alanları (3d sinema, oyun salonları vb.) yaylacılık kültürünün yerine konulmuş, kontrolsüz ticarileşme süreci kırsal mirasın korunamamasına yol açmıştır. Bu dönüşüm sonucunda, turist taleplerine göre şekillenen ticari faaliyetlerin, geleneksel yaylacılık kültürüyle bağdaşmayan bir yapının oluşmasına neden olduğu ve bu yapının gelecekte daha da genişleyeceği öngörülmektedir.

Öneri: Bölgede turizmin neden olduğu kültürel değişime yönelik bazı politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Öncelikle turizm politikalarının yerel kültürel mirası koruyacak ve kırsal dokuyu bozmayacak şekilde planlanması gerekmektedir. Bunun yanında geleneksel yaylacılık, tarım ve hayvancılığın yaşatılmasını sağlayacak teşvik programları oluşturulmalıdır. Böylece bölgede geleneksel üretim ve yöresel ürünlerin sürdürülebilirliği sağlanmış olacaktır. Diğer yandan turizm faaliyetinin yoğunlaştığı kırsal yerleşimlerde yapılaşmanın kültürel dokuyla uyumlu olmasını sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Buna uymayan

yapılar hakkında cezai yaptırımlar getirilerek yatırımcıların ve işletmelerin kırsal peyzaja zarar veren uygulamalarının önüne geçilmelidir. Ek olarak yerel üreticiler ve turizm işletmeleri arasında doğrudan bağlantılar kurularak yöresel ürünlere olan talebin arttırılması gerekmektedir. Son olarak turizm kontrolsüz bir ticarileşmeye bırakılmadan geleneksel yaşam biçimini bozmayacak şekilde düzenlenmeli ve kırsal kültüre zarar verebilecek ticari faaliyetler sınırlandırılmalıdır.

Sorun 10. Yakın gelecekte turizme bağlı olumsuz etkilerin bozulmamış doğal alanlara yayılma eğilimi göstereceği tespit edilmiştir.

Bölgede turizm yoğunluğu nedeniyle bozulmuş ve aşırı yapılaşmaya maruz kalmış alanlar dışında, nispeten doğal ve korunmuş olan alanlarda da benzer bir dönüşümün başlamış olduğu tespit edilmiştir. Bölgede henüz turizmin olumsuz etkilerinin görülmediği çok fazla yayla bulunmaktadır. Ancak ulaşım olanaklarının artmasıyla birlikte bu yaylalar (Pokut Yaylası örneği) daha erişilebilir hale gelmektedir. Erişilebilirlik doğal yaşamın ve geleneksel üretim yöntemlerinin sürdürüldüğü yaylalarda kontrolsüz bir gelişimin ortaya çıkma riskini arttırmaktadır. Katılımcılar kiralık arazi araçlarının bölgede artış göstermesiyle bu yaylalarda çevresel kirliliğin şimdiden artış gösterdiğini vurgulamaktadır. Bozulmamış olan doğal alanlara doğru kayışta özellikle Uzungöl ve Ayder gibi yoğun turistik alanlarda yaşanan aşırı yapılaşma, kalabalıklaşma ve ekolojik bozulma sonucunda turistlerin ve yatırımcıların alternatif alanlara yönelmesi etkili olmaktadır. Bu yönelim, Pokut, Elevit, Gito ve Badara yaylaları gibi henüz büyük ölçekli turizm yatırımlarıyla dönüşmemiş kırsal alanlarda da turizm kaynaklı yapılaşma ve çevresel tahribat riskini arttırmaktadır. Bunun yanı sıra, yayla yolu açma projeleri doğal alanların insan erişimine açılarak bozulmasında etkili olmaktadır. Daha önce ulaşılması zor olan kırsal bölgelerde altyapı yatırımları arttıkça kontrolsüz turistik aktiviteler (off road, kalabalık geziler, turlar) artmakta ve denetim olmadığı için doğal alanların tahrip edilme riski yükselmektedir. Özetle mevcut turizm alanlarında taşıma kapasitesinin aşılması, kirlenmesi ya da cazibesinin azalması, turistlerin daha az bilinen ve korunmuş alanlara yönelmesi, bu alanların plansız ve kontrolsüz şekilde ticarileşmesine yol açmaktadır.

Öneri: Kontrolsüz gelişim potansiyeline karşı doğal alanların korunması için bazı politikaların uygulamaya konulması gerekmektedir. Öncelikle turizmin genişlemesi öngörülen alanlar bilimsel araştırmalar ve çevresel etki değerlendirmeleri

doğrultusunda belirlenmeli, her alan için taşıma kapasitesi net bir şekilde tespit edilmelidir. Doğal kaynaklar açısından zengin ve biyoçeşitliliğin yüksek olduğu hassas alanlara giriş çıkışlar sınırlandırılmalı ve cezai yaptırımlar getirilmelidir. Bozulmamış doğal alanlarda turizm, koruma-kullanma dengesinin sağlanmasını garanti altına alacak etkili denetim mekanizmalarıyla yürütülmelidir.

Yukarıda bahsi geçen 10 temel sorun ve saha bulgularından hareketle, bölgede daha spesifik konular üzerine derinlemesine araştırmalar yapılmasına ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu tez bölge kırsalının dönüşümünde etkili olan ticarileşme dinamiklerini ve sürdürülebilirlik alanındaki yetersizlikleri çoğunlukla turizm yoğunluğunun yüksek olduğu alanlarda bulgulamış olsa da kapsamı gereği bazı sınırlılıklara sahiptir. Bu sınırlılıkların başlıca nedenlerinden birisi bölge kırsalının geniş bir coğrafyaya yayılmasıdır. Ayrıca dağlık arazi yapısının getirdiği ulaşım zorlukları, saha çalışması sırasında karşılaşılan önemli engeller arasında yer almaktadır. Bölgede ulaşımı zor olan yüksek rakımlı yaylalarda turizme bağlı ticarileşme süreçlerinin niteliğine dair kapsamlı ve disiplinler arası araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yaylalar henüz büyük ölçekli turizm yatırımlarının etkisi altına girmemiş olsa da yakın gelecekte ticarileşme potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda yürütülecek araştırmalar, bölgede henüz turizm baskısıyla bozulmamış doğal alanlarda kırsal turizmin daha sürdürülebilir hâle getirilmesine ve doğayla uyumlu bir kalkınma modelinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul, 2003.
- Anadolu Ajansı “Ayder Yaylası'nda Kentsel Dönüşüm Çalışmaları Devam Ediyor” 02.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ayder-yaylasinda-kentsel-donusum-calismalari-devam-ediyor/3237771> (Erişim:12.11.24)
- Anadolu Ajansı, “Doğru Olanı Yaptık”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dogru-olani-yaptik/306981> (Erişim: 28.01.2024)
- Anderson, Tim, “The Meaning Of Deregulation” *Journay Of Australian Political Economy*, 45, 1999.
- Arkitera, “Karadeniz Yayılları Birbirine Bağlanacak” <https://www.arkitera.com/haber/karadeniz-yaylari-birbirine-baglanacak/> (Erişim: 02.04.2024)
- Aşıkoğlu, Rıza, “Türkiye’de Özelleştirme” *Eskişehir A.Ü. İİBF Dergisi*, 10/2, 1992, ss.265-280.
- Ataay, Faruk, “Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm”. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2015, ss.20-39.
- Ataberk, Emre “Sürdürülebilir Kırsal Turizme Bütüncül Yaklaşım” *Aegean Geographical Journal*, 29/2, 2020, ss.229-242.
- Avrupa Birliği Bakanlığı, “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”2003,https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_2_ulusal_program/2_2_2_2_2003/ulusal_program_2003.pdf
- Ayaş, Necla, “Çevresel Sürdürülebilir Turizm Gelişmesi” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/1, 2007, ss. 59-69.
- Bali, Rıfat, *Tarz-ı Hayattan Life Style’a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Baltacı, Ali, “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme” *BEÜ SBE Dergisi*,7/1, ss.231-274.
- Barış Övgün, “Kamu Yönetimi Reformunda Bir Açmaz: Yerelleşme mi, Merkezileşme mi?” *Mülkiye Dergisi* 40/3, 2016, ss.159-180.
- Barış Taş, “AB Uyum Sürecinde Türkiye için Yeni bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS),” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/2, 2006.
- Barone, Sylvain, Pierre-Louis Mayaux, Et Joana Guerrin “Introduction. Que Fait Le New Public Management Aux Politiques Environnementales?” *Pôle Sud*, 48/1, 2018, ss. 5-25.
- Başkaya, Fikret, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Öteki Yayınevi, İstanbul 2015.
- Başkaya, Fikret, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yayınevi, Ankara 1994.
- Bayraktar, Fesih, “Aşağıdan Neoliberalleşme”nin Kurumsal Formu Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Stk-laşma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Bayraktar, Fesih, “Neoliberal Devlete 'Üçüncü Sektör' Aynasından Bakmak: İşbirliğinden Taşeronluğa Neoliberal Dönemde Devlet-'Üçüncü Sektör' İlişkisinin Dönüşümü,” *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 19/74, 2021, s.14-15. ss.11-76

- BBC Türkçe, “Şili’de 11 Eylül darbesinin 50. yılı: Darbe neden uluslararası etki yarattı?” <https://www.bbc.com/turkce/articles/cne8v29v7xdo>
- BBC, “El Dorado: The truth behind the myth” <https://www.bbc.com/news/magazine-20964114>, (Erişim: 13.03.2024)
- Bektaş, Mücahit ve Hamza Ateş, “Turgut Özal ve Yeni Kamu Yönetimi: 1983–1993 Arası Yıllarda Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformu” *Liberal Düşünce Dergisi*, 105, 2022, ss.147-175.
- Bertella, Giovanna, “Knowledge In Food Tourism: The Case Of Lofoten And Maremma Toscana.” *Current Issues In Tourism* 14.4, 2011, ss.355-371.
- Bessière, Jacinthe, “Local Development And Heritage: Traditional Food And Cuisine As Tourist Attractions In Rural Areas.” *Sociologia Ruralis* 38.1, 1998, ss.21-34.
- Birgün, “Havva Ananın İsyanı: Kimdir Devlet? Devlet Bizim Sayemizde Devlettir.” 11.07.2015, <https://www.birgun.net/haber/havva-ananin-isyani-kimdir-devlet-devlet-bizim-sayemizde-devlettir-84583> (Erişim: 10.11.2024) (Erişim: 12.11.2024)
- Boratav, Korkut, “Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?”, *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik ve İşçi Sınıfı*, der. Ahmet Tonak, İmge Yayınları, Ankara 2004.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Yayınevi, 9. Basım, Ankara 2005.
- Bramwell, Bill, “Rural Tourism and Sustainable Rural Tourism” *Journal of Sustainable Tourism*, 2/1, 1994, ss.1-6.
- Briedenhann, Jenny, and Eugenia Wickens “Tourism Routes As A Tool For The Economic Development Of Rural Areas: Vibrant Hope Or Impossible Dream?” *Tourism Management*, 25, ss.71-79.
- Brunori, Gianluca and Adanella Rossi. “Synergy and Coherence Through Collective Action: Some Insights From Wine Routes in Tuscany” *Sociologia Ruralis* 40/4 2000, ss.409-423.
- Cambridge Dictionary, “Crisis” [“https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/crisis](https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/crisis) (Erişim:05.03.2024)
- Cambridge Dictionary, “Meaning of Synergy” <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/synergy>, (Erişim: 21.05.24)
- Castree, Noel “Neoliberalism and the Biophysical Environment 2: Theorising the Neoliberalisation of Nature” *Geography Compass*, 4/12, 2010, ss.1734-1746.
- Castree, Noel, “Neoliberalising Nature: The Logics Of Deregulation And Reregulation” *Environment And Planning A: Economy And Space*, 40/1, ss.131-152.
- Changeorg “#yesilyoladurde diyelim” 2 Haziran 2015 https://www.change.org/p/ya%C5%9Fam-alanlar%C4%B1m%C4%B1zda-daha-fazla-ye%C5%9Fil-i%C3%A7in-hep-birlikte-yesilyoladurde-diyelim?recruiter=259227676&utm_source=share_petition&utm_medium=facebook&utm_campaign=share_facebook_responsive&utm_term=mob-xs-share_petition-custom_msg#petition-letter (Erişim: 12.11.2024)
- Chape, Stuart, vd. *United Nations List of Protected Areas*. IUCN: Gland, Switzerland and Cambridge UNEP-WCMC, Cambridge, 2003.
- Colin, M. Hall, John M. Jenkins, *Tourism and Public Policy*, Routledge, London, 1995.
- Collin, Peter H. *Dictionary Of Environment And Ecology*, Bloomsbury Publishing, London, 2004, s.186.
- Collin, Peter H., *Dictionary Of Environment And Ecology*, Bloomsbury Publishing, London, 2004.

- Collins “Definition of Territory”
<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/territory> (Erişim:2.1.2023)
- Çaytv Haber, “Fırtına Vadisi’nde Ruhsatsız Turistik Tesisler Mühürleniyor.”
<https://www.caytvhaber.com/rize/firtina-vadisinde-ruhsatsız-turistik-tesisler-muhurleniyor-64504h> (Erişim Tarihi: 4.03.2025)
- Çeçen, Anıl, *Ulus Devlet: Türkiye Cumhuriyeti*, Kilit Yayınları, Ankara, 2009.
- Çelik, Cahit, “Doğal Alanları Koruma: Amerika Birleşik Devletleri’nde Milli Parkların Oluşum Süreci ve İdaresi” *Türk İdare Dergisi*, 481, 2015.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “Bakanlık Ayder Yenileme ve Koruma Projesi’ni Tamamladı”, 28.10.24, <https://www.csb.gov.tr/bakanlik-ayder-yenileme-ve-koruma-projesi-ni-tamamladi-bakanlik-faaliyetleri-40330> (Erişim:11.1.25)
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının Tarihçesi” <https://csb.gov.tr/tarihcemiz> (Erişim:15.01.2025)
- Çoban, Aykut vd. “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler.” *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji: Can Hamamcı’ya Armağan*, İmge Yayınevi, Ankara, 2015, ss.399-456.
- Dahnoun, Yasmin “Alarm Over Dismantling Of UK Nature Laws”
<https://theecologist.org/2022/oct/05/alarm-over-dismantling-uk-nature-laws>,(Erişim:3.4.2023)
- Demir, Ömer vd., *Uluslararası Politik Ekonomi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2018, s. 35-36.
- Demirören Haber Ajansı, “‘Yürütmeyi Durdurma’ Kalktı; ‘Yeşil Yol’da Çalışma Başladı.” 16 Ağustos 2022 <https://www.dha.com.tr/foto-galeri/yurutmeyi-durdurma-kalkti-yesil-yolda-calisma-basladi-2115963/3> (Erişim: 12.11.2024)
- Demirören Haber Ajansı, “Bakan Kurum açıkladı: Uzungöl’e 1000 araç kapasiteli otopark yapılacak.” 10.07.2021, <https://www.dha.com.tr/gundem/bakan-kurum-acikladi-uzungole-1000-arac-kapasiteli-otopark-yapilacak-1836796>, (Erişim:13.11.24)
- Dieter, Helm, *Natural Capital: Valuing The Planet*, Yale University Press, 2015.
- Dikmen, Ahmet Alpay, *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, Notabene Yayınları, İstanbul 2017.
- Dimitrovski, Darko, Todorovic, A.D Valjarevic, “Rural tourism and regional development: Case study of development of rural tourism in the region of Gruz, Serbia” *Procedia Environmental Science* 14, ss.288-297.
- Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa, 2012.
- Dobb, Maurice, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, Çev. Feyza Kantur, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Dobb, Maurice, *Studies in the Development of Capitalism*, International Publishers, New York, 1970.
- Doğru, Esengül, *Türkiye’de Ekoköyler ve Ekoçiftlikler*, İksad Yayınevi, Ankara 2023.
- Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, “Kurumsal”,
https://www.doka.org.tr/kurumsal_hakkimizda-TR.html, (Erişim:12.2.25)
- Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, *Doğu Karadeniz Bölgesi Kış Turizmi Master Planı*, Asur Yayınları, İstanbul, 2013, s.14. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/editor/files/kis-turizm-master-plani.pdf>
- Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, “Yeşil Yol Projesi”, 15.12.2016
<https://www.dokap.gov.tr/projeler/yesil-yol-projesi/1/Detay> (Erişim:21.07.2024)

- Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 Eylem Planı*. https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-bolge-kalkinma-programi-2021-2023-pdf-574599-rd_6.pdf
- Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)
- Duncan, Dayton, Ken Burns *The National Parks: America's Best Idea: An Illustrated History*, Random House LLC, New York, 2009.
- Dursun, Cihan vd., "2023 Türkiye Turizm Stratejisi Kapsamında Kırsal Turizmin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 1/1, ss.1-5.
- Ekoloji Birliği, "56 Kitle Örgütünden "Yeşil Yol" Çağrısı: Yürütmeyi Durdurma Kararı Uygulansın!" 25.8.2020, <https://ekolojibirligi.org/56-kitle-orgutunden-yesil-yol-cagrisi-yurutmeyi-durdurma-karari-uygulansin/>, (Erişim: 12.11.2024)
- Erdem, Tevfik, *Sosyoloji Notları*, Otorite Yayınları, İstanbul 2016.
- Eroğlu Muzaffer, Fikret Erkan, "The Role of Competition Law in the Turkish Privatization Process" *Ankara Law Review*, 6/2, 2009, ss.107-139.
- European Commission, *Towards Quality Rural Tourism: Integrated Quality Management (IQM) Of Rural Tourist Destinations*, Publications Office of the European Union, Brussels, 1999.
- Ewert, Alan W. "Playing the Edge: Motivation and Risk Taking in a High-Altitude Wilderness Like Environment", *Environment and Behavior*, 26/1, 1994, ss.3-24.
- Font, Xavier, John Tribe, "Promoting Green Tourism: The Future Of Environmental Awards" *International Journal of Tourism Research*, 3/1, 2001, ss.9-21.
- Frankenberg, Ronald, *Communities In Britain: Social Life In Town And Country*, Penguin Books, Harmondsworth, 1966.
- Friedmann Harriet, Philip McMichael, "Agriculture and the State System: The Rise and Decline of National Agriculture" *Sociologia Ruralis*, 29/2, 1989, ss.93-117.
- Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Furat, Mina, "Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12/3, 2013.
- Gazete Duvar, "Trabzon'da Turizm Sezonu Krizle Başlıyor: Kaçak İşletmeler Sektörü Bitiriyor" 26.05.24, <https://www.gazeteduvar.com.tr/trabzonda-turizm-sezonu-krizle-basliyor-kacak-isletmeler-sektoru-bitiriyor-haber-1693931>, (Erişim:25.12.24)
- Genç, Özlem, *Orta Çağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2022.
- Goffman, Erving, *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, Metis Yayınları, Üçüncü Basım, Çev. Barış Cezar, İstanbul, 2014.
- Gosepath, Stefan "The Principle Of Subsidiarity." *Real World Justice: Grounds, Principles, Human Rights, And Social Institutions*. Eds. Andreas Føllesdal and Thomas Pogge, Springer Netherlands- Dordrecht, 2005, ss.157-170.
- Goulet, Denis, *The Cruel Choice: A New Concept in the Theory of Development*, Atheneum Books, New York, 1971.
- Gökçe, Emrah Utku, "Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Açıklamaya ve Anlamaya Dayalı Nitel Araştırma Süreci, Yöntemler ve Bilgisayar Destekli Veri Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 2022, ss.37-53.

- Gökkuş, Ahmet, “Meralarımız ile İlgili Bir Değerlendirme” *TÜRKTOB Dergisi*, 25, 2018.
- Göztepe, Ece, Aykut Çelebi, *Demokratik Anayasa*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- Gramsci, Antonio, *Hapishane Defterleri*, Belge Yayınları, İstanbul 2009.
- Gray, John, *Sahte Şafak: Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları*, çev.G.Ç. Güven, Om Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gurney, John Richard, *Brave Community: The Digger Movement in the English Revolution*, Manchester University Press, 2007.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.
- Günebakış, “Uzungöl’deki Yeni Planlamaya Uzungöl’den Tepki” 24.09.24 <https://www.gunebakis.com.tr/haber/21714896/uzungoldeki-yeni-planlamaya-uzungolden-tepki>, (Erişim:12.11.24)
- Güzelsarı, Selime, “Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirket Gibi Yönetilmesi, Ya Da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” *Ayrıntı Dergi*, 29, 2019, ss.39-50.
- Haber61, “Doğu Karadeniz’de Arapça Bilen Yabancılar Kayıt Dışı Turizm Faaliyeti Yapıyor” 18.08.17 <https://www.haber61.net/trabzon-haber/dogu-karadenizde-arapca-bilen-yabancılar-kayit-disi-turizm-faaliyeti-h300836.html>, (Erişim:24.12.24)
- Haber7, “Yeşil Yol Projesi’ne Dev Kaynak” 23.06.2014 <https://ekonomi.haber7.com/turkiye-ekonomisi/haber/1171893-yesil-yol-projesine-dev-kaynak> (Erişim:9.11.24)
- Haberal, Hikmet, *Turizmde Alternatif Ekolojik Turizm-Doğa Turizmi-Kırsal Turizm-Yayla Turizmi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Habermas, Jürgen, *Legitimation Crisis*, Heineman, London, 1988.
- Hall, Charles M., “Local Initiatives For Local Regional Development: The Role Of Food, Wine And Tourism” *Tourism And Well Being*, 2002, ss.47-63.
- Hall, Michael, Liz Sharples. “The Consumption of Experiences or The Experience of Consumption? An Introduction to The Tourism of Taste” *Food Tourism Around The World*, Routledge, 2004, ss.1-24.
- Harvey, David, *Sermaye Muamması*, Çev. Sungur Savran, Sel Yayınları, İstanbul, 2012.
- Harvey, David, *Yeni Emperyalizm*, Everest Yayınları, Çev. Hür Güldü, İstanbul, 2004.
- Held, David, Antony McGrew, *Küresel Dönüşümler*, çev. A.Gürgen vd. Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.
- Hill, Berkeley, “Statistics For Rural Development Policy” *Rural Development-Contemporary Issues and Practices*, 2012.
- Huntington, Samuel, *Political Order and Changing Societies*, Yale University Press, London, 1973.
- Independent Türkçe, “Erdoğan: Türkiye, Kamu-Özel İş Birliği Modelini En Verimli Şekilde Kullanan Dünyada 13’üncü Ülke Durumundadır” 28.3.2022, <https://www.indyturk.com/node/490521/haber/erdo%C4%9Fan-t%C3%BCrkiye-kamu-%C3%B6zel-i%C5%9F-birli%C4%9Fi-modelini-en-verimli-%C5%9Fekilde-kullanan-d%C3%BCnyada> (Erişim:25.5.24)
- Insee, “Rural Space” <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1034> (Erişim:17.12.2022)
- İnan, Muharrem Tuğcan, Zehra Ege, “Türkiye’deki Kırsal Turizm Politikaları”, *Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3/4, 2019, ss.689-701.

- Jessop, Bob, "Liberalism, Neo-Liberalism And Urban Governance: A State-Theoretical Perspective" *Antipode*, 34/3, ss.452-472.
- Kaba, İsmet Cem, "Macera Turizmi", *Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, 2019, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/macera-turizmi>, (Erişim:10.11.24)
- Karahanoğulları Yiğit, "Kamu Özel Ortaklığı Modelinin Mali Değerlendirmesi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 67/2, 2012, ss.95-125.
- Karahanoğulları, Onur "Kamu Hizmetleri Piyasa İlişkisinde Dördüncü Tip: Eksik İmtiyaz (Kamu - Özel Ortaklığı)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66/3, 2011.
- Karahanoğulları, Onur, *Kamu Hizmeti*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- Karahanoğulları, Yiğit, "Türkiye’de Neoliberalizmin Kuruluş Süreci: 1980-1994", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74.
- Karahanoğulları, Yiğit, Duygu Türk, "Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye" *Mülkiye Dergisi*, 42/3, 2018, ss.403-448.
- Karakuş Kadir vd. "Ülke Toprakları ve Tarım Arazilerinin Bitkisel ve Hayvansal Üretim Faaliyeti Dışında Kullanımı", *Journal of Animal Science and Products (JASP)* ,2/1, 2019, ss.84-90.
- Karasu, Koray "Kalkınma Ajansları: ‘Modelimi Kaybettim. Hükümsüzdür’ Ölçek Siyasetinin Yerelliği" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70/2, 2015.
- Karasu, Koray, "Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4 /11, 2009.
- Karataşlı, Sahan Savaş "The Origins of Turkey’s ‘Heterodox’ Transition to Neoliberalism: The Ozal Decade and Beyond" *Journal of World-Systems Research*, 21/2, ss.387-416.
- Kay, Cristóbal "André Gunder Frank: From The ‘Development of Underdevelopment’ to The World System" *Development and Change* 36/6, 2005, ss.1177-1183.
- Kayıkçı, Sabrina, *Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2009.
- Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, İmge Yayınları, Ankara, 1993.
- Keskin, Nuray Ertürk, "Kamu Yönetimi Neden Önemlidir?" *Publicus*, 1, 2024, s.73-74.
- Kızılaslan, Nuray, Tayfur Ünal, "Tokat İlin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi" *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 9, 2014, ss.45-61.
- Klare, Michael, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, Owl Books, New York, 2001.
- Koyuncu Emre ve Selçuk Sertesin, "Yerelleşmede Bir İleri İki Geri" *TEPAV, Yerel Yönetim Reformu Tartışma Dizisi/Politika Notu-5*, 2012.
- Köymen, Nusret, *Memleket Kalkınması, Bölge Plancılığı*, İstanbul 1948.
- Köymen, Oya, *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Köymen, Oya, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, Yordam Yayınları, İstanbul 2007.
- Kurmuş, Orhan, "Türkiye’de Neoliberalizm" *Mülkiye Dergisi*, 34/268, 2010, s.9-41.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı (2007-2013)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Türkiye Turizm Stratejisi 2023: Eylem Planı 2007-2013*, Ankara, 2007. <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>

- Lane, Bernard, "Sustainable Rural Tourism Strategies: A Tool For Development And Conservation" *Journal of Sustainable Tourism* 2/1-2, 1994, ss.102-111.
- Lane, Bernard, "What is Rural Tourism?" *Journal of Sustainable Tourism*, 2/1, 1994.
- Lawrence Simon and David F. Ruccio. "A Methodological Analysis of Dependency Theory: Explanation in Andre Gunder Frank" *World Development* 14/2, 1986, ss.195-209.
- Le Galès, Patrick. "Une Révolution Bureaucratique Britannique? Autonomie Sans Contrôle Ou Freer Markets, More Rules" *Revue Française De Sociologie*, 49/2, 2008, ss.301-330.
- Leigh, Doug, "SWOT Analysis." *Handbook of Improving Performance in the Workplace*, eds. K. H. Silber, John Wiley & Sons, 2010.
- Luxemburg, Rosa, *Sermaye Birikimi*, Belge Yayınları, Çev. T. Ertan, İstanbul, 2004.
- Luxemburg, Rosa, *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.
- Luxemburg, Rosa, *The Accumulation of Capital*, Monthly Review Press, New York, 1968.
- MacCannell, Dean, "Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings" *American Journal of Sociology*, 79/3, 1973, ss.589-603.
- MacCannell, Dean, *The Tourist: A New Theory Of The Leisure Class*, University of California Press, 1999.
- Mansfield, Becky, *Privatization: Property And The Remaking Of Nature-Society Relations*, Blackwell Publishing, 2008.
- Margaret, James, *Social Problems and Policy During the Puritan Revolution 1640-1660*, Routledge, London, 1930.
- Marx, Karl, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Yardım Kitap, İstanbul 2008.
- Marx, Karl, *Kapital Cilt I: Ekonomi Politğin Eleştirisi*, Yardım Kitap, İstanbul, 2011.
- Maxwell, Joseph A., *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Sage Publication, Los Angeles, 2013.
- McMichael, Philip, *Development And Social Change: A Global Perspective*, Pine Forge Press, 2016.
- Merrington, John, "Kapitalizme Geçişte Kent ve Kır", ed. Paul Swezzy vd. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, Metis Yayınları, İstanbul, 1984.
- Monbiot, George, "Can You Put A Price On The Beauty Of The Natural World?", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/22/price-natural-world-agenda-ignores-destroys> 26.04.2014.
- Moore, Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, İmge Yayınevi, Ankara, 2012.
- More, Thomas, *Ütopya*, Kabalcı Yayınları, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, 2014.
- Mutioğlu, Melek, *2000'li Yıllarda Türkiye'de Kamu Topraklarının Ticarileşmesi ve Özelleşmesi: Yeni Anayasal Bir Siyaset Çözümlemesi*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2020.
- Mutlu, Ahmet vd. *Kentleşme*, Palme Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara, 2019.
- Mutlu, Ahmet, *Bir Kır Ütopyası: Osmanlıdan Cumhuriyete İdeal Köy*, İdealkent Yayınları, Ankara, 2022.
- Mutlu, Ahmet, Hakan Reyhan, "Türkiye'de Çok Uluslu Şirketlerin Yatırımlarının Geleceği Çevresel ve Doğal Kaynak Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme" *International Conference On Eurasian*, 2012, ss.397-405.

- Mutlu, Ahmet, *Kenti Anlamak: Kent Kültürü Sorunu ve Politikası*, Palme Yayınevi, Ankara 2020.
- Neeson, Jeanette M., *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge University Press, New York, 1996.
- Neuman, W. Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, 2. Cilt, Çev. S. Özge, Yayınodası Yayıncılık, Ankara, 2014.
- OECD, "Territorial Indicators of Socio-Economic Patterns And Dynamics" 2002, <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/15181756.doc> (Erişim:13.05.24)
- OECD, *Creating Rural Indicators For Shaping Territorial Policies*, OECD Publications, Paris, 1994.
- OECD, *New Trends in Rural Policy Making*, OECD Publication, France, 1988.
- OECD, *New Trends in Rural Policy Making*, OECD Publications, Paris, 1988.
- OECD, *Partnerships for Rural Development*, OECD Publication, France, 1990.
- OECD, *Partnerships for Rural Development*, OECD Publications, Paris, 1990.
- OECD, *Rural Development Programme*, OECD Publications, Paris, 1991.
- OECD, *Rural Policy Reviews, The New Rural Paradigm Policies And Governance*, OECD Publishing, 2006.
- OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, OECD Publications, Paris, 1994.
- OECD, *Tourism Strategies And Rural Development*, OECD Publications, Paris, 1994.
- OECD, *Türkiye’de Düzenleyici Reformlar*, Başbakanlık Dış İlişkiler Başkanlığı Yayını, Ankara, 2002.
- Oktay, Tarkan "6360 Sayılı Kanuna Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma." *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 1/1, 2016, ss.71-131.
- Olimpsport, "Everything You Need To Know About Extreme Sports", 2021, <https://olimpsport.com/eu/everything-you-need-to-know-about-extreme-sports> (Erişim: 11.11.24)
- Onat, Gökhan, "Bungalov Konaklamalarına İlişkin Davranışsal Niyetin İncelenmesi: Rize’de Bir Alan Araştırması" *Kent Akademisi Dergisi*, 18(2), 2025, s.922–942.
- Oppenheimer, Franz, *Devlet*, Çev. A. Şenel, Y. Sabuncu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.
- Oral, Necdet, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 2006.
- Orkunoglu, Işıl Fulya, "Özelleştirme ve Alternatifleri" *Akademik Bakış Dergisi*, 22, 2010.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary "Gastronomy", <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/gastronomy?q=gastronomy> (Erişim: 10.05.2024)
- Öniş, Ziya, "The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public-Enterprise Reform" *International Journal of Middle East Studies*, 23/2, ss.163-176.
- Öz, Mehmet vd., "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bulunan Korunan Alanların Rekreatif Kullanımları", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2019, ss. 340-350.
- Parlak, Bekir, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.
- Peker, Kemal, *Fındık: İktisadi Kalkınmada Önemi*, Yenigireson Yayınları, 1943.

- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. U. Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. İ. Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Podovac, Milena, Melita Jovanović Tončev, “The Importance of Sustainable Rural Tourism Development in Serbia” *International Scientific Conference on ICT and E-Business Related Research*, 2016, ss. 575-581.
- Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Polat, Ayşe, “Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/(Özel Sayı 2), 2022, ss.161-182.
- Poulantzas, Nicos, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ram, Yael vd. “Authenticity And Place Attachment of Major Visitor Attractions”, *Tourism Management* 52, 2016, ss.110-122.
- Resmî Gazete 4720 sayılı Karar, 22.9.2002.
- Resmî Gazete, 2538 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, Resmî Gazete Sayı: 31126, 13.5.2020.
- Resmî Gazete, 642 sayılı Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlıklarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 8.6.2011.
- Resmî Gazete, 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Resmî Gazete Sayı: 31643, 29.9.2021.
- Resmî Gazete, 9140 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Resmî Gazete Sayı:29826, 19.9.2016.
- Resmî Gazete, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, Resmi Gazete Sayı:26215, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf
- Resmî Gazete, *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Karar Numarası:1225, 18.7.19, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Resmî Gazete, *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*, Karar Numarası:1396, 31.10.23, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Resmî Gazete, *Sağlık Tesislerinin, Kiralama Karşılığı Yaptırılması ile Tesislerdeki Tıbbi Hizmet Alanları Dışındaki Hizmet ve Alanların İşletilmesi Karşılığında Yenilenmesine Dair Yönetmelik*, Resmî Gazete Sayı: 10655, 3.7.2006.
- Resmî Gazete, *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020)*, Resmî Gazete Sayı:29274, 21.2.15. https://kudaka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/ulusal_kirsal_kalkinma_stratejisi-2014-2020.pdf
- Reyhan, Hakan, “Ekolojik Emperyalizm Kuramına Giriş: Biyopolitik Bir Kavramsallaştırma.” *Memleket Siyaset Yönetim* 5/14, 2014, ss.64-103.
- Richards, Greg “Gastronomy: An Essential Ingredient in Tourism Production And Consumption?” *Tourism And Gastronomy*. Routledge, 2003, ss.17-34.
- Rivero, Oswaldo de, *Kalkınma Efsanesi: 21. Yüzyılın Bağımsız Yaşayamayan Ekonomileri*, çev. Ömer Karakurt, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Savran, Sungur, *Kod Adı Küreselleşme:21. Yüzyılda Emperyalizm*, İkinci Basım, Yordam Yayınevi, İstanbul 2011.

- Sayıştay Denetim Raporu, “Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 2021”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/zlgXGR5oAZ-ozellestirme-idaresi-baskanligi>
- Sayıştay, *Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 2017 yılı Denetim Raporu*, 9.18, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/nNrQlObgyJ-dogu-karadeniz-projesi-bolge-kalkinma-idaresi-baskanligi>
- Sekban, Gülpınar vd. “Trabzon İlinin Yayla Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi ve Farkındalık Yönünden İncelenmesi” *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3/1, 2018, ss. 349-361.
- SIGMA, *European Principles For Public Administration*, SIGMA Papers No 27, 1999.
- Şener, Hasan Engin, “Avrupa Birliği Neoliberalizm ve İdari Reform İlişkisi” *Memleket Siyaset Yönetim*, 3/7, 2008, ss.112-137.
- Şengün, Hayriye, “Environmental Management in Turkey and the Practices of the Ministry of Environment and Urban ” *Strategic Public Management Journal*, 1/1, ss.109-130.
- Şenses, Fikret, *İktisada Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Takagazete, “Turizm Cenneti Uzungöl Doğalgaz İstiyor” 31.20.23, <https://www.takagazete.com.tr/turizm-cenneti-uzungol-dogalgaz-istiyor?>, (Erişim:23.12.24)
- Taylor C. N. and H. M. Little, “Alternative Enterprises On New Zealand Farms: Obstacles, Challenges And Potential” *NZARES/AARES Conference, Christchurch*. 1999.
- Tchetchik Anat, Aliza Fleischer, and Israel Finkelshtain. “Differentiation And Synergies in Rural Tourism: Estimation And Simulation Of The Israeli Market.” *American Journal Of Agricultural Economics*, 90/2, 2008, ss.553-570.
- TDK Sözlük, “Kriz”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim:05.03.2024)
- TDK Sözlük, “Mülk”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim:05.02.2023)
- TEMA, “Yeşil Yol Tehdidi Geri Geldi” 21.10.2016 <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/yesil-yol-tehdidi-geri-geldi> (Erişim: 12.11.2024)
- The RSPB “Attack On Nature: The Story So Far” <https://www.rspb.org.uk/our-work/rspb-news/rspb-news-stories/attack-on-nature-the-story-so-far/> (Erişim:3.4.2023)
- The Tyrol, “Holidays at Tyrol’s Most Beautiful Mountain Farms”, <https://www.tyrol.com/book-your-holiday/farm-holidays>, (Erişim:14.05.24)
- Thompson, Edward P, “Time, Work-Discipline, And Industrial Capitalism.” *Oxford Journals: Past & Present*, 38, 1967, ss.56-97.
- Timuçin, Afşar, “Bireycilik”, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul 2004.
- Tolunay, Doğanay, “Türkiye’de Ormansızlaşma İle Kaybedilen Karbon Miktarları”. 6. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu, 7-9 Ekim 2015, İzmir, s. 441-452. 2015.
- Toplu Konut İdaresi, “Kuruluş ve Tarihçe” <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> (Erişim:21.12.24)
- Toprak, Zerrin, *Yerel Yönetimler*, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara, 2014.
- Torun, Cenk, *Elâzığ İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2015.
- Türk Dil Kurumu, “Özelleştirme” www.sozluk.gov.tr, (Erişim:14.03.2023)
- Türk Dil Kurumu, “Tanzimat” www.sozluk.gov.tr, (Erişim:03.04.2023)

- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1944.
- Türk Tarih Kurumu, “Atatürk İlkeleri” Belleten Dergisi, Kasım 1988, 2/204, ss.810-824
<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/ataturk-ilkeleri-belleten-makale>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, 17.Dönem Cilt.1, Birleşim.10, 19.12.1983.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *6831 Sayılı Orman Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna 3 Ek Madde ile Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun*, Kanun Numarası: 1744, 20.6.1973.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanun*, Kanun Numarası: 3996, Resmî Gazete Sayı: 21959, 8.6.1994.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Belediye Kanunu*, Kanun Numarası:5393, Resmî Gazete Sayı: 25874 3.7.2005.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cilt: 38, Birleşim.44, 14.1.2009.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *İmar Kanunu*, Kanun Numarası: 3194, Resmî Gazete Sayı:18749, 9/5/1985.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşlarla Erişme Kontrollü Karayolu (Otoyol) Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun*, Kanun Numarası:3465, Resmî Gazete Sayı: 19830 28.5.1988.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Mera Kanunu*, Kanun Numarası: 4342, Resmî Gazete Sayı: 23272, 25.2.1998.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Sermaye Piyasası Kanunu*, Kanun Numarası:2499 28.7.1981.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun Numarası:5578, Resmî Gazete Sayı: 26429, 2007.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun Numarası:5751, Resmî Gazete Sayı: 26835, 2008.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Kanun Numarası:2709, Resmî Gazete Sayı: 17863, 9.11.1982.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun*, Kanun Numarası:3096, Resmi Gazete Sayı:18160, 4.12.1984.
- Türkiye Ormancılar Derneği, “Türkiye Ormancılar Derneği’nin Yeşilyol Projesi Hakkındaki Görüşleri” <https://www.ormancilardernegi.org/Documents/8d26d8c8-2f1c-46b6-b0d5-51cbc9d87532.pdf> (Erişim:9.11.24)
- Tütengil, Cavit Orhan, *100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1977.
- UK, “Natural Capital Committee: Economic Valuation and its Applications in Natural Capital Management”<https://www.gov.uk/government/publications/natural-capital-committee-economic-valuation-and-its-applications-in-natural-capital-management>, (Erişim:26.03.2023)
- Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN), “Korunan Alanların Sürdürülebilir Finansmanı”, *Korunan Alanlar İyi Uygulama Kılavuzları Dizisi*, 13.<https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-013-Tr.pdf>
- UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, UNESCO Archive, Paris 1972. <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

- United Nations, “World Urbanization Prospects: 2024 Revision” <https://population.un.org/wpp/> (Erişim: 03.11.24)
- United Nations, *Agenda 21*, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. <http://www.un.org/esa/sustdev/agenda21.html>
- United Nations, *World Summit on Sustainable Development*, Johannesburg, South Africa, 26 August 4 September 2002, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/636/93/pdf/n0263693.pdf>
- Usta, Aydın, “Yeni Kamu Yönetiminde Politikaların Değerlendirilmesi: Tipolojiler, Boyutlar ve Ölçütler” *Sayıştay Dergisi*, 94, 2014, ss.5-27.; Annie Fouquet, “L’Evaluation des Politiques Publiques en France” *Methodes d’Evaluation des Politiques Publiques Actes du Seminaire, DREES*, ss.11- 25.
- Uz, Abdullah “Kamu-Özel Ortaklığı/Public-Private Partnership (PPD) Kavram ve Hukuksal Çerçeve”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1, 2007, ss.1165-1182.
- Vanat, Laurent, *International Report On Snow & Mountain Tourism, Overview Of The Key Industry Figures For Ski Resorts*, 2018. (ISBN 978-2-9701028-4-7)
- Wallerstein, Immanuel, *Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Bgst Yayınları, İstanbul 2018.
- Wallerstein, Immanuel, *Historical Capitalism With Capitalist Civilization*, Verso, 1995.
- Wanda, George, E. Heather Mair, Donald G. Reid, *Rural Tourism Development: Localism and Cultural Change*. Multilingual Matters, 2009.
- Weber, Karin “Outdoor Adventure Tourism A Review of Research Approaches”, *Annals of Tourism Research*, 28/2, 2001, ss.360-377.
- Weis, Tony, *The Global Food Economy: The Battle for the Future of Farming*. Zed Books, 2007.
- Wilson, Suzanne, Daniel R. Fesenmaier, Julie Fesenmaier, John C. van Es, “Factors For Success in Rural Tourism Development” *Journal of Travel Research*, 40/2, ss.124-131.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, Çev. Şahin Artan, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008.
- World Commission On Environment And Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford, 1987.
- World Tourism Organization, *Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. (United Nations Environment Programme)*, Spain. <https://www.globalnature.org/bausteine.net/f/6955/MakingTourismMoreSustainablePart1.pdf?fd=2>
- WWF, *Yaşayan Gezegen Raporu 2022: Doğa İle Uyumlu Bir Toplum İnşa Etmek*, eds. Almond, R.E.A., Grooten, M., Juffe Bignoli, D. & Petersen, T. WWF, Gland, İsviçre, 2022. https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/lpr_2022_tr_kck_.pdf
- Yalçinkaya, Berkay, Fatih Çağatay Cengiz, “Yeni Bir Oikos Olarak Modern Sivil Toplum”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16/1, ss.107-121.
- Yaprak, Gülcan vd. “Public Policies and Development of the Tourism Industry in the Aegean Region” *European Planning Studies*, 17/10, 2009, ss.1509-1523.
- Yenigül, Sevinç Bahar, “Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikalarına Etkisi”, *Planlama Dergisi*, 27/1, 2017.

- Yıldız, Erşan, “Kırsal Kalkınma, Kırsal Turizm, IPARD Programı ve Desteklenen Kırsal Turizm Projeleri”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8/76, ss.2796-2804.
- Yılmaz, Cevdet Mutlu Kaya, “Turizm Algısı ve Sosyo Ekonomik (Yapıdaki) Değişimlerin Karadeniz Yaylaları Üzerindeki Mekânsal Etkileri (Türkiye) 2. *İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi*, 17-2 Haziran 2021, İstanbul, s.332-337.
- Yılmaz, Koray, “Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek”, *Praksis*, 15, 2006, ss.183-206.
- Zengin, Ozan, “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Neyi ifade Ediyor?” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58/4, 2003, ss.193-204.

ÖZ GEÇMİŞ

Berkay Yalçinkaya Konya Seydişehir Enis Şanlıoğlu Lisesi'ni bitirdikten sonra Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden 15.06.2015 tarihinde mezun oldu. 2016 yılında Ankara Üniversitesi SBE Yönetim Bilimi Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi, 2019 tarihinde bitirdi ve aynı yıl OMÜ L.E.E Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında doktora programına başladı. 2018 yılından bu yana Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Berkay Yalçinkaya, iyi derecede İngilizce bilmektedir. (YDS:83,75 YÖKDİL:90) Temel ilgi alanları, kentleşme, çevre sorunları, doğa ve iktidar ilişkisidir.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-9730-1410

Yayınlar:

1. Mutlu Ahmet, Berkay Yalçinkaya, “Yerel Yönetimlerin Yaşam Boyu Öğrenmeye Yönelik Politikaları ve İyi uygulama Örnekleri” 5. *Kent Araştırmaları Kongresi*, Ankara, Turkey, 7-9 October 2020, vol.1, pp.15-16.
2. Yalçinkaya Berkay, F. Çağatay Cengiz, “Yeni Bir Oikos Olarak Modern Sivil Toplum” *Akademik İncelemeler Dergisi*, cilt.16, sa.1, ss.107-121, 2021.
3. Yalçinkaya Berkay, “Kentsel Hareketler”, *Farklı Boyutlarıyla Kent ve Kentleşme*, Ed. Emrah Akyüz, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, ss.152-171, 2021.
4. Mutlu Ahmet, Berkay Yalçinkaya, “Pandemiyle Mücadelede Türkiye’de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetimler Arası İlişkiler” 6. *Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu: Dirençli Kentler*, 25-26-27 Ekim 2021, Ankara.
5. Mutlu Ahmet, Berkay Yalçinkaya, “Gurbet Artık Sıla Oldu! Hemşeri Dernekleri: Belediyeler ve Kentsel Yaşam Kalitesi” *Şehir, Toplum ve Kimlik*, Ed. Musa Öztürk, Bem-Bir-Sen Yayınları, 2023.
6. Yalçinkaya Berkay, “Türkiye’de Liberal Hegemonyanın Kökenleri: Demokrat Parti İktidarının Kamu İşletmelerine Yaklaşımı” *Uluslararası Kamu Yönetimi Kongresi Cumhuriyetin Yüzyüncü Yılında Nasıl Bir Kamu Yönetimi*, Ankara, Türkiye, 26 - 27 October 2023, cilt.1, sa.1, ss.240-242
7. Mutlu Ahmet, Berkay Yalçinkaya, “Türkiye’de Tersine Göç Eğilimi ve Alternatif Yerleşim Politikaları Geliştirme Zorunluluğu” *Uluslararası Kamu Yönetimi Kongresi Cumhuriyetin Yüzyüncü Yılında Nasıl Bir Kamu Yönetimi*, Ankara, Türkiye, 26 - 27 October 2023, cilt.1, sa.1.

EKLER

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
31.05.2024	5	2024-631

KARAR NO: Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Berkay YALÇINKAYA'nın Prof. Dr. Ahmet MUTLU danışmanlığında "Sürdürülebilir Kırsal Turizm Açısından Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İncelenmesi" isimli doktora tezi ve BAP Projesine ilişkin mülakat, gözlem ve dosya taraması çalışmalarını içeren 97122 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

2024-631

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Berkay YALÇINKAYA'nın Prof. Dr. Ahmet MUTLU danışmanlığında "Sürdürülebilir Kırsal Turizm Açısından Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İncelenmesi" isimli doktora tezi ve BAP Projesine ilişkin mülakat, gözlem ve dosya taraması çalışmalarının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
31.05.2024	5	2024-631

KARAR NO: 2024-631 Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Berkay YALÇINKAYA'nın Prof. Dr. Ahmet MUTLU danışmanlığında "Kırsal Alanda Sürdürülebilirlikle Çatışan Ticarileşme Dinamikleri: Doğu Karadeniz Bölgesinde Turizm ve Kırsal Dönüşüm" isimli doktora tezi ve BAP Projesine ilişkin mülakat, gözlem ve dosya taraması çalışmalarını içeren 97122 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Berkay YALÇINKAYA'nın Prof. Dr. Ahmet MUTLU danışmanlığında "Kırsal Alanda Sürdürülebilirlikle Çatışan Ticarileşme Dinamikleri: Doğu Karadeniz Bölgesinde Turizm ve Kırsal Dönüşüm" isimli doktora tezi ve BAP Projesine ilişkin mülakat, gözlem ve dosya taraması çalışmalarının kabulüne oy birliği ile karar verildi.